

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЛАБОРАТОРІЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ПІВНІЧНИЙ (АРКТИЧНИЙ) ФЕДЕРАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. В. ЛОМОНОСОВА (М. СЕВЕРОВІНСЬК, РОСІЯ)
ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЄПІСКОП КОСТЯНТИН ПРЕСЛАВСЬКИЙ»
(М. ШУМЕН, БОЛГАРІЯ)
ВИЩА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА (М. ЧЕНСТОХОВО, ПОЛЬЩА)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 7

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького
(протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф.*; **Білоусенко П. І.**, *д-р філол. наук, проф.*;
Сіماشко Т. В., *д-р філол. наук, проф.*; **Піменова М. В.**, *д-р філол. наук,
проф.*; **Коноваленко Т. В.**, *канд. пед. наук, доц.*; **Митяй З. О.**, *канд. філол. наук,
доц.*; **Хомчак О. Г.**, *канд. філол. наук, доц.*; **Бабакова О. В.**, *канд. філол. наук,
доц.*; **Черненко І. М.**, *ст. викладач*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. –
Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – Вип. 7. – 285 с.

ISBN 978-617-7346-60-8

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на IV Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2017 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

ISBN 978-617-7346-60-8

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2017

ЗМІСТ

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Аніщенко І. М.

Статус невласне-прямого мовлення як самостійного виду передачі чужого висловлювання в англomовному художньому тексті 9

Беценко Т. П.

Мовностильові засоби імпрровізаційного творення народного героїчного епосу (дум) 12

Бульгіна Е. Г.

Грамматические характеристики немецкоязычных текстов прогнозов погоды 17

Весельська Г. С.

Градаційно-приєднувальні конструкції в сучасному художньому тексті (на матеріалі роману Юрія Винничука «Аптекарь») 20

Гебре Д. А.

Орудний відмінок як експлікація інструментальності у російській та польській мовах 23

Гримашевич Г. І.

Діалектна адвербіальна лексика як репрезентант мовної картини світу поліщука 26

Єрмоленко С. І., Лясецька Н. В.

Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі творчості Оксани Забужко) 29

Єрмоленко С. І., Пєфті В. М.

Семантико-стилістична характеристика порівнянь (на матеріалі прози Юрія Андруховича) 33

Єрмоленко С. І., Шевчик Г. С.

Фоностилістичні засоби в поезії Ігоря Римука 36

Заєць Н. О.

Способи підвищення інформативності тексту 39

Заноздра Н. С., Рябуха Т. В.

Лексико-фразеологічні засоби вербалізації етнічних стереотипів в сучасній англійській мові 41

Ільченко І. І.

Християнські мотиви в ономастиці Надвеликолужжя 44

Коноваленко Т. В., Філь О. П.

Співвідношення різних типів словотвору у художньому тексті 47

Коломейцева Х. Д.

Роль слів-символів у мовній картині світу В. Шевчука 50

Купрікова Г.В.	
Юкстапозити як продуктивні інновації в терміносистемі	52
Ларіонова І.С.	
Засоби компресії на прикладі газети «Прилуччина»	54
Лобода А.М.	
Відомімі назви в гемеронімії: особливості семантики	56
Марченко Т.Я.	
Мовні контакти і розвиток словотвору	59
Митяй З.О., Аліскєрова А.В.	
Функціонально-семантичний підхід до визначення категорії квантитативності в сучасній українській мові	65
Мицан Д.М.	
Повна еквівалентність у фразеологізмах з компонентом <i>один</i> (на прикладі кількох слов'янських мов)	68
Мінкова О.Ф., Коваль О.В.	
Експресивний потенціал метафори як засобу вторинної номінації у творах Оксани Забужко.....	71
Міньковська І.І.	
Польська, чеська та угорська латинки для української мови у 17-18 столітті.....	75
Нифанова Т.С.	
Сопоставительно-лексикологическое исследование художественных образов (на материале денотативно связанной лексики английского и французького языков)	84
Паршукова М.М.	
Роль и место сравнения в зарубежном языкознании.....	89
Присянникова Я.М.	
Мікрополе рівності функціонально-семантичного поля художнього порівняння	92
Птуха В.А.	
Явище мотивації та внутрішня форма як основа номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики в англійській та українській мовах	97
Сіроштан Т. В., Атаманюк М. В.	
Особливості функціонування абстрактної лексики в сучасних художніх творах для дітей	99
Тодер С. В.	
Рибальська лексика в говірці села Сімер Перечинського району Закарпатської області.....	103
Харченко В.К.	
Язык проповедей митрополита Макария (Булгакова)	107

Юрченко О., Шишлова С.

Основні підходи до систематизації неологічного матеріалу 113

КОНЦЕПТОСФЕРА ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ

Абдулаєва С. Р.

Асоціативні ознаки концепту *родина* в українській лінгвокультурі
(на основі асоціативного експерименту) 116

Білокін О. В.

Анімістичне зображення довкілля Тарасової гори в записках
фольклориста Степана Нехорошева 119

Бондарева А.Д.

Стилистические особенности описных книг русских монастырей
допетровской эпохи 123

Выхрыстюк М.С.

Синонимия, антонимия и полисемия как вид междусловных семантических
отношений в говорах Тоболо-Иртышья 128

Еремеева Н. Ф., Миненко А. В.

Стратегия методов концептуального моделирования святого текста 132

Завадська В. В.

Мережа інтернет як комунікативний міфопростір 137

Коваль О.В., Курочкіна А.

Реалізація концепту *земля* у мовотворчості поетів ХХ століття 140

Лях І. В.

Роль термінологічної номінації у відображенні науково-технічної
картини світу(на матеріалі німецької гірничої термінології) 143

Маслова М. Н.

Местные наименования ветров в словаре поморов-промышленников 146

Серебрянська І. М.

Мовні засоби метафоризації освіти в умовах воєнного конфлікту
(на матеріалі українських ЗМІ) 149

Симашко Т. В.

Сопоставление как стилистический прием в очерках С. В. Максимова 152

Сніжко Н. В.

Особливості українського мовомислення та світосприймання в інтегральному
лексикографічному відтворенні 158

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ
ЯК ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

Адамович А. Є., Шлєіна Л. І. Використання засобів імпресіонізму у новелі М. Коцюбинського «Intermezzo».....	164
Атрошенко Г. І., Рибальченко О. Ф. Метаморфоза образу Івана Сірка та метаморфози його інтерпретації в героїчному епосі Нижньої Наддніпряниці	167
Байтеряков Є.О., Байтерякова Н.Ю. Метафоричність образів в ліриці гурту «Pink floyd» періоду екзистенціальних шукань	170
Гамали О. И., Каневская О. Б. Лингвопоэтические особенности портрета в художественной картине мира Д. Рубиной (на материале романа «Почерк Леонардо»)	173
Горох К.О. Заголовок у творах І. Я. Франка: типологічний аспект.....	179
Гурдуз К. О., Шелінговська І. В. Художня інтерпретація війни в романі Сергія Лойка «Аеропорт»	181
Єгорова Ю. М., Міц К. С. Авторська картина світу у романі І. Я. Франка «Перехресні стежки»	183
Зотова В. Г., Ємельянова Д. О. «Щастя», «людина», «Київ» як образи-концепти у романі П. Загребельного «Зло» («День для прийдешнього»)	186
Копєйцев Л.П., Баранюк К.І. Поетикальні вектори романів Ірен Роздобудько	189
Пальоха А. О. Абзац як архітектонічний елемент тексту роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»	193
Пітель Т.О. Психологічні аспекти ґендерної проблематики роману Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки»	195
Савич К. С. Явище <i>fin de siecle</i> у творчості Івана Франка.....	198
Фоменко Е.Г. Творческая лаборатория джойсоведа.....	202
Чалова Л. В. Заговор – індивідуально-авторська модель мира	207
Чилікіна Ю.С., Насалевич Т.В. Особливості ідіостилю та новаторства В. Скотта у романі «Ivanhoe»	212

Шарова Т. М., Міюц А. С. Зображення життєвої правди у творах І. Маслова	214
Шарова Т. М., Припечко О. В. Воєнна тематика у творчості В. Бондаря	217
Шарова Т. М., Тверитінова А. С. Біографістика В. Бондаря: проблеми суб'єктивного та об'єктивного в творах митця.....	219

ПЕРЕКЛАД ЯК ЯВИЩЕ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Калько Р.М. Використання мовного універсалізму Н. Хомського при перекладі сакральних текстів.....	223
Кременчук А.С. Проблеми використання медичної термінології в професійному дискурсі стоматологів.....	226
Матюха Г.В., Карпінська М.О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори перекладу текстів	228
Олджай Т. Краткий обзор истории переводов Н. В. Гоголя на турецкий язык.....	231
Чикайло І. В. Переклад як один із основних видів міжкультурної комунікації	235

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Бігич О.Б. «SEIS SOMBREROS PARA PENSAR» – інтерактивна технологія формування методичної компетентності викладача іспанської мови	239
Рябуха Т. В., Гостищев Н. О., Харченко Т. І. Деякі аспекти формування міжкультурної компетентності студентів мовного вузу засобами іноземної мови	242
Хомчак О.Г., Середа Х.М., Яковлєва Я.В. Методика концептуального аналізу.....	248

**ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ
ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ**

Бондаренко Є. Є.

Використання інтерактивних форм навчання граматики на уроках
англійської мови з учнями середньої ланки..... 248

Васякіна С. О.

Використання електронних засобів навчального призначення в вищій школі 250

Віхляєва В. О.

Дискусія як метод формування комунікативних навичок англійської мови
учнів старших класів 253

Громко Т.В.

Вивчення місцевих діалектів – засіб осмислення етнографії та культури
рідного краю. 255

Гузєєва А.О.

Розвиток англомовних лексичних навичок учнів середньої школи
через використання мнемотехнічних прийомів 258

Дмух В.В.

Розвиток комунікативної та соціокультурної комунікації у процесі навчання
ідіоматичного мовлення 262

Лілік О. О.

Використання ІКТ у процесі роботи з теоретико-літературними поняттями
на уроках української літератури 264

Ляшенко К. М.

Предметно-языковое интегрированное обучение
в учебном комплексе «Super minds» 268

Морозова Н.С.

Методика работы над использованием веб-квестов на уроках английского языка
как способ формирования профессионально значимой компетенции студентов 274

Попович А. С., Ковальська Н.П.

Бесіда на заняттях зі стилістики української мови у вищій школі..... 277

Пуц Л.А.

Вивчення української літератури з використанням
програмно-педагогічних засобів 280

Шарова Т.М., Пінігіна Ю.Г.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках української
літератури в загальноосвітній школі 282

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Аніщенко І. М.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

СТАТУС НЕВЛАСНЕ-ПРЯМОГО МОВЛЕННЯ ЯК САМОСТІЙНОГО ВИДУ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Проблеми художньої комунікації продовжують залишатися одними з найскладніших і водночас найцікавіших науково-дослідних проблем сучасного мовознавства. Зокрема, антропологічний підхід до вивчення існуючих проблем, визначає пріоритет вивчення різноманітних засобів відображення мовленнєво-розумової діяльності мовця в художньому творі. Найбільш репрезентативною конструкцією для розкриття в художньому творі внутрішніх почуттів героїв, їх думок, переживань і прагнень є невласне-пряме мовлення як форма передачі персонажного висловлювання.

Невласне-пряме мовлення – самий складний спосіб прояву текстової інтерференції, як свідомо і систематично вживаний прийом, що особливо часто зустрічається в англomовному літературному постмодернізмі.

Невласне-пряме мовлення (далі – НПМ) сьогодні вивчається в рамках самих різних галузей лінгвістики: стилістики, прагматики, нараторології, лінгвістики тексту, граматики. НПМ привертає увагу дослідників починаючи з XIX ст., та спроби його класифікації за різних наукових парадигм є актуальними й досі. Надзвичайний різнобіч в термінології відображає складну природу явища. У науковій літературі знаходимо терміни з прямо протилежними значеннями: в французькому варіанті - style indirect libre (Bally, Lips), discourse direct improper (Kalik-Teljatnicova); в німецькому - verschleierte Rede (Kalepky), erlebte Rede (Lork) uneigentliche directe Rede; в англійському – semi-indirect style (Kruisinga), represented speech (Jespersen), independent form of indirect discourse (Curme), quasidirect speech, represented speech and thought, represented consciousness (Banfield); в російському – несобственная прямая речь (Волошинов), несобственно-прямая речь (Якобсон); в українському – невласне-пряме мовлення (І. Бехта, К. Кусько), вільне непряме мовлення, невласне прямий дискурс. Поряд з цим знаходимо інші: невласне-непряме, невласне-авторське, непряме мовлення автора, пережите мовлення, приховане, завуальоване тощо [1; 2; 4].

Вагому роль у визначенні феномену НПМ зіграли концепції і теорії європейських лінгвістів, представників різних шкіл, таких як А. Тоблер, Т. Калепки, К. Фосслер, Г. Лерх, Е. Лорк, Л. Шпітцер, Ш. Баллі, М. Ліпс, Д. Бертоні, О. Єсперсен, К. Мейер, М.М. Бахтін, В. М. Волошинов, В. В. Виноградов. Упродовж XX ст. в якості критеріїв типологізації НПМ виступали структурний і семантичний підходи. Утім, починаючи з другої половини XX ст. і аж дотепер знаходимо новітні підходи аналізу НПМ, а саме з позицій когнітивної та дискурсивної лінгвістики. Так, розмежування НПМ на засадах формально-структурної організації можна зустріти у працях А. А. Андрієвської, Л. О. Соколової, К. Я. Кусько, Н. Г. Бабалікашвілі та інших. Свій подальший розвиток теорія невласне-прямого мовлення знайшла у дослідженнях представників вітчизняної англїстики: Г.М. Чумакова, М.С. Поспелова, О.С. Полташевської, В.І. Кодухова, Т.М. Васильєвої, А. А. Андрієвської, І.А. Бехти, В.Я. Рінберг, Г.Г. Інфантової, М.К. Мілих, М.І. Близнюка, С. В. Коростової [4, с. 65]. Проблематичним є виділення невласне-прямого мовлення в художньому тексті. А тому описуване явище й становить особливий науковий інтерес для дослідників художнього тексту.

Отже, **метою статті** є здійснити аналіз наукових підходів до розуміння невласне-прямого мовлення з метою уточнення його статусу як виду передачі чужого висловлювання на базі існуючих лінгвістичних досліджень, а також виявити специфіку невласне-прямого мовлення в передачі чужого висловлювання на матеріалі англomовної художньої прози XX століття. *Матеріалом дослідження* слугують композиційно-мовленнєві форми персонажного дискурсу невласне-прямої типології,

відібрані методом суцільної вибірки з творів американських та британських письменників ХХ століття (Дж. Барт, А. Байет, В. Вулф, Дж. Джойс).

Існує декілька точок зору на визначення статусу невласне-прямого мовлення. А. Тоблер та П. Козловський визначають описуване явище як змішування прямого і непрямого мовлення. Ш. Баллі та послідовники розглядають НПМ як різновид непрямого мовлення; Г. Лерх – як модифікацію прямого мовлення. К. Фослер визначає невласне-пряме мовлення як стилістичний прийом художнього мовлення. Ш. Балі бачить в НПМ фігуру думки, тобто новий спосіб сприйняття і відтворення чужого висловлювання. Ю.Я. Нікуліхін, підкреслюючи самостійність НПМ, вважає, що воно є певного роду кроком в сторону авторського мовлення. В.А. Виноградов розглядає НПМ як прийом викладу, коли мовлення персонажу зовні передається у вигляді авторського мовлення, не відрізняючись від нього ні синтаксично, ні пунктуаційно. При цьому створюється враження співприсутності автора і читача у виникаючих і словах героя [6, с. 38]. Ю.Ю. Сладкомедова розрізняє авторське і персональне невласне-пряме мовлення. Лінгвіст вважає, що в ній відбувається часткова трансформація внутрішніх реплік і думок персонажу в умовах авторської оповіді [4, с. 56]. Але існує і інша точка зору, згідно якої невласне-пряме мовлення є самостійною формою передачі чужого висловлювання, якому притаманна своя специфіка (Т. Калепки, Е. Лорк, Є.В. Гулига, Г.М. Чумаков, Г.М. Шавалиєва, Л.С. Гагарина, О.В. Омелькіна, О.О. Беліченко, І. Бехта).

Ознайомившись із різними трактуваннями цього поняття, можна зробити висновок про те, що існують два основні напрями у вивченні НПМ: структурний і стилістичний. Нам близьке є розуміння досліджуваного явища в роботах І.А. Бехти, котрий приймає визначення невласне-прямого мовлення як однієї з форм репродукції мовомислення персонажів, способу зображення його змісту, який передбачає контамінацію голосів наратора і персонажа [1, с. 172]. Тобто дослідник звертає увагу на комунікативний потенціал НПМ у художньому тексті.

На різних етапах розвитку лінгвістики робилися спроби класифікації НПМ, визначаючи основними критеріями для типології структурний і семантичний підходи. Такі вчені, як А.А. Андрієвська, Л.А. Соколова, Н.Г. Бабалікашвілі та інші, дотримувалися теорії поділу НПМ за формально-структурною організацією. У новітніх дослідженнях здійснюється структурування НПМ з урахуванням його семантичних особливостей. Зазначимо, що типологізація НПМ досить складна за умови постійного виникнення нових його форм. Має місце тенденція до зведення різноманіття НПМ до двох полярних типів: 1) НПМ як "голос автора" і 2) НПМ як "голос" персонажа. Але нам видається найбільш повною типологізація НПМ, якої дотримується І.А. Бехта: "3 точки зору своєї структурно-семантичної організації, НПМ розпадається на зовнішнє (екзофазне) і внутрішнє (ендофазне) мовлення / думка. Це можна подати так: зовнішнє невласне-пряме мовлення (фактичне): тематичне, приховане, цитатне, мовлення у мовленні та внутрішня невласне-пряма думка: внутрішні рефлексії, внутрішній монолог (діалог, потік свідомості, думка в думці)" [1, с. 126].

У НПМ поєднуються два види розумової діяльності людини – думка і мовлення, які, як відомо, нерозривно пов'язані. І якщо взяти цю тезу за основу для характеристики структурно-семантичних особливостей текстових фрагментів з НПМ, то неважко зрозуміти, що до зовнішнього мовлення слід віднести фактичне, озвучене, вимовлене, а до внутрішнього – мовлення невимовлене, уявне, тобто думки, спогади, роздуми. Зовнішнє НПМ – це спосіб передачі третьою особою проголошеного й почутого висловлювання. Спільне для всіх видів зовнішнього НПМ те, що вони співвідносяться з прямою мовою персонажа [4, с.66]. Найчастіше зовнішнє НПМ – це дуже короткі уривки тексту, що йдуть, як правило, відразу після прямої мови: «*Was it warm or cold? they asked him later. Jack told them that it was cold. Cold as ice? Perhaps not quite as cold as that*» [8, с. 26].

Найбільша кількість випадків НПМ у художньому тексті належить до внутрішнього НПМ, ознакою якого є те, що воно відтворює внутрішню мову, роздуми, спогади, думки та інші види ментальної діяльності, не оформлені у вигляді проголошеної мови: «*But was it Lady Bruton? (whom she used to know). Was it Peter Walsh grown grey? It was old Miss Parry certainly – the old aunt who used to be cross when he stayed at Bourton. Never should she forget running along the passage naked, and being sent for by Miss Parry! And Clarissa! Oh Clarissa! Sally caught her by the arm*» [10, с. 199].

Дуже часто НПМ виникає в оповіданні без будь-яких вступних зауважень, воно набагато ширше, ніж зовнішнє. Але при цьому нарація не вміщує ані прямого, ані непрямого сигналу про

включення персонажного мовлення: *"The light was lowered quietly. The perfect's shoes went away. Where? Down the staircase and along the corridors or to his room at the end? He saw the dark. Was it true about the black dog that walked there at night with eyes as big as carriage lamps?"* [9, с. 21].

Невласне пряме мовлення є одним з найдієвіших засобів, що дозволяють показати внутрішній світ персонажів. Існують випадки, коли авторський текст видозмінюється під впливом персонажного слова, уподібнюється йому. Однак може мати місце й зворотний процес, коли чуже слово, зокрема мова персонажа, уподібнюється авторському. У цьому випадку слово зазнає впливу авторського слова і змінюється під його впливом. Таким чином, перша форма – передаються почуття і думки героя, угадується характерний для цього героя текст, однак при цьому мова про героя ведеться в третій особі. Якщо зробити заміну займенника третьої особи, що відноситься до героя, на першу, вийде звичайний випадок монологічної прямої мови. Так утворюється "внутрішній монолог" із впливом авторського слова на слово героя і навпаки, зміна авторської мови під впливом чужого слова. Однак частіше зустрічаються випадки другої форми, такої контамінації авторської й персонажної мови, коли однієї заміни займенника недостатньо для виленювання з мовного ланцюга власне персонажного слова – воно настільки оброблено автором і забарвлено авторською інтонацією, що точки зору автора і героя зливаються [5, с. 191-192].

Таким чином, існують дві можливості контамінації голосів, що зумовлює існування двох підтипів невласне прямого мовлення:

1) авторське невласне-пряме мовлення, де при маркованому, "сильному" авторському плані з'являються елементи, "ксенопоказники" мовного ладу персонажів: *"her working day therefore – all twenty-plus hours of it – is typically spent alone in her rooms, neither reading nor writing nor watching nor listening nore speaking nor working, but... what? Susan cannot imagine"* [7, с. 259]

2) персонажне невласне-пряме мовлення з індивідуалізацією мовного плану персонажів: *" But was it Lady Bruton? (whom she used to know). Was it Peter Walsh grown grey? It was old Miss Parry certainly – the old aunt who used to be cross when he stayed at Bourton. Never should she forget running along the passage naked, and being sent for by Miss Parry! And Clarissa! Oh Clarissa! Sally caught her by the arm"* [10, с. 199].

Як бачимо, конструкції з НПМ в художніх творах дуже різноманітні. Це можуть бути окремі фрази, розпізнавані лише за змістом, іноді – просто слова або словосполучення, які вимовлені, або промайнули в думках персонажа; подекуди – це великі фрагменти тексту, що нагадують "потік свідомості". Проаналізувавши існуючі концепції, ми прийшли до висновку, що розпізнавання НПМ у художньому тексті можливе лише за умови, коли до уваги беруться конститутивні ознаки на морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях.

В перспективі подальших досліджень, ми плануємо проводити дослідження специфіки функціональних та комунікативно-прагматичних аспектів невласне-прямого дискурсу у англомовній постмодерністській прозі початку XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І.А. Дискурс наратора в англомовній прозі / І.А.Бехта. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
2. Гагарина Л.С. Изучение несобственно-прямой речи в спецсеминаре по лингвистике текста / Л. С. Гагарина // Язык. Культура. Образование: Сб. материалов междунар. науч. конф. «Чтения Ушинского». Вып. 1. / Отв. Ред. О. С. Егорова. — Ярославль: Изд-во Ярославского гос. пед. ун-та им. К. Д. Ушинского. — 2006. — С. 134–140
3. Орищук Є.С. Лінгвістична структура та структурно-семантичні особливості невласне-прямого мовлення як конститутивної складової художнього тексту (на прикладах з творів Чака Поланіка) / Є.С. Орищук // Science and Education a New Dimension. Philology, III(11). – Issue: 56. – 2015. – С. 64-67.
4. Сладкомедова Ю.Ю. Несобственно-прямая речь как стилистический прием в произведениях Виктории Токаревой / Ю.Ю.Сладкомедова // Теория СМИ. — 2004. — N 1. — [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/169>
5. Смуциньска І.В. Суб'єктивна модальність французької прози / І.В.Смуциньска. – Київ.: ВПЦ "Київський університет", 2001. – 255с

6. Шарапова Ю.В. Несобственно-прямая речь в функционально-коммуникативном и структурно-семантическом аспектах: дис. канд. филол. наук : / Ю.В. Шарапова. – СПб., 2001. – 197 с.
7. Barth J. *Sabbatical* / J.Barth. – N.Y.: Penguin Books, 1982. – 312p.
8. Byatt A.S. *Babel Tower* / A.S.Byatt. – L.: Vintage, 1997. – 112p.
9. Joyce J. *A Portrait of the Artist as a Young Man* / J.A.Joyce. – L.: Penguin Books, 1996. – 234 p.
10. Woolf V. *Mrs.Dalloway* / Virginia Woolf. – L.: Penguin Books, 1996.– 298 p.

Беценко Т. П.
*Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С. Макаренка*

МОВНОСТИЛЬОВІ ЗАСОБИ ІМПРОВІЗАЦІЙНОГО ТВОРЕННЯ НАРОДНОГО ГЕРОІЧНОГО ЕПОСУ (ДУМ)

Постановка проблеми. Численні висновки дослідників героїчного епосу (В.Шелест, М. Підгорбунський, С. Грица, М. Дмитренко, М. Стратілат та ін.) свідчать, що думи – відповідно до специфіки виникнення, побутування та взагалі існування жанру – зародилися в усномовному народному середовищі (ймовірно, козацькому), цим же шляхом і поширювалися. Водночас особливими були способи запам'ятовування текстів означеного жанру, а відтак – і їхнього словесно-образного відтворення. Непоясненим до кінця є механізм фольклорної комунікації, зокрема – феномен імпровізації.

Аналіз останніх досліджень. Питання фольклорної комунікації (в лінгвістичному аспекті) маловивчене. Відомо ґрунтовні спостереження М. Венгранович (Росія).

Формулювання мети і завдань. У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є з'ясування, з допомогою яких мовноструктурних одиниць здійснювалося творення і відтворення текстів дум як епічних зразків в умовах живої фольклорної комунікації.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання: з'ясувати специфіку мовноструктурної організації епосу; розглянути механізми мовнообразної організації дум як епічних творів в умовах живої фольклорної комунікації; окреслити основні ознаки текстово-образних універсалій як базових різноструктурних одиниць мовнообразної організації дум.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що питання про мовні засоби імпровізаційного творення / відтворення текстів дум порушено вперше. Натомість імпровізаційно-відтворювальний характер народних дум визнано їх феноменальною рисою.

Цю ознаку М. Дмитренко виділяє з-поміж інших характерологічних рис думового епосу, подаючи дефініцію жанру: „Думи виконують, як правило, експресивним імпровізованим у межах традиції соло – речитативом <...>” [5, с. 44]. Імпровізація (лат. несподіваний) – „різновид творчості, який здійснюється швидко, безпосередньо, без попередньої підготовки шляхом фіксації вільного потоку асоціацій” [7, с. 418], „характерна специфіка виконання творів усної народної словесності, які зберігаються у пам'яті виконавців і кожен раз у процесі відтворення в рамках своєї традиційної жанрової форми, залежно від індивідуальних особливостей виконавця, зазнають різного ступеня змін” [14, с. 161]. У результаті виникають численні варіанти тексту фольклорного твору в процесі усного побутування при збереженні його основного змісту.

Постає запитання: що необхідно співцеві (оповідачу) для того, щоб імпровізувати? Крім знання та дотримання специфіки жанру взагалі, законів римування, метрики, образів, мотивів, архітектоніки твору і способів їх реалізації, обов'язкове володіння та дотримання правил використання мовного матеріалу – зокрема, „поєднання фольклорних сегментів тексту” [7, с. 418]. Імпровізація передбачає знання поетичної мови фольклору (жанру взагалі, окремих текстів зокрема). Імпровізуючи, виконавець „активізує” в пам'яті (тобто відбирає) не окремі слова, а мовні структури (конструкції) – формули (по-іншому – текстово-образні універсалії), які є готовими формами, комбінує їх і створює цілісне висловлювання.

Звичайно, міра (ступінь) імпровізації залежить від творчого таланту оповідача. Відзначаючи, що імпровізація є однією з характеристичних ознак фольклору, дослідники вказують на брак розвідок у цьому напрямку: „Але все ж поки що мало уваги приділялося механізму імпровізаційної техніки і способам її виявлення, враховуючи взаємодію слова і музики” [4, с. 228].

Отже, для імпровізування (у розгляданому випадку – дум) необхідною умовою було володіння набором певних конструкцій, знання яких забезпечувало вільне відтворення (творення) тексту героїчного епосу. З цього приводу музикознавець А. Іваницький відзначав: „Імпровізація – суттєва риса дум. Кобзар запам'ятовує не слово в слово, а здебільшого смислові віхи сюжету, які потім „наживляє” в процесі виконання. Це не значить, що співак створює текст думи кожного разу заново: він користується готовими фольклорними образами, блоками слів, епічною лексикою тощо, які містяться в його пам'яті. При цьому його творча свобода залишається досить значною: дума ніколи не повторюється буквально” [6, с. 137].

Імпровізація передбачає виникнення та використання мовних „заготовок” у фольклорно-поетичному дискурсі. Засвоєння таких „заготовок” зумовлювало при потребі їхнє автоматичне відтворення у процесі фольклорної комунікації (виконавець „творив” – імпровізовано відтворював – з деякими видозмінами – колюваннями – фольклорний текст). Імпровізування було можливе тому, що існували певні правила, художні канони побудови (конструювання) фольклорних жанрів. Такими правилами і прийомами є мовні закони конструювання фольклорного тексту, реалізація яких очевидна на прикладі існування повторюваних різноструктурних мовних одиниць, що в літературознавчих (а почасти і в мовознавчих) фольклористичних працях отримали назву формул. На наш погляд, цей термін дещо не конкретизований як для лінгвістики. Якнайточніше мовну специфіку (механізм творення та функціонування) повторюваних структур, використовуваних для імпровізації дум (також інших фольклорних творів) відображає *термін текстова-образна універсалія*.

Термін текстова-образна універсалія, порівняно з терміном формула (останній кваліфікують по-різному: як структурні частини твору (Г. Мальцев), як загальні місця – стійкі повтори компонентів словесного матеріалу (опорних тем, образних стереотипів, постійних епітетів й інших тропів (Т. Івахненка)), як групу слів, що регулярно використовується в тих самих метричних умовах для вираження встановленої суттєвої ідеї (М. Перрі), як універсальну властивість поетичної мови усної поезії (М. Кумахов та ін.)) – конкретніший, точніший, оскільки містить зміст „загальна назва стійкого вислову; модель побудови, фрази-кліше”. Він об'єднує різнорівневі стійкі повторювані мовні одиниці, водночас передбачає їх розташування, встановлення ієрархічного підпорядкування, визначення побудови, семантики, поетичних функцій у текстовому континуумі.

Текстово-образна універсалія (ТОУ) становить образно-змістову єдність, реалізовану в лінійно представлених граматичних структурах – повторюваних мікро- і макроодиницях думового тексту. Залежно від текстової функції це поняття співвідноситься не тільки з *формулою*, а й із *символом, концептом, моделлю, текстовою нормою*.

Так, взаємонакладаються поняття текстова-образної універсалії та формули щодо атрибутивних текстова-образних універсалій (*сира земля, білі руки*), субстантивних (*батько-мати, Кілія-город*), вербальних текстова-образних універсалій, зокрема складних форм (*бере-хапає, квилити-проквилити*) і складених (*штити, шанувати, поважати; шукати та питати*), адвербіальних (*рано-пораненько, тяжко-важко, тяжко і важко*).

Також термін «формула» стосовно до текстова-образної універсалії використовуємо: а) коли маємо на увазі модель її побудови, б) коли структура (мікроодиниця) становить стійкий словесний комплекс, «застиглу», незмінну форму висловлення. Отже, в текстова-образній універсалії поєднано поняття формули і лінгвістичне тлумачення її структури. Текстово-образні універсалії засвідчені на рівні слова, словосполучення, речення й притаманні творам окремого жанру.

Текстово-образна універсалія – це мовна модель, співвіднесена з відповідним значенням. Наприклад, модель «прикметник + іменник» позначає предмет та його ознаку; модель «іменник у непрямих відмінках + дієслово» становить назву предмета, до якого (на який) спрямована дія, і т.ін.

Значення текстова-образної універсалії мотивоване семантикою компонентів. Воно тяжіє до багатовимірності, притаманної їй потенційно як одиниці мови і водночас одиниці художнього

(фольклорного) тексту, зорієнтованого на образність, на переосмислення (додаткове прирощення смислів), символізацію.

Ускладнений різновид текстово-образної універсалії формується як розгортання її іншими елементами, взаємопов'язаними між собою. Наприклад, атрибутивна текстово-образна універсалія розгортається за рахунок уведення означального компонента: *рубані рани – рубані та стріляні рани, рубані широкі рани; ранні зорі – ранні і вечірні зорі*. Адвербіальна текстово-образна універсалія *до отця, до матері* входить здебільшого до вербальної текстово-образної універсалії *до отця, до матері прибувати; до отця, до матері доїжджати* та ін.

Серед епічних текстово-образних універсалій розрізняємо мікроструктури та макроструктури.

Мікроструктури – мінімальні одиниці (сполуки), які не підлягають подальшому членуванню: це словосполучення, складні слова й прийменниково-іменникові форми та утворені на їхній основі ускладнені варіанти текстово-образних універсалій у межах речення (адвербіальні, вербальні текстово-образні універсалії).

Макроструктури – текстові одиниці, співвідносні з реченням (предикативні текстово-образні універсалії), фігури думки, стилістичні фігури – звороти і синтаксичні побудови, які посилюють естетичний вплив мови: фігури паралелізму та періоди, стилістично-композиційні текстово-образні універсалії.

Текстово-образні універсалії співвіднесені з поняттям фольклоризмів. В одних випадках вони збігаються (епітетні структури), в інших – окремі фольклоризми використовуються для побудови текстово-образних мікроструктур (адвербіальних текстово-образних універсалій) та макроструктур (фігур паралелізму, періодів тощо). Їх об'єднують такі риси, як стереотипність, канонізованість, повторюваність та ін. І фольклоризми, і епічні текстово-образні універсалії як елементи фольклорних текстів становлять фольклорну картину світу. В одній мікро- та макроструктурі текстово-образних універсалій можуть бути одиниці, співвіднесені з поняттями міфологеми й концепту.

Основні функції текстово-образних універсалій – слугувати засобами побудови, запам'ятовування та імпровізаційного відтворення епічних творів. Відповідні структури є одиницями, за допомогою яких відбувається усномовне спілкування; вони виконують функцію актуалізаторів специфічної фольклорної комунікації. Складні слова, сурядні чи підрядні сполучення слів (*батькомати, хліб-сіль, дрібний мак*), речення, які беруть участь у текстовій організації думового епосу, визначають: 1) стильову лінію аналізованих творів, 2) концентрацію тематично-подієвого та емоційно-образного змісту, 3) розгортання сюжету (вказують на «рух» сюжету через відповідні компоненти).

Текстово-образна універсалія як конструктивна текстова одиниця, як оперативна одиниця мовної пам'яті – не закріплена, незмінна структура. Це певний каркас – схема (з урахуванням тематично-подієвих, архітектонічних та ін. нюансів), що дозволяє творчо використовувати наявний у мовній свідомості матеріал.

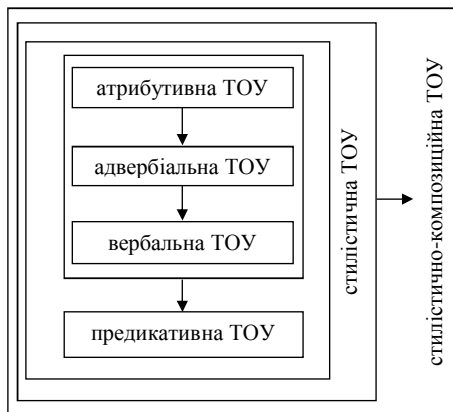
Існування варіантів дум у першу чергу зумовлено існуванням варіантів слововираження. Пор., наприклад, варіанти текстово-образної універсалії *голову зняти* у різних варіантах думи (цит. за виданням: Українские народные думы. – М.: Наука, - 1972. – 560 с.), «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі»: з *пліч голову зняти* (I варіант), з *пліч голову здіймати* (III, IV варіанти), *головку, як галку, з пліч ізняти* (V варіант), з *пліч голови знімати* (VI варіант), з *пліч голову іздіймати* (VII варіант), *здійняти головоньку з пліч* (VIII варіант), *голову з пліч ізнімати* (X варіант), *голову козацьку молодецьку з пліч здіймати* (X варіант), *голову здіймати* (XII варіант), з *пліч голову здіймати* (XIII варіант), з *пліч голову здіймати* (XIV варіант), з *плеч головоньку зняти* (XV варіант), *головку з плеч зняти; голову та її од плеч одрубати* (XVI варіант), з *плеч голову ізняти* (XVII варіант), *голову з пліч знімати* (XVIII варіант).

Видозміни текстово-образної універсалії відбуваються на внутрішньому та зовнішньому рівнях: на внутрішньому – за рахунок фонетичних, словотвірних варіантів слів; на зовнішньому – за рахунок ускладнення текстово-образної універсалії іншими компонентами, також за рахунок зміни порядку їхнього розташування.

Отже, запам'ятовування (утримання у пам'яті) текстового матеріалу, крім того, що здійснювалося з допомогою конструкцій як своєрідних індикаторів (маркерів) думового тексту,

обов'язково схематизовано проектувалося у свідомості мовця на ієрархічну підпорядкованість (тобто ідентифікувалося із входженням у структуру більш складну; при цьому засвоювалася різномірнева специфіка взаємозалежності та взаємопідпорядкування мовних одиниць у цілісності).

Взаємозв'язок (взаємозалежність, взаємопідпорядкування) атрибутивної тексто-образної універсали можна схематично зобразити так:

Для того, щоб імпровізувати, митцеві треба було осмислити (зрозуміти, пізнати, усвідомити) граматику жанру – засвоїти домінуючі у стильовому відношенні лексико-синтаксичні конструкції, з допомогою яких – способом „зчеплення”, „ланцюгового нанизивання” та взаємопідпорядкування – вдалося б імпровізувати, проте у межах жанру, відтворити свій варіант тексту думи.

Мова (зокрема граматична система кожної етнічної мови) засвідчує у своєму складі наявність базових конструкцій (моделей), з допомогою яких твориться численна кількість похідних. Стосовно української мови – це, зокрема, конструкції – моделі типу **прикметник + іменник** („означення + означуване”; предмет і його ознака): у думках – *дрібні сльози, дрібний мак, червоні чобіточки, біле тіло, біла рука, білі ніжки, червона китайка, рання зоря, свята неділя, бідна вдова, бідний козак, темна ніч, ясне сонце, чисте поле, зелені байраки, турецька земля; іменник + іменник* (предмет + предмет): у думках – *річка Самарка, город Козлов, город Азов, Дунай-ріка, Азов-город, Кефа-город, стрілки-яничарки, срібло-золото, хліб-сіль, отець-мати, срібло та золото, хліб та сіль, отець та мати; прислівник + дієслово* („дії і обставини, що характеризують (визначають дії)”: *гірко плакати, гірко плакати-ридати; жалібно квилити, жалібно квилити-проквилити); дієслово + дієслово* (дієслово + дієслово + дієслово): *штити-шанувати, думати-гадати, клясти-проклинати, лаяти і проклинати, почитати і поважати; штити, шанувати і поважати; іменні частини мови + дієслово* („дії та предмети, на які (до яких) спрямовані дії”): *до города Козлова прибувати; молитви сотворяти; у отця-матері прощення брати; у степи в’їжджати; до теренів, до байраків прибувати; до города Січі прибувати; до отця, до матері, до роду прибувати; до Осаул-могили прибувати; числівник + іменник* („предмети і їх кількості”): *три братики, три пучки тернини, двоє кайданів, три рази.*

Це – найпростіші (базові) моделі. На їхній основі формуються ускладнені різновиди. Наприклад: *плакати-ридати: гірко плакати-ридати – гірко плакати-ридати, дрібні сльози проливати; гірко сльозами плакати-ридати* та ін.; *хліб-сіль: хліб-сіль уживати – хліб-сіль з упокоєм уживати – хліб-сіль з упокоєм вічний час уживати* та ін.

Унікальна властивість мовних конструкцій мати універсальний характер на всіх рівнях – „прилаштовуватися” – плавно видозмінювати свої синтаксичні функції у реченні (висловлюванні) – наприклад, здатність атрибутивної конструкції реалізуватися у функції адвербіальної з семантикою місця (у *християнські городи підвезти; визволь, Боже, на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений*), часу (*ранньою зорею, у святую неділеньку, ночної доби*), способу дії (*білим*

лебедоньком перепливи, ясним соколоньком перелети, малим-невеликим перепелоньком перебіжи) та ін.

Запам'ятовування базових жанрових конструкцій (і їхнього лексичного наповнення) створювало умови для оперування ними у процесі імпровізації. При цьому мовні механізми людської психіки (механізми мовотворення тексту, що є її вродженими здібностями, властивостями) дозволяли виконавцві варіювати (відповідно до потреб ритмо-мелодійної побудови висловлювання) форму конструкцій: *плакати-ридати – плакати і ридати; плакати та ридати* і т. ін.; *хліб-сіль – хліб да сіль, за хліб, за сіль*.

Активний пошук відповіді на питання: у чому полягає специфіка імпровізаційного творення (відтворення) текстів народних дум – спричинив усвідомлення того (на основі наукових дослідів), що основним засобом у цьому процесі фольклорної комунікації виступає, звичайно, мова. Усумовний характер творення та поширення дум з участю кобзарів (сліпих музик) є переконливим свідченням, що словесний компонент – провідний у організації текстової структури дум. Він (словесний компонент) проектується на рівень конструкцій з відповідним лексичним наповненням. Володіння такими конструкціями, вміле оперування у процесі фольклорної комунікації – свідчення майстерності (талану виконавця).

Взагалі думи – особливий жанр фольклору щодо умов побутування та збереження. Але, треба відзначити, що імпровізований характер мовної репрезентації епічних текстів був характерний і для творів давніших – билин, а також інших різновидів епосу. У всіх випадках запам'ятовування та відтворення тексту здійснювалося з допомогою конструкцій (текстово-образних універсалій) (це підтверджують численні дослідження, присвячені вивченню мови та стильової манери виконавців билин).

З'ясування специфіки імпровізаційного творення / відтворення епічних фольклорних жанрів дозволяє нам по-новому осмислити специфіку та призначення самої мови – як універсальної знакової системи, як системи систем, що засвідчує свою універсальність на різних своїх рівнях, у різних функціональних виявах, у різних умовах (способах, прийомах) реалізації. Можна висловитися, що мова – поліуніверсальна (так само, як і поліфункціональна). Поліуніверсальність мови (її граматичних одиниць – структур (конструкцій) моделей) – факт, що свідчить про наявність базового матеріалу, який складає основу структури мови, і водночас забезпечує конкретну реалізацію (стильову, жанрову) цих структур (тобто вибірковість) – відповідно до сфери функціонування. Знання базового мовного матеріалу – синтаксичних структур (граматичного матеріалу з урахуванням лексичного компонента) дозволяє мовцеві ефективно ним оперувати, отже, засвідчує рівень володіння як мовою взагалі, так і репрезентує рівень володіння стильовими нормами (наприклад, нормами офіційно-ділового стилю, наукового; у нашому випадку – фольклорно-жанровими нормами мови дум).

Мова – універсальна знакова система. Універсальними є і її підсистеми. Універсальність підсистем виявляється в тому, що вони взаємопов'язані, взаємозумовлені і поліфункціональні: вичерпна (обмежена) кількість знаків і моделей, засвідчених у межах мови як системи (підсистеми) породжує безкінечну множину конкретних їх реалізацій; крім того, існує відбір знаків і їхніх поєднань у межах певної стильової сфери (стильового семіозису), у якому ці знаки (водночас і знаки-конструкти – макрознаки) слугують стильовими маркерами.

Феномен фольклорної імпровізації (на прикладі мови дум) дозволяє пізнати ще одну феноменальну рису мовної (мовленнєвої (лінгвальної) психоментальної) діяльності людини: здатність (властивість) запам'ятовувати конструкції, структури – схеми, моделі як вихідний (базовий) матеріал для творення (і відтворення) макроконструкту в цілісності, з дотриманням канону, традиції тощо. Взагалі ж імпровізація фольклорних текстів – спосіб індивідуальної (виконавської) реалізації традиційного колективного національно-культурно-мовного досвіду з допомогою різноаспектних та різнорівневих способів і прийомів.

Висновки. Отже, фольклорна імпровізація – феноменальне явище. Мовні механізми творення фольклорної комунікації – складні і багатоступінчаті, різнопланові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко Т. Мова думового епосу : Словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 400с.
2. Беценко Т. Мова думового епосу : структура, семантика, функції : [монографія]. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 108с.
3. Грица С. Й. Мелос української народної епіки. – К. : Наук. думка, 1979. – 247 с.
4. Грица С. И. Украинская песенная эпика. –М.: Сов. композитор, 1990. – 262с.
5. Дмитренко М. Жанрова специфіка українських народних дум / М. Дмитренко // Дивослово. – 2008. – №9. – С. 40-44.
6. Іваницький А. Українська народна музична творчість. – К. : Музична Україна, 1990. – 335 с.
7. Літературознавча енциклопедія / автор-укладач Ковалів Ю.І. – К. : Академія, 2007. –Т. І.
8. Народні думи: [зб. / упоряд., пер., прим. С. Мишанича] –К.: Дніпро, 1986. – 173 с. [НД 1986].
9. Підгорбунський М. Кобзарі та бандуристи в Україні / Київська старовина. – 2003. -№4. – С.170-175.
10. Путилов Б. Н. Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика / Путилов Б. Н. – М. : Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 295 с.
11. Стратілат А. Думи в контексті виконавських традицій українського кобзарства // Пам'ять століть. – 2007. – № 6. – С.124-130.
12. Українська фольклористика : словник-довідник – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
13. Украинские народные думы / [підг. текстів, вст. ст. Б. П. Кирдана]. – М.: Наука, 1972. – 560 с.
14. Українська фольклористика Словник-довідник / Укл. і заг. ред. м. Чернопиского. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. - 448 с.
15. Українські народні думи : в 5т. / [упорядкув. : Дмитренко М. К., Грица С. Й., Довженок Г. В., пер. Дмитренка М. К., Грици С. Й.; ст., ком., прим. Довженок Г. В., Ясенчук А. Ю., Шевчек Г. М. та ін; за заг. ред. Дмитренка М. К., Грици С. Й.; від. ред. Скрипник Г.А.]. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. –ТІ : Думи раннього козацького періоду – 2009. –856с.
16. Шелест В. Думи – козацький епос // Київська старовина. – 1993. -№ 6.

Бульгина Е. Г.

*Северный (Арктический) федеральный
университет имени М.В. Ломоносова*

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ ПРОГНОЗОВ ПОГОДЫ

Прогноз погоды – это информация о будущем состоянии погоды и погодных условий, имеющая научное обоснование. Изначально метеопрогноз зародился в научной области знаний, а с появлением газет, радио и телевидения (а позже и сети Интернет) постепенно стал частью сферы коммуникации. Прогноз погоды очень востребован читателями, как в печатных, так и в электронных СМИ.

На сегодняшний день прогнозы погоды как вид текста вызывают большой интерес лингвистов. Исследователей интересуют различные аспекты, связанные с прогностическими текстами. Одни авторы (Касьянова В.М., Лазарева М.А., Маррокин Л.Р., Кгускі Р.) посвящают свои работы анализу лексических и грамматических аспектов. В своих работах они предпринимают попытки составления классификации лексических единиц, объединяя их в тематические группы, а работая над грамматикой, выясняют, какие конструкции характерны для данных текстов. Другие (Князева А.А., Савицайте Е.Р, Kijko J.) исследуют прогностические тексты, останавливаясь на каком-либо конкретном виде, либо описывают лингвистические характеристики в общем для всех типов прогностических текстов.

В данной статье рассматриваются некоторые грамматические особенности текстов немецкоязычных метеопрогнозов, отобранных на сайте www.wetter.de.

Анализ текстов метеопрогнозов позволил сделать следующие наблюдения, касающиеся частеречной принадлежности представленных в них единиц. С этих позиций наблюдается преобладание существительных над другими частями речи, что можно объяснить выполняемой ими номинативной функцией. В метеотекстах используются существительные, называющие географические объекты, осадки, погодные явления, части света и под. Кроме того, существительные выполняют в предложении синтаксическую функцию любого члена предложения: подлежащего, дополнения, определения, именной части составного именного сказуемого. То, что имена существительные превосходят по количеству другие части речи, говорит о тенденции к номинализации, что в целом характерно для стиля прессы и публицистики, жанром которого являются метеопрогнозы, например: *Am Nachmittag ist es wolkenreich, vor allem von Baden-Württemberg über Nordbayern und Mitteldeutschland hinweg bis nach Brandenburg fällt zeitweise starker Regen. Örtlich ist auch mit Blitz und Donner zu rechnen. Ganz im Südosten Bayerns gibt es zunächst noch Aufheiterungen und es bleibt länger trocken. In der Nordwesthälfte gibt es auch kurze Auflockerungen und einige, in Nordseenähe teils auch kräftigere Schauer. Höchstwerte 6 Grad in der Eifel, 12 Grad in Hamburg bis 20 Grad mit Sonnenunterstützung am Inn. Abgesehen von einzelnen Schauer- und Gewitterböen schwacher bis mäßiger, an der Nordsee auch frischer Wind aus Südwest bis Süd mit stürmischen Böen* [8].

Значительным количеством представлены в текстах прогнозов прилагательные. Такое количество прилагательных может быть объяснено в первую очередь тем, что они дают качественную характеристику погоды или явлений погоды (общая характеристика, направление ветра, интенсивность осадков, особенности температурного режима и т.д.). Кроме того, они выполняют ряд функций в предложении, выступая в качестве определения, именной части составного именного сказуемого, определения к предикативу, употребляясь как в краткой, так и в полной форме, например: *Am Dienstag wird es in der West- und Südhälfte heiter* [8]; *In der Nacht zum Mittwoch kommt von Nordwesten her verstärkt schauerartiger Regen* [8].

Чуть меньшим количеством представлены в текстах причастие I и причастие II, выступающие преимущественно в качестве определения и выражающие характеристики погоды и погодных явлений (типа *bewölkt, aufkommend, wechselnd*), что сближает их с прилагательными, например: *In der Nacht zum Montag bleibt es wolkenreich und von Westen her erneut aufkommender, teils kräftiger Schneefall mit Glätte durch einige Zentimeter Neuschnee, im Westen und Südwesten mit Ausnahme der Berge meist durchweg Regen* [8]; *Heute ist es zunächst wechselnd bis stark bewölkt und vor allem in der Osthälfte muss gebietsweise noch mit Regen gerechnet werden* [8].

Что касается глагола как части речи, то он в количественном отношении уступает именным частям речи. Вместе с тем, в текстах встречаются как полнозначные глаголы, например: *In Südostbayern fällt bei meist dichter Bewölkung zeitweise leichter Regen, in den Hochlagen etwas Schnee* [8]; *Die Tiefstwerte liegen bei +7 bis -2 Grad und es weht überwiegend schwacher südlicher Wind* [8], так и неполнозначные глаголы – модальные, например: *Im nördlichen Schleswig-Holstein kann es vereinzelt stürmische Böen geben* [8] и глаголы-связки *sein, werden, bleiben*, например: *Nach Osten und Südosten hin ist es aber insgesamt freundlicher und länger trocken* [8]; *In der Nacht zum Dienstag wird es in der Ost- und Südhälfte meist sternklar, im Westen und Norden locker oder gering bewölkt und überall trocken* [8].

Несмотря на то, что немецкий язык является глагольным языком, тенденция в подобных текстах иная: преимущественное употребление именных частей речи, поскольку основная цель прогноза погоды – это передача информации, которая должна быть проста и доступна для восприятия читателя.

Одной из особенностей текстов прогнозов погоды является довольно частое употребление наречий локальной семантики типа *örtlich, vielerorts, gebietsweise, dort, hier* и темпоральной семантики типа *heute, zeitweise, häufig*, выступающих в текстах в качестве обстоятельств места и времени, что характерно для текстов исследуемого жанра, например: *Zur Nordsee, Ems und Kieler Bucht hin nimmt die Bewölkung immer mehr zu und dort kann es am Abend örtlich etwas regnen, sonst bleibt es niederschlagsfrei* [8]; *Am Donnerstag ist es vielerorts sonnig, nach Norden hin gibt es lockere*

Wolken und es bleibt trocken [8]; *Heute konnte sich vor allem in mittleren Lagen der Mittelgebirge extrem milde Luft durchsetzen* [8].

Следующей особенностью, характеризующей тексты прогнозов погоды, является большое количество числительных представленных в каждом тексте. Во-первых, с помощью числительных обозначаются даты. На которые составляется метеопрогноз, например: *Wetterbericht für den 24.03.2016* [8]. Во-вторых, числительные используются для обозначения и описания температуры воздуха (средние показатели, наивысшие и самые низкие показатели), например: *Die Tiefstwerte liegen von Nordwest nach Südost bei milden 7 bis eisigen -6 Grad* [8]; *Im Ruhrgebiet hingegen klettern die Werte auf sehr milde 13 Grad* [8]. В-третьих, в текстах прогнозов содержатся данные о высоте (положении относительно уровня моря), на которой ожидается выпадение осадков, например: *Zu den Alpen hin wird es noch nass sein, die Schneefallgrenze sinkt auf 700 bis 600 Meter* [8]; *Die Schneefallgrenze steigt tagsüber auf 700 bis 800 Meter* [8].

Одной из характерных черт текстов прогнозов погоды является употребление предлогов, трактуемых в научной литературе как лексико-грамматические средства. Главным образом речь идет о предлогах, образующих с существительными обстоятельства места, например: *Sonst ist es nach Osten und Süden hin aufgelockert, ganz im Südosten auch längere Zeit gering bewölkt und es bleibt weitgehend trocken* [8], обстоятельства времени, например: *Am Donnerstag ist es häufig bewölkt und zum Abend hin gibt es im Westen und Nordwesten etwas Regen, sonst bleibt es meist trocken* [8]; *In der Nacht zum Samstag in Alpennähe und in Niederbayern sowie in Norddeutschland anfangs noch etwas Regen, ganz im Südosten ab etwa 600 Meter auch Schnee* [8]; обстоятельства образа действия, например: *Am Montag ist es meist wechselnd bewölkt und von Westen her fällt gebietsweise Regen, ab mittleren Lagen auch mit Schnee vermischt* [8] и т.д.

Отметим также и употребление местоимений как части речи, преимущественно представленных местоимением *es*, выступающим в качестве формального подлежащего, например: *Am Freitag wird es in der Südwesthälfte längere Zeit heiter und meist trocken, sonst wolkiger* [8].

В единичных контекстах нами было зафиксировано местоимение *wir*, замещающее члены предложения, обозначающие область или место, для которого делается прогноз, например: *Maximal erreichen wir 3 bis 13 Grad* [8]; *Der März verwöhnt uns weiter* [8].

Что касается грамматических категорий и средств их выражения, отметим следующие особенности, выявленные нами в текстах прогнозов погоды.

Грамматическая категория времени выражается, главным образом, временными формами глагола. При этом наиболее часто используемой формой в метеорологических текстах является настоящее время в значении будущего (*Präsens historicum*). Традиционно футуральный презенс заменяет в немецком языке аналитическую форму будущего времени (*Futur I*), особенно когда значение будущего выражено в высказывании эксплицитно или имплицитно. Наличие значения будущего времени обусловлено спецификой исследуемых текстов, основная функция которых – проинформировать о погоде на предстоящий отрезок времени, т.к. прогноз погоды – это (научно обоснованное) предположение о будущем состоянии погоды. Например: *In der Nacht zum Montag fällt in der Südosthälfte weiterer und in Alpennähe weiterhin recht ergiebiger Regen* [8]; *Die Nacht zum Sonntag bringt im Norden und Nordwesten Auflockerungen und nur selten Schauer* [8].

Грамматическая категория залога, которая обычно трактуется как оппозиция действительного (*Aktiv*) и страдательного (*Passiv*), актуализируется также главным образом глагольными формами. Что касается исследуемых в работе текстов, то в большинстве контекстов используется действительный залог, например: *Heute löst sich der Nebel in der Früh schnell auf und es wird durchweg sonnig* [8]; *In der Nordwesthälfte ziehen am Abend einige lockere Wolkenfelder durch* [8]; *Am Dienstag lockern die örtlichen Frühnebfelder schnell auf* [8]; *Auf Frühlingshoch 'Helmut' folgt direkt Hoch 'Ingo' und schenkt uns weiter viel Sonnenschein* [8].

Пассивный залог представлен конструкциями с модальными глаголами *können / müssen + Infinitiv Passiv*. При этом модальный глагол *müssen* придает высказыванию значение уверенности в прогнозируемом состоянии погоды, например: *Heute ist es zunächst wechselnd bis stark bewölkt und vor allem in der Osthälfte muss gebietsweise noch mit Regen gerechnet werden* [8], а модальный

глагол *können* – вероятность, возможность того или иного состояния погоды, например: *Es zeigt sich kaum ein Wölkchen am Himmel. 20 Grad können durchaus erreicht werden* [8].

Своеобразным эквивалентом пассивных конструкций с модальными глаголами является конструкция *sein + zu + Infinitiv*, где значение пассивности усложняется значением возможности. *sein + zu + Infinitiv* представлена также в единичных контекстах, например: *In der Nacht zum Mittwoch ist nach Nordosten hin mit dichteren Wolken und noch zeitweise mit Regen oder Schneeregen zu rechnen* [8].

Значение модальности манифестируется в конструкциях *Modalverb + Infinitiv*, при этом в текстах нами было зафиксировано сочетание модального глагола *können*, выражающего возможность, с инфинитивом смыслового глагола, например: *Zum Inn und zur Neiße sieht es besser aus, Regen kann aber in Bayern und im Nordosten niedergehen* [8]; *In der Nacht zum Sonntag bleibt es gering bewölkt oder klar und niederschlagsfrei. Gebietsweise können sich Nebelfelder bilden* [8].

Таким образом, с грамматической точки зрения, исследуемые тексты метеопронозов обладают рядом специфических черт, определяемых их функциональными особенностями. К таким характеристикам относятся преобладание именных частей речи над другими, преимущественное использование глаголов в форме настоящего времени (в том числе, в значении будущего) действительного залога (формы страдательного залога представлены единичными примерами), использование конструкций с модальными глаголами *können* и *müssen* для выражения значений модальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Касьянова В.М. Русская метеорологическая лексика: история и функционирование: дис. на соискан. учен. степ. канд. филол. наук. – Москва, 1984. – 159 с.
2. Князева А.А. Англоязычные прогностические тексты: структура, семантика, прагматика: дис. на соискан. учен. степ. канд. филол. наук. – Самара, 2011. – 25 с.
3. Лазарева М.А. Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков: дис. на соискан. учен. степ. канд. филол. наук. – Москва, 2000. – 199 с.
4. Маррокуин Л.П. Семантические модификации предикатов в метеоинформационных текстах: дис. на соискан. учен. степ. канд. филол. наук. – Уфа, 2011. – 194 с.
5. Савицкайте Е.Р. Дискурсивные характеристики прогностических текстов: на материале немецких гороскопов: дис. на соискан. учен. степ. канд. филол. наук. – Воронеж, 2006. – 139 с.
6. Kijko J. Ukrainische und Deutsche Wetterberichte im kontrastiven Vergleich [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.isb-blm.de/data/.../kijko_Vergleich.pdf.
7. Krućki Pjotr Die Textsorten Wettervorhersage im Kommunikationsbereich Wissenschaft und Wetterbericht im Kommunikationsbereich Massenmedien: Eine textlinguistische, systemtheoretische und funktional-stilistische Textsortenbeschreibung [Электронный ресурс]. – Greifswald, 2009. – Режим доступа: <http://ub-ed.ub.uni-greifswald.de/opus/volltexte/1009/695/>.
8. [wetter.de](http://www.wetter.de) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wetter.de>

Весельська Г.С.

*Житомирський торговельно-економічний коледж
Київського торговельно-економічного університету*

ГРАДАЦІЙНО-ПРИЄДНУВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЮРІЯ ВИННИЧУКА “АПТЕКАР”)

Українська художня проза початку ХХІ століття подає багатий ілюстративний матеріал для вивчення лінгвістичних явищ та простеження тенденцій у функціонуванні одиниць різних семантичних рівнів сучасної української літературної мови. Зокрема, творчість відомого українського прозаїка

Юрія Винничука дозволяє констатувати низку особливостей у використанні синтаксичних структур, які в сучасному мовознавстві належать до синкретичних, тобто перехідних, одиниць.

Особливо активними та продуктивними у вживанні в прозових творах останніх років є градаційно-приєднувальні речення. Виразниками одноимених семантико-синтаксичних відношень між рівноправними (однорідними) компонентами у виокремлених синтаксичних структурах є градаційно-приєднувальні сполучники, які неодноразово зазнавали ретельного аналізу та вичення в українському мовознавстві (К. Городенська, К. Герман, Т. Спілник, О. Ковтун та ін.).

Градаційно-приєднувальні сполучники прийнято виокремлювати в семантичній групі градаційних сполучників української мови. Їхній кількісний склад утворюють 20 аналітичних одиниць: **а й, але й, а то й, а навіть, але навіть, і навіть, та навіть, ба навіть, до того ж, а до того ж, і до того ж, а ще й до того, а до того ж ще й, а ще, а ще й, та ще, та ще й, ще й, і то, а що (вже), а також** [1, с. 42]. Дослідники пояснюють, що функційно-позиційні властивості градаційно-приєднувальних сполучників полягають у тому, що вони приєднують лише постпозитивний компонент до попереднього, посилюючи чи послаблюючи його семантичне навантаження [2, с. 27].

Ураховуючи слабку функціональну закріпленість маркерів градаційної семантики за власною семантико-синтаксичною сферою, доцільно відзначити, що визначальну роль у формуванні градаційного семантико-синтаксичного відношення тут відіграє лексичне наповнення другої предикативної частини в складносурядному реченні чи другого однорідного члена в простому ускладненому реченні. Наразі назріла об'єктивна потреба кваліфікувати градаційно-приєднувальні речення, побудовані за моделлю складносурядного або простого ускладненого речення, що експресивізують художню прозу, зацікавлюють читача, увиразнюють необхідну інформацію, надаючи їй невимушеного градаційного відтінку. Усе це й визначає **актуальність** пропонованої наукової розвідки.

Мета статті полягає у вибірці простих ускладнених та складносурядних речень, між компонентами яких виникають градаційно-приєднувальні семантико-синтаксичні відношення, та визначенні найуживаніших із них у романі Ю. Винничука "Аптекарь".

Детальний аналіз тексту роману з формально-синтаксичного погляду засвідчив широке використання простих ускладнених речень, у яких другий однорідний компонент посилює чи послаблює значення попереднього та набуває більшої стилістичної ваги. Найбільш активними є ті градаційно-приєднувальні прості ускладнені речення, у яких формально-граматичну роль виконує сполучник **а то й** (...*дорогу перепинає каміння, заросле слизьким мохом, а то й цілі скелі...* [3, с. 3]; ...*це не так часто відбувається, раптом раз на тиждень, а то й рідше* [3, с. 73]; *Єдиною метою могло бути бажання стати катом таким самим славним, як і його батько чи Гануш, а то й перевершити їх у майстерності* [3, с. 94]; ...*тортури могли затягтися на цілий тиждень, а то й на кілька днів...* [3, с. 107]; ...*дорогу перепинало каміння, заросле слизьким мохом, а то й цілі скелі...* [3, с. 179]; *Та ж, коли його вип'є здорова людина, то засне на добу, а то й на дві* [3, с. 440]). Натомість маємо лише поодинокі приклади градаційно-приєднувальних структур, де цим сполучником поєднано дві предикативні частини в складносурядному реченні, із-поміж яких друга послаблює значення та стилістичну вагу першої (...*з дални уже мчала ціла зграя роз'юджених гаркітливих кудлаїв, а то й нарваний бик зривався з місця, нахливши загрозливо голову...* [3, с. 132]).

Розширюють свої стилістично-функційні можливості градаційно-приєднувальні речення зі сполучниками **а ще, а ще й, та ще й**, останні два з яких посилюють ступінь градації та насиченості другого компонента. Таких синтаксем в аналізованому творі чи не найбільше в кількісному співвідношенні, напр: *Серед них був старший втух султанського двору, а ще зовсім десяти незлецьких гаремових одалісок...* [3, с. 14]; ...*довелося нам безліч куль добувати, а ще більше ран зашивати* [3, с. 19]; *Йому більше подобалося дивитися на вогонь, на полум'яні язики, а ще на іскри...* [3, с. 215]; ...*тут і маленькі іконки, вирізьблені штудерно на дереві, вервечки, якісь ляльки, бронзолетки, кістяні гребінці, ремені, стрічки, мотузки, а ще й солодощі та розмаїті горіхи й бакалії* [3, с. 185]; *Книга була закута ...бляшаними застілками та ще й на замок...* [3, с. 32]; ...*бачить саме ту дівчину та ще й саму* [3, с. 66]; *А як побачать, що маєте за слугу жиди, та ще й ученого – о-о, то вам ціни не буде* [3, с. 139]; *Плава річкою та ще й проти течії була*

повільнішою, ніж у морі [3, с. 246]; Козаки заворушилися **та ще й** із татарами раптом почали шукати дружби [3, с. 364]; ...а тепер у ролі в'язня **та ще й** у товаристві розбійників [3, с. 411]. Як бачимо, у деяких проаналізованих синтаксемах автор на межі двох поєднаних компонентів ставить кому, і тоді ступінь контрастності значно вищий, ніж у тому випадку, коли пунктуаційне оформлення на межі двох однорідних компонентів відсутнє. Розділовий знак перед цими градаційно-приєднувальними сполучниками потрібно ставити, інакше вони не будуть сполучниками. Очевидно, авторське жививання їх у позиції не після коми чи тире помилкове.

Значно рідше маємо градаційно-приєднувальні конструкції, у яких смислове навантаження припадає на другу предикативну частину, напр.: ...окрім міських аптек, були ще й монастирські, ...**а ще** торгували ліками мандрівні купці... [3, с. 51]; Робота в аптеці Руті дуже подобалася, **а ще** більше їй подобалося щось робити поруч із Лоренцо та при кожній нагоді доторкатися "до нього" [3, с. 290]; Рута. Але я знаюся на травах, і дуже хотілося б кудись ті знання прилаштувати, **а ще й** від вас дещого довідатись [3, с. 218]; ...недавно тільки відсвяткував свої вісімдесяті уродини, **та ще й** з таким розмахом... [3, с. 17]; Мені було важко ходити на милиціях і брати участь у битвах, не маючи змоги на хуткий маневр, **та ще й** на кораблі, який увесь час вигойдювався [3, с. 19]. Для створення моменту інтриги та подальшого замовчування інформації Ю. Винничук у своєму романі іноді використовує обірване парцельоване речення (Вівдя. Іду з тобою, не можна тобі у хаті самій з мерцем бути. **Та ще й**... [3, с. 59]) або ж парцельований головний член речення із додатковою інформацією, більш важливою, на думку автора, для читача (...вони самі себе ще обдаровують науковими титулами бакалавра, ліценціата, доктора... **А ще** зодягають довегу темну сутану й гострокутну шапку... [3, с. 74]).

Доволі колоритними в сучасній українській прозі останніх років є градаційно-приєднувальні конструкції, у яких засобом поєднаних компонентів слугує експресивне забарвлений складений сполучник **ба навіть**, що обмежує використання конструкції з широко використовуваним у попередніх роках сполучником **і навіть**, напр.: ...і мені пофортунило брати участь у таких операціях, **ба навіть** кілька здійснив власноруч [3, с. 11]; ...не гребували розбивати й християнські кораблі, **ба навіть** венеційські [3, с. 14]; ...ні хати, ні дружини, **ба навіть** уже й на дівку грошей катма [3, с. 20]; ...там можна було знайти все, що завгодно – пентаклі, описи талісманів, **ба навіть** Sanctum regnum... [3, с. 32]; ...ката запрошували в різні міста, **ба навіть** у столиці... [3, с. 92]; Тепер вона на коневі їздила в луги по траві, **і навіть** не уявляла, як могла раніше жити без коня [3, с. 68]; Страта мечем – то тобі не ціпом **і навіть** не шаблею махати [3, с. 93]; А тоді ти почувш уже і прокльони, і лайку, **і навіть** може полетіти у тебе каміння [3, с. 93]; ...а все ж він не здавався **і навіть** вхопив зубами ката за вухо... [3, с. 156].

Унаслідок послаблення своєї первинної семантико-синтаксичної функції – виражати приєднувальну семантику – сполучник **а також** стає формальним маркером градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень у простому ускладненому реченні, що експресивізує висловлення, надаючи йому більшої вагомості та значущості. Іноді він може бути увіразнений чаткою і, що ще більше посилює значення другого складника, напр.: ...бо носили вони у скринях на плечах ліки від багатьох хворіб, **а також** пахидла, олійки і мила [3, с. 51]; ...любив ходити до лісу й приносити звідти різні деревця та рослини, **а також** і шматки коріння гіллячча [3, с. 154].

Ю. Винничук у своєму романі зрідка звертається до граматично-приєднувальних конструкцій зі сполучниками **а й, але й**, що разом із однорідними компонентами увіразнюють значення другого складника, який містить нову інформацію для читача, напр.: ...якби корабель, причалюючи, не зупинився, **а й** посунує далі на самий – берег, то юрба і не розступилася б [3, с. 132]; Він демонізований, **але й** загалом цікава персона [3, с. 85]. Є підстави вважати, що обмежене використання вищенаведених одиниць синтаксичного рівня зумовлене розширенням функціональних параметрів власне-градаційних парних сполучників **не лише... а й, не тільки... але й**, де елементи **а й, але й** уходять до їхньої будови й увіразнюють значення одного з поєднаних компонентів.

У сучасних українських художніх творах, зокрема це помітно на прикладі роману Юрія Винничука "Аптекарь", значно активізувався процес залучення синкретичних синтаксичних одиниць,

зокрема градаційно-приєднувальних конструкцій, побудованих за схемою простого ускладненого чи складносурядного речення. Градаційно-приєднувальні семантико-синтаксичні відношення виникають на межі поєднаних компонентів. Формально-граматичним засобом зв'язку їх є градаційно-приєднувальні сполучники, кількісний склад яких у сучасній українській літературній мові постійно змінюється.

Найактивнішими у використанні є градаційно-приєднувальні речення зі сполучниками **а то й, а ще й, та ще й**, що надає сучасним українським художнім текстам невимушеного розділового відтинку.

Намагання емоційно уобразити градаційно-приєднувальне семантико-синтаксичне відношення спричинило повернення до літературного вжитку градаційно-приєднувального сполучника **ба навіть**, що спричинює розширення поля функціонування градаційно-приєднувальних синтаксичних конструкцій із ним.

У перспективі плануємо простежити кількісне співвідношення градаційно-приєднувальних речень на прикладі сучасних українських текстів у різних стилях української літературної мови, що дозволить дослідити їх в порівняльному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / Г. С. Весельська. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 160 с.
2. Городенська К. Градаційні сполучники української мови (проблемні питання) / Катерина Городенська // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2009. – Вип. 475–477. – С. 25–30.
3. Винничук Ю. Аптекар : роман / Юрій Винничук; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. – Харків : Фоліо, 2016. – 443 с.

Гебре Д.А.

Київський національний лінгвістичний університет

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК ЯК ЕКСПЛІКАЦІЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОСТІ У РОСІЙСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Досвід навчання слов'янським мовам іноземних студентів виявляє значні труднощі у засвоєнні категорії відмінка. Наявність прийменника у складі конструкції з тим чи іншим відмінком вагомо ускладнює процес сприйняття та створення висловлювання, що пов'язане не лише з наявністю / відсутністю даного прийменника у рідній мові вторинної мовної особистості, але й з можливим його вживанням з різними відмінками у різних значеннях у мові, що вивчається. Орудний відмінок (рос. творительний падеж і пол. *Nazędnik*) не є винятком та має свою специфіку: прийменник *с* (*co*) та його відповідник *z* (*ze*), значення яких на перший погляд видається зрозумілим, вживаються помилково у конструкціях, де вони непотрібні, і не вживаються у необхідних ситуаціях. На наш погляд, це відбувається через неадекватне сприйняття семантики інструментальності та сумісності або сукупності, які втілюються у форми орудного відмінка, що призводить до численних помилок у мовленні вторинної мовної особистості.

Категорія інструментальності як мовна універсалія є однією з дискусійних проблем, яка здавна привертала увагу вчених: орудійне значення як мовне явище відмічалось ще у «Російській граматиці» М.В. Ломоносова, а пізніше вивчалось такими вченими як А.А. Потебня [6], Р.О. Якобсон [10], С.Б. Бернштейн [9], Р. Мразек [5], Ю.Д. Аפרесян [1], Ю.П. Костюченко [4], А.В. Бондарко [2], А. Вежбицька [3], В.А. Ямшанова [11] та ін.

Наукові публікації демонструють різноплановість думок щодо тлумачення інструментального змісту та засобів його вираження у різних мовах. У дослідженнях з функціональної граматики провідну роль відіграє підхід «від семантики до засобів її вираження», однак на різних етапах аналізу відбувається опис «від форми до семантики». [8] Традиційно основна увага лінгвістів зосереджувалась на вивченні мовної реалізації інструментального змісту [7], при цьому більшість

робіт, виконаних на матеріалі різних мов, було присвячено дослідженню субкатегорії «знаряддя». У якості мовного засобу, що спеціалізується на вираженні даного значення у російській мові, розглядають Орудний відмінок, опис семантики якого ускладнюється тим, що спектр його значень є багатоплановим.

У русистичі існує декілька основних шляхів опису семантики даного відмінка. Найбільш традиційним є такий, за яким значення відмінка формулює дослідник на основі власного лінгвістичного чуття, інтуїції. Зокрема, у монографії Р. Мразека «Синтаксис русского творительного» [5] окреслено 16 значень безприменикового орудного відмінка.

Діахронічну перспективу розгорнуто у колективній монографії «Творительный падеж в славянских языках» під ред. С.Б. Бернштейна [9], де на матеріалі російської та інших слов'янських мов було розглянуто 10 значень безприменикового орудного відмінка, частина з яких відсутня у сучасній російській мові.

У межах структуралістичного підходу Р. Якобсоном було здійснено опис орудного відмінка через систему абстрактних ознак та було визначено три його характеристики: + периферійність, - напруженість, - об'ємність [10].

Також варто згадати оригінальний підхід А. Вежбицької – використання особливої семантичної метамови як способу опису значень орудного відмінка. [3]

Найбільш актуальним і прийнятним у якості лінгвістичної основи навчання вторинної мовної особистості вважаємо тлумачення і впорядкування форм орудного відмінка відповідно до їхньої семантичної ролі, що подається у «Корпусній граматиці російської мови». [8]

Номінативна група в орудному відмінку виконує одну з численних семантичних ролей, характерних даному відмінку. Центральне місце серед них займає семантична роль Інструмента, при цьому інші ролі тією чи іншою мірою усядковують семантику інструментальності, але загалом кожна з ролей має своє особливе забарвлення.

Проілюструємо набір семантичних ролей, властивих орудному відмінку, російськими словосполученнями (розглядаємо виключно орудний безпримениковий):

- Інструмент (предмет, за допомогою якого виконується дія і без якого стає нереальним її здійснення): *открывают ключом, писать ручкой;*

- Засіб (матеріал, який витрачається під час виконання дії): *рисовать мелом, поливать водой;*

- Пацієнс – на відміну від класичного Пацієнса, який позначає об'єкт, що виникає, видозмінюється або зникає завдяки дії суб'єкта, Пацієнс орудного відмінка має в собі риси інструментальності, оскільки вміщує інформацію про деякі способи розпорядження суб'єкта тим, чим він а) володіє: *владеет землёй / домом;* б) керує: *руководит факультетом / группой;* в) виражає своє ставлення: *дорожит работой / друзьями;* а також Пацієнс контрольованого / неконтрольованого руху частин тіла: *кивать / трясти головой, махнут рукой / махать руками, моргнуть глазом / хлопнуть глазами;*

- Агенс (виконавець дії): *создаваться автором, выполняться студенткой, изучаться школьниками;*

- Эффектор (явище, що негативно діє на Пацієнс; у безособових конструкціях): *уничтожить морозом, убит молнией;*

- Причина (дія спричинюється хворобою): *заразиться вирусом, страдать бессонницей;*

- Траєкторія (шлях руху у просторі): *идти по лесу, двигаться туннелем* та транспортний засіб: *лететь самолётом, доехать машиной;*

- Стимул (сприйняття або ставлення): *любуются красотой, радовать успехом, пахнут духами;*

- Час (конкретний проміжок часу): *завтракать утром, работать ночами, таять / цвести весной;*

- Міра (одиниця виміру; тільки у множині): *возить чемоданами, есть банками, тратит тоннами;*

- Аспект (один з множини подібних елементів): *отличаться интеллектом, добр душой, красив поступками;*

- Порівняння (рух, манера, ознака): *петь соловьём, выглядит бараном, лететь стрелой;*

- Орієнтир (розташування у просторі): *стоять боком / лицом / спиной*.

Вищевказане засвідчує, що орудний відмінок (рос. творительный падеж) має досить різнобарвну власну семантику, але аналіз дозволяє дійти висновку, що усі семантичні ролі поєднані спільним ядром інструментальності.

Далі подаємо польські еквіваленти вищенаведених російських словосполучень із вказівкою на відмінок у польській мові та, за потреби, – коротким поясненням граматичних трансформацій:

открывает ключом – otwierać kluczem (N.), писать ручкой – pisać długopisem (N.); рисовать мелом – rysować kredą (N.), поливать водой – polewać wodą (N.); владеет землёй / домом – posiadać ziemię / dom (B.); знахідний відмінок;
руководит факультетом / группой – kierować wydziałem / grupą (N.);
дорожить работой / друзьями – cenić pracę / kolegów (B.); знахідний відмінок;
кивать / трясти головой – kiwać / trząść głową (N.), махнут рукой / махат руками – machać ręką, machać rękami (N.), моренуть глазом / хлопат глазами – trgnąć okiem / strzelać oczami (N.);

создаваться автором – tworzyć się przez autora (B.), выполняться студенткой – wykonywać się przez studentkę, изучаться школьниками – uczyć się przez uczniów; знахідний відмінок з прийменником;

уничтожить морозом – zniszczyć mrozem, убить молнией – zabić piorunem (błyskawicą) (N.);
заразиться вирусом – zarazić się wirusem (N.);
страдать бессонницей – cierpieć na bezsenność (B.); знахідний відмінок з прийменником;
идти полем – iść przez pole (B.); знахідний відмінок з прийменником;
двигаться туннелем – poruszać się tunelem; лететь самолётом – lecieć samolotem, доехать машиной – dojechać samochodem (N.);

любоваться красотой – podziwiać piękność (B.); знахідний відмінок;
радоваться успехом – cieszyć sukcesem, пахнуть духами – pachnąć perfumami (N.);
завтракать утром – jeść śniadanie rano, цвести весной – kwitnąć wiosną (N.);
возить чемоданами – wozić walizami (N.);
отличаться интеллектом – wyróżniać się intelektem (N.).

Цікавим є дослідження дієслів, що керують орудним відмінком без прийменника у російській мові. Наприклад, російське дієслово *болеет (чем?)* потребує додатку у семантичній ролі Причини ('хворіти через що, внаслідок чого'). У польській мові еквівалентне дієслово *chorować na (co?)* має залежне слово у знахідному відмінку (Biernik) з прийменником *na*.

І в російській, і в польській мовах дієслова *злоупотреблять (чем?) – nadużywać (czego?)* керують залежним компонентом у семантичній ролі Засобу, однак у російській мові це виражено орудним відмінком без прийменника, а у польській мові – еквівалентне дієслово має залежне слово у родовому відмінку (Dopełniacz) теж без прийменника.

Дієслова *называть (кем? чем?) – nazywać (kim? czym?)* та *руководить (кем? чем?) – kierować (kim? czym?)* мають абсолютно однакове керування (в обох мовах воно експлікується орудним відмінком без прийменника) за наявності істотних розбіжностей у семантичних ролях залежних компонентів. У першій парі дієслів залежне слово виступає у семантичній ролі Аспекта, а у другій – Пацієнса. Такі лексичні одиниці легко запам'ятовуються вторинною мовною особистістю, оскільки вибір форми керування для носія мови є автоматичним. Семантична функція синтаксичного показника слабшає, і домінуючим стає формально-синтаксична ознака – вказівка на керуюче дієслово.

Російське дієслово *гордиться (кем? чем?)* вирізняється тим, що має три еквівалентних переклади з різним керуванням – *быть думным (z kogo? z czego?), szczycić się (kim? czym?), chlubić się (kim? czym?)*. У російській мові залежний компонент є Стимулом і виражається орудним відмінком без прийменника, а у польській мові розглядаємо одну еквівалентну структуру з родовим відмінком (Dopełniacz) з прийменником *z* та дві – з орудним (Narzędnik) без прийменника.

Також неоднаковим є керування дієслів *изобилловать (чем?) – obfitować (w co?)*. Семантична роль Засобу передається у російській мові орудним відмінком без прийменника, у знахідному відмінку (Biernik) з прийменником *w*.

В обох мовах залежне слово при дієсловах *казаться* (*кем? чем?*) – *wydawać się* (*kim? czym?*), *wyglądać* (*na kogo? na co?*) функціонує у семантичній ролі Аспекта, яка у російській мові реалізується у формі орудного відмінка без прийменника, а у польській мові існують два перекладацькі еквіваленти з більш деталізованими відмінками значень (орудний відмінок без прийменника, знахідний відмінок з прийменником).

Дієслова *пользоваться* (*чем?*) – *korzystać się* (*z czego?*), *posługiwać się*, *cieszyć się* (*czym?*) – у російській та польській мовах керують залежним компонентом у семантичній ролі Інструмента, що застосовується Агенсом для досягнення мети) чи Засобу, що витрачається Агенсом. У російській мові задіяно орудний відмінок без прийменника, а у польській відомі два перекладацькі еквіваленти з більш деталізованими відмінками значень: родовий відмінок (*Dopełniacz*) з прийменником *z*, а також орудний відмінок (*Narzędnik*) без прийменника.

Таким чином, еквівалентні російські та польські дієслова керують різними відмінками за наявності однакової семантичної ролі залежного компонента: орудний відмінок (рос. творительный падеж) трансформуються у польські родовий (*Dopełniacz*), знахідний (*Biernik*) або також орудний (*Narzędnik*) без прийменника або з прийменником, що складає значні труднощі при вивченні дієслівного керування вторинною мовною особистістю.

Мовний матеріал засвідчує, що експлікація інструментальності у російській мові відбувається за допомогою орудного відмінка. Номінативна група в орудному відмінку (рос. творительный падеж) корелює у польській мові з такими відмінками як *Narzędnik*, *Biernik*, *Dopełniacz* з прийменником або без прийменника, що призводить до зниження показника інструментальності у польській мові порівняно з російською.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. М.: Наука, 1974. - 367 с.
2. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. Л.: Наука, 1984. - 136 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Костюченко Ю.П. Творительный падеж и значение деятеля при страдательном залоге и орудия (на материале славянских, германских и балтийских языков). Л.: Ленгипроводхоз, 1977. - 102 с.
5. Мразек Р. Синтаксис русского творительного (структурно-сравнительное исследование). Прага: Státní pedagogické nakl-vi, 1964. -285 с.
6. Потёбня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. I—II. Москва: Учпедгиз, 1958.-536 с.
7. Русская граматика. – М.: Издательство «Наука», 1982. Том I (783 с.) II (710 с.)
8. Русская корпусная грамматика rusgram.ru [Интернет-ресурс]
9. Творительный падеж в славянских языках. Под ред. Бернштейна С.Б. – М., 1958. – 380 с.
10. Якобсон Р.О. К общему учению о падеже: общее значение русского падежа//Избранные работы. - М.: Прогресс, 1985.-С. 135-175.
11. Ямшанова В.А. Инструментальность как семантическая категория // Вопросы языкознания. 1992. — № 4. - С. 63-72.

Гримашевич Г.І.

Житомирський державний
університет імені Івана Франка

ДІАЛЕКТНА АДВЕРБІАЛЬНА ЛЕКСИКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПОЛЩУКА

Мовну картину світу певного народу чи окремої етнічної групи формують лінгвальні одиниці різних рівнів, передовсім лексичні як репрезентанти лексичної системи мови загалом чи діалекту зокрема, відображаючи у вербальній формі специфіку матеріальної та духовної культури носіїв мови. Звичайно, основну роль відіграють саме лексичні одиниці, які належать до різних тематичних

груп лексики (ТГЛ), передовсім тих, які відображають ментальність, культуру, словесно представляють і водночас зберігають давні традиції, звичаї, обряди, зазначаючи динаміки з огляду як на лінгвальні, так і екстралінгвальні чинники (наприклад, ТГЛ одягу та взуття, їжі та кухонного начиння, номінації обрядовості, передовсім родильної, весільної та поховальної), бо, за словами Т. Григоренко, національну самобутність, специфіку матеріальної та частково духовної культури репрезентує діалектна лексика, яка акумулює світобачення етносу, його ментальність, оскільки національно-мовна картина світу відображає культурну самобутність народу [5, с. 3]. Водночас складовою лексику та виразником мовної картини світу представників різних етнічних груп на теренах українського діалектного континууму є репрезентанти лексико-граматичних класів слів, із-поміж яких і прислівники, які вже були об'єктом наукового вивчення в різних говіркових об'єднаннях на теренах України (Г. Аркушин, О. Брошняк (Пискач), Ю. Громик, Т. Довга, О. Захарків, О. Левенець, М. Леонова, П. Лизанець, Г. Мартинова, В. Німчук, І. Ощипко, І. Пагіря, Н. Прилипко, Г. Чешко та ін.).

Натомість прислівникова лексика середньополіського діалекту як складова загальної лексичної системи цієї території досі не була в полі зору науковців, чим і зумовлено актуальність її фіксації та вивчення в сучасних говірках з урахуванням традиційної культури діалектоносців, хоча прислівникову лексику середньополіських говірок Чорнобильської зони проаналізувала Н. Прилипко, зацентрувавши увагу на відмінникових прислівниках часу, способу дії, міри й ступеня, місця та напрямку [9, с. 51–60].

Мета запропонованої розвідки як частини системного дослідження прислівникової лексики в говірках Середнього Полісся – проаналізувати окремі елементи діалектної адвербіальної системи з виразними говірковими рисами як репрезентанти мовної картини світу поліщуків.

Передовсім зазначимо, що незначну частину прислівникової лексику досліджуваної території представлено в лексикографічних виданнях П. Лисенка [7; 8] та як частину діалектного дискурсу у текстграфічному виданні «Говори української мови» [3], які кореспондують діалектний матеріал II половини ХХ століття, а прислівникова діалектна лексика, як й інші групи говіркової лексики, зазнає змін, тому спостерігаємо значні зрушення в цій системі, які відбулися впродовж майже 50 років, зумовлені насамперед змінами в матеріальній культурі діалектоносців (напр., на початку 90-х років ХХ ст. у частині говірок ми зафіксували прислівник *ўзаборси* 'зав'язати шnurки на черевиках так, що їх не можна розв'язати', пов'язаний із дієсловом *заборсат* 'протягнути волоку у вухо постолів', яке зумовило функціонування в зазначений період низки інших дериватів: *заборси* 'волоки в постолах', *заборска* 'волока в постолах', які на той час були активно вживаними в мовленні діалектоносців старшого покоління, бо вони ще мали таке взуття й носили їх таким способом, натомість зараз усі зазначені лексеми зникли з ужитку через утрату денотата й, звичайно, у зв'язку з демографічними змінами), проникненням елементів із літературної мови та інших говіркових утворень у результаті міграційних процесів, які зачепили територію Середнього Полісся (наприклад, аварія на ЧАЕС призвела до зникнення окремих ареалів на території Середнього Полісся, що вплинуло на мовну картину цієї території та дало підстави вченим констатувати, що середньополіський мовний ареал як діалектна цілість перестав існувати, а поняття середньополіський діалект, які дотепер були відомі українській діалектології, уже належать минулому [6, с. 5–8]), демографічною ситуацією, оскільки відходить старше покоління, яке передовсім було берегинею народного слова, а також фіксацією незначної кількості прислівників у лексикографічних і текстграфічних виданнях, очевидно, з огляду на їх периферійність, про що зауважують мовознавці і в літературній мові [4]. Водночас потрібно відзначити, що низку прислівникових одиниць із досліджуваного середньополіського континууму представлено у виданнях кінця ХХ – початку ХХІ ст., які репрезентують говірки Чорнобильської зони [1; 2].

Зафіксований у сучасних середньополіських говірках діалектний матеріал дає підстави стверджувати, що найчастіше в мовленні поліщуків функціонують діалектні обставинні прислівники місця й часу, перші з яких значною мірою пов'язані з особистим і соціальним простором (власним будинком і прибудинковою територією), який для поліщука завжди відіграв важливу роль, що відображено в таких прислівниках, із-поміж яких і в демінутивних утвореннях, які для інших груп прислівників майже не характерні: *їдома*, *ўдома*, *зїдому*, *доїдому*, *доїдомочку*, *доїдомк-ї*, *доїдомку*, *надвоїр'є*, *зд'вору*, *знад'вору*, *понад'ворку*, *понад'ворочку*, *над'вор*, *ўдоїр'є*.

Про народнорозмовну словотворчість як складову мовної картини світу в царині прислівника свідчить також розгалужена система прислівника тут із семантикою 'тут, у цьому місці', репрезентована в досліджуваних середньополіських говірках лексемою *тут* та низкою її фонетичних варіантів і дериватів: *о/тут, оту/то, /туда, /тутка, /тутака, /тутека, /тутика, /тутечка, /тутачка, /тутечки, /тутечк-і, тум/во, тум/го, тумо/го, тума/го, тута/во, тумо/во, отумо/го, отум/во, отумо/во, отута/во, тутака/го, тутако/го, тутака/во, тутако/во, отутака/го, отутако/го, отутака/во, отутако/во*. Крім зазначеного вище, семантику 'ось тут, у цьому місці' передають утворення з іншими коренями, які мають специфічну морфологічну структуру та фонетичні особливості, що відображають загалом фонетичні риси середньополіських говірок: *ос', о/с'о, о/до, одо/го, од'о/го, оз'д'о, воз'д'о, /оде, /оз'де, он', он'о, он'о/го, о/нен, /онде, /онд'е, он'до, он'д'о, онд'о/го, /одека, /од'ека, /оз'д'ека, одо/во, оз'д'о/во, оз'д'ока/во, оз'д'ока/во*.

Функціонування значної кількості прислівників часу зумовлене переважно тематикою записаних текстів, оскільки інформатори здебільшого розповідають про особисте життя чи про життя своїх рідних часто в хронологічному порядку, що передбачає обов'язкове використання зазначених прислівників, які з огляду на частоту їх уживання набувають значної кількості фонетичних і словотвірних варіантів, розширюють семантику та сферу використання (напр., прислівник *те/пер* у досліджуваних говірках відзначений у таких варіантах: *те/пер, т'е/пер, т'е/п-ер, те/п'єр, та/пер, т'а/пер, то/п-ір, то/п'єр, то/п-єр, то/п'їєр оте/пер, от'е/пер, от'е/п-єр, те/перо, т'е/перо, то/п'єро, до/п'єро, до/п-іро, до/п'їєро, до/п'їіро то/п'єру, то/п-єру, то/п'їєру, то/п-іру, до/п'єру, до/п-єру, до/п'їєру, те/перечка, т'е/перечка, т'е/п-еречка*, причому основне значення цього прислівника на досліджуваній території – 'цьогоріч, цього року (на противагу рокові минулому)', відзначаємо цей прислівник у приказці («*Йек не те/пер / то ў чет/вер*»).

З огляду на територію проживання поліщуків та особливості їхнього повсякденного життя, яке досить часто пов'язане з лісом, котрий часто був і є єдиним місцем, де поліщуки можуть заробити собі на прожиття, а йти до нього потрібно переважно пішки, у мовленні діалектоносіїв із-поміж прислівників способу дії досить часто вживаним є адвербіатив *п'ішки* в різних фонетичних і дериваційних варіантах: *п'ішк'у, п'ішк-і, п'єшк-і, п'єшк-і, п'єшк-і, п'їєшк-і, п'єш/ком, п'єш/ком, п'єшо, п'ішака, п'єшака, п'ішачка, п'єшак/ком, п'єшечк-і, п'єшечк-і, п'єшак-і* (пор. приказку «*П'єшк-і не/ма зам-єшк-і*»).

Свідченням того, що прислівники разом з іншими вербальними засобами є виразниками мовної картини світу поліщука, є діалектні фразеологізми з компонентом прислівником чи ті, які виражають адвербіальну семантику, зафіксовані на теренах Середнього Полісся, адже саме в них відображено не тільки виразні говіркові риси, а й в образній формі досвід і світобачення населення цих теренів, допитливий розум і здатність вираження своїх думок образно, з підтекстом: *дого/ри д/ри/ом, дого/ри но/гам-і, дого/ри /раком 'шкереберть', йак до /неба /рачк-і 'далеко', шо ўдоўж, шо ўшир 'дуже товстий', з /в-іскоком, з /пудскоком 'охоче', їде (їд'е) йак (їєк) на /заўтра 'дуже повільно', л'є/т'єт г'рє/л'ма (г'рє/йма) 'швидко (іти)', л'є/жат л'є/жма 'хворіти', с'їд'ма с'їд'єт 'сидіти непорушно', хо/д'їт п'ішк-і под (пуд) стол 'бути малим', /с'їкос-'накос' 'як-небудь', стат /дибк-і 'тоноритися', стаў праўце/м 'про биль у спині', /через /вул'їцу нап'с'адк-і 'далекий, чужий', хоч /гопк-і скач-і 'дуже чогось хочеться', б'їт/ком наб'їти 'переповнений', з /д'єда-/п'рад'єда 'здавна, споконвіку', йак по/поўна /замуж 'довго (збиратися)', /часом з /квасом, а по/роўу з /водоўу 'бідно (жити)', /рано ч-і /позно 'неодмінно, обов'язково', по/шоў на /л'єк-і – про/паў на/в-єк-і 'захворіти', з'їмоўу с'н'єгу не даст 'скупий', шо ажа/жаж 'значною мірою, дуже сильно'.*

Крім того, відзначимо семантичне наповнення діалектних форм прислівників у замовляннях, які й досі побутують у досліджуваних говірках (напр., у замовлянні від криків (плачів дитини) в одній із досліджуваних говірок, яким межує з територією Білорусі, спостерігаємо повторення для підсилення звучання прислівника місця *де* у фонетичному варіанті *д'є*, який притаманний для цих теренів: *воз'їмет' зан'є/с'єт' їйх (крики) на /б-їстриє /води / на /т'ємнїє п'є/са / д'є /в-єт'єр н'є /в-єїє / д'є /сонце н'є г'рєїє / д'є /курач-і / собач-і /золос н'є за/ход'їт / д'є /д'єўка /коси н'є /чєше / д'є /со/ра н'є /рубаўт / там їйм /буд'єш крич'ат'ї / там їйм /буд'єш зич'ат'ї / а мої/ої /Ган-ї с'п'нат'ї да дре/мат'ї да ў /т'єп'єчку пр'їбу/ват'ї*.

Отже, усе зазначене вище дає підстави стверджувати, що діалектні прислівники як невідмінна складова лексики поліщуків разом з іншими вербальними засобами доповнюють своєрідну мовну картину цієї частини українського етносу, оскільки функціонують у прислів'ях і приказках, фразеологізмах, замовляннях, відображають особливості народного мовлення, свідчать про активність говіркового словотворення як ідентифікаційну рису етнічної групи одного з архаїчних ареалів Славії, який кореспондує багатий живомовний матеріал не тільки для лінгвістики, а й етнолінгвістики, культурології, етнології й спонукає до більш докладного вивчення та проведення компаративних студій у цій царині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говірка села Машеве Чорнобильського району. – К. : Довіра, 2003. – Ч. 3 : Матеріали до Лексичного атласу української мови / Уклад. : Ю. І. Бідноштя та ін. – 225 с. : іл.
2. Говірки Чорнобильської зони. Тексти / Упор. Гриценко П.Ю., Малахівська О. А., Прилипка Н.П. та ін. – К. : «Довіра», 1996. – 360 с.
3. Говори української мови (Збірник текстів) / Відп. ред. Т. В. Назарова. – К. : Наукова думка, 1977. – 590 с.
4. Городенська К. Прислівник / К. Городенська // Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Ппульсари», 2004. – С. 298–327.
5. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика і фразеологія української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Григоренко. – К., 2005. – 20 с.
6. Гриценко П. Ю. Дослідження говірок Чорнобильської зони на тлі інших діалектних систем // Говірки Чорнобильської зони : Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – 271 с.
7. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 72 с.
8. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
9. Прилипка Н. Структура й генеза прислівників / Н. Прилипка // Говірки Чорнобильської зони : Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – С. 51–60.

Ермоленко С. І., Лясецька Н. В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВОКАТИВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО)

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення специфіки мовлення у сучасній українській літературі, зокрема до вокативів у прозовому мовленні Оксани Забужко.

Вокатив із семантико-синтаксичного боку досліджували М. Скаб [11] (семантико-синтаксична варіативність вокатива в українській мові), П. Дудик [5] із формально-граматичного (звертання-речення сучасній українській мові), із функціонально-структурного М. Гринишин [3] (вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування), І. Бойко [1] (семантичні типи вокативів як джерело характеристики мовної особистості), О. Межов [9] (функціональне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса), Ю. Вольська [2] (неелементарні прості речення з вокативними синтаксемами, їх реалізація у творах Т. Г. Шевченка), А. Каратаєва [10] (український вокатив у текстовій структурі історичного роману “Диво” Павла Загребельного), Н. Данилюк [4] (семантико-стилістичні особливості народнописаних звертань) та ін.

Метою дослідження є визначення семантико-граматичних особливостей вокатива на матеріалі творчості Оксани Забужко.

Термін "вокатив" ми тлумачимо у широкому розумінні, посилаючись на "Словник іншомовних слів": "вокатив" 1) кличний відмінок; 2) звертання" [12, с. 223].

Кличний відмінок іменників найчастіше вживається у реченнях із дієслівним присудком у формі 2-ї особи наказового способу, у яких іменникове звертання виступає складною синтаксею із значенням адресата і потенційного суб'єкта дії. Ця функція є первинною семантико-синтаксичною функцією кличного відмінка, з якою співвідноситься його первинна формально-синтаксична функція підмета, напр.: *Дай спокій, Дарино* [6, с. 74]; *Випрочуйся, жінко вербова* [7, с. 73].

Функція адресата і потенційного суб'єкта дії є базовою для кличного відмінка у вторинних функціях. У реченнях будь-якої структури (за винятком речень із формою 2-ї особи наказового способу) у кличному відмінку акцентується значення адресата і відповідно знебарвлюється супровідне значення потенційного суб'єкта дії, а також набувається залежність звертання від граматичної основи речення у цілому, напр.: *Владиславо, твоя розповідь наштовхнула мене глянути на європейську рецепцію твоїх «Секретів»...* [6, с. 74]; *Добре питання, Дарино, дякую...* [6, с. 80]; *А то помада, Дарино ...* [6, с. 83]. Форма кличного відмінка у конструкціях типу *Угу... Адю, ти не пам'ятаєш, у чому полягає онтологічний доказ Буття Божого? ...* [6, с. 129] синтаксично пов'язана із займенниками 2-ї особи і дублює їхню семантико-синтаксичну функцію, тобто виконує роль синтаксеми з ідентифікуючою функцією. Кличний відмінок може виступати в позиції однослівних речень типу *Тільки ж – Господи! – не обмани* [7, с. 147], які є семантично-функціональними еквівалентами речень із присудком у формі наказового способу.

У граматичній системі сучасної української мови кличний відмінок виявляє семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну і морфологічну співвідносність із називним відмінком. Зокрема, обом відмінкам притаманна абсолютна омонімія закінчень у прикметниках та у формі множини іменників і часткова омонімія в іменникових формах однини. Напр.: *Добреє утро, Адріан Амброзьїч* [6, с. 172]; *Я їду, Адуська, секундочку, вже їду!* [6, с. 239]; *Хто сміливий, агов, дівчата!* [8, с. 316].

Залежно від різних типів реченневих конструкцій потрібно розрізняти чотири різновиди вокатива (з уведенням до функціональних характеристик емотивних супровідних відтінків):

1) семантично складний кличний полісемантичний (кличний адресата – потенційного суб'єкта дії); напр.: *Господи, покажи їм, хай усе перейде добре* [6, с. 206]; *Помоліться за моїх батьків, отче...* [6, с. 214];

2) семантично складний кличний акцентованого адресата і відповідно нейтралізованого суб'єкта; напр.: *Його просто пізно принесли, «Орку»* [6, с. 216];

3) кличний ідентифікуючий полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію синтаксично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи; напр.: *Та ти таки на правду помічна медсестра, дівчино!* [6, с. 223]; *Адю. Адю, а коли ти був маленький, ти з дівчатками грався?* [6, с. 255];

4) кличний однокомпонентного речення як конденсат адресатно-предикатно-суб'єктної структури, напр.: *Адюсь. Адю, послухай мене* [6, с. 249].

Отже, первинними функціями кличного є семантико-синтаксична функція адресата вольової дії – потенційного суб'єкта дії і формально-синтаксична функція підмета.

У реченні звертання відділяється від інших слів комою чи три крапки, знаком оклику чи питання, напр.: *Знаєш, чого мені безумно жалко, ма?* [6, с. 297]; *Хіба «правильно» – це завжди легко, Дарусю?!* [6, с. 301]; *Кохане мос... кохане...* [6, с. 533]. Із стилістичною метою, щоб передати експресивно-оцінну конотацію, Оксана Забужко послуговується декількома знаками, незакінченими або скороченими словами, злиттям слів, напр.: *Привіт, ма (о Боже, ну й голос у неї – як у ворони!), як ти?* [6, с. 275]; *Мам, я звільняюсь з роботи* [6, с. 283]; *Андріанаброзьїч!* [6, с. 388]. Окрім орфограм і пунктограм, іноді у художній прозі письменниці трапляється емфатичний наголос, графічно його вимову Оксана Забужко відтворює таким чином: *Ю-у-ууркуууу!* [6, с. 134]; *О-оллю!* [6, с. 531].

Загалом у лінгвістиці до статусу звертання та його функціонального навантаження існує кілька підходів. Одним із найпоширеніших і методично апробованих, репрезентованих у більшості

вувзівських та шкільних посібників, постає кваліфікація звертання як такого, що членом речення не виступає.

Звертання відбивають емоційно-вольову сферу мовця. Здебільшого в них поєднано дві функції: апелятивну й експресивну. У неускладненому вигляді апелятивна функція звертання виступає в офіційних сферах спілкування (заклики, розпорядження, приписи тощо). У художньому мовленні своїх персонажів Оксана Забужко виражає не тільки звернення до адресата, а й ставлення мовця до нього. Пор.: *Киць, ти куди пропав, я тобі вже третій раз дзвоню?* [6, с. 405]; *Але ти – ти проскочила, Дарцю* [8, с. 171]; *Зараз, Мілюнчику, зараз, кохана, зараз...* [8, с. 120]. Як ми бачимо, Оксана Забужко використовує пестливі форми вокативів або прикметники, щоб передати близькі й інтимні стосунки між персонажами її творів.

Отже, традиційно звертання вважають одиницею, що перебуває поза синтаксичними зв'язками з іншими членами речення, тобто синтаксично ізольованою його частиною.

Реченням, ускладненим звертаннями, властивий різний ступінь напівпредикативності. Мінімальний ступінь напівпредикативності мають інтерпозиційні звертання, виражені іменником без супровідних залежних слів: *Я сама ще в місті, Адю, щоїно звільнилась ...* [6, с. 406].

Загальна синтаксична функція звертання полягає у називанні адресата мовлення. Ця функція не є однорідною, що спричинює різноманітність синтаксичних відношень звертань із реченням. Синтаксичні відношення звертань із реченням не є формами простих (із погляду вярження синтаксичних зв'язків) відношень, у які вступають слова, що їх традиційно називають членами речення.

В українській мові звертання функціонує у двох морфологічних різновидах: у номінативі й вокативі (кличний відмінок). Природним для української мови є звертання у кличному відмінку. Але наявність морфологічного показника кличного відмінка не є єдиним виразником синтаксичної функції звертання. Основними граматичними показниками синтаксичної функції звертання є інтонація і синтаксична позиція в реченні. Пор.: *А почервонів як густо, лялечко...* [6, с. 459]; *Не знаю, Лялюсь...* [6, с. 535]; *Я видержу, Адріане* [6, с. 547]; *Нема безвихідних ситуацій, хлопче* [8, с. 203]. У постпозиції звертання акцентують увагу на дії або стані, тоді як у препозиції на адресата мовлення: можливі повтори, як засіб концентрації уваги на адресаті мовлення: *Адріане! Ви ніхто його напращу не знаєте ...* [6, с. 134]; *Тату, це моя жінка!* [8, с. 69]. Вокатив у середині речення концентрує увагу на зміст тексту, тоді як адресат мовлення нібито відходить на другий план: *Чекай, Вадиме, я щось і справді вже тебе не доганяю...* [6, с. 586]; *Оттака ловись, кобіто, – закохалася* [8, с. 29].

Звернення як активний процес комунікації має кілька форм вираження у мові, що зумовлює різні синтаксичні форми власне звертань у реченні.

Найвиразнішими є власне звертання в імперативно-наказових реченнях, у яких присудки стоять у наказовій формі. В імперативно-наказових реченнях при підметі – особливих займенниках звертання вживаються рідко і мають переважно оцінне значення. У подібних конструкціях займенник може входити в групу звертання. Напр.: *Фантастичний ти чоловік, Вадиме ...* [6, с. 597]; *Дитино моя, це ж я, твій тато!* [8, с. 131]; *Ой ти мужу необачний!* [8, с. 180]. Для прози Оксани Забужко речення, в яких займенник входить до звертання, не є характерними, тому трапляються зрідка.

Власне звертання функціонують також у питальних реченнях із модальним значенням прямої питальності. Напр.: *Нащо ти мені це все розказуєш, Вадиме?* [6, с. 604]; *Альо? ... Лялюсь? Ти слухаєш? ...* [6, с. 128].

У прозі Оксани Забужко також простежуються звертання, які в комунікативному відношенні виявляються на рівні речення, специфічно виконуючи його функцію. Їх називають звертаннями-реченнями, або вокативними реченнями.

Своєю структурою вокативні речення збігаються із звичайним непоширеним звертанням. В обох випадках головним і єдиним членом виступає ім'я особи. Проте своїм змістом вокативне речення багатше від звичайного звертання, бо нерозчленовано виражає якусь думку-почуття, що нею супроводиться звертання до особи. Ця думка завжди модально й емоційно забарвлена і виявляється у своєрідній інтонації, яка не цілком збігається з інтонацією звичайного звертання, залишаючись щодо типу звертально-спонукальною.

Є кілька основних груп вокативних речень, які розрізняються змістом і функцією:

1) вокативне речення, що ними гукають когось, просять, закликають чи вимагають якось зреагувати на поклик, зробити що-небудь, розповісти, пояснити і под. Напр.: *Дарцю. Дарцю, ти чуєш мене?* [8, с. 91];

2) вокативне речення з виразною спонукальною функцією – попереджувальною, заборонною, наказовою тощо; з їх допомогою вовець застерігає особу, до якої звертається, від непродуманих чи небажаних вчинків, висловлювань. Напр.: *Сестро, сестро* [8, с. 160] (назва оповідання); *Ленця, любов моя* [8, с. 232];

3) вокативне речення, що виражають різноманітні реакції мовців, їх внутрішні переживання, які сконцентруються у звертанні і передаються інтонацією, підказують ситуацію, контекстом. Ці вокативні побудови можуть виражати радість і здивування мовців при зустрічі, часто несподіваній, напр.: *Чоловіче! Адаме! Я поставив тебе у центрі всесвіту* [8, с. 121]; *О сліпуче, прекрасне і дике! Грай вогнями...* [8, с. 123].

Таким чином, специфіка вокативів у прозі Оксани Забужко полягає у тому, що кількість вокативів у ній, порівняно з іншими письменниками, незначна. Вона полюбляє художню публіцистику, яка не передбачає вокативів. Серед вокативів переважають традиційні непоширені, при яких, найчастіше, трапляються займенники 2-ї особи; постпозиція і препозиція щодо розміщення вокативів, в цілому, збігаються за частотністю використання. Письменниця часто послуговується пестливими формами вокативів, повторами, вигуками і підсилювальними частками, щоб передати емоційно-експресивну характеристику персонажів, описати стосунки між ними, вказати на основні риси характеру тощо. Називний відмінок як дублет кличного, окрім дібраних російськомовних варіантів, у Оксани Забужко майже не трапляється. Використання вокативних речень у прозі письменниці обмежене, це пов'язано з тим, що Оксана Забужко переважно використовує складні синтаксичні конструкції, які не потребують таких речень. Вокативні речення у творчості Оксани Забужко трапляються у назвах оповідань «Сестро, сестро», а також вони часто повторюють (дублюють) вокатив у наступних синтаксичних конструкціях. Окрім того, варто зазначити, що вокатив у письменниці має національно-фольклорне забарвлення.

Оксана Забужко – яскравий представник елітарної сучасної літератури, що прагне удосконалити українське розмовне мовлення відповідно до вимог часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко І. О. Семантичні типи вокативів як джерело характеристики мовної особистості (на матеріалі художнього дискурсу) / І. О. Бойко. // Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ : Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2013. – Вип. 27. – С. 102–106.
2. Вольська Ю. Неелементарні прості речення з вокативними синтаксеми, їх реалізація у творах Т. Г. Шевченка. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua>
3. Гринишин М. Вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування / Марія Гринишин. – Режим доступу : <http://mova.dn.ua>
4. Данилюк Н. Семантично-стилістичні особливості народнописаних звертань / Н. Данилюк // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 32–39.
5. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення : Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
6. Забужко О. Музей покинутих секретів : Роман / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
7. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : Роман / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
8. Забужко О. Тут могла б бути ваша реклама : Оксана Забужко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.
9. Межов О. Г. Функціне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса / О. Г. Межов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Серія Філологічна. – 2014. – Випуск 44. – С. 181–188.
10. Каратаєва А. Український вокатив у текстовій структурі історичного роману «Диво» Павла Загребельного / Анна Каратаєва. – Режим доступу : <http://mova.dn.ua>

11. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.
12. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

Ермоленко С. І., Песфі В. М.

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРІВНЯНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА)

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення порівнянь, зокрема потребою детального висвітлення їхньої сутності, різновидів, засобів вираження, структурних, семантичних характеристик у художній літературі.

Порівняльні конструкції із лексико-граматичного боку досліджували Н. Шаповалова [10] (функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові) й І. Кучеренко [7] (порівняльні конструкції мови в світлі граматики), тоді як із стилістичного – А. Сващенко [8] (порівняння у творчості О. Кобилянської), Л. Ставицька [9] (порівняння в поемі М. Бажана), Г. Конторчук [6] (порівняння в поетичному мовленні В. Стуса), О. Барменкова [5] (компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І. Бабеля) та ін.

Одним із найменш досліджених в українському мовознавстві у цьому колі проблем є питання вираження порівнянь у художній прозі, а саме у творчості Юрія Андруховича.

У цих текстах порівняння мають значний стилістичний потенціал: вони надають асоціативного світосприймання описові дійсності, особи чи предмета; увиразнюють їхню експресивну ознаку тощо. На думку багатьох лінгвістів, такі порівняння виконують передовсім естетичну функцію. І ця властивість порівнянь із великою майстерністю використана в творчості «станіславського феномена» – Юрія Андруховича, який організував літературне угруповання «Бу-Ба-Бу» у 90-х рр. XX ст., нині пише прозові твори та є активним громадським активістом, поборником європейської інтеграції, шанувальником елітарної літератури, а також його вірші було покладено на музику, яку виконують музичні гурти «Мертвий півень», «Плач Єремії», «Знову за старе», «Сігал Сложив Спілка», й особливо останнім часом у польському гурті «Карбідо».

Виражаючи почуття щодо певної особи, об'єкта чи ситуації, Юрій Андрухович використовує порівняння різних типів. Попри те, що порівняння є вагомим чинником творення експресивності художніх творів, вони й досі не підлягали ґрунтовному предметному аналізу, що й доводить актуальність нашого дослідження.

Метою статті є визначення семантико-структурного статусу порівнянь на матеріалі прози Юрія Андруховича.

Порівняння за своєю структурою у прозі Юрія Андруховича ми можемо поділити на такі типи: 1) порівняння-присудки (*При цьому я немов бачив...* [4, с. 6]); 2) порівняння як головні члени односкладних речень (*Так наче його не існувало ніколи на цьому світі* [4, с. 10]); 3) порівняння-обставини способу дії (*...назва нашого з «Карбідо» альбому прийшла неначе сама собою – «Самогон»* [4, с. 6]); 4) порівняння, виражені орудним відмінком іменників у функції об'єкта порівняльної конструкції (*Так от – Егон Альт виявився не таким* [4, с. 7]); 5) порівняння, виражені прислівниковою формою з **по-** (*Не було й тіні від того ледь екзальтованого і по-божевільному закоханого в мої писання дивака...* [4, с. 7]); 6) порівняння, виражені порівняльними зворотами із сполучниками **як, мов, ніби** тощо) (*...махаючи руками, ніби крилами...* [3, с. 104]; *...і продерся, мов крізь вапу, липку і криваву, крізь це повітря...* [3, с. 103]); 7) порівняння-обставини міри й ступеня (*... він зупиняв натовську агресію як міг* [4, с. 18]; *... серце калатало як навіжене ...* [3, с. 102]); 8) порівняння-обставини причини й мети (*... спершу мейлом, а тоді, як підтвердження, і телефоном* [4, с. 6]); 9) порівняння-означення (*... сам собою вже наче звільнений від головного з внутрішніх зобов'язань* [4, с. 6]; *Кімнати минали з такою швидкістю, як на екрані ...* [3, с. 102]; ...

губи він мав обсіпані прищами, **як після гарячки** [3, с. 105]); 10) порівняння-прикладки (... а **музика** Генделєвої «Паскалії» напливала все ближче, **як фінальний траурний супровід**... [3, с. 102]); 11) порівняння-додатки (...ти маєш повне право зберігати це при собі – ну хоч би **як згадку**. Або **як згадку** про згадки чи **як спогад** про спогади [4, с. 7]; ...до того ж він відчував, що в його долоні зовсім не тендітна дівоча рученька, щось таке, **ніби дерев'яний обрубок** чи, може, **кукса** [3, с. 102]).

За синтаксичними функціями порівняння у прозі Юрія Андруховича співвідносяться з різними типами підрядних речень: 1) підрядні порівняльні присудкові (*Остання фраза звучить, **як останнє напучування*** [4, с. 9]); 2) підрядні порівняльні обставинні причини й мети (...а **страшено близькими і справжніми, ніби це єдино можливе життя** [4, с. 12]; *Його партнери так і залишилися при столі, **немоє чекаючи нового приреченого*** [3, с. 102]); 3) підрядні порівняльні означальні (... *всілякі тшопів радянські поради, **як нам тепер викручуються*** [4, с. 16]); 4) підрядні порівняльні додаткові (*Не знаю, **як до цього дійшло***... [4, с. 17]; *Немирич відчув, **як крапчини холодною поту вкривили його чоло і плечі*** [3, с. 101]; *Хома потримав ніж у руках, вдаючи, **ніби розглядає його*** [3, с. 106]).

Отже, порівняння у прозі Юрія Андруховича репрезентує явище надзвичайно різноманітне: це і структурні та значеннєві засоби відтворення семантики порівняння, це і синтаксична роль і стилістичні особливості означених конструкцій. Порівняльна конструкція на формально-граматичному рівні співвідноситься з простим реченням (є підрядною порівняльною її частиною) або з його компонентом (є порівняльним зворотом).

Порівнянні лексеми так само, якщо не більше, як і слова-образи та слова в переносному значенні, свідчать про індивідуальну природу світосприймання, на чому в свій час наголошував О. Потебня. Природа порівняння, його семантична наповненість залежить від світогляду Ю. Андруховича, характеру його світовідчуття. Для письменника характерна матеріалістична основа творення порівнянь – вони є реалістичними, напр.: *Вони вже скоро тиждень, **як не годовані, і закінчиться це повинно тим, що один із них зжере іншого*** [1, с. 106]; *І, **наче ляльку**, почав розвивати її з безлічі протрадел*... [2, с. 290]; ... *вони накрили нас, **як голух у лазні*** ... [3, с. 120]; *В Україні я повністю розчинився в алкоголі. Розумій це передусім **як метафору – в алкоголі часу*** [4, с. 322]. В основі порівнянь – їжа, одяг, алкоголь. Ці матеріальні речі найбільше у той час хвилюють письменника. Таким чином, завдяки використанню порівнянь розширюються семантико-асоціативні межі контексту і описувана реалія сприймається через призму чуттєвої індивідуальності Юрія Андруховича.

Семантична спрямованість порівняння звичайно поширюється від предмета думки до реалії, яка чимсь цей предмет нагадує, найчастіше в плані експресивно-оцінному. Напр.: ...цей «*Дитячий світ*» **зачинено аж до понеділка, і ходити по ньому двоє-трьох сумних мілітонів, нечутних, **наче приводи**, що охороняють простір з паперовими голубами [1, с. 92] – Юрій Андрухович через першу особу (автора) розповідає про свої митарства за дефіцитним товаром у Москві, коли тільки міліціонери блукали за зачиненими дверима магазину, а він розчарований споглядав на цю картину. Письменник не тільки вводить нас у коло певних асоціацій, але й викликає виразно негативну оцінку описуваних людей.**

При цьому експресія порівняння може ніби додаватися до експресії основного слова. Такі семантико-експресивні зв'язки спостерігаємо у порівнянні *Маленький тихий дідок сидить у кутку й доброзичливо спостерігає за тобою. Такий собі голуб **сивенький*** [1, с. 132]. Пестливі суфікси *-еньк* у словах *маленький* і *сивенький* викликають у нас іронію, адже головний герой нещодавно на очах у діда вибливав випите і спожите за столом у кав'ярні.

Стилістична роль порівняння здебільшого полягає у виділенні якоїсь особливості завдяки зіставленню з предметом, явищем, особою, основна ознака або одна з ознак яких є водночас і ознакою порівнюваного. Напр.: *Древній і вічний, **як сама наша багатотраждальна історія, Чортопіль гостинно запрошує веселитися*** [2, с. 41]. Давнє походження міста Чортопіль Юрієм Андруховичем передається через порівняння з Україною, такою ж давньою і багатотраждальною.

Саме до таких порівнянь дуже часто вдається у романі «Рекреації» Юрій Андрухович, у якого безнадійність, недосяжність очікуваного свята *Воскресаючого Духу* (реальних демократичних змін у Україні) визначається завдяки порівнянню себе, тобто митця Хомського, з *індійським гуру* або

старим цалом: ... ступаєш на перон, трохи безпорадний, хоч зовні самовпевнений, як індійський гуру, – де Мацапура, шляк би його трафив, на дідька я сюди приперся, це свято не для мене, он як щебечуть панянки на колінах у паничів, а ти, старий цале, тут не потрібен... [2, с. 27].

Порівнюване слово й слово-порівняння знаходяться між собою в неоднакових у кожному конкретному випадку стосунках. Амплітуда стилістичного потенціалу тут може коливатися від створення одного синтетичного, неподільного образу на зразок *щуролови-інтернаціоналісти* із «Московіади» Юрія Андруховича: *Бо ви, як і щури, винищувани вами – чи не найостанніше з породжень імперії, її лебедина пісня* [1, с. 103], до підкреслення лише якоїсь однієї риси, особливості, часто асоціативно сприйнятої, так у романі «Переверзія» письменник описує жакликий зовнішній вигляд вбивці з пекла: *Бачив тільки, як закривавлений час від часу кивав давно немитою головою ...* [2, с. 189].

Отже, функціонально-стильова сфера застосування лексичних порівнянь у творчості Юрія Андруховича нагадує застосування переносних значень слова: безвідносно до стилістичної настанови слова-порівняння можуть використовуватися як стилістично нейтральні (*Якось вона влаштувала мені сценку, по-дитячому наївну і потворну...* [1, с. 49]; *Підійшовши до столу, Юрко виструнчився і, по-військово мотнувши головою, назвався* [3, с. 99]), так і стилістично марковані (*Але тільки вони, турки, можуть порятувати Москву, як колись гуси порятували Рим, від остаточного розпаду і запустіння* [1, с. 55]; *Вогнем пролетів над залогом червоний у своєму піджаці волохань і схопив Аду, як соломинку, в кільце своїх лабет* [2, с. 247]).

Таким чином, порівняння у прозі Юрія Андруховича трапляються досить часто, за семантикою вони пов'язані з посвякденним життям (процеси споживання їжі, вживання міцних напоїв, відвідування кав'ярень, любовні стосунки тощо). Реалістичність порівнянь тлумачиться нами як вияв постмодерністичного погляду на сучасне життя письменника, який не бачить у сьогоденні ні романтичних, ні феєричних фарб, тому що воно для митця сіре та непривабливе. Часте використання нецензурних слів у порівняннях вказує нам на негативну конотацію переважної частини порівнянь (у них вади окремих людей, суспільства в цілому, незадоволення власним життям тощо). Щодо стилістичної характеристики, то порівняння переважають розмовного стилю мовлення, в них відсутні асоціації щодо абстрактного світосприймання дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Московіада. Роман жаків / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея –НВ, 2000. – 152 с.
2. Андрухович Ю. Переверзія : Роман / Ю. Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.
3. Андрухович Ю. Рекреації : Роман / Ю. Андрухович. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2005. – 144 с.
4. Андрухович Ю. Тасмичія. Замість роману / Ю. Андрухович. –Харків : Фоліо, 2007. – 478 с.
5. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І Бабеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Щ. П. Барменкова. – Київ, 2003. – 20 с.
6. Конторчук Г. К. Порівняння в поетичному мовленні В. Стуса / Г. Конторчук // Творчість В. Стуса у контексті європейської культури ХХ ст.: Зб. матеріалів конференції. – Донецьк, 1998. – С. 51–56.
7. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 106 с.
8. Сващенко А. О. Порівняння в прозі О. Кобилянська / А. О. Сващенко // Творчість О. Кобилянської у контексті української світової літератури. – Чернівці : ЧДУ, 1988. – С. 102–103.
9. Ставицька Л. В незнане вгвинчує мисль, як вихори спіральні (Порівняння в поемі М. Бажана) / Л. Ставицька // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1985. – Вип. 29. – С. 31–35.
10. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.

ФОНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В ПОЕЗІЇ ІГОРЯ РИМАРУКА

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної стилістики до поетичного доробку поетів-вісімдесятників, насамперед до мовотворчості Ігоря Римарука.

Поетичну творчість Ігоря Римарука досліджували Н. Анісімова [1–2], І. Комаренець [3], В. Неборак [4–5] та ін. Н. Аксімова велике значення надавала трактуванню аспектів модерністичної поезики Ігоря Римарука, тоді як І. Комаренець – його художньо-стильовій еволюції. Досліджували постмодерний дискурс поета також І. Фізер, В. Моренцець, В. Неборак, Т. Гундрова. Лірика Ігоря Римарука, як окремих об'єкт дослідження, ще чекає свого виконавця.

Метою статті є мовознавчий аналіз фоностилістичного рівня мовотворчості поета Ігоря Римарука.

У митця рання і зріла творчість позначена впливами різних течій на манеру поетичного письма, тоді вже як пізня поезія відзначається своєрідністю світосприймання, власними пошуками у царині поетичного слова. Тому ми проаналізуємо на фоностилістичному рівні його одну із останніх поетичних збірок “Сльози Богородиці” (2008).

У комплексне дослідження поетичного тексту Ігоря Римарука сучасні дослідники вносять визначення семантичних тяжінь метра і ритму в його віршах. У поезії ритм – основний організуючий елемент змістово-актуального й емоційного матеріалу в поетичному тексті. Створювані Ігорем Римаруком “суцільно мінорні” настрої, зумовлені національною традицією, індивідуальною фонологічною організацією поетичного тексту, своїм ритмам він надає певних неповторних смислових значень.

Частотний аналіз поетичного доробку Ігоря Римарука спростовує залежність розміру, римування від змістового наповнення віршів. Для Ігоря Римарука є характерними (80% від загальної кількості поезій) перехресне римування (іноді 20% – суміжне) у сонетах та елегіях, де він відповідно використовує п'ятистопний або шестистопний ямб (сонет) (40%) і п'ятистопний дактиль (елегія) (40%). Решта поезій написані верлібром (20%).

Пульсація підсвідомого, організовуючи звукову оркестровку вірша, підпорядковує авторському задумові також ритмічні акценти у суголосних словах рими. У поезії Ігоря Римарука переважають чоловічі, жіночі та дактилічні рими. Жіноча і дактилічна рими створюють семантику перспективи, тоді як чоловіча – замкнутості, смислового акценту.

Найчастіше поет розпочинає перший рядок вірша дактилічною римою, яка робить його вірш тужливим і протяжним, ніби не завершеним: *Спокій, що зморене серце порадує* [6, с. 378]. Можна провести аналогію між українськими народними думами і віршами Римарука: вони нагадують жіночі голосіння, сумовиті тужливі пісні з роздуми над життям і смертю.

Природно, що перспектива жіночої (паразитонної) рими першого рядка поезії включає весь асоціативно-образний зміст Римарукового вірша. Наприклад: *Так і треба, Боже, так і треба* [6, с. 10] створює тематичні тяжіння: “перспективи фатальності”, “відповідальності за все перед Богом”, “приреченості”; *Принижує – бо знає, що – кохана* [6, с. 119] створює тематичні тяжіння: “приреченості через любов”, “матріархальних стосунків”, “жіночого образу повелительки”.

З фоностилістичного боку у поезії Римарука велику роль відіграють звукові повтори (алітерації, асонансів, звуконаслідування), адже їхнє використання створює ритмомелодію фрази, яка наповнюється логічного й емоційного змісту.

За допомогою звукопису створюється звуковий образ (*Нас тільки троє. Нас тільки троє...* [6, с. 379]). У цьому рядку велике значення має звуковий повтор – фонетичне явище, характерне для поезії, зумовлене евфонічною природою національної мови та вимогами культури поетичного мовлення.

До звукових повторів, якими послуговується Ігор Римарук, належать: алітерація, асонанс, звуконаслідування, паронімічна атракція. У наведеному прикладі присутня паронімічна атракція. Як

різновид звукового повтору розглядаються звукові підхоплення і переходи (*Самовитіє самота, / Сумовитіє найсамовитніша...* [6, с. 44]).

Звуковий лад поезій Римарука вибудовує індивідуальний звуковий образ, що вирізняє його з-поміж характерних фоностилістичних ознак інших поетів специфічною системою голосних і приголосних, їх сполучуваністю при номінації істот-неістот, ознак, дій тощо, при словотворенні, словозміні та словосполученні.

Звуковий лад поезій Римарука зумовлений багатьма чинниками: гостротою і тонкістю слуху митця; значенням звукової форми слова у його світосприйманні, тобто єдністю звука і значення; особливостями довкілля, які вплинули на менталітет поета.

У Ігоря Римарука специфічний звуковий образ, який він створював шляхом звукових та лексико-семантичних асоціацій. Поет часто послуговується звуковими конотаціями – додатковими до лексичного значення, які у нього виникають завдяки актуалізації звукових повторів. Звукові конотації у поезіях Римарука мають звуконаслідувальний характер (*ніж об ніж – се музика трагічна / а меж тими меж ножами рута; ще – звук падіння. Ще – душа, тяжка, мов камінь*), образотворчий (*водяний з водяного ція пістолета; стертих старих каблуках*), стилетворчий (вірші “Пейзаж”, “Стигми”, “Плачі”, “Троїсті музики: за сопілкою, за скрипкою, за цимбалами”).

У поезії Римарука трапляються часто алітерації – повторення однорідних приголосних задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його смислового зв'язку. Подекуди Ігор Римарук, звертаючись до алітерації, досягає віртуозності у версифікаційному аспекті. Наприклад: *Ти озирнуєся: / босоніж / свічка / снігами / бжить* [6, с. 259], побудований із суцільної вертикальної тавтограми та лінійної алітерації. Повторення однакових голосних і приголосних звуків чи звукосполучень може бути у поетичному рядку вірша Римарука, реченні, строфі, цілому тексті.

У поезії Римарука звукова оркестровка виконує не тільки ритмуотворюючу функцію, а й виступає основним елементом творення семантико-образних асоціацій. Раціональне або інтелектуальне і почуттєве або емоційне, свідоме і підсвідоме тісно взаємодіють при створенні Ігорем Римаруком художнього образу та його мовного втілення. Це, природно, слід враховувати при сприйнятті читачем художнього тексту й особливо при його аналізі. Насамперед це стосується аналізу звукового рівня, оскільки звук як найменша одиниця мови, що служить для творення морфем, слів, словоформ. У звуковій поет зафіксує внутрішні стани людини, однак приховано, глибше, ніж у слові. Тому слово відносять до категорії свідомого, а звук – до категорії підсвідомого. Природно, що про семантику звука можна говорити лише як про семантичний ореол, семантичні нюанси, тематичні тяжіння.

Поезія Римарука захоплює і зачаровує власне тією частиною, яка невлімова для нашого свідомого розуміння. Людські відчуття, зафіксовані у звуках, звукосполученнях, має свій закріплений семантичний ореол, який вловлюється рідномовним читачем на основі мовного чуття та спільного світоглядного переживання. Як правило, вони майже невіддільні перекладу.

Явища звукової семантики у поезіях Ігоря Римарука зумовлені:

1) прирощенням певних звукових комплексів до конкретних значень, які творять певний звуковий образ: *Тричі свіча догоріла – / ти не розвіяла тьми. / Тричі сльоза перестріла – / ти відмахнувся дверми* [6, с. 71]; сакральне значення числівника *три* вносить у ці рядки відчуття невідворотності того, що відбувається з ліричним героєм;

2) звуконаслідувальними явищами: *Шелестить, як снігу: / говори, говори, говори* [6, с. 89]; шелест снігу у Римарука асоціюється з холодними і неприсмними словами;

3) першим звуком у слові, що несе значне функціональне навантаження: *я дозволяю тобі все / бо сосна дозволяє вивіри / перегони з осіннім вітром* [6, с. 306]; постійний повтор першого рядка створює асоціацію з циклічністю життя у тваринному і рослинному світі.

У поетичному тексті Римарука, де все значуще і пов'язане, де постійно взаємодіють звуки і значення, наближення двох чи кількох звукових одиниць має передусім смислове значення. У такому випадку перед читачем постає завдання віднайти ті семантичні обертони, тобто ті смислові елементи, які сприймаються, хоч не мають своїх знаків у мовленні. Однак вони утворюються із взаємодії і взаємозв'язку у поетичному тексті всіх мовних одиниць, а також і звукових. Повтор

звукової групи у межах загальної мовної евфонії сприймається як порушення норм частотності вживання звука або звуків й естетичною та смисловою інформацією привертає до себе увагу.

Отже, у творах Римарука поетична мова, активізуючи звуковий бік лексики або синтаксису, підпорядковує їх авторському задумові, передачі почуттів та емоційного стану митця. Наприклад, у вірші "Диптих" [6, с. 62–63] спостерігається така частотність голосних звуків: [o] вжито – 26 разів, [a] – 22, [o] – 11, [и] та [і] – кожний по 10 раз, [y] – 2 рази. Для встановлення семантичних нюансів звука віднаходимо ключові слова поезії, де вони трапляються, і на основі їхньої семантики і контексту поезії Римарука визначаємо ці семантичні нюанси. Як правило, у ключових словах [o] – наголошений: *йшлося, зводимо, строф, катастроф, беззолось, одного, когось*. Отже, звук [o] створює семантичний ореол страху перед майбутнім, відчай, неможливість створити щось цінне.

Звук [a] за частотністю – другий в аналізованій поезії. Він трапляється у таких ключових словах: (у) *гвалті, вона, глуха, гоїдається*. Створює асоціацію незрозуміння того, що відбувається; болю від самотності, зради, ошуканства.

Звук [и] за частотністю – третій в аналізованій поезії Римарука. Трапляється під наголосом у таких словах: *ляклива, напівдика, без'язика, павутинні, щирих, безсила, збісила*. Асоціативно ці слова вказують на ставлення до когось або чогось (до *строфи*) і стан мовця. У метафоризованому і персоналізованому контексті звернення до строфи як до коханої жінки сприймається читачем двояко: Ігор Миколайович говорить про творчий пошук чи про почуття закоханого поета до гордовитої жінки? А, можливо, Римарукові рядки говорять і про те і про інше, на що натякає назва вірша – "Диптих" (двоє). Композиційно вірш складається з двох частин (диптих). У другій частині Ігор Римарук звертається до уявного опонента-поета, який є його однодумцем у цьому неправдивому й ворожому світі: *Братове, хто стояв при слові у сторожі*" [6, с. 63].

За своєю природою приголосні звуки обмежують тривалість вимови голосних і виступають своєрідними берегами, які формують і спрямовують зовнішню звукову форму слова. Як і голосні, приголосні звуки у складі лексичних одиниць у поезії Ігоря Римарука служать не тільки для звукової образності. У поетичній мові упорядкованість звуків переноситься на слова, які групуються певним чином. Отже, фонологічна організація тексту безпосередньо бере участь у творенні смислового значення.

Творють звукообраз, що підсилює художню ідею поезії. Так, в аналізованому Римаруковому вірші "Диптих" повтори приголосних звукосполук *пр, шч, шл, зв, стр, кл, вд, гв, лт, вж, гл, зй, зг, вж, зс, йд, вс, дн, гр, зб* у першій частині вірша служать для створення звукового образу "творчих мук". Такий повтор приголосних звуків підсилює тематичне поле "пошуку поетичної музи для творчих звершень митцем".

Ведуть розвиток сюжету вірша Римарука "Блудний син" [6, с. 61]: *Скам'яніши в самотних літах, / ніби грудка землі у хустині, / він і нині / під ранок / у снах / помирає на Україні*". Перевага приголосного сонорного звука [н] над іншими звуками створює ефект пробудження після довгого важкого сну, асоціюється з відродженням нації від летаргічного сну – сну забуття своєї національної ідентичності.

У художньому мовленні Римарукової поезії почуття, емоційна пам'ять та пульсація підсвідомого організують й підпорядковують авторській ідеї всі без винятку мовні рівні: фонетичний, лексичний і граматичний.

Отже, одна з характерних ознак поетичного тексту Римарукових поезій – звукова організація змістовно-фактуального матеріалу. Вона, поряд із ритмом та римою, виступає текстотворчим елементом архітоніки і водночас витворює тонкі семантичні нюанси й тематичні тяжіння у поетичному доробку Ігоря Миколайовича. Вірші Ігоря Римарука наповнені своєрідною мелодикою та характерним саме для нього інтонаційним малюнком. Авторське виконання поезій не в змозі приховати душевну тривогу та нестерпний біль Ігоря Римарука, які, можливо, пізніше призведуть до трагічної загибелі поета під колесами автівки на шумній львівській вулиці (поет жив внутрішнім, самозаглибленим життям, тому часом не звертав уваги на зовнішній світ, на його побутову трагічність).

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова Н. "І заміє поруч слово – мій духівник і мій наглядч" : Деякі аспекти модерністичної поетики Ігоря Римарука / Ніна Анісімова // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 4–9.
2. Анісімова Н. "...Немов кризь пальці, витекли віки...": есхатологічна модель світу в "Бермудському трикутнику" Ігоря Римарука / Ніна Анісімова // Слово і час. – 2010. – № 8. – С. 94–109.
3. Комаренець І. В. Художньо-стильова еволюція Ігоря Римарука / І. Комаренець // Наукові записки. Том 150. Філологічні науки (Літературознавство). – 2013. – С. 33–39.
4. Неборак В. Автограф Римарука / Кур'єр Кривбасу. – 2012. – № 9–10. – С. 325–337.
5. Неборак В. Тернове небо Ігоря Римарука / Сучасність. – 2009. – № 10. – С. 160–167.
6. Римарук І. М. Сльози Богородиці : Вибране / І. Римарук. – К. : Дніпро, 2008. – 400 с.

Заєць Н. О.

*Прилуцький гуманітарно-педагогічний
коледж ім. І.Я.Франка*

СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ІНФОРМАТИВНОСТІ ТЕКСТУ

Категорія інформативності знаходиться в центрі уваги низки текстознавчих досліджень. У працях І. Гальперина, Н. Валгіної, Г. Ворожбитової, І. Кочан, Г. Поберезької, О. Селіванової та ін. порушується питання інформативності як типологічної ознаки словесного цілого.

На сьогоднішнє питання реалізації категорії інформативності загалом та художніх текстів зокрема розроблено на належному рівні. Проте актуально залишається проблема інформативності тексту та способів її підвищення, її зв'язку з причинами нечитабельності та нерозуміння текстів реципієнтами. Загальноприйнятою є думка, що інформативним є будь-який вид тексту [5, с. 42]. Очевидно, інформативність є обов'язковою текстовою категорією всіх текстів, проте з різною мірою реалізації. У публіцистичних текстах ця категорія є домінуючою.

Опис інформативності тексту вимагає чіткого визначення понять «інформативність» та «інформація». «Інформацію можна розуміти у вузькому сенсі – факти, відомості, приписи, і в широкому – як вираз людської діяльності, що складається зі змінюваної кількості та якості інформації, якою володіють учасники діяльності, що призводить до зміни їхньої поведінки» [2, с. 40]. У публіцистиці інформація – це отримання нових відомостей про предмети, явища, відносини, події об'єктивної дійсності, що передбачає наявність нерівнозначних тезаурусів-комунікантів як обов'язкової умови здійснення інформування тексту [2, с. 2].

Інформативність – поняття більш вузьке, ніж інформація. Аналізуючи інформативність як властивість тексту, ми підкреслюємо комунікативний аспект інформаційного процесу. Інтерпретація тексту може вважатися логічною лише у випадку, коли «відповідає задуму комунікатора, тлумачення його основного комунікативного наміру реципієнтом» [5, с. 34]. Інтерпретаційні характеристики тексту, що сприяють або перешкоджають адекватному тлумаченню, зумовлюють ту або іншу міру інформативності тексту.

Інформативність розуміється нами не як абсолютна кількість інформації в тексті або його загальна інформаційна наповнюваність, а як лабільна величина, здатність адекватного донесення певної міри інформації до реципієнта через зв'язки [5, с. 39]. Інформативність є обов'язковою, універсальною категорією тексту [2, с. 196]. Вона має план змісту і план вираження [3, с. 83]. Інформативність має конкретні текстові прояви, відображені в інформаційному змісті тексту.

Вивчення інформативності тексту, як і будь-якої текстової категорії, «тісно пов'язане з контекстною семантикою і повинно також враховувати існування певного глобального контексту, який супроводжує мовну комунікацію» [3, с. 84]. Під час формування інформативності тексту кожна одиниця пов'язана з цілим текстом, тобто спостерігається «спільна дія лексичних і граматичних засобів, образної системи, синтаксичної організації, композиції тощо» [3, с. 84].

Інформативність тексту має властивість підвищуватися. Для цього існують два шляхи: інтенсивний і екстенсивний. У межах цих двох шляхів існують різні способи підвищення інформативності тексту. У кожному тексті є свої вимоги щодо підвищення його інформативності. І те, що є дуже потрібним одному тексту – іншому може не знадобитися.

Щоб встановити необхідну міру й отримати бажане, потрібно враховувати цільову спрямованість повідомлення. Обидва шляхи підвищення інформативності тексту здійснюються при врахованні таких текстових категорій, як експлицитність і імпліцитність у ході передачі змісту тексту; напрям і напруженість структури; мовленнєва надмірність й недостатність. При цьому враховується і той факт, що зменшення кількості знаків для передачі інформації не обов'язково означає, що об'єм інформації збільшився. Проте, найчастіше так і трапляється, оскільки збільшується смислова ємність знаків.

Інтенсивний спосіб підвищення інформативності тексту пов'язаний із процесом згортання інформації за рахунок скорочення обсягу текстового простору при зміні обсягу самої інформації. Згортання інформації дає можливість одну і ту ж думку передати більш економними мовними засобами. Як вже було показано, це досягається підвищенням структурної напруженості тексту[4]. Наприклад: «В Івано-Франківську лікарі врятували від смерті 13-річну дівчину. Та брала участь в інтернет-грі "Синій кит". Вона розрахована на 50 днів. Адміністратори дають учасникам завдання, виконання яких ті мають знімати на камеру. Діти ріжуть собі руки, груди. Малюють на тілі кита, слухають депресивну музику. Кінцева мета гри – самогубство» [7].

Екстенсивний спосіб підвищує інформативність шляхом збільшення обсягу самої інформації. Його використання призводить до максимальної деталізації викладу, що сприяє глибшому проникненню в сутність явища, розкриттю зв'язків та відносин досліджуваного об'єкта з зовнішнім світом.

Екстенсивний спосіб підвищення інформативності тексту пов'язаний з введенням додаткової інформації, яка конкретизує, пояснює, розширює знання про тему повідомлення. Цей шлях в силу свого призначення передбачає збільшення кількості мовних одиниць. Найбільш типовими реалізаціями екстенсивного способу є дефініції в енциклопедіях і словникових статтях, у яких розкривається сутність явища або предмета.

Словникові статті можуть бути більш деталізованими за змістом або менше деталізованими, тобто різними за обсягом інформації у відповідності з різними установками тексту. Таким чином, одна і та ж інформація передається різною кількістю умовних знаків, зі згадкою різної кількості наявних ознак.

Додаткова (екстенсивна) інформація виступає в різних формах у вигляді визначень, пояснень, пояснень, уточнень, приєднань. Чим більше вказується ознак, що характеризують визначений предмет, тим повніше складається уявлення про нього. Таку пояснювальну інформацію слід розглядати в якості нової, корисної, навчальної, а не надлишкової в науково-популярній літературі. У той же час вона може виявитися надлишковою у тексті, розрахованому на фахівця, і тому втратить свої ціннісні якості. Тому важливою слід визнати проблему адекватності авторського наміру та читачього сприйняття повідомлення. Наприклад: «Дискурс – це складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має "видиму" – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та "невидиму" – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який упродовж розгортання дискурсу "будується" його репродуцентом (автором) та інтерпретується реципієнтом (слухачем, читачем тощо)» [6].

Важливу роль для підвищення інформаційних та інформативних якостей тексту відіграють різного роду виноски, посилання, системи показників і полів, виділення курсивом, розрядкою і т. ін. За своєю суттю вони є також додатковою інформацією, оскільки пов'язані з уведенням додаткових знаків, проте їхня роль полягає не в поясненні раніше сказаного, а в забезпеченні цілеспрямованого пошуку потрібної інформації.

Ставлення до надлишкової інформації вибіркове. Для посилення дидактичних якостей (наприклад, у підручнику) вона необхідна. Тут доцільною являється навіть повторна інформація. В інших же випадках вона може сприйматися як дефектність викладу. Точно так само й інформаційна перевантаженість знижує позитивні якості тексту, оскільки він стає важкодоступним [1].

Межа інформаційної насиченості тексту визначається його типологічними ознаками. У будь-якому випадку текст повинен володіти якістю змістовної достатності. Для окремих текстів встановлюється так званий інформаційний мінімум, що лежить в основі текстової норми. Цей мінімум розрізняється в текстах, розрахованих на коротку форму подачі інформації і форму розширену (пор.: текст дисертації й автореферату). Дотримання текстової норми особливо важливе під час створення текстів ділової та довідкової літератури. Інформаційний мінімум являє собою комунікативну пресупозицію тексту, він співставляється з високим ступенем імовірності. Так, попереднє знання рівня читачкої аудиторії дуже спрощує пояснення ряду фактів, ситуацій. В іншій ситуації він може розширюватися, наприклад, з дидактичною метою в ході навчання. Усі ці поняття – інформаційна насиченість, інформаційний мінімум, інформаційна норма – дуже важливі для текстів, що створюються за спеціальним завданням, часто за заздалегідь підготовленою програмою [1].

Висновки. Отже, як ми бачимо інформативність – невід’ємна частина будь-якого тексту. Аналізуючи її, виділяють такі якості як семантична економія і надмірність, а також напруженість / ненапруженість структури. Саме ці якості впливають на інформативність тексту, а тому знати їх необхідно кожному редактору і видавцю. Існують два основних способи підвищення інформативності – інтенсивний і екстенсивний. Перший полягає в згортанні інформації за рахунок скорочення обсягу текстового простору при збереженні обсягу самої інформації, другий – у збільшенні обсягу інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгіна Н.С. Теорія тексту: навчальний посібник / Н.С.Валгіна. - М.: ЛОГОС, 2003. – 280 с.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И.Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 320 с.
3. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий / Т.В. Матвеева. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1990. – 280 с.
4. Тураева З.Я. Лингвистика текста / З.Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. - 240 с.
5. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Воробьева. – К.: Вища школа, 1993. – 320 с.
6. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору / К.С. Серажим. – К.: Інститут журналістики, 2003. – 443 с.
7. Сарахан Тетяна. 13-річна дівчина намагалася покінчити з собою о 4:20 / Тетяна Сарахан // Газета по-українськи.- 2017. - № 1975. – С. 7.

Заноздра Н.С., Рябуха Т. В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Постановка наукової проблеми та її значення. Початок XXI століття характеризується вагомими та істотними змінами в області дослідження мовних явищ з антропоцентричним кутом зору та оновленням основних наукових парадигм. Був сформований напрямок розглядати мову та вивчати її явища, не відділяючи їх від культури, мислення та свідомості суспільства, до якого вона (мова) належить [3].

Мовознавці, які працюють у даних рамках, стежать за зв'язками між словниковим запасом мови та менталітетом та характером її носіїв.

В. В. Тарасова підкреслила, що такі науковці, як І. О. Голубовська, О. С. Снітко, Ю. С. Степанова займаються вивченням взаємовпливу мови та духовної культури, відновлюють мовну етнічну свідомість та виявляють культурно-мовні національні стереотипи [3].

Актуальність досліджуваної проблеми. Сьогодні спостерігається тенденція підвищення уваги науковців до лексичних засобів опису етнічних стереотипів, до проблеми розуміння характеру, способу мислення та світобачення носіїв англійської мови.

Означене потребує здійснення системи заходів для підвищення рівня освіченості в даному питанні. Соціальна значущість окресленої проблеми визначається також місцем культури, місцевства, спілкування та їхнього впливу на процес комунікації між носіями різних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема дослідження лексико-фразеологічного складу англійської мови, шлях його формування та використання в наші часи є актуальним та вагомим.

Метою статті є аналіз застосування етнічних стереотипів у спілкуванні як одного з явищ комунікації між представниками різних культур; дослідження національних особливостей носіїв англійської мови.

Людина та мова – це дві нероздільні складові одного цілого, адже мова не може існувати без свого носія, а homo sapiens (людина розумна) – без мови.

Людина з моменту народження і протягом всього життя оточена мовою, як єдиним засобом комунікації. Саме за допомогою мови народ формує власне світобачення, його сприйняття; за допомогою слів, словосполучень та речень описує розуміння тих чи інших явищ, які відбуваються навколо.

Мова – це невпинний процес фіксування та відображення розвитку її носіїв. Чим розумніша та освіченіша людина, тим глибший та багатший її словниковий запас та вміння формувати та висловлювати власні думки.

Кожного дня кількість лексем у мовах невпинно зростає, особливо в останні роки – роки наукового прогресу. І. В. Арнольд зауважила, що збагачення словникового складу будь-якої мови, у тому числі й англійської, відбувається не лише за рахунок формування нових слів, а й завдяки його поповненню новими стійкими виразами – словосполученнями [5].

Мова – це інструмент культури, за допомогою якого формується людина, її вихованість, звички, поведінка, освіченість. Мова – це інструмент пізнання, через який людина знайомиться з культурою та вивчає світ.

Спираючись на описані вище аргументи, ми можемо стверджувати, що людина в деякому сенсі знаходиться під впливом мови та є її заручником: вона з дитинства змушена засвоювати та вивчати її, щоб увійти до колективу людей, які її оточують.

На думку З. А. Харитончик, для вдалого процесу спілкування недостатньо лише володіти словниковим запасом тієї чи іншої мови, знати правила формування слів та розрізняти їхні значення. Науковець наголосила на тому, що однією з вагомих умов для успішної комунікації є знання правил доцільного використання слів, їхнього комбінування, поєднання в процесі побудови речень. Отже, основним аспектом лексичних одиниць є їх сполучуваність – здатність слів поєднуватися одне з одним. Також термін «сполучуваність» пояснюють як спільну появу слів у мові, між якими, з невеликим прином часу, формується сегмантична послідовність, а також утворюються логіко-семантичні та морфосинтаксичні зв'язки. Словосполучення, якщо розглядати їх як мовні одиниці, що є результатом поєднання двох чи більше слів, являють собою єдності, які пов'язані між собою відповідно до правил тієї чи іншої мови [5].

І. В. Арнольд зауважує, що словосполучення поділяються на стійкі словосполучення та фразеологізми. Стійкі словосполучення позбавлені емоційного забарвлення та образності (*department store* – універмаг, *reading hall* – читальна зала, *the House of Commons* – Палата громад). В свою чергу, фразеологізми відрізняються образністю та емоційно-стилістичним забарвленням. Також вони виражають ставлення мовця до предмета мовлення (*to take to one's heels* – втекти, накивати п'ятами, *to tie smb's hands* – зв'язати руки). Фразеологічні одиниці утворюються на основі вільних словосполучень, які фіксуються у мові з переносними значеннями шляхом частого використання [5].

Таким чином, ми довели, що фразеологія характерна для багатих, розвинених мов (таких, як українська та англійська).

В. А. Драбовська у праці «Етнічні стереотипи як об'єкт словникового опису (на матеріалі американського варіанта англійської мови)» наголосила на тому, що проблема дослідження етнічних стереотипів як складових частин культури має вагомий вплив на якість розуміння культури та психології тих чи інших націй. Поглиблене дослідження окресленої проблеми є запорукою толерантної, ефективної комунікації [2].

Значення слова «стереотип» розкривається в етимології слів *стерео* – *твердий* та *типос* – *відбиток*. Американський суспільствознавець Вільям Ліппманн у своїй праці «Громадська думка» описує визначення слова «стереотип» як «впорядковані, схематичні, обумовлені культурою відображення навколишнього світу в уявленні людини» [3]. Вчений розуміє стереотип як явище, засноване на прагненні людини розподілити різноманітність світу за певними категоріями для подальшого полегшення світосприйняття. У свою чергу, В. П. Трусов та А. С. Філіппов визначають етнічні стереотипи як «узагальнення щодо представників різних етнічних груп, які характеризуються підвищеною емоційною стійкістю, але не завжди відображають риси групи, яку стереотипізують» [5].

Як правило, етнічні стереотипи виконують роль інструментів, за допомогою яких наступним поколінням передають моральний та соціальний досвід, норми та моделі поведінки, звичаї, ритуали тощо [5].

Недивлячись на те, що приблизно в V ст. н.е. антична культура вичерпала себе, вона до сьогодення впливає на розвиток сучасних культур. Так, вирази *Greek Calends* (*відкласти щось на невизначений час*), *Greek meets Greek* (*наскочила коса на камінь*), та *Greek gift* (*подарунок, за яким приховується небезпека – Троянська війна*) мають місце у англійській мові [1, с. 440].

Одним із найвідоміших та більш уживаних фразеологізмів є *Rome was not built in a day* (*враз нічого не робиться, Рим не відразу збудований / Київ не відразу збудований*) та *Roman peace* (*мир між переможеними країнами, які увійшли до складу Римської імперії*) [1, с. 824].

З Північною Ірландією англійці асоціюють виробництво в'язаних тканин. Ця думка склалася завдяки географічним обставинам: велика кількість опадів у Північній Ірландії сприяє гарному росту льону та інших рослин, які місцеві жителі використовують для розвитку скотарства та вироблення молочної продукції. Вважається, що тканини, виготовлені у цій частині Великої Британії, є найкращими. Підтвердженням цієї думки слугує вираз *Irish mantle* (*плед, ковдра або одяг ірландця*) [1, с. 548].

Інші приклади англійських фразеологізмів, пов'язаних з Північною Ірландією: *Irish bull* (*анекдотичне протиріччя, логічна непослідовність*), *Irish stew* (*бульйон, рагу, тушковане м'ясо*) тощо [1, с. 548].

З Голландією у англійців також пов'язано багато фразеологізмів. Деякі з них, наприклад, відображають стереотипне бачення та розуміння рис характеру, поведінки: *double Dutch* (*нісенітниця*) [1, 284], *Dutch courage* (*голландська хоробрість; море по коліна*), *Dutch treat* (*частування, за яке всі платять однаково*), *Dutch auction* (*аукціон, на якому ціни спочатку дуже високі, але поступово знижуються, поки не знайдеться покупець*) [1, с. 296].

Відомо, що слово «Dutch» почало вживатися у виразах з негативним значенням за часів англо-голландської конкуренції на морях та війн у XVII ст., наприклад: *Dutch bargain* (*угода, що вигідна лише для одної сторони*), *Dutch defence* (*удавана оборона, удаваний захист*), *Dutch pink* (*кров*), *Dutch nightingale* (*жаба*) [1, с. 296].

Франція – країна моди, кохання та краси. Також вона відома мальовничими квітучими вулицями. Відштовхуючись від цього стереотипу, англійці збагатили свою мову наступними фразеологізмами: *French chalk* (*тальк*), *French roof* (*мансардний дах*), *French window* (*стулчасте вікно, що доходить до підлоги*) [1, с. 358].

Негативне значення носить словосполучення *to take a French leave* (*піти, не прощаючись, піти по-французьки*) [1, с. 358]. Вважають, що воно виникло приблизно у XVIII ст. через французьку традицію йти з балу, не прощаючись із господарями дому. Еквівалентом цього фразеологізму у Франції є вираз «піти по-англійськи». Дані ідіоми з'явилися на підставі постійного суперництва між Англією та Францією.

Дослідження науковців дають нам підставу стреджувати, що етнокультурна свідомість – це результат відбиття, бачення та розуміння світу, який носить у собі цінності певного народу. У свою чергу, кожний етнос сприймає оточуючий його світ по-своєму, що і слугує причиною відмінностей фразеологізмів [4].

Висновки. Підводячи підсумки аналізу, ми можемо з впевненістю сказати, що проблема дослідження лексико-фразеологічного складу англійської мови, залишається актуальною та вагомю. Особливого інтересу окреслена тема набуває у порівнянні з іншими етносами. Також ми довели, що мова ніколи не зупиняється у своєму розвитку – вона чутливо реагує навіть на незначні зміни у суспільстві та в світі, що слугує причиною створення нових слів на формування словосполучень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 1056 с.
2. Драбовська В. А. Етнічні стереотипи як об'єкт словникового опису (на матеріалі американського варіанта англійської мови) // Научный журнал. № 2, т.1. – Ялта, 2011. – С. 185-187.
3. Тарасова В. В. Вербальні параметри етнічних стереотипів (на матеріалі лексики транспортної семантики англійської, російської та української мов): [Електронний ресурс] / В. В. Тарасова. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/natural/Nvnuu/filolog/2009_5/R4/Tarasova.pdf.
4. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: Монография. – М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. – 271 с.
5. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: учеб. пособие / И. В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 376 с.
6. Харитончик З. А. Лексикология английского языка: учеб. пособие / З. А. Харитончик. – Минск: ВЫСЕЙШАЯ ШКОЛА, 1992. – 204 с.
7. Шевелева И. П. Стереотип как феномен культуры: [Електронний ресурс] / И. П. Шевелева. – Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73785/20Shevelyeva.pdf?sequence>

Ільченко І. І.

Запорізький національний університет

ХРИСТІАНСЬКІ МОТИВИ В ОНОМАСТИЦІ НАДВЕЛИКОЛУЖЖА

На особливу увагу заслуговують власні назви, які мотивуються сакральними поняттями. Пізнання регіональної ономастики вимагає розуміння лінгвістичної взаємодії елементів такої системи, але й реальних джерел її виникнення та історичних причин і шляхів розвитку й становлення як кожної окремої назви, так і всієї їхньої територіальної сукупності.

Лінгвістичний аналіз структурно-семантичних типів власних назв будь-якого регіону дає змогу з'ясувати специфічні риси місцевих назв відповідного терену, визначити місце локальних семантико-структурних типів в онімній системі України. Система онімів, акумулюючи в собі різноспектрову єдність внутрішню - та позамовних чинників, є цінним джерелом для вивчення історичних процесів, які відбувалися у мовній структурі власних назв; для визначення характерних словотвірних тенденцій у будові онімів як складових елементів лексичної системи. У цьому відношенні особливо вдячним матеріалом для дослідження є ономастикон тих чи інших історико-етнографічних регіонів. Саме тому важливого значення набуває вивчення ономастикону Надвеликолужжя, в яких відображається історія краю.

У зв'язку з цим актуальність роботи визначається необхідністю дослідження ономастикону Надвеликолужжя, оскільки особливості віросповідання мають значний вплив на антропоніми та топоніми певного регіону.

Історія Надвеликолужжя сама по собі складна й суперечлива. Мабуть, важко знайти інший такий регіон, який зазнав би впливу стількох міграційних хвиль, що спричинилися до корінних змін у політичному, соціально-економічному й культурному житті краю. Проте вони, як і зумовлена ними історична строкатість етнічних комплексів цієї території, не пішли в небуття, а знайшли відображення в мовних фактах, що часто накладалися на попередні, поступово пристосовуючи їх до нових мовних стосунків [2, с. 5]. Велику кількість онімів становить шар власних назв, що походять від апелативів на позначення релігійних явищ або пов'язані з релігією семантично, такі назви можна назвати своєрідними символами. Поясненням цьому є християнські традиції, що вкоренилися ще в середовищі Запорозької Січі і згодом відобразилися у свідомості сучасної людини, позначаючись на всіх сферах мовотворчого процесу, включаючи розвиток ономастикону.

Християнські, на відміну від язичницьких, є пізнішими мотивами у власних назвах Надвеликолужжя, однак виявляються і були характерними переважно для топонімів: село *Благовіщенка*, мікротопонімів: *урочище Чернече*, урбанімі: *проспект Соборний*, а також великий пласт в антропонімії: *Богуславський, Богомоленко, Богомазенко, Спаський* та ін.

Так, за назвами храмових свят таких, як от *Благовіщеня, Водохреща, Покрова* в ономастиконі Надвеликолужжя представлена ціла низька топонімів: *Благовіщенка село, Благовіщенка пристань, Благовіщенська дорога, Благовіщенське лісицтво, Благовіщенські плавні, Борисоглібка село*, назване за храмовим святом Бориса і Гліба. Або *Молитвяне протока, Молитвяне озеро*, названі так через те, що над ними читалися молитви у свято Водохреща. *Покровське село, Покровські плавні, Покровські хутори*, названі за храмовим святом Покрови.

Є назви топонімічних об'єктів, що зумовлюються поняттям духовності: *Божок озеро, Хрестове урочище, Хрестове озеро*. Тут стояв великий дерев'яний хрест – від того й назва. Серед зазначених онімів можна виділити й ті, що пов'язані з апелативом «святий»: *Свята протока, затока, Святе озеро, Святий острів*. Ця лексема у структурі таких назв має значення «той, хто визначився своєю життєм у любові до Бога й ближніх» [1, с. 531].

Є назви пов'язані з такими сакральними об'єктами, як монастир: *Монастирища скеля, Монастирка скеля, Монастирко камінь* знаходилися на території, якою володів із 1700-го року козацький Самарський Пустинно-Микільський монастир (звідси й назва). Або такі назви, як-от: *Чернече озеро, Чернечий острів*, назва походить від того, що на березі озера жили ченці. *Єретича балка*, що за переказом, назву одержала від того, що в ній за козаччини жив якийсь запорожець-характерник (*єретик*). Він міг творити всякі дива: замовляв рушницю ворога, перетворював людей на вовулаків, песиголовців і чортів. Йому підкорялася вся нечиста сила.

Поширеними в Надвеликолужжі є топоніми, в яких одним із структурних компонентів є апелатив «піп»: *Попик лиман, Попівський лиман, Полове озеро, Поповські плавні, Попівські кути; Поповщина протока, Поповщина група озер, Поповщина криниця; Попівка кут, Попівська Яма озеро*. Назва пов'язана з тим, що тут священники (попи) на Водохреще святити воду.

В. Лучик зауважив, що християнські мотиви були характерними переважно для ойконімії та урбанонімії, однак ще масові до поч. ХХ ст. такі оніми нині виявляються поодинокими, бо з ідейно-політичних міркувань населені пункти і внутрішньоміські об'єкти з подібними назвами перейменовували, що призвело до втрати приблизно кожного четвертого історичного ойконіма й більшості урбанонімів [3, с. 282].

Однак назви з християнськими мотивами активно вживаються, як в топонімії, так і, в антропонімії Надвеликолужжя: *Богословський; Дяк – Дяченко, Дячук Дьячевський, Дьячек, Дьяченко, Дьячков, Дьячук, Дьяков, Дьячок, Дьячко; Гумен – Гуменний, Загумений; Звонарьов; Ізумнов; Каліфакторенко; Монах – Монашенко, Манашевская, Монахов, Монашко; Паламар – Паламарчук, Паламаренко, Пономарь, Пономарець, Пономаренко; Протопоп; Прочан; Роспопенко; Титар – Титаренко*.

Особливості віросповідання мають значний вплив на антропонімікон певного регіону, накладають свій відбиток на імена, прізвища та прізвиська даної місцевості, оскільки з давніх-давен ім'я ототожнюється з його носієм. Оскільки, наші пращури – козаки виступали носіями своєрідного народного християнства, яке мозаїчно містило в собі елементи візантійського православ'я та архаїку стародавніх родових обрядів, свободу свого релігійного світорозуміння й благоговіння перед Біблією,

почитання традицій, обрядовість. Відданість козаків своїй вірі була настільки сильною, що в окремі періоди історії України православна Січ залишалася чи не єдиним захисником віри в протидії католицькій експансії. Гасла захисту віри, народності, прав і вольностей були головними в національно-визвольних війнах українського народу в XVII ст., ядром якого виступало запорозьке козацтво. Релігійність представників запорозького козацтва відображала й загальні тенденції духовного життя в Україні в період XVII століття що, безумовно, позначилися на виробленні прізвищ, які в той період почали набувати статусу офіційних родових найменувань. Поясненням цьому є християнські традиції, що вкоренилися в середовищі Запорозької Січі і згодом відобразилися у свідомості сучасної людини, позначаючись на всіх сферах мовотворчого процесу, включаючи розвиток антропонімікону. Всі козацькі ради в обов'язковому порядку починалися багатотисячним молебнем, який відправляв настоятель січової церкви. З огляду на особливості своєї релігійності запорозькі козаки за святій обов'язок вважали участь у богослужіннях, релігійних обрядах, доповнюючи їх елементами, що в тій чи іншій формі символізували специфіку січового життя. Богослужіння в день загальної військової ради супроводжувалися виносом знамен, клейнодів. Релігійні церемонії на свято Покрови, Різдва, Паски, Богоявлення ознаменовували гарматними залпами.

Прізвищ, пов'язаних із релігією, що функціонують у сучасному суспільстві на території Надвеликолужжя, слід шукати в глибокій давнині та традиціях, що дали початок їх існування. Потужним джерелом формування прізвищ цієї семантичної групи були саме козацькі прізвища, які переходили до нащадків, тому велику групу серед сучасних онімів становлять прізвища з компонентом «*Бог*»: *Боговченко, Богомол, Богонос, Богоносенко, Богородиченко, Богослав, Богуненко, Богунець, Богунов, Богуслав, Богуслаєвич, Богуслаєв, Богуслаєв, Богославський, Богушенко, Боговець, Боговтий, Богученко, Боженко, Божко Божнов, Божченко*. У ній виокремлюються дві підгрупи: 1) слов'янські автохтонні імена – *Богун, Богуш, Богунець*; 2) топонімічні назви – *Богуслаєв, Боговець, Богуславський*. А також складні прізвища: *Богомол, Богонос, Богослав, Майбога, Молибога, Простибога, Радибога, Скитибог*.

Не меншу групу становлять прізвищеві назви з компонентом «*пип*». Початкове «*попов*» позначало по батькові – син священика: *Попович, Попко, Попович, Поповченко, Поповський, Попенко*. Прізвища цієї групи є поширеними на території Надвеликолужжя: *Попко, Попенко, Поповський, Поповченко, Попов, Поповець*.

Складовою частиною проблеми релігійності запорозького козацтва є питання ставлення до інших вір і церков. Питання про відстоювання прадідівської православної віри уособлювало не тільки віросповідну, а й національну незалежність. Козацький імператив щодо іновірних був категоричним: прибули в Січ християни й нехристияни різних націй приймалися в громаду тільки після прийняття ними обрядів Східної православної церкви. Усі, хто не погоджувався на перехрещення, мали покинути Січ. Відоме нетерпиме ставлення запорозьких козаків до католиків як гонителів православ'я. Слово «*католик*» навіть стало лайливим словом на мові козаків. У силу свого релігійного світовідчуття запорозькі козаки намагалися триматися якнайдалі від розкольників та іновірів. З цієї ж причини за весь час свого більш ніж двохсотлітнього історичного існування вони не знали у своєму середовищі ні розколу, ні лжевчення: *Богдась, Юдин, Чернець, Ченцов, Алілуйко, Святець, Простибога (Простибогъ), Писанка, Тризна, Чорномаз, Чорномазенко, Чорномазов, Чорнокниженко, Християнин*.

Козацькі маси виступали носієм своєрідного народного християнства, яке мозаїчно містило в собі елементи візантійського православ'я та архаїку стародавніх родових обрядів, свободу свого релігійного світорозуміння й благоговіння перед Біблією, почитання традицій, обрядовість.

Відданість козаків своїй вірі була настільки сильною, що в окремі періоди історії України православна Січ залишалася чи не єдиним захисником віри в протидії католицькій експансії. Гасла захисту віри, народності, прав і вольностей були головними в національно-визвольних війнах українського народу в XVII ст., ядром якого виступало запорозьке козацтво. Релігійність представників запорозького козацтва відображала й загальні тенденції духовного життя в Україні в період XVII століття що, безумовно, позначилися на виробленні прізвищ, які в той період почали набувати статусу офіційних родових найменувань.

Найяскравішим прикладом виявлення осуду є прізвища на позначення осіб, що змінили віру. Їх, мов тавро, мусили носити й невинні нащадки: *Безбоженко, Ірод, Іроденко, Іродчук, Пострига, Перехриста, Перехристенко*.

Численною групою серед сучасних прізвищ надвеликолузців є ті, що походять від назв релігійних свят: *Воздвиженський, Воскресенський, Всесятський, Коляда, Коляденко, Колядченко, Колединський, Покровський, Роджественський, Спасський*.

Сакрального значення набуває слово «святий» в прізвищах *Святенко, Святченко, Святецький, Святкін, Святовець, Свячений* – «хто покладає душу за друзів своїх»; святих народ наближає до себе, до свого буття [1, с. 531].

Серед прізвищ Надвеликолузжя є і ті, що пов'язані з дохристиянським релігійним світоглядом. Духовний світ давніх слов'ян найвиразніше відобразився у відомій нам із різних джерел релігійній системі язичництва, яке збережено для нащадків у різних писемних джерелах. Боротьба християнства з язичництвом, що точилася кілька століть досить жорстокими методами не мала повної перемоги, бо прояви язичництва у світогляді, звичках і звичаях людей частково живуть і в наш час. Практично всі сфери культури слов'ян залишають сліди язичницького культу. Язичницький світогляд віддзеркалений і в мові, зокрема, в ономастиці, тому серед сучасних прізвищ нашого регіону можна зустріти *Волосожаренко, Сваруженко, Сваружук, Тризенко, Тризнюк, Тризняк, Черномаз, Черномазенко, Чернокижничник*. серед козаків були так звані «чорнокижничники» або «характерники», які свій початок ведуть від давньоукраїнських язичницьких волхвів, чародіїв. Вони знали таємну силу речей, явищ і володіли своєю, виробленою в століттях, наукою й прийомами [4, с. 25]. Історична епоха накладає відбиток і на прізвища, тому серед сучасних прізвищ нашого регіону можна зустріти *Волосожаренко, Сваруженко, Сваружук, Тризенко, Тризнюк, Тризняк*.

Отже, власні назви, твірні основи яких пов'язані з християнством є органічною, хоча й менш чисельною частиною Надвеликолузького ономастикону, що дійшов і до наших днів. Причини їх появи слід шукати в глибокій давнині, зокрема в традиціях духовного життя нашого народу в цілому, що дали початок їх існуванню, тому дослідження сакрального в ономастиконі Надвеликолузжя залишається актуальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Ільченко І. Вплив християнства на антропонімікон Надвеликолузжя / І. Ільченко // Дослідження з лексикології і граматики української мови : [зб. наук. праць]. – Вип. 8. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – С. 97-105.
3. Лучик В. Сакральні мотиви в топонімії Центральної України / В. Лучик // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. ст. Слов'янська філологія. Чернівці : ЧНУ, 2010. – Вип. 509-511. – С. 279-284.
4. Луців Є. Хто такі характерники / Є. Луців // Урок української. – 2000. – № 9. – С. 25-26.

Коноваленко Т. В., Філь О. П.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СПІВВІДНОШЕННЯ РІЗНИХ ТИПІВ СЛОВОТВОРУ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У сучасній англійській мові виділяють основні й другорядні типи словотвору. До основних належать суфіксація, префіксація і словоскладання. Групу другорядних засобів утворення нових слів складають скорочення (його різновиди), конверсія, аббревіатура, римовані комбінації, ономапоєя й транспозиція.

Найбільш поширеною є суфіксація. Суфіксацією називають такий тип словотвору, за якого нові слова утворюються за допомогою суфіксів, напр.: *attention, speaker, Ukrainian, department, quickly*,

appearance, closed, darkness, endless, etc. Суфіксація належить до найдавніших способів творення слів, тому і прикладів її ми знаходимо значно більше ніж інших типів словотвору [3].

За чисельністю новоутворень префіксація посідає друге місце. Особливість цього способу словотворення полягає в тому, що нові слова утворюються за допомогою префіксів, які або змінюють значення слова на протилежне основі або розширюють, уточнюють його: *distrust, unknown, encourage, aside, return, inside, impossible, misunderstand, outspoke, overlook, etc.*

Словоскладання посідає те ж місце, що і префіксація. Словоскладання, суть якого полягає в утворенні нових слів шляхом приєднання основ або цілих слів, є досить продуктивним в наш час. Більшість термінів та понять, якими позначають нові явища життя, не запозичують з інших мов, а створюються на ґрунті англійського словника за допомогою словоскладання, напр.: *mobile/cellular phone, inkjet printer, fax machine, answering machine, xerox machine, laser printer, tower computer, e-mail, snail-mail, mouse mat, desktop computer, CD-Rom drive, channel surfing, cyber surfing* [1, с. 89].

Другорядні типи словотвору є не досить продуктивними на даному етапі розвитку англійської мови. Найбільша кількість новоутворень з'являється завдяки скороченню (особливо в розмовному стилі) та аббревіатурі (особливо в діловому стилі (назви компаній та різних організацій, союзів)).

Оскільки метою нашого дослідження було встановлення словотворчих особливостей авторського стилю Агати Крісті, ми вирішили проаналізувати функціонування лексичних одиниць, утворених різними способами.

Для словотворчого аналізу мови було обрано збірку детективних історій Агати Крісті, до якої увійшло 13 оповідань, а саме:

1. The adventure of the Cheap flat
2. The million dollar bond robbery
3. The adventure of the Egyptian Tomb
4. The kidnapped prime minister
5. Tape-measure murder
6. Strange jest
7. The case of the perfect maid
8. The four suspects
9. The herb of Death
10. The witness for the prosecution
11. Where there's a will
12. The mystery of the blue jar
13. Accident

Як було встановлено в результаті дослідження найбільш уживаним способом словотвору є суфіксація (66 %). У текстах було знайдено велику кількість слів, утворених за допомогою суфіксації, напр.: *exclamation, protestation, decoration, suggestion, examination, altercation, inflection, manifestation, collection, deduction, appreciation, extradition, waiting, doing, investigating, fumbling, keeping, belongings, surrounding, glimmering, building, cheerful, peaceful, personal, dramatic, psychological, finally, rapidly, sharply, perfectly, politeness, slowness, Scottish, greyish, discovery, robbery, failure, creature, difficulty, verity, marriage, package, expressive, suggestive, noiseless, helpless, specialist, Egyptologist, opened, boiled, existence, correspondence, perfectly, courageously, proudly, happily, beautifully, carelessly, apologize, specify, twenty-five, twenty-four, eighty, etc.*

Цікавим є те, що в деяких словах зустрічається не один, а два або навіть три суфікси. Здебільшого наявність кількох суфіксів була найбільше представленою у прислівників: *cheerfully, vigorously, enthusiastically, breathlessly, apologetically, dramatically.*

Друге місце посідає словоскладання (16 %). Приклади словоскладання зустрічались досить часто і представляли майже всі частини мови, напр.: *fingerprint, rose head, self-control, grand-nephew, dressmaker, post-office, market garden, flag-stones, Englishman, seaport, cigarette-end, hide-and-peek, plain-clothes men, main road, hiding-place, winter-dress, drawing-room, background, rose-coloured, black-haired, cold-blooded, good-tempered, smug-faced, strong-willed, rosy-cheeked, long-winded, high-backed, white-haired, absent-minded, perfect-shaped, exotic-looking, evil-smelling, superior-looking, bad-looking,*

nice-looking, go down, go away, bring up, look forward, do away, come back, shut up, give up, put-up, send off outside, overboard, forthwith, homewards, everywhere, someday, etc.

Третє місце займає префіксація (15 %). Різниця між нею та словоскладанням лише 1 %, тому можна сказати, що ці два типи словотвору є однаково поширеними у текстах. Як і словоскладання, префіксація охоплює усі самостійні частини мови без винятку, напр: *unknown, untie, undress, unusual, unluckily, unfortunately, unevenness, invaluable, invisible, inevitable, insure, inside, inordinately, return, react, renew, reopen, replaced, reassured, disappointed, discouraged, distrust, disappear, dishonest, dispassionate, aside, aback, await, encourage, encouragingly, impracticable, impossible, misunderstand, supernatural, outright, outside, outline, overcome, overlook, inmost, incapable, insignificant, inadvertence, unwound, unbolting, unforceable, unlocked, uncongenial, unceasing, disregard, dissatisfied, disdained, disorganised, dissimilar, non-comprehension, nonsense, non-committally, overdose, overcome, overlook, ex-Inspector, ex-chemistry professor, etc.*

Четверте місце посідають другорядні способи словотвору (конверсія, скорочення, ономатопея та ін.), які зустрічались у досліджуваних текстах дуже рідко. Це зумовлюється їх стильовими особливостями. Як відомо, найбільше і найчастіше скорочення вживаються і функціонують у розмовному стилі, ми ж маємо справу з художньо-публіцистичним (саме так назвали стиль детективних історій Агати Крісті) [2]. Останній характеризується дотриманням літературних норм мови. Якщо ж твір присвячено повсякденному життю певного кола людей, пересічних мешканців міста чи села, особливо якщо показано неосвічених людей, або тих, хто часто говорить на діалекті, вживає скорочення, другорядні способи словотвору допускаються або, навіть, вважаються необхідними. Вони допомагають реалістично, правдиво відобразити життя людини, її поведінку, манеру спілкування.

У детективних історіях Агати Крісті було знайдено такі другорядні типи словотвору:

- скорочення: *ma'am, story, Mr., Mrs., the K.C., bill, bus, phone, Pete, flu, maths, Chris, Ben, Beckie, prem, L. & N.W.R., N.Y., MP, C.I.D., G.P., A.D.C., S.A., Dr.;*

- конверсію: *a service – to service, a nose – to nose, blind – to blind, equal – to equal, a bill – to bill, a contact – to contact, a tape – to tape, to swim – a swim, to go – a go, a hand – to hand;*

- ономатопею: *to buzz, to whirr, to mutter, to scratch, to crash, to bang.*

Найширше представлено скорочення. У досліджуваних нами текстах було знайдено приклади усіх відомих підвидів скорочення, а саме:

- апокопа: *Chris, Ben, prem, Pete, bill;*

- афереза: *story, bus, phone, Beckie;*

- синкопа: *ma'am, maths;*

- мішане усічення: *flu;*

- абрєвіатура: *K.C., L. & N.W.R., N.Y., MP, C.I.D., G.P., A.D.C., S.A.*

Як видно з прикладів, найбільше вживались письмові скорочення, тобто абрєвіатури. Вони, як правило, використовувались для позначення державних установ та посад:

A.D.C. – aide-de-camp

C.I.D. – Criminal Investigation Department

G.P. – General Practitioner

M.P. – Member of Parliament

На другому місці за частотою вживання – скорочені імена: *Chris, Ben, Pete, Beckie*. Автор використовувала їх, в основному, у звертаннях до молодих людей та у спілкуванні між близькими людьми (родинне коло, друзі).

Досить цікавими є приклади ономатопеї. Знайдені зразки можна поділити на наступні семантичні групи:

- звуки комах: *to buzz;*

- людські звуки: *to mutter;*

- неприємні або дратівливі звуки реальної дійсності: *to whirr, to scratch, to crash, to bang.*

Співвідношення усіх типів словотворчих елементів показано на Рис. 1.

Як видно з діаграми, найпоширенішим засобом словотвору є суфіксація. Це не дивно, адже отримані дані відображають загальну картину, сьгоднішню тенденцію у сфері словотвору сучасної

англійської мови. Протягом багатьох століть суфікси займали і займають перше місце серед словотворчих афіксів. На другому місці – словоскладання, на третьому – префіксація. Скорочення має два відсотки і посідає четверте місце. Конверсія та оноματοпея мають по одному відсотку кожна і займають п'яте місце.

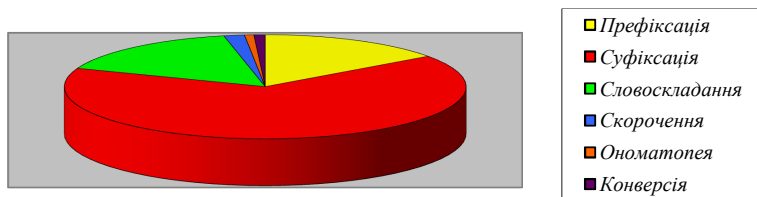

Рис. 1. Відсоткове співвідношення типів словотвору

Якщо вивести відсоткове співвідношення слів та засобів, за допомогою яких вони були утворені, отримаємо наступні дані: слова утворені шляхом суфіксації складають 66 %, префіксації – 15%, словоскладання – 16%, скорочення – 2%, оноματοпея – 1%, конверсія – 1%.

Як бачимо, оригінальність Агати Крісті полягає в словотворчому потенціалі її творів. На відміну від більшого розповсюдження префіксації за словоскладання в сучасній англійській літературній мові, у її творах за кількістю випадків вживання словоскладання випереджає префіксацію. Найбільш і найменш розповсюджені способи словотвору збігаються із загальною тенденцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
2. The official home of the best-selling author of all time [Electronic resource]. – The mode of access: <http://www.agathachristie.com/about-christie/>
3. Types of Word Formation Processes [Electronic resource]. – The mode of access: <http://www.ruf.rice.edu/~kemmer/Words/wordtypes.html>

Коломейцева Х. Д.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

РОЛЬ СЛІВ-СИМВОЛІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ В. ШЕВЧУКА

У процесі створення твору письменник орієнтується на певну мовну структуру. Мовне оформлення тексту підпорядковується цілісній єдності тексту, розкриває його глибинний сенс.

Аналізуючи мовну картину світу В. Шевчука створюється екзистенційна модель, в якій людина є центром буття. Герої Шевчука живуть в Україні, тому його художній світ забарвлений національним колоритом, українськими звичаями, традиціями. В його творах безліч назв, реалій, предметів, що вказують на український менталітет. Мовні одиниці з національно-культурним компонентом відображають специфіку історії, культури, світобачення.

Для створення певного світовідчуття, національного колориту письменник використовує певні слова-символи. За О. Потебнею, «символ – це стилістична категорія, продукт культурно-історичного розвитку, пов'язаний із мовою, світоглядом» [1, с. 5].

В. Шевчук у своїх творах оперує багатьма символами: **дім, дорога, сон, смерть, річка, сонце, дерево** та інші. Такі лексеми розкривають індивідуальний стиль автора, створюють певну картину світу. Символіка митця багатомірна, глобальна, вона не зупиняється на чомусь єдиному. Образи-символи допомагають розкрити ключові поняття творів, сутність людини, потаємні куточки внутрішнього світу особистості.

Образ **дому** символізує затишок, відпочинок. Дім на горі – це фортеця нашої духовності, той ідеал, до якого прагне жива душа. *Він озирався, й бачив дім із прозорими стінами, за якими святкують сімейне свято істоти, в яких залишив своє тіло* [5, с. 43]. Міфічного забарвлення надають персоніфікації, які «оживляють» неживі предмети: **Дім** *ще слав, сонно заклепивши віконницями вікна*.

Не менш цікавим є образ **дороги** у творчості Шевчука, який символізує постійний рух, життя, шлях додому. *Саме туди вела синя, мерехтлива дорога, по якій йшов, а позаду лишалася хата із печальною жінкою і з веселими дітьми* [5, с. 42]. Автор ототожнює дорогу з синім кольором. *Був він у ту ніч такий яскравий, що дорога, по якій вони йшли, засвітилася синім вогнем* [5, с. 42].

Домінантним є багатограний образ **сну**, через який розкривається підсвідоме, потаємне. Для зображення сну, як фізичного стану, автор переважно використовує лексеми *спати, сон*. Наприклад: *Молодій мені ніколи не снилися сні, бо коли людина здорова й спокійна, навіть їй ті сні*.

Образ **сну** у творі багатовекторний, часто проявляється за наявності широкого синонімічного ряду іменників-номінативів: *сон, сновиддя, сновίδα, безсоння, видіння, привиддя, марення, мрія, уява, примара, соннота, забуття, напівзабуття, напівсон*.

Шевчукові персонажі мають особливе ставлення до образу **смерті**. **Смерть** символізує вивільнення душі, перехід у безкінечність. Смерть у Шевчука – нестандартна, її не бояться, вона виглядає не чорною, а білою. *Йї стало зовсім погідно на серці, і, може, через такий добродушний вплив вона вперше спокійно подумала про смерть*. — У нас звичай такий, — сказав швець. — **На смерть** білу сорочку вдягають [5, с. 351].

Лексема **річка** у творах має філософське значення. Річка асоціюється з дорогою, теж має блакитне забарвлення. **Річка** *тяглася углибину і впиралася у синю щітку лісу — саме за неї щодня сідало сонце*.

Особливе місце належить лексемі **«сонце»**, в якій денотативне значення доповнюється конотативним, з конкретного поняття переходить в абстрактно-символічне [4, с. 8]. **Сонце** асоціюється зі світлом. Шевчук подає антонімічні поняття світла, подаючи такі відповідники як темрява, зло, ділить світло на чорне та біле. *Здалося йому, що вишло з-за хмари сонце, і він побачив себе загорненим у хмару вогненного світла*.

У творчості Шевчука простежується зв'язок людини з природою, тому з'являється узагальнений образ **дерева**, що символізує життя, людські покоління, безкінечність. В. Шевчук порівнює людину з рослиною, листком. *Там, на ґанку, сиділа ще одна жінка, стара, як дерево, втяглася у їхній бік і наслухала, аж тремтіла* [5, с. 29].

Висновки. Отже, особливе місце в творчості В. Шевчука мають образи-символи, які створюють особливу мовну картину, з українським колоритом, своєрідним характером, незвичайними образами. Образи-символи митця багатогранні, міфологічні, філософські, релігійні, творяться за допомогою синонімічних, антонімічних рядів, персоніфікацій, порівнянь. Слова-символи у творчості Шевчука стають доміантними, творять системи образів, керують сюжетом.

ЛІТЕРАТУРА

1. А.А. Потебня. Символ и миф в народной культуре / Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л. Топоркова. М.: Лабиринт, 2000. – 480 с. (Собрание трудов.)
2. К.Г. Юнг. Архетип и символ // Режим доступа: http://royallib.com/read/yung_karl/archetip_i_simvol.html#0
3. О. Переломова МОВНИЙ АСПЕКТ ДІОСТИЛЮ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА // Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31880/32-Perelomova.pdf?sequence=1>
4. О.С. Переломова; НАН України. Ін-т укр. мови. — К., 2002. — 18 с.
5. Шевчук В.О. Дім на горі: Роман-балада. – К.: Рад. Письменник, 1983. – 487 с.

ЮКСТАПОЗИТИ ЯК ПРОДУКТИВНІ ІННОВАЦІЇ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Сучасна номінація української мови перебуває під впливом процесів глобалізації, але водночас мусить відповідати потребам інтелектуалізації й розширенню комунікативних функцій мови. Серед нових номінативних одиниць переважають іменники, серед яких зростає кількість складних [3, с. 211]. З розширенням сфер функціонування українська мова потребує номінативних одиниць, які б уточнювали, деталізували поняття як у термінології, так і в загальноживаній сфері. Лексичну спеціалізацію одиниць розвивають передусім композити та юкстапозити [3, с. 212]. На сьогодні в мовознавстві актуальним залишається комплексне дослідження термінологічної лексики, з'ясування особливостей структури та семантики її одиниць, вивчення системних відношень між ними. Одним з основних аспектів дослідження науковці вважають проблему творення термінів (Т. Кияк, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько, В. Пілецький, Л. Симоненко та ін.). У наукових працях з термінології значну увагу приділено питанням осново- і словоскладання як одним з найпоширеніших способів творення термінів. Мета цієї статті – установити основні моделі номенів-юкстапозитів на позначення одягу і взуття, шляхи їхнього формування й становлення.

Потреба в точному найменуванні нових явищ, властивих їм ознак зумовила появу великої кількості номенів-юкстапозитів одягу і взуття. Такі назви мають перевагу над номенами-словосполученнями завдяки своїй компактності та характеризуються відносною структурною й семантичною єдністю.

У мовознавстві висловлено різні, нерідко суперечливі, думки щодо природи утворень, що постали за моделлю «іменник + іменник без з'єднувального голосного», досі не вивчено механізму творення таких номенів. Це зумовлено передусім розбіжностями, суперечностями в тлумаченні явищ словотворення. Як зазначають М. Каранська [2], Н. Клименко [4], І. Слинько [6], з розвитком мови й мислення в пізнанні дійсності такі номени набували послаблення синтаксичних зв'язків між компонентами, цілісності семантики: «деякі з непоширених прикладок видового значення злились із пояснюваним іменником, перетворились на частину складного слова-терміна й перестали бути прикладкою, бо втратили функцію члена речення» [2, с. 62].

Науковці, які працюють над цією проблемою, пропонують такі критерії визначення згадуваних назв: 1) іменники, утворені за моделлю «іменник + іменник без сполучного голосного», є постійними номінативними знаками, яким властива цілісність значення, відтворюваність, компоненти таких номенів не можна поміняти місцями без втрати їхнього значення [8, с. 5-12]; «два слова повинні так довго використовуватися поруч, щоб перше з них підказувало друге й щоб виникли реальні умови для їхнього згортання. Це найчастіше буває тоді, коли тимчасові ознаки перетворюються на постійні. У складному слові вони вже й сприймаються як стала єдність» [4, с. 90];

2) лексичні значення таких іменників більшою чи меншою мірою ідіоматичні [1, с. 8];

3) їм властива цілісна оформленість [7, с. 53; 9, с. 165-166].

Структурно-семантична єдність аналізованих номенів виявляється в послабленні синтаксичних відношень між компонентами й нездатності лексично й синтаксично членуватися, адже «у складному слові складові його основи є єдиним комплексом» [5, с. 17]. Наприклад, членування семантики номена *жилет-пальто* на компоненти *жилет* і *пальто* викликає уявлення про окремі предмети, тоді як номен *жилет-пальто* – це термін для спеціальної реалії – «жилета, який має довгий крій, як у пальто, і вдягається поверх плаття, костюма тощо».

Цілісна оформленість юкстапозитів не дорівнює статусу слова (їхні компоненти – це самостійні лексеми, що зберігають усі категорійні ознаки іменників: рід, число, відмінок), проте деякі з них можуть утрачати здатність до відмінювання першого компонента, наприклад: *плащ-намет*, *плащ-намета*. Це показники формального цілісного оформлення таких іменників, що графічно виявляється в напівзлитому (дефісному) написанні й засвідчує зв'язок між елементами назв.

Ідіоматичність лексичного значення означає неможливість абсолютного виведення семантики юкстапозита зі значень його компонентів. Такі слова, вступаючи в єдиний лексико-граматичний зв'язок, утворюють новий номен з певним самостійним лексичним значенням.

Так, номен *сукня-костюм* означає «особливий вид верхнього жіночого одягу – сукні, що за кроєм нагадує костюм», але це не є «і сукня, і костюм». Семантику назви вмотивовує взаємодія змісту її компонентів, кожен же компонент, уживаючись як самостійне слово, позначає окрему реалію: а) за призначенням (сукня як предмет верхнього жіночого одягу); б) за специфікою крою (костюм – верхній одяг, що складається з двох частин – жакета і штанів чи спідниці). Ідіоматичність значення номенів ґрунтується на подвійній мотивації: лексичне значення структури зумовлене відношенням між її компонентами. Самі ж відношення між компонентами мотивовано певною мірою лексичним значенням кожного з компонентів.

В українській мові назви аналізованої тематичної групи – це передусім поєднання двох слів з дефісним написанням. Головним є перший компонент, виражений лексичною одиницею із ширшим значенням, що вказує на тип одягу (наприклад, *спідниця*, *штани*, *сукня*, *шапка*, *блуза*, *куртка*), другий компонент уточнює, позначає особливості різновидів одягу (наприклад, *шапка-дикобраз*, *майка-плакат*, *брюки-сигару*).

Залежно від структурно-семантичних характеристик юкстапозитів на позначення одягу і взуття виділяємо групи складних утворень, ступінь ідіоматичності лексичного значення в різних групах виявляється залежно від особливостей мотивування лексичного значення цих одиниць.

До першої групи належать юкстапозити, обидва компоненти яких уживаються самостійно для позначення типів одягу (тип + тип), семантика номена містить характерні ознаки обох компонентів (засвідчується мотивація за подібністю крою, способу пошиття до іншого типу одягу). Головним компонентом, що має основне семантичне навантаження, є перший; другий компонент вказує на особливості крою, способу пошиття нового виду одягу. Наприклад, *спідниця-шорти*, *краватка-бант*, *спідниця-фартух*, *спідниця-брюки*, *свєтр-сукня* тощо.

У таких юкстапозитах простежується низький ступінь ідіоматизації лексичного значення, оскільки між їхньою загальною семантикою та значеннями компонентів наявна більша й безпосередня мотивованість. Наприклад, лексичне значення номена *спідниця-шаровари* «жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу у вигляді широких штанів» зумовлене відношеннями між лексичними значеннями його компонентів (лексичне значення номена ширше, ніж значення його компонентів і не становить суму лексичних значень складників).

Подальші дві групи становлять назви, один з компонентів яких уточнює другий компонент із ширшою семантикою. У таких номенах перший компонент вказує на тип одягу, взуття, а другий – уточнює його різновид.

Виокремлюємо групу номенів, другий компонент яких може вживатися самостійно в значенні цілого (часто другий компонент називає різновид одягу іншомовним словом), наприклад, *куртка-болеро*, *куртка-блузон*, *купальник-бікіні*, *піджак-блейзер*, *майка-топ*, *капелюх-сомбрєро* тощо. У результаті поширення такого виду одягу, частішого використання назви перший компонент номена стає непотрібним, оскільки зрозумілим є лексичне значення запозичення.

Використання іншомовного слова, що збігається з одним із компонентів юкстапозита, викликане прагненням до лінгвістичної економії, тому частіше за все спостерігається в усному мовленні; поступово назви стають загальноновживаними, оскільки в лаконічній, зрозумілій, нейтральній формі позначають певний вид одягу чи взуття.

Деяким номенам професійного походження властиві емоційно-оцінні ознаки. Вони зумовлюються позамовними чинниками: наявністю в позначуваному предметі характерної постійної ознаки, виділеної на основі подібності, суміжності цього предмета з іншим. Такі іменники мають вищий ступінь ідіоматизації лексичного значення порівняно з проаналізованими вище назвами, оскільки їхнє лексичне значення виводиться з метафоричної, метонімічної єдності їхніх компонентів, яку створює семантична деактуалізація одного з компонентів аналітичного номена (утрачається його власне лексичне значення). Наприклад, *спідниця-пачка*, *туфлі-човники*, *застібка-блискавка*, *штани-дудочки*, *костюм-тріпка*, *костюм-двійка*.

Є юкстапозити, що мають найвищий ступінь ідіоматизації лексичного значення, яке виводиться з метафоричної єдності їхніх компонентів. Метафоричність таких назв можлива тільки в межах відношень, у які вступають його компоненти, але кожен із них окремо є неметафоричним. Другий компонент назв, що вказує на різновид одягу, взуття, не вживається самостійно для позначення предмета одягу або взуття. Наприклад, *сукня-патронташ, спідниця-парашут, краватка-шнур, спідниця-портфель, спідниця-тюбик*.

Отже, юкстапозиція – поширений спосіб називання в сучасній кодифікованій мові, оскільки дозволяє точно номінувати й відбивати ознаки предмета; порівняно зі словосполученнями юкстапозити є компактнішими, характеризуються відносною структурною й семантичною єдністю. Подальші дослідження цього класу слів можуть бути пов'язані з виявленням особливостей їхнього функціонування в різних субмовах національної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования / В. В. Виноградов // Русский язык в школе. – 1951. – № 2. – С. 1-10.
2. Каранська М.І. Синтаксис сучасної української літературної мови: навчальний посібник / М. І. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
3. Кислюк Л.П. Явище аналітизму в сучасній українській словотвірній номінації / Л. П. Кислюк // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць / Відповід. ред. д-р філол. н., проф. А. Д. Белова. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – Вип. 48. – С. 209 – 216.
4. Клименко Н.Ф. Спосіб словотворення / Н. Ф. Клименко // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. В. М. Русанівський та ін. – К.: «Укр. енциклопедія», 2000. – С. 589.
5. Левковская К.А. Теория слова, принцип ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М.: Высш. шк., 1962. – 296 с.
6. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. І. Слинько. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Смирницкий А.И. К вопросу о тождестве слова / А. И. Смирницкий // Труды института языкознания АН СССР. – М., 1954. – Т.4. – С. 40-60.
8. Зоропцев И.С. Словопроизводственная модель / И. С. Зоропцев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1986. – 148 с.
9. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 310 с.

Ларіонова І.С.

*Прилуцький гуманітарно-педагогічний
коледж ім. І.Я. Франка*

ЗАСОБИ КОМПРЕСІЇ НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «ПРИЛУЧЧИНА»

Постановка проблеми. Явище мовно-мовленнєвої економії не є новим у лінгвістичній літературі, проте зацікавленість ним не зменшується і на сьогодні, хоча незаперечним вважається й той факт, що мовна економія не могла б існувати без свого антиподу – надмірності: обидві вони слугують удосконаленню мовної системи в інтересах спілкування. Явище компресії присутнє на всіх етапах розвитку мови, супроводжує його, починаючи з її витоків. Але й з історичної точки зору не завжди вдається чітко розмежувати інтра- та екстралінгвістичні фактори, які вплинули та продовжують впливати на ці процеси.

Під лінгвістичною економією, як правило, розуміють прагнення звести до мінімуму розумову, мовну (розумово-фізичну) діяльність мовця.

Мета статті – розглянути явище лінгвістичної компресії в публіцистичних текстах.

Виклад основного матеріалу. Компресія – стислий виклад корпусної будови тексту – є одним з різновидів удосконалення публіцистичного тексту. Робота над компресією тексту сприяє його

глибшому розумінню: текст можна вважати по-справжньому осмисленим, якщо читач здатний уявити основний зміст прочитаного в стислій формі [4].

Компресія дає можливість удосконалювати навички та вміння читання, розуміння, аналізу тексту та написання анотації, реферату, рецензії, реферативного огляду тощо і ґрунтується на розкритті смислової структури першоджерела.

Компресія тексту – це складний творчий процес, побудований на проникненні до суті того, про що інформується. Відбувається не просто скорочення тексту, а суттєва переробка змісту, композиції та мови оригіналу: у змісті виділяється основне і викладається стисло: однотипні факти групуються, їм надається узагальнювальна характеристика; цифрові дані систематизуються та узагальнюються; мова оригіналу зазнає змін у бік нормативності, нейтральності, простоти та лаконічності [3, с. 64].

Скорочення вихідного матеріалу відбувається двома шляхами: відсіювання другорядного і несуттєвого; перефразування основної думки в стислої формі мовного твору.

Компресія може бути граматичною (на морфологічному та синтаксичному рівнях), семантичною та змішаною. Основними засобами компресії в публіцистичному тексті є еліipsis, парцеляція та контамінація. Кожен з цих засобів має свої ознаки та функції. Пропонуємо розглянути кожен з них детальніше.

Активне проникнення явища парцеляції в публіцистичне мовлення в 60-ті рр. минулого століття стимулювало появу у вітчизняному мовознавстві наукових досліджень, присвячених цьому феномену розмовного синтаксису.

Під парцеляцією розуміється таке інтонаційне розчленування єдиної синтаксичної структури речення, у результаті якого це речення постає у вигляді двох або більше фраз.

Окрім того, парцеляція виконує цілий ряд функцій. Емоційно-видільна функція:

«...Навіть не так, у цього народу все відберуть, що вважатимуть за потрібне відібрати. Пам'ятаєте голодомор? Думаєте, до нас будуть ставитися краще, ніж при сталінізмі? За «поребриком» буйним цвітом відроджується культ Сталіна, та й методи, схоже, теж оживають. Загалом, до чого це я?» (Прилуччина – № 6, 2015) (Аналіз, обурення).

«Давно ви чекали її повернення? – 25 років. Хто ваша найближча та найдорожча людина? – Мати» (Прилуччина – № 13, 2011).

«Марина дала йому гарбуза. Казав пан: «Жупан дам!». Навіщо простим людям їх «бабло» (Прилуччина – № 38, 2013).

Функція логічного виділення: *«вибір у розв'язувально-диверсійної групи був невеликий. Або, підірвавши замок, врятувати від перетворення в руїну ціле місто. Або ціною руйнування міста врятувати історичну пам'ятку» (Прилуччина – № 9, 2015).*

«Засуджена особа – засуджений, адвокат – захисник підсудного, Феміда – справедливість, благородна професія – пожежник. В залі суду сидів адвокат» (Прилуччина – № 9, 2013).

Активно використовується парцеляція у вирішенні різного роду стилістичних завдань, тобто в експресивній функції: *«Вікторія прибирає в хаті: стирає зі столу, підмітає підлогу, поправляє фіранки на вікнах. Баба Таня сидить. Така вона ще жава й бойова, аби не ота слабкість» (Прилуччина – № 6, 2015) (конкретизація).*

«Майор, закінчивши службу, пішов на пенсію. Відзначивши святкування, люди почали розходитись» (Прилуччина - №20, 2011)

В авторському публіцистичному тексті парцеляція може не зв'язуватися з підкресленням конкретної емоції, а бути засобом додання того чи іншого відрізка тексту якості нерозчленованої емоційності, збудженості публіцистичного оповідача, наприклад: *«Але і Химченко зараз вже жадає перемоги - битви. Щоб тремтіння по шкірі. У всіх» (Прилуччина – № 8, 2014).*

Для газетно-публіцистичних жанрів (особливо в фейлетонах, гуморесках) характерні синтаксичні конструкції, в яких парцеляція пов'язана з створенням іронічного підтексту, наприклад: Сергій вирішив терміново вивчити хімію знову. За день – інший. У темпі. (Прилуччина – №5, 2015).

«З дівчиною він згодом посварився. Більше ніколи не бачились. Ось із-за чого» (Прилуччина – 2015)

Еліipsis – це навмисний пропуск слів, несуттєвих для сенсу виразу [1]. Звуження компонентного складу характерно для фразеологічних одиниць літературного походження:

фразеологічні одиниці запозичуються як цитати, уривки з текстів. Поступово, дуже великою цитатою як сталий вираз викристалізовується її основна суть, усе другорядне відсівається, причому це живе, незастигле явище.

Еліпсис допомагає створити ефект оманливого очікування: «Вона напише батькам і буде його сестрою» (Прилуччина - №7, 2015).

«Бути не таким як усі – ноша, формує самотність» (Прилуччина – 38, 2011).

«Ніхто, крім нас, не допоможе вам, Ніхто, крім нас, не існує» (Прилуччина - № 6, 2014).

«Шкільний вечір без дискотеки у зв'язку з обставинами» (Прилуччина - № 11, 2014).

У сучасній українській мові, особливо в ЗМІ, активізувався такий спосіб словотворення, як контамінація. «Контамінація в словотворенні отримує різні, часто суперечливі трактування. Часто контамінацію називають особливим засобом компресивного словотворення, «який може бути визначений як утворення нової лексичної одиниці на базі об'єднання двох або більше слів у результаті стягнення і поєднання їх початкових і кінцевих частин, при цьому звичай спостерігається взаємопроникнення компонентів цих слів за принципом дифузії» [3, с. 42].

А. П. Сквородников виділяє кілька різновидів словотвірної контамінації: міжсловесне накладення (ампліфікація); словесну вставку; словотворення за аналогією з заміною кореневого компонента; словотвір, у результаті якого утворюються багатоскладові слова, співвідносні зі словосполученням; поєднання (злиття) цілих фраз у одне слово. Наприклад «Міністр без спортфеля», «Шнобелівська премія» тощо. Графічна контамінація: «Це не сон – це СОН!» тощо.

Висновки. Ми розглянули явище компресії в публіцистичному тексті газети «Прилуччина». Під лінгвістичною компресією, як правило, розуміють прагнення звести до мінімуму розумову, мовну (розумово-фізичну) діяльність мовця. Компресія призводить до лаконізації тексту, ступінь якої залежить від комунікативної ситуації, а в художньому тексті – від інтенції автора. Лаконізація в такому випадку не є скороченням тексту за рахунок вилучення частини інформації, є оптимізацією сприйняття зі збереженням повного обсягу емоційної, змістовної й образної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгіна Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – Москва: Изд-во МГУП «Мир книги», 1998 – 210 с.
2. Власова Ю. Н. Компрессия на уровне сложного предложения / Ю. Н. Власова // Тез. Седьмой межвуз. конф. – Пятигорск, 1980 – с. 115-123.
3. Каміньський Ю. І. Комплементарна єдність компресії та декомпресії в межах закону мовної економії / Ю. І. Каміньський // Вісн. СумДУ / відп. ред. О. А. Дубасенюк. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007 – №1. – с. 109–112.
4. Пекарская, И.В. // Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / Под ред. А.П. Сквородникова. – М., 2005. – С. 164-165.

Лобода А.М.

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ВІДОНІМНІ НАЗВИ В ГЕМЕРОНІМІЇ: ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ

Актуальність вивчення семантичних відношень у власних назвах зумовлює появу досліджень, спрямованих на розгляд мотиваційних аспектів. Аналіз мотивації власних назв викликає зацікавлення сучасних українських ономастів. Розвідки О. Белея, Г. Бучко, Ю. Бабій, М. Торчинського, Н. Кузузи, С. Шестакової, Г. Зимовець, Р. Ляшенка, засвідчують актуальність теми.

Мета статті – проаналізувати відонімні назви в гемеронімії за семантикою твірної основи, враховуючи мотиваційні відношення.

Ідентичні визначення мотиву номінації знаходимо у словнику Н. Подольської та Д. Бучка, Н. Ткачової: «мотив номінації – екстралінгвальна причина вибору чи створення конкретної власної назви для певного об'єкта» [7, с. 84; 8, с. 124].

За твердженням науковців мотивована назва – «будь-яка власна назва, яка має прозору семантичну структуру, чітко виділювану кореневу морфему, тому в ній може бути виявлено мотив номінації» [8, с. 124]. Н. Подольська зауважує, що кожна назва є мотивованою, проте є можливість втрати цієї мотивованості, до того ж мотивованість-немотивованість є умовними, і залежать від можливості пояснення назви [7, с. 85].

Н. Кутуза, О. Белей, Р. Ляшенко поділяють онімну лексику на відонімну та відапелятивну [5; 1; 6].

О. Белей виокремлює відонімні й відапелятивні фірмові назви сучасного Закарпаття. Зокрема, назви фірм відонімного типу утворюються на основі антропонімів (офіційних і народно-розмовних), топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів), літературно-художніх онімів, власних назв християнських свят, астронімів, теонімів [1, с. 8].

Р. Ляшенко вивчає семантичні ознаки мікротопонімів Кіровограда (сучасний Кропивницький) й розмежовує такі їх групи: «1) за відношенням до людини – відантропонімні назви; 2) за відношенням до водних об'єктів – відгідронімні утворення; 3) похідні від назв селищ та частин міста й інших населених пунктів – відойконімні утворення; 4) похідні від етнічних назв регіону чи країни – відетнохоронімні утворення; 5) за відношенням до рельєфу – відтопонімні утворення; 6) такі, що походять від інших тематичних груп (переважно відапелятивні)» [6, с. 7].

Досліджуючи ергоніми, Н. Кутуза виділила три основні види: відономастичні (відантропонімні, відтопонімні, відтеонімні), відапелятивні, комбіновані (ергоніми-аббревіатури, цифрові або індексні). Дослідниця стверджує, що внутрішня мотивованість зумовила поділ ергонімів на нейтральні й конотативні [5, с. 35].

Т. Кравець розподіляє назви газет за семантичними ознаками: «місце-газета», «обличчя-газета», «час-газета», «інформація-газета», «дія-газета», «стан-газета», «якість-газета», «група людей-газета», «артефакти-газета», «соціальні явища, встановлення-газета». Досить вдалим є описи-характеристики: «місце-газета», «інформація-газета», «час-газета» й «обличчя-газета», що відображають ознаки, закладені в основу назви [3, с. 48]. Водночас зауважимо, що, на нашу думку, «стан-газета» і «якість-газета» мають деякі спільні ознаки, а «група людей-газета» й «соціальне явище», «встановлення-газета» описано не зовсім чітко.

Вважаємо, що кожна номінація повинна мати семантичну мотивованість, проте існують денотати, які отримали назву за впадою або асоціативно, тобто вони не є семантично мотивованими. Кожен онім мотивується певною індивідуальною семантикою, отже назви, які ми досліджували, співвідносяться з назвами газет, журналів, радіо і телебачення, а це свідчить про номінативно-диференційні ознаки власних назв, зокрема здатність гемеронімів виділятися з усіх назв і об'єднуватися в групу.

Мовноестетичний рівень сучасної української гемеронімії залежить від загального культурного рівня українського суспільства. Вдало дібрана назва відіграє значну роль у забезпеченні успіху продукції (газета, журнал, бюлетень) або послуг (радіо і телебачення), тому при утворенні назви необхідно брати до уваги особливості звучання та значення вже існуючих слів, які використовуються як номени.

Проаналізувавши різні погляди на класифікацію онімної лексики, за семантикою виокремлюємо такі лексико-семантичні групи гемеронімів: відонімні, відапелятивні й комбіновані (відонімні+відапелятивні, поєднання онімів і апелятивів).

Семантичний складник гемеронімів формується, поєднуючи різні компоненти, проте для нас важливим є визначення мотивів, а саме «етимона – вихідного, мотивувального слова; первісної форми і значення того слова, від якого походить аналізоване слово; ознаки, за якою конкретний об'єкт одержав своє найменування» [8, с. 87-88].

Етимонами відонімних назв визначаємо:

І. Назви-антропоніми (відантропонімні назви), що утворюються від імен людей: журнали «*Богдан*», «*Marie Claire*», «*Барбі*», газета «*Маргарита*», «*Шолом-Алейхем*».

Журнал «*Барбі*» отримав свою назву на честь іграшки Барбі (англ. Barbie), походить від антропоніма Барбара – ллялька, розроблена Рут Хендлер, стенографісткою американської компанії «Mattel». Журнал представляє різноманітні фото історії про Барбі, тому гемеронім дібрано вдало.

Проте, вважаємо, що діти ростуть дуже швидко і вподобання змінюються. Свою найбільшу популярність лялька вже пережила, їй на зміну виробники придумали *Барбі Райдужну Русалоньку*, яка посідає перші позиції в рейтингу, а отже і в журналі.

Проаналізувавши гемероніми антропонімічної лексико-семантичної моделі, стверджуємо, що кожний власник може назвати свою справу власним ім'ям і це буде естетично виправданим.

II. Назви-міфони́ми – власні назви будь-якого вдуманого об'єкта онімного простору; назви богів, духів, героїв, надприродних сил, які живаються в міфах, епопеях, казках, билинах» [8, с. 122]. Цю групу поділяємо на:

1. Гемероніми, представлені іменами богів: журнал *«Пенелопа»*, газети *«Ніка»*, *«Ескулап»*, *«Домовик»*.

Так, наприклад, Пенелопа – уродженка Спарти, донька Ікарія, дружина Одиссея, мати Телемаха, прославлена за свою подружню вірність [9, с. 460]. Упродовж двадцяти років Пенелопа ткала хітон для свого батька і обіцяла вийти заміж одразу після завершення роботи, та щоночі розпускала вив'язане за день [4, с. 354]. Тому вважаємо, що назва журналу про в'язання є виправданою.

Харківська газета *«Ескулап»* і газета Львівського медичного інституту *«Ескулап»* мають однакові назви. Ескулап – (Ескулап від лат. Aesculapius) – бог лікування, син Аполлона й Короніди, доньки владаря лапівів Флегія. Існують історії, що він міг навіть воскрешати мертвих [9, с. 222]. Ці назви мають відношення до лікарської справи. Вважаємо, що і в одному, і в другому разі гемероніми вдало дібрані.

Назву газети *«Домовик»* асоціюємо з демонологічною істотою слов'янської міфології. Люди вірили, що домовик міг бути як кривдником, так і захисником, тобто уособлювати «хатне божество», допомагати або ж шкочити усій сім'ї [9, с. 204]. Тому онім семантично мотивований.

2. Гемероніми – казкові герої: журнал *«Колобочок»*, газета *«Кузя»*. Навчально-пізнавальний журнал для дітей *«Колобочок»* отримав назву від персонажа з української народної казки, в газеті Колобок є помічником і другом читачів.

Дитяча газета *«Кузя»* названа за іменем персонажа з мультфільма *«Лунтик»* зеленого коника Кузя, хоча першопочаткове значення асоціюється з домовиком з мультфільма *«Кузя»*. Часто номінатори назвами періодичних видань обирають імена казкових або міфологічних героїв, надто, якщо це дитяче видання, проте цілком зрозуміло, що всі оніми вдало підібрані.

Обираючи гемеронімом назви казкових чи мільтсеріальних героїв, номінатори ризикують швидко втратити своїх читачів, адже, смаки і мода швидкозмінні.

III. Назви-зооніми утворюються від домашніх чи диких тварин: журнал *«Барбос»*, *«Куля»*. Переважно Барбос – кличка собаки, тому назву сприймаємо як асоціативну з журналом про собак.

IV. Назви-топоніми номінують природний або створений людиною об'єкт на Землі: газета Київської міської ради *«Хрещатик»*, *«Проскурів»*, *«Зарваниця»*, журнали *«Київ»*, *«Хортиця»*, *«Карпати»*, *«Тернопіль»*.

Урбанонім *«Хрещатик»* – основна вулиця міста Києва, на якій розміщена Київська міська рада. Можливо, тому газета отримала таку назву.

Літературно-художній і громадсько-політичний журнал письменників України *«Київ»* створено в 1983 році, саме тоді, коли ухвалено постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів Радянського Союзу про поліпшення вивчення російської мови [2]. Гемеронім засвідчує прагнення до відродження рідної української мови і культури, а Київ – то серце тієї культури. Тому і назва столиці України стала онімом для журналу.

Отже, гемероніми відонімної групи – це історія, без якої неможливо вивчати семантику назв. Сподіваємося, що зі змінами в країні й у гемеронімії відбудуться значні перетворення, відсоток українських назв зросте, а це, звичайно, нові дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Белей. – Львів, 2000. – 17 с.

2. Вірченко Н. Про заборону української мови (XVII-XX ст.) [Текст] / Н. Вірченко // Освіта і управління : Науково-практичний журнал. – 2007. – Т. 10, № 2. – С. 31-40.
3. Кравец Т. И. Название газеты: ономастический и стилистический аспекты: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Т. И. Кравец – Екатеринбург, 2002. – 20 с.
4. Кун Н. А. Легенды и мифы древней Греции / Николай Альбертович Кун. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 450 с.
5. Кутуза Н. Ергоніми як елементи рекламного тексту / Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КПДУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 34-38.
6. Ляшенко Р. О. Мікротопонімія Кіровограда : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Ляшенко. – Харків, 2008. – 20 с.
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 198 с.
8. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. – Харків : Ранок. НТ, 2012. – 256 с.
9. Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. Коврига Л. П., Ковальова Т. В., Пономаренко В. Д. – Харків : Белкар-книга, 2005. – 800 с.

Марченко Т.Я.

*Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України,
м. Київ*

МОВНІ КОНТАКТИ І РОЗВИТОК СЛОВОТВОРУ

Витоки формування словотвірних систем слов'янських мов сягають праслов'янської доби [5, с. 113; 10, с. 46]. У діалектах праслов'янської мови, що стали основою формування окремих слов'янських мов, на рівні словотворення, а саме, у складі формантів, їхнього формального вираження, функціонування й семантики, сформувалися своєрідні риси, які підпорядковувалися внутрішнім законам мовного розвитку того чи того діалекту. Саме тому в слов'янських мовах на рівні словотвору, зокрема, іменного суфіксального словотворення, спостерігається значна кількість збігів, подібностей, нерідко можна бачити ознаки, властиві певним групам слов'янських мов або окремим мовам. У цій статті автор прагне показати ті словотвірні одиниці, які мають місце лише в українській, білоруській і російській мовах. Деякі з них походять з праслов'янської доби, проте в інших слов'янських мовах мають форми, відповідні своїм фонетичним, морфологічним системам.

У складі спільних українсько-білорусько-російських словотворчих формантів виділяється одиниці, які постали на ґрунті успадкованих з праслов'янської мови елементів унаслідок формальних змін у структурі слова, виникнення складних суфіксальних структур шляхом поєднання кількох окремих формантів тощо.

Суфікс -інн(я) виступає в українських іменниках на позначення: 1) опредметненої дії або процесу (*володіння, кип'ятіння, мигтіння, ржавіння, цвітіння*); 2) наслідку, продукту, результату дії (*в'яління, здичавіння, прядіння, спасіння, створіння*); 3) суб'єкта дії (*управління*); 4) частини будівлі (*склепіння*); 5) частини ротової порожнини у людини (*піднебіння*); його відповідники – рос. -ени(е) (*кипячение, курение, цветение*); білор. -енн(е) (*выпадение, спячение*). Це морфологічний варіант суф. -нн(я) (< псл. *-пїє), морф (інтерфікс) -і- (рос. і білор. -е-) служить засобом гармонізації звуків на стику кореневої та суфіксальної морфем [5, с. 148; 16, с. 220; 17, с. 68-70; 14, с. 385; 1, с. 260; 9, с. 132; 15, с. 185].

Непродуктивний суфікс -ітт(я) виділяється у відсубстантивних іменниках середнього роду на позначення: 1) збірності (*лахміття, плахіття, хламіття*); 2) фантастичної істоти (*страхіття, страховіття*); 3) у відприкметникових або віддіеприкметникових іменниках середнього роду на позначення опредметненої процесуальності (*безробіття, розмаїття, безклопіття*); у російській

мові виник суф. -от'є (*долгоотьѣ, мелкотьѣ*), а у білоруській – -оц(е), -цц(ѣ) (*лахмоцце*). Це морфологічний варіант суф. -тт(я) (< псл. *-tije), де голосний -і- (рос. і білор. -о-) виступає в ролі морфологічної зв'язки на межі кореневої та суфіксальної морфем [16, с. 232; 9, с. 359–360; 1, с. 235].

Суфікс -атник/-ятник маємо у відсубстантивних іменниках чоловічого роду на позначення 1) осіб чоловічої статі за родом діяльності, при цьому на об'єкт діяльності вказує мотивувальне слово – назва тварини (*весежятник, гусятник, курятник, телятник*); 2) приміщень, просторів, призначених для утримання тварин, названих мотивувальним словом (*лошатник, курятник, кролятник, лев'ятник, голуб'ятник*); 3) птахів (*стерв'ятник, перелелятник, тетерев'ятник*); 4) рослин (*козлятник*); 5) матеріалу (*коноп'ятник*); – стукр.

-атникь (-атник) (*гусятникь, кабанятникь, курятник*); рос. -атник/-ятник (*голубятник, курятник, медвежатник*); білор. -атнік/-ятнік (*курятнік, маржатнік, гусятнік, галубятнік*). Це складний суфікс, утворений, очевидно, у результаті поєднання частини основи -ат/-ят-, яка виділилася зі складу іменників з суфіксом -ат(а)/-ят(а) (< псл. *-ę-) з іменниковим суфіксом -ник (< псл. *-п'ік) [3, с. 91–92; 16, с. 103; 17, с. 76; 9, с. 69].

Суфікс -нк(а) вживається в іменниках жіночого роду на позначення предмета, опредметненої дії або стану, які характеризуються ознакою, окресленою мотивувальним дієсловом (*бівтанка, гулянка, лежанка, мовчанка, оранка, хованка, стоянка*); – рос. -нк(а) (*болтанка, гулянка, лежанка, молчанка, стоянка*); білор. -нк(а) (*гулянка, ляжанка, маўчанка, стаянка*); виник він у результаті перерозкладу основи іменника в процесі взаємодії дієприкметникового суф. -н- (псл. < *-ън-) та суф. -к(а) (< псл. *-ка) [16, с. 306; 17, с. 70; 9, с. 303; 13, с. 155, 303, 313, 611].

Непродуктивний суфікс -оть маємо в іменниках на позначення: 1) предмета, який характеризується ознакою, названою мотивувальним словом (*мякоть*), стану погоди (*слякоть*); – р. -оть (*мякоть, слякоть*); бр. -аць (*мякаць*). Він виник у східнослов'янських мовах, очевидно, як морфологічний варіант суф. -от(а) (< псл. *-ota) у результаті його контамінації з суфіксом *-жь (пор. укр. *мякота, мякота, слякота*, рос. *мякота*) [8, с. 547; 16, с. 347; 7, с. 310; 9, с. 359].

Суфікс -чин(а) функціонує в іменниках жіночого роду на позначення: 1) дії або її наслідку за мотивувальним дієсловом (*складчина*); 2) суспільно-політичного явища, ідейної течії, які характеризуються тим, що назване мотивувальним словом (*гайдамаччина, козаччина, кріпаччина, солдатчина*); 3) назв країн та територій (*Німеччина, Словаччина, Туреччина, Донеччина*); 4) збірності (*мертвеччина, вояччина*); – рос. -чин(а) (*складчина, заст. солдатчина, азиатчина, Вологодчина, Новгородчина*); білор. -чын(а) (*салдатчына, гарлахваччына, Брестчына, Нямеччына, Турэччына*); Це східнослов'янський суфікс, він активізувався в сучасний період (у російській мові іменники з цим суфіксом мають переважно розмовно-побутовий, неофіційний характер), утворює відаєктивні іменники від основ на -ськ(ий)/-цьк(ий); виник у результаті перерозкладу твірної основи та взаємодії суфіксального елемента -к- (> -ч-) основи з суфіксом іменників жіночого роду -ин(а); фонетичний варіант суф. -щин(а) [2, с. 125; 5, с. 143, 156; 14, с. 389; 16, с. 407–408; 17, с. 67, 85–86; 1, с. 249; 6, с. 253–254; 9, с. 507; 15, с. 166, 175, 180].

Окремі одиниці, які сформувались як континуанти давніх формантів складають притаманні лише українській, російській і білоруській мовам. Так, суфікс -оньк(а) виокремлюється в іменниках жіночого роду на позначення особливої пестливості, ніжності, здрібнілості або іронічного ставлення до кого-, чого-небудь (*берізонька, дружиньонька, рибонька, травонька, хатинонька, війнонька, утіхонька*); – рос. -оньк(а) (*берізонька, девонька, рибонька*); білор. -аньк(а) (*дзаванька, рыбанька*). Цей морфологічний варіант суф. -еньк(а) сформувався у східнослов'янських мовах, найбільш активний і поширений в українській мові, де виступає переважно в народно-поетичному мовленні; виник у результаті контамінації демінутивних суфіксів -онь/-ень- та -к(а) [2, с. 134; 5, с. 160; 16, с. 340; 17, с. 107; 14, с. 386; 9, с. 349].

Суфікс -ельн(я) виступає в іменниках на позначення: 1) предмета, призначеного для виконання дії, названої мотивувальним словом (*бительня*); 2) місця виконання дії, названої мотивувальним словом (*молельня*); – рос. -ельн(я) (*молельня*); білор. -ельн(я) (*малельня*); він виник в окремих слов'янських мовах, очевидно, у результаті зрощення прикметникового суф. -ельн(ий) та суфікса-форматива -а(-я) іменників жіночого роду [16, с. 126; 9, с. 126].

У іменному словотворі мають місце українсько-білоруські паралелі у функціонуванні окремих формантів. Деякі з них генетично виводяться з праслов'янської мови, але за формальним вираженням (фонетичними ознаками) підпорядковуються внутрішнім законам української і білоруської мов, наприклад, суфікси -инн(я), -овинн(я).

Суфікс -инн(я) в українській мові виділяють в іменниках на позначення: 1) збірності (*ластові́ння, луші́ння*), переважно бадилля рослин (*гарбузі́ння, картоплі́ння, квасолі́ння, кукурудзі́ння, цибулі́ння*); 2) речовини (*блювоті́ння, мокроті́ння, харкоті́ння, шмаркоті́ння, порохні́ння*); 3) природних рельєфів і явищ (*трясові́ння, кротові́ння*); 4) опредметненої ознаки, якості (*р'ябові́ння*). У білоруській мові йому відповідає суфікс -авінне (*гарахаві́нне, кратаві́нне*). Це морфо-фонологічний варіант суф. -нн(я) (< псл. *-nĭje), де морф -и- (білор. -i-) виступає як елемент морфотактики [5, с. 126; 16, с. 180; 17, с. 92; 2, с. 123; 14, с. 381].

Суфікс -овинн(я) маємо в українських збірних іменниках на позначення 1) бадилля рослин (*горохові́ння, бурякові́ння, бобові́ння, макові́ння, клубові́ння, мохові́ння, ластові́ння*); 2) речовин (*шмаркові́ння, шумові́ння*); 3) природних рельєфів і явищ (*багові́ння, хмарові́ння*); у білоруській мові виступає суф. -авінн(е) (*гарахаві́нне, кратаві́нне, пілаві́нне*). Це морфологічний варіант суф. -инн(я), який виник у результаті ускладнення його прикметниковим суф. -ов- [Бевзенко 123–124; 16, с. 327; 17, с. 92–93; 13, с. 260, 284].

В українському та білоруському словотворі спостерігаються такі моделі, які сформувалися на праслов'янському ґрунті й властиві лише цим двом мовам, тобто виникли, очевидно, під впливом спорідненості мов або унаслідок комунікативних процесів між мовцями, що впливають на розвиток мов. Наприклад, непродуктивний суфікс -ітк(а) виляється у відприкметникових іменниках жіночого роду на позначення: 1) предмета одягу (*сині́тка*); 2) у віддієслівних іменниках жіночого роду на позначення предмета за його вербальною характеристикою (*блискі́тка, брязкі́тка, лелі́тка*); його білоруський відповідник суф. -отк(а) (*бразо́тка, дрыго́тка, ляско́тка, п'яко́тка*); формант виник у результаті поєднання морфа -іт- (білор. -от-) та суф. -к(а) [16, с. 232; 1, с. 241]. Суфікс -нич(ий) виступає 1) у відносних прикметниках на позначення ознаки, яка характеризується тим, що назване мотивувальним іменником (*мальовні́чий, войовні́чий, природні́чий*); 2) у субстантивованих прикметниках на позначення осіб за родом діяльності, пов'язаної з тим, що назване мотивувальним іменником (*візні́чий, городні́чий, лісні́чий, стерні́чий, будівні́чий, скарбівні́чий*). Формант характерний лише для української та білоруської мов: білор. -ніч(ы) (*будаўні́чы, ваяўні́чы, малявні́чы, пал'яўні́чы*). Виник він у результаті перерозкладу основ прикметників на -ий (<-jъ), похідних від іменників на -ник [10, с. 92; 16, с. 304-305; 17, с. 80].

У складі словотворчих суфіксальних формантів білоруської мови трапляються окремі запозичення з української мови. Суфікс -(н)єч(а) виділяється 1) у віддієслівних абстрактних іменниках на позначення: інтенсивної, часто хаотичної дії (*гуркотні́ча, колотні́ча, клопотні́ча, стукотні́ча, тріскотні́ча, товкотні́ча, торохні́ча, цокотні́ча*) або опредметненого стану (*ворожні́ча*); 2) у відад'єктивних іменниках на позначення збірності (*молодні́ча*); 3) у відад'єктивних іменниках на позначення підсилення прояву того, що назване мотивувальним словом (*золотні́ча, оледні́ча, холодні́ча, дорожні́ча, порожні́ча*). Це специфічно український суфікс, який виник, очевидно, двома шляхами: 1) на ґрунті структури прикметників типу *холодний, порожній* у результаті поєднання суф. -н(ий)/-н(ій) твірної основи та суф. -єч(а); 2) на ґрунті віддієслівних іменників на -н(я) типу *гуркотня, тріскотня* у результаті перерозкладу іменникової основи при сполученні з суф. -єч(а); у білоруській мові він виступає спорадично: білор. -(н)єч(а) (*калатні́ча*), очевидно, у запозиченнях з української мови, у структурі яких білоруські граматики виділяють суф. -єч(а) [2, с. 128-129; 14, с. 379; 16, с. 300; 17, с. 73; 10, с. 71; 1, с. 296].

В українському іменному суфіксальному словотворенні спостерігаються українсько-російські паралелі в складі словотворчих формантів, серед яких виділяються такі, що сформувалися на основі праслов'янських суфіксальних одиниць; ті, що виникли унаслідок тотожних процесів адаптації запозичених словотвірних одиниць з інших мов; окремі безпосередні запозичення з російської мови.

Спільними для українського та російського словотворення є одиниці праслов'янського походження -тяй, -єрд(я)/(-яй), -угур(а), -уган/-юган. Непродуктивний суфікс -тяй в українській мові виділяють в іменниках чоловічого роду на позначення зверхнього, зневажливого, презирливого

ставлення до особи, яка характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*гультай*); йому відповідає російський суфікс -тяй (*лентяй, сплунтяй*). Цей морфологічний варіант суфікса -тай, що творить одиниці з нейтральним значенням (*глашатай*), розвинувся, очевидно, у давньоруський період, виступає після основ на пом'якшений або сонорний приголосний (пор. праслов'янські **goltaj, *gultaj, *lentaŭ*) [5, с. 131; 16, с. 373; 17, с. 63; 9, с. 465; 11, с. 27; 19 II, с. 53–54].

Непродуктивний суфікс -ерд(я), (-яй) виокремлюється в морфологічних варіантах іменників чоловічого та середнього роду -ерд(яй), -ерд(яй); він виступає в поєднанні з флексією -я в іменникові середнього роду та в поєднанні з суф. -яй в іменникові чоловічого роду на позначення особи, яка викликає почуття зневаги через її характерну властивість, названу мотивувальним словом (*скупердя, скупердяй*); суфікс складний, утворений у результаті контамінації суфіксів на позначення осіб -ер та -д(я), -дяй; у російській мові маємо форми з суфіксом -яй (*скуляй, скупердяй, скупендряй*); до порівняння – у білоруській мові виступають утворення з суфіксом -янд(а) (*скулянда*) [16, с. 141; 9, с. 140; 13, с. 596].

Суфікс -угур(а) виділяють в іменникові жіночого роду на позначення невеликої поголі гори, горба, купи (*снігу та ін.*) *кучугура*, успадкованому з імовірного в східних діалектах праслов'янської мови слова **kočegura* з коренем **koč-* (<**kok-*): формант виник у результаті поєднання давніх суфіксів -eg- і -ur(a); зміна початкового голосного у складі -eg- (> -уг-) відбулася внаслідок дії фонетичного процесу гармонізації звуків. Утворення з цим суфіксом збереглися також у російських діалектах: -егур(ы), -егур (*кочегуры, кучегур*) [8, с. 169; 16, с. 385].

Непродуктивний східнослов'янський суфікс -уган/-юган виступає в іменниках, що вживаються переважно в розмовно-побутовому мовленні, із семантичним відтінком суб'єктивною негативної оцінки або згрубілості на позначення: 1) осіб чоловічої статі (*дідуган*); 2) тварин (*вовцюган*); 3) предметів, явищ тощо (*вітряган*); у російській мові теж маємо суфікс -уган (*мальчуган, плетюган*); цей складний формант виник у результаті поєднання суфікса негативної оцінки -уг(a)/юг(a) (*хануга, волоцюга*) та суфікса на позначення осіб чоловічої статі -ан (*силян, мочан*). У праслов'янській мові суфікс **-уга* утворював іменники з нейтральним значенням (**veruga* „лантух, пор. рос. *верюга*“, **běluga* „щось біле (земля, тварина, риба, рослина)“, **kaluga* „калюжа“). Експресивні конотації в іменниках на позначення осіб розвинулися в українських та російських говорах на основі аугментативних утворень (*вітряга*) [16, с. 385; 9, с. 481; 15, с. 218; 19: 1, с. 68; 7: 1, 201].

На ґрунті успадкованого словотвірного праслов'янського фонду, унаслідок підпорядкування внутрішнім фонетичним і морфологічним законам мови-реципієнта, в українській та російській мові утворилися суфікси -еник, -ениц(я), -отт(я), -еств(о) Суфікс виділяється -еник в іменниках чоловічого роду на позначення осіб, які характеризуються дією, названою мотивувальним дієсловом (*мученик, труженник*); суфікс трапляється в утвореннях староукраїнської доби (*болотеник* „людина, яка бродить по болоту“, *ражденик* „батько“; *помершленик* „покійник“); також у рос. мові -еник (*мученик, труженник, ученій*); цей складний суфікс, утворений у результаті поєднання суф. -ен- прикметникового або дієприкметникового походження та іменникового суф. -ник; існує думка, що ще в давньохіднослов'янський період суф. -(н)ик міг субстантивувати пасивні дієприкметники минулого часу на -н-, -ен- [3, с. 92; 17, с. 133; 9, с. 132].

Суфікс -ениц(я) вживається в іменниках жіночого роду на позначення: 1) осіб жіночої статі, назви яких утворюються від відповідних найменувань осіб чоловічої статі (*своячениця*); 2) осіб жіночої статі за місцем проживання, характерною внутрішньою ознакою (*поселєниця, чужєниця*); 3) конкретних предметів, за їхнім призначенням (*підрєниця, шйбєниця*); 4) конкретних предметів із речовинним значенням (*трясєниця*); 5) рослин (*обростєниця*); рос. -ениц(а) (*своячениця*): виник у результаті поєднання дієприкметникового суф. -ен- з іменниковим -иц(я) з особовим або предметним значенням [16, с. 133; 9, с. 132–133].

Непродуктивний суфікс -отт(я) маємо в іменниках на позначення: 1) збірності (*шкарбóття*); 2) абстрагованої процесуальної ознаки (*живóття*); 3) абстрагованої ознаки, на яку вказує мотивувальний прикметник (*безтурбóття*); у російській мові є утворення -от'ї(ё) (*долготё, мелкотё*); це морфологічний варіант суф. -тт(я) (*буття, життя, шиття*), що продовжує псл. *-tje, який вживався для творення абстрактних іменників середнього роду (**žitije*); виник у результаті

перерозкладу основи пасивних дієприкметників минулого часу на *-тъ (< *-to-) при поєднанні з суф. *-је (*-ije), що виник на основі *-је (< *-jo-), який власне й утворював абстрактні назви від прикметників і дієприкметників; в окремих східнослов'янських мовах у результаті ускладнення -т- голосним -о- з метою гармонізації звуків на стику морфем виникли форманти укр. -отт(я), рос. -от'ї(ё) [16, с. 346; 9, с. 359–360].

Суфікс -єств(о) виділяють в іменниках середнього роду на позначення: 1) абстрактної ознаки, названої мотивувальним іменником або прикметником (*убожество, ханжество*); 2) особи, наділеної ознакою, названою мотивувальним словом (*божество, святѣйшество*); 3) заняття, напрямку діяльності, захоплення і т. ін. (*зодчество, патріаршество, язучество, торгашество*); також рос. -єств(о) (*убожество, божество, зодчество*); формант виник у східнослов'янських мовах як фонетичний варіант суф. -ств(о) (*таїнство, малярство, людство*), що походить від псл. *-ьstvo, який утворював абстрактні назви дій, станів, властивостей, ідейних течій тощо; на ґрунті абстрактних значень згодом розвинулися конкретні значення; виник він у результаті приєднання псл. *-tvo до прикметникових основ на -іs- (пізніше -ьsko-) (*bogaьstvo, človečьstvo, oьčьstvo, ubijьstvo, mažьstvo*); морфемна зв'язка -є виступає у складі укр. та рос. суфіксів як елемент гармонізації звуків на стику кореневої та суфіксальної морфем [5, с. 152-153; 2, с. 106, 130; 16, с. 142; 4, с. 230-231; 9, с. 141-143; 12, с. 294, 296].

Деякі словотворчі українські та російські словотвірні одиниці сформувалися в умовах сталого самостійного розвитку цих мов: наприклад, непродуктивний суфікс -отур(а) масмо в іменникові жіночого роду на позначення частини будівлі, яка характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*верхотура*): – рос. -отур(а) (*верхотура*); виник формант у східнослов'янських мовах у результаті поєднання морфа -от- та суф. -ура (*дідура, шматура*) [16, с. 347; 10, І, с.160].

Деякі форманти на утворення ад'єктивів стали основою формування одиниць, за допомогою яких творяться відприкметникові іменники: -ильн(ий) > -ильн(я), -ільн(ий) > -ільн(я). Суфікс -ильн(ий) виділяється у віддієслівних прикметниках, які називають ознаку, що характеризується стосунком або здатністю до того, що назване мотивувальним словом (*живільний, лічільний, прядільний, сушільний, точільний*); рос. -ильный (*прядільный, трясільний*); це фонетичний варіант суф. -льн(ий) (*величальний, обчислювальний*), у складі якого голосний -и- виступає засобом гармонізації звуків на стику кореневої та суфіксальної морфем [5, с. 190; 16, с. 171; 17, с. 165-166; 9, с. 190]. Непродуктивний суфікс -ильн(я) функціонує у віддієслівних іменниках жіночого роду зі значенням місця виконання дії, названої мотивувальним словом (*прядільня*): – рос. -ильн(я) (*прядільня*); він утворений у результаті контамінації прикметникового суфікса -льн- та іменникового суфікса -н(я) [16, с. 171; 9, с. 191].

Суфікс -ільн(ий) виділяють у віддієслівних прикметниках, які називають ознаку, що характеризується стосунком або здатністю до того, що назване мотивувальним словом (*плетільний*); – рос. -ильный (*прядільный, трясільний*); це фонетичний варіант суф. -льн(ий), у складі якого морфемна зв'язка (інтерфікс) -и- виступає засобом гармонізації звуків на стику кореневої та суфіксальної морфем [16, с. 217–218; 9, с. 190]. Непродуктивний суфікс -ільн(я) виступає у віддієслівних іменниках жіночого роду зі значенням місця виконання дії, названої мотивувальним словом (*родільня*); – рос. -ильн(я) (*прядільня*); він утворений у результаті контамінації прикметникового суфікса -льн- та іменникового суфікса -н(я); морфемна зв'язка (інтерфікс) -и- виступає засобом гармонізації звуків на стику кореневої та суфіксальної морфем [16, с. 171; 9, с. 191].

В українській мові спостерігається незначна кількість запозичень суфіксальних словотвірних одиниць з російської мови: -еват(ий), -евн(я). Виступають вони переважно у складі відповідних лексичних запозичень і помітної ролі у словотвірних процесах української мови не відіграють. Непродуктивний суфікс -еват(ий) виокремлюється в прикметнику на позначення якості, яка виявляється у незначній мірі, деякої подібності на те, що назване мотивувальним словом (*витієватий*); суфікс запозичений з російської мови у складі відповідного слова (пор. р. *витієватый, молодцеватый, рубцеватый*); він складний за будовою, утворений у результаті поєднання прикметникових суф. -ев- та -ат- [16, с. 122; 9, с. 324-325; 18: І, с. 181].

Непродуктивний суфікс -евн(я) виступає в іменникові жіночого роду на позначення приміщення, призначеного для діяльності, пов'язаної з тим, що назване мотивувальним словом (*харчівня*); суфікс запозичений з російської мови в складі відповідного слова (пор. рос. *харчѣвня*); формант складний за будовою, утворений у результаті поєднання прикметникового суф. -ев- та іменникового суф. -н(я); генетично пов'язаний з праслов'янським суфіксом *-n'a та його варіантом *-ovn'a, які в праслов'янській мові утворювали локативні назви від іменних та дієслівних основ (рідко прикметникових) [5, с. 147; 16, с. 123; 18: II, с. 322].

Окремі українські суфікси сформувалися на основі запозичених з російської мови суфіксальних формантів, виділених зі складу російських лексем, які в українській мові є рідковживаними, специфічними, стилістично маркованими, як наприклад, утворення -ебник, -ишник. Суфікс -ебник виділяється в іменниках чоловічого роду на позначення предметів (книг, збірників), призначених для використання у сфері суспільно-політичної діяльності, названої мотивувальним словом (*судѣбник, служѣбник*); це складний, специфічно український суфікс, утворений у результаті сполучення прикметникового суф. -ебн-, запозиченого з російської мови (пор. рос. *судѣбный, лечѣбный, хвалѣбный*), та іменникового суф. -ик [16, с. 121; 9, с. 121].

Непродуктивний суфікс -ишн-ик виокремлюється у слові типу *підкоріишник*, де суф. -ишн-, що сформувався на морфемному шві з -иш- і прикметникового -н-, виступає в комплексі з суф. -ик; а також у запозиченому з рос. мови слові *бояришня*; у рос. мові суф. -ьшн(я) виступає лише в слові *бояришня* < *бояр-ин* [9, 521; 18: I, с. 120], а у слові *барышня* < *бар-ин* виділяють суф. -н(я) [18: I, с. 91].

Близькоспоріднені мови на рівні словотворення демонструють ряд спільних рис, які сформувалися на ґрунті успадкованого з праслов'янської мови словотвірного фонду. Ці ознаки є спільними для усіх слов'янських мов, хоча й мають свою специфіку в кожній окремій слов'янській мові, що зумовлено особливостями фонетичних систем, їхніми впливами на формування структури слова тощо. Менш чисельною є група словотвірних одиниць, які функціонують лише в групі східнослов'янських мов. Окремі запозичення у складі суфіксальних одиниць, які з'явилися унаслідок мовних контактів, помітного впливу на розвиток питомих словотвірних систем не справляють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беларуская граматыка у двох частках. Частка 1. Фаналогія. Арфазія. Словаўтварэнне. Націск. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
2. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. – Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
3. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПУ, 1993. – 216 с.
4. Вайан А. Руководство по старославянскому языку / Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1952. – 446 с.
5. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – 596 с.
6. Грамматика русского языка. Том I. Фонетика и морфология. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 720 с.
7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 тт. – М.: ОЛМА Медиа групп, 2007.
8. Етимологічний словник української мови : У 7 т. /Редкол.: О.С. Мельничук (гол.ред) та ін.– Т. 3.– К.: Наук. думка, 1989. – 552 с.
9. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка / Т. Ф. Ефремова. – 2-е изд., испр. – М.: АСТ : Астрель, 2005. – 636, [4] с.
10. Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика, фразеология / Под. ред. А.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1986. – 286 с.
11. Лекон Ив. Словообразовательные склонности на славянските езици. – София, Издание на Българската академия на науките, 1958. – 78 с.
12. Мейе А. Общеславянский язык / Пер. с фр. – М.–Л.: Изд-во иностр. л-ры, 1951. – 492 с.
13. Бардовіч А. М., Шакун Л. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. – 2-е изд., перепрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1989. – 718 с.

14. Полюга Л.М. Морфемний словник: – К.: Рад. школа, 1983. – 464 с.
15. Русская грамматика. Том I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М.: Изд-во Наука, 1980. – 784 с.
16. Словник афіксальних морфем української мови / Відп. ред. Н. Ф. Клименко. – К., 1998. – 435 с.
17. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. – К. Наук. думка, 1979. – 408 с.
18. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В. 2 т. / А. Н. Тихонов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель: АСТ, 2003.
19. Słowski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego: T. I–VIII. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974–2001. – T. I, s. 43–141; t. II, s. 13–60; t. III, s. 11–19.

Митяй З.О., Аліскєрова А.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ КВАНТИТАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Незаперечно, що категорія квантитативності є невід’ємним складником об’єктів реальної дійсності, тому її вивчення викликає зацікавлення вчених і в галузі лінгвістики.

При її вираженні в мовному аспекті послуговуємося поняттям граматичної категорії, спеціалізованої на вираженні семантичної ознаки або граматичної категорії, що виражає це значення побіжно та частиномовні класи, які містять таку семантичну ознаку. Поняттєві категорії такого плану викликали зацікавлення лінгвістів ще наприкінці минулого століття у зв’язку з розвитком когнітології, де особливу увагу зацентровано на зв’язку мови і мислення.

Незважаючи на наявність великої кількості робіт, присвячених теоретичному і практичному вивченню кількісних факторів, у науковій літературі не отримали всебічного висвітлення деякі аспекти квантитативних значень, виникають проблеми оцінних кількісних компонентів. У сучасному вітчизняному мовознавстві багато питань, пов’язаних із системним вивченням цієї категорії, ще не набули обґрунтованого розв’язання. Вони розглядалися здебільшого в колі інших проблем. Чітко не визначені загальноовизнані підходи до принципів їхньої класифікації. Проте категорія квантитативності, її оператори широко представлені у мовному просторі. Аналіз досліджуваного матеріалу доводить, що засоби вираження цієї ознаки в українській мові надзвичайно різноманітні за формою та змістом. Вони можуть належати практично до всіх мовних рівнів, внаслідок чого існує значна кількість засобів їхньої реалізації, що є свідченням актуальності цієї теми.

Метою статті є проведення загальнолінгвістичного і типологічного аналізу цієї поняттєвої категорії на різних рівнях мовної абстракції.

Вивчення системи мовних засобів оцінки кількості проводиться як у теоретичному, так і практичному напрямку. Як зауважує І.Г. Кошова, «кількісні відношення не тільки пронизують, але й організують мову, оскільки становлять основу її граматичної і лексичної будови» [9, с. 72].

Поняття кількості у філософській літературі пропонувано розглядати як «величину наявності будь-чого, яку при порівнянні можна виразити приблизно... або точно» [7, с. 81-82]. Кількість як універсальна логічна категорія, відбиваючись у сфері поняттєвих категорій, реалізується в мовних одиницях, що виражають кількісний вияв ознаки зі спрямуванням на активну граматику.

Перші спроби кваліфікації кількісних одиниць на матеріалі східнослов’янських мов належать Л.В. Щербі, який розглядає подібні одиниці як особливу категорію [20, с. 88-89]. Т.П. Ломтев одним із перших звернувся до їхнього системного аналізу [11, с. 106-116]. Подальшим опрацюванням квантитативів серед російських лінгвістів займалися Ю.І. Левін, О.В. Падучева, О.К. Кіклевич та ін. [10, 13, 8].

На ґрунті української мови їх фрагментарно розглядали К.Г. Городенська, М.В. Кравченко, О.К. Безпояско, С.О. Швачко та ін. [5, 1, 17]. Значна кількість праць вітчизняних мовознавців пов'язана з вивченням кількісних відношень на матеріалі англійської, французької, німецької мови, інколи у порівнянні з аналогічними явищами в російській та українській мовах. Зокрема такими питаннями займалися автори колективної монографії «Категорія количества в современных европейских языках», Л.М. Беляева, О.В. Щebetenko та ін. [17, 19, 2].

Розглядаючи комплексну проблему функціонально-порівняльного аналізу європейських мов, автори монографії, наприклад, вказують, що квантифікація може проводитись точними методами підрахунку та вимірювання, що і використовується в точних науках, техніці і діловій сфері, однак може проводитись і оцінно, в термінах «мало» – «багато», до чого звертається звичайна загальнонародна мова [5].

Кількість як граматична категорія, на думку В.З. Панфілова, може виступати у двох вимірах: дискретності, що визначається за допомогою лічби, та недискретності – шляхом виміру, у зв'язку з чим у категорії мислення виділяють число і величину, де число виступає виразником дискретної сукупності об'єктів, а величина позначає інтенсивність безперервної кількості [14, с. 158].

О.І. Шейгал займалася питанням градації в лексичній семантиці. Градація як мисленнева операція, – на її думку, – пов'язана з операціями порівняння і класифікації. Розпливчастий характер природної мови зумовлює широкі коло дії градації в мові, застосування шкали до різнопланових мовних явищ. Інтенсивність вона розглядає як категорію, яка знаходиться на перетині категорій кількості (невизначеної, недискретної) і якості (що підлягає кількісному оцінюванню). Виступаючи ознакою ознаки, інтенсивність містить приблизну кількісну оцінку градуйованої якості. Вона є функціонально-семантичною категорією, оскільки містить значення високого рівня узагальнення; для неї характерні різнорівневі засоби вираження і польова організація цих засобів. Дослідниця вважає, що ядро поля складає розряд слів лексично не самостійних (інтенсифікатори / деінтенсифікатори), які втратили або майже втратили предметно-логічне значення. Їхня семантика носить абстрактний характер і полягає у вираженні меншого або більшого порівняно з нормою ступеня ознаки, позначуваного повнозначним словом. Такі одиниці є експліцитним лексичним засобом позначення градації ступеня ознаки.

З поняттям кількості безпосередньо пов'язане поняття міри, виразником якого виступає «ступінь», що має значення кількості, є показником її визначеності [1, с.15] і конкретизує поняття інтенсивності вияву ознаки. Питання про категорію інтенсивності, що виражає кількісну характеристику ознаки, висвітлено в працях Е. Сепіра, О. Есперсена, І.О. Бодуена де Куртене, О.О. Реформатського [16, 6, 4, 15].

Е. Сепір висловив думку, що будь-яке градаційне значення не абсолютне, відносне, містить ідею порівняння [16]. В.З. Панфілов продовжив її, зауважуючи, що нечітко виявлені кількісні порівняння відбивають рівень безпосереднього пізнання кількості. На цьому етапі пізнання кількість і якість сприймаються одночасно: *сильний – слабкий, швидкий – повільний*. Первинне пізнання переростає в абстрактне поняття кількості: *один – багато – більше – менше – дорівнює*. Процедури підрахунку і виміру виникають як перехід від якості до кількості (виникнення спочатку конкретних, а потім абстрактних чисел) [14, с. 56]. М.Я. Блох, займаючись теоретичними питаннями граматики, запевняє, що градаційний простір, заповнений перехідними моментами, встановлюється між повнозначною і службовою семантикою [3, с. 67].

Категорія інтенсивності, у свою чергу, встановлює ступінь вияву ознаки, оскільки в основі розуміння кількісних відношень лежить порівняння ознаки в бік збільшеності-зменшеності, а також вимір якісної ознаки. На думку М.О. Вольф, будь-яке порівняння містить ідею еталона. Ним може бути будь-який інший об'єкт цього або іншого класу, який має таку ж ознаку, стереотип з чітко виявленими ознаками даного класу [4].

Така оцінка невизначеної кількості не має нічого спільного з нумеральністю. Вона побудована, – зазначає К.Г. Городенська, – на порівнянні ознак будь-чого з нормою, пов'язана з квантифікацією – це є кількісне вираження якісних ознак [5, с. 17]. Оцінка полягає в установленні ціннісного відношення між суб'єктом і предметом оцінки.

Оцінний підхід має відношення до формальної логіки. Логічний квантор є не що інше, як «логічна операція, яка дає кількісну характеристику області предметів, до якої відноситься вираз» [7, с. 223]. Причому будь-яку кількісну характеристику, що має відношення до кількісних параметрів логічного судження.

Як і в логіці, у мовних явищах «квантифікація може бути абсолютною або відносною» [4, с. 37]. Вона визначається як встановлення об'єму предиката судження. Роль таких квантифікаторів можуть виконувати одиниці різних рівнів мови: на словотворчому рівні – афіксальні морфемі, які виконують роль модифікатора кількісної семантики; на лексичному поряд з адвербіальними лексемами використано також метрологічні одиниці, субстантиви, фразеологічні сполуки з відповідною семантикою. Залучення до квантитативної сфери такого широкого кола компонентів різних мовних рівнів впливає з їхньої здатності в тій чи іншій мірі кваліфікувати кількісну семантику.

В такому аспекті кількісну семантику розглядали І.Г. Кошова, Л.М. Беляєва, В.В. Новицька [9, 2, 12]. І.Г. Кошова визначає такі одиниці як «форми репрезентації неточної кількості» [9, с. 26]; Л.М. Беляєва до засобів вираження кількісної семантики зараховує лише квантитативи з позначкою «неозначена множинність» [2, с. 23].

В.В. Новицька у семантичному полі кількості визначає мікросистему множинності, потужності множинності, величини, потужності величини [12, с. 74]. Перша мікросистема вона ділить на чотири основних класи: сукупності людей, тварин, рослин, предметів, які у свою чергу діляться на підкласи, групи, підгрупи. Друга мікросистема представлена антонімічними прислівниками *багато* – *мало* та одиницями інших частин мови, пов'язаними з цими прислівниками спільністю семи. Лексеми, що входять до неї, мають свої особливості, перш за все, у плані комунікації.

Розглянувши категорію кількості в лінгвістичному аспекті, ми дійшли висновку про досить суперечливе трактування у філософській і мовознавчій літературі. Дотепер у сучасній лінгвістичній науці розбіжність при визначенні мовної категорії квантитаивності має досить значні межі, що відбивається на відсутності загальноприйнятого термінологічного апарату. Однак значні розвідки цієї категорії в першу чергу пов'язані з функціонально-семантичним підходом. З огляду на сказане вище можемо стверджувати, що категорія квантитативності залишається актуальною в лінгвістиці та потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1987. – 210 с.
2. Беляева Л.М. Квантитативы неопределенной множественности современного русского языка / Л.М. Беляева // Автореф. дис. канд.филол. наук: 10.02.05 / АН СССР, Ин-т языкозн. – М., 1981. – 22 с.
3. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. – М. – Высш.шк., 1986. – 217 с.
4. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртене // В 2 т. - М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 392 с.
5. Городенська К. Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова / К.Г.Городенська, М.В. Кравченко. – К.: Наук. думка, 1981. – 200 с.
6. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1968. – 404 с.
7. Ефимов В.И. Определение качества и количества как системы дефиниций / В.И. Ефимов. – Ростов на/Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 1973. –96 с.
8. Киклевич А.К. Семантическая категория квантификации в языке и речи / А.К.Киклевич // Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19 / Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1995. – 36 с.
9. Кошова И.Г. К проблеме знака и значения в языке / И.Г. Кошова. – М.: Моск. гос. пед. ин-т, 1976. – 144с.
10. Левин Ю.И. О семантике местоимений / Ю.И. Левин // Проблемы грамматического моделирования: Сб.статей / Ред. кол.: А.А.Зализняк (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1973. – С.108 – 121.
11. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории / Т.П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 199 с.

12. Новицкая В.В. Лексика с количественным значением в современном русском языке / В.В. Новицкая // Автореф. канд. дис., 1978. – 24 с.
13. Падучева Е.В. О логическом анализе русских кванторных прилагательных / Е.В. Падучева // Научно-техническая информация – 1972. – Сер.2. – №2. – С.20-27.
14. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания: Гносеологические аспекты / В.З. Панфилов. – М.: Наука, 1977 – 195 с.
15. Реформатский А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
16. Сепир Э. Язык: Введ. в изуч. Речи / Э. Сепир. – М.: Л.: Соцэкиз, 1934. – 220 с.
17. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современных английском, русском, украинском языках / С.А. Швачко. – К.: Вища школа. 1981. – 144 с.
18. Шейгал Е.И. Градация в лексической семантике. Учебное пособие к спецкурсу / Куйбышевский пед. ин-т им. В.В.Куйбышева. – Куйбышев, 2014. – 96 с.
19. Щebetенко Е.В. Группа квантификаторов как лексико-грамматическая система выражения неопределенного количества в английском языке / Е.В. Щebetенко // Автореф. дис.... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / МГПИ им. Ленина. – М., 1977. – 16 с.
20. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л.: Наука : Ленингр. отд-ние, 1974. – 428 с.

Мицан Д. М.

*Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника*

ПОВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ З КОМПОНЕНТОМ *ОДИН* (НА ПРИКЛАДІ КІЛЬКОХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ)

Постановка проблеми. Особливим способом розуміння і осмислення дійсності є фразеологічні одиниці (далі ФО), під якими розуміють відтворювані в мовленні, стійкі за своїм складом, структурою і значенням словосполучення або речення, що виконують номінативну функцію. В мовних формулах (фразеологізмах) закарбований моральний досвід народу, його самобутність, світогляд і світовідчуття. Через мовну модель, через конкретний мовний образ оцінюються предмети і явища дійсності, події і ситуації [5, с. 111-112]. Розвиток сучасного суспільства характеризується підвищенням інтересом до нумерології як мови чисел, що стає важливим інструментом розуміння й самопізнання людини. Потребою виявлення, систематизації та порівняльно-зіставного вивчення фразеологічних одиниць із компонентом-числівником *один* в українській, російській, польській та чеській мові зумовлена актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про вивчення стійких сполучень слів у спеціальній розділі мовознавства – фразеології, був поставлений в мовознавчій літературі ще в 20-40-х р. у роботах Е. Поліванова, С. Абакумова, Л. Булаховського. Вивчення фразеології стимулювалося лексикографічною практикою, з одного боку, а з іншого боку – роботами Виноградова, у яких були поставлені питання про основні поняття фразеології, її обсягів і завдань. З кінця 50-х років намітилася тенденція системного підходу до проблем фразеології, розробляються питання, пов'язані з описанням фразеологізмів як структурних одиниць мови (А. Смирницький, О. Ахманова). 60-70-і роки розвитку фразеології характеризуються інтенсивним розробленням власне фразеологічних методів дослідження об'єктів фразеології, заснованих на ідеях системно-рівневого аналізу фактів мови (В. Архангельський, Н. Амосова, В. Жуков, А. Кунін, М. Тагієв), вивченням системної організації фразеологічного складу (І. Чернишова, М. Шанський) і його розвитку (В. Мокієнко, Ф. Попов). Особлива увага приділяється семантиці фразеологізмів, і її номінативному аспекту (В. Телія), ознаками сполучуваності слів-компонентів (М. Копиленко, З. Попова), зіставнотипологічному вивченню фразеологічного складу (Ю. Аваліані, Л. Розейзон), а також розробленню опису фразеологізмів у словниках (А. Бабкін, А. Молотков) [2, с. 207].

Незважаючи на те, що фразеологічна наука має цілу низку спеціальних досліджень, проте досі значення та умовні семантичні вираження числових компонентів фразеологізмів не були об'єктом спеціальних досліджень. Водночас у суспільстві зростає інтерес до того, що пов'язано із символікою чисел (аж до містичного), які виражені лексемами, що здатні виступати умовними знаками. Зв'язок між планом вираження і планом змісту лексеми виявляється в процесі інтеріоризації знака посередництвом внутрішньої форми, що виступає як символ, симптом, образ значення [1, с. 58]. Щодо фразеологічних праць порівняльного характеру з нумерологічним компонентом то є відомі такі дослідження А. Швець (українська і польська мова), А. Івасишин, Т. Ігнатенко (англійська, німецька, латинська та українська), М. Загороднюк (німецька та українська). Помітною є нестача подібних досліджень української мови серед інших слов'янських мов.

З огляду на зазначене **метою** сьогоденної **статті** є спроба порівняти фразеологічні еквіваленти з компонентом *один* у чотирьох обраних слов'янських мовах. За основу бралися 26 українських фразеологічних одиниць (далі ФО), а вже потім до них шукалися відповідники. Не випадково вибиралися і мови. Наведені ФО належать до двох мовних груп слов'янської спільноти, українська і російська – до східної, натомість, польська і чеська – до західної.

Фразеологічний матеріал зібрано шляхом вибірки з фразеологічних словників, зокрема „Словник фразеологізмів української мови” [3], „Фразеологический словарь русского языка” [4], „Słownik frazeologiczny języka polskiego” [7], „Slovník české frazeologie a idiomatiky” [8].

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні **завдання**:

- знайти повні фразеологічні еквіваленти у наведених мовах до вписаних українських ФО з компонентом *один*;

- здійснити комплексний кількісний аналіз наведених еквівалентів;

- описати основні семантичні кола, які утворюють вписані фразеологізми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Простір і час є визначені і поділені за допомогою чисел. Уже від найдавніших часів людина шукала різних зв'язків між ритмом космосу й окремими частинами власного тіла. Пізнати таємниці і справжню вартість чисел – означало зрозуміти найбільш внутрішню сутність цілого світу. Розміри руху небесних тіл дозволили переконливо визначити сили, які впорядковують цілий космос. Символіка чисел, а також їхня магія залишили вплив у первісних народів, а з часом також стали відомі у Греції. Піфагор був переконаний, що в числах міститься сутність кожної форми буття. Парні числа, з одного боку, а непарні, з другого, становлять два протилежні полюси, а існуючий між ними числовий простір вміщує у собі цілий всесвіт. Виявляється, що у багатьох культурних колах парні числа пов'язують із тим, що є духовне або чоловіче. Натомість непарні числа – в'язуються з матеріальним і жіночим. У грецькій мові окремі літери містять інформацію числових знаків, тому існує можливість читання кожної літери, а також цілих слів, як числових визначень [6, с. 114].

Числа поза визначенням кількісно-якісних вимірів, також мають символічне значення, яке не завжди можна легко встановити. Нашій увазі пропонується кілька ФО з стрижневим компонентом *один*. Число *один* є символом нероздільної єдності, початком усіх інших чисел. Додана до парних чисел одиниця утворює числа непарні, і, навпаки, при її додаванні до непарних чисел, утворюються числа парні.

У даному дослідженні під повною еквівалентністю розуміються фразеологізми, у яких структура будови і внутрішня форма є однаковими. У поодиноких випадках допускається вживання синонімічного варіанта, напр. укр. *гріб (могила)* і рос. *могила*, укр. *упряжка*, пол. *wozek*, і чес. *loda*. Усі фразеологізми-відповідники вдалося співставити у наведену нижче таблицю.

укр. мова	рос. мова	пол. мова	чес. мова
<i>одним махом</i>	<i>одним махом</i>	<i>jednym zamachem</i>	<i>jedním tahem</i>
<i>(жити) під одним дахом</i>	<i>(жить) под одной крышей</i>	<i>(mieszkać) pod jednym dachem</i>	<i>(žít) pod jedním krovem</i>
<i>бути однією ногою в гробі (могилі)</i>	<i>быть одной ногой в могиле</i>	<i>być jedną nogą w grobie</i>	<i>byť jednou nohou v hrobě</i>
<i>одним духом</i>	<i>одним духом</i>	<i>jednym tchem</i>	<i>jedním dechem</i>
<i>одним словом</i>	<i>одним словом</i>	<i>jednym slovem</i>	<i>jedním slovem</i>
<i>(іти) в одній упряжці</i>	<i>(быть) в одной упряжке</i>	<i>(jechać) na jednym wozku</i>	<i>byť na jedné lodi</i>

укр. мова	рос. мова	пол. мова	чес. мова
слухати одним вухом	слушать одним ухом	<i>sluchać jednym uchem</i>	<i>poslouchat na jedno ucho</i>
можна порухувати на пальцях однієї руки	можна пересчетать на пальцах одной руки	<i>można policzyć na palcach jednej ręki</i>	<i>spočítal bys to na prstech jedné ruky</i>
як один чоловік		<i>jak jeden muž</i>	<i>jako jeden muž</i>
з одного тіста	из одного теста		<i>z jednoho těsta</i>
всі до одного	все к одному		<i>všichni do jednoho</i>
одним розчерком пера	одним росчерком пера		<i>jedním škrtem pera</i>
дві сторони однієї медалі	две стороны одной медали		<i>dvoji strana jedné mince</i>
один чорт	один черт	<i>jeden diábel</i>	
ні одна собака	ни одна собака		
що за один		<i>co za jeden</i>	
міряти на один аршин	мерить на один аршин		
один кінець	один конец		
один в полі не воїн	один в поле не воин		
одна нога там, а друга тут	одна нога там, а другая здесь		
на одній нозі		<i>na jednej nodze</i>	
одним миром мазані	одним миром мазаны		
одного поля ягода	одного поля ягода		
один в один	один в один		
на один зуб	на один зуб		
один однісінький		<i>jeden jediný</i>	

Як бачимо, є тільки 8 повних фразеологічних відповідників у всіх чотирьох аналізованих мовах. Такими є наступні пари:

одним махом – одним махом – *jednym zamachem – jedním tahem*;
 (жити) під одним дахом – (жить) под одной крышей – *(mieszkać) pod jednym dachem – (žít) pod jedním krovem*;

бути однією ногою в гробі (могилі) – быть одной ногой в могиле – *być jedną nogą w grobie - být jednou nohou v hrobě*;

одним духом – одним духом – *jednym tchem – jedním dechem*;

одним словом – одним словом – *jednym slovem – jedním slovem*;

(іти) в одній упряжці – (быть) в одной упряжке – *(jechać) na jednym wozku – být na jedné lodi*;

слухати одним вухом – слушать одним ухом – *sluchać jednym uchem – poslouchat na jedno ucho*;

можна порухувати на пальцях однієї руки – можна пересчетать на пальцах одной руки – *można policzyć na palcach jednej ręki – spočítal bys to na prstech jedné ruky*.

Інші фразеологізми виступають у таких комбінаціях: українська – польська – чеська мови – 1 ФО, українська – російська – чеська – 4 ФО, українська – російська – польська – 1ФО. 9 пар утворюють фразеологізми української і російської мови і 3 пари є наявні в українській і польській мовах.

Якщо робити кількісний аналіз відповідників по двох мовах, то вимальовується наступна картина:

- українська і російська мови мають 22 еквіваленти;
- українська і польська – 13 еквівалентів;
- українська і чеська – 13.

Така велика кількість спільних фразеологізмів для української і російської мови може пояснюватися наступними чинниками. Ці дві мови належать до однієї мовної спільноти (група східних слов'янських мов). Довший час більшість українських земель і населення (схід України) перебували під гнітом російської імперії, тому і реальні життя в українців і росіян були однаковими. Так мірою довжини в обох народів був *аршин* про що свідчить пара фразеологізмів *міряти на один аршин – мерить на один аршин*.

Несподіваною є однакова кількість ФО у парах українська – польська і українська – чеська мови по 13 фразеологізмів (між собою ці мови мають 9 еквівалентів). З загальної кількості 26 українських фразеологізмів такий показник є половиною.

Щодо семантичних кіл, то українські фразеологізми з компонентом *один* (їхні іншомовні відповідники) можна поділити на наступні групи. Найбільшу групу утворюють фразеологізми зі значенням 'однакові по якості': *як один чоловік, з одного тіста, всі до одного, міряти на один аршин, одним миром мазані, одного поля ягоди, один в один*. Значення миттєвої дії мають ФО *одним махом, одним духом, одним розчерком пера, одна нога там, друга тут*. Значення 'мізерна кількість' є у фразеологізмах *можна порухувати на пальцях однієї руки, один в полі не воїн, на один зуб*. Усі інші ФО мають окремі поодинокі значення, які не можна об'єднати у кола зі спільною семантикою.

Висновки. Стаття є спробою проаналізувати повні фразеологічні еквіваленти з компонентом *один* у чотирьох слов'янських мовах. Як бачимо, усі мови мають таких спільних відповідників 8. Це є більше третини наведених фразеологізмів і це свідчить про однакове світосприйняття і подібну ментальність носіїв вибраних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кияк Т. Мотивированность лексических единиц / Т. Р. Кияк. – Львов, 1988. – 160 с.
2. Мокиенко В. Славянская фразеология: Учеб. пособие. . – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. – 286 с.
3. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наук. думка, 1993.
4. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. – М.: Сов. энцикл., 1967. – 544 с.
5. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // *Językowy obraz świata* / pod red. J. Anusiewicz, J. Bartmińskiego. – Lublin: 1990. – S. 111 – 119.
6. Lurker M. Słownik obrazów i symboli biblijnych. – Poznań, 1989. – 306 s.
7. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. – T.1 – 2.
8. Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. – Praha, 1983.

Мінкова О.Ф., Коваль О.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОРИ ЯК ЗАСОБУ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У ТВОРАХ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Потреби суспільства в нових засобах публіцистичної номінації зумовлюють розвиток нових значень у загальновідомих словах. Газетно-журнальна публіцистика активно реагує на постійні зміни в лексико-семантичній структурі мови. Саме тут лінгвальні стереотипи найбільше зазнають експериментальних трансформацій. У цій підсистемі вторинна номінація є однією з основних комунікативних настанов і має регулярний характер.

Виникнення вторинної номінації зумовлено асоціативним характером людського мислення. Сам процес вторинної номінації реалізується через подібність чи суміжність між певними ознаками елементів позамовного ряду, які відображено у вже наявному значенні слова, і властивостями нового позначуваного, що відображається шляхом переосмислення його семантики [5, с. 129].

Досліджувати питання вторинної номінації мовознавці розпочали з другої половини ХХ століття. Так, Д. Баранник, С. Єрмоленко, В. Костомаров, О. Пономарів, О. Стишов, О. Тараненко та ін. аналізували це явище у тісному зв'язку з проблемами лексичної та стилістичної семантики. На їх думку, вторинна номінація є складним та багатогранним явищем, про що свідчить неоднозначність тлумачення цього терміну. В. Русанівський, О. Тараненко стверджують, що вторинна номінація – це

надання денотату ще однієї назви але з іншою мотивованістю або трансформація первинної назви об'єкта [4; 3]. В. Телія, В. Ярцева під цим поняттям розуміють використання зовнішньої форми вже наявної лексеми як назви іншої реалії [6, с. 206], що супроводжується виникненням нової семантичної структури слова.

У своїх розвідках науковці зазначають, що письменник, як учасник публіцистичної комунікації, перебуває у постійному пошуку нестандартних засобів вираження, незвичної оцінки предметів чи подій. Він переосмислює мовний матеріал, створюючи нові зв'язки між денотатом і позначуваним явищем, чим розширює стилістичні межі окремого слова і створює умови для виникнення вторинної номінації.

Серед сучасних письменників-публіцистів на особливу увагу заслуговує творчість Оксани Забужко. Мовні особливості її творів, у тому числі й публіцистичних, уже неодноразово розглядалися науковцями. Дослідники аналізували інтертекстуальність імен, багатомпонентні окаціоналізми, емоційно-експресивні функції окаціоналізмів в поезії та прозі письменниці. Однак, питання вторинної номінації у творах зазначеної авторки донині не були предметом лінгвістичного спостереження. Семантична насиченість, оригінальність та експресивність вторинної номінації зумовлює її вагомість у текстах Оксани Забужко. Функціонування вторинної номінації у її мовотворчості є свідченням нестандартного мислення й мовної майстерності авторки. Необхідність і важливість дослідження продиктована активним використанням названих одиниць у публіцистичних текстах сучасної української письменниці.

Мова, як суспільне явище, завжди відбиває культурні та політичні зміни в житті соціуму. Найшвидше на будь-які події, що відбуваються на певному етапі його розвитку, реагує журнально-публіцистичний стиль.

Життєвий досвід певного мовного колективу, загальне узуальне уявлення носіїв мови створюють своєрідну ментальну картину світу, що дозволяє відтворювати загальноприйнятні традиційні образи, втілені у метафорах, метонімії, фразеологічних та перифрастичних зворотах тощо.

Головна роль газетно-журнальної публіцистики полягає у вираженні за допомогою номінативно-характеристичних одиниць емоційного ставлення автора до зображуваного явища. Будь-яка мовна діяльність публіциста спрямована, насамперед, на емоційну реакцію читача. Сприйняття реципієнтом створених образів відбувається завдяки актуалізації тих знань, що зберігаються у пам'яті кожної людини у формі словесно-чуттєвого відображення.

Образна вторинна номінація становить своєрідні характеристичні одиниці, у внутрішній формі яких відбито загальний досвід мовного колективу, його чуттєве уявлення про певний елемент дійсності, що має різний ступінь виразності. Сюди ж відносимо такі виразально-зображальні одиниці мови, що виникають на основі переносного значення слова і зумовлюють виникнення метонімічних, метафоричних та фразеологічних асоціацій.

Отже, у публіцистичному мовленні вторинна номінація входить до складу тропів та виконує емоційно-експресивну функцію, що надає вислову додаткової образності.

Одним із найбільш продуктивних засобів збагачення мови є метафора. Універсальність цього засобу має вияв у часі та просторі, у його функціональних особливостях та структурі мови [2, с. 5].

Як одиниця вторинної номінації метафора розкриває нове значення предмета через уже відомі властивості чи дії. Вона є засобом пізнання дійсності, що розкриває потенціал мови завдяки трансформації від поняття конкретного до абстрактного, від сфери матеріальної до духовної. Метафоризація збагачує семантику окремого слова і лексичної системи в цілому [1, с. 145].

Метафора є одним із найскладніших тропів. Як дієвий засіб експресивізації та естетизації публіцистичного мовлення, вона допомагає письменнику відкривати нові зв'язки між природними явищами, надавати нового змісту буденним і звичним поняттям. Через метафоричні асоціації відображаються найтонші відтінки внутрішнього стану людини, її психіки, настрою, світовідчуття. У мовознавстві особливості вживання метафори в мові письменників досліджували Н. Данилюк, В. Коптилов, В. Телія, Ю. Тимошенко, О. Тищенко, В. Чабанєко. Як вважає В. Чабанєко, індивідуальний стиль письменника та його мовленнєва майстерність розкриваються у манері реалізації переносного вживання й норм сполучуваності слів з метафорою [7, с. 112].

Мовотворчість Оксани Забужко становить інтуїтивно-емоційний й глибоко індивідуальний вияв української ментальності. Тексти її творів проїняті глибокими почуттями й потужними емоціями, спрямованими в раціональний простір, що вимагає розуму й постійної зосередженості, сміливості у творчих пошуках.

Письменниця майстерно володіє словом, стимулюючи його внутрішню форму. Вона постійно розширює змістовий обсяг лексеми через метафоричні образи, чим посилює її естетично-експресивні властивості. Виникнення нових нестандартних переносних значень руйнує логічні межі слова, створюючи несподівані яскраві образи: *одночасний вибух багатьох-багатьох довгонакопичуваних тенденцій; невидимий газ, що тече по трубах; присутність враз зробилась видимою; всі ліхтарі спалахнули; лиховісна перспектива; найжахливіша бандократична диктатура; унікальна, розкішна й злиднена водночас декада тектонічного зсуву історії; генералізуючі висновки.*

Оксана Забужко постійно прагне розширити змістовий обсяг слова, посилити його експресивний потенціал, що зумовлює виникнення нестандартних і несподіваних конотацій. Вона руйнує логічні межі лексеми, аби створити нові образи. Найтонші, іноді помітні тільки автору, перенесені з одного на інший об'єкт риси, надають образу особливої неповторності й виразності: *відчуття вимушеної німоти; цинічна, до зубів озброєна брехня; як кляп у горлі, з'явився на світ документ; головні війни точаться вже на терені людської свідомості; людські сюжети; вир сотень тисяч прекрасних, розсміяних облич і сяючих очей; нервові закінчення наших інтелектуальних трупів.*

Експресивна сполучуваність слів носить суб'єктивно-стилістичний характер і вмотивовується нестандартним асоціативним мисленням. Ця сполучуваність спричинює до семантичного зрушення в значенні слова та його естетичного збагачення, що оновлює смислові зв'язки між лексичними одиницями. Несподівана сполучуваність слів породжує метафору, яка порушує усталені мовні норми. Такі складні асоціативні образи завжди вимагають від читача певного запасу знань й інтелектуального напруження для їх сприйняття. Результатом творення такої метафори є своєрідний "семантичний вибух" [3, с. 141], згущення експресивно-стилістичних барв вислову. Виникнення нової образності також супроводжується якісними змінами в мовній структурі. Кожного разу творення метафори пов'язане з виникненням нового змісту внаслідок дії складних когнітивних процесів: *бандитська резервація деградовано-сталінського зразка; новонароджене й повнокровне громадянське суспільство; гарячка збуджених розмов; бурхлива політична активність; очистка духа.*

У метафоричній парадигмі публіцистичних творів Оксани Забужко особливе місце посідають метафори, що відбивають характерні ознаки часу, певні віхи в історії народу. Будучи лексичними засобами вторинної номінації, ці образні структури виступають своєрідними концептами мовних процесів і є результатом історичної практики соціуму: *нація жертв і виживальників; порівняння відчутно кульгає; остаточна духовна асиміляція; переплавка в загальному національному горні; визрівачий цивілізаційний розрив між суспільством і владою.*

Серед метафоричних структур, виявлених у публіцистиці Оксани Забужко, виділяємо три типи, кожний з яких виконує експресивну, емоційну та емотивну функції:

1. Прикметникові метафори: *політична еліта, політтехнологічне біснування, європейські мірки, масова неписьменність, драматичні наслідки, духовний "деграданс", національний безум.*

Образність цих метафор межує з безпосереднім відчуттям. Вона складає своєрідну мовну сферу, завдяки якій автор виражає суб'єктивне ставлення до змісту, чим впливає на почуття і свідомість реципієнта.

2. Дієслівні метафори: *пострадянська влада репнула, дала взнаки наша окраденість, сліпучо спалахнула на весь світ усіма водночас засвіченими "ліхтарями", думка вернулася назад до себе на батьківщину.*

Проаналізовані метафори вирізняються динамізмом і рухливістю. У них органічно поєднуються чуттєвий та зорово-споглядальний аспекти. У мові публіцистичних творів Оксани Забужко дієслівні метафори часто є згустком почуттів, що реалізуються як у плані змісту, так і в плані вираження. Досить складно визначити переважання одного з них, оскільки авторка постійно дбає про яскравість і

неповторність самого оформлення зазначеного тропу. Отже, у мові письменниці дієслівна метафора набуває саркастичного відтінку і виконує функцію саморозкриття.

3. Іменникові метафори: *запаси любови, невдахи історії, потреба в оформленні історії, кампанія брехні, вибух "кучмагейту", історія-словідь про пережиту інтелектуалкою любовну драму й кризу тожсамости, запрограмований порог страху перед владою, смерть мови.*

Такі метафоричні конструкції наділені незначним емоційним потенціалом, у сучасній стилістиці їх часто визначають як стерті метафори. Вони надають реаліям суб'єктивного оцінного характеру й конотативного значення.

У мовотворчості Оксани Забужко кожна метафора наділена експресивним потенціалом. У її публіцистиці цей троп сприймається як "генетичний код", у якому зафіксовано почуття болю, надію, силу волі усього народу й щире переконання в правильності власних рішень: *повна атрофія соціального нерва, літературна інтрига, розжарені телефони, люди висипали на вулиці, протяглий хвіст поясень, нинішня "епоха беспределу", роки життєвого зеніту в таборах для політв'язнів.*

Добір слів для створення метафоричного образу у творах письменниці не є випадковим. Аналізуючи семантичні поля метафор, об'єднаних приналежністю до певної сфери діяльності сигніфікату виразу, робимо висновок, що головною тенденцією інтерпретації сучасної реальності у мовотворчості Оксани Забужко є глибоко індивідуальний погляд на явища й процеси.

У публіцистичних текстах Оксани Забужко метафорична експресивність є поширеним явищем, що допомагає викликати у читача яскраві образи та уявлення через суб'єктивне подання інформації. В аналізованих творах метафора виступає засобом емоційного позначення суспільного життя, при цьому індивідуально-авторські метафоричні вирази не переобтяжують тексту. Структурно-семантичні властивості метафоричних конструкцій обмежуються граматичними різновидами і орієнтацією на загальноприйнятій (узуальній) переносні значення компонентів образного вислову, що призводить до прозорості їх внутрішньої форми. Така тенденція пояснюється загальним розвитком метафорики сучасної літературної мови в публіцистичному стилі, що полягає в переосмисленні цих засобів вторинної номінації, в оновленні чи трансформації їх складників.

У публіцистиці Оксани Забужко метафора є засобом, що дуже точно характеризує ті чи інші явища, підкреслюючи в них нові та важливі нюанси. Цей троп наділено креативно-пізнавальними можливостями, за його допомогою авторка висловлює власне бачення. Метафора постає засобом лінгвального осмислення нової інформації та її репрезентації, а отже, виконує й функцію комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова [отв. ред. А.И. Чердниченко; Киевский ун-т им. Тараса Шевченко]. – К.: Изд-во Киев. нац. ун-та им. Тараса Шевченко, 1997. – 309 с.
3. Домбровский В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / В. Домбровский. – Дрогобич: Відродження, 2008. – 488 с. – (Cognito: навчальна класика).
4. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
5. Тараненко О.О. Номінація / О.О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – С. 385-387.
6. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация: Виды наименований / отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – С. 129-222.
7. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / В.А. Чабаненко. – К.: Вища школа. – 169 с.

ПОЛЬСЬКА, ЧЕСЬКА ТА УГОРСЬКА ЛАТИНКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 17-18 СТОЛІТТІ

Однією з основних властивостей сучасного світу є глобалізація. Майже не залишилося держав, які не були б залучені до міжнародної співпраці. Остання, своєю чергою, вимагає від держав створення їх певного образу в очах іноземних громадян – бренду. Україна не є винятком. Для налагодження повноцінного та ефективного спілкування нашої країни з іншими надзвичайного значення набуває взаємний переклад між різними мовами. Усі українські власні назви – топоніми, урбаноніми, імена, прізвища, найменування компаній, періодичних видань, фольклорних героїв, національно-культурних процесів тощо – потребують адекватного перекладу, що базувався б на принципах транслітераційного стандарту української латиниці.

Але яким має бути цей стандарт? Як засобами латинського алфавіту мають передаватися такі «суперечливі» літери як *в, з, г, є, ж, ї, х, ц, ч, ш, щ, ь, ю, я*, а також *апостроф*? Дослідивши 14 наявних на сьогоднішній день систем українсько-латинської транслітерації, ми дійшли висновку, що найбільш зручною у використанні та водночас такою, що враховує більшість фонетичних і граматичних особливостей української мови, є схема, розроблена Термінологічною комісією з природничих наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 1994 році (ТКПН) [6]. Незважаючи на схвальні відгуки про неї як від українського експертного кола, так і від закордонних лінгвістів і лінгвісток, Постановою Кабінету Міністрів від 27 січня 2010 р. N 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» був затверджений так званий Паспортний стандарт (КМУ 2010), і питання відтворення перелічених літер залишилося не розв'язаним.

Мова завжди є результатом культурних, освітніх, політичних і мистецьких подій на території її становлення. Велика кількість стандартів українсько-латинської транслітерації та «гарячі» дискусії стосовно кожної літери відбивають складну історію нашої держави, зокрема її мовну політику в складі різних політичних формувань починаючи з 17 століття і до наших днів.

Мета цієї розвідки – дослідити особливості відтворення фонетичної системи української мови засобами латинської графіки на чеській, польській та угорській основі у 17 – на початку 18 століття.

У 19 столітті розв'язанню проблем історичної фонології присвятили свої роботи видатні українські мовознавці – О. Потебня, П. Житецький, О. Соболевський, О. Шахматов, А. Кримський, І. Огієнко. У 20-30-х роках 20 століття дослідження звукової системи української мови пов'язані з іменами таких лінгвістів, як Є. Тимченко, О. Синявський, О. Курило, М. Наконечний, В. Дем'янчук. Мовознавці Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, І. Білодід, П. Тимошенко, П. Плющ, А. Москаленко, Ю. Шевельов, В. Русанівський працювали у 50-80-х роках 20 століття. Сьогодні проблеми історичної фонології розробляють В. Німчук, Г. Півторак, П. Гриценко, М. Вакуленко, С. Вакуленко, Н. Маліневська, а також М. Мозер.

Незважаючи на потужну базу фундаментальних досліджень української історичної фонетики, тема відтворення звуків української мови засобами латинської абетки, зокрема у 17-18 столітті, є майже недослідженою.

У дослідженні ми спиралися на працю В. Німчука «Мовознавство на Україні у XIV – XVII ст.», значну увагу в якій автор приділив особливостям співвідношення між традиційною кириличною орфографією та живомовною орфоепією, а також висвітленню фонетичних особливостей граматики Івана Ужєвича, написаної латинською мовою (1985 р.).

Багато посилань можна знайти на книгу Н. Маліневської «Фонетична система української мови XVII ст. – початку XVIII ст. і латинська графіка», у якій авторка подала опис системи української мови зазначеного періоду за збірниками пісень та віршів, записаних латиницею (2005 р.).

Досліджувати урбаріальні записи 18 століття допомагає книга О. Дуліченка «Писемність та літературні мови Карпатської Русі (XV-XX ст.)» (2008 р.).

Взаємозв'язку між українською, польською та білоруською мовами, а також фонологічним інноваціям у 16-18 століттях присвячено декілька статей з книги М. Мозера «Причинки до історії української мови».

Період кінця 16 – початку 18 століття став однією з найцікавіших сторінок історії нашої держави. Це час масового повстання братств, які, своєю чергою, засновували друкарні, відкривали школи, забезпечували їх підручниками, утримували вчителів і найбільш убогих учнів, підтримували зв'язки з громадськими та політичними діячами, науковцями та письменниками. На початок 17 століття вже існувало 30 великих братств і стільки ж братських шкіл. Крім братських, працювали численні початкові школи при церквах і монастирях, на Поділлі й Волині діяли католицькі, єзуїтські і протестантські школи. У 1602 році було відкрито січову школу при Самарському монастирі. Високий рівень освіченості найширших верств українського населення призвів до загального економічного піднесення, стрімкого зростання кількості міст, а також якісної зміни міського населення. Вершиною цього розвитку було виникнення шкіл вищого типу: у 1576 р. Острозької слов'яно-греко-латинської академії, а у 1632 р. Києво-Могилянської Колегії. Навколо архимандрита Києво-Печерського монастиря Єлисея Плетенецького збираються найосвіченіші люди того часу – Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, Захарія Копистенський, Тарасій Земка, Касіян Сакович.

Згаданий вище контекст сприяв активному розвитку як природничих, так і гуманітарних наук та культурного життя загалом. Саме у 1619 році друкарня Віленського братства в Єв'є видала «Граматику Славенскія правилное синтаґма» Мелетія Смотрицького – книгу, яка вплинула на розвиток української, білоруської, російської, сербської, болгарської та румунської мов. Іншим важливим мовознавчим здобутком в Україні цього періоду стала низка словників, граматик і літописів: видання І. Федорова, граматики Л. Зизанія, І. Ужевича, «Лексикон» П. Беринди, «Учительное Евангеліє» К. Ставровцького, Густинський літопис. У Москві Єліфаній Славинецький та Арсеній Корецький завершили укладання рукописного словника «Лексиконъ словено-латинський» з 7500 статтями. У першій половині 18 століття, незважаючи на початок цензури українських книжок у Московській державі, складено козацькі літописи – Літопис Самовидця, Літопис Григорія Граб'янки та Літопис Самійла Величка, а також створено анонімний рукопис «Семимовний лексикон», у якому подано відповідники грецькою, турецькою, вірменською, українською та румунською мовами до 22-25 тисяч слів [4, с. 18-23].

Яким же було значення латини у процесі розвитку української мови у 17-18 століттях? На теренах Західної Європи латинська мова здавна стала міжнародною, набувши при цьому універсального характеру. Хоча у цей період уже з'являються наукові твори національними мовами, латина ще надовго залишається основним засобом розвитку культури, науки, освіти та багатьох інших галузей суспільного життя.

У країнах Східної Європи, у тому числі в Україні, латинська мова не набула такого всеохопного характеру. Після прийняття християнства на цих територіях утверджується церковнослов'янська мова. Історично зумовленим типом письма стає кирилиця.

У той же час входження частини українських земель до складу Речі Посполитої сприяло поширенню тут латинської мови. Поруч із «сімома вільними науками» вона викладалася у більшості братських шкіл. Особливо ґрунтовні знання цієї мови здобували вихованці Києво-Могилянської Академії, де у 1635 році Петро Могила навіть заснував латино-польській відділ друкарні Києво-Печерської Лаври. Система вивчення латини була ретельно продуманою і забезпеченою найкращими у Європі підручниками. Більше того – латиною писалися курси давніх українських поетик і риторик.

Іван Огієнко в «Історії української мови» говорить про надзвичайний вплив польської мови на українську: «За цього ж часу позначився сильний вплив мови латинської на нашу мову, що по канцеляріях творив в XVI-XVII віках т. зв. макаронічну мову: мішанину мови живої, польської й латинської. [...] Взагалі ж за цієї доби наша літературна мова помітно рве з старою літературною мовою попереднього часу, нерідко замінюючи давні форми й слова на нові. [...] як я вище підкреслював, українська мова помітно відійшла, скажемо, від мови російської, що пильно трималася мови давньої» [9].

Агатангел Кримський у своїй праці «Нарис історії українського правопису до 1927 року» теж зазначає про ще одну правописну течію – латинку, «себ-то коли треба віддати звуки «ш», «ч», «ж»,

то пишеться sz, cz, ź» [3, с. 398]. Одним з авторів популярних українських інтермедій, записаних латиницею, мовознавець називає Якуба Гаватовича, звертаючи увагу на те, що він був не єдиним українським письменником того часу, який писав за допомогою латинського алфавіту. «*Oy v mistu Pereaslavl, posered rinku, prodavala babuseyka toy hrin*», «*Oy riczko Styru*» – українські сатиричні вірші, теж записані латиницею, що дійшли до наших днів.

У праці «Очеркь литературной истории малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкъъ» Павло Житецький називає церковнослов'янський літературний фокусом – уніформною для всіх народних діалектів, що звільняла як читача, так і письменника від необхідності знати ці діалекти. «Положительно можно сказать, что этого стариннаго языка никто надлежащимъ образомъ не зналъ ни въ Южной, ни въ Сѣверной Руси» [2, с. 5].

У того ж Павла Житецького знаходимо ще одну цікаву цитату українського письменника та церковного дияча Сильвестра Косова: «Поѣдетъ бѣдняга Русинъ на трибуналь, на сеймъ, или на сеймикъ, въ уѣздный городской судъ или земскій, – без laciny płaci winy! Ни судьи, ни стряпчаго, ни ума, ни посла. Смотрить только то на того, то на другого, вытаращивъ глаза, как коршунъ» [2, с. 10].

Хоча «перемогу мав Мелетій Смотрицький з своєю об'єднувально-правописною граматикую «Свѣнтагмою» і церковно-слов'янським алфавитом, з його ѣ, з твердим знаком ѣ і іншими неживими книжними особливостями» [3, с. 399], усі зазначені вище обставини призвели до того, що у 17 столітті саме латиничні тексти були насичені живомовними елементами, адже у більшості кириличних джерел писарі дотримувалися етимологічного правопису, що їх нівелював [5, с. 24].

Для цієї розвідки ми вирішили взяти по одному українському твору/ документу, записаному латинкою на чеській, польській та угорській основі, та дослідити процес відтворення українського тексту засобами латинської абетки.

У праці академіків Олексія Шахматова та Агатангела Кримського «Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII в.в.» знаходимо галицьку гуцульську пісню в чеському записі XVI століття, передруковану з чеської граматики Яна Благослава – видатного чеського вченого і культурно-освітнього діяча – 1571 року [10, с. 173].

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?

Текст за книжкою Яна Благослава

Текст реконструкції Івана Франка (без вставок)

Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš?

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?

Na werši Dunaju try roty tu stojú,
Pewša rota Turecká,
Druhá rota Tatarská,
Treta rota Woloská,

На верші Дунаю три роти ту стою?
Первша рота турецка,
Друга рота татарска,
Третя рота волоска.

W tureckým rotě šablami šermujú,
W tatarským rotě strylkami strylajú,
Woloským rotě Štefan wyjwoda.

В турецьким роті шаблями шермую,
В татарським роті стрілками стріляю,
В волоскім роті Стефан-воєвода.

W Štefanowy rotě dywoňka płáčet,
I płáčuci powídała: Štefane Štefane,
Štefan wyjwoda, albo mě pŭjmi,
albo mě liši,

В Стефанові роті дівониця плачет,
І плачучи, повідала: «Штефане, Стефане,
Стефан-воєвода! Альбо ме пуйми,
альбо ме лиши!»

A što mi rečet Štefan wyjwoda?
Krásná dywonice, pŭjmil bych tě dywoňko,
Nerownáj mi jes, lišil bych tě, milenka mi jes.

А што ж ми речет Стефан-воєвода?
«Красна дівонице, пуймил бих я тебе,
Неровнай ми єси, лишил бих те, миленька ми єси».

Šta mi rekla dywonka: Pusty mne Štefane,
Skoču já w Dunaj, w Dunaj hluboký,

Што рекла дівонька: «Пусти мня, Стефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глибокий.

Ach kdo mne doplynet, jeho já budu.

А хто мя доплинет, ёго я буду».

Něcto ně doplynul krasnu dywoňku.
Doplynul dywoňku, Štefan wyjwoda,
I wzał dywoňku zabit ji u ručku:
Dywoňko, dušenko, milenka mi budeš.

Ніхто не доплинул красну дівоньку,
Доплинул дівоньку Стефан-воевода
І узяў дівоньку за білу і ручку: «Дівонько-
душенько, миленька ми будеш».

Amen.

Таблиця 1. Пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» за книжкою Яна Благослава та реконструкцією Івана Франка [12]

Якщо спробувати проаналізувати пісню з точки зору відтворення сучасних українських звуків засобами латинської абетки 17 століття, то отримаємо таку таблицю українсько-латинської транслітерації на чеській основі:

A		B		V	Г	Г'	Д	E		Є	Ж	З
A	Á	B	W	H	-	D	E	Ě	Je	-	-	
19	7	5	8	3	-	8	18	3	2	-	-	
26		5	8	3	-	8	21		2	-	-	

I				I'				Ji	J	Ø	K	L		M
Y	I	U	Í	I	Ů	Ě	Y	Ji	J	Ø	K	L	Ł	M
5	8	1	1	2	3	2	4	1	1	Ø	16	6	10	14
14			12				1	2		12	16		14	

H		O			P	R	S		T	U			F
N	Ň	O	Y	A	P	R	S	Š	T	U	Ů	W	F
10	1	13	1	1	6	13	10	1	18	16	1	1	1
11		15			6	13	11		18	18			1

X			Ц	Ч		Ш	Щ	Ю		Я		Ь	·
Ch	K	C	C	Č	C	Š	-	Ju	Jú	a (у сер. слова після приг.)	Ja (на поч. слова)	-	-
1	1	1	1	5	1	7	-	1	3	4	1	-	-
3			1	6		7	-	4		5		-	-

Таблиця 2. Українсько-латинська транслітерація 17 ст. на чеській основі згідно з пісню «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?»

У третьому рядку таблиці наведена кількість слів з тією чи іншою літерою – латинським відповідником до літери з тексту, реконструйованого Іваном Франком. У четвертому рядку наведена загальна кількість слів з зазначеною літерою. Бачимо, що вже на той момент суперечливими літерами були *e, u, i, ů, l, n, o, c, y, x, č, ju, ja*. Процес відтворення залежав від позиції літери у слові, наголосу, ритмічних особливостей пісні, у випадку дієслів – від дієвідміни.

Як джерело для формування подібної таблиці на польській основі було обрано 20 перших рядків з інтермедії Якуба Гаватовича 1619 року. Інтермедії – невеличкі комічні замальовки з життя «простих» людей – вважаються першими зразками української драматичної літератури. Обрана нами становила додаток до трагедії на 5 актів про смерть Івана Хрестителя [10, с. 174]. Подаємо у латинці та кирилиці.

Інтермедія про Климка та Стецька

Текст латинкою

Klimko:

Sczo tut ty, pobratyme, sobi porablaiesz?

Kazy mini, iak żywiesz ta iak sia maiesz.

Stecko:

Ja tut ne robłu nyczoŋo.

Oś ydu do domu swoho,

Ta y z toiemy horśczkami,

jak z swoimi suśidamy.

Klimko:

Ta na sczo tak mnoho maiesz?

Lyboy na żonku kydaiesz?

Stecko:

Nasczo?! Cy chcesz wiryty, sczo lublu chorosze żyty,

Wśioho dostatok warty kazy, ta sia ne kurczyty,

Tak iako przynależaieŋ spodarowi, sczo wśie maieŋ.

Klimko:

Bochme-ś czołowik choroszy. Lyboy maiesz mnoho hroszj?

Stecko:

Ta sczo, maiu!

Klimko:

Ta dobytok?

Stecko:

Maiu, tot na polu wszytok. Sut tamo wvcy, barany, kotromi czaŋstuiu pany.

Sut woły ta y korowy. Wśie maiu, koli-m zdrowy.

Klimko:

Ta u mnoho puła maiesz?

Stecko:

Maiu. Ta sczo tak pytaiesz?

Klimko:

Bo chcżu toby służyty, z toboiu wik prowadyty.

Stecko:

Koli chcesz – harast, służy. Chot sia y szynkarkom dłuży.

Koli piniży maieŋo, wśie my toie poplatymo.

Lisze choć werne służyty.

Текст кирилицею

Клімко:

Що тут ти, побратиме, собі порабляєш?

Кажі міні — як живеш, та як ся маеш?

Стецько:

Я тут не роблю нічого.

Ось іду до дому свого,

Та із тоєми горцкaмі,

Як з своїмі сусідами.

Клімко:

Та нащо так много маеш?

Льбой на жонку кидаєш!?

Стецько:

Нащо?! Ци хочеш вірити, що люблю хороше жити?

Всього достаток варити кажу, та ся не курчити,

Так, яко пшеиналежает сподарові, що все маєт.

Клімко:

Бохме-сь, чоловік хороши! Льбой маеш много гроши?

Стецько:

Та що, маю!

Клімко:

Та добиток?

Стецько:

Маю тот на полю вшиток. Сут тамо увци, барани, котромі частую пани.

Сут воли та и корови. Все маю, коли-м здорови.

Клімко:

Та и много пуля маеш?

Стецько:

Маю. Та що так питаєш?

Клімко:

Бо хочу тоби служити, з тобою вік провадити.

Стецько:

Колі хочеш — гараст, служи. Хот ся и шинкарком длужи.

Колі пініжі маємо, все ми тоє поплатимо.

Ліше хоць верне служити.

Таблиця 3. Частина інтермедії «Про Климка і Стецька» Якуба Гаватовича латинкою та кирилицею [11]

За аналогією до таблиці українсько-латинської транслітерації на чеській основі формуємо таблицю на польській основі:

A	Б	B	Г	Г	Д	Е	Є	Ж		З	
A	B	W	H	-	D	E	ie (у сер. слова після гол.)		Z	Ż	Z
26	9	11	7	-	12	8	6		1	6	1
26	9	11	7	-	12	8	6		7		1

И		I		Ī		Й		К		Л		М		Н	
Y	J	I	Y	-	-	K	L	Ł	M	N					
35	1	16	1	-	-	12	10	4	10	11					
36		17		-	-	12	14		10	11					

O		P		R		C		T		У		Ф		X		Ц	
O	P	R	S	Ś	T	U	V	-	Ch	C	Ć						
57	9	13	10	4	26	13	1	-	2	2	1						
57	9	13	14		26	14		-	2	3							

Ч		Ш		Щ		Ю		Я		Ь		ѣ	
Cz	Cz	Sz	Rz	Scz	Scz	u (у сер. після приг.)	lu (на поч./ після гол.)	a (у сер. після приг.)	la (на поч./ після гол.)	-	-		
3	1	12	1	1	2	4	3	2	3	-	-		
4		13		3		7		5		-	-		

Таблиця 4. Українсько-латинська транслітерація 17 ст. на польській основі згідно з частиною інтермедії Якуба Гаватовича «Про Климка та Стецька»

Якщо порівнювати польську латинку з чеською (яка є давнішою), то з переліку суперечливих літер зникають літери *e, n, o* та *x*, натомість додаються *ж, ц, ш, щ*. Літери *a, б, в, г, д, к, м, п, р, т* передаються за допомогою одних і тих самих відповідників. В обох латинках для пом'якшення приголосних використовуються діакритичні знаки на кшталт *ł* в чеській основі, *ś, ź* – в польській. У польському варіанті зустрічається цікаве слово, де м'якість *l* позначається літерою *u*, що йде слідом за нею – *lybou*.

Для відтворення українських літер *ш* та *ч*, у чеській латинці використовуються діакритичні знаки – *š* та *č*. У польському записі української інтермедії ці літери відтворювалися за допомогою двознаків – *sz* та *cž*. Цікавим є передання літер *є, ю, я* на початку слова або у середині після голосної. У чеській вони здебільшого передаються двознаками за участі літери *j* – *ja, ju, je*. У польській *j* змінюється на *i* – *ia, iu, ie*. Також літера *u* у чеській латинці частіше передавалася знаком *i*, а у польській – знаком *u*.

Варто також зауважити, що в обох латинках літера *г* передається за допомогою літери *h* (*huboky, harast, mnoho*).

У праці Андрея Петрова «Матеріали для історії Угорської Русі» (Сборник Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ) зазначено: «Угорская Русь получала рукописи и печатныя книги съ одной стороны изъ Галичины и вообще южной Русі, а также и изъ предѣловъ русскаго государства» [8, с. 1]. У 17-18 столітті переважання в духовному і взагалі культурному житті закарпатських українців церковно-релігійних тем призвело до зближення місцевої мови з церковнослов'янською. Через тісний взаємозв'язок з Галичиною у неї почали просочуватися полонізми та латина, а знання мадярської мови дало місцевому населенню можливість читати мадярські книги. Тож ще у 18 столітті ця частина України не могла похвалитися якоюсь більш чи менш єдиною мовою.

Напроти́вгу 17 століття, яке було добою майже безперервних воєнних заколотів, 18 століття стало часом спокійного розвитку Закарпаття. Панування Марії Терезії і Йосифа II запам'яталось деякими пільгами для селян і рядом інших реформ. Серед них і «урбарна регуляція» 1766 року, яка брала під охорону селянські земельні наділи.

Для дослідження українсько-латинської транслітерації на основі угорської латинки нами був обраний текст присяги селян з урбара 1774 року села Плоскановиця – друкованого формуляру угоди між панамі і селянами Угорщини про повинності і права селян, який мав уточнюватися у кожному селі. На думку Андрія Петрова, урбар є першою друкованою пам'яткою української народної мови Закарпаття [8, с. 112-113].

№1. Присяга крестьянь (По русски).

Текст латинкою

Ja N.N. Bozsu sja na zsvoho Boha, Svatu Trojczu Occza I Szina I Ducha Svjatoho Precsistu Pannu Mariju i na vši Božni Svatiij, zse ja na Buk odlozvisse usjky Sztrach, Hniv, lyubov moju, vlašniij chožen abo Skodu abo chodj Jaký lyudŝký Pozor na vsitký toti Hotory (!) zvidovati sja ot mene buduty. Szpravedlive odpovidati budu, jak Szvoje tak insich tutesnich obivateley i iminuje i chogy jaký Dobroŝti Skodi abo nedohotky at (!) Boho Szela virno upovim I na kulkyo znâ ani najmense ne zataju. Tak mi bozse Pomahaj etc.

Текст кирилицею

Я, Н.Н., Бо́жу ся на живого Бога, Святу Тройцу, Оцца, І Сина, І Духа Святого, Пречисту Пяну Марию і на всі Божі Святіі, же я, на Бу́к одложи́вше уся́ку Стра́х, Гнів, любов мою, власніі хо́сен або Шко́ду або хо́дь Яку лю́дску По́зор на вшитку́ то́ті Го́тори (!) зві́довати́ ся от мене будуть. Справедли́ве одпо́відати́ буду, як Своє́ так інших тутешні́х обі́вателіі імінує́ і хо́дь яку Добро́сті, Шко́ді або недо́готку ат (!) со́го Села ві́рно упо́вім І на ку́лько зна́ ані найменше́ не затаю́. Так ми́ бо́же Помага́й то́що.

Таблиця 5. Присяга селян з тексту урбара, знайденого А. Петровим

Під текстом присяги знаходимо позначки А. Петрова «ch=x, cs=c, cz=ц, s=c, рідше ш, ss=ш, β=c, sz=c, zs та 1 раз βh=ж, гу=дь, лу=м'яке л, ту=ть». Оскільки нам не вдалося знайти цей текст у кириличній транскрипції, використовуючи матеріали А. Петрова та О. Дуліченка, ми спробували і записали присягу кирилицею власними силами [1].

На його основі побудували відповідну таблицю українсько-латинської транслітерації на угорській основі:

А		Б			В		Г		Ґ		Д		Е		Є		Ж		З	
А	Ā	В	V	W	Н	-	D	Е	Je	Zs	βh	Z								
17	1	7	9	1	7	-	11	13	2	4	1	4								
18		7	10		7	-	11	13	2	5		4								

И		І			Ї		Й		К		Л		М		Н	
І	Y	І	-	-	J	К	Л	М	Н							
5	2	25	-	-	3	5	7	4	12							
7		25	-	-	3	5	7	4	12							

О		П			Р		С			Т		У		Ф		Х		Ц	
О	Р	Р	С	β	Sz	Т	U	Y	-	Ch	Cz	C							
32	5	9	4	6	4	20	12	6	-	4	1	1							
32	5	9	14			20	18		-	4	2								

Ч		Ш			Щ		Ю			Я		Ь		Ѹ	
Cs	S	Ss	-	Ju (у сер. слова після гол.)	Ju (у сер. слова після приг.)	Ja (на поч. і у сер. слова після гол./приг.)	A (у сер. слова після приг.)	j	Y	-					
1	3	1	-	2	2	4	1	1	3	-					
1	4		-	4		6			3	-					

Таблиця 6. Українсько-латинська транслітерація 18 ст. на угорській основі згідно

З текстом Присяги селян – додатком до урбара

У способі транслітерації українського тексту угорською латинкою «суперечливими» літерами стають *a, v, ж, u, c, y, ц, ш, ю, я*. До вже «звичних» уперше додається літера *v* – в угорській вона може передаватися двома літерами *v* і *w*, та літера *a* – а та *ā* відповідно.

Також уперше ми маємо приклади пом'якшення приголосних *l, t* та *g* за допомогою літери *y* – *lyubov, buduty, chogy*.

Для відтворення українських літер *ж, ц, ш, х* та *ч* в угорській латинці використовуються двознаки – *zs/βh, cz, ss, ch* та *cs* відповідно.

Угорська латинка використовує як символ *j*, так і символ *u* для передачі українських літер *ю* та *я*. У випадку з *ю*, то у середині слова після голосного бачимо *ju*, після приголосного – *yu*. У випадку з *я* і на початку, і у середині слова, після голосного і приголосного маємо *ja*.

Для запису літери *g* ця латинка теж використовує тільки літеру *h* (*hniv, boha, svjatoho*).

Було б неправильно не згадати про виняткову працю в історії староукраїнської філології – «Граматыку Словенскую» Івана Ужєвича 1643 року. Назвавши її церковно-слов'янською, автор познайомив західноєвропейських філологів із українською мовою 17 століття. Граматика написана латинською мовою та містить у собі відомості про польську, чеську, хорватську мови, а також грецьку та давньоєврейську. Цікавою для нас ця робота є завдяки таблиці, що містить у собі транскрипцію староукраїнських літер латинською графікою – знаками французького й польського правописів (наприклад, *азь – Az, буки – Buki, вьѣди – Viedi, живьте – giuite, мыслгте – mysliete, нашъ – nasz, ирцгъ – ircy, слово – slowo, ща – chicha, ижица – igitsa* тощо) [7, с. 156].

Висновки. 17-18 століття стали періодом бурхливого розвитку освіти і науки майже на всій території України. Заснувалися міста, зміцнювалися національно-визвольні рухи, найширші верстви населення отримували освіту, головною ознакою якої була всебічність. Саме у цей час були засновані Острозька слов'яно-греко-латинська академія та Києво-Могилянської Колегія. Ці умови зумовили розквіт української літератури та мовознавства – були видані «Граматіки Славенскія правильно синтаґма», «Лексикон», «Учительное Єванґеліє», а також козацькі літописи.

На теренах Західної Європи основним засобом розвитку культури, науки, освіти та багатьох інших галузей суспільного життя стала латинська мова. В Україні ж, незважаючи на факт викладання латини в усіх братських школах та надзвичайно високий рівень вивчення її в Києво-Могилянській Академії, латина так і не досягла таких масштабів використання, як у Західній Європі. Після прийняття християнства на цих територіях утвердилася церковнослов'янська мова. Історично зумовленим типом письма стала кирилиця.

Водночас завдяки постійному живому зв'язку українського населення з Річчю Посполитою та необхідністю «вживати» поряд з польською і латиною староукраїнська зазнала відчутних трансформацій і сильно віддалилася від церковнослов'янської. Ця давня мова, яку за висловом П. Жатецького, вже ніхто не знав ані в Україні, ані в Московії, просто не встигала фіксувати у своїй орфоєпі фонетичні зміни, що відбувалися у «простій» мові. Таким чином, у 17 столітті джерелом живомовних елементів стали українські тексти, записані саме латиницею, а не кирилицею, адже в останній писарі продовжували дотримувалися етимологічного правопису.

Порівнявши між собою тексти на основі чеської, польської та угорської латинки, ми дійшли висновку, що її автори намагалися пристосувати українські літери та звуки до можливостей того алфавіту, чію латинку вони використовували. Якщо говорити про всі три латинки, то неоднозначність спостерігається у відтворенні таких літер як *a, e, v, ж, u, i, й, л, n, o, c, y, ц, х, ч, ш, щ, ю, я*. Тільки літери *б, г, д, к, м, п, р, т* передавалися за допомогою одних і тих самих символів.

Для пом'якшення приголосних використовувалися діакритичні знаки на кшталт *h* у чеській основі, *š, ž* – у польській. У польському варіанті зустрічається цікаве слово, де м'якість *l* позначається літерою *y*, що йде слідом за нею – *lyboy*. В угорській вже маємо приклади пом'якшення приголосних *l, t* та *g* за допомогою літери *y* – *lyubov, buduty, chogy*.

Для відтворення українських літер *ш* і *ч*, у чеській латинці використовуються діакритичні знаки – *š* та *č*. У польському та угорському записях ці літери відтворювалися за допомогою двознаків – *sz*

та *cz*, а також *ss* та *cs* відповідно. Для відтворення українських літер *ж*, *ц* та *х* в угорській латинці теж використовувалися двознаки – *zs/βh*, *cz* та *ch* відповідно.

Цікавим є передання літер *є*, *ю*, *я* на початку слова або у середині після голосної. У чеській вони здебільшого передаються двознаками за участі літери *j* – *ja*, *ju*, *je*. У польській *j* заступається *i* – *ia*, *iu*, *ie*. Угорська *ж* латинка використовує як символ *j*, так і символ *y*. У випадку з *ю*, то у середині слова після голосного бачимо *ju*, після приголосного – *yu*. У випадку з *я* і на початку, і у середині слова, після голосного і приголосного маємо *ja*.

Літера *u* у чеській і угорській латинках частіше передавалася знаком *i*, а у польській – знаком *y*. Варто також зауважити, що у всіх трьох латинках літера *g* передається за допомогою літери *h* (*hľuboký*, *harast*, *mnoho*, *hniv*).

Наявність такої великої кількості українських текстів, записаних латиницею, яскраво ілюструє концепцію М. Гайдеггера про те, що мова здобуває герменевтичну, а не лінгвістичну інтерпретацію, коли стає реальністю тут-буття і домом буття, коли вона починає створювати «другий світ».

До перспективи подальших досліджень відносимо збір джерел та їх аналіз на предмет передачі українських літер засобами латинської абетки у період з 19 по 21 століття, а також поглиблення цього дослідження за допомогою нового матеріалу. Остаточною метою вважаємо привернення уваги експертного кола до проблеми існування у світі понад 20 варіантів українсько-латинської транслітерації, а також створення та офіційне затвердження однієї таблиці українсько-латинської транслітерації, єдиної для внутрішнього і зовнішнього використання, незалежно від мети та цільової аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуліченко О. Писемність та літературні мови Карпатської Русі (XV-XX ст.) (2008 р.) / О. Дуліченко. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008. – 204 с.
2. Житецький П. Очеркъ литературной истории малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкъ / П. Житецький. – Київ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. – 102 с.
3. Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р. / А. Кримський // Записки Історико-Філологічного Відділу УАН. – Київ, 1929. Кн. XXV. – 480 с.
4. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К.: К. І. С., 2004. – 176 с.
5. Маліневська Н. Фонетична система української мови XVII ст. – початку XVIII ст. і латинська графіка / Н. Маліневська. – Оломоуц, 2005. – 125 с.
6. Мінковська І. Транскрибування і транслітерування: можливості і проблеми застосування в Україні / І. Мінковська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол.ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2015. – Вип. 22. – С. 270-286.
7. Німчук В. Мовознавство на Україні у XIV – XVII ст. / В. Німчук. – Київ: Наукова думка, 1985. – 190 с.
8. Петров А. Матеріали для історії Угорской Русі (Сборник Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ. Томъ LXXXIV, № 2) / А. Петров. – С.-Петербург: Типографія імператорской академіи наукъ, 1908. – 139 с.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с. [Електронний ресурс]. Доступ за посиланням: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu08.htm>.
10. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток писемської старо-українщини XI-XVIII в.в. / О. Шахматов, А. Кримський. – Київ: Видавниче Т-во «ДРУКАР», 1922. – 182 с.
11. Інтермедія «Про Климка і Стецька» / Реконструкція кирилицею. [Електронний ресурс]. Доступ за посиланням: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/gavatovich/83wm8.html>.
12. Пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» / Реконструкція Івана Франка. [Електронний ресурс]. Доступ за посиланням: <http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%94%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%8E,%D0%94%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%8E>

СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ДЕНОТАТИВНО СВЯЗАННОЙ ЛЕКСИКИ АНГЛИЙСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)

Лексическая семантика представляет собой систему, которая фиксирует и интерпретирует различные типы знаний. Наряду с областью явлений, раскрытой и объясненной новым естествознанием, в языке бытуют представления ребенка, первобытного человека, а также поэта. Одной из закономерностей художественного мышления является стремление к осмыслению абстрактных понятий через конкретные образы. «Через внешнее, индивидуальное, в художественном образе познается субстанциональное» [9, с. 384]. Образ является важнейшей для художественного текста категорией и подробно описывается в литературоведении. В последние десятилетия возобладали точка зрения, в соответствии с которой образ может быть объектом и моделью не только литературоведческого, но и лингвистического анализа [11]. При этом образ предстает «...как результат отражения реалии в языке и сознании и как единица лексико-семантической системы. В лексико-семантическом аспекте он представляет собой единицу, аккумулирующую разнообразные признаки реалии... и во всем разнообразии этих признаков эксплицирующуюся соответствующими лексическими средствами» [11, с. 372].

Каждое литературное произведение воплощает частный вариант концептуализации мира, ... «уникальные, самобытные, порой парадоксальные представления автора» [2, с. 59]. Однако неповторимое – это лишь одна сторона всякого индивидуального творчества. Другая сторона – это повторяющееся, типичное в произведении искусства. Корреляции между отдельными поэтами и писателями, а также между литературными образами, жанрами и направлениями – давно отмеченный в науке факт. Выделяют ряд факторов, обуславливающих появление общих элементов в произведениях искусства: а) отражение в произведениях искусства повторяющихся явлений действительности, б) художественное творчество, будучи индивидуальным по форме, является коллективным по существу; произведение любого автора – результат не только его единоличных усилий, но и усвоенного им опыта предшественников; в) сама специфика литературно-художественного освоения мира придает произведению – даже при изображении вовсе несходных явлений и независимо от влияния профессиональных традиций – определенные черты общности. Она порождает некоторые устойчивые формы, такие, как, например, литературные жанры [6, с. 20], а также образные характеристики, которые устойчиво связаны с развитием определенной темы или с определенным кругом реалий.

Постоянные, сходные элементы в художественных явлениях и процессах и их трансформации рассматривают с разных точек зрения: гносеологической, информационной, литературоведческой, лингвистической [8, с. 12; 18, с. 33; 23, с. 5; 10; 13; 17, с. 126]. При этом все чаще высказывается мысль о том, что устойчивые компоненты поэтического языка являются результатом существования надиндивидуальных особенностей эстетического освоения мира, которые включают и типичные способы образной интерпретации определенных объектов действительности [6, с. 20; 16; 17]. Но если это так, то к лингвистическому изучению художественного образа, понимаемого как единица, аккумулирующая разнообразные признаки реалии и репрезентируемая определенными лексическими средствами, можно подойти и с сопоставительной точки зрения. Так, Б.В. Орехов обращает внимание на перспективность сопоставительно-семасиологического изучения стихотворений Ф.И. Тютчева, написанных поэтом на русском и французском языках, поскольку подобный анализ позволяет адекватно сравнить французскую и русскую формы репрезентации художественных образов [15, с. 140].

Утверждая, что межъязыковые исследования художественных образов возможны, мы руководствуемся следующими положениями. Стремясь передать личностный опыт, мастера художественного слова задают иные основания категоризации мира. Творя и создавая свой

индивидуальный язык, писатели в то же самое время отражают тот или иной массовый язык своего времени, выступая в роли резонаторов общих тенденций [12, с. 9]. Об этом же, но по другому поводу, говорил В.В. Виноградов, отмечая, что язык художественной литературы частично отражает общую систему того или иного национального общенародного языка [7, с. 7]. Наличие сходных приемов создания художественных образов у разных авторов в определенном языке подтверждает эту мысль. Бесспорно, особая функция художественного образа обуславливает высокую степень индивидуализации признаков явлений в литературных описаниях, но субъективность познания художников пера ограничена. Ограничение обусловлено, во-первых, онтологией мира: человечеством накоплен определенный общий опыт восприятия окружающей действительности и социального существования [22, с. 14]. Во-вторых, бесспорно, что литературное произведение воплощает частный вариант концептуализации мира. Повторяющиеся образы являются общими для всех времен и народов. «В настоящее время архетипом чаще всего называют уже не способность психики, а сами образы – древние, исконные, общие для большей части человечества, попавшие в литературу из мифов и фольклора» [18, с. 33]. Как кажется, никто не оспаривает и мысль о существовании топосов, то есть, образов, которые «... многократно варьируясь, приобретают общенациональную распространенность и характерность» [23, с. 5]. В-третьих, если бы материал, переработанный творческой фантазией художника, был совершенно непереводим на язык логики, то не существовало бы наук, с разных точек зрения изучающих художественный текст [5, с. 522]. Итак, сопоставительно-лексикологическое исследование художественных образов, на наш взгляд, возможно. Лингвистический сопоставительный анализ способов художественной репрезентации тех или иных феноменов позволяет выявить накопленный опыт эстетического освоения данных явлений представителями изучаемых лингвокультур, выявить особенности концептуализации рассматриваемых сущностей, свойственные поэтической картине мира того или иного языка, а в последствии – сравнить, как отражается художественное, научное и наивное мировидение в лексических системах изучаемых языков.

При отборе материала для межъязыковых лексикологических сопоставлений целесообразно опереться на концепцию денотативного класса, развиваемую Т.В. Симашко [20]. В соответствии с этой концепцией, в денотативный класс объединяются единицы, которые фиксируют многообразно познанные человеком свойства явлений и отношения, в которых находится данное явление с другими явлениями. В денотативном классе различают общий фонд и базовый фонд. Общий фонд – это весь запас смыслов об объекте, который получает выражение в любых подсистемах языка. В качестве материала общего фонда используются научные и художественные тексты, позволяющие выявить специфические средства языкового выражения сведений об объекте или явлении: терминологические слова и словосочетания, фигуральные выражения, индивидуально-авторские наименования и т.д. Привлечение текстов других стилей позволяет установить типичный характер интерпретации одного и того же объекта или явления в связи с иным способом освоения действительности. Базовый фонд включается в общий фонд, составляя его центральную часть. Базовый фонд устанавливается на основе выборки из толковых, диалектных и фразеологических словарей и содержит наиболее устойчивые единицы языка: слова, устойчивые словосочетания, некоторые фольклорные формулы. В отличие от общего фонда, единицы базового фонда денотативного класса проявляют жесткую ориентацию на некоторый объект, которая фиксируется либо планом содержания, либо планом выражения. Базовый фонд служит опорой для выяснения особенностей закрепления сведений об определенном явлении или объекте в языке. Единицы базового фонда, а также научной и эстетической периферии поддаются определенной интерпретации.

Преимущество денотативного подхода к отбору исследовательского материала заключается в том, что он позволяет включать в картотеку не только номинации объекта, но и все контексты, позволяющие прямо или косвенно судить о свойствах изучаемого фрагмента мира. Такой подход направлен на исследование различных способов образной интерпретации определенного денотата, а не только на изучение прямых номинаций.

Изучение денотативно связанной лексики уже доказало свою целесообразность при анализе способов эстетического освоения некоторых явлений природы в русском языке [1; 17 и др.]. В

данной работе рассматриваются индивидуально-авторские высказывания о таких природных феноменах, как водные источники, дождь, ветер и облака в английском и французском языках. Природа составляет важнейшую часть мира, в котором живет человек. Видимая природа – «...как бы книга, написанная перстом Божиим» [14, с. 147], книга, которую по необходимости читает каждый человек и каждый народ. Проблема взаимодействия природы и человека является актуальной для многих областей человеческой деятельности. «Философия природы, которую исповедует время, – одна из проекций общественного мирозерцания. И потому интерпретация отношений человека и природы всегда есть знак своего времени, код к его расшифровке» [4, с. 119].

Художественная литература изобилует описаниями природы. Природа является фоном для действий персонажа, но не только: очень часто образы природы используются для выявления и мотивации эмоционального состояния персонажей. Природа «...живет по своим законам, дышит, заявляя свои права на сосуществование с человеком» [3, с. 16]. Сфера природы притягивает внимание лингвистов, ведь «...язык – это раздробленная, внутренне расколотая и видеоизменная природа, утратившая свою изначальную прозность; это тайна, несущая в себе, но на поверхности, доступные расшифровке знаки того, что она обозначает» [21, с. 83]. В лингвистике научные изыскания с привлечением лексического материала сферы природы велись на протяжении многих десятилетий, но с разной степенью интенсивности и преимущественно отечественными исследователями. Наиболее активно лексика природы изучалась в 70-80 годах XX века, но и в эти годы данная тематика не была приоритетной. В сопоставительном плане этот пласт лексики английского и французского языков изучен фрагментарно, а в предлагаемом ракурсе лексика природы вообще не описана.

Обращение именно к английским и французским художественным контекстам как к материалу сопоставительного исследования обусловлено рядом причин, наиболее значимыми из которых являются следующие: а) в публикациях по английской и французской художественной литературе сравнительно четко выражены, описаны и сопоставлены литературные образы, жанры и направления с присущими им языковыми особенностями; б) английская и французская художественные литературы относятся к числу богатейших и наиболее развитых художественных литератур мира, в образных системах которых с большой полнотой представлены эстетические свойства объектов, зафиксированные единицами сопоставляемых языков; в) произведения английской и французской художественной литературы постоянно переводятся на другие иностранные языки, таким образом, результаты сопоставительных исследований художественных образов являются значимыми для художественного перевода; г) статус английского и французского языков, функционирующих практически повсеместно в качестве неродного или иностранного, позволяет полнее и эффективнее использовать результаты сопоставительных исследований в лингводидактике при подготовке профессиональных переводчиков с английского и / или французского языков; д) престиж английской и французской художественных литератур в мире, с одной стороны, и распространенность английского и французского языков, с другой стороны, облегчают верификацию полученных данных.

Отобранные для анализа в данной работе контексты входят в состав эстетической периферии денотативных классов <ветер>, <облака>, <дождь> и <воды>. Названные явления природы часто поэтизируются в английской и французской литературах, тем любопытнее было бы выявить сходства и различия в путях художественного освоения этих природных феноменов соответствующими этносами. Мы также не могли пройти мимо возможности обогатить результаты сопоставительного анализа рассматриваемых явлений природы в английском и французском языках данными, полученными ранее при изучении аналогичных природных явлений на материале русского языка [1; 16; 17].

При формировании словников учитывался фактор различного членения реальной действительности разными языками. Именно поэтому исследовательский материал заимствовался только из художественных произведений, принадлежащих перу британских и французских авторов. Выборка художественных контекстов осуществлялась на основе источников, датируемых XX веком. Ограничение исследовательского материала рамками XX века соответствует требованиям синхронического подхода к сопоставительным исследованиям, охватывая те периоды в истории

развития английского и французского языков, которые определяются как современный английский язык и современный французский язык. В целях повышения степени достоверности результатов сопоставительного анализа, в корпус исследовательского материала были включены только прозаические произведения писателей реалистического направления. Общий объем картотеки составляет более 2000 контекстов, позволяющих прямо или косвенно судить о свойствах изучаемых явлений природы, извлеченных из произведений более 50 английских и французских писателей, общим объемом более 7000 страниц.

Основанием межъязыкового исследования художественных образов нами были избраны концептуальные признаки. Используя концептуальные признаки в качестве основания сопоставительного анализа можно выявить приоритетность тех или иных художественных образов в конкретной лингвокультуре. Другими словами, появляется возможность установить общее и идиоматическое в специфике отражения эстетических знаний о мире, свойственных тому или иному народу.

Нами разработана методика межъязыкового анализа денотативно связанных художественных образов. В основе методики лежит идея о том, что в составе денотативных классов каждого из изучаемых языков выделяются группы индивидуально-авторских образов, прямо или косвенно ориентированных на определенный объект в одном из его конкретных состояний или проявлений. Данные об объекте зафиксированы в художественных образах в единстве чувственного, прагматического и рационального компонентов, закрепляющих результаты эстетического способа освоения действительности, и поддаются сопоставлению. Сходные сведения интерпретируются как проявления семантического сходства между сопоставляемыми языками. А специфические – как манифестации семантической оригинальности изучаемых языков.

Анализ фактического материала показал, что эстетическое отношение к водотокам передается и в английской, и во французской художественной литературе. В английских текстах для этого используются оценочные прилагательные *fine, smart, majestic, elegant, handsome*, глагол *adore*, существительное *pleasure*. Например: ... *but he intended to study civil engineering and dreamed of throwing indescribably elegant bridges across the Neva, the Oka, the Volga, and as many other of the innumerable rivers of Russia as he could* [33, p. 119], ... *let me catch a fine mullet for Doctor Aenos and Pelagia...* [24, p. 103], *Here they saw many handsome boats, slung from the crossbeams or hauled up on a slip, but none in the water...* [26, p. 121], *They adored the sea as they swam shamelessly naked...* [24, p. 219].

Во французских источниках позитивное эстетическое восприятие вод актуализируется посредством прилагательных *beau, belle, admirable, majestueux, majestueuse, joli, jolie* и существительных *elegance, grace*. Например: *Jean dessinait un beau bateau a voile au crayon rouge et bleu* [25, p. 77], *Il veut dire l'elegance, de la nage ou de la marche, il ne sait plus, mais l'elegance, il ne l'oubliera jamais, de l'araignee d'eau* [29, p. 11], *Alors, commencait une promenade lente, lente, ou papa expliquait tout, la transparence des chairs des sirens, la grace plantureuse des nymphes...* [27, p.16].

Во французском языке устойчивые позитивные оценки вод порой вызываются игрой цветов, которые в художественном сознании ассоциируются с понятиями гармонии и изысканности. Например: *Et le lac, le lac noir qu'il voit a peine, mais don't il exagere la place sur son etude, le lac avec la violence des verts Veronese de ses bords, et les profondeurs de bleu de Prusse de ses fonds...* [27, p. 241], *En tout cas, il est en bleu marine et boutons dorés comme les autres, c'est l'essentiel* [27, p.102].

Лишь в отдельных случаях в английских и французских текстах фиксируются отрицательные эстетические оценки водных объектов. Например: *He was dressed rather loudly, with navy blue stockings...* [28, p. 112], *Le bateau etait la, le mat brise, et sur ses flancs, pour les proteger, on avait accroche de vieux pneus de camions* [29, p. 49].

В английском и французском языках с эстетической точки зрения облака оцениваются редко. Во всех случаях внешний вид облаков вызывает только положительную эстетическую реакцию, которая основывается на цветовых параметрических свойствах природного явления.

Во французском языке одним из способов выражения эстетической оценки является использование оценочной лексики. Для создания эстетически позитивного образа облаков во

французских контекстах используются прилагательные *beau* и *belle* в сочетании с наречием *bien*. Например: *Il y a dans les nuages ce soir des violets et des bleus bien beaux...* [30, p. 208].

В художественном пространстве французского языка порой реализуется возможность образного представления эстетической оценки облаков, когда характеристики цвета вызывают устойчивые положительные или отрицательные оценочные ассоциации. Например: *Sous des nuages d'or le soleil rouge était couche* [31, p. 114].

Английские авторы отождествляют облака с реалиями, с которыми связываются устойчивые эстетические ассоциации. В частности, использование королевского образа и символики розы в описании облаков вызывают позитивную эстетическую реакцию, а обращение к образу чудовища формирует негативную эстетическую оценку облаков. Например: *An unexpected invasion by the Allies having been adduced from that terrific blast and regale mushrooms cloud* [24, p. 93].

По нашим данным, эстетическая оценка ветров и дождей во французских текстах встречается очень редко. Например: *Il soufflait, a dire vrai, un beau vent frais...* [31, p. 47], *Trempee, les bas crottes, les mains sales, les cheveux aplatis par la pluie, elle n'était pas belle pour la presentation de Patrick* [32, p. 212].

Выводы: 1) в английских художественных контекстах, входящих в нашу исследовательскую картотеку, ветер и дождь эстетической оценки не получают. Возможно, это объясняется тем обстоятельством, что всякая оценка представляет собой применение некоторого общего положения. В эстетической же оценке реальный вес приобретает субъективный компонент, набор признаков, которые составляют гармоничный или дисгармоничный образ реалии, который даже в рамках одной культуры может изменяться как в ту, так и в другую стороны; 2) в рассматриваемых контекстах эстетическая оценка природных явлений формируется на основе наглядно-чувственного образа и мотивируется параметрическими признаками реалии [1, с. 29]; 3) ни одно из изучаемых природных явлений ни в одном из рассматриваемых языков не оценивается исключительно положительно или отрицательно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анисимова Н.В. Особенности выражения чувственного, рационального и прагматического компонентов в единицах научных и художественных текстов (на материале денотативного класса <облака>): Дис. ... канд. филол. наук. Северодвинск, 2003. – 250 с.
2. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 301 с.
3. Бадуева Г.Ц. Человек и природа на рубеже веков // Материалы международной научно-практической конференции «Гуманитарные науки на рубеже веков: итоги и перспективы» (Иркутск, 22 – 24 мая 2001 года). – Иркутск: ИргТУ, 2001. Ч. 1. – С. 11 – 14.
4. Белая Г.А. Мир современной прозы. М.: Наука, 1983. – 218 с.
5. Боров Ю.Б. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. М.: Астрель, 2003. – 781 с.
6. Бушмин А.С. О специфике прогресса в литературе // О прогрессе в литературе. Л.: Наука, 1977. – 199 с.
7. Виноградов В.В. Наука о языке художественной литературы. М.: Наука, 1958. – 211 с.
8. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. М.: Наука, 1974. – 82 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Эстетика: В 4 т. М.: Наука, 1971. Т. 3. – 480 с.
10. Иванова Н.Н., Иванова О.Е. Словарь языка поэзии (образный арсенал русской лирики конца XVIII – нач. XX в.): Более 4500 образных слов и выражений. М., 2004. – 305 с.
11. Илюхина Н.А. Образ как объект и модель семасиологического анализа: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Уфа: Издательство БашГУ, 1999. – 24 с.
12. Ириханова О.К. Лингвокреативный аспект деятельности человека // Филология и культура: Материалы IV Международной научной конференции 16 – 18 апреля 2003 года / Отв. ред. Н.Н. Болдырев. Тамбов: Издательство ТГУ им. Г.Р. Державина, 2003. – С. 4 – 13.
13. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. М.: Наука, 1986. – 300 с.
14. Лихачев Д.С. Историческая поэтика русской литературы. СПб.: Алетейя, 1997. – 243 с.

15. Орехов Б.В. Проект идеографического словаря языка французских стихотворений Ф.И. Тютчева // Языки Евразии: этнокультурологический контекст // Материалы Всероссийской научно-теоретической конференции 19 – 20 ноября 2003 года. Уфа: Восточный ун-т, 2003. – С. 139 – 147.
16. Осколкова Н.В. Функционирование единиц денотативного класса <ветер> в поэтических текстах XVIII века // Проблемы культуры, языка, воспитания: Сборник научных трудов. Вып. 5 / Науч. ред. Т.В. Симашко. Архангельск: Поморский университет, 2003. – С. 19 – 28.
17. Осколкова Н.В. Структура эстетического поля денотативного класса // Проблемы культуры, языка, воспитания: Сборник научных трудов. Вып. 6 / Сост. и отв. Ред. А.И. Есюков, П.В. Лизунов. Архангельск: Поморский университет, 2004. – С. 68 – 79.
18. Павлович Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. М.: Наука, 1995. – 379 с.
19. Петренко В.Ф. Основы психосемантики: Учебное пособие / В.Ф. Петренко. – М.: Издательство Московского университета, 1997. – 383 с.
20. Симашко Т.В. Денотативный класс как основа описания фрагмента мира. Архангельск: Издательство Поморского университета, 1998. – 280 с.
21. Фуко М. Слова и вещи. – М.: Прогресс, 1977. – 256 с.
22. Шафиков С.Г. Семантические универсалии в лексике. Уфа: Издательство БашГУ, 1996. – 149 с.
23. Эпштейн М.Н. «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии. М.: Наука, 1990. – 178 с.
24. Berniere de L. Captain Corelli's mandoline / de L. Berniere. – Paris: Edition Gallimare, 1994. – 248 p.
25. Druon M. Les grandes familles / M. Druon. – Paris: Edition Gallimare, 1976. – 189 p.
26. Grahame K. The wind in the willows / K. Grahame. – Paris: Flammarion, 1981. – 260 p.
27. Mauriac F. L'agneau / F. Mauriac. – Paris: Flammarion, 1954. – 312 p.
28. Maugham W.S. Cakes and ale: or the skeleton in the cupboard / W.S. Maugham. – Paris: Flammarion, 1980. – 190 p.
29. Modiano P. Rues des boutiques obscures / P. Modiano. – Paris: Edition Gallimare, 1978. – 283 p.
30. Proust M. A la recherche du temps perdu. / M. Proust. – Paris: Edition Gallimare, 1976. – 572 p.
31. Rolland R. Cola Breugnon / R. Rolland. – Paris: Edition Gallimare, 1980. – 221 p.
32. Troyat H. Les Eygletiere. La malandre / H. Troyat. – Paris: Edition Gallimare, 1981. – 311 p.
33. Wright P. Journey into fire / P. Wright. – Paris: Flammarion, 1979. – 149 p.

Паршукова М. М.

«Ханты-Мансийская государственная
медицинская академия»

РОЛЬ И МЕСТО СРАВНЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В английском языке сравнение является одним из самых часто употребляемых средств образности и выразительности. Сравнение можно встретить как в художественной литературе, так и в научно-популярной: «They treated him considerably, as though the brief periods he spent with her were the last days the doomed man would ever enjoy on earth» (W.S. Maugham, Theatre, p. 64), Each nerve is made up of thousands of nerve fibers together in a bundle, as a cable is made up of separate wires (Марковина, 2010) Оно субъективно так в структурном плане, так и в семантическом и используются в тексте с целью усиления его изобразительности и образности.

В английском языке существуют два термина понятия «сравнение»: *simile* и *comparison*. Первый выражает сравнения как стилистическое средство, а второй имеет более широкое значение и применяется как по отношению к фигуре речи, так и к необычным (предметно-логическим) сравнениям. Несмотря на это, английский исследователь языка П. Хэнкс утверждает, что нет общего правила разделения буквальных сравнений от образных, так как различие между буквальным и образным языком размытое и субъективное (Хэнкс, 2006).

По этой причине в английском языке существует много определений понятию «сравнения». Новый оксфордский словарь дает следующее определение понятию «сравнение» (*simile*): a figure

of speech involving the comparison of one thing with another thing of a different kind, used to make a description more emphatic or vivid (e.g. as brave as a lion) (фигура речи, которая сопоставляет один предмет с другим для более яркого и выразительного описания (храбрый, как лев) (New Oxford Dictionary of English (1998, 2003). По мнению И.П. Гальперина, сравнение: «The intensification of some one feature of the concept in question is realized in a device called simile» (Усиление одной из особенностей концепции в контексте реализуется в приеме, названном сравнением) [4, с. 167]; М.Д. Кузнец и Ю.М. Скребнев пишут: «Simile is imaginative comparison. This is an explicit statement of partial identity (affinity, likeness, similarity) of two objects» (Сравнение – это образное сопоставление. Это точное утверждение частичной идентичности (близости, схожести, сходства)[1, с. 145].

К. Фромильхейг говорит, что сравнением может быть высказывание, характеризующее схожее отношение между двумя предметами, существенно отличающимися друг от друга, но имеющие сходство в каком либо аспекте, либо не имеющие отношения друг к другу.

Р. Гиббс описывает сравнение как фигуру речи, которая имеет отношение с предметом сравнения и объектом сравнения и их объединяющей конструкцией. (Gibbs, 1994: 40)

Но, не смотря на частоту использования, сравнение в английском языке не достаточно изучено, хотя и было объектом внимания многих лингвистов и литературоведов, среди которых П. Хэнкс, М. Гаравелли, А. Ортони, К. Фромильхейг, Р. Готти и многих других [5, с. 27].

Сравнение имеет трехстороннюю структуру, состоящую из сравниваемого предмета, предмета сравнения, сравнительного маркера и общей черты, которая может быть явной или невыраженной. Предметами сравнения могут быть люди, объекты, процессы [5, с. 40].

N_1 is like N_2 , где N_1 называемый в латинском языке 'primum comparationis', N_2 'secundum comparationis' (т.е. первый и второй члены сравнения). Причина, почему два предмета сравниваются это их общая составляющая черта так называемая 'tertium comparationis' (третий член сравнения). Tertium comparationis это либо явное указание (a), либо интерпретация читателя (b).

А. «He is as beautiful as a weather-cock» (Wilde). Общая черта для сравнения 'tertium comparationis' явно обозначена: это красота, которая объединяет его и флюгер.

В. «My heart is like a singing bird» (Rossetti). Здесь вероятная причина схожести сердца человека с пением птицы могут быть чувства счастья: сердце поэта так же радостно как птица, которая наслаждается жизнью.

По структурному типу сравнения подразделяются на простые и развернутые. Сравнения, которые указывают на один какой-либо признак в сопоставляемых предметах, называется простым: The sun was as red as ripe new blood. (J. Steinbeck). Сравнения, которые указывают на несколько общих признаков в сопоставляемых предметах, называются развернутыми (sustained similes).

Ученый С.И. Буглак в своей работе «Соотношение сравнения и метафоры в английском языке», утверждает, что «при изучении сравнения в грамматике дело сводится к установлению сравнительной и превосходной степени» [6]. Ссылаясь на известного лингвиста Роберта Клоуза, он предлагает выделить ряд других степеней, например, избыточную, достаточную и недостаточную (при отрицании): this is too heavy trunk to carry; this is a trunk heavy enough to carry; these shoes are not good enough to wear. При помощи модификаторов ученый также выделяет абсолютную степень (It is the most interesting book by far) и нереальные сравнения, выражаемые при помощи союзов as if, as through, like. С грамматической точки зрения такие конструкции относятся к придаточным обстоятельственным предложениям сравнения или же к придаточным сравнения или образа действия; при этом важно отметить, что принципиальной разницы между реальным сравнением и образным сравнением нет за исключением семантики [6].

По мнению К. Фромильхейг ученого, сравнения могут выполнять различные функции: во-первых, они помогают коротко и ясно выражать свои мысли, способствуют увеличению языкового запаса. Во-вторых, могут служить инструментом для формирования мысли, так как способны заставить нас думать о мире в читаемом произведении другим способом, а именно сравнения помогают создавать отношения подобия. Сравнения также могут выполнять и другие задачи в зависимости от жанра произведения, в котором они функционируют. В научных текстах сравнения и аналогичные средства играют важную роль, они могут употребляться двумя способами:

1. Как разъясняющий элемент с целью уточнить и объяснить что-то: «Like the Natural Method the Direct Method aimed at presenting language to the pupil without making him resort to grammatical analysis» [5; 24]. (Как и естественный метод, прямой метод направлен на познание языка, не прибегая к грамматическому анализу).

2. В качестве средства для развития образования новых теоретических концепций: «Like genes, memes are replicators.» [5; 24]. (Подобно генам, мемы являются репликаторами). В научно-популярном жанре сравнения служат для установления прямой связи с общими знаниями читателя, чтобы сделать текст доступнее. Например, описание таинственного моллюска, наблюдаемого на глубине: «A ghostly creature resembling a cross between a megaphone and Thing, the Adams Family pet hand, floats on the screen» [5; 24]. (Призрачное создание, напоминающее громкоговоритель и существо, кисть домашнего животного семьи Адама плавает на экране).

В учебниках сравнения используются в педагогических целях, чтобы объяснить абстрактные и незнакомые термины, используя уже известные понятия: «An atom is like a miniature solar system» (Атом как миниатюрная солнечная система).

В журналистике сравнения используются в качестве окраски речи, но в большинстве случаев они описывают поведение или личные переживания: «It was, she says, like belonging to a very exclusive, exciting club» (Это было, говорит она, как будто принадлежать к очень эксклюзивному, захватывающему клубу).

В рекламных текстах мы можем увидеть гиперболическое утверждение: «Colour like no other. BRAVIA New LCD Television. (Цвет как никакой другой. BRAVIA новые ЖК-телевизоры)», которое отрицает сходство между продвигаемым товаром и каким-то другим.

В литературных текстах будь то фантастика, стихотворение или драма, сравнения выполняют эстетическую функцию, они, как правило, творческие и выражены в необычной форме: *Let us go then, you and I, When the evening is spread against the sky Like a patient etherised upon a table* (Давай пойдём, ты и я, Когда вечер распространится по небу Как пациент, уснувший от эфира на столе).

В литературных текстах можно столкнуться с необычным использованием стандартных сравнений: *Just like little dogs* (Такие же, как собачки). Это название рассказа, где двое молодых людей сравниваются с собачками, которые ведут безрассудный образ жизни, играют и не догадываются о последствиях своих действий [5, с. 41].

Сравнение имеет многообразные формы, семантические черты и экспрессивные цели. Оно может быть представлено простым предложением (She was like a tigress ready to jump at me – Она была похожа на тигрицу, готовую прыгнуть на меня), придаточным сравнительным в составе сложного предложения (She looked at him as incomprehensibly as a mouse might look at a gravestone (O'Brain) – Она посмотрела на него так непонимающе, как мышь может смотреть на могильную плиту); часто мы можем встретить отдельные сложные слова: dog-like, hungry-looking. [1, с. 48].

Образное сравнение может сочетаться или сопровождаться другими стилистическими приемами или достигать разных стилистических эффектов. Таким образом, оно часто базируется на преувеличении описываемых черт. Так, молодая женщина, представленная E.McBain как «жарче фонаря и очень-очень интересной». Примеры гиперболических сравнений: «*She heaved away from the table like a pregnant elephant*» (ibid.). (Она ковыляла от стола как беременная слониха).

Следующее отрицательное сравнение в то же самое время является литотой: «His eyes were no warmer than an iceberg». (McBain). (Ее глаза были не теплее айсберга). Иронией: «*Brandon liked me as much as Hiroshima liked the atomic bomb*» (McBain) (Брэндон любил меня так, как Хиросима любила атомную бомбу).

Таким образом, сравнение, являясь одним из спорных и часто употребляющихся средств образности и выразительности, было и остается объектом изучения многих лингвистов в зарубежном языкознании.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Скребнев Ю.М Основы стилистики английского языка: Уч. Для ин-тов и фак. Иностр.языков/Ю.М. Скребнев. 2-е. изд., испр. М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003.221, [3] с. (на англ. языке)

2. Fadaee E. Symbols, metaphors and similes in the literature: A case study of «Animal Farm». Journal of English and Literature Vol. 2. February 2011. Pp. 19-27
3. Galperin I.R. Stylistics. Moscow, 1983.
4. Hugh D. Symbols and Social Theory. New York: Oxford Press, 1969.
5. Pierini P. Simile in English: from description to translation. Università di Roma Tre. 2007. Pp. 27-43
6. Буглак С.И. Соотношение сравнения и метафоры в английском языке, <https://e.lanbook.com/reader/journalArticle/135198/#4> (дата обращения: 29.11.2016)
7. Лингвистические особенности стилистического приема сравнения в разносистемных языках <https://unotices.com/page-abstracts.php?id=27460> (дата обращения: 16.02.2017).

Присянікова Я.М.

Херсонський державний університет

МІКРОПОЛЕ РІВНОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ХУДОЖНЬОГО ПОРІВНЯННЯ

Загальноприйнятим є положення, що функціонально-семантичне поле (далі ФСП) – це певним чином організована система, до складу якої інтегруються гетерогенні за структурою та рівневою приналежністю мовні компоненти [1, с. 494], поєднані на основі спільного значення [3, с. 9].

ФСП характеризується білатеральною природою, тобто представлене як планом змісту, так і планом вираження [2, с. 11]. До складу ФСП інкорпорується інвентар мовних одиниць (план вираження), що поєднуються між собою системними відношеннями, та передають субкатегоріальні варіанти засобами англійської мови (план змісту) [там само]. Конституенти цієї системи пов'язані інваріантним значенням, але ступінь прояву цього значення градуїований, тобто може суттєво відрізнитися від однієї складової до іншої.

Фокус уваги нашого дослідження зосереджено на універсальній семантичній категорії порівняння, яка є одночасно засобом пізнання (оскільки її підґрунтя формус когнітивно-семіотична операція порівняння) і відображення об'єктивної дійсності у мовній тканині (засобами *художнього порівняння*), інкорпуючи процес і результат пізнання дійсності, фіксуючи не лише градуїованість ознаки, яка притаманна певному предмету, а й тотожність або відмінність одного й того ж предмета самому собі у різних просторових або часових зрізах, фактичну або уявну схожість порівнюваних суб'єкта та об'єкта.

Враховуючи різномірність і різноплановість знакової реалізації художнього порівняння, а також з метою вивчення арсеналу морфологічних, лексичних та синтаксичних засобів, що експлікують художнє порівняння, ми послуговуємось теорією функціонально-семантичного поля, оскільки вона уможливує *системність* дослідження різнорівневих мовних одиниць з семантикою порівняння. Відтак, під ФСП художнього порівняння розуміється система морфологічних, лексичних, словотвірних і синтаксичних мовних засобів, які підпорядковані спільній семантичній функції, що полягає у передачі інформації про якісну ознаку предмета або дії та ступеня її прояву.

У результаті поняттєво-логічної операції зіставлення (чит. когнітивно-семіотичної операції порівняння) порівнюваних суб'єкта та об'єкта встановлюється їх схожість / несхожість або рівність / нерівність за певною ознакою. За аналогією можна встановити два типи порівняльних відношень – відношення схожості / рівності та відношення несхожості/нерівності [4, с. 201], що наголошує на семантичній неоднорідності плану змісту функціонально-семантичного поля порівняння. Відповідно до типу порівняльних відношень, що встановлюються на основі субкатегоріальних значень схожості / несхожості по відношенню до семантичного інваріанту порівняння, ми виділяємо мікрополе рівності і мікрополе нерівності як складові функціонально-семантичного поля художнього порівняння.

Метою статті є вивчення структурно-семантичних особливостей художніх порівнянь, що входять до мікрополя рівності.

До складу мікрополя рівності входять власне порівняльні сполучники *like*, *as*, модально-порівняльні сполучники *as if*, *as though*, іменники зі словотвірним суфіксом зі значенням порівняння (*ish*, *-y*, *-ly*), іменники з порівняльним показником *like* у своєму складі, дієслова з семою порівняння (*resemble*, *to look like*, *to be like*, *to seem like*), дієслова з порівняльним сполучником *like* (*shape like*), сталі вирази (*in likeness of*) та позитивний ступінь порівняння прикметників, які встановлюють відношення схожості або рівності суб'єкта та об'єкта порівняння за певною ознакою, що становить основу порівняння.

Ядерну зону мікрополя рівності (1596 прикладів (69,06% від загального обсягу художніх порівнянь мікрополя рівності у кількості 2311)) утворюють художні порівняння, які об'єктивуються у поетичному тексті порівняльними конструкціями з порівняльними сполучниками *like* та *as* в їх структурі. Під порівняльною конструкцією ми розуміємо синтаксичну конструкцію, до складу якої входять порівняльні сполучники або мовні одиниці інших рівнів з компаративною семантикою, що в результаті продукує порівняльний зміст усієї конструкції.

За результатами кількісного аналізу реалізації художніх порівнянь, експлікованих порівняльними конструкціями, було виділено п'ять типів конструкцій, які є характерними для англomовних канадських віршованих текстів: 1) $N_1 + like/as + N_2$; 2) $N_1/Pronoun_1 (PrN) + Adj + like/as + N_2/PrN_2$; 3) $N_1/PrN_1 + V + like/as + N_2/PrN_2$; 4) $N_1/PrN_1 + as + Adj/Adv + as + N_2$; 5) $N_1/PrN_1 + as + Adj + as + Adj + as + N_2/PrN_2$.

Художні порівняння, які експлікуються порівняльною конструкцією $N_1 + like/as + N_2$, констатують схожість порівнюваних сутностей без деталізації основи порівняння, наприклад: "*World like molten glass, / whole sky like a lung.*" (H. Rhenisch "Sharing the Mouth of the Wind Among Friends and Consecrants" [9]). Відсутність експлікованої основи для порівняння при зіставленні гетерогенних об'єктів звільняє простір для створення художніх образів уявою читача у процесі декодування змісту художнього порівняння.

Натомість, у випадку вживання художнього порівняння, яке виражається порівняльною конструкцією типу $N_1/PrN_1 + Adj + like/as + N_2/PrN_2$, виникають певні когнітивні обмеження, що звужують коло образних інтерпретацій художнього порівняння, оскільки експліцитно виражена основа для порівняння позбавляє читача можливості власного трактування змісту художнього порівняння згідно зі своїм особистим життєвим досвідом, знаннями, вподобаннями та інтересами, змушуючи його сприймати світ під кутом зору автора. У цьому випадку автор не направляє свого читача у певному напрямку інтерпретації свого поетичного доробку, а змушує його сприймати вже готовий продукт, наприклад: "*Thou who madest me so fair, / Strong and buoyant as the air, / Tall and noble as a tree, / With the passions of the sea, / Swift as horse upon my feet, / Fierce as lion in my heat, / Rending, like a wisp of hay*" (F.G. Scott "Samson" [9]). У цьому прикладі автор поетичного твору всебічно і детально характеризує героя текстового світу Самсона, позбавляючи при цьому читача творчих пошуків та гри уяви у створенні власного образу ліричного героя під час декодування художнього порівняння, проте, з іншого боку, адресат отримує можливість побачити світ очима автора у всіх кольорах та відчуттях.

Художні порівняння об'єктивовані у поетичному тексті порівняльною конструкцією типу $N_1/PrN_1 + V + like/as + N_2/PrN_2$ використовуються авторами з метою деталізації способу дії суб'єкта порівняння: "*When you breathe in you'll lift like a balloon*" (M. Atwood "Flying Inside Your Own Body" [7]). Тут основа для порівняння експлікується семантикою дієслівної одиниці *lift*, що конкретизує характер дії суб'єкта порівняння.

Художні порівняння експліковані порівняльною конструкцією $N_1/PrN_1 + as + Adj/Adv + as + N_2$ характеризуються стилістичним прийомом висунення, як-от у прикладі з поетичного тексту М. Харріс "Cleaning Cupboards": "*I wish I were rising like the fish / in your dreams, from some green river, sequined, glittering, / as lissome as snakes among the leaning ferns.*" [9]. Увага адресата художнього порівняння фокусується на якійсь характеристиці, яка онтологічно належить двом порівнюваним сутностям, та на однаковому ступені вираженості цієї характеристики в ознаковому просторі кожної з них.

Порівняльна конструкція типу $N_1/PrN_1 + as + Adj + as + Adj + as + N_2/PrN_2$, яка вербалізує художнє порівняння у поетичному тексті, подібна за своєю структурою до попередньої, наприклад: "*Magnetic Resonance Imaging / photos as perfect, as cadaverous / as those in the Atlas of Anatomy.*" (R. Charach

"MRI" [9]). Проте, на відміну від порівняльної конструкції типу $N_1/PrN_1+as+Adj/Adv+as+N_2$ порівняльна конструкція $N_1/PrN_1+as+Adj+as+Adj+as+N_2/PrN_2$ вказує на рівний ступінь інтенсивності прояву декількох спільних ознак для суб'єкта та об'єкта порівняння.

До групи художніх порівнянь, в яких *отождожуються* зіставлявані суб'єкт та об'єкт художнього порівняння, відносимо приклади з поетичних творів англomовних канадських авторів із показниками порівняльного зв'язку типу *such as; same as; as...as; as...as...as* у їх складі зі значенням "такий самий, як". Художні порівняння цієї групи було зафіксовано у кількості 188 одиниць.

Прикладом установлення відношення тотожності між гетерогенними суб'єктом та об'єктом порівняння слугує художнє порівняння з вірша Дж. Дональдсона "Kaleidoscope" "The pieces are every bit / as skittery as the breeze" [9], де шматочки кольорових обгортok від цукерок прирівнюються до легкого вітерця на основі здатності до стрімкого руху.

Художні порівняння, суб'єктом та об'єктом зіставлення яких виступають окремі предмети або явища оточуючої дійсності, ми визначаємо як *предметні*. У випадку зіставлення окремих фрагментів дійсності у плані змісту художнього порівняння доцільно диференціювати *порівняння-ситуації*, що вводяться у тканину поетичного твору модально-порівняльними сполучниками *as if, as though*. Цей тип художніх порівнянь становить навколоядерну зону мікрополя рівності.

Порівняння-ситуація на відміну від предметного порівняння характеризується високим рівнем образності, який гарантується його ірреальною природою, що є результатом нерівності порівнюваних сутностей та впливу на семантичну структуру художнього порівняння порівняльних сполучників *as if, as though*, як у прикладі з віршованого тексту Ч. Робертса "Monition": "And men looked up with startled eyes / And hurried on their way, / As if they had been called, and told / How brief their day" [9].

Поряд із синтаксичними засобами реалізації порівняння особливий інтерес становлять так звані "приховані" порівняння, під якими ми, слідом за Н.В. Яровою, розуміємо "елітет, що проводить аналогію між суб'єктом і об'єктом порівняння без формального вираження подібності та є формулою, у якій зв'язок між предметами і явищами зображується як безсумнівний для самого читача, а тому не потребує ніяких доказів" [6, с. 43]. Іншими словами, "приховане" порівняння – це компресійне порівняння, виражене прикметником, до складу якого входить експлікований об'єкт порівняння та показник компаративного зв'язку, який за потреби може бути розгорнутий у повну компаративну конструкцію.

До "прихованих" художніх порівнянь ми відносимо такі художні порівняння, у структурі яких функціонують ад'єктивні одиниці з афіксальними формантами зі значенням схожості, а саме такими, як *-ish, -like, -y/ly* [5, с. 148].

У ході дослідження нами було встановлено, що приховані художні порівняння утворюються двома способами словотвору – шляхом деривації та словоскладання. Відповідно до деривативного способу словотвору ми диференціюємо субстантивні та ад'єктивні деривативи з афіксальними формантами на позначення схожості, які входять до складу прихованих художніх порівнянь. Кількість художніх порівнянь утворених деривативним способом становить 137 прикладів (5,92%).

Субстантивні деривативи представлені в англomовних канадських поетичних текстах чотирма моделями: 1) $N + like = Adj$; 2) $N + y = Adj$; 3) $N + ly = Adj$; 4) $N + ish = Adj$.

Найбільш характерною моделлю "прихованого" художнього порівняння для англomовної канадської поезії є $N + like = Adj$. Особливістю таких прихованих художніх порівнянь є їх миттєва (за потреби) конвертованість у художні порівняння, які представлені порівняльними конструкціями. Приховане художнє порівняння з поетичного тексту англomовної поетеси І.В. Кроуфорд "Malcolm's Katie: A Love Story" [9]: "Max / ... / Was happy, boy-like, thinking much of Kate," з опорою на особистий емоційний досвід читача без ускладнень трансформується у структурно повну порівняльну конструкцію "Max was happy like a boy thinking much of Kate".

Художні порівняння, до складу яких входять прикметники з компаративним значенням, які утворені за моделлю $N + y = Adj$, демонструють високий ступінь прояву експлікованої ними ознаки у суб'єкта порівняння, наприклад: "After a morning of rain, curtains of fresh water fall from mossy slopes above." (L. Chouse "Blue Beach" [11, с. 12]). Компаративний потенціал аналізованої ад'єктивної одиниці, що входить у художнє порівняння, знаходить своє підтвердження у словникової дефініції (пор.: mossy – resembling moss [13]).

Поодинокими є випадки вживання прихованих художніх порівнянь із компаративними прикметниками, що утворені шляхом додаванням афіксу *-ly* до іменникової основи ($N + ly = Adj$). Субстантиви такого типу здатні формувати як узуальні художні порівняння, як-от, наприклад, у віршованому творі Л. Чойса "The Necropolis, Glasgow": "Soiled hands around an amber glass, / as the sweet sickly smell of a coal fire / reminds him of one comforting thought." [11, с. 38], так і створювати оказіональні способи вживання компаративного прикметника у структурі художнього порівняння: "Since I'm Island-born home's as precise / as if a mumbly old carpenter" (M. Acorn "The Island" [9]). Утворена автором ад'єктивна одиниця на позначення схожості походить від іменника *mumble* зі значенням *бурмотіння*, де у разі додавання суфікса *-(l)y* підкреслюється високий ступінь вираженості конкретної ознаки в образі суб'єкта порівняння. Зазвичай люди похилого віку (*old*) схильні до повсякчасного бурмотіння (*mumble*) і незадоволення всім навкруги. Саме ця ознака слугувала основою для створення другої частини порівняння "a mumbly old carpenter", яку слід читати як "a carpenter mumbles as all old people usually do".

Компаративні прикметники, утворені шляхом додавання ад'єктивного суфікса *-ish* до іменникової основи, об'єктивують існування певної ознаки у суб'єкта порівняння спільної з об'єктом порівняння, але ступінь її вираженості незначний. Більш того, художні порівняння саме з такими прикметниками у своєму складі можуть надавати негативного забарвлення суб'єкту порівняння [5, с. 144]. Цей клас порівняльних прикметників будується за наступним зразком: $N + ish = Adj$ ("He wandered into the market / With pipes and goatish hoof; (goatish – "resembling a goat," especially "stinking" or "lustful" [14]; goatish = like a goat) /.../ And back of the elfin music, / The burlesque, clownish play," (clownish – "look or behave rather like a clown" [12, p. 506]; clownish = like a clown) (W.W. Campbell "Pan the Fallen") [9].

Ад'єктивні деривати, що об'єктивують художні порівняння у поетичному тексті, утворюються за схемою $Adj + ish = Adj$, наприклад: "he peers into the dim light inside the car, / thick glasses, reddish face, / tilts his head at my wife" (L. Choyce "The Perfect Advice" [11, с. 45]). Наголошення потребує той факт, що до цієї групи належать виключно прикметники на позначення кольору. Зокрема, червоного, який є знаковим для канадської культури і входить до числа кольорів державного прапора, оскільки символізує людські жертви, які країна заплатила за участь у світових війнах [8].

Словоскладання також відіграє значну роль у формуванні прихованих художніх порівнянь. За результатами опрацювання ілюстративного матеріалу дослідження нами було виокремлено шість словотворчих моделей, за якими утворюються компаративні прикметники, що репрезентують приховані художні порівняння у поетичному тексті:

1) $N + Participle II = Adj$, наприклад: "those toffee-coloured Buicks" (B. Dempster "The Dead are Watching Us" [9]); "A velvet-footed, cedar-scented breeze" (A. Sullivan "Brébeuf and Lalemant" [10, с. 289]).

2) $N + Adj = Adj$, наприклад: "a snow-white doe" (I.V. Crawford "The Dark Stag" [9]); "By rain-clear rum" (G.E. Clarke "Bee's Wings" [9]);

3) $Adj + N = Adj$, наприклад: "Tell us thy dream, O thou silvery star, / Bird with the white-flame wing" (A.D. Watson "The Comet" [10, с. 232]);

4) $N + N = Adj$, наприклад: "apple-bite smile" (B. Demster "Colours" [9]);

5) $Adj + Adj = Adj$, наприклад: "rhythmic and Zapotecan-proud classic women / dance" (E. Birney "Sestina For The Ladies Of Tehuantepec" [9]), "And then came fog, / By noon, blind-white, / And in the night / Black-thick ..." (Ch. Roberts "The Iceberg" [9]);

6) $Adj + Participle II = Adj$, наприклад: "who stare glassy-eyed at the video lottery machines / in smoky bars at 8 pm" (L. Choyce "Best Minds" [9]).

Окрему групу складають приклади художніх порівнянь з показником порівняльного зв'язку між суб'єктом та об'єктом порівняння у вигляді словосполучень типу *the colour of, the smell of*, які знаходяться на віддаленій периферії функціонально-семантичного поля порівняння: "A blackberry is / the colour of a painful / bruise on the upper arm," (S. Bolster "Many Have Written Poems About Blackberries" [9]), "Then you appear as my lover / smelling of clove, mint and coriander" (A. Cooper "Horus of my Heart" [9]).

Отже, мікрополе рівності є структурним елементом утворення більш високого рівня – функціонально-семантичного поля порівняння. До ядерної зони мікрополя рівності ФСП художнього порівняння належить корпус порівняльних конструкцій на позначення схожості з показниками порівняльного зв'язку *as, like*, відсоткова частка яких становить 69,06% (1596 художніх порівнянь). Навколоядерна зона представлена художніми порівняннями, які актуалізовані порівняльними конструкціями з порівняльними сполучниками *as if, as though*, що становлять 11,42% (264 художні порівняння). На близькій периферії розташовуються художні порівняння, об'єктивовані порівняльними конструкціями на позначення тотожності ознак порівнюваних сутностей, які вводяться у поетичний текст порівняльними сполучниками *as ... as, such as*. Кількість таких художніх порівнянь налічує 188 випадків вживання (8,13%). Порівняльні конструкти, утворені афіксальним способом словотвору, нараховують 137 художніх порівнянь або 5,92% від загальної кількості прикладів мікрополя рівності. Кількість художніх порівнянь, що виражаються лексичними одиницями з семою “порівняння” у їх семантичній структурі, складає 71 приклад (3,07%). У центральній периферії, що є буферною зоною між близьким та віддаленим її секторами, знаходимо порівняльні конструкти, утворені шляхом словоскладання у кількості 49 художніх порівнянь (2,12%). На віддаленій периферії знаходяться лексичні одиниці зі значенням віддаленої схожості, кількісний показник яких дорівнює 6 художнім порівнянням (0,25%).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. О грамматике функционально-семантических полей / Александр Владимирович Бондарко // Известия АН СССР. Серия лит-ры и языка. – М. : Наука, 1984. – Т. 43. – № 6. – С. 492–503.
2. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, 1987. – 349 с.
3. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
4. Функционально-семантические и словообразовательные поля в лингвистике / [научн. ред. Ю. Н. Власова, Ю. В. Дашко]. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. гос. пед. ун-та, 1998. – 360 с.
5. Харитончик З. А. Лексикология английского языка : [учеб. пособие] / З. А. Харитончик. – Мн. : Выш. шк., 1992. – 229 с.
6. Ярова Н. В. Компаративні блоки у сучасній американській поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ярова Наталя Володимирівна. – К., 2003. – 192 с.
7. Atwood M. “Flying Inside Your Own Body” [Electronic resource] / M. Atwood. – The resource is available: http://www.poetrysoup.com/famous/poem/2667/flying_inside_your_own_body
8. Canada Flag [Electronic resource]. – The resource is available: <http://canadaflag.facts.co/canadianflagof/canadaflag.php>
9. Canadian Poetry Online [Electronic resource]. – The resource is available: http://www.library.utoronto.ca/canpoetry/index_poet.htm.
10. Canadian Poets / [ed. J. W. Garvin]. – Toronto, Canada : McClelland, Goodchild & Stewart, Publishers, 1916. – 472 p.
11. Choyce L. Caution to the Wind [Electronic resource] / L. Choyce. – The resource is available: <http://www.lesleychoyce.com/>
12. Collins Dictionary and Thesaurus / [edit. director Diana Treffry]. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2000. – 1398 p.
13. Dictionary [Electronic resource]. – The resource is available: <http://dictionary.reference.com/>
14. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – The resource is available: <http://www.etymonline.com>

ЯВИЩЕ МОТИВАЦІЇ ТА ВНУТРІШНЯ ФОРМА ЯК ОСНОВА НОМІНАЦІЙ ОДЯГУ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ СЕМАНТИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Сучасна лінгвістика вивчає мовні одиниці на позначення одягу в двох напрямках: *номінативному* й *функціональному*. Відкритим залишається питання термінологізації таких одиниць. До номінацій одягу досить часто відносять не лише мовні одиниці на позначення одягу, а й лексику текстильної промисловості, дизайну і стилю, що використовується на позначення загальноприйнятих у професійному середовищі спеціальних назв [9, с. 43]. Унаслідок цього дослідники-лексикологи (Т. Винниченко, Т. Долгова) визначають мовні одиниці на позначення одягу як термінологічні. Проте більшість науковців (Г. Коваленко, Н. Кулакова, Я. Матосян, Н. Пашкова, Г. Хмара, С. Шафіков) розглядають такі мовні одиниці саме як *номінації*.

Номінація – поняття значно ширше за термін, оскільки воно комплексно позначає мовні одиниці в номінативній функції, тобто використовується для виокремлення та називання фрагментів реального світу й формує поняття про нього у формі слова, словосполучення або фразової єдності [11, с. 130–131]. Отже, відношення між терміном і номінацією ґрунтуються на кореляції частини й цілого, тобто цитуючи класичний вислів Г. Уфімцевої "кожен термін є номінацією, але не кожна номінація є терміном" [13, с. 12].

Варто зазначити, що на процес номінації впливають певні фактори: досвід людини, лінгвістична техніка, психологія людини, роль суспільства, вплив зовнішніх факторів, взаємовідношення мови, мислення та реальної дійсності [10, с. 157–159]. Ім'я також є результатом досвіду, який структурується у свідомості, тому знання про референт є необхідною умовою створення імені, слово проводить автоматичну і непомітну роботу щодо аналізу предмета, передаючи багатовіковий досвід про цей предмет [9, с. 44]. *Засобами номінації* є словотворення, синтаксична та семантична транспозиції [1, с. 36].

Посилений інтерес лінгвістів до номінативного аспекту вивчення мовних одиниць на позначення одягу обумовлюється тим, що в аспекті номінації розкриваються когнітивні процеси сприйняття людиною певних фрагментів дійсності [7, с. 34]. Так, дослідниця Г. Коваленко [6], аналізуючи засоби номінацій одягу в англійській мові, виокремлює не лише основні моделі формування мовних одиниць на позначення одягу й моди (афіксація, словоскладання, акронімізація, запозичення), а й когнітивні механізми утворення нових лексичних одиниць, до яких відносить аксіологічне переосмислення, аналогію, опозицію, акцентування та асиміляцію [6, с. 17]. Відтворення позамовної дійсності, пояснює Г. Коваленко, реалізується в номенах на кшталт *power suit*, *wannable style*. Так, номінація *power suit* відображає емансипацію, а політико-економічні чинники обумовили появу таких словосполучень, як *national standard dress*, *utility gown*.

Процес *первинної номінації*, тобто утворення абсолютно нових найменувань для називання об'єктів, є досить рідкісним явищем у сучасних мовах [1, с. 36; 13, с. 73]. Основою для позначення нових реалій є *вторинна номінація*, результати якої сприймаються як похідні за морфологічною будовою чи значенням. Ми, своєю чергою, спираємось на визначення *вторинної номінації* як використання однієї й тієї ж форми на позначення інших об'єктів, у той же час і сам предмет, який має цю назву, може отримати інше позначення [2, с. 243; 13, с. 432].

Вторинна номінація ґрунтується на асоціативному характері людського мислення, при якому рух іде від об'єктивної реальності в царину мови – "семантична інтерпретація" [9, с. 45]. Асоціація може спиратися на конкретно-буттєве уявлення (власне асоціація) та конкретно-чуттєве (асоціативно-образна асоціація) [2, с. 136]. Прикладами конкретно-буттєвої асоціації у нашому дослідженні є метонімічні моделі "матеріал – виріб з такого матеріалу": англ. *straw* "солом'яний капелюх з широкими і плоскими крисами"; укр. *дерев'янки* "селянське взуття, виготовлене з дерева"; асоціативно-образні моделі реалізовано в метафоричних номінаціях: англ. *stovepipe* "високий чоловічий капелюх із шовку"; укр. *равлик* "вид шкіряних постолів" (очевидно, пов'язане з *равлик* "слимак"; назва зумовлена подібністю постолів до раковини равлика).

Урахування властивостей та ознак предмета при називанні стає основою для поділу номінацій на *мотивовані* та *немотивовані*. *Мотивацію* розуміємо як цілеспрямований процес відображення в лексичній одиниці засобами мови певної ознаки денотату, що входить до корпусу ознак його лексичного значення, а також як вибір ознаки предмета, що стає представником предмета в цілому [4, с. 14–15]. Відтак *мотиваційна ознака* – це семантичний компонент, який є основою називання мовної одиниці [5, с. 17]. І якщо в його основі лежить зв'язок із реліктами певної національної культури, то цей семантичний компонент виявляється *національно-культурним*.

Мотивованість слова може бути звуконаслідувальною, словотвірною та семантичною [12, с. 113–115]; фонетико-конструктивною, семантико-конструктивною; абсолютною (фонетичною) і відносною (морфологічною і семантичною) [3, с. 27–28].

Оскільки звуконаслідування при найменуванні одягу як групи предметної лексики не є досить продуктивним, зупинимось на словотвірній та семантичній деривації. При словотвірній деривації похідне слово мотивується значенням спільнокореневого твірного слова (напр., англ. *shrug* (пох. від *to shrug* "знизувати плечима") "жіночий короткий жакет; кардиган"; укр. *мальованка* (пох. від нім. *malen* "малювати") "спідниця з розмальованого полотна; барвіста хустка". Такі відношення є регулярними, модулюють ієрархію одиниць за опозицією первинність/вторинність. Формування нового слова відбувається з опорою на існуючі граматичні класи, частини мови, імена поділяються на ідентифікуючі та предикатні (предмет позначається іменником, дія – дієсловом) [1, с. 43; 13, с. 55].

Під *внутрішньою формою* слова ми розуміємо суттєву ознаку для мовного пізнання, яка є основою номінації при утворенні нового лексичного значення слова, усвідомлення основи найменування, що мотивує звукову оболонку [3, с. 26; 10, с. 172]. Ознака, яку покладено в основу внутрішньої форми, не обов'язково має бути головною, вона має вибірковий або дистинктивний характер [10, с. 166], не існує суттєвих і несуттєвих ознак, ми сприймаємо об'єкт цілісно, пов'язуємо його з внутрішнім образом. Виокремлення ознаки пов'язане з характером сприйняття предмета, є процесом пізнання реалії. Мислення людини редукує уяву про предмет до однієї визначальної ознаки, яка в більшості випадків є перцептивною [8, с. 55]. *Поняття* можна представити у вигляді дефініції суттєвих ознак класу, а *значення* фактично виконує роль вказівки на комплекс диференційних ознак [10, с. 90].

У ході аналізу відібраного мовного матеріалу дослідження встановлено, що основою порівняння (*tertium comparationis*) є *внутрішня мотиваційна ознака* назв одягу, зіставлення якої дало змогу простежити ступінь її прояву в метафоричних і метонімічних найменуваннях одягу та у процесі словотвірної деривації в англійській та українській мовах. Наприклад, англ. *pink* "червоний камзол мисливця на лисиць"; укр. *сіряк* "верхній одяг із домотканого сукна", де мотиваційною ознакою є колір (метонімічне перенесення). Мотиваційною ознакою номінації одягу є метафоричні перенесення назв, які ґрунтуються на асоціативній подібності форми між внутрішніми і зовнішніми ознаками предметів: англ. *putps*, укр. *човники* "легке взуття на низькій підшви" (метафоричне перенесення назви за формою).

Національно-культурна семантика може виявлятися і через засоби словотвірної деривації. Найпродуктивнішими способами словотворення виявилися афіксальний в українській мові (*вушанка, нарукавник*) та композитна номінація (основоскладання) – в англійській (*bearskin, playsuit*).

Основою порівняння обрано й *зовнішню мотиваційну ознаку* при дослідженні вторинних найменувань одягу, утворених унаслідок перенесення назв одягу на предмети інших лексичних сфер, а також фразеологічних номінацій одягу. Предмети побуту є джерелом англійських та українських власних назв (онімів), до яких належать прізвища людини: англ. *Boot, Broadbelt*; укр. *Деля, Чобітько*). Найменування одягу можуть використовуватися також на позначення топографічних об'єктів: англ. *Petticoat Lane, Shoe Lane*; укр. *Зарукав'не, Кожушки*. Апелятивну лексику, мотивовану назвами предметів одягу та їхніх елементів, представлено такими номенами: англ. *jackel* "чохол, обшивка, капот двигуна" – пор. укр. *кожух* "технічна оболонка, футляр для ізоляції".

Національно-культурні особливості найменувань одягу виявляються й у процесі фразеологізації, тобто коли назва одягу набуває образного значення у складі фразеологічної одиниці: англ. *lick someone's boots* – укр. *лизати чоботи* "підлабузюватися до кого-небудь".

Відмінним є компонентний склад фразеологізмів обох мов, що й зумовило їх різне оцінно-образне й прагматичне значення.

Отже, основою для позначення нових реалій є вторинна номінація, як використання однієї і тієї ж форми на позначення інших об'єктів; на основі вторинної номінації актуалізується таке поняття, як мотивація номінативної одиниці; основою порівняння у дослідженні є внутрішня і зовнішня мотиваційна ознака назв одягу, а також способи словотворення найменувань одягу в англійській та українській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аладько Д.О. Типология моделей номінації посуду в англійській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Дмитро Олександрович Аладько. – К., 2011. – 206 с.
2. Архангельська А.М. "Чоловік у слов'янських мовах" : [монографія] / Алла Мстиславівна Архангельська. – Рівне : РІС КСУ. – 2007. – 448 с.
3. Блинова О.И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикографии / О.И. Блинова // Вопросы изучения лексики русских народных говоров. – Л. : Наука, 1972. – С. 92–106.
4. Будагов Р.А. Слово и его значение : [научно-популярный очерк] / Рубен Александрович Будагов. – М. : Добросвет, 2003. – 64 с.
5. Голев Н.Д. Ономазиология как наука о номинации / Н.Д. Голев // Русское слово в языке и речи : [сборник научных статей]. – Кемерово : Изд-во Кемеровского ун-та, 1977. – Вып. 2. – С. 13–23.
6. Коваленко Г.М. Англійська лексика моди ХХ – ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Коваленко Галина Миколаївна. – К., 2005. – 219 с.
7. Кубрякова Е.С. Ономазиология / Е.С. Кубрякова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, – 2-е изд., 1998. – С. 345–346.
8. Мізін К.І. Компаративна фразеологія / Костянтин Іванович Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. – 168 с.
9. Птуха В.А. Національно-культурна семантика номінативних одиниць на позначення одягу в англійській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Птуха Владислав Анатолійович. – К., 2013. – 210 с.
10. Серебренников Б.А. Номінація и проблема выбора / Б.А. Серебренников // Языковая номінація. Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 147–187.
11. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номінативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
12. Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С.М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 1. – С. 112–128.
13. Уфимцева А.А. Лексика / А.А. Уфимцева // Общее языкознание. Внутренняя структура языка / [под ред. Б.А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1972. – С. 394–455.

Сіроштан Т. В., Атаманюк М. В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АБСТРАКТНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

Специфічними ознаками художньої літератури для дітей є простота викладу, стилістична точність і різноманітність, чистота, образність. Безсумнівною є дидактичний характер таких творів, що становлять неодмінну складову виховання дітей. У літературі сучасної доби спостерігаються наявність гострого конфлікту, поглиблений психологізм, висвітлення важливих соціальних проблем,

новаторство тем, ідей та образів. Водночас дуже часто помітною є нестача таких моральних категорій, як доброта, чуйність, милосердя, любов, дбайливе ставлення до близьких, повага. Як відомо, дійсність досягається не лише шляхом безпосереднього сприйняття речей і явищ за допомогою органів чуттів, але й опосередковано – через вплив слів на мислення, тому особлива роль у формуванні світогляду дитини належить саме лексичі художніх творів. Важливе значення, зокрема, має абстрактна лексика, яка служить засобом інтелектуалізації тексту, сприяє науковому розвитку читачів, розширенню їх знань про навколишнє середовище, допомагає виробити в них позитивні моральні якості тощо.

Абстрактність і сам процес абстрагування надзвичайно характерні для мови, оскільки здатність оперувати узагальненими категоріями, що з'являється на вищому рівні розвитку мислення, втілюється саме в абстрактній лексичі. Слова з таким значенням «називають поняття, що не мають реального втілення» [9, с. 7] і відображають «систему світоглядних цінностей, уявленнє людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто абстрактна лексика виражає інтелектуальну, духовну та емоційну діяльність людини» [11, с. 288]. Вивченню української лексики з такою семантикою присвячені праці Л. А. Булаховського, І. І. Ковалика, В. В. Німчука, Л. М. Полюги, О. О. Потебні, Н. М. Томи, І. П. Чепіги та інших учених, проте функціонально-стилістичні особливості абстрактних назв у сучасних художніх творах для дітей не були об'єктом спеціального дослідження, що зумовлює актуальність розвідки.

Мета статті – проаналізувати стилістичні параметри використання абстрактної лексики в сучасних художніх творах для дітей (на прикладі прози Івана Андрусика, Лесі Ворониної, Надії Гуменюк, Олесея Ільченка, Марини Павленко).

У лінгвістиці до абстрактної лексики відносять іменники, які позначають розумові, психічні, фізіологічні, морально-етичні поняття (*добро, зло, свідомість, справедливість*), наукові терміни з різних галузей життя (*лексема, морфема*), слова зі значенням стану, властивості (*батьорість, веселість, геніальність*), ознаки та якості (*білизна, величина*), узагальненої дії (*мовлення, загартування*) тощо [11, с. 292]. Мовознавці також визначили, що іменники з абстрактним значенням утворюються за допомогою певного набору словотвірних афіксів, зокрема суфіксів *-анн(я), -енн(я), -інн(я), -н(я), -ин(а), -б(а), -ість, -ощ(і), -ок, -ств(о), -изм (-ізм)* [3, с. 66–67].

В обстежених джерелах сучасної художньої літератури для дітей трапляються такі лексико-семантичні групи абстрактів: назви узагальнених дій, результатів розумової та мовленнєвої діяльності людини, особливостей її характеру і поведінки, номени на позначення життєвих обставин, різних реалій буття, явищ звукового сприйняття, термінологічна лексика тощо.

В аналізованих творах, за нашими даними, використовується велика кількість стилістично нейтральних іменників, що називають предметні дії, процеси, наприклад: *Віка, навпаки, мріяла про спілкування з кількома відомими у світі авторами книжок фентезі* [7, с. 5]; *Усі друзі слухали Віку й Тараса, і кожен мріяв-вигадував щось із життя автора після його уславлення* [7, с. 6]; *Після того, як Оленка і Влад знайшли в старій обсерваторії дивовижне Крісло Переміщення, вони здійснили шість мандрівок до незнайомих світів...* [6, с. 6]; *І саме завдяки такому викривленню люди можуть доволі швидко потрапити на інші планети, не витрачаючи часу на міжзоряні перельоти* [6, с. 7].

Стилістично нейтральні абстракти в дитячій літературі позначають результати розумової та мовленнєвої діяльності людини: *Ех, шкода, що ми не заклалися на спір!* [5, с. 167]; *з їхніх плутаних розповідей мало що прояснилося* [5, с. 171]; *Жарту жартами – а воно ж таки не жарт!* [1, с. 47]. Пор. також розмовне: *Тобі, певно, цікаво, чому я обрав для своїх оповідок дитинство саме цих людей, а не інших?* [1, с. 8]; *де оповідка – те саме, що оповідання "словесне повідомлення, розповідь; невеликий за обсягом прозовий художній твір, новела"* [10, т. V, с. 717–718]. В окремих випадках автор доречно вжитим словом передає негативне ставлення до такої діяльності, наприклад: *У Радика аж голова запаморочилася від тієї балаканини-бреханини* [5, с. 175]. Інколи спостерігається експресивність абстрактів із таким значенням, зокрема їх метафоричне вживання: *в глибині душі у мене жила божевільна мрія* [4, с. 37]; *Усі мої припущення й підозри луснули, мов мильні бульбашки* [4, с. 44]; *Тому іноді й топить у горіщі свої нездійсненні мрії* [8, с. 9]; *Під чолом тим усе працює думка, а очиська світ у себе так і вбирають!* [8, с. 10]; *Думки не приходили* [1,

с. 20]; А з тим димком і **думки** в'ються... [1, с. 44]; А наступного ранку по Керелівці пробіглася **чутка**... [1, с. 46] тощо.

Твори для дітей за допомогою абстрактної лексики також знайомлять читачів із загальними поняттями навколишнього світу, різними реаліями буття людини, наприклад: *Цей науковець довів, як відомо, що цілком можливо створити двигун, який викривляє простір* [6, с. 7]; *Здається, пригода стає не прогулянкою, а небезпеккою* [6, с. 14]; *Здається, оце якраз і зливаються зараз у ньому воедино сім барв, сім нот, сім днів світотворення, сім поколінь* [8, с. 15]. Використання таких слів у переносному значенні викликає зацікавлення, сприяє створенню яскравих образів в уяві дитини: *Перед здивованим Владом якимось дивним чином розгортався, вибудовувався, немов із пазлів, красевід* [6, с. 10]; *На мить запанувала тиша, нападники перестали кричати* [6, с. 16]; *Кожен із оборонців фортеці... раптом завмер у тій позі, в якій його застала якась мить* [6, с. 17]; *Уже поночі, денна спека пришикла*... [1, с. 44].

Узагальнені найменування звуків часто трапляються у творах для дітей і слугують розширенню їх знань про світ, природу, тварин: *Вітер, пахощі, навіть усі нічні шелести* щезли, натомість починає випадати роса [8, с. 22]; *його слова заглушило пронизливе вицання гальм* [4, с. 29]; *Те цвірінкання мало не до сказу доводить тубільців* [5, с. 153]; *Гуманоїди з голосним кваканням кидаяться врозтіч* [5, с. 155]; *І за мить жалібне дзявкання змінилося радісним гавкотом* [5, с. 157]. Метафоричне вживання абстрактів із такою семантикою увиразнює авторську думку, емоційно виділяє її, наприклад: *Загрозливі звуки було чутно навіть крізь завивання вітру й потужні удари хвиль* [7, с. 45]; *Клас вибухнув реготом* [2, с. 40].

Окремі абстрактні найменування в сучасній дитячій літературі характеризують особливості поведінки, називають вчинки героїв: *З ним подорожі до інших світів стали б просто приємністю, а не ризиком* [6, с. 7]; *Оце так місце для забавки!* [6, с. 13]; *Моя поява викликає низку зникнень свійських тварин та великий переполох у їхніх господарів* [5, с. 5]; *ось і в Україну примандрувала, щоб чинити усіякі капості* [5, с. 5].

На позначення рис характеру персонажів твору також використовуються абстрактні іменники. Позитивними рисами наділяються герої, які слугують зразком для наслідування, наприклад: *І лише кмітливість, знання і витримка* допомагали Оленці та Владу повертатися до свого рідного світу... [6, с. 6]; *Але пильність, брате Даниле, накопи не завадить* [6, с. 13]; *Якби не ці пригоди зі слідами і пошуки чупакабри, якби не кмітливість та допитливість* невгамовної четвірки... [5, с. 172]; *І грошей обмаль, і не дався хазяїновитістю* в свого тата, Павлусового діда Тимофія [8, с. 17] тощо. Негативні риси характеру, властиві "поганим" персонажам, засуджуються й також позначаються абстрактними іменниками, наприклад: *тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділися його зверхність і грубість* [4, с. 44]; *було видно, що вони втратили весь свій гонор* [4, с. 254].

Життєві обставини й стан людини називають такі абстракти з експресивною семантикою: *Навіщо їй ця халепа? Це ж клопіт* несусвітній! [5, с. 170]; *влаштувати справжню чупакабрівську паніку, щоб відлякати цікавих від Любавиноного лісу*... [5, с. 182]. Пор. також оказіональне: *відкривається перед нами усі кривди-пониження рідного слова* [8, с. 9]; *Шкода: безсилі янголи відвернути майбутні нашествия-нещастя!* [8, с. 18].

Назви узагальнених ознак представлені переважно відприкметниковими абстрактами: *Це був запах вогкості й болотних трав* [4, с. 40]; *Мігель пояснив, що в цьому разі вимагається абсолютна точність*... [6, с. 8]; *То – настінний годинник, що, як і самовар, як і змінене прізвисьце, має вказувати на «панськість» Григорія Тичини* [8, с. 17]; *А поруч дяк Богорський – як зареве, як замакекече після вчорашнього, – так мов терлугом по душі*... Оразу вся святочність і розвіюється... [1, с. 56], де святочність "властивість зі значенням святочний – те саме, що святковий" [10, т. IX, с. 105] та ін.

Особливе значення у дитячих творах, на наш погляд, має абстрактна лексика морально-етичної тематики. Про неї можна віднести найменування почуттів: *З ним подорожі до інших світів стали б просто приємністю, а не ризиком* [6, с. 7]; *Оленка від радості почала підстрибувати на місці*... [6, с. 8]; *є в твоєї біографії ба-га-то пікантних пунктиків, у тому числі і твоя пристрасть до зміни образу*... [5, с. 174]; *хлопцеві аж дух перехопило від захвату* [1, с. 69]. Пор. також авторські

новотвори: *Павлусеві здається, що все – наче кризь нього самого проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів...* [8, с. 10].

Письменники використовують у дитячій літературі, за нашими даними, значно меншу кількість абстрактів на позначення негативних відчуттів, наприклад: *Проте збентеження не зникає* [8, с. 17]; *І страждань закоханого Павлового серця не відвернуть* [8, с. 20]; *Обняла, зашепотіла гаряче, але з острахом...* [1, с. 19]; *був боярин Атанас, який утік від царського гніву кудись у Ригу* [1, с. 33]; *Тарас стояв поміж люду, ближче до лівого рогу півмісяця, і аж трусувся зо страху* [1, с. 57] та ін.

Часто простежується метафоричне вживання назв емоцій, почуттів: *Напруга розтала, мовби її не було* [1, с. 67]; *Замість цього мене охопила цікавість і бажання приєднатися до Зайця і Жука* [4, с. 18]. Для досягнення емоційно-експресивного впливу на читача автори дитячих творів вдаються до персоніфікації, наприклад: *Їй-Богу, такої ночі лихо не може ходити світом – лиш добрі янголи!* [8, с. 8]; *Ех, як добре, що, крім святого Павла, охороняє хлопчину й любов найрізнішій!* [8, с. 9]; *Тривога потроху відпустила хлоп'ячі серця* [8, с. 18].

Трапляється в обстежених джерелах і термінологія різних галузей науки (поширеними в цьому випадку виявилися запозичення з інших мов):

- літератури – *І ось одного дня після уроків усі друзі зібралися вдома у Юрка, аби обговорити жанр свого твору* [7, с. 6]; *Важливо так закрутити сюжет, щоб від читання ніхто відірватися не зміг!* [7, с. 7]; *вони наблизилися до розуміння справжнього механізму дії, який має рухати детектив начебто сам собою, невимушено, природно, але невідворотно й динамічно* [7, с. 10];

- лінгвістики – *Нарешті Оленка ... висловила ... «геніяльну згогадку» (таке словосполучення було в одній старій, з 1920-х років, книжці з домашньої бібліотеки)* [7, с. 9]; *Всі наперебій диктували ... ідеї, які поступово перетворювалися на більш-менш прийнятні фрази, речення, репліки героїв твору* [7, с. 11]; *чого дідусь засунув колінь за платву звичайнісінький (це так тоді здавалося!) український правопис Лозинського, виданий у 1942 році, літери якісь такі дивні в цьому правописі трапляються* [1, с. 5];

- техніки – *Мігель розповів... про зміни, внесені ним разом із професором Філом у конструкцію Крісла* [6, с. 7];

- медицини – *Навіть його вічний нежить вгамувався, і професор перестав чхати* [6, с. 8]; *Але епідемія чупакабризму вже охопила Любитівку...* [5, с. 183];

- історії – *Дорогою Петро розповів дітям, як важко було зводити це укріплення тут, на південні межі козацької держави...* [6, с. 13]; *Тому всі козаки ретельно готувалися до бою та можливої облоги* [6, с. 13]; *Не кажучи вже про страшні роки Руїни, коли колегія стояла пустою...* [1, с. 17];

- спорту – *Бабаба в нокаут відприв* [5, с. 187]; *в неї розряд із плавання й плечі ширші, ніж у директора школи* [2, с. 9];

- оскільки твори для дітей часто пов'язані зі шкільним життям, то відповідно маємо багато абстрактів цієї лексико-семантичної групи: *Буде ще як мінімум десятка за ту злочасну контрольну з лінійними рівняннями...*, *бо там навіть випадково помилитися не дуже виходить, цифри ж збігаються мусьть, якщо розв'язок правильний* [2, с. 13]; *я стояв перед ними, мов на екзамені* [4, с. 19] тощо.

Уведення до художнього тексту термінів, на думку вчених, зумовлюється тематично-методичним аспектом, тобто з метою реалістичного зображення дійсності. З іншого боку, має місце й лінгвостилістичний аспект, що передбачає використання терміна як елемента художньої мовтоворчості, як засобу творення художнього образу [12, с. 278]. Експресивність терміна простежується, на наш погляд, в оказіональних утвореннях, наприклад: *Насправді я алгебру-геометрію не дуже люблю, мені більше мова-література подобається* [2, с. 8]; *Але епідемія чупакабризму вже охопила Любитівку...* [5, с. 183].

Отже, абстрактна лексика – це доволі великий клас слів, використовуваних у художній літературі, зокрема й у творах для дітей: назви дій, ознак і якостей, найменування рис характеру, особливостей поведінки, реалій навколишнього світу тощо. Вона представлена також численними словами моральної тематики, тому її наявність у дитячій прозі дозволяє не лише поповнити словниковий запас читача, але й формувати в нього позитивні моральні якості. Абстрактні

найменування є засобом інтелектуального наповнення текстів, сприяють відтворенню фрагментів дійсності. Хоча стилістично нейтральна лексика з абстрактним значенням становить основу літератури для дітей, проте часто абстракти набувають у художньому тексті експресивних відтінків, розширюють семантику, виконують стилістичні функції та стають образними засобами авторського мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк Іван про Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Оснів'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с. – (Серія «Життя видатних дітей»).
2. Андрусяк І. Вісім днів із життя Бурундука : повість / І. Андрусяк. – К. : Грані-Т, 2012. – 72 с. – (Серія «Книготерапія»).
3. Волох О. Т. та ін. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов. – К. : Вища школа, 1989. – 334 с.
4. Воронина Л. Таємне Товариство Боягузів та Брехунів: повісті / Л. Воронина. – К. : Грані-Т, 2012. – 268 с.
5. Гуменюк Н. Чупакабра і чотири «мушкетери» : повість / Н. Гуменюк. – К. : Грані-Т, 2013. – 192 с. – (Серія «Сучасна дитяча проза»).
6. Ільченко О. Загадкові світи старої обсерваторії / О. Ільченко. – К. : Грані-Т, 2009. – 96 с. – (Серія «Сучасна дитяча проза»).
7. Ільченко О. Смертельний круїз / О. Ільченко. – К. : Грані-Т, 2008. – 128 с. – (Серія «Дивний детектив – 08»).
8. Марія Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцеву, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко. – К. : Грані-Т, 2009. – 120 с. – (Серія «Життя видатних дітей»).
9. Полюга Л. М. Абстрактна лексика / Л. М. Полюга // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 7–8.
10. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
11. Тома Н. М. До проблеми визначення абстрактної лексики / Н. М. Тома // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – Вип. 34. – К., 2011. – С. 288–292.
12. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2012. – 351 с.

Тодер С. В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РИБАЛЬСЬКА ЛЕКСИКА В ГОВІРЦІ СЕЛА СІМЕР ПЕРЕЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Процес найменування в будь-якій мові передбачає вибір з безлічі ознак однієї, за якою можна пізнати об'єкт номінації і яка, на думку номінатора, найкраще відображає властиві йому особливості. Унікальність відображення світу в мові зумовлюється декількома факторами. По-перше, це особливості національного складу мислення. По-друге, на вербальну діяльність впливають відмінності природного середовища й матеріальної культури. У цьому аспекті рибальська лексика є вдалим матеріалом для дослідження [7, с. 209].

За свідченнями Ю. А. Марєги, «першу фіксацію іхтіонімів у лексикографічних джерелах знаходимо в «Лексиконі» П. Беринди (*пернь* – *окунь*), одиничні назви в словничку, доданому до статті «Заметках о русинской терминологии» М. Левченка, де до іншомовних слів подано народні назви (*форель* – *пестрюга*), «Материалах для словаря древнерусского языка» І. Срезневського

(рыба, рыбица, коропь, лещь, сопа, судак, щучина), «Словаре Російсько-Українському» М. Уманця та А. Спілки, у якому, крім засвідчених раніше термінів, з'являються назви *йорж, верховодка, угор, густря, хамса, сазан* та ін.» [8, с. 76].

Серед мовознавців-лексикографів ХІХ – початку ХХ ст. іхтіоніми досліджували К. Шейковський, В. Василенко, Б. Грінченко, Д. Яворницький, середини ХХ ст. – початку ХХІ ст. – А. Берлізов, А. Москаленко, Й. Дзедзелівський, П. Лисенко, М. Онишкевич, М. Корзюнок, В. Чабаненко, Г. Аркушин та інші.

Варто відзначити, що дослідженням іхтіофауни на Закарпатті займався Вадим Владиков. У статті «Мѣстные народныя названія рыб Подкарпатской Руси» (1927) [2] він опублікував зібрані найменування 46 видів риб зі 150 населених пунктів краю, які згодом описав у книзі «Рыбы Подкарпатской Руси и их главнѣйшіе способы ловли (с 94 рисунками и картой)» [3].

В українській діалектології рибальській лексиці присвячено низку досліджень, однак ця тематична група лексики в закарпатському говорі, зокрема в ужанських говірках, є малодослідженою, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Предметом дослідження стала рибальська лексика в ужанській говірці села Сімер Перечинського району Закарпатської області. Зібравши фактичний матеріал, ми зробили його детальний опис у лексично-семантичному, етимологічному та словотвірному аспектах. Джерельною базою дослідження слугували матеріали, зібрані за допомогою польових досліджень.

До аналізу зібраної лексики було залучено такі методи: *описовий* як найбільш виправданий при опрацюванні лексики на синхронному рівні, елементи *порівняльно-історичного* методу, допучаючи до аналізу відповідних матеріалів ряд інших джерел: діалектних словників народних говорів України, зокрема – Закарпаття, етимологічних та тлумачних словників та метод кількісних підрахунків.

За браком друкованої площі в цій статті подаємо опис тільки декількох іхтіонімів.

Верхопл'я́ка 'верховодка, дрібна прісноводна риба родини коропових, *Alburnus alburnus L.* – це складне слово, утворене з основ іменників *верх* і *пл'явати*. Назва мотивується тим, що ці риби в теплу і ясну погоду тримаються біля поверхні води [5, I, с. 361]. Для сучасної української літературної мови ця лексема не є нормативною, натомість використовуються *верховодка*, рідко *верховідка* 'дрібна прісноводна риба родини коропових, малоцінна як промислова' [15, I, с. 337]. Лексема *верховодка* 'риба' міститься у словнику Б. Грінченка [13, I, с. 140]. У наддністрянському говорі на позначення цієї риби побутує назва *верховідка* [16, с. 70]. Цікавою є лексема *мульва́* у польському говорі, котра вживається у двох значеннях, де перше – це 'верховодка', а друге – 'мул на дві водойми' [1, I, с. 323].

Сема 'головень', прісноводна риба родини коропових з товстою головою і широким лобом, *Leuciscus cephalus L.* у досліджуваній говірці має репрезентанти *главл', кл'єнік, клен'*.

Главл' – вузьколокальний діалектизм, оскільки не фіксується даними доступної нам літератури. Творення слова, мабуть, сягає часів поширення старослов'янської мови і є суфіксальним дериватом від ст.сл. *ǫlva* 'голова' (< псл. **golva* тс. [5, I, с. 550–551]). У польському говорі на позначення цієї риби використовуються номени *головень, глав'ень* [6, с. 52, 56], у гуцульському *клин, клинь* [4, с. 96], буковинському *клень, клен* [14, с. 208], наддністрянському *клень* [16, с. 143]. У сучасній українській літературній мові цей іхтіонім теж подається як *головень* [15, II, с. 112]. Ця лексема фіксується (із іншим наголосом) у словнику Б. Грінченка, де має два омонімічні пояснення; пор. *голов'єнь* 'велика голова' та *голов'єнь* 'риба' [12, I, с. 303].

Назва *клен'* тс., що *главл'* праслов'янського походження; псл. *kleń*, похідне від назви дерева *kleń*; назва риби мотивується, очевидно, тим, що вона нереститься під час цвітіння клена [5, II, с. 458]. У СУМі фіксується як діалектне; пор. *клень* 'діал. головень' [15, IV, с. 180]. Міститься лексема у словнику Б. Грінченка; пор. *клень* 'риба' [13, II, с. 250]. Ареал назви продовжується в марамороських (*клень* тс. [12, с. 144]), гуцульських (*клин, клинь* тс., 'кілок', 'трикутний кусок тканини (деталь одягу)' [4, с. 96]), буковинських (*клень, клен* тс. [14, с. 208]), бойківських (*кленик* тс., що *клин* тс., 'клен' [9, I, с. 356–357]) та наддністрянських (*клень* тс. [16, с. 143]) говірках. *Кл'єнік* – демінутив лексеми *клен'*, вживається переважно для рибин малого розміру.

Красноперка, красно'орка 'красноперка, річкова риба родини корошових, яка має червонуваті плавники, *Scardinius eruthrophthalmus L.* – фонетичні варіанти літ. *красноперка* тс. Поряд з цією назвою в СУМі подаються *червоноперка, червоноперка* [15, IV, с. 328; XI, с. 299]. Фіксується словником Б. Грінченка із значенням 'риба: *Scardinius eruthrophthalmus*' [13, II, с. 301]. Ця риба в бойківському говорі зветься *червоноперка* 'річкова риба з червонуватими плавниками' [9, II, с. 366]. Ця складна назва, утворена сполученням слів *красній 'діал. червоний'* та *пір'я*, що, очевидно, виникла через отождолення луски риби з пір'ям птахів.

Сема 'річкова чи струмкова форель, прісноводна форма цінної промислової риби родини лососевих, *Salmo trutta morpha fario L.*' у досліджуваній говірці представлена лексемами **стрю́е, пстру́е, форéл'**.

Етимологічно слово *стрю́е* як результат втрати проривного *п* на початку слова виводиться від *пстру́е* (< псл. діал. **рѣстрогы/рѣстрога* 'форель', утворене за допомогою суфікса *-огы//ога* від *рѣстръ* 'пістрявий, рябий' (риба покрита червоними цяточками); від цього ж прикметника, але з іншим суфіксом утворено і болг. *пѣстрѣва* 'форель' [5, V, с. 450; IV, с. 623]). Ареал слова продовжується в марамороських говірках (*пстру́е* 'форель струмкова' [12, с. 297]), а також в гуцульських (*пстру́е* (*пстру́х*) 'форель' [4, с. 159], *пстру́е/пстру́е* 'форель, пструг' [11, с. 159] та лемківських (*пстру́е* 'форель' [10, с. 263]). У буковинському, бойківському та поліському говорі ця лексема є омонімічною; пор. буков. *стрю́е* (*пстру́х*) 'форель' і *пстру́е* 'пристрій для чищення кінських копит' [14, с. 528, 529], бойк. *пстру́е* 'тс., що *пстру́е*, форель' і *пстру́е* 'знаряддя, яким роблять рівці в гонтах', 'кривий ніж, яким вирізують заглиблення ложок' [9, II, с. 159, 261], поліс. *пстру́е* 'інструмент для грубої обробки деревини струганням' і *пстру́е* 'невелика притока, яка впадає у велику річку' [1, II, с. 183]. У наддністрянському говорі має відмінне від зафіксованого в с. Сімер значення: *пстру́е* 'ніж, яким обрізають копито коня' [16, с. 247]. Словник Грінченка фіксує теж лексеми-омоніми; пор. *пстру́е* 'риба, форель', *пстру́е* тс., 'струганок, скобель' [13, III, с. 196; IV, с. 219]. У сучасній українській літературній мові лексема *пстру́е* є теж омонімічною, до того ж багатозначною; пор. *пстру́е*¹ 'інструмент для грубої обробки деревини струганням', 'агрегат, що застосовується для підземної розробки вугільних пластів', 'землерийна машина, що зрізує ґрунт шарами за допомогою спеціальних ножів, а також самі ножі'; *пстру́е*² 'старовинне річкове гребне або вітрильне дерев'яне судно'; *пстру́е*³ 'іхт. те саме, що *форéль*'; спільна назва кількох прісноводних форм цінної промислової риби роду лосось благородний; струг' [15, IX, с. 789; X, с. 617]. У досліджуваній говірці розрізняють такі види форелі: *р'ічковá, ráдужна, корол'івс'ка*.

Загалом, методом польових досліджень було зафіксовано 66 іхтіонімів, що об'єднують 48 сем. іхтіоніми: *мерéна, пстру́е, кóроп, главл', вєч'холп'а́ука* та ін. (27 лексем – 41 % від загальної кількості); найменування частин тіла риби: *лускá, тил'бухи', плавці́* тощо (9 найменувань – 14 %); назви засобів лову: *бл'є'сна́, л'ю́ска, поплаво́к* і т. д. (16 одиниць – відповідно 24 %); найменування дій, пов'язаних із виловом та обробкою риби: *наживл'ати́, потрош'ити́ р'ю́бу, пудс'ікати́* та ін. (12 назв – 18 %); назви осіб, що здійснюють вилов риби: *р'ю́бак, р'ю́бар'* (2 лексеми – 3%).

Більша частина зібраних слів вживається в цих говірках як людьми старшого покоління, так і молоддю (*волок, наживка, плотва́, сачо́к, р'ю́бач'ити́* та ін.). Але є й такі, що виходять з постійного вжитку, оскільки поступово витісняються новими, переважно словами літературної мови (*р'ю́бар' – р'ю́бак, дóнка – грóзук, главл' – клен', пстру́е* (*пстру́е*) – *форéл'* та ін.).

Слід зазначити, що 61% реестру складають слова, які є нормою в українській літературній мові, наприклад: *з'áбра, ь'ру́н', ікра́, мал'о́к, во́лок, гачо́к* тощо. Інші 39% – це слова, які в літературній мові вживаються як: ті, що

мають інше значення, (*клітка, паву́к, на́зуха*) – 4,5%, рідковживані (*жа́бра, бл'є'сна́, р'ю́бар'*) – 4,5%, діалектні (*клен', пстру́е*) – 3%, розмовні (*сл'я́ш(ж)*) – 1,5%, а також ті, що відсутні в українській літературній мові – 25,5%.

Помітна частина аналізованої лексики продовжується в закарпатському, а також інших говорах України. Кілька назв, за даними доступної нам літератури, не відома в інших українських говірках, тому їх можна віднести до вузьколокальних утворень, що становлять близько 3% від усієї лексики: *главл', ме'рє'хт'у́*.

Значний шар рибальської лексики становлять власне українські слова, які поповнювалися за допомогою словотвору: суфіксальним, конфіксальним та складанням основ. Незначну кількість становлять переосмислення (*кошар*, *павук*, *пазуха*).

Решту складають слова, що мають праслов'янське походження, а також декілька слів-запозичень: германізми (*мерена*, *корон*), полонізм (*тіл'бухи*), мадяризм (*кошар*), росіянізм (*л'оска*).

Можна зробити висновок, що майже всі види риб, що водяться на досліджуваній території, є родини коропових. Назви риб з'явилися на основі ознак зовнішнього вигляду. Частина систематичних назв риб утворені за характерними анатомо-морфологічними особливостями тіла. Наприклад, за особливостями поверхні тіла, за розмірами голови (*головен*), за звуками, які видають риби (*п'скар*), за подібністю з предметом (*зеркальний короп*) тощо.

Підсумовуючи все вищезгадане, відмітимо, що значна частина рибальської лексики під впливом літературної норми виходить з ужитку і тим самим безслідно зникає, оскільки не фіксується джерелами. Тому збір і дослідження лексики, проведені нами в досліджуваній галузі, дають хоч, порівняно, небагатий фактичний матеріал, однак є певним внеском у подальший розвиток української діалектології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1-2.
2. Владыков В. Мѣстные народныя названія рыб Подкарпатской Руси / В. Владыков // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді за 1927 рік. – Ужгород: Друкарня ОО. Василян в Ужгороді, 1927. – С. 205–231.
3. Владыков В. Рыбы Подкарпатской Руси и их главнѣйшіе способы ловли (с 94 рисунками и картой) / Вадим Владыков. – Ужгород, 1926. – 147 с.
4. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
6. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – Київ, 1974. – 260 с.
7. Макаренко О. Є. Особливості процесу номінації в англійській та українській мовах (на матеріалі рибальської лексики) / О. Є. Макаренко // Нова філологія: збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2008. – С. 209–214.
8. Марега Ю. А. Народна основа сучасної української іхтіологічної термінології / Ю. А. Марега // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. – 2014. – Вип. 692–693. – С. 75–78.
9. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. I–II.
10. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / П. С. Пиртей; упоряд. і підгот. до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
11. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
12. Сабадощ І. В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І. В. Сабадощ. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
13. Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1958–1959. – Т. 1–4.
14. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуиванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
15. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
16. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія "Діалектологічна скриня"). – 288 с.

ЯЗЫК ПРОПОВЕДЕЙ МИТРОПОЛИТА МАКАРИЯ (БУЛГАКОВА)

Язык историографических и проповеднических произведений выдающегося деятеля церкви, митрополита Московского и Коломенского Макария (Булгакова) (1816-1882) уже при жизни вызывал самые лестные отклики, однако практически не становился в полном объёме предметом специального рассмотрения. Наша статья посвящена языку проповедей, фрагментом одной из которых мы намеренно открываем изложение, чтобы продемонстрировать эту уникальную и загадочную пластику языка и стиля. Проповедь была произнесена в Харькове 7 июня 1859 г.:

«Обращаясь, в частности, к тебе, богоспасаемый град Харьков, предназначенный быть отныне средоточием моей архипастырской деятельности, я радуюсь духом при мысли о двух важнейших твоих преимуществах, которые суждены на долю немногим, весьма немногим отечественным городам нашим. Радуюсь, что здесь преподаются науки во всей обширности современных успехов и отсюда разливают благодетельный свет свой на все области нашего южного края, что здесь влагаются прочные убеждения в умы юного поколения, которое в свою очередь передаст их последующему роду. О, как же не пожелать мне, чтобы, изучая преимущественно вещественную природу и неизбежно *мудрствуя земная*, они знали свои пределы, не вторгались в область веры и божественного откровения и не только не препятствовали нам *мудрствовать горяя*, напротив, благородно содействовали все, чем и как могут, к утверждению религиозных начал в сердцах молодых людей, составляющих цвет и надежду родного края!» [7, с. 99-100].

Миссия священнослужителей и, соответственно, жанр проповеди остаются и востребованными и уникальными по вееру реализуемых, в том числе имплицитных, потаённых функций. В России советского и постсоветского, как перестроечного, так и постперестроечного периодов остро ощущался и продолжает ощущаться дефицит высокого слова. Провал газетных передовиц и торжественных речей был обусловлен, прежде всего, тем, что все они были не новы и ожидаемы по мысли и по языку. Между тем миссия руководителей разного ранга состоит в умении вдохновлять массы на неотложные социально значимые дела и на (не побоимся этого слова!) *прекрасное* поведение. В настоящее время публичная речь переживает не лучшие времена, более того, в обществе наблюдается явление, которые учёные называют девербализацией. «...Распространённое неприятие публичной речи как таковой наносит большой вред сообществу в целом. Во-первых, значимым молчаливо признаётся только диалог без свидетелей, который, строго говоря, не имеет юридической силы. Должны быть слова, сказанные с глазу на глаз, и слова, сказанные при всех. Во-вторых, отсутствие навыка публичных выступлений свидетельствует о спонтанности коммуникативных поступков, поскольку публичная речь непременно включает внутреннее редактирование вербализуемой мысли. Такое редактирование есть частный случай самоконтроля в поведении, отсутствие самоконтроля является показателем деградации личности. В-третьих, неумение строить развёрнутые высказывания сигнализирует о резком обеднении инструментальной стороны общения, все жанры речи сворачиваются в исходный жанр обиходно-бытовой коммуникации, человек пользуется только тем регистром, который был им усвоен в раннем детстве. ... В-четвёртых, неприятие публичной речи приводит к появлению особой привилегированной касты, которую этнографы, изучавшие первобытные племена, называли «носители слов вождя»... [2, с. 112-113]. Всё это побуждает к пристальному анализу древнейшего проповеднического искусства, к разгадыванию секретов воздействия публичного слова.

В отличие от текста документа, или научной работы искусство проповеди требует особой пластики – пластики убеждения. И здесь нужна особая тонкость подхода. Выдающиеся деятели церкви обладали этим качеством. Приведём отрывок из «Разговора о молитве» митрополита Антония Сурожского:

«Во время же самого богослужения в храме литургические тексты не должны быть предметом медитации или размышления. Во время службы человек должен целиком обратиться в слух. Надо слушать всем сердцем, всей жизнью, всей чуткостью и просто дать молитвам пронизать нас, охватить нас, ни на минуту не задумываясь: «Что со мной происходит? Как я отзываюсь на эту молитву?» Это можно сделать с большим успехом в другое время, но не в течение самой службы» [5, с. 105].

Лучезарную простоту проповедей митрополита Макария высоко ценили именитые и простые прихожане.

В ноябрьском письме 1857 г. митрополит писал брату: «В Моршанске на первом обеде, когда подняли бокалы за мое здоровье, сам губернатор от лица всего дворянства, купечества и всей губернии произнес мне целую речь, в которой до крайности превозносил мои достоинства, благодарил за мои дела и особенно за мои проповеди, доступные для всех...» [Письма 2015: LXXXIX]. В письме от 8 декабря читаем: «Моя проповедь пред дворянскими выборами решительно произвела фурор, так что о ней теперь вот уже несколько дней толкуют: губернатор и предводитель дворянства выпросили её у меня и, верно, напечатают в здешних Ведомостях. Да, проповедь не дурна!». Когда о. Феофан написал митрополиту, что никогда ни одним словом не поносил его и что это всё слухи, распускаемые врагами, митрополит, не особо в это поверив, но, тем не менее, против, посылает о. Феофану для «Христианского Чтения» несколько своих проповедей.

Разумеется, митрополит не мог не заботиться и об издании своих проповедей. В письме от 18 мая 1858 г. Макарий пишет, что отдал проповеди в цензуру. «*О формате бумаги, шрифте и вообще печатании потолкуем после. Желаю, чтобы издание было маленькое и миленькое*» «...*Строки не должны быть ни часты, ни редки, чтобы легко было читать и старикам*» [6: XCVII, CI]. Похоже, автор проповедей понимал, что для того чтобы быть прочитанным, текст должен привлекать и внешне: небольшим объёмом, и красивой печатью. В проповедническом деле митрополит был профессионалом высокого класса. Это объяснялось и напряжённым графиком проповедничества, и качеством текста, и выразительностью интонационного и звукового его оформления. Вот что пишет 20 августа 1859 г. митрополит брату о Феофане, заступившем на пост в Тамбове после перевода Макария в Харьков: «*Тамбовцы недовольны им после меня, особенно в проповеди: говорит мало и по тетрадке, так что знать перестала ездить на архиерейские служения*» [6: CXXXI-CXXXII]. Говорит мало... Но говорить «много», выступая с проповедью, – это значит обеспечить текст насыщенным и актуальным содержанием. Сам митрополит этим нитруднейшим искусством владел блестяще.

Проповедь – это звучащее слово. Нередко в письмах мы встречаем сожаление, что изданные проповеди плохо продаются, похоже, к удивлению самого митрополита Макария:

«Особенно мало разошлось проповедей. Вперед никогда печатать их не буду: не стоит хлопот. Публика их не читает, а любит только слушать (1 января 1860 г.). Проповеди-то мои, как оказывается, покупаются очень мало. Не лучше ли продать их какому-либо книгопродавцу все разом за бесценок, нежели хранить по пустому?» (3 января 1865 г.).

Многие, однако, убеждали митрополита обязательно записывать и печатать проповеди. Преосвященный Кирилл считал это дело важнее самой истории. На что в письме брату Макарий отреагировал так: «Увы, поэзия! Я ближе испытал действительность, и эти убеждения на меня не действуют...» [Письма 2015: CXXVII]. Приведём ещё одну любопытную запись из письма к брату:

«Радуюсь, что тебе нравятся мои проповеди тамбовские. Я и сам предпочитаю их прежним. Те писаны волей-неволей на данные случаи, и собственно сочинены после немалых размышлений и хлопот для предварительного показа начальству, и потому отзываются искусственностью и холодностью. Тамбовские совсем напротив...» [6: CVIII].

В проповедническом искусстве талант импровизации иногда самым роковым образом сказывается на не сохранности текстов проповедей (в какой-то мере это относится и к судьбе выступлений и речей самого митрополита!).

Этот последний случай показывает, что Никон способен был говорить поучения к народу, даже длинные, без всякого приготвления. А при такой способности, вероятно, он **никогда**

предварительно не писал своих проповедей, и становится понятным, почему ни одна из них не дошла до нас [4. Кн. VII: 140].

Обратимся непосредственно к тематике и языку сохранившихся проповедей и речей митрополита Макария (Булгакова). Сами жанры выступлений можно представить по принципу частично налагающихся друг на друга кругов П. Эйлера. Произнесение проповеди в церкви может расцениваться и как устное выступление, «речь», тогда как Речь по случаю, сказанная священнослужителем, не может не вбирать в себя интонаций и элементов проповеднического искусства. Так, 6 июня 1880 года Макарий произнес самую знаменитую из 27 сохранившихся речей на открытии памятника А.С. Пушкину. Архимандрит Владимир (Швец) в своей публикации перечисляет все сохранившиеся в Харькове речи митрополита Макария. Выпишем некоторые заглавия речей:

«Благопожелание по случаю Нового года; Воззвание к духовенству...; О величии человеческого...; О взаимном уважении и любви между общественными сословиями; О гордости и смирении; О значении пожертвований...; О молитве за царя и Отечество; О необходимости благодати...; О содействии счастью ближних; О христианском значении наших гражданских обязанностей; О христианском самоотвержении в его отношении к самолюбию человеческому; Речь благоверной государыне и великой княжне Марии Александровне...; Речь благоверному государю Цесаревичу и Великому князю Николаю Александровичу...; Речь в день рождения благочестивейшего государя Императора Александра Николаевича; Речь к окончившим курс учения воспитанницам Харьковского училища девиц духовного звания; Речь пред дворянскими выборами в Харьковской губернии...» [1, с. 145-146].

Служение митрополита Макария всегда отличалось особенной торжественностью, благоговением и благолепием. Почти ни одного служения он не оставлял без поучения, которое произносил наизусть и при весьма торжественной обстановке. Оттого проповеди его производили сильное впечатление на слушателей.

Фёдор Титов отмечает: «Что касается тамбовского периода жизни будущего святителя, то он был самым плодотворным в отношении проповедническом. Из времени двухлетнего пребывания преосвященного Макария на тамбовской архиерейской кафедре сохранилось 56 проповедей, из которых 25 было произнесено в 1857 году, 27 проповедей – в 1858 г. и 4 проповеди – в 1859 г. Но есть данные, которые доказывают то, что владыка Макарий в Тамбове произнес несравненно больше проповедей, чем нам известно [6, с. 60].

Митрополит Макарий высоко ценил проповеди и не случайно в Истории русской церкви уделял внимание успехам проповедников, в том числе иных концессий.

Сам Варшавский, обладавший ораторским талантом, говорил весьма часто, и влияние его проповедей было до того сильно, что иногда весь народ в церкви рыдал. В 1573 г. прибыл в Вильну ещё весьма даровитый иезуит, бывший прежде каноником львовским, доктор философии Пётр Скарга, превосходивший самого Варшавского необыкновенным красноречием. Проповеди нового духовного вития с первого же дня начали привлекать массы слушателей всех исповеданий и имели громадный успех [4. Кн. II: 201-202].

Далее отмечается и пышность самой церемонии богослужения, за что тоже всегда ратовал митрополит Макарий (Булгаков). В Истории русской церкви немало места отведено языку анализу проповедей Кирилла Туровского.

Вообще о Словах святителя Туровского можно сказать, что отдельные мета в них весьма хорошие и даже прекрасные, но **целого, вполне выдержанного и совершенного Слова нет ни одного**; что в них довольно искусственности и изысканности как в сочетании мыслей, так и в выражениях и очень мало нравственных наставлений, следовательно, недостает двух самых главных свойств проповедей святого Златоуста: **общедоступности и нравственного преобладающего направления** [ИРЦ. Кн. II: 343].

В проповедях святого Кирилла преобладает **воображение и духовная поэзия**, в статьях, обращённых к инокам, виднее мысль, под сильным, однако ж, влиянием воображения и фантазии; молитвы и канон проникнуты живым христианским чувством. По самому изложению в первых **более витиеватости, искусственности, риторизма**; во вторых все эти недостатки заметно ослабевают;

третьи почти везде запечатлены естественностью и простотою. И, кажется, не будет несправедливым, если на высшем месте по достоинству поставим молитвы святого Кирилла, на среднем – статьи его к инокам и **на низшем – его церковные поучения** [4. Кн. II: 368].

Согласно митрополиту, в проповеди главное общедоступность и нравственное преобладающее направление.

Чем ещё интересен и весьма поучителен анализ проповедей в Истории русской церкви? Этот анализ уникален своей внутренней этикой. Не согрешив против правды и покритиковав проповедь, например, Слово Фотия на Благовещение Господне, историограф далее цитирует самый лучший отрывок из проповеди, тем самым и сберегая, и популяризируя текстовый шедевр.

Вообще Слово очень растянуто и многоречиво, не отличается ни силою, ни последовательностью мыслей, не чуждо повторений, написано языком крайне неправильным и темным. Чтобы сколько-нибудь познаться с этим Словом, приведём из него отрывок о состоянии в церкви, **который нам представляется лучшим**: «*Смотрите, как входит вам в церковь, со всяким испытанием своей совести и чистоты и с устранением себя от всяких временных помышлений. ... да не вносите в это земное небо чего-либо неподобного, безгодных торжщ, мерзких знаний, совещаний на зло и осуждение брата... притекайте сюда с бодростию и со страхом к слушанию Божественных заповедей, к славословию и чтению церковному...*» [4. Кн. III: 274-275].

Это, отметим, далеко не единственный такой случай, пример высшей этики по отношению к трудам предшественников. Сказанное относится и к проповедям Григория Самвлака.

Талант Григория Самвлака был по преимуществу талант ораторский: он не отличался глубокомыслием, но отличался восприимчивостью, гибкостью, плодovitостью. Стремление к витиеватости, сравнения, противуположения, метафоры, вообще тропы и фигуры встречаются у него на каждом шагу. Иногда эта витиеватая речь отзывается искусственностью, холодностью, напыщенностью, но нередко она согрета теплым чувством и проникнута сильною мыслию и одушевлением. <...> ...Представим здесь для примера в полном составе одну из лучших его проповедей, именно в Великий Четверток [4. Кн. III: 283-284].

Рассмотрим детальнее язык некоторых проповедей митрополита Макария. 12 января 1869 г. Макарий совершил божественную литургию в Виленской церкви, по окончании которой произнёс своё вступительное слово на текст: «*молю вас достойно ходити звания, в неже бысте*» (Еф. IX, 1). Ситуация в Вильно была наисложнейшая. Многие прихожане возвращались в лоно католической церкви, православные храмы были в запустении, священники нередко сугубо формально выполняли свои обязанности. Обо всём этом прекрасно и полно повествует биограф митрополита Макария Фёдор Титов. Вчитаемся в проповедь, ознаменовавшую начало деятельности митрополита в Вильно.

Все они смотрят на вас, следят за вами. Покажите же им вашу веру православную от дел ваших (Иак. II, 18), засвидетельствуйте достоинство её пред вашею жизнью. . И если вы истинно утешили её (православную отеческую церковь) своим возвращением к вере отцов, если уже много сделано вами и посреди вас для восстановления этой отеческой веры: то, согласитесь, далеко ещё не всё... Вперёд же и вперёд к Божию помощию! Поднимайтесь неустанно добрым подвигом веры, возрастайте и укрепляйтесь более и более в своём исповедании: да процветёт оно снова в стране вашей, это древлевселенское православие, как процветало здесь прежде, и как доселе процветает в других странах нашего возлюбленного отечества [Цит. по: 6, с. 4-5].

Опытный и талантливый проповедник, митрополит в своей страстной речи прибегает к весьма выразительным приёмам: во-первых, к повторам (*Вперёд же и вперёд...; да процветёт оно, ... как доселе процветает*), во-вторых, к инверсиям, когда ключевое слово ставится в постпозицию (*Поднимайтесь неустанно; покажите же вашу веру православную*), в-третьих, к градации при выстраивании синтаксической конструкции периода (*И если... если... то*). Здесь же и яркие метафоры (*да процветёт*), и высокопоэтические эпитеты (*добрым подвигом веры, нашего возлюбленного отечества*). Обратим внимание на выразительность инверсий ключевых слов и однородного ряда отглагольных существительных, придающих динамику ожидаемым действиям

(поддержка, обновление, украшение, снабжение) в следующем фрагменте речи от 19 января 1869 г.

Нужда в храмах православных, в их поддержании, обновлении, украшении, в снабжении их самыми необходимыми принадлежностями для богослужения, всё ещё здесь – нужда вопиющая, как ни много уже сделано для неё и доселе делается [Цит. по:6: 6].

Пластика проповедей включала ярко выраженную эмоциональную компоненту. Известен анализ пушкинского стихотворения «Я вас любил. Любю ещё, быть может...», в котором совсем нет метафор, если не считать не самую интересную глагольную метафору «угасла» (о любви). Но силу воздействия этого небольшого стихотворения (всего-то в две строфы!) исследователи объясняют тем, что в стихотворении НАЗВАНЫ ЧУВСТВА: *любил, любовь, не тревожит, не хочю печалить...*

Примерно то же можно сказать и об эффекте проповедей митрополита Макария. Проповедник не запугивал карой свыше, не обвинял, не упрекал. Митрополит взывал к переживанию эмоций посредством слов: *благодать, нежнейшая любовь, утешение, стыдиться, возлюбленное отечество, засвидетельствуйте достоинство...*

Проповеди Макария настолько выразительны и цельны, что вычленять в них элементы, разбирать «по полочкам» иногда представляется едва ли не кощунственным. Чего стоит, например, такое обращение: «Мужи, избранные своими собратиями для великого дела!»

(2 сентября 1858 г.) Помните твёрдо, что **на вас взирает теперь вся современность** с ожиданием от вас добрых плодов, взирает не только обширный край наш, **но и всё отечество, и сам отец отечества**, равно любящий всех своих подданных, великих и малых, знатных и незнатных и равно заботящийся об их счастье. Помните, что вы будете трудиться также **пред лицом потомства и истории**. Ибо дело, к которому вы призваны, такой необычайной важности, что от него должна зависеть **участь целых миллионов наших сограждан, и не на миг, но, может быть, на целые столетия**, – такой важности, что оно составит, может быть, самую яркую эпоху в истории нашего исполинского отечества. А главное, трудясь здесь над решением вопроса, как бы подать *правду и уравнение вашим рабам*, не забывайте ни на минуту, что и вы *имати Господа на небесах*, Который видит всё, и настоящее, и будущее, у Которого несть на лица зрения (Рим. II, 11)... Ещё слово, – **достопочтенные мужи!** Дай вам Бог решить великий вопрос так, чтобы можно было сказать: его решали не только люди, истинно – образованные и благородные, но истинные христиане, **к чести своего века и своей страны** [7, с. 70-71].

Это высокая поэзия и духовности, и этики, выстроенная на высококом доверии к собравшимся, поднимающая их над бытом и повседневными неурядицами. Мы выделили в проповеди особенно сильные сегменты, коих немало и концентрация коих весьма высока. Есть интересное наблюдение: «В наших обстоятельствах спасаются преувеличениями...» [3]. Похоже, митрополит, как талантливый не только администратор, но и психолог, понимал это и реализовывал в своём обращении к пастве. Высочайшая планка поведения сочетается в этой проповеди с утешающей, поддерживающей мыслью о Господе, который заботится о каждом независимо от знатности и ранга.

(17 января 1866 г.) Никогда наука не светит для нас своим светом мира высшего, сверхчуждственного, как освещает христианство. Никогда наука не будет в состоянии обновлять, преобразовывать нас нравственно и готовить нас для жизни земной, а особенно небесной, как обновляет, преобразует и готовит христианство. Никогда наука не явится для нас такою утешительницею посреди бедствий и скорбей житейских, какою является св. вера Христова. Не одно, а два величайших блага даровал нам Господь в Своей благодати, равно необходимые для нас: разум и откровение как науку и христианство. Каждое из них имеет свою особую цену, особое назначение и ни одно не может заменять другого. Будем же дорожить обоими этими благами вместе и пользоваться ими согласно с волею Дарователя. Тот не живёт полною человеческою жизнью, кто довольствуется одною наукою и отвергается христианства. Лишь для того доступна эта жизнь во всей своей широте, лишь тот способен всецело выполнить своё человеческое призвание и как сын земли, и как будущий гражданин неба, что нераздельно пользуется и естественными пособиями науки и сверхъестественными пособиями христианства [7, с. 331-332].

Пластику данной проповеди создают повторяющиеся рамочные начала и финалов предложений: *Никогда наука... никогда наука... ...как освещает христианство, какую является св. вера Христова...; Тот не живёт... Лишь для того... лишь тот способен... Сравним в предыдущей проповеди: Помните твёрдо... помните...; дело такой необычайной важности... такой важности...* Однако и на протяжении всей проповеди мы ощущаем немало симметрии: *особую цену, особое назначение...; ...естественными пособиями науки и сверхъестественными пособиями христианства.* В проповеди смещены эффекты и однородных членов предложения, вплоть до градации (*обновлять, преобразовывать и готовить*), и антонимических пар, альтернатив, контекстуальных противопоставлений: *для жизни земной, а особенно небесной, не одно, а два блага; разум и откровение; как сын земли, и как будущий гражданин неба.* Здесь задействованы и инверсии (*светит для нас своим светом мира высшего, сверхчувственного*), и ключевая метафора света, и перифразы (*будущий гражданин неба*), и, о чём мы уже упомянули, повторы. Здесь, как и в предыдущей проповеди, есть элемент утешения: *посреди бедствий и скорбей житейских.*

Чем ещё интересна пластика проповедей митрополита Макария на примере двух рассматриваемых текстов записанных проповедей?

Примем к этим текстам концептуальный подход, изучив, как репрезентируются в них основные концепты: БОГ, ВЕРА, ХРИСТИАНИН, ЦЕРКОВЬ. Концепт БОГ, как правило, передаётся иносказательно через выразительные перифразы или характеризующие слова, или цитату: *сам отец отечества, Дарователь, Который видит всё, и настоящее, и будущее, у Которого несть на лица зренья.* Причём перифраза, как и цитата, бывает весьма развёрнутой, содержащей внутри утешающую и обнадеживающую мысль: *равно любящий всех своих подданных, великих и малых, знатных и незнатных и равно заботящийся об их счастье.* Утешающее напоминание сопровождается и прямое наименование: *Господь в своей благодати...*

Перифразами сопровождается и концепт ХРИСТИАНИН: *сын земли, будущий гражданин неба.* Здесь же на протяжении всего текста работают позитивные (мелиоративные) эпитеты: *в ожидании добрых плодов, достопочтенные мужи, два величайших блага, решить великий вопрос.*

Концепт ВЕРА представлен имплицитно, завуалировано: *сверхъестественные пособия, жизнь во всей своей широте, всецело выполнить своё человеческое призвание.*

Концепт ЦЕРКОВЬ в этих двух проповедях тоже не выражен, находится в подтексте, но, тем не менее, присутствие его ощущимо.

Проповеди лишь при первом приближении проходят по ведомству прописных истин. Успех проповедей митрополита Макария был обусловлен актуально свежим их содержанием, звристикой высказываемой мысли на базе истолкования того или иного небольшого фрагмента, той или иной фразы из Священного Писания. Так, науку и религию традиционно пытались (и до сих пор пытаются!) противопоставлять, тогда как весь пафос проповеди митрополита Макария обусловлен убеждёностью митрополита в глубочайшем единстве науки и христианства. В выше рассмотренной проповеди звристичность мысли обусловлена тем, что ответственность элитных слоёв общества была интерпретирована митрополитом не как ответственность перед паствой, перед своим народом, что в целом традиционно, а как ответственность перед лицом потомства и истории.

Сочетание удивительной пластики развёртывания мысли с неожиданностью и высотой призыва как раз и обуславливали тот удивительный эффект проповедей, которым делился митрополит в своих письмах к брату.

ЛИТЕРАТУРА

1. Евангелие в контексте современной культуры: Материалы IV научно-практической конференции, посвящённой 200-летию митрополита Московского и Коломенского Макария (Булгакова)... 13-16 мая 2016 г. В 2 ч. – Белгород: ООО «ЭПИЦЕНТР», 2016. Ч. 1. 338 с. Ч. II. 300 с.
2. Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла. – Волгоград: изд-во «Парадигма», 2010. – 422 с.
3. Ласкин А. Высокий и Толстой: Повесть // Нева. 2012. № 8. С. 76-121.
4. Митрополит Макарий (Булгаков). История русской церкви. Книги I-VII. М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1995-1996. [ИРЦ].

5. Митрополит Сурожский Антоний. Разговор о молитве // Возвращение: Духовно-просветительский альманах. Белгород – Губкин – Ракитное. Духовно-просветительский центр им. архимандрита Серафима (Тяпочкина). 2016. Вып. 1. С. 105-112.
6. Письма митрополита Макария к брату протоиерею А.П. Булгакову // Протоиерей Федор Титов. Материалы к жизнеописанию митрополита Макария (Булгакова). М. – село Белянка, 2015. Т. 3. С. LXXVII-CCXXXVII.
7. Титов Федор. Материалы к жизнеописанию митрополита Макария (Булгакова). Том 2. М. – село Белянка, 2015. – 380 с.

Юрченко О.В, Шишлова С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Висока “неогенність” ХХ століття, “неологічний бум” [5, с. 37], притаманний поліфункціональним мовам світу, зумовили створення (або, за зауваженням В.Г. Гака, оживлення) окремої галузі лексикології – неології – науки про неологізми. Про це свідчать створені у США, Франції, Японії центри неології, які займаються науковим дослідженням новотворів, питаннями культури мови, стандартизації мови, організують інформаційно-довідкову службу. Створюються словники неологізмів, здійснюється порівняння масивів неологізмів у різних мовах, встановлення тенденцій мовного розвитку, обговорення можливостей його планування тощо.

Інтенсивне вивчення індивідуального словотворення в останнє десятиліття послужило основою для вироблення самостійного спеціального погляду на розв'язання цієї проблеми – лінгвістичного.

Актуальність теми нашої статті визначається потребою теоретичного осмислення та систематизації змін у системі мови. Актуальною є потреба введення в науковий обіг нового фактичного матеріалу, комплексного вивчення нового на рівні лексичної системи мови.

Мета статті полягає у виявленні різноаспектних досліджень, пов'язаних із неологією, визначенні її завдань та розширенні сфери її компетенції.

Зазначимо при цьому, що термінологічний словник у неології неоднорідний. Щодо трактування термінів «оказіоналізм» і «неологізм» спостерігаємо певну неузгодженість: це, наприклад, *стилістичні неологізми, індивідуально-авторські новоутворення, неологізми контексту, слова-експромти, ефемеричні інновації, художні okazіоналізми* тощо). Більшість мовознавців надають перевагу термінові «оказіоналізм», але сам зміст поняття в лінгвістичній літературі не визначено з належною чіткістю. В.М. Русанівський кваліфікує їх як принагідно вжиті неологізми [10, с. 30]. В.А. Чабаненко вживає терміни «оказіоналізм-неологізм» та «оказіоналізм» як тотожні, і вкладає у цей зміст «індивідуально-авторську приналежність», «індивідуально-авторський експеримент і експромт» [11, с. 160].

В.П. Ковальов, виділяючи у складі індивідуальних новотворів морфологічні новотвори та okazіоналізми, визначає останні як такі, що “не вкладаються у рамки типових для мови способів словотворення і є більш або менш “довільними” звуковими комбінаціями” [8, с. 33]. При цьому поза межами okazіонального слововживання залишаються не тільки префіксально-суфіксальні, композитні та інші новотвори, а й семантичні переосмислення загальнономовних слів або виразів, зумовлені ситуацією і контекстом. Але, як відомо, нові реалії і поняття нерідко позначаються вже наявними в мові словами. У пошуках нових засобів експресивності письменники також “уміють видобувати із уже існуючих слів усе нові й нові відтінки. Це досягається шляхом пересування, здавалося б, побічного значення слова в центр уваги читача, що неминуче відсуває звичайне осмислення слова на задній план і створює своєрідний семантичний неологізм” [2, с. 150]. Інші дослідники також відносять до okazіоналізмів окремі слова та стійкі словосполучення, які зазнають

семантичного переосмислення або підлягають різним видам трансформації (напр. фразеологізми) [11, с. 156; 1, с. 107].

Виділяючи відносну самостійність лексичного рівня мови, Л.М.Васильєв розглядає оказіональне слово- і формотворення "як такі ситуації, при яких деякі означувані "семемами" не відтворюються, а створюються нашою свідомістю в процесі мовно-мисленнєвої діяльності (так би мовити, *ad hoc*), і для їх вираження ми змушені створювати також нові означальні (оказіоналізми) або використовувати старі означальні в новій функції" [3, с. 58]. Саме тому і новотвори, які функціонують у художніх текстах, і загальноживані слова, які набувають нових мотивацій, виправданих і зрозумілих тільки в певній мовленнєвій ситуації спілкування, слід розглядати як оказіоналізми (від лат. *occasionalis* – випадковий).

Нарешті, існує широке розуміння терміна "оказіоналізм", у якому об'єднуються поняття "потенційне слово" та "індивідуальне авторське вживання": "Оказіоналізми, тобто створені для певного контексту або ситуації нові слова, не потрапляють до словників. Їх іноді називають морфологічними, або потенційними словами" [6, с. 11].

Г.О.Винокур, досліджуючи природу потенційних слів, кваліфікує останні як такі, яких фактично немає, але які могли б бути, якби того захотіла історична випадковість. Наводячи приклад потенційного слова *китиха* (за аналогією до *слониха*), дослідник співвідносить його з природним новаторством, "тому що воно імітує реальну історію мови, створює факти мови хоч і небували, нові, але все ж можливі, а нерідко і реально відшукувані в яких-небудь особливих галузях мовного вживання: в давніх документах, в діалектах, в дитячому мовленні тощо" [4, с. 328].

Оскільки статус потенційного слова ще не визначений остаточно, у своїх дослідженнях будемо використовувати терміни "оказіоналізм" і "потенційне слово" як тотожні, позначаючи цим умовно, з певними застереженнями, різну міру вияву експресивності (оказіоналізм – сильний вияв експресивності, потенційне слово – слабкий або помірний).

Потенційні слова відрізняються від звичайних узуальних і навіть від оказіональних прозорістю словотвірної структури та високим ступенем словотвірної подільності, тоді як звичайні та оказіональні слова можуть мати різний ступінь словотвірного членування. Відповідно до сказаного, пропонуємо таке визначення: "Оказіоналізм - це нове на певний час функціонування мови слово або стійке сполучення слів (нове за значенням і за формою, або тільки за значенням, або тільки за формою), створене за словотвірними законами цієї мови або з порушенням законів емпіричної продуктивності, яке відповідає потребам спілкування і ускладнене експресивно-оцінним значенням".

Зауважимо, що наведене визначення оказіоналізмів не претендує на роль ідеального, тим більше, що для цього існують не лише суб'єктивні, а й об'єктивні причини. У працях, присвячених опису оказіоналізмів, рідко наводиться їх визначення (крім словникових статей). У тих випадках, коли робиться спроба дати тлумачення поняття "оказіоналізм", спостерігаємо або неповноту визначення, або його нелаконічність, розгорнутість.

У зв'язку з цим вважаємо недоцільним також детальне, викінчене, нерідко однозначне тлумачення оказіоналізмів, виявлених як факт існування в художньому тексті. На наш погляд, будь-яка інтерпретація, "скелетування" виражальних засобів, вилучення їх із контексту (особливо метафори і оказіоналізму), шкодить самій метафорі і оказіоналізму, нівелює їх експресивні властивості, тобто "перекреслює" ті стилістичні настанови, якими керувався автор у пошуках додаткових засобів емоційно-експресивного впливу на читача (слухача). Загальновизнаною є думка про те, що функціонування оказіоналізмів у художніх текстах більшою мірою зумовлюється експресивними, а не номінативними настановами.

Отже, слід визначити терміни, які найповніше передають суть позначуваного поняття, а також мають достатньо тривалу традицію вживання. Поняття "оказіоналізм" застосовуємо до новотворів, новизна звучання (значення) яких або значення та звучання безсумнівна і відповідно супроводжується помірним або сильним виявом експресивності. Терміном "потенційне слово" позначаємо в основному новотвори, побудовані за традиційними моделями, але не зафіксовані словниками, які мають слабкий вияв експресивності (поняття *слабкий, помірний та сильний* вияв експресивності ввів В.А.Чабаненко, 1993).

Традиційно виділяються три основні способи утворення okazіоналізмів: 1) використання афіксальних засобів, притаманних даній мові; 2) семантичне переосмислення вже наявних у мові слів або морфем; 3) актуалізація іншомовних елементів, а також елементів нелітературного просторіччя, територіальних діалектів, професійних і соціальних жаргонів тощо. Слушним видається висновок про те, що існують деякі специфічні способи і прийоми, які виявляють активність у мовотворчості багатьох письменників: контамінація, вивільнення афіксів або інших частин слова, побудова слів із вигаданими коренями, каламбурні "ігри" зі словом, утворення okazіоналізмів за зразком одного із сегментів непохідного слова.

Для опису семантики та структурно-функціональних особливостей okazіоналізмів в роботі використовуються положення О. Кубрякової про два основні типи словотвірних процесів: аналогічний та кореляційний: "У словотвірних процесах за аналогією механізмом процесу є копіювання готового зразка, причому зразком для наслідування стає знайома лексична одиниця з певною внутрішньою формою, яку і повторює мовець в акті номінації [9, с. 26]. О.Земська визначає аналогію як "той двигун, який породжує всі види нових слів. Без аналогії не народжується жодне узуальне і жодне okazіональне слово" [7, с. 182]. Завдяки встановленню словотвірних зв'язків на основі аналогії здійснюється "прочитання" будь-яких okazіоналізмів, у тому числі й у досліджуваних нами контекстах Загребельного (**орайкомлення** – озеленення; **обсоюзені** – обкантовані тощо). Зміст терміна "кореляція" становить "асоціативне пов'язування спільнокоренових утворень" [9, с. 31] (**фіззаряджатися** – фіззарядка, **пронеттили** – Нетте).

Своєрідність okazіоналізмів як мовленнєвих новотворів передбачає різні аспекти їх дослідження: естетико-художній, функціональний, семантичний, словотвірний, соціолінгвістичний тощо. Якщо в національній мові нове слово насамперед покликане виконувати номінативну функцію, то в художньому стилі воно вже само по собі експресивне – навмисно створений (okazіональний) виражальний засіб. Незважаючи на це загальне призначення, конкретні стилістичні функції okazіоналізмів відзначаються різноманітністю, ситуативною і психологічною вмотивованістю.

Отже, як і сама традиційна теорія okazіональних одиниць, наукова систематизація okazіоналізмів загалом потребує нових підходів, а наявні класифікаційні схеми, прив'язані переважно до okazіональних слів, – доповнення, уточнення, конкретизації. Диференціація okazіоналізмів у їхньому широкому витлумаченні можлива на основі співвіднесеності матеріальних репрезентантів з одиницями основних і проміжних структурних рівнів мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 154 с.
2. Будагов Р.А. Писатели о языке и язык писателей / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1984. – 280 с.
3. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. — М.: Высш. шк., 1990. – 174 с.
4. Винокур Г.О. О языке художественной литературы: Учебн. пособие для филол. спец. вузов / Гак. Т.Г. Винокур; Предисл. В.Г. Григорьева. – М.: Высш. шк., 1991. – 448 с.
5. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – Школа «Языки русской культуры». – М., 1998. – 763 с.
6. Єрмоленко С.Я. Творчість Олеса Гончара і мовно-естетична культура сучасника / С.Я. Єрмоленко // Дивослово, 1998. - № 7. – С. 11-13.
7. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – [2-е изд.]. – М.: Комкнига, 2005. – 224 с.
8. Ковальов В.П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В.П. Ковальов. – Херсон, 1992. – 216 с.
9. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. — М.: Наука, 1981. – 199 с.
10. Русанівський В.М. Мова в нашому житті / В.М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
11. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – 215 с.

КОНЦЕПТОСФЕРА ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ

Абдуласва С. Р.

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

АСОЦІАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ *РОДИНА* В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (НА ОСНОВІ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

У кожній культурі існують ключові концепти. Із плином часу набір таких концептів може кількісно та якісно змінюватися. Концептуальна картина світу є універсальною та спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ. На концептуальному рівні мовна національно-культурна своєрідність полягає в існуванні специфічних концептів, певних асоціативних просторів концептів, способів вербалізації концептів. Цікавим у лінгвістичному плані є концепт *родина*.

Родина – показник культури українського народу, його традицій та життєвого устрою. Родина як феномен передбачає певну кількість близьких людей, пов'язаних родинними зв'язками та є найміцнішою суспільною ланкою протягом багатьох століть. Саме в ній збереглася та передавалася культура народу. У родині народжуються та виховуються діти, а отже, продовжується людський рід. Таким чином, концепт *родина* є важливим джерелом знань про менталітет народу. Крім того, *родина* як національний концепт впливає на поведінку та може виявлятися в міжкультурній комунікації.

Метою роботи є дослідження асоціативно-оцінного поля концепту *родина*. Для реалізації поставленої мети було здійснено вільний асоціативний експеримент, у результаті якого змодельовано розгляданий концепт на основі його когнітивних ознак.

Асоціативний експеримент проводився впродовж 2016 року серед студентів 1-4 курсів стаціонарної та заочної форм навчання філологічного та соціально-гуманітарного факультетів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. У ході дослідження опитано 300 чоловік, яким було запропоновано надати асоціативну реакцію на слово-стимул *родина*.

Асоціативне поле досліджуваного слова після опрацювання отриманих результатів мало такий вигляд:

РОДИНА (300)

тепло 119; любов 84; затишок 78; мати 61; дім 57; підтримка 42; батько 35; щастя 32; взаєморозуміння 26; турбота 23; діти 19; батьки, близькі люди, спокій 17; допомога 15; вогнище 13; добробут, брат, рідні 12; добро, радість 11; бабуся та дідусь, сім'я 10; сестра, повага 9; родичі, довіра 8; свята, захист, комфорт, єдність 7; дружба, разом 6; усмішка, злагода, сміх, життя 5; надійність, побут, коло, кіт, ласка, їжа, мир, спілкування, стіл 4; опора, ніжність, безпека, відданість, чоловік, Батьківщина, кохані, взаємодопомога, щаслива, відпочинок, близькість, гармонія 3; жінка, кохання, камін, борщ, захищеність, друзі, будинок, віра, надія, літо, село, гарячий чай, гарний настрій, дружна, велика, найкраща, світло, цінність, батьківська хата, обійми, хатина, майбутнє, веселощі, розмови, міцна, відносини, диван, пісня « Від батька й до сина», цілісність, Андрій 2; «Одна родина за столом», бабусині вареники, багато людей, багатство, бажана, біль, Богдан, Борисівка, бюджет, в'язані шарпетки, важливі люди, весела, весна, кохана людина, виховання, вишиванка, сонце, відвертість, відповідальність, вічність, вогонь, возз'єднання, воля, впевненість, все моє все, всі здорові, всі члени родини, гарно, гніздо лелек, горе, гра, громада, група людей, дача, сум, двір, дерево, дитинство, домашнє, дорога додому, дружина, запах випічки, запахи, затишно, згуртованість, колектив, земля, кухня, лимон, лід, любляча, люди зі спільними інтересами, моє ліжко, найважливіше, найрідніше, що є, найцінніше, незамінне, ньенька, Новий рік, обід, обов'язки, одна кров, оселя, оточення, пахуча паляниця, плед, позитивна атмосфера, поради, приємні відчуття, приємно, прощення, пташине гніздо, рідні обличчя, розчарування, самотність, Саша, сила, синя стрічка, сімейні вечори, скандали з братом, смажена картопля, смерть, собака, сон, союз,

стабільність, стіл з їжею, телевізор, теплі почуття, тітка, Україна, укриття, умиротворення, усамітнення, фамільна команда, фотографії, хліб, я, яблуко, ялинка 1.

За допомогою методу когнітивної інтерпретації представляємо отримані мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, розташованих у порядку спадання їх частоти:

- **співвіднесеність із відчуттями** 282 (затишок 78, підтримка 42, взаєморозуміння 26, турбота 23, спокій 17, допомога 15, добробут 12, довіра 8, захист 7, комфорт 7, єдність 7, дружба 6, разом 6, злагода 5, надійність 4, мир 4, взаємодопомога 3, опора 3, захищеність 2, біль 1, возз'єднання 1, горе 1, затишно 1, згуртованість 1, приємні відчуття 1, самотність 1; **ідентифікація з членами родини, рідними та друзями** 218 (мати 61, батько 35, діти 19, батьки 17, близькі люди 17, брат 12, рідні 12, бабуся та дідусь 10, сім'я 10, сестра 9, родичі 8, друзі 2, всі члени родини 1, дружина 1, ненька 1, тітка 1, рідні обличчя 1, одна кров 1; **співвіднесеність із почуттями** 138 (любов 84, щастя 32, радість 11, кохання 2, віра 2, надія 2, впевненість 1, теплі почуття 1, сум 1, розчарування 1, сила 1); **зв'язок з теплом та його джерелами** 134 (тепло 119, вогнище 13, камін 2); **зв'язок з певною будівлею, приміщенням чи спорудою** 66 (дім 57, будиночок 2, батьківська хата 2, хатина 2, кухня 1, оселя 1, укриття 1; **співвіднесеність із якостями та властивостями** 40 (ласка 4, ніжність 3, кохани 3, щаслива 3, дружня 2, велика 2, найкраща 2, цінність 2, міцна 2, цілісність 2, бажана 1, весела 1, відвертість 1, воля 1, всі здорові 1, гарно 1, домашнє 1, запахи 1, любляча 1, найважливіше 1, найрідніше, що є 1, найцінніше 1, незамінне 1, моє все 1, приємно 1); **співвіднесеність із загальнолюдськими моральними цінностями** 24 (добро 11, повага 9, відданість 3, відповідальність 1); **зв'язок з людиною, об'єднанням людей** 14 (чоловік 3, жінка 2, багато людей 1, важливі люди 1, кохана людина 1, громада 1, група людей 1, колектив 1, люди зі спільними інтересами 1, оточення 1, фамільна команда 1); **співвіднесеність із певним станом** 13 (безпека 3, гармонія 3, веселощі 2, багатство 1, сон 1, стабільність 1, умиротворення 1, усамітнення 1); **співвіднесеність із позитивними емоціями** 13 (усмішка 5, сміх 5, гарний настрій 2, позитивна атмосфера 1); **зв'язок з їжею та напоями** 14 (їжа 4, борщ 2, гарячий чай 2, бабусині вареники 1, смажена картопля 1, хліб 1, пахуча паляниця 1, запах випічки 1, стіл з їжею 1); **зв'язок з певним процесом і заняттям** 11 (спілкування 4, відпочинок 3, розмови 2, виховання 1, прощення 1, гра 1); **співвіднесеність зі ставленням, стосунками, зв'язками** 9 (близькість 3, обійми 2, відносини 2, союз 1, скандали з братом 1); **співвіднесеність зі святом** 8 (свято 7, Новий рік 1); **зв'язок з меблевим виробом** 7 (стіл 4, диван 2, моє ліжко 1); **зв'язок із тваринами та птахами** 7 (кіт 4, гніздо лелек 1, пташине гніздо 1, собака 1); **зв'язок із формою існування** 5 (життя 5); **співвіднесеність із певним часом, періодом, етапом життя чи його завершенням** 5 (майбутнє 2, вічність 1, дитинство 1, смерть 1); **зв'язок із місцем проживання та сферою діяльності людини** 5 (побут 4, земля 1); **співвіднесеність із країною, місцевістю, населеним пунктом** 4 (село 2, Борисівка 1, Україна 1); **зв'язок із формою** 4 (коло 4); **співвіднесеність з одягом, матеріалом** 4 (в'язані шкарпетки 1, вишиванка 1, плед 1, синя стрічка 1); **зв'язок з ім'ям** 4 (Андрій 2, Богдан 1, Саша 1); **зв'язок із рідним краєм** 3 (Батьківщина 3); **співвіднесеність із піснями** 3 (пісня «Від батька й до сина» 2, «Одна родина за столом» 1); **співвіднесеність із порою року** 3 (літо 2, весна 1); **співвіднесеність із певною ділянкою, господарством** 2 (дача 1, двір 1); **зв'язок з рослиною** 2 (дерево 1, ялинка 1); **зв'язок із певною вимогою, пропозицією, вказівкою** 2 (обов'язки 1, поради 1); **зв'язок зі світлом** 2 (світло 2); **співвіднесеність із фруктами** 2 (пимон 1, яблуко 1); **співвіднесеність із певною частиною доби** 2 (обід 1, сімейні вечори 1); **зв'язок із дорогою** 1 (дорога додому 1); **ідентифікація зі стихією** 1 (вогонь 1); **зв'язок із прибутком** 1 (бюджет 1); **співвіднесеність із зіркою Сонячної системи** 1 (сонце 1); **зв'язок зі станом речовини** 1 (лід 1); **зв'язок з побутовою технікою** 1 (телевізор 1); **співвіднесеність зі способом одержання зображення** 1 (фотографії 1); **співвіднесеність із позначенням власної сутності** 1 (я 1).

Усього виділяємо 40 когнітивних ознак, які утворюють польову структуру концепту *родина*:

Ядро: *співвіднесеність із відчуттями 282; ідентифікація з членами родини, рідними та друзями 218.*

Навколоядерна зона: *співвіднесеність із почуттями 138; зв'язок із теплом та його джерелами 134.*

Ближня периферія: зв'язок із певною будівлею та приміщенням 66; співвіднесеність із якостями та властивостями 40; співвіднесеність із загальнолюдськими моральними цінностями 24; зв'язок із людиною, об'єднанням людей 14; зв'язок з їжею та напоями 14; співвіднесеність із певним станом 13; співвіднесеність із позитивними емоціями 13.

Дальня периферія: зв'язок із певним процесом та заняттям 11; співвіднесеність зі ставленням, стосунками, зв'язками 9; співвіднесеність зі святом 8; зв'язок із меблевим виробом 7; зв'язок із тваринами та птахами 7; зв'язок з формою існування 5; співвіднесеність із певним часом, періодом, етапом життя чи його завершенням 5; зв'язок із місцем проживання та сферою діяльності людини 5; співвіднесеність із країною, місцевістю, населеним пунктом 4; зв'язок із формою 4; співвіднесеність з одягом, матеріалом 4; зв'язок з ім'ям 4; зв'язок із рідним краєм 3; співвіднесеність із піснями 3; співвіднесеність із порою року 3; співвіднесеність із певною ділянкою, господарством 2; зв'язок із рослиною 2; зв'язок із певною вимогою, пропозицією, вказівкою 2; зв'язок зі світлом 2; співвіднесеність із фруктами 2; співвіднесеність із певною частиною доби 2; зв'язок із дорогою 1; ідентифікація зі стихією 1; зв'язок із прибутком 1; співвіднесеність із зіркою Сонячної системи 1; зв'язок зі станом речовини 1, зв'язок із побутовою технікою 1; співвіднесеність зі способом одержання зображення 1; співвіднесеність із позначенням власної сутності 1.

У концепті *родина* когнітивні ознаки співвіднесеність із відчуттями та ідентифікація з членами родини, близькими та друзями становлять ядро концепту. Це свідчить про те, що у свідомості народу *родина* – це найважливіше та найсвятіше, що має людина в житті. Асоціації *затишок, підтримка, взаєморозуміння, турбота, спокій, допомога, добробут, довіра, захист, дружба, злагода, взаємодопомога* втілилися в такому соціальному інституті, як *родина*. Слово «*родина*» походить від кореня «*рід*», має стосунок до продовження роду, а саме: до народження та виховання дітей. Усе це традиційно вважається основним призначенням створення сім'ї.

Справжня *родина* – це більше, ніж просто бути родичами. Особливе ставлення один до одного, любов, щастя, радість, віра, надія – таке визначення дають реципієнти концепту *родина*, і пов'язують його з **почуттями** (138 реакцій).

Родину називають невичерпним джерелом тепла та поваги, міцним будинком, де ростуть діти та онуки. Саме тому у свідомості реципієнтів *родина* тісно пов'язана з **теплом та його джерелами** 134 (тепло 119, вогнище 13, камін 2); з **певною будівлею та приміщенням** 66 (дім 57, будинок 2, батьківська хата 2, хатина 2, кухня 1, оселя 1).

Такі **якості і властивості** 40 (ласка 4, ніжність 3, кохані 3, щаслива 3, дружня 2, велика 2, найкраща 2, цінність 2, міцна 2, цілісність 2, бажана 1, весела 1, відвертість 1, воля 1, всі здорові 1, гарно 1, домашнє 1, запахи 1, любляча 1, найважливіше 1, найрідніше, що є 1, найцінніше 1, незамінне 1, моє все 1, приємно 1) всебічно характеризують концепт *родина*.

Від того, наскільки міцними та нерозлучними будуть родини, залежить благополуччя суспільства й держави. Саме в родині від старших до молодших передаються моральні цінності та культурні традиції, закладаються основи для успішного й щасливого майбутнього, тому концепт *родина* має безпосередній зв'язок із **загальнолюдськими моральними цінностями** 24 (добро 11, повага 9, відданість 3, відповідальність 1).

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій: 1) синтагматичні атрибутивні – мають оцінне значення й містять у собі підрядне словосполучення (*родина – дружня, велика, найкраща, міцна, бажана, весела, любляча, найцінніша, незамінна, найважливіша, найрідніша*); 2) парадигматичні – це такі реакції, виражені іменниками, словосполученнями, які є ширшими, вужчими, подібними чи протилежними поняттями до слів-стимулів. Серед парадигматичних реакцій виділяють: а) гіперонімічні (позитивні емоції – *усмішка, сміх, гарний настрій, позитивна атмосфера*); б) антонімічні (*надія – розчарування; згуртованість – самотність; спокій – біль; веселощі – сум; радість – горе; єдність – усамітнення; гра – відпочинок; вільність – смерть; вогнище – лід*); в) тематичні (близькі, друзі, відчуття, почуття: *родина – мати, батько, діти, батьки, близькі люди, брат, рідні, бабуся та дідусь, сім'я, сестра, родичі, друзі, всі члени родини, дружина, ненька, тітка; затишок, підтримка, взаєморозуміння, турбота, спокій, допомога, добробут, довіра, захист, комфорт, єдність, дружба, разом, злагода, надійність,*

опора, мир, взаємодопомога, захищеність; любов, щастя, радість, кохання, віра, надія, впевненість).

Тематичні реакції становлять більшість в асоціативному полі концепту *родина*. Реакції реципієнтів дають змогу дійти висновку, що основним у визначенні концепту є його поняттєвий компонент. Наявність великої кількості одиничних реакцій свідчить про неоднорідність і багатство словислових складників концепту *родина*. Отже, у результаті дослідження було з'ясовано, що концепт *родина* належить до ключових концептів української культури й посідає важливе місце в мовній свідомості українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А.Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у XXI ст-ті / А.Д. Белова // Лінгвістика XXI ст.: нові дослідження і перспективи: зб. наук. праць. – К.: Логос, 2006. – № 1. – С. 21-32.
2. Голубовська І.О. Національно-мовна картина світу в її лексичній іпостасі / І.О. Голубовська // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 6. Кн. 1. – До 90-річчя д.ф.н. А.О. Білецького. – К.: Прайм-М, 2002. – С. 92-99
3. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Білокінь О. В.,

Шевченківський національний заповідник

АНІМІСТИЧНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ТАРАСОВОЇ ГОРИ В ЗАПИСАХ ФОЛЬКЛОРИСТА СТЕПАНА НЕХОРОШЕВА

Етнокультурний ренесанс з його підвищеним інтересом до розширеного смислового потенціалу буття знаходить відображення і в актуалізації символічних структур мовної картини світу. Одним із суттєвих складників «символічного Всесвіту» (Е. Кассіер) є анімістичний світогляд, закоренений у прадавніх віруваннях, глибоко вкорінений у мові як одухотворення навколишньої природи [6, с. 73]. При цьому емоційні реакції людини, яка, за висловом філософа С. Кримського, «виступає медіатором між матеріальним та ідеальним, потенційним та актуальним, символом та бездонною семантикою його референції» [6, с. 87], маніфестують «реальність духу, що конкурує з реальністю довкілля» [6, с. 27]. В українській теоретичній думці оригінальне розуміння ідеї загального для людини і природи символічного світу виявили Г.Сковорода, О.Потебня, М.Костомаров, В.Жайворонок, М.Дмитренко та ін., зокрема, на матеріалі народної творчості. До цього джерельного пласту належать і передані до наукового архіву Шевченківського національного заповідника рукописи фольклориста Степана Нехорошева (1897–1988).

Окрім власних спостережень, свідчень учасників перепоховання Тараса Шевченка, дослідник занотував спогади Івана Ядловського (1846–1933), «канівського міщанина, чоловіка трохи грамотного, з толком у голові» [20, с. 363], майстра на всі руки, який з 1884 по 1933 рр. був охоронцем Шевченкової могили та доглядачем народного музею «Тарасова світлиця».

Записані С. Нехорошевим тексти (відтворені як «меморати» – розповіді від першої особи, що передають особисті враження інформанта, і «фабуляти» – оповіді від третьої особи, коли інформант переказує почуте на певну тему [19, с. 869]) є, по суті, фрагментарними відбитками мовлення жителів Середньої Наддніпрянщини (Україна) початку 20 століття. Вони дозволяють простежити відображення смислотворчої функції лінгвокультурного контексту, пов'язаного з відповідним часом і простором, «конкретним історичним середовищем», з урахуванням «впливу соціальних, культурних, семіотичних чинників» [18, с. 4]. Тож мовна картина світу, зокрема, змалювання довкілля, постає не так віддзеркаленням дійсності, як «відображенням світоглядної, когнітивної та перетворювальної діяльності індивіда» [16, с. 16].

Характерною особливістю записів С.Нехорошева є тематика, локалізована семантично-духовним освоєнням «аксіологічно маркованого вербального простору» (термін Ю.Сорокіна), – місцем вічного спочинку Т.Шевченка (1814–1861). Кожен народ має свої святині, – семіотично насичене середовище, де через символи виражено загальнолюдські та притаманні конкретному етносу цінності. У свідомості українського народу однією з таких святинь постала Тарасова гора. І.Дзюба, підкреслюючи, що не лише людський образ Шевченка, а й різні моменти його долі набрали значення великих символів для нації, запитусь: «Хіба не є символом його посмертне повернення в Україну в травні 1861 року?» [2, с. 692]. Символічним ознаменуванням певних ситуацій, резонатором людської душі в записях С.Нехорошева почасти виступає природа. Паралелізм зображення життя природи та людини, притаманний українському менталітету та пов'язаний з ним національній культурі, а також органічний зв'язок природного та соціального засвідчує, зокрема, тужіння Якилина Кравцової, плакальниці із сусіднього з Каневом села Пекарі, над домовиною Т.Шевченка: «*Ох! Ой, та прийде на землю, наш любий Тарасе, / весна пахуча, весна квітуча, а тебе, наш брате Тарасе, / та немає, нема та не буде ніколи, та ніколи. Ох! / Ой, та прийде на землю тепле літечко / зі своїми зливами, зі своїми ночами горобиними, / а тебе та нема, наш брате Тарасе, та нема, / і та ніколи вже не буде. Ох! / Ой, та прийди, наш брате Тарасе, / Подивись, як за тобою, брате Тарасе, Україна плаче...*» [15, арк. 9–12]. Розкішне травневе буяння природи тут контрастує з народною тугою за улюбленим поетом, а весняний дощ, про який ідеться в багатьох спогадах, підсилює ці почуття. Так, дідусь Кіндрат Юрченко, який теж насипав Шевченкову могилу-курган, пригадував: «*Погода була погана: часті дощі. Козак Грицько Честяхівський <...> усіх заспокоював: «Це плаче Україна за нашим батьком Тарасом» <...>. Плакає і сам Григорій <...>. Підійде до нас, робітників, – і стане. Витре мокре обличчя і скаже: «А чи знаєте ви, кому могилу насипаєте? На Україні ще не з'являлась людина така на світ і не вмірала <...>. Тут похована вічна свята правда».* [12, арк. 139–140].

Детально занотовані від багатьох людей спогади розкривають механізм актуалізації окремих архетипів, універсальних символів, забарвлення їх національним колоритом. З давніх пір елементом різноманітних релігійно-міфологічних систем виступають птахи. Перші зображення птахів сакрального характеру відносять ще до верхнього палеоліту. Дослідження В.Проплом широкого культурологічного матеріалу міфологій багатьох народів світу доносять уявлення про те, що птахи є душами померлих чи переносять душі в потойбічний світ [17, 176–177]. Подібне трактування зустрічаємо в спогадах матері дослідника, Варвари Данилівни Нехорошевої, зафіксованих у 1920 році: «*Тато і мама бачили своїми очима, коли з церкви виносили труну, над труною несподівано з'явився великий орел. Упав вниз каменем і зник. Коли труну опускали в могилу, орел знову з'явився і каменем упав вниз... І не тільки бачили орла тато і мама, бачив весь мир – всі люди: «Це душа його, Шевченка» [10, арк. 60–75]. Проте ближчі за часом до події записи лише констатують небуденність побаченого: «*Коли люди всі почали дивитись угору: «Орел, орел, люди, дивіться, орел». І я побачив, як робе круги над церквою великий птах... А коли почали йти, цей птах каменем упав на труну Шевченка і блискавкою піднявся догори. Зник. Люди загомоніли... Півчу не чути. «Святий Боже», – люди обірали співать і все про орла, що б це значило. З великим трудом горами добрались до могили після короткої панакхиди. Коли священик робив лопатю чотири хрести на всіх сторонах могили, знову блискавкою з'явився орел. Всі завмерли. Зник орел. А коли опустили труну в яму, орел знову кинувся вниз і зник. «Це щось значить», – гомоніли люди» [8, арк. 69–72].**

Оскільки будь-яка репрезентація буття є мовною, то світ, доступний пізнанню, постає як певний дискурс, залучає до діалогічних відносин все ширші кола людей. А вже в результаті циркуляції в колективній свідомості відбувається знаково-символічне моделювання реальності, прирощення сенсів [6, с. 270]. Так, «спілий пірник з лірою Степан Антонович» доповнює версії: «*Знаю, знаю, ще про це і пісня є. Народ помне це, і нічого тут дивного немає. Візьмемо Запорізьку Січ. Коли її зовсім знищили і заборонено було говорити про неї, щодня прилітав орел. Кричав-плакав над Січчю... Це люди зберігали в своїх піснях. Люди прості вміють берегти в пам'яті те, що було святим для наших отців та праотців. Про орлів, що прилітають на могили тих людей, які життя віддали за кращу долю бідних людей, багато розповідають старі люди. Я був у*

Качанівці і там чув від Петра Гудзя [бандурист, мандрівник шевченківськими місцями. – Прим. С. Нехорошева], що в ніч під Тройцю до могили Григорія Честахівського прилітає якась дивна птиця <...> вродібно орла. Сяде на могилу, поскігле трохи і мовчки просиде ця дивна птиця до зорі. Потім зникає. І так щороку <...>. Багато у світі є такого, що не нашим умом зрозуміть усе, що твориться в світі» [8, арк. 74–76]. За С. Кримським, «людина неминуче використовує символ як особливе (вторинне), породжене свідомістю життєве явище для того, щоб наблизитися до предметно недоступного, зазирнути за межу повсякденності» [6, с. 29]. До речі, народнописенню традицію освітування образу орла актуалізує у своїх поетичних творах Тарас Шевченко, звертаючись до Миколи Маркевича («Бандуристе, орле сизий...»), до Григорія Квітки-Основ'яненка («Утни, батьку, орле сизий...»), Андрія Козачковського («Ось слухай же, мій голубе, / Мій орле-козаче!...»), до козаків, гайдамаків та ін.

Існує багато звичаїв нагодувати птахів – душі померлих. Бабуся Степана Нехорошева, Анастасія Щепанська, розповіла, як із навколишніх сіл на другий день після поховання на Чернечій горі «люди принесли покійному «снідать», так годиться «по закону». Почали запрошувати «снідать з батьком, братом Тарасом». Люди хрестились, говорили «Христос воскрес» – «Воистину воскрес». А потім зібрали крихти і висипали їх на свіжу могилу – «ось узялась стайка веселих горобців і зразу все знищили. Це перший привіт птиці. Я думаю, птиці ніколи не покинуть це святе місце» [8, арк. 10–32]. Так і сталося. Про одну із численних зустрічей із прочанами згадав Іван Ядловський: «У неділю вранці до хати заходить чоловік, знімає мокрий бриль. Утомився і не заговорить. Оказалось, він на таку гору ніс клунок зерна.. Розговорились. У Івана Степановича, так його звали, син робе у Києві на заводі. Привіз син йому «Кобзар» і наказав обов'язково уєесь «Кобзар» прочитати двічі. Іван Степанович не два, а двадцять два рази прочитав зимою. Зрозумів Тараса Григоровича і полюбив його. Коли востаннє приїздив син, то наказав обов'язково одвідати могилу Шевченка і од нього і його товаришів на могилі для пташок посипати зерна: хай вони, птички, весною поцвірінькають про людей, що його шанують, не забувають. А потім каже: «Це від старої торбина пшона, локшина, кусок сала, це, звісно, вам. А зерно – птичкам. Не взищіть» [13, арк. 34–36].

Рукописи рясніють описами явищ природи із вкрапленнями християнських маркерів: «Приїхали люди з Києва. І застала їх страшна горобина ніч. Ну, настоящий страшний суд. Хата під соломою. Грім... Блискавка очі сліпить. Перелякались мої гості не на шутку. Учителька при лампі почала голосно читати «Кобзар» [13, арк. 78]. «Гора Чернеча – це благодатне місце», – говорив Іван Олексійович. – І не треба шукати другого раю» [13, арк. 55]. «Словом, тут на горі усе беруть: трави зі святої гори – чудодійні... Я чую од своїх людей, що ці трави дуже допомагають од усяких хвороб. Слухаю і повторюю слова отця Феодосія: «Блаженний, хто віде»» [13, арк. 62–65].

Образне, міфопоетичне, насичене символами мовлення не лише відображало дійсність, конвенційний паремійний фонд, й додавало нові соковиті фарби, власні числокоди до одухотвореної картини навколишнього світу: «Кожен рік Тараса Григоровича має свого власного соловейка. А у нього один рік не був схожий на другого, то і пісня одна не схожа на другу. І замійте, наш соловейко співає зовсім не так, як у вас у Черкасах або у Полтаві... Так-то. У нас не 5 і не 10, а 47 соловейків» [13, арк. 99]; «Мене запитують, чи багато на могилі людей перебувало. Я відповідаю: тут було стільки людей, скільки на небі зірок. І хто з чистим серцем, любов'ю до Тараса Григоровича вперше приходить, ті ж ночі на небі з'являється нова зірка. Сьогодні на могилі було нових людей 50, на небі з'явиться 50 нових зірок» [13, арк. 74]. Перебуваючи в лінгвокультурному просторі, перекази доповнюються новими деталями, аксіологічними характеристиками, оповиваються серпанком міфотворчості. Степан Нехорошев як справжній дослідник шукає варіанти оповідей, фіксує почуте від різних людей: «Коли на Чернечій горі було поховано Шевченка, Україна цьому дуже зраділа, адже ж син України, який за народ життя віддав, тепер вічним сном спочиває у серці України – на Чернечій горі. Коли після похорон Шевченка люди розійшлись, стало стало одиноко і сумно. І ось Україна із рідних і різних кінців прислала свох благовістників – 47 солов'їв. Найкращих, найголосніших, які б були достоїнні освітувати життя великого Кобзаря» [9, арк. 54–58]. Вкотре переконаємося, що «символи існують як символи (а не як речі, здатні щось символізувати) лише всередині інтерпретацій» [7, с. 204]. Отже, символика як

глибинна універсальна система своєрідно виявляє «образ світу», бо ж «людина віддавна пізнавала довілля як своєрідний ключ до розуміння свого внутрішнього світу» [3, с. 70].

Розповіді «дідуса Івана», як його називали, передають атмосферу Тарасової гори, щирість стосунків, позначених «перевагою емоційно-почуттєвої душевної компоненти над розмовно-вольовою» [5, с. 247], що передано також фразеологізмами («*Не питає орел ворону, куди йому летіть. Пішли хлопці – немов чогось дорогого не стало*» [13, арк. 15–16]), порівняннями («*А Оля так гарно щебече по-українському, як соловейко*» [13, арк. 45]).

Звичайно, спільний для людини і природи символічний світ не є прерогативою лише української культури. Так, у більшості культур сонце – основний символ творчої енергії. Найраніші картини всесвіту зображували сонце як символічний центр чи серце космосу. Солярна емблематика присутня в українському народному світогляді через асоціації з верховною першоосновою, вічністю, гідністю, правдою. Сонячна символіка, як і символічний лад народного світобачення, виразно простежується у фольклорі, як відзначали ще Ф. Прокопович, Г. Сковорода, О. Потебня.

У записях С. Нехорошева концепт сонця та пов'язана з ним символіка утворюють своєрідний ціннісно-смысловий ореол навколо образу Тараса Шевченка: «*Велика людина повинна бути похована ближче до сонця*» [14, арк. 104]. Оскільки концепт наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформативністю, в ньому спостерігається асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії, виражені в слові [5, с. 10]. На Тарасовій горі, біля могили Шевченка було звичним зустрічати світанки і захід сонця: «*Ще до схід сонця буде мене Віра Федорівна, я наскоро одягаюсь і ми удвох спішимо до чугунного хреста. А на верхніх східцях сидять парубочки, нас вітають. Почало сходить сонечко. Ми онімліли од краси, захоплені неземною радістю. Ясне сонечко нас привітало, як ніколи раніше*» [11, арк. 7–19]. Чи не звідси – витoki метафоричної мотивації ще однієї легенди, про рожевого соловейка, записаної С. Нехорошевим у Переяславі: «*Ось що розказував мені дід Федот, який сам був у Каневі і лично бачив соловейка розового, який співав на хресті, коли сходило сонечко. Він розказував мені, і не тільки мені таку легенду. Коли захвали Шевченка, Господь зібрав птиць небесних і запитав, хто з птиць погодиться співать цілий рік на могилі Тараса Григоровича. Коли літом до осені, усі птиці согласні. А оставатись взимку та ще співать – ніхто не согласався. І ось одна пташка, соловейко, погодився залишатись взимку на Тарасовій могилі і співать щоранку йоголюбимупісню. І Господь окрасив цього соловейка цвітом рожевим, цвітом сходу сонця. І до цього часу і літом, і взимку, коли починає сходить сонечко, прилітає рожевий соловейко, сідає на хрест і співаєлюбимупісню Шевченкові. Але не кожному дано побачить і почуть цього соловейка рожевого*» [11, арк. 121–123].

У фольклорних записях С. Нехорошева знаходимо відбиток універсальних, морально-етичних понять, ціннісних орієнтирів, сконденсованих у національно-мовному сприйнятті, адже «природне життя будь-якої самобутньої культури полягає в постійному створенні для свого духу нових символічних форм, нових концептів, що постають на ґрунті рідної культури» [1, с. 9]. Відображену ним мовну картину світу формувало довілля Тарасової гори – унікальний простір, що інспірує пошуки світорозуміння, гармонії і осягнення себе через «символіку як систему образного членування світу в народній свідомості» [5, с. 59], а «через збирання українського фольклору відбувався процес самопізнання народу, самоусвідомлення його культури» [4, с. 119]. Слід зазначити, що лише духовно-практична діяльність трансформує об'єкти у культурні феномени і в цьому відношенні перетворює їх на знаки олюднення світу [6, с. 99]. Окрім того, символічне позначення простору, одухотворення природи, переживання морально-духовних, естетичних цінностей як святостей є ще й виявом «потреби символізації етнічної території, надання символічного статусу рідному краю, семіотичного перетворення його у святе довілля» [6, с. 521], розкриття його смислотворчого потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Символ как антропологическая категория языка // Антропология языка: сб. статей / отв. Ред. С. Р. Омельченко. – Вып. 1. – М.: Флинта: Наука, 2010. – С. 8–33.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 702 с.

3. Дмитренко М. Народнопоетична символіка: специфіка кодування в епічних піснях / М. Дмитренко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах – № 9. – 2009. – С. 70–77.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : Наукове видання : Монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Жайворонко В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси / В. В. Жайворонко. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
6. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008 / С. Б. Кримський. – 718 с.
7. Мамардашвили М. К., Пятгорский А. М. Символ и сознание. – СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 320 с.
8. Нехорошев С. С. – Наук. архів Шевченківського національного заповідника. – Ф.12, оп. 1, спр. 10.
9. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 12.
10. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 13.
11. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 16.
12. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 17.
13. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 41.
14. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 60.
15. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 62.
16. Огуй О. Д. Мовна картина світу: Проблема організації складників // Мовознавство. – 2013. – № 4. – С. 15–26.
17. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / Науч. редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова. – М.: Лабиринт, 2000. – 336 с.
18. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : [монографія] Т. В. Радзівєвська / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
19. Росовецький С. Шевченко в українському фольклорі // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – Т. 6: Т–Я / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2015. – С. 865–871.
20. Тарахан-Береза З. П. Охоронець Шевченкової могили // Святиня : Науково-документальний літопис Тарасової гори / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Родовід. – С. 362–375.

Бондарева А.Д.

*Северный (Арктический) федеральный
университет имени М.В. Ломоносова*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОПИСНЫХ КНИГ РУССКИХ МОНАСТЫРЕЙ ДОПЕТРОВСКОЙ ЭПОХИ

Одной из составляющих жанроведческого анализа текста является стилистический анализ. Понятия жанра и стиля тесно связаны и взаимно обусловлены. «По существу, языковые или функциональные стили, – писал М.М. Бахтин, – есть не что иное, как жанровые стили определенных сфер человеческой деятельности и общения <...>. Стиль входит как элемент в жанровое единство высказывания» [1, с. 164]. Исследования стилистических особенностей отдельных жанров в исторической перспективе вносят свой вклад в развитие исторической стилистики и исторической жанрологии.

Целью данной работы является выявление некоторых стилистических особенностей описных книг русских монастырей XVI–XVII веков. Монастырские описные книги определяем как группу источников, объединяющую документы учетно-контрольной направленности, фиксирующие движимое и недвижимое имущество монастыря на определенный момент времени.

Вслед за П.Я. Гальпериным мы понимаем стиль текста как совокупность «особых маркированных элементов, особых сочетаний языковых единиц, способных сообщать дополнительную информацию к основному содержанию высказывания» [2, с. 19]. Также, мы опираемся на определение функционального стиля, данное М.Н. Кожиной: «это своеобразный характер речи той или иной социальной ее разновидности, соответствующий определенной сфере общественной деятельности и соотносительной с ней форме сознания» [3, с. 91].

Поскольку описи имущества являются «вполне сложившимся, самостоятельным видом деловой письменности» [4, с. 397], постольку стилистические особенности описных книг в первую очередь определяются их принадлежностью к деловой письменности.

Стилистические черты проявляются на всех уровнях текста описных книг. В данной статье рассмотрим стилистически маркированные лексико-фразеологические единицы.

Так как неточность и множественность толкования недопустима для деловых текстов, лексика эмоционально окрашенная, оценочная, метафорическая в них отсутствует.

Канцелярская и юридическая терминология, реализующая деловое начало, в рассматриваемых источниках XVI – XVII веков представлена различными примерами. Самой многочисленной группой являются названия деловых документов. В первую очередь, это относится к самоназваниям самих описных книг: *отписной список* (13; 1); *отписные книги* (21), *переписные книги* (7; 16; 20; 12), *книги* (8), *переписная* (3), *описные книги* (17); *книги переписные (монастырские)* (15), *отписные (монастырские) книги* (18). Во-вторых, это относится к названиям различных документов, хранящихся в монастыре: *купчая, данная, меновая, духовная, изустная* (20, с. 37); *полюбовная, межевая выпись, мировая запись, розмежная старинная, отдельная, меновая запись, отпись, запись, закладная, роздельная полюбовная, изустная память, закладная, память, данная память, кабала закладная, челобитная подписная* и др. (19, с. 82-85).

Помимо названий документов, канцелярская и юридическая терминология представлена лексикой, обозначающей участников, учреждения, объекты, процедуры и прочие явления административной деятельности государства: *власти*¹, *приказ (указ), приказная изба*², *приказные люди*³, *купецкие люди*⁴, *дьяк*⁵, *подьячий*⁶, *вотчина (отчина)*⁷, *двор*⁸, *пошлина, оброк*.

Значительное внимание в описных книгах уделяется этикетным средствам: титулованиям, именованиям лиц различной сословной принадлежности. Приведем несколько примеров: *государя царя и великого князя Федора Ивановича всеа Руси жалованная грамота* (8, с. 201); по указу *великого государя святейшего Никона патриарха Московского и всеа Великия и Малыя и Белья России* (10, http://Лета_7053_переписывали_старец_Изосима_да_кинохранитель_Паисея_<...>_иконы_и_кузнь_у_икон (6, с. 29); *Даная старицы Еупраксеи Яковлевские жены Микифора* (8, с. 207); *Во дворе Грязка Нефедов з детьми с Ларкою да с сыном Омелкою* (14, с. 130). Этикетные средства подчеркивают официальный характер документа.

Особенностью описей как памятников деловой письменности является достаточно широкое использование устойчивых, клишированных, регулярно повторяющихся языковых единиц – формул, что удовлетворяет требованию стандартизации документа. В описных книгах допетровского времени встречается несколько разновидностей таких единиц.

¹ «Органы власти, духовные и гражданские лица, облеченные властью» [7, с. 221].

² «Государственное учреждение, ведавшее различными хозяйственными и административными делами, а также помещением, где находилось это учреждение» [10, с. 93].

³ Приказный – «относящийся к приказу (учреждению, ведавшему каким-л. кругом государственных или церковных дел)» [16, с. 171].

⁴ Купцы [12, с. 87].

⁵ В значении 'секретарь' [5, с. 851].

⁶ «Низший чин приказной администрации, выполняющий под руководством дьяков основную делопроизводственную работу в центральных и местных учреждениях» [15, с. 87].

⁷ «Вид земельной собственности, владение, приобретенное или пожалованное с правом передачи по наследству, с правом продажи, заклада и т.п.» [8, с. 74].

⁸ 1) «Хозяйство, преимущественно как единица обложения»; 2) «государственное (или церковное) учреждение, ведающее различными хозяйственными и административными делами» [9, с. 190].

Последовательность изложения организуется формулами *выше сего* (в значении 'раньше по тексту' [19, с. 457]) и *ниже сего* (в значении 'далее по тексту' [13, с. 367]). Они позволяют избегать повторов и направляют внимание читателя. Данные формулы относятся: 1) к предметам, описанным выше или ниже по тексту: *пелены камчаты таковы же, каковы писаны выше сего* (10, http); *все те образы, что выше сего писаны от Власия Севастийскаго* (12, с. 232); 2) к фрагментам текста, расположенным соответственно до или после текущего изложения: и *то писано в сей переписной книге, сего ниже и особь статью* (3, с. 329); *А сколько чево на архимандрита описано <...> в сих переписных книгах по статьям особь статью ниже сего* (19, с. 45).

Выражению *выше сего* при описании предметов синонимична формула *вышеписанный / вышеупомянутый* ('то, о чем написано или упомянуто ранее' [8, с. 277]): *сверх вышеписанных вещей у подлиннаго списка прописано* (1, с. 14); *А на описи были Саватьева монастыря вышеупомянутых сел и деревень попы и дьячки и служебники* (17, http).

Следующая формула, встречающаяся в некоторых документах, – *по статьям* ('по пунктам' [18, с. 36]) и *особь статью* ('особо, отдельно' [там же]). Например: *то писано в сих отписных книгах порознь по статьям* (21, с. 272); и *то писано в сей переписной книге, сего ниже и особь статью* (3, с. 329); *А сколько чево на архимандрита описано <...> в сих переписных книгах по статьям особь статью* (19, с. 45). Наличие в тексте подобных формул позволяет сделать предположение о рефлексии составителей описей над композицией составляемых документов. Выделение композиционных блоков, в свою очередь, имеет значение для актовой письменности, поскольку проясняет логику изложения материала и упрощает его восприятие.

В двух документах было обнаружено устойчивое словосочетание *бить челом*. Поскольку его значение – 'кланяться земно <...> просить', то оно больше характерно для документов просительного характера (челобитных): *били челом Царю и Государю Великому Князю от Николы Чюдотворца* (13, с. 283); и *в лето 7090 били челом государю царю* (5, с. 107). В рассматриваемых описных книгах данное словосочетание связано с введением в текст описей дополнительных сведений. В Николо-Корельском монастыре братия *била челом* о назначении нового игумена Кирьяка. В документе Духова монастыря упоминается просьба разобраться, почему *не дошло против старье Духова монастыря вотчины с придачу 47 четвертей* (5, с. 107).

Поскольку описные книги являются документами хозяйственного учета и зачастую выполняют функцию передаточных актов, то важным является указание на наличие тот или иного имущества. С этой целью в описях активно используется формула *налицо / на лицо* ('в наличии') [12, с. 257]: *И всего в монастыре и в пустынях и в селах налицо в житницах хлеба ржи 1256 четвертей с полуосминою* (2, http); и *что есть налицо переписали* (10, http); *да в монастырской же казне налицо денег сто восемьдесят пять рублей* (3, с. 329); и, *пересмотря, переписал и переписав, отвел все на лицо того монастыря игумену Иосифу* (4, с. 202).

Ссылка на юридическое обоснование составления описи, содержащаяся, как правило, в вводной части документа, выражается формулами *по грамоте, по наказу, по указу*: *по государеве цареве и великого князя Василия Ивановича всея Руси грамоте* (21, с. 19); *по наказу государева писца Семена Гаверловича Коробина* (2, http); *по указу преосвященного Симона архиепископа Вологодского* (3, с. 310).

и Белоозерского. Рассматриваемая формула содержится практически во всех документах.

В большинстве рассмотренных описей встречаются «рукоприложения», выраженные устойчивым словосочетанием *руку приложил*. Словарь русского языка XI – XVII веков поясняет: «Приложить (прикласти руку) – поставить свою подпись» [17, с. 243]. *К сем переписным книгам киларь Ерман Чоглаков руку приложил. К сем переписным книгам казначей Паисей Мичурин руку приложил* (7, с. 102); *К сим переписным книгам архимандрит Иона руку приложил; К сим переписным книгам келарь Иларион Лазаревъ руку приложил* (18, с. 108). Рукоприложения находились в заключительной части документа или располагались на полях, образуя полистовые скрепы. Документы подписывались лицами, проводившими инвентаризацию, и свидетелями, обычно из числа местных жителей. Таким образом, описным книгам придавался юридический статус.

Если в тексте необходимо было упомянуть о том, что тот или иной описываемый документ заверен подписью, то использовалась формула, синонимичная предыдущей – *за руками*⁹: *за рукою отца иво духовнаго* (2, http); *и выпись Ивана Нащокина межевая за ево рукою* (3, 329).

Значение итоговой информации в определенном фрагменте реализуется формулой *и всего / итого*. Являясь промежуточной записью, предложение, содержащее подытоживающую формулу, ограничивает одну смысловую часть книги от другой. Таким образом, кристаллизуется структура актового текста. *И всего государева жалованья судов серебряных всяких шестьдесят два судна* (18, с. 39); *Итого в пределе 9 образов* (9, с. 52); *И всего в монастыре же и по селам кобылиц и меринов, и жеребят сто дватцать одна лошадь* (4, с. 212); *И всего ржаного посева в монастыре и в дву пустынях и в селех высеяно ко 166-му году 443 чети с осминою* (2, http).

Распространенным явлением в описных книгах рассматриваемого периода является использование фразовых номинаций, выражающих функциональные характеристики предметов. Рассмотрим примеры: *да булабочка, чем складни застегивают* (7, с. 101); *семнатцать колец*¹⁰, *за что лошади вяжут* (8, с. 225); *чаша медяная большая, что воду светят <...> Да блюдо*¹¹ *белое, что кутю на понахидех ставят <...>, да оловяник*¹², *а держат в нем вино церковное* (21, с. 272); *3 ковш*¹³ *больших с крюками, квас розлевают* (2, http). Как видно из примеров, предметы, которые обозначаются поясняемыми словами, многофункциональны. Отмеченные сочетания слов дополняют характеристики предметов, уточняют и конкретизируют описание. За счет этого достигается ясность изложения, что соответствует требованиям, предъявляемым к текстам делового содержания.

Таким образом, рассмотренные лексико-фразеологические средства реализуют такие черты текстов, как точность, не допускающая инотолкования, неличный характер повествования, стандартизация средств выражения. В описных книгах XVI–XVII веков, как и в других аналогичных документах того времени, наблюдаются истоки формирования современного официально-делового стиля речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. // Бахтин М. М. Собр. соч.: в 5 т. Т. 5. Работы 1940 – начала 1960 годов. – М., 1996. – С. 159–206.
2. Гальперин И.Р. О понятиях «стиль» и «стилистика» // Вопросы языкознания. – М., 1973. № 3. – С. 67–81.
3. Кожина М.Н., Дускаева Л.Р., Салимовский В.А. Стилистика русского языка: учебник. М.: Флинта, Наука, 2008. – 464 с.
4. Мазурин М.Д. Описи имущества среднерусских монастырей XVII века как источник исторической лексикологии: дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2000. – 397 с.
5. Словарь Академии Российской в VI частях. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1789. Ч. I (От А до Г). – 1140 с.
6. Словарь Академии Российской в VI частях. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1792. Ч. III (От З до М). – 1388 с.
7. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1975. Вып. 2 (В – Вологда). – 320 с.
8. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1976. Вып. 3 (Волод. – Вящшина). – 288 с.
9. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1977. Вып. 4 (Г – Д). – 404 с.
10. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1979. Вып. 6 (Зипунь – ИЯНУАРИЙ). – 360 с.

⁹ «За рукою (за руками) - скрепленный подписью (о документе)» [17, с. 242].

¹⁰ «1. Кольцо; предмет, имеющий форму кольца, окружности<...>2. Ручка в форме кольца» [11, с. 258].

¹¹ Блюдо, блюдец – «сосуд впадый, круглый, имеющий края плоские, употребляемый при столе для содержания в нем кушанья» [5, с. 234].

¹² «1. Оловянный (а также любой металлический) сосуд типа кружки или стакана<...> 2) Оловянный сосуд для хранения жидкости (преимущественно спиртного) [14, с. 360].

¹³ Ковш – «черпало с короткою рукояткою из дерева выдолбленное, или из металла выкованное» [6, с. 676].

11. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1980. Вып. 7 (К – КРАГУЯРЬ). – 404 с.
12. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1981. Вып. 8 (КРАДА – лящина). – 352 с.
13. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1986. Вып. 11 (НЕ – НЯТЙИ). – 456 с.
14. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1987. Вып. 12 (О – Опарный). – 384 с.
15. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1990. Вып. 16 (Поднав. – Поманути). – 295 с.
16. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1995. Вып. 20 (Присвоение – Прочнутися). – 288 с.
17. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 1997. Вып. 22 (Раскидаться – Рященко). – 298 с.
18. Словарь русского языка XI–XVII вв. / В 28 вып. – М.: Наука, 2008. Вып. 28 (Старичекъ – Сулебный). – 303 с.
19. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. – СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1893. Т. 1 (А – К). – 1420 с.

ИСТОЧНИКИ

1. АСМ, 1556 – Опись Антониева Сийского монастыря. 1556 год. // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. М., 1878. Кн. 3. – С. 7–14.
2. ВКМ, 1657 – Опись Введенского Корнильево-Комельского монастыря 1657 года // Отписная книга Введенского Корнильево-Комельского монастыря переписи В.Г. Данилова-Домнина, составленная при передаче монастыря игумenu Рафаилу и келарю Александру 2 декабря 1657 г. [Электронный ресурс] / Городок на московской дороге. Историко-краеведческий сборник. Отв. ред. А. В. Быков. http://www.booksite.ru/fulltext/gryal_zov/ets/index.htm.
3. ВКМ, 1676 – Введенского Корнильево-Комельский монастырь. Переписная книга имущества, казны и вотчин, составленная подьяконом вологодского архиепископа Симона К.В. Щоткиным на игумена Ефрема. // Переписные книги вологодских монастырей XVI–XVIII вв.: исследование и тексты / Гос. ист. музей [и др.]: отв. ред. М. С. Черкасова. – Вологда: Древности Севера, 2011. – С. 310–332.
4. ДГМ, 1683 – Дионисиев Глушицкий монастырь. Переписная книга имущества, казны и вотчин, составленная сыном боярским вологодского архиепископа Симона А.Ждановым на игумена Иосифа. // Переписные книги вологодских монастырей XVI–XVIII вв.: исследование и тексты / Гос. ист. музей [и др.]: отв. ред. М. С. Черкасова. – Вологда: Древности Севера, 2011. – С. 202–212.
5. ДМ, 1590 – Духов монастырь. Духовное завещание старца Варлаама 1590 года. // Известия русского генеалогического общества. Вып. 3. Отд II. Материалы. СПб., 1909, № 2. – С. 101–112.
6. ИВМ, 1545 – Опись Иосифо-Волоколамского монастыря 1545 года. // Три описи Иосифо-Волоколамского монастыря XVI века / Подгот. текстов и публ. Т. И. Шабловой. – СПб: «Реноме», 2014. – С. 29–40.
7. ИВМ, 1591 – Опись Иосифо-Волоколамского монастыря 1591 года. // Три описи Иосифо-Волоколамского монастыря XVI века / Подгот. текстов и публ. Т. И. Шабловой. – СПб: «Реноме», 2014. – С. 65–104.
8. КБМ, 1601 – Опись Кирилло-Белозерского монастыря 1601 года // Опись строений и имущества Кирилло-Белозерского монастыря 1601 года: Комментированное издание / Сост. З. В. Дмитриева и М. Н. Шаромазов. – СПб., 1998. – С. 42–232.
9. КИМ, 1595 – Переписные книги Костромского Ипатьевского монастыря 1595 года // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. М., 1890. Кн. 3: Материалы исторические. – С. 1–60.
10. КНМ, 1657 – Опись Кирилло-Новозерского монастыря 1657 года // Опись строений и имущества Кирилло-Новозерского монастыря 1657 года [Электронный ресурс] / Белозерье. Краеведческий альманах. Гл. ред. Ю.С. Васильев. <http://www.booksite.ru/fulltext/2be/lozjerye/12.htm>.

- 11.КНМ, 1657 – Отписная Коряжемского Николаевского монастыря // Акты, относящиеся до юридического быта России. СПб., 1864. Т. 2. – Стб 632-642.
- 12.ЛПМ, 1667 – Лопотов Пельшемский монастырь. Переписная книга имущества и казны, составленная подьячим вологодского архиепископа Симона Г. Еоргиевым.
- 13.НКМ, 1551 – Опись Корельского Николаевского монастыря 1551 года. // Акты исторические. СПб., 1841. Т. 1. №158. С. 283-187.
- 14.СМ, 1670 – Спасо-Каменный монастырь. Переписная книга имущества, казны и вотчин, составленная сыном боярским вологодского архиепископа Симона Ф. Г. Блиновым, отписавшим монастырь на архимандрита Данила. // Переписные книги вологодских монастырей XVI-XVIII вв.: исследование и тексты / Гос. ист. музей [и др.]: отв. ред. М. С. Черкасова. – Вологда: Древности Севера, 2011. – С. 110-136.
- 15.СМ, 1582 – Опись Соловецкого монастыря 1582 года. // Описи Соловецкого монастыря XVI века / отв. ред. М. И. Мильчик. СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – С. 86-116.
- 16.СМ, 1597 – Опись Соловецкого монастыря 1597 года. // Описи Соловецкого монастыря XVI века / отв. ред. М. И. Мильчик. СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – С. 117-167.
- 17.СМ, 1693 – Переписная книга Саватьева монастыря 1693 года [Электронный ресурс] / Саватьева пустынь. <http://savatievo.ru/texts/12-1693book>.
- 18.СПМ, 1593 – Спасо-Прилуцкий монастырь. Переписная книга имущества и вотчин, составленная дьяком Ф. Олександровым и дворцовым приказчиком Ю. Суровцовым, отписавших монастырь на келаря Иосифа Слизова. // Переписные книги вологодских монастырей XVI-XVIII вв.: исследование и тексты / Гос. ист. музей [и др.]: отв. ред. М. С. Черкасова. – Вологда: Древности Севера, 2011. – С. 28-44.
- 19.СПМ, 1688 – Спасо-Прилуцкий монастырь. Переписная книга имущества, казны и вотчин, составленная сыном боярским вологодского архиепископа П.Ташлыкковым, отписавшим монастырь на архимандрита Иону с соборными старцами. 1688 год. // Переписные книги вологодских монастырей XVI-XVIII вв.: исследование и тексты / Гос. ист. музей [и др.]: отв. ред. М. С. Черкасова. – Вологда: Древности Севера, 2011. – С. 45-109.
- 20.ССУМ, 1607 – Переписные книги Старицкого Успенского монастыря 1607 года. // Святыни и древности. Переписные книги и описи Старицкого Свято-Успенского монастыря. – М.: Пента, 2013. – С. 14-50.
- 21.ТПОМ, 1654 – Троицкий Павлов Обнорский монастырь. Переписная отписная («отводная») книга имущества, казны и вотчин, составленная архиерейским дьяком И. Свицовым, отписавшим монастырь на нового игумена Иосифа. 1654 год. // Переписные книги вологодских монастырей XVI-XVIII вв.: исследование и тексты / Гос. ист. музей [и др.]: отв. ред. М. С. Черкасова. – Вологда: Древности Севера, 2011. – С. 272-299.

Выхрыстюк М.С.

*Тобольский педагогический институт им. Д.И. Менделеева
Филиал Тюменского государственного университета,
Югорский государственный университет*

СИНОНИМИЯ, АНТОНИМИЯ И ПОЛИСЕМИЯ КАК ВИД МЕЖДУСЛОВНЫХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ГОВОРАХ ТОБОЛО-ИРТЫШЬЯ

Фонетический облик, лексическое наполнение и грамматические особенности русских народных говоров привлекают к себе внимание многих исследователей. Интерес, проявляемый отечественными лингвистами к русским диалектам и в настоящее время, вполне закономерен. Антропоцентрическая, этнокультурная и социологическая направленность современного языкознания порождает обращение к народным говорам как к особому источнику, своего рода исконному началу многих явлений русского языка и, следовательно, выразителю национального

мироощущения. Лингвисты отмечают, что непосредственно в диалектной лексике находят отражение многовековая история народа, его культура, быт и нравы.

Предметом исследования стало функционирование диалектной и просторечной лексики, а именно имен прилагательных и существительных, а также устойчивых сочетаний с эмоционально-оценочной характеристикой внешних и внутренних качеств человека, собранных методом прямого сбора материала путем бесед с респондентами на территории Тобольского, Вагайского, Яркового и Уватского районов Тюменской области.

Говоры юга Тюменской области исследуются силами филологов Тюменского университета. Известны труды С.М. Беляковой (2008) [1] и Н.В. Лабунец (2002) [7]. Вместе с тем в отечественной диалектной лексикологии пока чрезвычайно мало исследований обобщающего характера, где отдельные понятийные категории рассматривались бы полно и многоаспектно [1, с. 110]. В связи с этим актуальность изучения эмоционально-оценочной лексики связана с неизученностью диалектной лексики территории позднего заселения русскими, а именно территории, прилегающей к рекам Иртышу и Тоболу – Тобольского, Яркового, Вагайского и Уватского районов. Ее условно назовем Тоболо-Иртышьем.

В качестве объекта изучения рассмотрим *синонимию*, *антонимию* и *полисемию* как особый вид междусловных семантических отношений.

Синонимические отношения в исследуемом материале особо отражают эмоциональное состояние русского человека, способное ярко и многообразно характеризовать внешние и внутренние качества человека. Явление синонимии усложняется существованием в диалектном языке Тоболо-Иртышья старых и новых лексических элементов. В связи с этим синонимические ряды в исследуемом материале представлены наиболее разветвленно и многочисленно.

Слова, находящиеся в синонимических отношениях, образуют в говорах Тоболо-Иртышья синонимические ряды: *'боевой, смелый, решительный'*: *бедоватый, бедовский, бросноватый, мутуристый, гладкостриженный, поворотистый, рисковый, плясуний, смельчатый, спесивый; 'челюдимый'*: *громкоголосый, несогласованный, несурядливый, несоюзный, ознобный, нелюдоватый, нелюдовый, нелюдивый, людоватый; 'озорной, непослушный, своевольный'* (чаще о детях): *бедовский, бядовский, разбойный, ретивый, шальковатый, шаловатый, шалый; 'слабый физически, большой'*: *вяленький, маломоженский, незаводенький, незафивенький, скудненький, чахленький.*

В синонимические отношения могут вступать отдельные диалектные слова, свободные сочетания слов, зависимые компоненты которых синонимичны, а также фразеологические сочетания. В таком синонимическом ряду доминантой является слово, имеющее наименьшее ограничение в употреблении: *'скандальный, крикливый человек'*: *бронистый, бросливый, бузливый, буявый, варайдучий, возбранный, мяляйдучий, рееливый, скандалисный, собаковатый, дуровой, мерендучий, варадучий, варадучий, брезготлувый, неполадливый, греховодный, ножовый.*

Синонимами в данной группе слов являются следующие слова: *'большанский, большинский, долгенский, крупнорослый'* – с общим значением 'человек высокого роста'; *басколи'ций, кази'стый, молодцева'тый, красова'тый, пригладистый, прима'сливый, пудри'стый, рахма'нный, фарто'вый* – с общим значением 'красивый человек'; *молодова'тый, молодолокова'тый, молодолоко'тый* – 'молодой человек' и др.

Явление синонимии усложняется временным существованием старых и новых лексических элементов. В языке исследуемой лексики врачевания синонимические отношения наблюдаются и среди однословных врачебных терминов и апеллятивов, и среди терминологических сочетаний. Проявление системных, в частности синонимических, отношений в подсистеме лексики врачевания объясняется тем обстоятельством, что анализируемая лексика не может быть определена как терминологическая в строгом смысле этого слова: 1) *ехида, бубарка, жигало* ('о злом человеке'); 2) *забихуха, жадник, жмод, жмода, жиха, жом, жома, жмур, жадник, жаднуля, загребисвет и загробисвет* ('о жадном человеке'); 3) *брызга, кярайда, варайдунья, варайдун* ('ворчун'); 4) *молочаг, молочак, буза, мазурик* ('озорник'); 5) *занос, нудница* ('завнавшийся'); 5) *задириха, неспустиха, задирик, дракуша, забека* ('задира'); 6) *балбахь, беспромьслица, беспромьслица* ('непутёвый'); 7) *брешня, вертун, вралица, враля, вралина, врулька, обдериха* ('вруша, обманщица'); 8) *жульё,*

шлана ('хулиган'). Слова, находящиеся в синонимических отношениях, образуют синонимические ряды.

В синонимические отношения наряду с общеупотребительными однословными апелляциями вступает большинство терминологических сочетаний, часто фразеологического характера, образуя синонимические пары: *брьзгалка* – 'нервная женщина'; *бурандунья* – 'ворчливая женщина'; *жигало* – 'злобный человек'; *мытарь* – 'беспутный человек'; *забируха* – 'жадный человек', *кярайда* – 'ворчливый человек', *момот* – 'угрюмый человек', *занос* – 'высокомерный человек', *молодая забава* – 'молодуха', *высоко себя нести* – 'быть заносчивым, высокомерным' и др.

Таким образом, синонимия представляет с собой в говорах Тоболо-Иртышья особый вид междусловных семантических отношений.

Исследование имен прилагательных, характеризующих внешние и внутренние данные человека, позволяет другой тип отношений – антонимию.

Антонимия представлена менее рельефно и прослеживается не во всех тематических группах: 1. Антонимия среди имен прилагательных, характеризующих внешние данные человека:

'Человек высокого роста' – *большанский*, 'Человек низкого роста' – *большинский*, *долгенький*, *крупнорослый*, *малехонный*, *малюхонный*, *махонный*, *махрнький*, *матёрый*, *таконький*, *чутенький*.

'Красивый человек' – *кережий*, *неклюжий*, *страховитый*, 'Некрасивый человек' – *кережий*, *неклюжий*, *страховитый*, *страшённый*, *страшённый*.

'Хорошо одетый, нарядный человек' – *начуфуренный*, *форсовитый*, *щапливый*, *щекотливый*, 'Плохо одетый, неряшливый человек' – *барахливый*, *рипсоватый*, *неопрятливый*, *шимоволосый*.

2. Антонимия среди имен прилагательных, характеризующих внутренние данные человека:

'Спокойный человек' – *невыходной*, *остоновенький*, 'Скандалный, крикливый человек' – *бронистый*, *бросливый*, *бузливый*, *буявый*, *варайдучий*, *возбранный*, *мяляйдучий*, *ревливый*, *скандалный*, *собаковатый*, *дуровой*, *мерендучий*, *варадучий*, *варандучий*, *брезготливый*, *неполадливый*, *греховодный*, *ножовый*.

Нервный *вспыльчивый* – *бросоватый*, *крутоватый*, *вскипчивый*, *бросарливый*.

'Умный человек' – *башковатый*, *толковистый*, *тороватый*, *удумчивый*, *ухватистый*, *фартовый*, 'Умственно неполноценный, глупый человек' – *чепутной*, *пришалимый*, *чудесный*.

'Общительный, разговорчивый' – *подходчивый*, *свойсливый*, *ласкословый*, *людявый*, *людской*, *свойчивый*, 'Угрюмый, недовольный' – *безутышный*, *жмура*.
Замкнутый, нелюдимый – *лесовой*, *людоватый*.

Таким образом, изучение лексики, характеризующей внешние и внутренние качества человека, показало огромные возможности говоров. Синонимические и антонимические отношения данных групп позволяет видеть богатство диалектного языка.

Следует отметить также *полисемантизм* некоторых слов среди имен прилагательных, характеризующих внутренние и внешние данные человека.

Через многозначность проявляются системные отношения в лексике, поскольку развитие семантической структуры или иного слова происходит на основе каких-либо ассоциаций. Полисемия

в изучаемой лексике не основная, а скорее, периферийная черта. По нашим наблюдениям, многозначными являются только 420 слов, что составляет 20% от общего числа собранных слов: *людоватый* – 1) 'замкнутый, нелюдимый'; 2) 'живущий среди людей'; *фартовый* – 1) 'умный человек'; 2) 'везучий человек'; *мьтарть* – 1) 'хитрый человек'; 2) 'опустившийся человек'; *жалостный* – 1) 'беспомощный'; 2) 'несчастный человек' и др.

Следует отметить частность этого явления среди имен прилагательных и гораздо реже среди имен существительных, содержащих качественную оценку: *Молодка* – 1) 'молодая замужня женщина'. *Молодка вошла в избу, накрыла на стол* (д. Горнослинкино, Уватский р-он); 2) Стяж. ф. прилагат. 'Молодой'. *Я молодой работать начала* (д. Абалак, Тобольский р-он). 2) 'Незамужняя девушка'. *Я молодка работать начала* (д. Тахтаир, Тобольский р-он).

Таким образом, важными системными свойствами изучаемой лексики являются отношения вариативности, синонимии, антонимии и полисемии.

По своей функциональной принадлежности эмоционально-оценочная лексика говоров Тоболо-Иртышья неоднородна: семантические группировки уже при первичном анализе отражают сплав народно-разговорной лексики и диалектной, что представляется не всегда возможным разграничить.

Для диалектного слова характерна утрата эмоционально-оценочной функции: оно может употребляться как нейтральное, а нейтральное может переходить в эмоциональное. Эмоционально-оценочная характеристика слова создается самим контекстом, интонацией, например: *Ой, он чампильный такой, ничего не ест. Аппетит хороший, ест всё без разбора, кроме мухомора* (д. Щетково, Ярковский р-он).

В современной диалектной речи местных жителей Тоболо-Иртышья эмоциональность и выразительность, оценочная характеристика слова создается благодаря использованию в речи устаревших слов в качестве производящих. В процессе анализа приходим к выводу о том, что основной состав эмоционально-оценочных прилагательных – это лексико-словообразовательные диалектизмы.

Региональная лексика нравственно-этического содержания, характеризующаяся экспрессивной окраской, богатством состава, семантическим разнообразием, отражает самооценку русского человека, его мировосприятие.

Всестороннее изучение русских говоров Западной Сибири представляет интерес не только собственно диалектологический, но и общелингвистический, т. к. сибирские говоры формировались в процессе взаимодействия разносистемных языков, оказавшихся в соседстве друг с другом на территории новых поселений. Это открывает возможности дальнейшего изучения закономерности языкового развития, особенностей языкового контактирования, обогащает общее языкознание необходимым материалом для дальнейшей разработки теории субстрата и т. д. Дальнейшее изучение говоров Западной Сибири может дать богатейший материал и для диалектологии, и для истории языка, и для истории народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белякова С.М. Материалы и исследования по русской диалектологии, Том 3 / С.М. Белякова. – Наука, 2008. – С. 110–121.
2. Блинова О.И. Словарь антонимов сибирского говора / О.И. Блинова. – Томск, 2003.
3. Блинова О.И. Частотный мотивационный словарь: говоры Среднего Приобья // Мотивационный диалектный словарь: говоры Среднего Приобья / О.И. Блинова. – Томск, 1983. – Т. 3. – С. 321–353.
4. Богословская З.М. Словарь вариантной лексики сибирского говора / З.М. Богословская. – Томск, 2000. – 320 с.
5. Бакулина Е.А.; Выхрыстюк М.С. Словник-толкователь эмоционально-оценочной лексики говоров Сибири / Е.А. Бакулина, М.С. Выхрыстюк. – Тобольск: ТГСПА им. Д.И. Менделеева, 2013. – 104 с.
6. Выхрыстюк М.С. Словарь народно-разговорной лексики Тоболо-Иртышья / М.С. Выхрыстюк. – Тобольск: ТГСПА им. Д.И. Менделеева, 2011. – 212 с.

7. Лабунец Н.В. Обско-угорские заимствования в географической терминологии русских старожильческих говоров юга Тюменской области // *Космос Севера / Сост. Лагунова О.К. – Екатеринбург: Средне-Уральское кн. изд-во, 2002. – Вып. 3. – С. 160-171.*

Еремеева Н. Ф., Миненко А. В.

*Черкасский институт пожарной безопасности
имени Героев Чернобыля*

*Национального университета
гражданской защиты Украины*

СТРАТЕГИЯ МЕТОДОВ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ СВЯЗНОГО ТЕКСТА

Развитие когнитивной парадигмы в современной лингвистике позволяет поставить ряд новых проблем относительно «хранения вербализованных квантов информации» [1, с. 3]. Подобная направленность исследований требует прежде всего специального освещения базовых положений концептуального анализа, используемых в логике исчисления предикатов, во фреймовом и сетевом моделировании, а также в теории прототипов. Понятие пропозиции и пропозициональной структуры были введены для характеристики единиц сознания, стоящих за высказыванием и организующих текст. Как справедливо отмечает А. Пейвио, «понятие пропозиции является одним из самых сложных в современной науке, ибо это весьма нагруженный и наименее наблюдаемый из всех абстрактных и теоретических понятий конструкт» [2, с. 30]. В рамках когнитивной лингвистики пропозицию понимают как концептуальное объединение, некое содержательное целое с определенными компонентами этого целого, причем целое «амодальное», то есть не связанное напрямую с модусом его существования в мышлении человека. Пропозиция – это определенная структура сознания, единица хранения знания и репрезентации мира. Она выступает в виде определенной формы его представления [1, с. 9-10]. Во внутреннем лексиконе, в памяти человека пропозиция может представлять знания о мире как с помощью вербальных, так и с помощью невербальных, образных форм [1, с. 4]. Вместе с тем, пропозиции присуща не просто составленность из нескольких (двух или трех-четырех) элементов, но и наличие определенной связи между ними; пропозиция базируется на идеи связывания величин, принимаемых за исходные, и в этом смысле содержит прообраз будущей предикативной связи [3, с. 118]. В тексте последовательность пропозиции упорядочена, ее можно охарактеризовать с помощью макропропозиции, или же пропозиционального фрейма – набора пропозиций, или пропозициональных схем, которые в качестве своих терминальных членов имеют определенные лексические значения, образующие атомарные пропозиции. Понимание текста существенно зависит от понимания всего пропозиционального фрейма, подчиненного раскрытию одной глобальной темы (макропропозиции), а это возможно лишь в том случае, если у каждой пропозиции есть свой аналог в структуре сознания [1, с. 12-13]. Особый интерес для нас представляет точка зрения Т. Гивона, согласно которой в форме пропозиции передается ключевая, содержащаяся в предложении информация, включающая, во-первых, общую идею о состоянии, событии или действии, и, во-вторых, идею о наличии у субъекта предикатов и его неких семантических ролей, что позволяет рассматривать субъект и предикаты как аргументы функции. Вместе взятое это дает возможность извлечь из предложения сведения о том «кто сделал что кому, когда, где, почему и как» [1, с. 14-15].

Т. А. ван Дейк и В. Кинч, создавая модель обработки связного текста и характеризуя стратегии понимания, указывали на особую роль в этом процессе пропозиционных стратегий, заключающихся в сведении анализируемого текста к цепочке пропозиций, когда каждая пропозиция выделяется из текста на основе значений слов и синтаксических структур предложения [4, с. 163]. Если в порождении речи следует найти способы вербализации пропозиции, то при восприятии и ее понимании необходимо совершить обратный процесс – увидеть за поверхностными языковыми формами их глубинную суть, пропозицию или пропозициональную структуру (схему) как

обуславливающую основное содержание высказывания [1, с. 12]. Именно такое расширительное толкование пропозиции по ее роли и в складывании, и в «прочтении» предложения позволило Т. А. ван Дейку и В. Кинчу утверждать, что они приписывают пропозициям больше структурных свойств, чем это обычно делается в логике [4, с. 164]. Новые структурные свойства пропозиции вытекают из ее конструирования не только на основе включаемых в ее состав величин, но и на основе устанавливаемых между ними структурных отношений или функций [1, с. 12].

Важным выводом в концепции понимания связного текста является положение о том, что понимание осуществляется лишь тогда, когда в этом процессе используются не столько данные словесных формулировок предложения, сколько данные пропозиционального уровня (то есть определения того, что стоит за словесными формулировками предложения и представляет их логический каркас, иными словами пропозицию) [1, с. 12]. Следует отметить, что многие лингвисты убеждены в универсальности пропозициональной структуры как элемента всех ментальных процессов и как формы репрезентации языковых и неязыковых знаний. Так, по мнению Дж. Андерсона и Г. Бауэра, все хранимые в памяти типы информации носят характер пропозиций. Пропозиция трактуется ими как некоторая конфигурация элементов, структурированная в соответствии с правилами и имеющая показатель истинности. По своему содержанию пропозиция передает некоторое утверждение о мире, вся информация поступает в память в виде наборов пропозиций [5]. В. Кинч понимает под пропозицией целостное образование, базисный элемент значения, воспринимаемый и воспроизводимый как единое целое независимо от того, сколько элементов оно включает [6]. Однако, как указывает Ю.Г. Панкрац, тогда становится неясным различие между гештальтом (целостностью) и пропозицией (расчлененностью) [1, с. 18].

В наиболее общем виде мысль о пропозициональной природе семантики ряда единиц была сформулирована Ю.С. Степановым, который отмечает, что имеется «глубокая аналогия между семантическим строением имени (отдельного слова) и семантическим строением предложения» [7, с. 10]. Истоки этой мысли прослеживаются и в отечественном языкознании. Нельзя не вспомнить, например, замечание А.А. Потебни о том, что в семантике слова есть уже все то, что есть в семантике текста [8]. Специально отмечая важность пропозиции в качестве универсальной семантической категории для целого ряда единиц языка, в том числе и текста, И. П. Сусов подчеркивает: «стержневое содержание значимой языковой единицы (начиная от текста, включая предложение и слово, кончая морфемой) может быть представлено пропозициональной моделью» [9, с. 68-69]. Таким образом, можно утверждать, что в любой содержательной единице языка, имеющей в качестве своей основы пропозициональную структуру, имена согласуются со своим предикатом, и именно согласование функции с аргументами становится ведущим фактором в организации семантической стороны языковых единиц. Тем, самым, чрезвычайно важными для трактовки языковых единиц становятся правила согласования, которые, как продемонстрировали еще В. Г. Гак и Ю. Д. Апресян, должны быть прежде всего правилами согласования смыслов сочетающихся концептов. Если содержание любой значимой языковой единицы можно свести к когнитивной или концептуальной структуре, то есть к определенному объединению концептов, а такое объединение, в свою очередь, репрезентируется пропозициональной структурой, то существенным моментом в описании языковых единиц становится не столько простое перечисление концептов, сколько установление отношений согласования внутри указанной концептуальной группировки, что и равносильно определению пропозиции, формирующей рассматриваемую единицу языка [1, с. 97].

Понятие пропозиции непосредственно соотносится с логическим, или синтагматическим, в терминах Ю. С. Степанова, анализом языка. Он сводится прежде всего к выявлению в тексте (не всегда данных в явной форме) пропозициональных функций разной степени общности, то есть к отысканию и классификации предикатов, которыми исследуемый текст наделяет своих индивидов – персонажи и вещи. По предикатам устанавливается семантическая сущность самого субъекта – предмета мысли, функция которого – идентифицировать объект действительности, о котором идет речь [10]. Выделяются следующие типы предикатов: таксономические, указывающие на вхождение предмета в класс; реляционные, отражающие отношение данного объекта к другим объектам; и характеризующие, указывающие на динамические и статические, постоянные и преходящие

признаки объекта. В этом разряде особое место занимают оценочные предикаты, а также предикаты временной и пространственной локализации [11, с. 392]. Своим сигнификатом субъект непосредственно соотносится с предикатом, для интерпретации которого он создает предпосылки. Связь с предикатом формирует две функции субъекта – функцию аспектизации предмета (указание на его родовые или индивидуальные признаки), представляющую те семантические типы предикатов, которые могут быть ему приписаны, и анафорическую функцию. Эта последняя придает субъекту семантическую ретроспективность: с ним явно или имплицитно ассоциируются уже накопленные сведения об объекте действительности [12, с. 498]. Понятие субъекта и предиката применяются в валентностном синтаксисе Л. Теньера и Ч. Филлмора. В обоих случаях субъект рассматривается ими как один из аргументов, иногда как первый аргумент, который предпочтительно избирается для выражения роли агенса (в семантическом синтаксисе) или темы сообщения в коммуникативном синтаксисе [13; 14; 7]. Одним из первых понятий, которое отразило естественную сближенность серии определенных пропозиций, является понятие фрейма. Иначе говоря, подобно тому как отдельные образы объединяются в одну картину, или подобно тому, как сущности, репрезентирующие некие объекты и их свойства, объединяются в отдельную пропозицию, часть хранящихся в памяти пропозиций образует также более тесные их объединения, связанные наборы, пакеты самих пропозиций [1, с. 24]. Теория фреймов была впервые сформулирована М. Минским в контексте теории искусственного интеллекта. В авторской трактовке фрейм есть структура данных, предназначенная для репрезентации стереотипной ситуации [15]. Как у всякого фундаментального понятия, у понятия фрейма есть свои аналоги и параллели, в частности психологические. Так, для того, чтобы соответствующий объект действительности был воспринят человеком, сознание должно находиться в специфическом состоянии и быть пронизано специфической установкой, которая объявляется сознанию в виде первичного «значения» предмета [1, с. 27]. Аналогично и у М. Минского «когда человек сталкивается с новой, но не экстраординарной ситуацией, он полагается на соответствующую установку – фрейм» [16, с. 92-93]. В когнитивной лингвистике под фреймом также понимают типовые пакеты информации, хранящиеся в памяти или по мере необходимости создающиеся в концептуальном пространстве мышления из содержащихся в памяти компонентов, которые обеспечивают адекватную когнитивную обработку стандартных ситуаций [26, с. 237]. Информация, организованная в виде определенного фрейма, сконцентрирована во взаимосвязанных слотах (информативных «узлах»). Сами же фреймы образуют организованные по различным направлениям сети, в которых органично объединены декларативные и процедурные знания [132, с. 22]. Модель фреймовой сети перекликается с теорией семантических падежей, развиваемой Ч. Филлмором, который сформулировал положение о падежной рамке глагола, о схеме, включающей определенные аргументы при реализации глагола в высказывании [12: 13]. Каждый фрейм, входящий в иерархическую структуру, можно рассматривать как сеть, которая состоит из нескольких вершин и отношений. На самом верхнем уровне фрейма представлена фиксированная информация: факт, касающийся ситуативного объекта. На последующих уровнях расположено множество терминальных слотов, которые обязательно должны быть заполнены конкретными значениями и данными [17, 25]. В связи с наличием во фрейме (или фреймовой сети) различных уровней обобщения информации, в концептуальный анализ вводятся операциональные понятия, понятия схемы и схематы. Под схемой понимается концептуальная структура более высокого уровня абстракции, это своего рода «крупнозернистая» модель события или ситуативного объекта. Свою детализацию схема получает в представляющих ее схематах – «мелкозернистых» репрезентациях, приближенных к конкретной жизненной ситуации [18]. Концепты схематы в большей мере соотносены с терминальными узлами фрейма или фреймовой сети, будучи связующим звеном между концептуальной структурой и поверхностной семантической формой оязыковленного факта [19, с. 8].

Таким образом, фреймовые модели, рассматриваемые в качестве структур представления знаний, формируются в процессе предметной и познавательной деятельности человека. Фреймы вербализованных знаний, находясь в тесной зависимости друг от друга, образуют «связный мир-посредник» в смысле Л. Вайсгербера, отражающий способы выражения содержания, характерные для языка [20, с. 62].

Важную часть методологического аппарата когнитивной лингвистики составляет также теория прототипов. Ее интенсивное развитие привело к становлению в зарубежной лингвистике нового направления, получившего название прототипической, или когнитивной семантики. Развиваемая в трудах Б. Берлина, П. Кэя, У. Лабова, Дж. Лакоффа, Э. Рош, Ч. Филлмора, А. Вежбицкой, эта теория исходит из понимания языкового значения как прототипа, данного человеку в его восприятии. В основе теории лежит психологический подход к описываемым явлениям. В частности, Э. Рош полагает, что окружающий нас мир структурирован в своей основе, его упорядоченность и организованность являются основой онтологии мира и отражаются в наших представлениях в виде категоризации. По мнению Э. Рош, категории – это концептуальные объекты. При этом категория рассматривается не просто как множество единиц, а как структура, в которой можно выделить центр, называемый прототипом, и прочие члены, которые по-разному с прототипом соотносены. Некоторые члены категории ближе к прототипу и в этом смысле как бы обладают членством в большей мере, чем другие, которые отстоят дальше от прототипа, и тем самым, обладают правом членства в меньшей мере. Такая неравномерность членов категории может быть экспериментально исследована. В пределах большинства категорий одни члены являются психологически выделенными (salient) по сравнению с другими. Максимальной же степени выделенности обладает прототип категории, то есть такой ее член, которому существенные признаки категории свойственны в наиболее полной мере [21, с. 37]. Прототип (как и концепт) – это ментальное образование: в мире наблюдаемых объектов прототипов нет [22].

За термином «прототип» у авторов круга Э. Рош (преимущественно психологов) и у А. Вежбицкой стоят достаточно разные сущности. То, что Э. Рош называет «прототипом», есть, фактически, культурно-обусловленный ассоциат некоторой более обобщающей категории. Например, если для американской культуры прототип категории «птицы» – малиновка, то для русской – воробей; прототипический фрукт для американцев – апельсин, тогда как для русских – это яблоко. Прототип у А. Вежбицкой характеризуется тем, что он должен отражать концептуально-существенные свойства нашего представления об объекте. Например, прототипичная по величине вишня определяется как такая, которую можно положить в рот целиком. Именно эта величина входит в существенные свойства вишни. Равным образом существование не летающих птиц – это некая периферийная ситуация, поскольку эталонное представление о птицах включает в себя в качестве существенного свойства их способность летать [21]. Так, в частности, психологические эксперименты Э. Рош и У. Лабова свидетельствуют о том, что для обыденного мышления страус есть в меньшей степени птица, чем воробей [23, с. 328; 24, с. 220].

Дж. Лакофф в работе «Мышление в зеркале классификаторов» делает ряд важнейших выводов о глубинных принципах категоризации и классификации реалий окружающего мира. В основе формирования категорий лежат многие типы когнитивных связей, которые выполняют функцию мотивационных факторов в процессе категоризации и образуют в своей совокупности когнитивные модели четырех типов: 1) пропозициональные модели: они вычлняют элементы с их свойствами и отношениями между ними; 2) схематические модели образов; 3) метафорические модели; 4) метонимические модели. С каждым типом метонимической модели Дж. Лакофф связывает и определенный вид прототипа: типичный пример (яблоки и апельсины – типичные фрукты) социальный стереотип (типичный японец трудолюбив, вежлив и умен), идеал (идеальный муж хорошо зарабатывает, верен жене, внушает уважение, привлекателен), образец совершенства (он – настоящий Моцарт). Кроме метонимических моделей, выделяются базисные модели, которые Дж. Лакофф называет обычными. Часто множество базисных моделей пересекается, образуя сложное соединение, которое является в большей степени базисным, чем сами модели. Такие объединения моделей Дж. Лакофф называет экспериенциальными кластерами [28, с. 12-51].

Осуществленное в вышеупомянутых работах исследование прототипов позволяет выделить их основные свойства: 1) центральность: категория определяется не как совокупность или пересечение входящих в нее элементов, а, скорее, в терминах входящих в нее центрального (прототипического) элемента, который имеет максимальное число признаков, общих с другими элементами данного множества; прототип максимально приближен и максимально удален от элементов других множеств; 2) семейное сходство: принадлежность к категории определяется на

основе схожести признаков данного элемента и прототипа; 3) категориальная чистота: категориальная чистота иных элементов определяется количеством признаков, которые являются у них общими с прототипом; 4) гетерогенность (неоднородность) входящих в категорию элементов: элементы, имеющие общие признаки с прототипом, могут иметь различные признаки при сравнении этих элементов между собой; 5) нечеткость: категория имеет нестрогие определенные границы, которые на периферии пересекаются с общими признаками элементов других категорий; в связи с этим данные границы могут смещаться в зависимости от нужд индивида, использующего данную категорию; 6) взвешенность: прототипические модели могут быть использованы для описания тех случаев, в которых некоторые признаки прототипа приобретают больший вес и значимость для решения категориальной принадлежности, в связи с чем прототип-модель может все больше напоминать категориально-признаковую модель. Прототипические и категориально-признаковые структуры можно рассматривать как два полюса континуума, в середине которого располагаются модели со взвешенными признаками [26, с. 213-250]. Таким образом, теория прототипов, в отличие от объектно-ориентированной классификации понятий, учитывает способ осмысления мира человеком сквозь призму субъективного опыта.

Пропозициональные и фреймовые структуры, модели фреймовых сетей, прототипические категории, рассматриваемые в когнитивной лингвистике в качестве универсальных моделей представления знаний, могут быть использованы при исследовании семантики сказочного текста. Не исключено, что при помощи фреймового моделирования удастся объяснить способность носителя языка «воссоздать» мир текста, опираясь на интерпретацию составляющих его элементов [27]. При этом интерпретация текста в свете фреймовой семантики рассматривается как попытка понять процесс введения фреймов в текст для создания и расширения его контекста. Фреймы интерпретации, предполагающие выражение нашего понимания, задают через язык альтернативные способы видения вещей. С помощью фреймов можно установить такое конститутивное свойство, как связность текста на микро- и макроуровнях, а также – что весьма важно для сказочного текста – обеспечить выведение необходимых умозаключений, позволяющих прогнозировать будущие события на основе встречавшихся ранее и сходных по структуре событий. Используемые в когнитивной лингвистике модели представляются перспективными для описания типовых сказочных персонажей, их атрибутов и функций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании единиц различных уровней. – Москва-Минск: Ин-т языкознания РАН, 1992. – 112с.
2. Paivio A. Mental Representations: A Dual Coding Approach. – NY.: Oxford University Press, 1986. – 323р.
3. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 157с.
4. Дейк Т. А., ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 153-211.
5. Anderson J. K., Bower G. N. Human Associative Memory. – Washington, 1973. – 275р.
6. Kintsch V. Representation of Meaning in Memory. – Hillsdale, 1974. – 253р.
7. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения: Семиологическая грамматика. – М.: Наука, 1981. – 360с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык // Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – С. 464-560.
9. Сусов И. П. Пропозиция как универсальная семантическая категория // Тез. докладов на науч. конф. «Семантика единиц языка и речи». – Уфа: Башкирский гос. университет. – 1990. – С. 68-69.
10. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. – М.: Радуга. – 1983. – С. 5-36.
11. Арутюнова Н. Д. Предикат // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 392.
12. Арутюнова Н. Д. Субъект // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 497-498.

13. Филлмор Ч. Дело о падеже: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1981. – Вып. 10: Лингвистическая семантика. – С. 369-495.
14. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1981. – Вып. 10: Лингвистическая семантика. – С. 496-530.
15. Минский М. Структура для представления знаний: Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 151с.
16. Жоль К. К. Язык как практическое сознание // Философский анализ. – К.: Высшая школа. – 1990. – С. 92-93.
17. Уэно К., Коямо Т. Представление и использование знаний: Пер. с японск. – М.: Мир, 1989. – 220с.
18. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar: in 2 vol. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – Vol. 1: Theoretical Prerequisites. – 516p.
19. Goldsberg A. E. Jackendoff and Construction-Based Grammar // Cognitive Linguistics. – 1996. – № 7-1. – P. 3-20.
20. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
21. Фрумкина Р.М. Концепт. Категория. Прототип // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. Сб. аналит. обзоров. – М.: ИНИОН РАН. – 1992. – С. 28-43.
22. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. – Ann-Arbor: Karoma Publishers Inc., 1985. – 368p.
23. Rosch E. N. Natural Categories // Cognitive Psychology. – 1973. – Vol. 4, № 3. – P. 328-350.
24. Labov W. Denotational Structure // Papers from the Parasession on the Lexicon. – Chicago: The University of Chicago Press. – 1978. – P. 220-260.
25. Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста // Смысловое восприятие речевого сообщения. – М.: Наука. – 1976. – С. 46-47.
26. Герасимов В. И. К становлению «когнитивной грамматики» // Современные зарубежные грамматические теории. Сб. аналит. обзоров. – М.: ИНИОН РАН СССР. – 1985. – С. 213-250.
27. Рябцева Н. К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука. – 1991. – С.72-78.
28. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С.12-51.

Завадська В. В.

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»*

МЕРЕЖА ІНТЕРНЕТ ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ МІФОПРОСТІР

З появою Інтернету спілкування у мережі стало об'єктом спостереження та аналізу вчених різних напрямків гуманітарної науки: філософів, політологів, лінгвістів, соціологів, істориків, фольклористів, міфологів. Останні розглядають Інтернет як арену для творення новітньої міфології, що відрізняється від традиційної лише формально, по суті ж репрезентує усі особливості міфологічного світосприйняття і повторює характерні моделі ритуально-обрядового змісту. Дослідженням різних форм неоміфології займалися такі українські та зарубіжні вчені, як: Барт Р., Бріціна О., Буйських Ю., Головаха І., Топорков А., Щепанська Т. та ін. Метою даної статті є розгляд тих особливостей он-лайн-комунікації, які дозволяють говорити про Інтернет як про неоміфологічну систему.

У сучасному світі зростає та поширюється тенденція «непрямого» спілкування. Йдеться насамперед про ті випадки, коли комунікація відбувається у такий спосіб, що одна людина не бачить іншої, отже, не може візуально сприймати інформацію і робити висновки (щоправда суб'єктивні) про психологічні особливості співбесідника: його характер, темперамент, рівень психічного збудження на момент спілкування та інші поведінкові характеристики. Заочне спілкування позбавляє комунікантів

змоги скласти «мовний паспорт» співрозмовника, адже за манерою й особливостями мовлення можна визначити походження, рівень освіти, соціальний статус людини, національну приналежність, а також соціальну роль, яку обрав для себе співбесідник на момент комунікації. Відсутність очного спілкування вносить значний дискомфорт, адже 80% інформації, на думку психологів, людина сприймає (і передає) невербально, через позу, рухи, міміку, інтонації, навіть через одяг або речі, які особа тримає у руках (так, букет квітів – знак урочистої події, святковості, але у доповненні до чорного вбрання – ознака трауру і т.п.). Саме тому людство намагається (і досить успішно) максимально візуалізувати заочну комунікацію (спочатку на рівні розміщення фото-аватара співрозмовника на екрані телефону, потім – відтворення зображення у реальному часі і т.п.).

До речі, викладачі, які проводять семінари або тренінги в режимі он-лайн часто скаржаться саме на відсутність візуального зворотного зв'язку, через що неможливо зрозуміти реакцію слухачів, «прочитати» її, а отже, змінити тип викладу або скоригувати матеріал відповідно до потреб чи вимог аудиторії. Такий самий недолік має й телефонне спілкування, яке психологи відносять до одного з найнапруженіших типів саме через відсутність очного контакту співрозмовників.

Отже, візуалізація співрозмовника, безумовно, є важливим фактором процесу спілкування, фактором, який зникає, коли передача інформації відбувається за допомогою засобів віддаленого доступу. Цілоком розуміючи, що до останніх належать як новітні засоби спілкування (мобільний телефон, мережа Інтернет, комп'ютерні програми, наприклад Skype і т.п.), так і давніші заочні засоби передачі інформації (книга та радіо), ми усе ж будемо далі застосовувати терміни «Інтернет-комунікація/спілкування», «Інтернет-засоби», оскільки саме всевітня мережа Інтернет стала глобальною комунікативною ареною заочного спілкування.

Інтернет-комунікація, як і будь-який інший тип спілкування, може характеризуватися за багатьма показниками:

За кількістю учасників (індивідуальна, групова);

За тематикою (професійне, офіційно-ділове, за інтересами чи захопленнями, за випадковою реакцією ін. учасників комунікації – йдеться про поодинокі коментарі);

За ступенем офіційності (ділове – формальне/неформальне; професійне – формальне/неформальне; неофіційне);

З ступенем постійності (оказіональне, постійне/довготривале, непостійне/короткотривале);

За ступенем обов'язковості (вимушене – у випадку офіційно-ділових контактів, а також у сім'ї; у інших випадках – невимушене);

За візуалізацією співрозмовника (очне, заочне);

За характером «відкритості» співбесідника (відкрите – людина поводиться природно та щиро; закрите – людина створює віртуальний образ, який може абсолютно не співпадати з реальною особою; змішане – людина вносить певні корективи до власного психологічного портрета, створюючи бажане враження в інших комунікантів);

За вибором засобів зв'язку (пошта, Skype, соціальні мережі, усілякі он-лайн групи, коментарі до повідомлень тощо).

Як бачимо, характер інформативного обміну за допомогою ІТ-засобів сильно різниться, відповідно різняться й форми, якими ці повідомлення передають. Йдеться, перш за все, про набір стилістичних засобів та певних вербальних особливостей того ж Інтернет-спілкування, серед яких відзначають такі:

- *економія мовних ресурсів* (ігнорування знаків пунктуації, тяжіння до скорочення слів та імен, використання буквено-цифрових словозамінників (4you), аббревіатур (З др!) і т.п.;

- *висока емотивність повідомлень* (вживання сленгових конструкцій, нецензурної, емотивнозabarвленої лексики);

- *велика кількість новотворів*, іноді okazіонального характеру;

- *щирість висловлюваної думки* (за відсутності візуального сприйняття комуніканти частіше віддають перевагу відвертим висловлюванням, уникаючи двозначностей та різнотлумачень; досить часто застосовується іронічний тон, який супроводжується відповідними піктограмами задля уникнення різночитань).

Звичайно, усі наведені приклади більше стосуються неділового Інтернет-спілкування, оскільки правила написання ділових листів, відправлених електронною поштою, не відрізняються від правил написання традиційних ділових листів, оформлених на папері.

Отже, можна зробити висновок, що Інтернет-спільноти творять (звичайно, ненавмисне) власні норми та правила спілкування, які можуть бути незнайомими новачкам і які приймають неофіти. Це абсолютно не виключає того, що людина залишить повідомлення у власному стилі, із дотриманням власних особливостей спілкування. Про таку людину буде створене відповідне враження у інших комунікантів за тим же традиційним підсвідомим критерієм «свій»/«чужий». Лексичний набір, тип звертання, пунктуація, вживання піктограм, загальне оформлення повідомлення у Інтернет-комунікації виконують ту саму символічну роль, яку мають невербальні засоби у традиційному комунікативному акті – оціночне маркування людини.

Цікаво, що у традиційній культурі заочне спілкування відсутнє взагалі (і не лише через відсутність відповідних технічних можливостей). Єдиний приклад такого спілкування існує на рівні «божество – людина», при чому воля й послання божества «прочитувалися» через посередництво найрізноманітніших символів живої та неживої природи. На рівні ж «людина – людина» маркування-споглядання іншої людини було неодмінним елементом неписаних звичаєвих правил. «Свій» чи «чужий» з'ясувалося ще здалека за кроєм одягу, вишивкою (її колір, розташування на одязі, елементи візерунка), аксесуарами (прикраси, головний убір, сумка, ціпок, взуття, пояс). Окрім інших значень, це мало суто практичний характер, іноді за такими зовнішніми ознаками людину відразу відносили до ворогів, тоді вербальної комунікації (як і наближення) або уникали зовсім, або ж надавали їй відтінку попереджувально-агресивного. Російська дослідниця сучасних субкультур Т.Щепанська описує ситуацію, коли за зовнішніми ознаками (білими балахонами і сачками у руках) студентів-ентомологів у сутінках прийняли за нежить із косами [3, с.163]. Таку саму історію наводить дослідниця з власного життя, коли її, вдягнуену у світлу сукню, зустрічний подорожній прийняв за покійника, оскільки вона йшла до села з боку цвинтаря [3, с. 163-164].

Подібний випадок трапився з нами у червні 2015 року, коли під час байдарочного сплаву річкою Тетерів воєнізована охорона залізничного мосту прийняла нас за терористів лише через те, що авторка цих рядків зав'язала обличчя хусткою від сонця. Показовим було те, що після попереджувальних викриків вартового (які ми щоправда проігнорували) і характерного жесту – знімання з плеча рушниці – вистачило кількох фраз українською мовою, щоб нас спокійно пропустили під мостом. Отже, ланцюжок невербальних знаків був такий: характерний для «ворогів» одяг – різкий крик та жест хапання за зброю – зняття одягу-маски та фраза «своєю» мовою – маркування нас як «своїх» на основі останніх ознак.

З власного фольклористичного досвіду додамо, що фрази типу «Не наш, вдягнений був не по-нашому» є первинними відносно таких: «Говорив якимось не по-нашому». Отже, у народній традиції, як, до речі й у сучасному спілкуванні, першим ступенем маркування є візуальне сприйняття, другим – вербальне. Недаремно вітальні фрази були і залишаються своєрідною візитною карткою, застосованою доречно або недоречно.

Повертаючись до спілкування у мережі, ще раз наголошуємо, що усі, перелічені вище засоби вияву індивідуальності в Інтернет-повідомленні, у тому числі й словесні, набувають функції символів: вони несуть у собі прихований сенс, ними оперують у встановленому порядку, вони самовідновлюються, як і власне соціальна група, що їх застосовує. А це, за Т. Щепанською, вже ознаки появи традиції, характерні для субкультур [4, с. 15]. Отже, спілкування у мережі ритуалізується. Яскравим прикладом є спілкування у групах геймерів (до того ж різних груп), навряд чи людина «непосвячена» зрозуміє суть їхніх повідомлень із великою кількістю малюнків, відео, що супроводжуються короткими, але теж не завжди зрозумілими коментарями. Те саме можна сказати про мережі, де викладають, наприклад лише зображення, навіть без жодних коментарів. Априорі: «посвячені», ті, хто «в темі» зрозуміють, а іншим – і не треба. Чи можна говорити про те, що це окрема культура зі своїм міфологічним сприйняттям та власними ритуалами? Так. Кожна група, яка спілкується у мережі (як і кожна людина), є частиною глобального комунікативного міфпростору, представленого в Інтернеті.

Тут маємо більшість ознак міфологічного світосприйняття: прийняття запропонованої інформації як справжньої (адже найважливішою ознакою міфологізму є бездоказова віра у міф); відчуття себе частиною міфу і активним учасником міфотворення; позачасовість (Інтернет-спілкування повністю відповідає цьому критерію, згадаймо хоча б нові форми привітань «Доброго часу усім!» або: «Доброго часу доби!»); нарешті – предметно-символічна база, роль якої виконують словесні, графічні, фото-, відео-, аудіозасоби, про що йшлося вище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буйських Ю. Міфологічні уявлення в повсякденному житті сучасних українців: теоретико-методологічні аспекти вивчення// Народна творчість та етнологія. – 11/2010. – №6. – С. 64-72. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2012/N6/64.pdf>
2. Старкова Міф у кіберпросторі: Інтернет як простір утілення неоміфологем // Культура України. Вип. 34. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura34/22.pdf>
3. Щепанская Т. Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX – XX вв. – М.: Индрик, 2003. – 528 с.
4. Щепанская Т. Б. Система: тексты и традиции субкультуры / Т.Б.Щепанская. – Москва: ОГИ, 2004. – 286 с.

Коваль О.В., Курочкіна А.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЗЕМЛЯ* У МОВТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Концепт *земля* є один із найважливіших структуротворчих елементів етнокультурної моделі світу українців. Разом з такими сакральними поняттями, як *сонце, небо, вода* він виступає чинником, що формує духовний світ людини.

У системі світоглядних цінностей українського народу *земля* відіграє вагомий роль, оскільки забезпечує людині повноцінність життя. Обряди її пошанування мають давні традиції і сягають часів язичництва. *Земля* як один із символів життя має неабияке значення у формуванні культури поведінки, релігійної моралі та ментальності нашого народу. З погляду міфології, *земля* для українців є вічною субстанцією, що наділена потаємною силою. Народ сприймав її як життєдайну, всесильну, живу істоту, актуалізуючи свої первісні уявлення про навколишній світ.

У поетичних творах ХХ ст. яскраво відображено зв'язки української людини із землею, що зазнають істотних змін в силу історичних та суспільно-економічних обставин. Це еміграція і заробітчанство, а також боротьба за землю.

На думку Н. Лобур, у творах письменників ХХ століття *земля* постає образом душі українського народу. Соціально-психологічний портрет героїв творів вимальовується з їх власного уявлення про землю [3, с. 23].

Значну увагу аналізу концепту *земля* у прозових творах приділяли такі українські мовознавці, як К. Голобородько [1], І. Дишлюк [2], Н. Лобур [3], О. Таран [4], С. Форманова [5]. Система етнокультурних символів українців має цілу низку концептуальних центрів, які формують ментальний портрет етносу. Серед них виділяємо й концепт *земля*, що здавна впливав на світогляд нашого народу [2, с. 79].

У поетичному дискурсі ХХ століття специфічні особливості концепту *земля* побудовані на народній символіці про цей образ. Концепт *земля* є невід'ємним чинником формування ментальності українців. Прив'язаність до землі, як національна характеристика, знаходить своє відображення в

образній паралелі земля – ґрунт, наприклад: *Коли землю орють. / Тоді, коли в землю саджають / і кладуть твої бульби у борони під лемеші* (Є. Гуцало).

У концепті земля митці передусім актуалізують поняття "країна". На основі семантичних зв'язків ця лексема набуває значення Батьківщина, елемент географічного простору чи планета:

- рідна сторона і чужина, наприклад: *І ти ми, і забували дім, / Сім'ю й родовище, / В краю чужім* (М. Зеров); *Та чи згадаєш ти в чужих краях, / Поржавілий і старосвітський дах, / Де огнище твоє колись палало?* (М. Зеров); *Шукаю білої пілеї, – / А всі пілеї у багні! – / Шукаю я землі своєї, / Бо ця земля – чужа мені...* (М. Рильський); *І хоч на світі сторони чотири, я тут живу, бо я цей край люблю* (Л. Костенко); *Що мій[край] лежить за Віслою, далеко. / Якби землі хоч рідної на труни* (Л. Костенко). Концепт земля у творах митців часто побудовано на протиставленні свій край, своя земля – чужа земля;

- планета: *Мій кожен крок Земля благословляє! / Землі не треба столпаних сердець, / Вагатися доба не дозволяє* (М. Вінграновський); *Ганьба, хто вибрав стежечку-обніжок: / Людська Земля – це не двоспальне ліжко!* (М. Вінграновський). Уживання концепту земля у значенні астрономічного об'єкту вказує на широту й глобальність поетичного мислення, самоідентифікацію митця як частини Всесвіту.

Поети майстерно створюють паралельні асоціації, які побудовано на порівнянні лексеми земля з творчістю митця, наприклад: *Отак віднині й житимем, відкривши / в душі весни правічно світовій: / поет – немов землі безсмертні вірші, / земля – поетів невмирущий вірш* (Є. Гуцало). Письменник ніби зливається із землею в єдине ціле, відчуваючи її кожен порух: *Спочинь! На заступ вірний обіпрись / І слухай, і дивись, і не дивуйся. / Це ж сам ти вколо зеленню розливсь, / Огудинням прослався по землі, / Це ти гудеш роями бджіл брунатних, / На ясенювих гілках сидячи. / Ти по житах літаєш тонким пилом, / Запліднюючи теплі колоски, – / І твориш ти з людьми і для людей / Нові міста, та арки ажурові / Над синіми проваллями будуєш* (М. Рильський).

Дослідження поетичних інтерпретацій концепту земля допомагає визначити особливості його функціонування в персоніфікованих контекстах, що виникають на метафоричному ґрунті. Такі структури відображають художнє мислення митців, їх світовідчуття, а також семантично збагачують лексему земля новими конотаціями – земля як живий організм: *Земля ж спочила тихо просто неба* (М. Вінграновський); *Проходить все! Віки проблискотіли, / Вітри посивіли, і сонце піросло, / Земля придбала атом* (М. Вінграновський); *В чорні поля – / Гострі плуги. / Чує земля / Пісню жаги* (П. Филипович); *Краплистий дощ їде, / Вся земля, немов сміється* (М. Рильський); *Земля, сирота осіння, / Тремтіла листям сухим* (П. Филипович); *Валторни вітру сяють у полях, / гойдаються разом з озиминою. / Валторни сяють – грою неземною / заслухалась удосвіта земля* (Є. Гуцало).

Традиційне розуміння зазначеного концепту також відбито у порівнянні землі з жінкою. В основі взаємозв'язку семантичного комплексу "жінка" з образом землі покладено давнє уявлення про землю, яка дає життя, й емоційне сприйняття людини: *Земля, світаючи, всімкнулась, неначе жінка, горілиць* (Є. Гуцало); *Геї ти, / земле, хліборобська мати, / Обперезана річками голубими... / Ти неси, перенеси на крилах / Косарів од краю і до краю!* (М. Рильський); *А земля затупила вуха... / Господине стара, не спи* (П. Филипович). Мов жива істота, Земля наділена властивостями, притаманними лише людині: *Відмикає всю землю – й земля постає чудотворна, / бо ключами її відмика чудотворна весна, - / і сміється, й зітхає земля, наче жінка – валторна, / і радіє, і плаче, неначе валтона вона* (Є. Гуцало).

В аналізованих творах семеру земля письменники часто уживають з прикметником чорний. Негативне емоційно-психологічне забарвлення чорного кольору обумовлене його основним символічним значенням жалоби. Традиційно чорний колір позначає злі сили, нещастя, трагедії: *І перекажуть слова ласкаві / Від тих, що в чорній лежать землі* (П. Филипович); *Чорна землі скорбота, / Сонця злотистий спів* (П. Филипович); Лексема земля поєднується із прикметником муругий (темно-сірий) зі зниженим експресивно-оцінним значенням: *Земля – як жужіль, / Така муруга і стара* (П. Филипович).

Оскільки одним із важливих факторів, що впливає на формування свідомості певного народу, є умови його проживання (географічні й кліматичні), то в українській культурі яскравими

репрезентантами архетипу *земля* виступають лексеми із семантикою локативності – поле, степ, нива.

У поетичних творах письменників ХХ століття лексема *поле* часто вживається зі значенням “щось батьківське чи українське” – рідна земля: *Я рідним полем вічно буду йти* (Д. Павличко); *Скоро з стріх закапає вода, / вийде в поле віл під яремний, / і я помандрую, як Скворода* (М. Драй-Хмара).

Сема *поле* може набувати символічного значення нового життя чи відродження: *Ми згинем, ми згинем, ми згинем, / Щоб знов віродилися сні, / І вихором дужим полинем / Над полем нової весни* (П. Филипович); *Трубить ріг співучий в чистій даліні, / Мов далеке гасло і тобі, й мені, / Наче дальній ключ. / Ми йдемо лісами на таємний спів, / Щоб на поле вийти з хащів і лісів, / Поки ще не ніч. / Трубить ріг і гасне в чистій даліні...* (М. Рильський).

Натрапляємо на випадки уживання цієї семи з негативним емоційним забарвленням, що стає символом трагічного минулого: *Над полем чорний крик сурми полине. / З могил повстануть подвиги й злочини, / І шлях у вічність ляже навпростець* (М. Рильський), або чужої землі: *В татар-полі йому забілів білий кінч ще й буланий ворон* (Д. Павличко) – тут смуток, сум, передчуття біди. Зі значенням невимовної туги лексема *поле* ужито в таких рядках: *Самотній, з журавлем, колодязь / над полем журиться давно* (М. Драй-Хмара). У поєднанні з прикметником “чуже” лексема *поле* набуває соціального характеру: *Але тому на світі горе, / У кого нивоньки нема, / Хто на чужому полі оре, / Бо праця вся його дарма* (В. Самійленко).

Лексема *поле* часто виступає символом циклічності життя, що також пов'язано із сільськогосподарською діяльністю й традиціями українців: *У поле з плугом, з бороною / Поїхав люд – весна прийшла* (В. Самійленко); *На білу гречку впали роси, / Веселі бджоли одули, / Замовкло поле стоголозе / В обіймах золотої мли* (М. Рильський).

Із полем митці часто порівнюють свою творчість. Лексема *поле* поширюється такими семами, як нива, паша, рілля: *О ні! Пегасові потрібна паша, / Щоб не загруз у твані неборак* (М. Зеров); *Я світ увесь сприймаю оком, / бо лінію і цвіт люблю, / бо рала промінні глибоко / урізались в мою ріплю* (М. Драй-Хмара); *Рельєф культурний рідної землі / Спізнати, вірити, що на цій ріллі / Ще проростуть науки винні грона* (М. Зеров). Така асоціація наштовхує на створення іншого образу – час збирання врожаю, підбиття підсумків своєї праці. (М. Зеров); *Працюй без крику і зунинок, / Хай осторонь од бур і хвилювань / Сиротами твої підносились жуночок* (М. Зеров); *І голос чую я настирливо-шорсткий: / “Лукавий найміте, а де ж доробок твої? / Чи ж добре ти робив над чорною ріллею? / Чи встигнеш, поки день, скінчить свої жнива?”* Повним, налитим “колосом стигне слово” в поезії П. Филиповича: *Колосом стигне слово / В долах і на горбі* (П. Филипович).

Трагічну долю репресованих митців письменники розкривають через знищену плодючу ниву: *Вогнем я в серці випік люті вчинки: / З убивць водою цілого ставка / Не змити кров невинного Косинки, / Не воскресити мертвого Влизька. / На нашій ниві справили дожинки, / Щоб не лишилось нам ні колоска* (Ю. Клен).

Отже, концептосфера художнього твору, втілена у створеному митцем уявному світі, стає складним естетичним образом, у якому взаємодіють національні (традиційні) семи, контекстуальне стилістичне значення, індивідуально-авторські конотації. Дослідження концептосфери художнього твору відкриває перспективи подальшого лінгвістичного аналізу концепту як вияву вербальної колективної та індивідуально-авторської свідомості, поняття узагальненого характеру, що пов'язує слово і текст на рівні синтезу зображальних номінативних і стилістичних значень слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту / К.Ю. Голобородько // *Культура народів Причорномор'я*. – Симферополь: СГУ, КНЦ НАН України. – 2002. – № 32. – С. 27-30.
2. Дишлюк І. М. До питання про теорію поетичного концепту / І. М. Дишлюк // *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць / гол. ред. В.П. Олексенко. – Х.: ХДПУ, 2002. – Вип. 9. – С. 78-82.
3. Лобур Н. Культ землі в українській мові / Н. Лобур // *Дивослово*. – 1996. – № 3. – С. 22-23.
4. Таран О. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. “Українська мова” / О. Таран. – Харків, 2002. – 20 с.

5. Форманова С.Ю. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. "Українська мова"/ С.Ю. Форманова. – К., 1999. – 15 с.

Лях І. В.

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

РОЛЬ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ У ВІДОБРАЖЕННІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ГІРНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Теорія номінації, проблеми і процеси номінації сьогодні розглядаються з позицій когнітивної науки. *Постановка проблеми.* Номінативна діяльність вивчається як особлива мовленнєво-мисленнєва діяльність, яка протікає в єдності мови й мислення і не є вільною від зовнішніх соціально-історичних факторів, які є складовою когнітивного процесу. Номінативна ономазіологічна діяльність є когнітивною за своєю природою, тому що відбиває результати пізнання у людській свідомості. Основне питання, яке відображає когнітивну сутність номінації сформулювала О. Кубрякова: як формування думок, знань, гіпотез, емоцій і оцінок породжує потребу їхньої об'єктивної у конкретних мовних формах [1, с. 325]. У центрі уваги, при такій постановці питання, постає акт номінації як процес і результат: фіксація ознак предмета, визначених в результаті пізнавального акта і закріплення за мовним знаком поняття – сигніфіката, який відображає певні ознаки – денотати предметів і процесів оточуючого світу. В акті номінації відбувається процес категоризації і класифікації через закладання у слові певних класифікаційних типізуючих ознак, які в більшій або меншій мірі відображають ознаки найкращого зразка категорії предметів. Ознака має бути зафіксована у формі мовного знака, достатній для її подальшого розпізнавання й ідентифікації як родової для певної групи предметів – категорії. *Завдання дослідження.* Терміни і терміносистеми є мовною формою реалізації наукової й науково-технічної картини світу, специфічної когнітивної інфраструктури, в якій матеріалізуються спеціальні знання. Розуміння особливостей спеціальної термінологічної номінації (*предмет дослідження*), її когнітивних аспектів є важливим для визначення можливостей термінологізації різних частин мови як процесу відображення свідомістю людини науково-технічної картини світу, засвоєння і збереження фахової інформації і спеціальних понять. *Матеріалом і об'єктом дослідження* послужили терміни-композиції з німецької гірничої термінології.

Актуалізація когнітивних аспектів номінації має тривалу традицію [3, 6, 7]. Традиційно визначення номінативної діяльності – найменування фрагментів світу, відображення предметів і явищ реального світу у змісті мовної одиниці [6, с. 111]. Номінація визначалася як процес і результат означування об'єктивної дійсності; визнавалося, що акт номінації пов'язаний з виокремленням необхідного і суттєвого в предметі пізнання, тобто визначався зв'язок номінації з категоризацією і класифікацією [7, с. 8]. Сьогодні мета найменування – опис світу, а не тільки означування його компонентів [1, 2, 5]. Створення й узус мовної одиниці як зручного засобу номінації і комунікації є елементом «конструювання світу», де складовою процесу є номінація як матеріальне закріплення структури свідомості за певним денотатом [1, с. 327]. Основні категорії й цикли пізнавального акту знаходять безпосереднє відображення у способі структурування змісту і у формах функціонування слів, особливо предметних імен [6, с. 8] Опис світу, конструювання світу неможливі без систематизації знань про світ. Класифікація і категоризація є способами надання сприйнятому світові впорядкованого характеру, систематизації того, що спостерігається й розподілу результатів досвіду за певними рубриками [5, с. 21].

Номінативна одиниця має відповідати когнітивним критеріям – служити для втілення і зберігання результатів пізнавальної діяльності, і відповідати принципу релевантності – реалізації фрагментів, релевантних для такої діяльності. [1, с.328]. Змістове наповнення мовних форм – це перш за все їх співвіднесення з тим явищем, яке детермінує предметне значення одиниці, першою сходинкою якого є номінація – співвідношення мовних одиниць до немовних фактів [6, с.101].

Немовні факти є явищами світу й, оскільки акт номінації є актом категоризації світу, когнітивні вимоги підводять його під певну частину мови – поняттєвий клас з категоріальним вираженням [Докуліл 1962; 26, цит. по 1, с. 328]. Категоризація світу є одночасно принципом і механізмом його пізнання. Для когнітивної науки поняття категорії разом з таким поняттям як картина світу є ключовим; принцип категоризації світу є інтегральною основою когнітивної науки. [5, с. 19]. Когнітивна наука розглядає поняття категоризації за принципом фамільної (сімейної) схожості – вивчає критерії визначення, відбору, сортування об'єктів, що підлягають категоризації і віднесення їх до певної групи, орієнтованої на кращий зразок свого класу [2, с. 170-171].

Терміни є продуктом вторинної номінації понять шляхом використання номінативних засобів, які вже існують у мові, у новій для них номінативній функції. Словесні знаки є засобом зберігання в них немовної інформації, тобто «відомостей, знань, даних про світ» [6, с. 131]. Власне мовлення і є співвіднесенням нових образів з уже існуючими у мові зразками. Застосування готових мовних значень до нових образів - це і є реальний процес функціонування мови, коли відбувається адаптація значень слів і конструкцій до смислу висловлювання, тож можливість переосмислення значень слів існує у мові завжди. Вторинна номінація може бути спонтанною, але не випадковою і враховує мотивуючу ознаку слова і результат номінації. Умовою для вибору слова в акті номінації є кількість і якість інформації про об'єкт, яка міститься у слові як головній одиниці зберігання й використання інформації. Переосмислення є складовою механізмом вторинної номінації, а умовою для переосмислення значення є власне висловлювання, у контексті якого актуалізується предметна і понятійна співвіднесеність слова. Економічність мови або мовна економія, тенденція мови до заощадливості мотивує вторинну номінацію понять і предметів, яка має прогнозований результат і служить виконанню когнітивних і комунікативних завдань. Свідомість здатна відображати у процесі мислення різноманітні сторони дійсності у їхній динаміці і розвитку, але при цьому використовує достатньо обмежений об'єм засобів [6, с. 133]. Знайомі і часто вживані слова швидше досягають ментального лексикону, ніж малознайомі і рідко вживані слова [8, с. 37]. Це свідчить про зв'язок функцій ментального лексикону з навчанням, актом пізнання і з актом номінації, який відбиває результати пізнання у людській свідомості

Важливим для термінологічної номінації і процесу термінотворення є питання вибору певної частини мови в номінативному акті, механізмів об'єктивації знання у певних категоріях слів. Сьогодні важливо не тільки визначення і ототожнення певної частини мови на основі спільного значення, наприклад, значення предметності іменника, але й виявлення дистрибутивних зв'язків, здатності сполучуватися з іншими формами, виявлення шляхів відображення світу у свідомості мовця. Утворення терміна стає можливим спираючись на повнозначні слова (іменник, дієслово, прикметник та прислівник). Власне розділення частин мови відбувається за ономасіологічним принципом й онтологічними критеріями: існує гіпотеза про довербальне походження категорій частин мови, тобто прямої репрезентації мислення [3]. Концептуальні основи можуть не тільки формуватися на базі низки однотипних номінацій, але й закладаються в них в акті номінації. Здатність до формування категорій і утворення концептів (категоризація і концептуалізація світу) є важливим складником інфраструктури людської діяльності [5, с. 20]. Система частин мови існує як система форм і категорій і має певну організацію, ієрархію. Кардинальні частини мови - іменник, прикметник, дієслово, прислівник здатні відображувати основні логіко-когнітивні категорії: субстанцію і ознаку, необхідні для пізнання і фіксації матеріальної і ідеальної дійсності. Здатність мовної одиниці виконувати номінативно-сигніфікативну функцію відносить її до певного класу частин мови. Кваліфікаційною ознакою виступає тип денотата і сигніфіката: денотат і сигніфікат визначає смислову структуру мовної одиниці. Іменники утворюють просту номінацію поєднуючи денотат і сигніфікат; ад'єктивні і дієслівні номінації мають відносний характер, оскільки означальний характер такої номінації логічно потребує приєднання, сполучення. Рівень синтагматичної цінності також є характерною ознакою певних частин мови і визначається узуальними умовами.

Істотною ознакою технічних текстів у німецькій термінології гірництва є значна питома вага іменника (64%) в порівнянні з іншими номінативними частинами мови: *Eintrieb, Boden, Feste, Förderstrecke*. Прикметники також відіграють важливу роль, відображаючи тенденцію до атрибутивності, яка у свою чергу служить точності й диференційованості термінології: *frei, faul,*

mannlos, grobstückig (11.6 %). Дієслово як частина мови, в німецьких спеціальних текстах втрачає продуктивність (18 %). Дієслівні функції поступово переходять до віддієслівних іменників: *Ausbringen, Ansaugen, Absprengen*. Це пояснюється тим, що іменник, у порівнянні з іншими номінативними частинами мови, характеризується значенням предметності й семантичною ємністю. Тож, виконувати самостійну номінативну функцію - називання класів предметів і об'єктів у термінології можуть повнозначні іменники, іменні композити і словосполучення. Номінативна і сигніфікативна функції слова є основними функціями і виконуються лише кардинальними частинами мови, тому у термінології представлені головню повнозначні частини мови. Номінація є одночасно актом мовленнєвим (відтворення) і когнітивним (пізнання).

Кваліфікація за частиномовними характеристиками і присвоєння найменуванню певних ознак частин мови є складовою акта номінації. Вже в акті номінації відбувається процес категоризації і класифікації через закладання у формі мовного знака певних класифікаційних типізуючих ознак, які в більшій або меншій мірі відображають ознаки найкращого зразка категорії предметів. Якщо мовна економія (наявність обмеженої кількості мовних засобів) є мотивом вторинної номінації, то мовленнєва економія (вимоги конденсації інформації, редукція граматичних формантів) мотивує номінативні засоби – словотвірні конструкції, зокрема композити. Основними номінативними критеріями тут виступають категорія субстанції, предметності (іменник) і категорія ознаки (прикметник, прислівник і дієслово). Вибір словоформи, словотвірна категоризація також є етапом процесу найменування. Граматичні і словотвірні категорії є складовими ономазіологічного комплексу кожної мови – набору мовних знань для створення номінативної одиниці. При створенні мовної одиниці акт номінації як когнітивна операція проходить через підключення одиниці до певної ономазіологічної категорії. Когнітивний підхід до словотвору відкриває нові перспективи досліджень: виявлення алгоритмів і закономірностей словотвірних процесів при здобуванні, збереженні і активізації інформації про оточуючий світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира//Е.С. Кубрякова - М.: Языки славянской культуры, 2004.- 555 с.
2. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов /Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филологический факультет МГУ им. Ломоносова, 1996. – 245 с.
3. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазіологіческом освещении / Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 113 с.
4. Пауль, Герман. Принципы истории языка /Г.Пауль, А.Холодович – М.: Издат. иностранной литературы, 1960. – 500 с.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Премер, 2008. – 332 с.
6. Языковая номинация. Общие вопросы/ [Уфимцева А.А., Телия В.Н., Колшанский Г.В. и др.]: под ред. Б.А. Серебrenникова. - М.: Наука, 1977. - 293 с.
7. Языковая номинация. Виды наименований / [А.А.Уфимцева, Э.С.Азнаурова, В.Н.Телия и др.]: под ред. А.А.Уфимцевой. – М.: Наука, 1977. – 356 с.
8. Rickheit G. Kognitive Linguistik - Theorien, Modelle, Methodik/ Rickheit G., Weiss S., Eikmeyer H.-J. – A.Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2010. – 347 S.

МЕСТНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ ВЕТРОВ В СЛОВАРЕ ПОМОРОВ-ПРОМЫСЛОВИКОВ

На три росстани помолюся я, раб Божий, трем братьям верным – трем ветрам. Первый брат – восточный ветер, второй брат – ветр-запад, третий брат – ветр-север [1, с. 356] – так в обрядовых речениях отражаются и сохраняются традиционные представления беломорских поморов о ветре.

Для поморов наблюдения над ветром имеют особое значение, потому как данное атмосферное явление непосредственно влияет на течение и исход морской промысловой деятельности местного населения. Традиционными и основными морскими промыслами коренного населения Архангельского Севера являются рыболовецкий и зверобойный промыслы, что обусловлено географией края – область, расположена на севере Европейской части России, побережье которой на сотни километров омывают воды Белого моря. «Ветер нашей поморской жизнью заправляет. Вот дотошно его и знаем. На ветрах живем, потому как укрепились на морских берегах» – так определяют поморы значимую роль «ветра-батюшки» в промысловой жизнедеятельности [Там же, с. 337]. И.М. Дуров, автор и составитель «Опыта терминологического словаря рыболовного промысла Поморья» (1929), также отмечает, что «ветер – один из наиболее важных факторов в промыслах» [2, с. 23].

Отметим, что под местными наименованиями ветра понимаются наименования, распространенные на определенной географической территории. Например: *азовец* – «суховея в Приазовье»; *белозер* – «северный ветер в Вологде»; *курулка* – «нагонный юго-западный ветер, иногда штормовой скорости, на южном и юго-западном побережье Камчатки»; *холодец* – «холодный северный ветер на Камчатке»; *свежак* – «свежий морской бриз на берегах Черного моря»; *суряк* – «западный ветер в Пензенской и Калининской областях» [4, с. 9, с. 23, с. 95, с. 222, с. 162, с. 185]. Л.З. Прох в «Словаре ветров» наименования ветров, распространенные на территории Архангельского Севера, определяет как *ветры на Белом море*, среди которых: «сиверко, сивер и север (С); полночь, полуночь, заморозник, рекостав, баргузник и моряна (СВ); восток и восток (В); обедник (ЮВ); лето, полуден и летник (Ю); шелонник и в Мезени паужник (ЮЗ); запад (З); побережник, глубинник и голомяник (СЗ)» [4, с. 46].

Наименования «ветров на Белом море» отражают значимые для ведения промысловой деятельности свойства и характеристики ветра, выявленные поморами-промысловиками в их многовековой практической деятельности. Параметр «направление ветра» является одним из основополагающих при осмыслении атмосферного явления ветер и его влияния на результат морских промыслов поморов. Традиционно направление ветра именуется относительно сторон света – северный, южный, западный, восточный. Значимость указанной параметрической характеристики для промысловиков подтверждает отождествление понятий «ветер» и «сторона света». Такое истолкование находим в «Словаре областного архангельского наречия» А.О. Подвысоцкого, где дефиниция слова *ветер* содержит следующее указание: «<... > слово ветер употребляется в смысле: страна света; спрашивают, напр.: в какой ветер пойдешь, т.е. в которую сторону, по какому направлению, и отвечают: надоть в обедник или в шелонник идти, – буквально: надо в юго-восточный или в юго-западный ветер идти, т.е. на юго-восток, юго-запад <...>» [3, с. 62]. Употребление слова *ветер* в значении «сторона света» сохранилось не только в архангельском областном наречии. Так, материалы «Словаря русских народных говоров Низовой Печеры» указывают на сохранившееся у слова *ветер* значение: «Под которым ветром. флк. В какой стороне света. Пришла в город, завила начальству: под которым ветром дом [разбойников] стоит» [5, с. 66].

Согласно данным «Опыта терминологического словаря рыболовного промысла» И.М. Дурова, течение промысловой деятельности во многом регулируется в соответствии с данными беломорской розы ветров – векторной диаграммы, характеризующей режим ветра в данной местности по многолетним наблюдениям. Представляет собой роза ветров многоугольник, у

которого длины лучей, расходящиеся от центра диаграммы в разных направлениях (румбах горизонта), пропорциональны повторяемости (частотности) ветров этих направлений. Румбовая система местных номинаций, когда за именем ветра закреплено соотношение с определенной стороной света, широко распространена у морских промысловиков и представлена именами, в значении которых отражена связь:

1) с четырьмя главными румбами горизонта, например: *север* – «северный ветер. Первый румб компаса»; *восток* – «восточный ветер, 9-ый румб компаса»; *летник* – «южный ветер, дующий с 17 румба компаса»; *запад* – «западный ветер. 25 румб компаса» [2, с. 147, с. 31, с. 85, с. 57];

2) с четырьмя четвертными румбами, например: *полуношник* – «северо-восточный ветер. Пятый румб компаса»; *обедник* – «юго-восточный ветер. 13 румб компаса»; *шолонник* – «юго-западный ветер, 21 румб компаса»; *побережник* – «29 румб компаса. Северо-западный ветер» [Там же, с. 131, с. 113, с. 175, с. 124];

3) с восьмью межниками – промежуточными направлениями между главными и четвертными румбами, например: *меж севера полуношник* – «третий румб компаса (CCB); северо-северо-восточный ветер»; *меж востока полуношник* – «седьмой румб компаса (BCB); востоко-северо-восточный ветер»; *меж востока обедник* – «одиннадцатый румб компаса (BЮВ); востоко-юго-восточный ветер» и др. [Там же, с. 93, с. 91, с. 90];

4) со стриками – так, с прибавлением более точного определения, ранее назывались ветры шестнадцати румбов, отмеченные на компасе между главными румбами и межниками (в настоящее время названия эти почти не употребляются). Например: *стрик востока к обеднику* – «на малую точку от востока к обеднику. Десятый румб компаса»; *стрик обедника ко востоку* – «на малую точку от обедника ко востоку. Двенадцатый румб компаса»; *стрик обедника к летнему (лету)* – «на малую точку от обедника к летнему. Четырнадцатый румб компаса» и др. [Там же, с. 156, с. 157].

Система местных – поморских – наименований понятия «направление ветра» в соответствии со сторонами горизонта формируется также за счет сосуществования дублетных (семантических, морфологических, фонетических) номинаций ветров одного и того же направления. Наличие дублетов обусловлено, с одной стороны, фонетической вариативностью некоторых имен, например: юго-западный ветер именуется промысловиками *шолонник*, *шелонник*, *шалонник*; восточный – *восток* и *всток*; северный – *север* и *сивер* и др. С другой стороны, особенностями словообразовательной модели, например: южный ветер – *лето*, *летник*; северный – *сивер* и *сиверка(о)*, *моряна* и *морянка*; северо-восточный – *полуношник*, *полночь*, *полуночь* и др. Определяющим же фактором существования дублетных единиц является различие мотивирующих признаков, закрепленных во внутренней форме наименований ветров. Например: северо-западный ветер поморы называют *голомянный*, *глубник*, *побережник*. Всё это наименования местного ветра, то есть ветра, распространенного в определенном ограниченном районе (в акватории Белого моря) и обладающего характерными особенностями, объясняемыми географией данной местности [6, с. 261]. *Голомя* в поморском словаре – это открытое море, поэтому и ветер, дующий с северо-запада – с открытого моря, получает свое название – *голомянный* – «северо-западный ветер с открытого моря» [1, с. 342]. Имя *глубник* возникает вследствие того, что северо-западный ветер на Белом море имеет направление с *глубин* открытого моря к берегу, ср.: *глубник* – «северо-западный ветер. Глубник – ветер с открытого моря, тяжелый ветер» [Там же]. Поскольку береговая линия Белого моря является своего рода «географическим ограничителем» территории распространения местного ветра, то такое наименование северо-западного ветра как *побережник* также обладает объяснимой внутренней формой.

Существуют многочисленные приметы поморов о ветре, в основу концептуальной структуры которых положены представления о направлении ветра. В них зафиксирован практический опыт промысловиков предсказывать погоду на море по ветру: Ветры с востока пали – штормов и нагнали; Полуношник скорехонько волну разводит, и долгонько она не сходит; На морянке в море не выходим, а вышел ране сроку, да попал в ее лапы – вывертывайся; Море ветерку восточного не любит, беспоконный он, взводень пенный подымает; Полуношник – ветер скорый, налетит и не спросит – до шторма доведет; Море разгулялось, пылит – не иначе как востки к полуношнику подходят, с его

румба тянут [1, с. 337, с. 350, с. 384]. Во многом приметы предопределяют промысловый календарь помора.

Направление ветра в обыденном сознании поморов связано не только с представлениями о сторонах света. Практическое осмысление содержательной стороны данного понятия отражено в номинациях, устойчиво связывающих способность ветра менять свое направление относительно береговой линии, и, как следствие, способствовать или не благоприятствовать ведению промысловой деятельности. Например: *нагонный* – «ветер с моря, нагоняющий, особенно в период прилива, морскую воду на берега и устья рек. По нагонному ветру грудного подхода рыбы не жди» [Там же, с. 350]; *береговой* – «дующий с материка или вообще с берега ветер. Сегодня береговой ветер, можно выезжать в море на промысел без опаски» [2, с. 14]; *падун* – «ветер с берега в сторону моря. Падун по времени после моряны и нагонного» [1, с. 350]. Представление о свойстве ветра менять свое направление относительно линии берега обусловлено у поморских промысловиков знаниями о способности ветра воздействовать на объекты водной поверхности, например, льды или морские суда. Отсюда беломорские ветра получили негласное деление на ветра, благоприятные для ведения промысловой деятельности и – неблагоприятные. Местные номинации благоприятных и неблагоприятных ветров отражают эмпирический опыт поморов, а их открытая внутренняя форма является способом сохранения и передачи промыслового опыта. Например: *выволочный ветер* – «ветер от берега на северных морях России в период тюленьего промысла, когда *выволакивают* добычу на берег, опасаясь, что льдину унесет ветром и течением в открытое море. Прибрежный лед легко нередко отрывается и ветрами уносится выволакивается в море, в голомя» [4, с. 59]; *сельдяной ветер* – «северный ветер, пригоняющий к берегам Поморья юрова сельдей» [2, с. 149]; *отдорный* – «ветер, отдирающий лед от суши. Хуже нет отдорного, как на зверобойке промышляем. Отдорный еще сильнее отбойного, отдерет без удержу. Отдерет – не спросит, в голомень вытянет, относному сдаст, справляйся, как умеешь»; *относный* – «ветер, относящий от берега в открытое море. Относный на зверобойном опасен. Суда наши промысловые попадут на относный – крепись помор, сам соображай и все дедовы-отцовы соображения вспоминай» [1, с. 351, с. 352].

Промысловые мероприятия, связанные с парусными судами, также сопровождаются представлениями промысловиков о характере движения ветров. Так, способность ветра иметь направление общее с движением судна, отражена в местных номинациях *попутный ветер*, *поветерь*, *поветерье*, *поветер*, *поветерьня*, *поддувало*, *поносный*. Например: *поддувало* – «попутный ветер»; *поветерь*, *поветерье* – «попутный ветер, по ветру» [Там же, с. 353]. Способность ветра иметь направление противоположное движению судна транслируется такими поморскими именами ветра, как *противняк*, *встретный*, *стретник*, *противной*, *супротивный*. Например: *встретный* – «встречный ветер, препятствующий ходу парусного судна» [Там же, с. 341].

Таким образом, знания поморов о свойствах и характеристиках ветра – это особый тип знания – практический, прикладной, который формирует концептуальную картину мира промысловика. Поморские наименования ветров отражают результат сформировавшихся представлений местного населения о законах движения ветра, обуславливающих промысловую жизнедеятельность, и представляют собой номинативные единицы, сохраняющие многовековой опыт беломорского населения по добыче рыбы и зверя. Ветры и морские воды – дружки неразлучные: по ветру узнаем, как сейдень море живет, а по морю – какой ветер над ним гуляет [1, с. 89].

ЛИТЕРАТУРА

1. Гемп К.П. Сказ о Беломорье. – М: Наука: Архангельск: Поморский университет, 2004. – 634 с.
2. Дуров И.М. Опыт терминологического словаря рыболовного промысла Поморья / Под ред. и с дополнениями Н. Виноградова. – о. Соловки, 1929 г. – 180 с.
3. Подвысоцкий А.О. Словарь областного Архангельского наречия. – М.: ОГИ, 2009. – 575 с.
4. Прох Л.З. Словарь ветров. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1983. – 157 с.
5. Словарь русских говоров Низовой Печоры / под ред. Л.А. Ивашко. Т.1. Аблемай – Ощужа – СПб.: Филологический ф-т СПбГУ, 2003. – 533 с. (в тексте Словарь РГНП).
6. Хромов С.П., Мамонтова Л.И. Метеорологический словарь. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 568 с.

МОВНІ ЗАСОБИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ)

В українському суспільстві відбуваються складні процеси, пов'язані з євроінтеграцією, що значно ускладнюються умовами воєнного конфлікту, який вносить свої корективи в наше життя [3]. Гарним віддзеркаленням того, що відбувається в країні, є тексти засобів масової інформації. Ми поставили за мету дослідити специфіку функціонування лексики на позначення понять вищої освіти в медійному дискурсі із врахуванням екстралінгвістичних факторів. Джерельною базою для дослідження стали українськомовні тексти 2014–2016 рр. таких періодичних видань: «Галицький кореспондент» (ГК), «День» (Д), «Дзеркало тижня» (ДТ), «Кореспондент» (К), «Сільські вісті» (СВ), «Україна молода» (УМ), «Урядовий кур'єр» (УК); веб-сайтів «Патріоти України» (ПУ), «Експрес-онлайн» (ЕО) та освітнього порталу «Педагогічна преса» (ПП).

Особливого поширення в мові українських ЗМІ сьогодні набуває військова метафора, засобом побудови якої часто стає лексика сфери освіти. Номінації двох галузей, військової й освітньої, поєднуючись в одному контексті, утворюють нові, емоційно насичені образи. Метафоризація освіти ґрунтується на асоціативних зв'язках двох несумісних понять – освіти й війни. На мовному рівні вона знаходить реалізацію через використання відповідних слів – назв навчальних закладів (як власних, так і загальних), учасників навчального процесу (*студенти, викладачі та ін.*), слів, що репрезентують навчальний процес (*іспит, сесія* тощо). На цій підставі виділяємо такі варіанти метафоричної моделі 'освіта – війна': 'університет – війна', 'учасники навчального процесу – війна', 'організація навчального процесу – війна'. Розглянемо їх на прикладах.

1. «**Університет – війна**». Війна в країні змінила обличчя багатьох навчальних закладів, яким довелося переїхати з окупованих територій. У нашому суспільстві з'явилися нові поняття та їх назви. Окремою категорією, часто згадуваною в українських ЗМІ, стали виші Донбасу. Такі номінації утворюють цілий синонімічний ряд – *виші Донбасу – вузи із зони активних дій, евакуйовані університети, виші-переселенці, виші-двійники*. Вищі навчальні заклади набувають антропоморфних характеристик, «оживають»: *...Практично в кожного з евакуйованих університетів на непідконтрольних територіях залишився свій «двійник»: чимало студентів і викладачів відмовилися виїжджати за межі рідного міста, фактично змирившись із захопленнями їх озброєними людьми та перепідпорядкування «урядам» самопроголошених республік.* (ДТ, 11.12.2015). Так само, як і людям, університетам доводиться *починати життя «з нуля»*. Цей фразеологізм досить влучно передає трагедію українського народу: *16 вищих навчальних закладів Донецьчини і Луганщини виїхали з окупованої території і почали життя «з нуля»* (ПП, 16.09.15). З іншого боку, у медійних текстах фіксуємо життєствердні, позитивні висловлювання на зразок: *Університети Донбасу: життя налагоджується* (ПП, 16.09.2015).

В умовах війни у мові ЗМІ з'явилися дві оказіональні назви на позначення вищих навчальних закладів України – *виші* (або ж *росіянізм вузи*) *мирної України* і *виші* (*вузи*) *зони АТО*, які, не зважаючи на протилежні семантичні відтінки, у контексті не протиставляються, а разом створюють образ війни: *Вузи мирної України і зони АТО нарешті оговтуються після року військової лихоманки* (К, 17.07.2015).

Іноді власні назви відомих українських вишів набувають метафоричних ознак, що на письмі передається графічними знаками, зокрема лапками, наприклад: *Біля гуртожитків так званого «Донецького університету» навіть прибрали блокпост...* (ПУ, 02.09.2016). Автор іронізує, сумнівається щодо якості тієї освіти, яку може надати та частина закладу, що залишилася на непідконтрольній території. Як стверджують мовознавці, прийом «лапок» у мові ЗМІ є засобом метафоризації, який демонструє іронічне ставлення до описуваного явища, підкреслює новизну вислову, указує на оказіональні компоненти словосполучення, наголошує на метафоричності вислову [1, с. 30–40; 2, с. 130]. Наші спостереження дають можливість погодитися з тезою, прийом

«лапок» дійсно покликаний полегшити рецепієнтам преси трактування переносного значення, експресії й оцінки висловлювання.

Ціла низка метафоричних номінацій вищих навчальних закладів реалізує проблему евакуації університетів Східного регіону України та подальшої їх діяльності, наприклад: **рубікон для луганських вишів** (УК, 18.10.2014); **ДНУ в екзилі: як живеться викладачам і студентам евакуйованого вишу в рідному місті Порошенка** (ЕО, 26.11.2014); ...**Донецький національний університет розколотий** (УМ, 14.06.2016).

Проблема організації навчального процесу, з якою стикнулися вітчизняні університети, виразно втілюється за допомогою фразеологізмів (**Сім кіп пекла ДНУ** (ЕО, 26.11.2014)) та сполучуваності номінацій ВНЗ із відповідно конотованими дієсловами (навчальні заклади **вимушено опинилися в окупації** (ЕО, 26.11.2014); **Уже вдруге за своєю 77-річну історію Донецький національний університет опиняється у вимушеному вигнанні** (ПП, 25.11.2014)).

Проблему переїзду та пошуку місця для функціонування Луганського національного аграрного університету до Харкова самі учасники процесу подають у гумористичній формі: **Жартували в соцмережах: мовляв, «молодий патріотичний університет бажав познайомитися. Згоден на переїзд»** (ПП, 16.09.2015). Позитивно забарвлена антропоморфна метафора, виділена в тексті, створює образ, що асоціюється з молодим чоловіком, який знаходиться в пошуках щасливої долі. Позитивно вона здається лише на перший погляд, насправді ж вона сповнена болем, пов'язаним із ситуацією, що склалася: рішення про переїзд університету, прийнятого прогресивно налаштованими викладачами та студентами, не підтримав його керівник, ректор. Наведений приклад є яскравою ілюстрацією нашої ментальної риси характеру – здатності сміятися крізь сльози, жартувати над собою в найскладніші ситуації, що трапляються в житті.

2. **«Учасники навчального процесу – війна».** Ця асоціація представлена в медійних текстах сполучуваністю освітніх термінів на позначення учасників навчального процесу (*вступники, абітурієнти, студенти, викладачі*) зі словами, що репрезентують військову галузь (*зона АТО, окупований, загинути, зброя* тощо). Наприклад, абітурієнти-випускники шкіл із зони АТО, які бажують вступити до ВНЗ України, отримують метафоричну назву *студенти з лінії фронту* (СВ, 03.09.2015), що для українського суспільства є абсолютно новою.

У нинішніх складних соціально-політичних умовах номінації учасників освітнього процесу, сполучаючись з іншими словами, можуть набувати негативної конотації, підкреслюючи таким чином труднощі організації навчального процесу на невідконтрольних Україні територіях і трагізм людських дол, наприклад, *студенти-вимушені переселенці; вступники, батьки яких загинули в АТО* (ПП, 02.08.2016). Таким чином, з'явилася ціла низка нових освітніх категорій, які потребують називання, що успішно досягається шляхом пересомислення існуючих слів та використання метафоричних можливостей.

З одного боку, в освітньому дискурсі функціонують назви традиційних учасників освітнього процесу, які набувають конотативних значень, пов'язаних з війною (студент, який став солдатом, захисником), з іншого боку – назви учасників військових дій, які долучаються до освітнього процесу (солдат, який стає студентом, використовуючи надану державою можливість пільгового навчання): **На Буковині звільнені в запас або відставку військові здобули цивільну освіту з менеджменту** (ПП, 29.07.2016); **Учасники АТО опановують 3В-моделювання на Дніпропетровщині** (ПП, 05.08.2016).

Серед назв учасників навчального процесу, утворених за метафоричною моделлю 'освіта – війна', можна виділити такі структурні варіанти:

1) назви-прикладки, як-от: **студент-герой АТО** (ПП, 25.12.2015); **студенти-переселенці** (ПП, 24.11.2014); **студенти-волонтери; солдати-студенти** (ПП, 25.12.2014); **випускники-учасники бойових дій** (ПП, 11.11.2015); **викладачі-зрадники** (ЕО, 26.11.2014);

2) різного роду словосполучення, які репрезентують реальну картину життя українського суспільства:

– дієслівні словосполучення – до складу яких можуть входити як патріотично забарвлені слова (**Випускники ПолтНТУ героїчно захищають Батьківщину в зоні проведення АТО** (ПП, 21.22.2014)), так і негативно забарвлені, що змальовують страшні реалії нашого сьогодення,

наприклад: *У зоні АТО загинув викладач університету імені Івана Франка* (ЕО, 01.11.2015); *Студент-медик пішов воювати добровільно* (Д, 15.04.2015); *Українські студенти розробили інноваційну зброю, якої так потребують бійці АТО* (ЕО, 17.01.2016). Виділена лексика набуває нових конотацій, адже студенти і викладачі, замість того, щоб навчатися та навчати, ідуть воювати, розробляють на заняттях зброю, що є неприродним;

- прикметникові словосполучення, наприклад, *не зовсім звичайні студенти*: *Цієї зимової сесії в коридорах університету можна було зустріти не зовсім звичайних студентів: молодих людей у камуфляжі, армійських чоботях із речовими мішками за плечима. Військовослужбовці Збройних Сил України, які водночас є студентами-заочниками КНТУ, намагались встигнути скласти сесію, поки триває хитке перемир'я...* (ПП, 25.12.2014). Незвичність студентського образу підкреслюється характеристикою зовнішності студентів-військовослужбовців, їх одягу;

- іменникові словосполучення: *студенти з Донбасу, абітурієнти із зони АТО* (ПП, 18.05.2016); *студенти з півні фронту* (СВ, 03.09.2015);

3) описові звороти: *викладачі, які працюють на окупантів; викладачі, які співпрацюють з окупантами* (ПП, 25.11.2014, 29.07.2016).

3. «**Організація навчального процесу – війна**». Влучним прикладом реалізації такої асоціації в мові є використання метафоричного вислову: *Іспит під вибухи «Градів»* (ПП, 16.09.2015) як заголовка до матеріалу про складання іспиту в Луганському державному університеті внутрішніх справ, що відбувалося під вибухи снарядів. Освітній термін *іспит* тут функціонує в одному контексті з військовим терміном на позначення одиниць військової техніки – *гради*.

Подекуди асоціації, які реалізуються в медійних текстах, здаються парадоксальними, що виразно ілюструє наступний приклад: *1 вересня в АТО не стріляють* (ПП, 02.09.2016). Асоціація '1 вересня (початок нового навчального року, а отже, для учнів, студентів та викладачів і початок нового етапу в житті) – війна' (символ кінця життя, адже *стріляти* – «вбивати») є неприродною, проте такою є дійсність.

Отже, у проаналізованих медіа-текстах спостерігаємо таку тенденцію: термінологічна лексика галузі військової справи (*зона активних дій, зона АТО, блокпост, окупація, евакуйований* та ін.) входить до складу метафоричних висловів, що використовуються на позначення реалій вітчизняної освіти. Результатом є створення нового образу сучасної освіти в умовах воєнного конфлікту в Україні. Відбувається контамінація несумісних понять, яка стає засобом репрезентації соціальної оцінки та створення маніпуляційного ефекту на аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григораш А. М. Фразеологические инновации в современной публицистике Украины (на материале русскоязычной и украиноязычной прессы 1990-х–2000-х годов) : монографія / А. М. Григораш. – К. : Знання України, 2008. – 439 с.
2. Ільченко О. А. Метафоричні словосполучення в проєкції на мову української преси поч. ХХІ ст. : лінгвістичний статус, засоби актуалізації / О. А. Ільченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 32. – С. 127–133.
3. Серебрянська І. М. Формування українського поняттєво-термінологічного апарату вищої освіти в умовах модернізації національної вищої школи / І. М. Серебрянська // Мова і культура. – К. : Вид. дім Д. Бурого, 2015. – Вип. 18. – Т. III (178). – С. 334–338.

СОПОСТАВЛЕНИЕ КАК СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПРИЕМ В ОЧЕРКАХ С. В. МАКСИМОВА

Интерес к деятельности и творчеству С.В. Максимова по времени его проявления в определенном смысле «точечный». Его современники – ученые, общественные деятели, писатели высоко оценивали его талант этнографа и литератора. О нем доброжелательно и даже восторженно отзывались А.Н. Пыпин, М.Е. Сатыков-Щедрин, И.С. Тургенев, Н.В. Шелгунов и др. От его первых опытов в 1854 году до книги «Год на Севере», которая принесла ему широкое признание, прошло всего 5 лет. Эта книга написана по результатам путешествия на Русский Север с февраля 1856 года по февраль 1857. Ей дали высокую оценку ученые Русского Географического общества и удостоили автора малой золотой медали, а литераторы, судя по журнальным рецензиям в год выхода книги (1859), восприняли ее как произведение изящной словесности. Так, Н.В. Шелгунов писал, что вся книга – это «честный рассказ, без всякой натяжки и фразерства, честное изложение прожитого и пережитого» [13]. Критик отмечал, что «рельефность изображений проведена почти во всем описании Севера; речь русского человека, склад его ума, его взгляд на жизнь, одним словом его практическая философия, вырисовываются так хорошо, что читатель, как бы чувствует себя в компании с теми людьми, которых описывает автор» [Там же].

Отметим, что все путешествия С.В. Максимова, как перед поездкой на Север (во Владимирскую, Нижегородскую и Вятскую губернии), так и после нее (на Дальний Восток, на реку Урал и Каспий, в Сибирь, по Смоленщине и Белоруссии), воплощались в новые книги, очерки, рассказы. «<...> Современники воспринимали книги путешественника-этнографа, как подлинно художественные произведения» [8, с. 18], именно поэтому, надо полагать, в 1900 году С.В. Максимов стал почетным членом Российской Академии наук по отделению русского языка и словесности.

Затем были долгие годы утраты интереса к его творчеству, и лишь к 150-летию «усилиями отечественных филологов имя С.В. Максимова, вытесненное из литературной памяти, было возвращено широкому кругу читателей. Книги писателя начали переиздаваться, появились первые работы о его жизни и творчестве» [14, с. 1].

С конца XX века и в последние годы появляются работы, в которых книги С.В. Максимова исследуются в разных аспектах или включаются в анализ при изучении более широких тем [14; 12; 11 и др.]. Тексты С.В. Максимова становятся материалом исследования не только литературоведов, но и культурологов, фольклористов, лингвистов [10; 2; 9; 3; 1 и др.].

Однако наследие С.В. Максимова настолько многогранно и глубоко, что, пожалуй, еще не исчерпаны даже основные проблемы, которые содержатся в его книгах.

В данной статье обратимся к книге С.В. Максимова «Год на Севере». Для понимания ее стилистики важно учесть, что о жизни северных территорий было немного известно в центральных регионах. Этот край был открытием и для автора. Существенно также то, что он, как и другие литераторы, был приглашен морским ведомством с целью «исследовать и описать подробности быта, нравы и обычаи того населения, которое занимается промыслами на воде» [6, с. 85], т.е. круг проблем, хотя и не жестко, был обозначен. В связи с этим обратим внимание на то, что, приехав в Архангельск, он в течение трех месяцев работал в архиве. В письме А.В. Старчевскому Максимов писал: «прочел все, писаное до меня о губернии, и теперь сижу и жду, когда вскроется Двина, чтобы на первой же ладье отправиться в Соловецкий монастырь и дальше по берегу моря» [7].

Несомненное богатство тексту С.В. Максимова обеспечивает его любовь к народной речи, любование ею и необыкновенное чутье слова. Так, путешественник признается: *Прислушиваясь впоследствии к языку поморов, <...> я попал и на такие слова, которые изумительны были по своему меткому и верному сочинению, таково, например, слово **нежить**, заключающее*

*собирабельное понятие о всяком духе народного суеверия: водяном, домовом, лешем, русалки, обо всем, как бы не живущем человеческой жизнью*¹⁴ (с. 59).

Но автор не просто любит слова местного населения, он их запоминает, а затем и свободно использует в своей речи. Более того, диалектные слова для него, по-видимому, особые знаки реалий северного края, его репрезентация. В них закрепляются важные для северян предметы и явления, отражается значительная их дифференциация, которая позволяет судить о существенных в жизни людей объектах. В этом отношении показателен такой диалог путешественника с помором. Ямщик, указывая на побережье, спрашивает: *Вот как бы это потвоему?* На это повествователь говорит: *Грязь, по-моему, шл...* (с. 58). Но у ямщика другой ответ: *У нас ведь, надо тебе говорить, на всякое слово свой ответ есть <...>. По-нашему – няша; по-нашему, коли няша эта ноги человечесьей не поднимет – зыбун будет. По чему даве ехали – кечкар: песок-от. Коли камней много наворочено по кечкару, что и невдогад проехать по нему – это костлявый берег. Так вот и у нас. В Онеге будешь – там это увидишь вчистую. Там больно море не ладно, костляво* (с. 58).

Языковая ткань рассматриваемого произведения как результат речевой деятельности личности гармонично сочетает взгляд исследователя и художника. В связи с этим интересно отметить, что, анализируя черты стиля С.В. Максимова, современный исследователь предполагает, что автор «менее всего думает о проблемах собственно литературных: о красоте слога, о картинах природы, о группировке характеристических подробностей. Содержание его очерков отличается крайней практичностью и жизненной точностью, <...> писателю некогда думать о картинности выражения своих мыслей» [4, с. 18], и в то же время очерки удерживают в себе «непреходящие эстетические достоинства» [Там же]. Объясняя этот феномен, Ю.В. Лебедев вспоминает высказывание А.В. Дружинина: «в науке и искусстве всегда так совершается: полюбите предмет, изучите его глубоко, и его поэзия, вместе с мелкими подробностями, придет сама собою», и считает, что в очерках С.В. Максимова именно так и возникает «эстетический парадокс» [4, с. 18].

Представляется, что эти рассуждения о творческом методе отражают то внутреннее состояние, которое движет путешественником в его работе. Ради успеха дела он преодолел тысячи верст от Архангельска до Кольского берега северного океана, а затем до печорского устья, ежедневно ощущая, как *каждая верста ложится на плечи тяжельм гнетом, давит сердце, тяготит душу, мертвит тело* (с. 525). С.В. Максимова удалось ярко раскрыть образ холодного и сурового края прежде всего потому, что такие качества, как самоотверженность, внутренняя сила, честное отношение к делу, присущие ему самому, оказались созвучны тому, что он увидел в своих героях. Один кольский старик поделился с литератором правилами своей жизни: *У промыслового и поморского народа одна забота и конец один. Гляди ты на море, да полюби его, да не жалей души своей многогранной – хорошо будет!* (с. 186–187). Это духовное родство при полном различии основного занятия литератора и промысловика, их дела – ключ взаимного понимания, а вместе с тем и залог успеха путешественника и его книги.

Основные приемы, которые использует автор, направлены на создание такой атмосферы, которая формирует у читателя состояние присутствия, позволяет ему стать наблюдателем того, что видит и слышит путешественник. Представляется, этим объясняется значительная детализация и точность в описании предметов, явлений природы, поселений, разнообразных действий людей, особенно при изложении различных операций, совершаемых на промыслах. Во многом, по-видимому, это обеспечивается личностными качествами С.В. Максимова: люди, знавшие его, говорили о метком взгляде и наблюдательности [8, с. 9, с. 15], которые были ему присущи. Между тем авторский текст – это не просто фиксация наблюдений. В нем содержатся рассуждения и обобщения об истории края и его современном состоянии, о характерах людей, их миропонимании, повседневной жизни, обычаях, привычках, оценка событий и т.д.

Одним из важных замыслов изучаемой книги можно считать желание автора описать жизнь северного края так, чтобы читатель мог осознать его своеобразие, сложившееся за многие века, и в то же время его неотъемлемость от русской земли. В реализации этого замысла значительная роль,

¹⁴ Здесь и далее в скобках указываются страницы из текста книги С.В. Максимова [5]

как нам представляется, принадлежит приему сопоставления, суть которого состоит в соотношении обстоятельств жизни северных поселений и территорий центральных районов. Выявление тех или иных существенных характеристик, сопоставление их, с одной стороны, позволяют читателю узнать о сходстве и различии отдельных северных территорий, а с другой – осознать черты, которые роднят их с материнскими русскими землями или отличают от них. Размышляя о заселении севера России, автор пишет: *Умение освоиться с чужой местностью в течение этих шести-семи веков, как с родною, дает почти прямое право считать русское племя за аборигенов прибрежья Белого моря* (с. 221). В то же время, любопытно, что русские Севера, возможно, в силу территориальной удаленности или традиции, оставшейся от первых переселенцев – новгородцев, покинувших исконные земли, еще в XIX веке называли материнскую часть Россией (*Рассей*).

Контексты, в которых реализуется прием сопоставления, зачастую отражают наиболее значимые и интересные для раскрытия замысла писателя явления. Этот прием не обладает формальной закрепленностью, его можно обнаружить в диалогическом единстве, когда повествователь беседует с местными, или в их монологах, или в речи автора, прежде всего, в описании наблюдаемых объектов и событий или в случае обобщения замеченных особенностей. Возможно и сочетание разных форм речи. Сигналом сопоставления может служить отдельное слово, маркирующее территорию, прямой вопрос, элементы ситуаций, позволяющих восстановить в сознании событие или оценить его и т.д.

Нередко об использовании приема сопоставления можно судить по прямому вопросу, адресованному собеседнику. Например, хозяин *шкуны*, любуясь морем, выражая свои чувства, говорит: *Эка благодать! Эка благодать-матушка! Эко привольное раздолье, жизнь благодатная!.. мирозданье божеское!.. <...> Море – это горе, а без него – кажись, вдвое. Что у вас там... в Рассе-то: есть экое-то? – Прихвастнул хозяин и, получивши отрицательный ответ, еще больше приударил на свое: **То-то, ведь нет!**.. и ну пору, правда, и тоска берет этак в непогодь али-бо на берегу сидя, а попал вот в этакую благодать, так слезными рыданиями не прочь удовольствие себе получить: не сошел бы с палубы!..* (с. 91).

Море – это не только объект, который кормит весь северный люд, хотя говорят: *море – наше поле*. Это сакральное пространство, с ним связана и жизнь, и смерть, его осмысливают поморы как существо, которое оберегает себя, дорожит своей чистотой: *И вот гляди, твоя милость! – Продолжал он, <...> указывая своей пятерней на расстилавшееся под нашими ногами море, – **всякую дрянь наше море в себе не держит, все выкидывает вон из себя: все эти бревна, щепы там, что ли – все на берег мечет. Чистоту блюдет!*** (с. 56).

Различия северной и материнской части России обусловлены тем, что на Севере жизнь сложилась под иными условиями, при иной обстановке, чем во всяком другом месте великой России (с. 221) – так обобщает свои наблюдения автор, размышляя о заселении Терского берега. Это же выясняется и по дороге в Онегу, когда расхваливая треску – любимую всеми поморами рыбу, ямщик спрашивает: *У вас там, в Рассе-то, какая больше рыба живет, на Волге-то на твоей?* Повествователь называет стерлядь, осетрину, белужину, судака, на что ямщик отвечает: *Нет, мы про этих и слыхом не слыхали, **не ведутся у нас**. Стерлядь-то вон, сказывают, годов с пять показалась на Двине: так едят господу, да не хвалят же. Треска, слышь, да семга наши лучше! Нет, у нас вашей рыбы нет: у нас своя* (с. 57).

В некоторых ситуациях различия жизненного опыта настолько несопоставимы, что приводят к недоумению в общении и, в итоге, чуть ли ни к комичности, когда вскрывается, что разные реакции на одно и то же событие обусловлены стереотипами, которые присущи автору, как и любому жителю центральной полосы России, но отсутствуют на Севере. Приведем контекст, в котором прямой вопрос является таковым лишь по форме, а по сути он выражает недоумение. Этот случай произошел с автором по пути к Печоре: *Ночью как-то вой волков разбудил меня и обдал холодным потом* (с. 343). Опыт повествователя не только вызвал в нем опасения, но и настоящий испуг: *Гони, ямщик, скорее: погибаем; Гони лошадей: волки воют!; Съедят, чудак, в ключья разорвут. Гони скорей, если дорога тебе жизнь! Опомнись – не спи!* Но на все призывы ямщик не отвечал, словно не слышал зловещего, леденящего душу воя, да и лошади бежали труском. Иногда на испуганные крики путешественника он спокойно говорил: *А пуцай их!; Не к нам бегут, к лесу!..* (Там же).

Повествователь замечает, что вой становился глуше, но успокоиться не мог: *Я нашелся: ударил кнутом коренную, та брыкнула задними ногами и опять пошла прежней ровной побежкой* (с. 344). Лошадь, как и ямщик, не пугалась воя. Волки, действительно, убежали в лес, а ямщик равнодушно обернулся назад и, еще при большем хладнокровии (поразительном и досадном) спросил: **Нешто у вас они страшны, там... в Расее-то?** (Там же). Потом из разговора выясняется, что ямщик за сорок лет жизни не слышал, чтобы волки на людей нападали: *сытые, наши не рвут!* Они много оленей режут – это водится за ними, за проклятыми (Там же).

Прием сопоставления может реализоваться посредством контраста ситуаций, одна из которых возникает в сознании автора по ассоциации с наблюдаемыми событиями и становится своеобразным критерием для оценки происходящего. Так, когда путешественник вместе с работниками шхуны перебирался через пролив (салму) в город Кемь, он испытал самые неприятные ощущения, наблюдая, как сильно (дородно) несет пену и образуется значительное волнение (взводень), идущее из открытого моря (голомянной). Чтобы объяснить поведение поморов, привыкших к суровым природным явлениям и умевших с ними справляться, повествователь привлекает свои знания о том, как ведут себя люди при сильном волнении на хорошо известной ему Неве. *Ветер ходит духами: то припадает, то опять зарябят волны, напущенные сюда дальним голомянным взводнем. Пену несет дородно, по замечанию работника, и вся салма наша представляла вообще тот вид, который не позволил бы сунуться в Неву ни одному петербургскому ялику. Егор преспокойно спустил свой ботик со шхуны, достал из каюты два избитых, обгрыванных весла, <...> и принялся обрывать парус. Материалом для последней цели послужил старый мешок старика-работника, навязанный на тоненькую палку* (с. 110). В дело пошли и другие подручные средства, и вот парусок налажен и, к крайнему удовольствию всех мох спутников, надулся ветром (Там же). Подчеркивая, что помору такое волнение ничем, автор детально описывает, как Егор, проявляя смекалку, мастерит парус, а далее – как **скорлупа-ботик** преодолевает порожистую речку Кемь. Сам путешественник, сначала опасался за успех дела, но наблюдая за Егором, *видя все его хладнокровие и зная его опытность и приглядку ко всякому шагу на море* (с. 111), доверился ему и не напрасно.

Любопытно, что автор, обобщая свой опыт общения с поморами, пишет: *Через месяц после я уже в подобных случаях не задумывался, видя даже в поморских бабах удивительную смелость, умение управляться и с рулем, и с косыми, и с прямыми парусами* (Там же).

Путешественник, объездив всю северную огромную часть губернии, познакомившись с множеством людей, заметил не только их способность приспосабливаться к холодному и суровому краю на море и на суше, но и многие черты их поведения и характера. Вводится такая информация преимущественно в обобщениях или лирических отступлениях повествователя: *Архангельские поморы до того любопытны и подозрительны, что во всякой деревне являются толпами и в одиночку опрашивать всякого, куда, зачем и откуда едет, и всякою подробностью жизни нового лица интересуются едва ли не больше собственной. В этом поморские мужики похожи на великорусских баб и нисколько на мужиков, почти всегда сосредоточенных на личных интересах и более молчаливых, чем любознательных* (с. 57).

Как видно из примера, прием сопоставления позволяет, с одной стороны, выделить такую отличительную черту поморов, как их коммуникативную активность, тем самым не только обрисовать их типичные черты, но и охарактеризовать по контрасту с ними – *великорусских баб и мужиков*. Заметим, что особого стремления к общению у поморских жёнок (женщин) автор не отмечает. (Кстати, на Севере практически не употребляют слово баба, хотя автор, по традиции центральной России, часто его использует, причем без негативной окраски. Здесь обычно говорят *девки и жёнки*). Сопоставляя характеры женщин в тех или иных селениях, автор отмечает в них больше различий, чем в целом среди мужчин. Например, в Коле жёнки *так умудрились и освоились, что любая удачлива в рыбачестве, нестрашима и ловка в управлении рулем и парусом на морских промыслах. Они отличаются большей энергией и самостоятельностью, чем вообще удале и всегда смелые поморки. В Поморье <...> в противоположность мужественным тамошним бабам ставят понойских баб (из села Поюна на Терском берегу)* (с. 183), сложилась

даже пословица, в которой явно выражена негативная оценка: *И умён ты, товарищ, а судишь, как понойская баба.*

С помощью приема сопоставления автору удается акцентировать внимание читателя на тех чертах, которые характерны всем русским, независимо от территории проживания. Думается, что в силу сложности данного вопроса, он требует специального рассмотрения. Здесь же отметим лишь некоторые черты, прежде всего обратимся к характеристикам, которые касаются селений и природы.

Сопоставляя жизнь северян с центральными территориями, автор нередко говорит о бедности поселений, например, попав в Мезень, он пишет: *хуже плохого села наших великорусских губерний глядел этот дальний городок, случайно превратившийся <...> в уездный город Архангельской губернии* (с. 21). Описывая село Кереть едва ли не самое лучшее из всех селений Карельского берега, замечает, что его можно назвать посадом, по крайней мере в том смысле, *как понимается посад или безуездный город дальней России* (с. 164).

Самой яркой чертой общности является наличие в каждом селении, как и в дальней России, церкви. Так, обобщая свои впечатления о Летнем берегу, автор пишет: *те же деревянные церкви или, вместо них, такие же часовенки мелькают в каждом селении* (с. 63), так же и на других территориях Севера. Кроме того, много монастырей и среди них самый знаменитый – Соловецкий, как говорит автор, *монастырь был очень похож на все другие монастыри русские. Разница была только в том, что стена его пестрела огромными камнями, неотесанными, беспорядочно битыми в стену, словно нечеловеческими руками и силами* (с. 119).

Знакомясь с Соловками, путешественник подмечает немало сходных черт. Например, гуляя по лесу на Анзерских островах, он пишет, что все в нем напоминало леса наших *приволжских губерний* (с. 135); *опять та же лесная чаща и между нею болото такое же ржавое, такое же зыбкое, как везде и всюду в России* (с. 136).

Конечно, окружающая природа мало дает материала для выявления сходных черт. Гораздо больше их наблюдается в отношениях между людьми, в их характерах, правилах жизни и обычаях. Во всем проявляются черты русского человека: в терпимости – в ладу живут с лопарями, карелами, самоедами, в твердости, с которой северяне отстаивают свою землю. Так, путешественник рассказывает о жестком сопротивлении, которое оказали многие селения, англичанам и французам, устроившим блокаду северных территорий, например, в Коле враг *громил бомбами, гранатами, калями ядрами и пулями с зажигательным составом. Город не был взят...* (с. 186).

Черты русского характера проявляются в отношении местных к приезжему. Всюду путешественника встречали приветливо. Он писал, что гостеприимство жителей Карельского берега *напоминало мне здесь Волгу и ее хлебосольных жителей* (с. 165). На Терском берегу *гостеприимство и угощения доведены <...> до крайней степени добродушия, хозяин и хозяйка суетятся все время, принося все лучшее* (с. 236). А на предложение оплатить обед, отвечают: *С тебя деньги грех брать, странный* (странник, заезжий. – С.М.), *а мы за Богом – дома!* (с. 237). Кстати, такое же гостеприимство путешественник встречал как в богатых, так в бедных деревнях.

Попав на Мурманский берег, С.В. Максимов описывает жизнь промысловой артели, работу которой прервала плохая погода: *При сильных ветрах, когда гуляет по океану громадный взводень, с волнами величиною в порядочный петербургский дом, промышленники сидят в своих станковых избах, предоставляя яруса воле Божьей* (с. 207). В трудных ситуациях всегда находится человек, обладающий такими чертами: *непринужденная веселость, бойкая речь, знание присловий и пословко, и умение вклеить их в разговор кстати и у места, простая, но меткая безобидная шутка <...> – вот особенности, характеризующие всякого шутника, балаяника подобного рода* (с. 209). Потешник – *душа и любимец общества, то необходимое лицо, без которого едва ли стоит хоть одна артель в России* (с. 209).

Размышления автора над поведением людей как на Севере, так и в дальней России приводят его к философскому обобщению: *Это едва ли не одна из главных характеристических особенностей нашего народа, непринужденно и неудержимо веселого на работах, не унывающего в горе и неспособного пасть глубоко перед несчастиями, какого бы рода ни были*

они. *Ломало народ наш* всякое горе, ломает оно и теперь подчас крепко больно, а все же в нем еще много сил, и хватит их на столько, **чтобы быть поистине великим народом** (с. 209).

Таким образом, использование приема сопоставления обеспечивает выполнение важной задачи – повысить уровень восприятия новой, во многом неизвестной читателю информации, а также сформировать представление о специфических обстоятельствах жизни отдельных селений Русского Севера и о единстве их населения с дальней Россией. Анализ показывает, что содержательно прием сопоставления позволяет выявить ключевые компоненты концептосферы, репрезентированной в книге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Граматчикова Н.Б. Финно-угорское население Севера России: взгляд русского этнографа (по материалам очерков С. В. Максимова «Год на Севере») // *Известия Уральского федерального университета. Сер. 2, Гуманитарные науки*. 2015. – № 3 (142). – С. 69–82.
2. Дранникова Н.В. Локально-группные прозвища в традиционной культуре Русского Севера. Архангельск, 2004. – 432 с.
3. Кошелева И.Г. Религиозный аспект ценностно-смысловой оппозиции «свой / чужой» в книге С.В. Максимова «Год на Севере» // Северный и Сибирский тексты русской литературы: типологическое и уникальное / сост., отв. ред. Е.Ш. Галимова, А.Г. Лошаков. Архангельск: ИД САФУ, 2014. – С. 226–233.
4. Лебедев Ю.В. Писатель-первопроходец // Максимов С.В. Литературные путешествия / Вступ. статья и коммент. Ю.В. Лебедева. М.: Современник, 1986. – С. 5–28.
5. Максимов С.В. Год на Севере / Вступ. статья, подгот. текста и примеч. С. Плеханова. Архангельск: Сев.-Зап. кн. ид-во, 1984. – 607 с.
6. Максимов С.В. Литературные путешествия / Вступ. статья и коммент. Ю.В. Лебедева. М.: Современник, 1986. – 415 с.
7. Письма С.В. Максимова к А.В. Старчевскому (Подготовка текста, вступительная статья и комментарии А. Павлова). [Электронный ресурс] / Костромка / Костромская земля. <http://kostromka.ru/kostroma/land/01/maximov/>
8. Плеханов С.Н. Литературная экспедиция // Максимов С.В. Год на Севере / Вступ. статья, подгот. текста и примеч. С. Плеханова. Архангельск: Сев.-Зап. кн. ид-во, 1984. – С. 5–19.
9. Симашко Т.В. Личность и среда как комплексные компоненты описания целостной региональной картины мира // *Славянские чтения. Материалы Всероссийской научно-практической конференции (Омск, 24–25 мая 2012)*. – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та. Вып. XIV: Русская история в языке и литературе. 2012. – С. 188–196.
10. Теребихин Н.М. Метафизика Севера. Архангельск, 2004. – 272 с.
11. Фокеев А.Л. Этнографическое направление в русском литературном процессе XIX века: истоки, тип творчества, история развития: дисс. ... д-ра филол. наук. М., 2004. – 516 с.
12. Хайруллина О.Н. Очерк второй половины XIX века: Жанрово-стилевая характеристика; на материале очерков о российском Дальнем Востоке: дисс. ... канд. наук. Владивосток, 2001. – 172 с.
13. Шелгунов Н.В. Годъ на Сѣверѣ С. Максимова. Два тома. (Бѣлое море и его побережья. Поѣздка по сѣвернымъ рѣкамъ). Спб. 1859 // «Русское слово» (Критика. Библиография), № 2, 1860 [Электронный ресурс] / Классика / Шелгунов Николай Васильевич. http://www.azlib.ru/s/shelgunow_n_w/text_0060oldorfo.shtml
14. Щербакова М.И. Проза С.В. Максимова. Текстология и вопросы поэтики: автореф. ... д-ра филол. наук. М., 1997. – 48 с.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО МОВОМИСЛЕННЯ ТА СВІТОСПРИЙМАННЯ В ІНТЕГРАЛЬНОМУ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ВІДТВОРЕННІ

Утвердження методології лексикографічного моделювання мовної та концептуальної картин світу у славістиці на межі ХХ й ХХІ століть сприяло розвитку інтегральних лінгвістичних досліджень та розбудові таких важливих галузей словникарства, як інтегральна й індивідуально-авторська лексикографія.

Інтегрування знань про універсальні та національно-мовні особливості світосприймання, а також вираження специфіки авторського мовомислення у словниках мови письменників – шлях до осягнення закономірностей розвитку та функціонування національних мов у полікультурному просторі.

Спираючись на теоретичні засади макронаукових досліджень, які представлені працями Є. Бартмінського, А. Вежбицької, С. Я. Єрмоленко, Ю. М. Караулова, Н. Ф. Клименко, В. В. Колесова, М. М. Пешак, В. М. Русанівського, Ю. С. Степанова, Л. В. Щерби та ін., сучасні лексикографи формують інтегральні лексикографічні системи (середовища), здатні в автоматизованому режимі моделювати мовні та концептуальні картини світу з урахуванням динаміки полікультурного мовного середовища [11–19].

Актуальним постає завдання зосередження в єдиному лексикографічному середовищі генерального словникового реєстру та лексиконів сучасних письменників, які активно поповнюють мовну систему неологізмами, неосемантизмами, актуалізованою лексикою та новими засобами образного відтворення дійсності, отже, відображають тенденції оновлення мовної й концептуальної картин світу. Нагальною є проблема упорядкування зібраного матеріалу, формування рубрик інтегральної лексикографічної системи, які відтворюють систему мовних категорій, за допомогою яких відображаються результати пізнавальної діяльності соціуму. Інтегральна лексикографічна система забезпечує моделювання мовної картини світу і внаслідок комплексного аналізу усіх мовних засобів відтворення провідних ідей мовотворчості, засвідчених лексичними значеннями слів, дозволяє проникати до структури концептосфери. Рубрики тлумачного словника відтворюють систему знань про світ, яка, за визначенням М. В. Пименової, і є основою концептуальної моделі світу [5, с. 17].

Найбільш оптимальним способом систематизування лексики з метою побудови мовної та концептуальної моделей світу є застосування прийомів рубрикування інформації, або лексикографічної параметризації лексики, яка покладена в основу слов'янської тлумачної лексикографії другої половини ХХ ст. [21]. У словникових статтях одинадцятитомного тлумачного Словника української мови (1970–1980) представлені усі необхідні для комплексного опрацювання лексики рубрики: 1) реєстрові слова та варіанти слів, 2) семантичні й граматичні розряди слів із вказівкою на ідентифікатори різних рівнів категоризації значень, 3) хронологічні характеристики слів, 4) функціонально-стилістичні розряди тощо [8]. Словник української мови містить багату інформацію про образне та переносне вживання слів та функціонування їх у складі стійких сполучень слів. Нині цю традицію продовжують укладачі 20-томного Словника української мови [9]. Художньо-образні особливості мовної системи є вагомим чинником дослідження національно-мовної специфіки, культурних звичаїв та архетипів, а отже, є основою вивчення динаміки духовної сфери народу, його ментальності. Таким чином, комплексне відтворення структурних, функціонально-стилістичних та хронологічних особливостей слова у тлумачній лексикографії є не тільки основою об'єктивного опису його місця в системі літературної та авторської мови, а й засобом моделювання мовної, концептуальної й авторської картин світу, а також дослідження особливостей національного та загальнолюдського світосприймання.

Систематизування слів за структурними, функціонально-стилістичними та хронологічними параметрами забезпечує моделювання семантичних сфер мови, їх співвідношення, визначення концептуальних домінант та констант культури. 1995 року на матеріалі 53 тисяч іменників, що є

реєстровими одиницями тлумачного Словника української мови (1970–1980), нами була здійснена ідеографічна класифікація іменників, внаслідок чого з'ясовано структуру української концептосфери й уявлено мовне відтворення її основних сфер: ЛЮДИНА – 11143 слова, ДІЯ – 10111 слів, МІСЦЕ – 2260 слів, ТВАРИНА – 2162 слова, РОСЛИНА – 1452, СПОРУДА – 1159 слів, ЇЖА – 769 слів, ОДЯГ – 691 слово, ПОСУД – 410 слів, ПОЧУТТЯ – 276 слів і т. д. [14]. Ці семантичні домінанти є складовими сучасного загальнономовного тезауруса, у якому згодом будуть представлені ідеографічні групи інших частин мови [11; 17].

Структура українського концептуарію кінця ХХ – поч. ХХІ ст. поповнюється домінантами СОЦІУМ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЕКОЛОГІЯ, РІДНА МОВА, РІДНИЙ КРАЙ, МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ, ІНТЕРНЕТ, КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ тощо, які відтворюють зміни в концептуальній моделі світосприймання українців, що пов'язані з усвідомленням місця й ролі народу та його мови в глобальному світовому просторі. Важливим чинником структурування семантичного простору в сучасному інтегральному лексикографічному середовищі постає антонімічне упорядкування слів між домінантами: ГУМАНІЗМ – АНТИГУМАНІЗМ, ГАРМОНІЯ – ДИСГАРМОНІЯ, РОЗВИТОК – САМОЗНИЩЕННЯ тощо, які відтворюють проблеми сучасного періоду розвитку людства.

Динамічні зміни в мовних і концептуальних картинах світу відтворені в індивідуальних та колективних монографіях українських учених (Н. Ф. Клименко, О. О. Тараненко, О. А. Стишов та ін.), а також у словниках нових слів і значень (А. М. Нелюба, Л. В. Туровська, В. В. Максимчук та ін.) [3; 4; 10; 20]. Ідеографічне упорядкування нової лексики застосовано в колективній праці «Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник» (за ред. Є. А. Карпіловської). Проте повного ідеографічного упорядкування лексики української мови ще не здійснено. Розподіл слів за поняттєвими групами відбувається у процесі створення інтегральної системи та формування текстово-ілюстративного фонду української мови [18].

Інтегральне лексикографічне моделювання забезпечує дослідників новими знаннями щодо особливостей мовного відтворення таких констант культури, як ВІЧНІСТЬ, СВІТ, ЛЮБОВ, КУЛЬТУРА, ДУХОВНІСТЬ тощо. Семантика слова *світ* знає розширення і звуження залежно від позначення зовнішнього світу чи внутрішнього світу людини. Сучасна лінгвоукраїністика багата на монографічні дослідження, у назвах яких зафіксоване слово *світ*: «Світ в оціці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника» М. І. Степаненка, «Мовний світ Олесь Гончара» Н. М. Сологуб, «Концептосфера «внутрішній світ людини» в мовній картині світу українців» І. А. Давиденка та ін. Варто зазначити, що для систематизування оцінних висловлювань Олесь Гончара про світ М. І. Степаненко застосовує семантичні домінанти: ЛЮДИНА, НАРОД, МОВА, КУЛЬТУРА, ЕТНОПАМ'ЯТЬ, НАУКА, МИСТЕЦТВО, ТВОРЧІСТЬ, СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК, СУСПІЛЬНІ ВАДИ, ТРАДИЦІЇ, СИМВОЛИ та ін. Н. М. Сологуб аналізує мовний світ Олесь Гончара й уявляє систему образних засобів письменника, спрямованих переважно на розкриття особливостей внутрішнього світу людини. У додатках до монографії дослідниця подає переліки нових слів письменника, які відтворюють динаміку авторського світосприймання, національного та загальнолюдського мовомислення.

ВІЧНІСТЬ українськими лінгвістами мислиться в нерозривній єдності з поняттям СЛОВО, про що, в першу чергу, свідчить назва монографії В. М. Русанівського «У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка)». У цій праці учений здійснює комплексний аналіз мовотворчості Т. Г. Шевченка із залученням текстових та словникових даних, порівнює реєстр Шевченкового лексикону з реєстром «Словника української мови» П. П. Білецького-Носенка (початок ХІХ ст.), виявляє спільні слова й індивідуально-авторські новотвори поета. В. М. Русанівський наголошує на активному використанні Т. Г. Шевченком слова *світ* й аналізує структуру тогочасної мовної картини світу з використанням концептуальних діад ДОБРО і ЗЛО, ПРОСТОТА й ГОРДИНЯ, БІДНІСТЬ і БАГАТСТВО, ПРИГНОБЛЕНІЙ і ПРИГНОБЛЮВАЧ, РОЗУМНИЙ і ДУРНИЙ тощо [6]. Такі комплексні лінгвістичні дослідження складають основу системного вивчення історії української концептуалізації та категоризації світу.

Особливості сучасного глобального світосприймання детально представлені художньо-публіцистичними творами 80-90-х років ХХ ст. та щоденниковими записами Олесь Гончара. Розмаїття світу О. Т. Гончар відтворює низкою слів із прямим номінативним значенням та системою

образних висловів, які відображають особливості українського світосприймання. Основу авторського світобачення складають загальнолюдські духовні цінності, серед яких домінують ЛЮБОВ і ГУМАНІЗМ. Світ у концептуальній системі Олеся Гончара постає, в першу чергу, як сукупність народів, що живуть на одній планеті і дбають про її збереження. Кожен народ вирізняється своєю мовою, звичаями, архетипами, традиціями побуту й культури. «Людство таке різнолике! І чим його обійняти, осягти, охопити? Тільки любов'ю» (Т. 2, с. 200), – так узагальнює свої гуманістичні позиції письменник. Він наголошує, що кожен народ по-своєму сприймає світ, проте спільними для всього людства мають бути загальнолюдські цінності: ЛЮБОВ, ДОБРОДІЯННЯ, СІМ'Я, ЗАКОН, МИР, ЗЛАГОДА. Глобальне мовомислення письменника відтворене системою нових слів: *всепланетарний, вселюдський, всеземний, однопланетяни, високогуманістичний, взаємовживчивість* та ін.

У трьох томах «Щоденників» Олеся Гончара [2] подані описи різних куточків світу, різних країн та народів, що населяють ці країни: Індія, Єгипет, Білорусія, Болгарія, країни Прибалтики, Польща, Чехія, Італія, Японія та ін. Кожен запис супроводжується шанобливим ставленням до народів цих країн: *Лечу в Болгарію на Всесвітню Раду Миру... Софія. В готелі «Софія», де все цвіте килимантирояндами. А взагалі народ чудесний, привітний, упевнений в собі. Вже майже весняний вітер обвіває місто, в кюсках такі гарні квіти... (Т. 2, с. 181); Юрмала – це як візитка самого народу. Тут все зроблене з умом. З любов'ю. З гідністю (Т. 2, с. 287); А в Грузії – це вже як вдома. Брати. Може, саме вони з усіх народів для нас – найдорожчі, душею найближчі (Т. 2, с. 54).*

Свої враження від побаченого в інших країнах Олесь Гончар порівнює зі своїм, рідним, українським: *Уночі – місяць молодий в небесних серпанках і білокорі тополі шелестять по-українському над Алма-Атою... (Т. 2, с. 92); ...їдемо в аеропорт Леонардо да Вінчі. На околицях Рима зелено, весело, зовсім передвечірньо (Великдень буде в найближчу неділю). Красвида – як десь під Полтавою. І Тибр нагадає Ворсклу чи Сулу (Т. 2, с. 260); Летимо в Душанбе на Дні літератури. Ніколи не був у цій республіці. А дуже красивий народ. Душанбе! Цвіте бузок. Квітнуть яблуні. Зелено всюди. А в нас у Полтаві – сніг. А в Душанбе повітря, як в Індії: пахне трояндами (Т. 2, с. 186).* Щоденникові записи письменника – це практично карта світу в шанобливому та образному обрамленні Олеся Гончара. Шанобливе ставлення до інших, захоплення красою світу й любов до рідного краю – визначальні особливості українського світосприймання, які у творах Олеся Гончара знаходять комплексне відображення.

Ідеографічно упорядкований лексикон Олеся Гончара, над укладанням якого ми зараз працюємо, уобразище архетипи української культури, відтворить динаміку концептуалізації світу автором, а також уявлятиме систему образних засобів письменника, за допомогою яких відтворюються концептосфери УКРАЇНА і СВІТ. Варто зазначити, що лексикон Олеся Гончара яскраво уявляє міжмовні контакти, адже містить значну частину запозичених слів та тих питомих, які утворені з використанням іншомовних елементів (*амбінний, античний, гармонія, гуманіст, емоція, європейський, інтелект, контакт, муніципалітет, суперлайнер, суперцивілізація, трансконтинентальний, фоліант* та ін.).

Інтегральне дослідження авторської мови та реєстрів українських словників засвідчує вагомість концептуальної домінантності КРАСА в системі духовних цінностей народу. Олеся Гончару належить афористичний вислів: *Український народ – народ-красолюб* (Т. 2, с. 15). Традиції образного відтворення краси рідного краю продовжують сучасні письменники. Лексикони сучасних українських поетів, засвідчені в неографічних працях А. М. Нелюби, В. В. Максимчука та ін., містять нові яскраві форми для змальовання краси рідного краю: *небовись, веснотрав'я, буйноквіття, сонячно-вербовий, сонцеструнтя, сонцеграй, пелюстково, озерно, кульбабно, вербоярво, пшенично-барвінково* та ін. [4].

Нині спостерігаємо розбудову концептосфери ДУХОВНІСТЬ за рахунок творення складних слів з основами: **мова** (*мова-мати, мова-перлина, мова-колицкова*), **слово** (*слово-криця, слово-блискавиця, слово-мрія, слово-перлина*), **пісня** (*пісня-дума, пісня-лелека, пісня-ридання*), **книга** (*книжка-святина, книжка-луг, книжка-цастя*) [4].

Систематизування даних про поняття КНИГА засвідчує його надзвичайну вагомість в українській мовній, концептуальній та авторській картинах світу. Під час формування електронного

ідеографічного словника іменників вдалося з'ясувати, що поняття КНИГА в одинадцятитомному Словнику української мови представлене 67 словами. У тлумаченнях цих слів використано ідентифікатори *книга* і *книжка*: *абетка, азбука, Біблія, грамати́ка, довідник, літопис, паремі́йник, підручник, посібник, псалтир, святці, словник, фоліант, читанка* та ін. З ідентифікатором *посібник* зареєстровані слова: *лоція, пора́дник, пропис, розмовник, самовчитель* та ін. 16 слів мають у тлумаченнях ідентифікатор *збірник* (*задачник, молитовник, пісенник, судебник, хрестоматія* та ін.). Окрім того, Словник української мови (1970–1980) містить 60 слів з ремаркою *друж.* (друкарське), що засвідчує високий рівень книгодрукування та вагомість книги в духовному житті суспільства. Перелічені факти дозволять стверджувати, що поняття КНИГА належить до констант української культури.

В одинадцятитомному Словнику української мови особливості українського мовомислення уявлені також системою образних зворотів та галузевими термінами. Внаслідок застосування автоматизованого систематизування слів та їх лексикографічних параметрів вдалося з'ясувати, що майже дві тисячі слів позначені у словнику ремаркою **Образно*, а більше ніж дві з половиною тисячі слів – ремаркою **У порівн.* В автоматизованому режимі виявляємо групи слів, які можуть синхронно вживатися в образних та порівняльних зворотах, а також функціонувати в ролі термінів: *поле, крило, сумка, палець, труба, ворота, чашечка, щит, ядро* та ін. Одержані результати засвідчують вагомість інтегральних досліджень і підкреслюють необхідність використання усіх лексикографічних параметрів для моделювання особливостей мовної концептуалізації та категоризації. Перелічені вище групи лексики засвідчують нові знання про можливості образного й наукового мислення українців, увиразнюють сутність поняття **МОВОМИСЛЕННЯ** як способу одержання різних типів знань за допомогою мови [1].

Перспектива інтегрального дослідження особливостей українського мовомислення та світосприймання забезпечується нині, з одного боку, новим електронним «Зведеним словником лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.» [12; 16; 17; 18], а з іншого, – новою джерельною базою сучасної академічної лексикографії, в основу якої покладено різножанрові твори. Фонд художньої літератури та публіцистики представлений творами О. Гончара, А. Дімарова, І. Драча, Л. Костенко, Є. Сверстюка, М. Слабошпицького, О. Забужко, Ю. Андруховича, Є. Пашковського та ін. Мова творів цих авторів багата на нові слова, нові думки, глобальне мовомислення. Вона насичена емоційно-образними словами й виразами, частина з яких увійде до складу літературної мови і стане надбанням загальномовних словників, а частина лишиться в реєстрах словників індивідуально-авторської мови письменників. Системне дослідження такої лексики з використанням зіставних, статистичних методів дослідження, застосуванням конкордансів тощо дасть картину динаміки лексичного складу мови та мовно-виражальних засобів, а отже, й динаміку авторської, мовної та концептуальної картин світу.

В інтегральних лінгвістичних дослідженнях важливим є зіставлення інформаційних даних словників мови письменників. Виявляємо, наприклад, що у «Словнику мови Т. Г. Шевченка» слово *людина* засвідчене лише тричі. Натомість форми множини *люди* і *люде* представлені 551 слововживанням [7, с. 383–384]. Остаточну кількість вживання слова *людина* Олесем Гончаром з'ясуємо лише після завершення укладання авторського словника. Вирізняльною рисою цього письменника, а отже, й відповідної доби мовотворення, є активне творення нових складних слів з компонентом *людина* (*людина-творець, людина-легенда, людина-анахронізм, людина-квітка*) та іншими компонентами, що позначають узагальнені назви людей і є гіперонімами в поняттєвому полі ЛЮДИНА (*чоловік-коваль, механізатор-степовик, майстер-модерніст*). Отже, ускладнюється ієрархічна структура поняттєвого поля, нові мовні засоби письменника відтворюють тенденції сконденсованого відтворення глибокого змісту у зручних формах. Загальну статистику закономірностей концептуалізації сфери ЛЮДИНА відбиває 11-томний Словник української мови, у якому представлена ієрархізація поля за допомогою ідентифікаторів: *людина, особа, чоловік, жінка, дівчина, хлопець, майстер, робітник, лікар, спортсмен, учень* тощо. В українській мовній картині світу другої половини ХХ ст., як засвідчує академічний тлумачний словник, на концептосферу ЛЮДИНА припадає 16% семантичного простору [13]. З часом на основі нового академічного

глумачного словника зможемо визначити тенденції розбудови мовної й концептуальної картин світу та визначити співвідношення концептосфер в ході історичного розвитку.

Отже, систематизування лексичних одиниць мови за семантичними параметрами об'єктивує ієрархічне структурування семантичного простору, граматичні показники забезпечують класифікацію лексики за граматичними та лексико-граматичними розрядами, а функціонально-стилістичні параметри увиразнюють особливості функціонування слів у творах різних жанрів. Інтегральне опрацювання структурних, функціонально-стилістичних та хронологічних параметрів слів відображає будову мовної картини світу й забезпечує моделювання концептуальної системи, що є основою національного мовомислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / О. Т. Гончар; упор., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002–2004.
3. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. Максимчук В. В. Словотворчість сучасних поетів Рівненщини : монографія / В. В. Максимчук; за ред. Г. М. Вокальчук. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», – 2015. – 386 с. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська лексикографія»; вип. 7).
5. Пименова М. В. Концептуальний мир – основа ментальності // Образ мира в зеркале языка : сб. научных статей / отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов. – М.: ФЛИНТА, 2011. – 567 с. (Серия «Концептуальный и лингвальный миры». Вып. 1).
6. Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). – К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
7. Словник мови Т. Г. Шевченка: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1964. – Т. 1–2.
8. Словник української мови : в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. Словник української мови: у 20-ти томах. // НАН України, УМІФ / [укл. Л. П. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун, І. В. Шевченко, О. В. Бугаков, В. М. Білоноженко]. – К.: Наук. думка, 2010–2016. – Т. I–VI.
10. Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : Словник / Укладач А. Нелюба. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
11. Сніжко Н. В. Динаміка концептів та структурні зміни лексики в «Ідеографічному словнику української мови» / Н. В. Сніжко, М. Д. Сніжко // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Збірник наук. праць / За ред. Ф. С. Бацевича. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. 293–296.
12. Сніжко Н. В. Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. в інтегральних дослідженнях та компаративістиці // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 27. – С. 174–185.
13. Сніжко Н. В. Ідеографічна група ЛЮДИНА в українській мові другої половини XX ст. (структурно-функціональний і аксіологічний аспекти) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2016. – Вип. 29. – С. 120–129.
14. Сніжко Н. В. «Ідеографічний тезаурус» як інформаційно-довідкова система при вивченні закономірностей структурно-функціональної організації лексики / Н. В. Сніжко, М. Д. Сніжко // Мовознавство. – 1996. – № 4–5. – С. 23–28.
15. Сніжко Н. В. Категоризація знань про світ і мову в інтегральних лексикографічних системах // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Випуск 36–37. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2012. – С. 28–32.
16. Сніжко Н. В. Проблеми сучасної інтегральної лексикографії // Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium : сб. науч. тр. / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: Л. В. Рычкова (гл. ред.), Т. Ройтер, В. В. Дубичинский [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2013. – 203 с.

17. Сніжко Н. В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–127.
18. Сніжко Н. В. Структурна, функціональна та хронологічна параметризація лексики у зведеному словнику, тезаурусі й електронній картотеці // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 87–102.
19. Сніжко Н. В. Українська ідеографія: історія, сучасний стан та перспективи // Українська мова. – 2016. – № 3. – С. 28–43.
20. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – поч. XXI ст.) : Монографія / О. О. Тараненко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.
21. Украинский семантический словарь. Проспект / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская и др.; Отв. ред. М. М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1990. – 264 с.

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

Адамович А. Є., Шлєіна Л. І.

Таврійський державний агротехнологічний університет

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІМПРЕСІОНІЗМУ У НОВЕЛІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО «INTERMEZZO»

У новелі «Intermezzo» чи не найяскравіше в усій творчості Коцюбинського втілені риси імпресіонізму. Це водночас і соціально-психологічний, політичний твір, і лірична симфонія, і лірична драма в прозі, і пейзажна новела, і естетичний, філософсько-політичний трактат [2, с. 90].

У зв'язку з утвердженням у сучасному українському літературознавстві думки про імпресіонізм як стильову доміную прози М. Коцюбинського зростає інтерес до пізнання секретів творчої лабораторії митця, одним з яких є багата сенсуальна образність. Ритміка його мови, колір, рух, світло, дотикові та рухові враження – все це «ті засоби, які надають його творам нестаріючих рум'янів життя» [5, с. 56].

Вагомий внесок у вивчення «Intermezzo» у системі прози М. Коцюбинського зробили В. Борщевський, І. Денисюк, С. Єфремов, Н. Калениченко, Ю. Кузнецов, Т. Матвєєва, Л. Новиченко, С. Орлик, О. Рисак, В. Супрун, Р. Чопик та ін. Дослідники наголошують на значенні чуттєвої символіки, яка виявляє рух думки оповідача, багатство творчої уяви, гармонію зовнішнього та внутрішнього світу людини. «В усій світовій літературі важко знайти письменника, який би так захоплено опоетизував красу сонячного, одягненого в зелень степу, як це зробив... Михайло Коцюбинський», - стверджує М. Костенко [5, с. 99].

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати особливості поетики новели М. Коцюбинського з точки зору імпресіонізму. Виявити концептуальні риси літературного й живописного імпресіонізму, відбитого у новелі «Intermezzo».

Твір розпочинається посвятою: «Присвячую Кононівським полям» та переліком незвичайних дійових осіб: Моя утома, Ниви у червні, Сонце, Три білих вівчарки, Зозуля, Жайворонки, Залізна рука города. Людське горе. Однак «Intermezzo» залишається не драматичним, а епічним твором. За жанром «Intermezzo» – лірико-психологічна поема в прозі, написана в імпресіоністичній манері.

Новела «Intermezzo», на перший погляд, складна й незрозуміла, адже сюжет твору зводиться до розповіді про героя, який втомився, виїхав на природу, поспостерігав за сонцем, нивами, жайворонком, собаками, зустрів людину, чомусь страшенно здравів і знову повернувся до міста. Зрозуміло, що такий сюжет твору потребує «ключа», який би розшифрував глибокий підтекст новели. Ядро образного конфлікту «Intermezzo» становлять два ключових образи – «моя утома» і «сонце». Поступове зникнення в ліричного героя втоми й проникнення в його душу сонця – такий зміст твору. образи твору символізують складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти, як поступово зникає роздвоєння його особистості, як повертаються до нього душевна рівновага, готовність до виконання свого громадянського обов'язку (наприклад, «Білі мішки» – це образ повішених, яким перед стратою накидали на голову мішки: «Зозуля» – народний образ-символ, що втілює надію на життя; образи трьох вівчарок – теж символічні: самозакохана Пава – дворянство, Трепов – жандармерія (кличкою цього пса стало прізвище міністра внутрішніх справ Трепова, який підписував смертні вироки повстанцям), «дурний Оверко» – принижене й темне селянство, якому досить дати хоч трохи волі – і воно не кинеється вже ні на кого; Жайворонко – символ творчої наснаги, а Сонце – символ вічності, життя).

Це твір, який водночас сприймається як своєрідний естетичний маніфест письменника про завдання митця в переломні часи [6, с.50]. Проведенню заповітних думок автора сприяла форма оповіді від першої особи. Відомо, що тема твору завжди коріниться в його назві, тому необхідно згадати, що *intermezzo* (від лат. – проміжний, середній) – невелика інструментальна п'єса довільної

будови, виконувана між діями, драматичного чи оперного твору. Коцюбинський, же вклав сюди, глибокий філософський смисл. Образом *intermezzo* новеліст вказував на перепочинок душі утомленої людини. Під час читання новели, написаної від першої особи, може виникнути бажання сказати, що ліричний герой твору – це сам Коцюбинський: але це не зовсім так, бо багато відчуттів, описаних у новелі, знайомі кожному, хоча не можна не помітити, що твір дійсно має автобіографічну основу. Автора з його слабким здоров'ям виснажило фізичне й нервово перенапруження (виконуючи службові обов'язки, він інтенсивно займався творчістю). Влітку 1908 року Коцюбинський відпочивав у садибі відомого українського громадського діяча Є. Чикаленка. в селі Кононівка. Перебування там збагатило письменника численними враженнями, що й знайшло відбиття в новелі «*Intermezzo*». Митець, головний герой твору, втомившись від «незліченних «треба» і «безконечних «муши», від болю і горя, від злості й мерзенних вчинків людей, від жаху та бруду їх існування, вириваєється з лабет «сього многоголового звіра», тому що вже не може нічого створити для людей, бо вже звук до людського горя; (про це свідчить згадка, що він чергову звістку про трагедію людини заїдає «стиглою сливою»). У цій перевтомі ми не сумніваємося, адже на митця впродовж років чикали численні випробування. Не випадково герой зізнається в заздрості планетам, які «мають свої орбіти, і ніщо не стоїть їм на їхній дорозі».

Перше враження митця відтоді, як бричка вкотилася на зелене подвір'я садиби і пролунало кування зозул, пов'язане з відчуттям так довго очікуваної тиші, що: «виповнювала весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах». Так було скрізь тихо, що героєві стало соромно за «калатання класного серця». Однак незабаром, як тільки він зайшов: на відпочинок до темної кімнати, в уві героя почали з'являтися люди від яких він прагнув сховатися. «А люди йдуть. За одним другий і третій і так без кінця. Вороги й друзі, близькі й сторонні: – і всі кричать у мої вуха криком: свого життя або своєї смерті, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підшов». Герой болісно вигукую: «Затулю вуха, замкну свою душу, і буду кричати: тут вхід не вільний!» Ця лірично - інтимна словідь передає збентеженість його вкрай схвильованої душі, нервово напруження, що виявляється в різких словах про людей, у звинуваченні їх за власну перевтому [3, с. 66]. Нервова дразливість митця зрозуміла: люди не раз кидали в його серце, «як до власного сховку, свої надії, гнів і страждання або криваву жорстокість звіра». Певна річ, герой цієї новели намагається забути людей, поринувши у світ степової природи. Композиційно центральне місце в новелі відведене мальовничо виписаним картинам перебування героя серед природи. Дні його *intermezzo* минають серед степових нив, серед долини, налітої зеленими хлібами, серед трав і первозданної тиші. «Я тепер маю окремих світ, він наче перлова скойка: ступились краями дві половини: одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину», – говорить митець і додає, що тепер можна і його вважати планетою, бо на небі сонце, а серед нив тільки він.

Образи зорові, створювані за законами малярства, зливаються у новелі з образами звуковими, слуховими, що єднають словесне письмо з музикою, і так створюється та чарівна гармонія, котра дає підстави вважати автора новели одним з найкращих пейзажистів у всесвітній літературі (не даремно Коцюбинського називали «Великим Сонцепоклонником») [1, с. 68]. У цих пейзажах людина й природа нерозривно пов'язані. Оповідач відчуває «соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі». Йому вітер набиває вуха «шматками згуків, покошланим шумом». А сам літній вітер такий «гарячий» і «нетерплячий», що «аж киплять від нього срібно вологі вівса». Доводиться знову згадувати імпресіоністичну літературну техніку, яка дала Коцюбинському змогу збагатити художнє письмо відбиттям безперервного руху життя, його постійних змін і перетворень. У новелі шениця не просто хвилюється, а біжить за вітром, «немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти», «прибій колосистого моря» переливається через героя і летить «кудиись у безвість».

Коцюбинський ніби ілюструє можливість митця творити цю другу, художню дійсність [4, с. 77]. Так, серед звуків поля, які тепер не дратують його, а приносять насолоду, митець вирізняє пісню жайворонка, яка будить «жадобу», яку чим більше слухав, тим дужче хочеться чути. Новеліст створює неповторний образ пісні, яку творила сіра маленька пташка: «Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля», І ми відчуваємо, що образ Жайворонка – це

символ творчої наснаги для митця. Зозуля, Ниви у червні, Сонце, Жайворонок допомогли митцеві зрозуміти, що ті люди, від яких він тікав раніше, ще не зовсім пропавші, що вони також можуть бути виліковані. «І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею, Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста – і невже я хотів би знати, що там записано буде? Не затремтів би більше перед тінню людини і не жажнувся від думки, що, може, горе людське десь причаїлось і чигає на мене».

У риторичних запитаннях героя, звернених до себе самого, відчувається стверджувальна, позитивна відповідь. Та останнім імпульсом в одужанні митця стає його зустріч з селянином. Це кульмінаційний момент твору, бо під час зустрічі з людиною стане зрозумілим – чи одужав сам митець, чи повернулась до нього властивість співчувати людині, чия доля символізувала безвихідь села, дівчат «у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи», блідих жінок, які «схилились, як тіні, над коноплями», нещасних дітей «всуміш з голодними псами». Все це й раніше мелькало перед його очима, але мовби його до цієї зустрічі з «мужиком» і не бачив. А тепер, селянин став для героя «наче паличка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину згуків». Митець знову не тільки виразно відчув страждання народу, а й зрозумів небезпечність своєї «хвороби».

Драматична напруженість розмови оповідача з селянином, що підкреслюється схвильованою повторюваністю слів «Говори, говори...», завершується виваженим вибором митця: «Иду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...». Саме у фіналі, як і на початку твору, з'являється образ «залізної руки города». Тоді герой дратувався, чи відпустить місто його на свободу, чи розтулить його рука «свої залізі пальці». Тепер місто знову простягає свою залізну руку, і герой покірно скоряється.

Отже стильова манера імпресіонізму, виявлена в "Intermezzo", фіксує скороминуще враження зовнішнім знаком-словесним образом і водночас концентрує в ньому значний символіко-метафоричний потенціал. Тому так часто ключовими є чуттєві (звукові, зорові, дотикові тощо) образи, посилені дієсловами руху, а іноді й елементами звуконаслідування. З огляду на це, важливим композиційним концептом імпресіоністичної оповіді в дослідженому творі є особлива поетичність викладу з застосуванням прийому одухотворення.

Це дає змогу зробити висновок про те, що імпресіонізм як художня парадигма пізнання дійсності органічно притаманний українській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борщевський В.М., Крижанівський С.А., Хропко П.П., Українська література: навчальний посібник./ В.М. Борщевський, С.А. Крижанівський, П.П. Хропко - Київ., 1998. – С. 223.
2. Йоффе С. М. М. Коцюбинський і Чернігів / С.М. Йоффе. - Деснянська правда.,1965. – 17 вересня. – С. 45-50.
3. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: Нарис життя і творчості / Н. Л. Калениченко. - К.: Дніпро, 1987. – С. 189.
4. Ковалевський М. При джерелах боротьби./ Інсбрук, 1960.
5. Костенко М. М. Художня майстерність Михайла Коцюбинського / Костенко М. М - К.: Радянська школа, 1969. – С.272.
6. Коцюбинський Михайло. Твори: у 4 т. / Коцюбинський Михайло. - К.: Дніпро. – Т. 1., 1984. – С. 365.

МЕТАМОРФОЗА ОБРАЗУ ІВАНА СІРКА ТА МЕТАМОРФОЗИ ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ГЕРОЇЧНОМУ ЕПОСІ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Образ Івана Сірка – відважного воїна, мужнього захисника своєї землі, хороброго ватажка козаків активно інтерпретується у фольклорі, художній літературі, мистецтві, естетико-філософських працях, педагогічній науці, психології і навіть у медицині Нового та новітнього часу. Упродовж уже багатьох століть характер тлумачення цього таємничо-загадкового образу суттєво різниться, як, врешті, й давні варіанти народних оповідань про героя.

Автори цієї розвідки поставили за мету окреслення трансформаційного контексту потрактування образу Івана Сірка в українському фольклорі, зокрема в уснопоетичній творчості Нижньої Наддніпрянщини з акцентом на основних щаблях його естетичної рецепції, як це може дозволити обсяг невеликої студії.

Вивчення інтерпретаційної літератури довело, що предметом зацікавлень дослідників ставали окремі грані осмислення варіантів/інваріантів функціонування образу Івана Сірка: класична інтерпретація образу (О. Білобровець, Н. Велкова (Щербан), Н. Григоренко та ін.), особливості його тлумачення (П. Богуш, Д. Чижевський), специфіка образу в полотнах окремих живописців у працях мистецтвознавців (Н. Будяк, С. Короткова), порівняння уснопоетичної традиції XVII ст. з потрактуванням народознавців XX – початку XXI ст. (В. Бурбан, В. Верстюк, О. Колопець, І. Пантелєєва).

Методологічні засади нашого дослідження передбачають використання надбань рецептивної естетики, герменевтики і культурної антропології. Спираючись на вже досить ґрунтовний існуючий доробок із поданої теми, спробуємо додати до хронологічно дотриманої картини історії звернення до образу таємничого героя фольклорних оповідань критичне осмислення метаморфоз його інтерпретації у фольклорі Нижньої Наддніпрянщини.

Про Івана Сірка збереглося чимало записів фольклорного матеріалу. Але варто зауважити, що спільним стрижнем історичних пісень, героїчних легенд і переказів стала акцентуалізація ідеї сильного характеру, духу непересічної особистості. Героїчному епосу про народного героя судилося довге й незабутнє, поціноване кожним наступним поколінням життя у часі. Представники кожної культурної епохи передавали своє бачення цього образу, щоправда, вносячи інтерпретаційні корективи у визначальну структуру сюжету.

Художнє осмислення образу Івана Сірка в українському фольклорі значно активізувалось після виходу в світ «Січової скарбниці», упорядкованої В. Чабаненком, – «енциклопедії народного життя одного з найхарактерніших історико-етнографічних регіонів Південної України» [4, с. 2].

Аналіз зображень Івана Сірка у фольклорних зразках дозволяє вивести збірний образ козацького ватажка. Яким був відважний отаман Іван Сірко, розповідають легенди й перекази: «Славний був отаман! Богатир завзятий, ніким недонятий, загартований і непереможний» («Богатир завзятий») [4, с. 206]; «Кошовий Сірко був превеликий характерник! ...Його турки прозвали шайтаном. ...Його ніяка сила не могла перемогти» («Превеликий характерник»); «Проїшло років чимало, як жив Сірко і як його не стало, а слава про нього і не пройшла, і не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а, напроти, для християн був дуже добрий і милостивий» (Як Сірко переміг татар») [4, с. 205]; «Як був кошовим Сірко, то татарва жахалась його, як те гайвороння» («Його жахались вороги») [4, с. 206]; «Турки й ляхи дуже боялись Сірка і звали його шайтаном (чортом)» («Сила Сіркової руки») [4, с. 207]; «Я єсть православний християнин Сірентій Іоанович» («Заповідь Сірка») [4, с. 208]; «Він був такий, що дещо знав» («Як Сірко умирав») [4, с. 209] – у народній традиції, коли про когось сказано, що «він дещо знає», то це означало, що йдеться про людину не лише надзвичайно розумну, досвідчену, але ще й таку, яка «знає і вміє те, чого інший не зможе, не зсилить» [2]; «Сірко великий воїн був. То й знав, хто що й подума. Він сильний такий був, що хто його як шаблюю ударить по руці, так і кожні розруба, – тільки синє буде. Не то що кулею, а

шаблю. Уже татари які міри протів його робили, так нічого не зробили, його шайтаном так і прозвали («Великий воїн») [4, с. 209]; «Він такі молитви знав, по-божому, не то що чари які...» («Великий воїн») [4, с. 210].

Уся доля Івана Сірка, його вчинки, життя, боротьба представлені в уснопоетичній творчості Нижньої Наддніпряниці ніби в подвійному переломленні: перше – це світ життя очима усього народу; друге – світ вчинків з погляду козацтва, побратимства. Це заломлення досить символічне. Є один Іван Сірко – кошований отаман, ватажок славного козацтва, що перебуває серед народу, а інший Іван Сірко – то фантастичний герой, він природно вписується в реальне життя – буденне чи сповнене подвигів, звитяги, мужності й завзяття.

Іван Сірко бачив і відчував несправедливість, прояви жорстокості. Перебуваючи немов у центрі фантастичного кола, народний герой поступово осягає дивовижне, розуміє, як його бачать і сприймають люди і приховує себе, справжнього, під різними личинами. З ним відбуваються такі метаморфози, про які відомо вже з давніших часів («Метаморфози» Овідія, Апулея), коли перетворення / перевтілення зазнає, за традицією, тільки сама зовнішність героя, а його характер і внутрішній світ залишаються без змін [1, с. 19–25].

Згадаємо народні оповідання про народження маленького Сірка. Він народився у козака Половця: повитухи почали голосити, мати знепритомніла, дяк не охрестив дитину, як годиться, лише здалеку перехрестив і з хати утік. А немовля лежало, гралось шматком пирога, а потім з'їло його, бо народилося вже із зубами. Перелякані селяни вмовляли батьків позбутися хлопця, вірили, що народився майбутній убивця. Але батько «сказав односельцям, що цими зубами малий буде гризти ворогів». Підростав хлопець. «Навчився ловити кулі руками та зупиняти час, ...казали, що він перевертень: удень – полководець Іван Сірко, а вночі – вовк. Від народження з цією дитиною коїлись якісь дивні речі: від його погляду падали і розбивалися речі, скисало молоко» [5]. Івана називали «чортовим сином», його боялися навіть собаки в селі.

Розповідали, що у ніч на Івана Купала Іван зник, повернувся тільки «за три дні. У нього була розірвана свита і тіло вкрите рубцями. Селом пішли чутки: хлопчина зустрівся із самим чортом, нечистий подарував йому страшні сили» [5]. Люди вирішили, що він – перевертень. А він біля тіла тримав сіре мале вовченя. Від того часу сам став називати себе Сірком.

Такий фольклорний образ Сірка склався під впливом міфологічних уявлень про воїнів-вовків, що були поширені серед народу. Прізвисько Сірко носить виразну вовчу етимологію (згадаємо хоча б українську народну казку «Сірко»), і його отримав отаман від козаків згідно із традиціями Січі, до якої потрапив, коли уперше відчув у себе магічну силу і навчився нею управляти, перетнувши небезпечні Хортицькі пороги, які пропускали до острова найвідважніших.

Козаки-характерники випробовували хлопця: стрибок у повні темряві у провалля, коли відірвався від землі і «знаходився за крок від смерті, він наче переходив у інший простір, ним керувала свідомість, цей стан дозволяв сповільнювати час, що давало змогу ухилитися від куль і ловити стріли голими руками» [5], знаходження під палючим сонцем, перетворення на вовка, зустріч із чортом, якого Сірко вбив (легенди про Чортомлицьку Січ, яка існувала протягом 57 років (1652–1709) і справедливо вважалась найзнаменитішою з усіх запорізьких Січей).

Легенда розповідає, що на Хортиці Іван прожив сім років і за цей час навчився безлічі речей, наприклад, зцілювати рани. Коли навчання скінчилося, він отримав від старих характерників останнє завдання: знайти секрет безсмертя. Місяць він мав жити у пустелі без їжі та води. Для цього він вирушив в Олешки на Херсонщині у найбільшу пустелю Європи. Сірко мав сам у пісках знайти давній секрет характерників. Він кілька днів йшов цією пустелею, але сонце перемагало, від праги та голоду у нього почалися видіння. Серед пустелі Іван побачив дівчину-козачку, вона кликала його за собою, і він поповз, втрачаючи силу. Потім відчув: дівчина вклала йому до рук якусь рослину і зникла. Вранці Сірко опритомнів і зрозумів, що тримає щось у руках. Скуштувавши бульбочки рослини, він зрозумів, що вона врятувала його від смерті. Це була любка дволиста. Сірко повернувся на Хортицю щасливим, бо виконав останнє завдання своїх вчителів і став справжнім характерником [5].

Легенди розповідають і про одруження Великого характерника. Це було його помилкою, адже Сірко повинен був втратити силу, бо його душа розірвалася б на дві половинки. Перевтілення душі відбувалося разом із закоханим тілом (серцем) отамана.

В уснопоеетичних зразках Нижньої Наддніпрянщини метаморфоза є наслідком думок і дій героя, зміна його вигляду тільки виявляє прихований лад його душі. У легендах і переказах метаморфоза носить народний характер, магічний, стає формою осмислення, зображення долі незвичайної людини, наділеної дивовижними якостями.

Коли в Луція Апулея, як послідовника поглядів Платона, метаморфоза є покаранням за якісь провини, то в народних оповіданнях метаморфозі підлягають тільки особистості непересічні, дужі духом і багаті народолюбством. Душа Івана Сірка (не за платонікою!) не була покарана за надмірну цікавість, що вважалося великим гріхом.

Л. Романчук вважає, що Іван Сірко схожий із Сатаною, щоправда, як зазначає дослідник, ставлення до Сатани як алегоричної фігури, що втілює вселенське зло, завжди було негативним, він мав визначене матеріальне втілення, до речі, різне в кожному наступну, особливо перехідну епоху. Саме цим пояснюються метаморфози образу й Івана Сірка, який, як вважає дослідник, був теж бунтарем: «А в основі будь-якого бунту лежать два моменти, які умовно визначаються як позитивний і негативний (вільнолюбство і свобода волі, а ще – гордість і пиша» [2, с. 57].

Іван Сірко мав демонічну енергетику, про яку розповідають героїчні легенди й перекази. Демонічна енергетика – це, насправді, енергетика смерті, якраз те дихання безодні, хаосу, «дороги до прірви». Результатом демонічного розвитку є зупинка буття (життя). Мотив зупинки звучить у фольклорних зразках (наприклад, у баладах про перетворення лихою свекрухою нелюбої невістки в тополлю тощо). Зупинка – смерть. Іван Сірко не зупинявся! З кожного бою він повертався живим і вів за собою своїх побратимів-козаків. Народне бачення непереможності, непідвладності смерті розкрито у переказі «Як Сірко умирав»: «Сірко три рази умирав у сімдесяти годах, а всього йому 210 годів. Він як умира, було, то й каже: «Оце вам три позирки з водою. Першим пузирком сприснете – устану й піду у тридцяти годах» [4, с. 209].

Згідно з легендами і переказами, Сірко достеменно знав, коли помре. Він передбачив свою смерть сам, підготувався до неї, склав заповіт своїм побратимам і був переконаний, що його волю не буде порушено («Великий воїн», «Заповідь Сірка», «Як Сірко умирав», «Сіrentій Праворучник»).

Фольклорні історії ранішого періоду переосмислені регіональним фольклором у філософському ключі. Зразки Нижньої Наддніпрянщини створили в образі головного героя дивовижне віддзеркалення людської душі. У легендах та переказах, історичних піснях, оповідках простежується висновок: усе змінюється, перетворюється, але дух залишається незнищеним, народний герой – людина з надлюдськими здібностями, стоїть вище над іншими, але тільки тому, що має для цього всі підстави, він визнаний народом, веде його за собою і є його справжнім захисником і оборонцем своєї землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полякова С.В. «Метаморфози, або Золотий осел» Апулея / С.В. Полякова. – М. : Гол. ред. східної літ. вид-ва «Наука», 1988. – 207 с.
2. Романчук Л.А. Дещо про поняття добра та зла / Л.А. Романчук // Жовті сліди на гарячому попелі. – Дніпропетровськ : Січ, 1998. – С. 52–66.
3. Руснак І.Є. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація / І.Є. Руснак. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 96 с.
4. Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижн. Наддніпрянщини / Упор., мовн. ред., пер. слово і прим. В. Чабаненка. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 494 с.
5. Цікаві факти про запорозьких козаків: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.com/articles/cikavi-fakty-pro-zaporizjkh-kozakiv/>

МЕТАФОРІЧНІСТЬ ОБРАЗІВ В ЛІРИЦІ ГУРТУ «PINK FLOYD» ПЕРІОДУ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ ШУКАНЬ

Сучасні тенденції лінгвістичних досліджень тяжіють до викриття нових об'єктів дослідження, серед яких великої ваги набирає лірика пісень. Найяскравішим доказом цієї тези є факт отримання Бобом Діланом, американським музикантом, Нобелівської премії в галузі літератури у 2016 році саме за тексти його музичних композицій [5].

Лірику британського гурту «Pink Floyd» можна поділити на кілька етапів за провідним автором та за панівною тематикою. В поданому матеріалі запропоновано дослідження впливу метафор на розкриття образів у періоді екзистенціальних шукань, що до нього входять альбоми «The Dark Side of the Moon» і «Wish You Were Here» [2].

Альбом «Wish You Were Here» деякі дослідники вважають найкращим продуктом творчості гурту взагалі. Процес його написання був складним, тематика відповідає станові гурту, але результат перевищив усі очікування. Зазначимо, що платівка є концептуальним альбомом, де панівною темою є тема відчуження та відсутності. Крім того, крізь всі треки червоною смугою проходить образ божевільного Сіда Барретта, колишнього лідера гурту, що назавжди втратив зв'язок з реальністю через тиск «дорослого світу» та експериментів з ЛСД [3].

Перша та остання композиції, по суті, є одною піснею на 24 хвилини, розбитою на дві частини для цілісного оформлення альбому. «Shine on, You Crazy Diamond» повністю присвячена Барреттові, починаючи від назви (графічно SYD: «Shine on You crazy Diamond») та закінчуючи усіма метафорами в ліриці.

Першу метафору містить вже сама назва. «Crazy Diamond» – саме так називає свого колегу та друга Роджер Вотерс, підкреслюючи його надзвичайну неординарність та популярність (порівнюючи з діамантом), а також трагічне божевілля. Метафора є образною та, звичайно, авторською: «*Now there's a look in your eyes // Like black holes in the sky*» [4].

Образна метафора «two black holes in the sky» додає конкретної характеристики образу божевільного генія. Цей метафоричний зворот засновано на реальних фактах: за свідченням учасників гурту, знімки Сіда дійсно були порожніми та майже не відбивали світла; складалося враження, що «тіло є, але людина в ньому відсутня» [посилання на інтерв'ю]. Як і в попередньому випадку, це авторський троп: «*You were caught in the crossfire // Of childhood and stardom*» [4].

Знову образна, метафора «cross fire of childhood and stardom» розкриває страшне становище, в якому опинився Сід. Розпач, здивування, неможливість об'єктивної оцінки ситуації – все це притаманне образу Барретта в творі та проявляється саме завдяки таким авторським метафорам: «*Blown on the steel breeze*» [4].

Цього разу образ божевільного митця також проявляє себе через образну авторську метафору. Зрозуміло, що під «steel breeze» мається на увазі тиск реального життя, котрий став непомірним випробуванням для музиканта: «*Come on you target for faraway laughter, // Come on you stranger, you legend, // You martyr, and shine*» [4].

Тут Вотерс використовує один із своїх улюблених прийомів – так зване «складання метафоричного списку». Кожна з метафор є самостійною, однак відноситься до одного образу та за типом є образною та авторською [2]. «Target for far away laughter» – це відсилка до болісної реакції Барретта на будь-яку критику творчості «Pink Floyd», «stranger» – метафора, заснована на звичці Сіда зникати, коли йому заманеться (так, одного разу він зник прямо перед записом інтерв'ю; гурт не міг знайти свого лідера протягом цілого дня), «legend» – метафоричний натяк на неймовірну популярність Барретта серед молоді «психоделічного Лондону» кінця 60-х (він мав велику кількість послідовників, при чому багато хто з них потім заснував свої проекти), «martyr» – пряма відсилка до страждань «божевільного діаманта», пов'язаних з психічним розладом.

У другому куплеті список продовжується: «*Come on you raver, you seer of visions; // Come on you painter, you piper, // You prisoner, and shine*» [4].

Цим метафорам властиві ті ж самі ознаки, що й попереднім. «Raver» – одна з найпростіших у трактуванні метафор: образ божевільного розкривається через метафору шаленця; «seer of visions» – Сід захоплювався традиціями східної містики, тому метафора «того, хто бачить видіння» є відсилкою на тільки до експериментів з розширенням свідомості, але й до цих захоплень митця; «rafter» – крім захоплення музикою, Барретт малював чудові картини в душі імпресіонізму, тому метафора «художник» розкриває образ саме божевільного митця, а не просто музиканта; «piper» – зворушлива відсилка до першого альбому «Pink Floyd» – «The Piper At The Gates Of Dawn», що був майже повністю написаний Сідом; «prisoner» – митець знаходився у полоні власних жахів, ілюзій та видінь.

У наступних рядках нові метафори: «*And we'll bask in the shadow // Of yesterday's triumph, // And sail on the steel breeze*» [4].

Образна метафора розкриває новий для тексту образ гурту, що присвячує цю пісню своєму другу. Рядок «*we'll bask in the shadow of yesterday's triumph*» є фактичним визнанням автором величі того здобутку, що був створений Сідом Барреттом. Авторська метафора не просто підкреслює значимість образу божевільного митця, але й зазначає його зв'язок з гуртом.

Закінчується ця складна композиція також списком: «*Come on you boy-child // You winner and loser // Come on you miner for truth and delusion, // and shine!*» [4].

Авторські образні метафори знову передають всі почуття, що автор хотів передати Сіду. «Boy-child» розкриває сутність дитячого захопленого сприйняття світу божевільним діамантом, протиставлення «winner and loser» позначає, що насправді жодні перемоги чи поразки не мають значення (потім Роджер Вотерс напише у пісні «Two Suns In The Sunset»: «ashes and diamonds, foe and friend – we were all equal in the end»), «miner for truth and delusion», в свою чергу, вказує на шизофренію, на яку страждає оспівуваний персонаж.

Дві композиції в альбомі – «Have a Cigar» і «Welcome to the Machine» – присвячено меркантильності та жорстокості «виробничої системи музики». Вотерс демонструє, що менеджерів зовсім не цікавить, що саме гурти намагаються донести своєю музикою, їм необхідні лише гроші з продажу платівок та концертів. Тому зустрічаємо таку цікаву образну авторську метафору: «*Oh, by the way, which one's Pink?*» [4].

Таким чином, автор розкриває образ менеджера як людини, що взагалі не знає, з чим має справу. Це іронічна метафора, бо, звичайно, жодного музиканта на ім'я Пінк в гурті не було, а сама назва «Pink Floyd» утворилася на честь улюблених блюзменів Сіда Барретта.

Наступна ж метафора, також образна та авторська, виявляє вже певні ознаки музичного бізнесу як такого (що, звичайно, втілюється в образі менеджера): «*And did we tell you the name of the game, boy? // We call it Riding the Gravy Train*» [4].

«The Gravy Train», насправді, метафора не Роджера Вотерса, а взагалі сленгове позначення матеріально вигідних проєктів. Однак саме у художньому творі Роджер застосує цей вираз вперше, тому маємо всі підстави вважати метафоричний вираз авторським.

У рядку: «*You bought a guitar to punish your ma*» [4] ми зустрічаємо когнітивну метафору. Вона доповнює образ починаючого музиканта, що хоче стати відомим, але котрому ще треба опанувати музичний інструмент. Логічно, що в даному випадку наявна зміна предиката. Метафора є авторською.

Також образною метафорою є сама назва композиції «Welcome to the Machine». Під «the Machine» автор має на увазі систему музичного бізнесу, що функціонує, як певний механічний пристрій, так само не звертаючи уваги на щось особисте, щось людське та духовне. Це абсолютна метафора, бо раніше нею користувався Джордж Орвел та інші письменники-антиутопісти.

Одною з найпопулярніших пісень «Pink Floyd» взагалі стала композиція, названа так само, як альбом – «Wish You Were Here». Роджер Вотерс в одному з інтерв'ю зазначив, що ця пісня – яскравий приклад того, як поезія може отримати «друге, третє, четверте життя через сприйняття людей, що дійсно задумуються над змістом, а не над формою»[4]. Як і «Shine on You Crazy Diamond», ця пісня розкриває, насамперед, образ загубленого митця, однак сам автор вважає, що

мова також йде про «життя в цілому. Про те, що дуже важливо в решті решт не залишитися на відправній точці».

Тут також наявний список метафор, що його застосовує Роджер Вотерс: «*Can you tell a green field // From a cold steel rail, // A smile from a veil // Do you think you can tell?*» [4].

Метафора «to tell a green field from a cold steel rail» посилається на дитинство Сіда та Роджера (вони товаришували), коли юнаки проводили багато часу на мальовничих полях Гранчестера, та на нелюбов Вотерса до будь-яких обмежень людської свободи. Тобто, образна авторська метафора «green field» позначає безтурботне дитинство, а «steel rail» символізує тиск реального світу на митця, що загубився в собі.

Далі по тексті пісні наступні метафори: «*And did they get you to trade // Your heroes for ghosts, // Hot ashes for trees, // Hot air for a cool breeze, // Cold comfort for change // And did you exchange // A walk on part in the war // For a lead role in a cage?*» [4].

Тут усі метафори є також образними та авторськими. Завдяки цьому «списку» метафор образ божевільного митця розкривається щонайповніше: саме стан розпачу позначають такі пари метафор, як «your heroes» і «ghosts» (протиставлення підліткових ідеалів та шизофренічних марень), «hot ashes» і «trees» (протиставлення регулярних клубних виступів гурту та сільської місцевості, де оселився Барретт з 1972 р.), «cold comfort» і «change» (протиставлення світу митця до та після розширення свідомості), «walk on part in the war» і «lead role in a cage» (протиставлення рефлексії у реальному світі та панування у вигаданому). Всі ці метафори дозволяють слухачеві зрозуміти образ божевільного музиканта краще та, що важливо, ширше: «*We're just two lost souls // Swimming in a fish bowl // Year after year*» [4].

Образна авторська метафора, що проводить паралель між двома митцями-друзями, що загубились в ірреальному світі, та рибами, що плавають в акваріумі. Ця метафора акцентує увагу на схожості образу божевільного митця (під котрим розуміється Сід Барретт) та автора тексту (Роджера Вотерса).

Наступні рядки пісні знов метафоричні: «*Running over the same old ground // What have you found? // The same old fears. // Wish you were here*» [4].

Фраза «the same old fears» – це образна метафора, подана автором для демонстрації розчарування у світі та великого суму, що він відчуває за загубленим другом. Останній рядок є квінтесенцією не тільки композиції, але й всього альбому. Співвідношення образних, когнітивних та генералізуючих метафор у періоді екзистенціальних шукань становить 45:10:4. Образні метафори зайняли панівну позицію, остаточно сформувавши авторський стиль Роджера Вотерса. Когнітивні та генералізуючі метафори в більшості випадків абсолютними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байтеряков Є. Концептуальні особливості лірики групи "Pink Floyd" (на основі матеріалів альбомів "Dark Side of the Moon", "Wish You Were Here" та "The Wall") / Є. Байтеряков // Мови та літератури у полікультурному суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2013 р.) – Маріуполь: МДУ, 2013. – С. 180-182.
2. Насалевич Т.В. Метафоричність образів в альбомі «The piper at the gates of dawn» гурту «Pink Floyd» / Т.В. Насалевич, Є.О.Байтеряков // «Conduct of Modern Science – 2015» Materials of the XI International Scientific and Practical Conference. Volume 16. Philological Sciences. – Sheffield: Science and education LTD – P. 29-33.
3. The Official Page of Pink Floyd. – Режим доступу: <http://www.pinkfloyd.com/>
4. https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2016/bio-bibl.html Bob Dylan: Bibliography

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОРТРЕТА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА Д. РУБИНОЙ (на материале романа «Почерк Леонардо»)

Антропоцентрическая научная парадигма современной лингвистики обеспечивает интерес не только к идиостилю писателя, но и к его языковой личности, его художественной картине мира (далее – ХКМ). Изучение портрета в этом контексте представляется актуальным, поскольку в нем индивидуально-авторское видение мира преломляется с наибольшей полнотой. «Портрет является художественной формой, отражающей сложность структуры, динамики, особенностей, аксиологических иерархий концептуальной системы автора, синтезирующей и общее, свойственное духу эпохи, направлению, течению, и индивидуальное» [9, с. 21]. Именно в портрете сосредоточиваются различные эпохально-конвенциальные и индивидуально-авторские интенции, отражающиеся в тексте не непосредственно, а через концептуальную систему автора (А.А. Залевская, В.А. Пищальникова, Л.В. Серикова, В.Я. Шабес и др.).

Интерес к творчеству Д. Рубиной возрастает (Н.С. Бочкарева, В.Ю. Пановица, Ю.Н. Серго, К.В. Сигова, А.Н. Цепенникова, М.А. Черняк и др.). Не оставлен без внимания и роман «Почерк Леонардо» (К.В. Загороднева, Т.Г. Прохорова, Р.Р. Фаттахова и др.). Однако анализ лингвистических особенностей прозы Д. Рубиной пребывает на начальной стадии (В.В. Кабакчи, Н.Н. Федорова и др.). Портретные описания исключением не стали. Думается, изучение лингвопоэтических особенностей портрета является продуктивным в свете реконструкции авторских концептов, объективированных в художественном тексте, поиска подходов к моделированию авторской ХКМ.

Цель статьи – выявить и охарактеризовать лингвопоэтические особенности портрета в ХКМ Д. Рубиной (на материале романа «Почерк Леонардо»).

Исследователи определяют ХКМ как индивидуально-авторскую модель, отображенную при помощи семантики различных единиц языка в сознании автора и зафиксированную в его лингвосмысловой сфере [2, с. 76], которая складывается «в чувствах, сознании, идеальных устремлениях личности из данных чувственного восприятия окружающего мира» [5, с. 14].

ХКМ, по мнению Н.А. Кузьминой, – это «поэтическая альтернатива миру действительному, физическому, это образ мира, смоделированный сквозь призму сознания художника как результат его духовной активности» [3, с. 227]. Соответственно, в художественном тексте ХКМ, воплощаемая в соответствии с определенными авторскими интенциями, создается с помощью отбора языковых средств, в том числе и образных – тропов и стилистических фигур, композиционно-структурного решения его содержательного уровня (В.А. Маслова, Л.А. Петрова, Д.М. Поцепня, Н.И. Сукаленко и др.).

Установлено, что языковая личность – это концептуальный центр художественной коммуникации, представляющей собой общение посредством текста литературного произведения, а портрет в литературном произведении – это и создание образа персонажа, и форма постижения действительности в историко-культурном и национально-языковом аспектах, и отражение ее в ХКМ писателя, и характерная черта его идиостиля. Ю.М. Лотман писал: «Портрет по самой природе жанра приспособлен к тому, чтобы воплотить самую сущность человека» [4, с. 509]; выполняя структурообразующие функции, портретные характеристики взаимодействуют с другими категориями текста: темой, композицией, сюжетом, фабулой, пейзажем, образом автора и пр.

Исследователи отмечают, что портрет в художественном тексте, как сложно организованная система языковых средств, имеет полевую организацию, которая характеризуется по разным основаниям: структурно-смысловым, структурно-композиционным, структурно-семантическим, лексико-семантическим, концептуально-образным, интенциональным и т.д. Так, В.М. Хамаганова анализирует портрет как текст, построенный по структурно-семантической и лексической модели текста типа «описание» [9]. Структурирование художественного описания не подчиняется каким-

либо алгоритмам, а «зависит от “выделенности” признаков внешности персонажа, по мнению говорящего», поэтому справедлив вывод: «Портрет в художественном изложении – это всегда выражение интенций говорящего, проявление прагматического свойства языкового знака» [9, с. 26].

Рассматривая портрет как определённую художественную форму литературного произведения и представляя его как целостную систему взаимодействующих друг с другом компонентов – портретных характеристик, Л.В.Серикова выделяет три вида портретной презентации персонажа: внутренний человек (презентация сущностных черт внутреннего мира героя), медиальный человек (форма взаимопритяжения внутреннего и внешнего человека, объективация психофизиологических механизмов субъекта) и внешний человек (материальная (телесная) сторона бытования героя) [8].

Поскольку концепты определяются большинством исследователей как лингвоментальные образования, репрезентируемые с помощью языка (С.Г. Воркачев, А.А. Залевская, В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин, Ю.С. Степанов и др.), концептуальный анализ применяется для решения проблемы понимания и интерпретации художественного текста. Портрет персонажа исследуется с помощью вычленения лексических репрезентаций концептов, входящих в концептную область «Человек»: с одной стороны, «глаза», «улыбка», «нос», «цвет» и под. (внешний / физический портрет), с другой – «совесть», «благородство», «душа», «эмоции» и под. (внутренний / духовный, психологический). В результате получают данные для моделирования структуры языкового сознания автора в виде концептосферы исходного текста.

Портрет нацелен на выявление социально-индивидуального типа личности, изображение устойчивых свойств характера персонажа и его психологической изменчивости и неповторимости. Поэтому портретная характеристика, предложенная автором, складывается из отдельных художественных деталей (внешних и внутренних) – мельчайших изобразительно-выразительных художественных подробностей, которые следует «учитывать как микрообраз, как часть художественного целого» [1, с. 33–112]. Лексемы составляют лексико-семантические группы (далее – ЛСГ): «Глаза», «Нос», «Брови», «Волосы» и др. – обладающие изобразительно-выразительным, коннотативным и оценочным потенциалом, с помощью которых описывается персонаж литературного произведения. Выбор портретной детали проявляет точку зрения автора, его интенции. Л. В. Чалова подчеркивает, что деталь «всегда субъективна и придает всему описанию эмоциональные и оценочные коннотации», но, с другой стороны, – актуализирует лексическую единицу, сигнализирует об образности [10].

В рамках данной работы под портретом понимается описание внешнего и внутреннего состояния героя, его действий и взаимоотношений с другими персонажами, манеры говорить и образа мышления, то есть в портрет включается описание характера персонажа. Портрет – это художественная модель реального конкретного человека, а не просто описание внешности.

Анализ показал, что у Д. Рубиной представлены разнообразные типы портретов персонажей, отражающие различные авторские интенции.

Встречаются и статический, и динамический портреты. Так, в статическом портрете с подробным описанием черт лица, цвета волос, глаз, фигуры и др. экспрессивность часто достигается не только диссонансом между внешностью героя и предметным антуражем, но и двойственностью, противоречивостью впечатления, свидетельствующими о внутренней дисгармонии персонажа: «за глаза ее называли *«Элькой»: небольшого роста, изысканно саркастичная, с седыми курчавыми волосами и шеей борца»* [7, с. 73]; «Она была прекрасна – загорелая, тонкая, с короткими, но выщипанная, темно-золотыми от солнца волосами, с яркими глазами, в которых плескалась водная стихия.... Ее аскетизм в одежде и вообще во всем, что относится к обаятельному миру человеческих привязанностей, милых сердцу вещей и вещей, ставил в тупик даже меня, вечного скитальца. Весь ее скарб умещался в небольшом рюкзаке: кое-что из белья, пара джинсов, носки...» [7, с. 112].

В динамическом портрете чувства персонажа передаются через ситуативно меняющиеся детали мимики и жестов: *«Лицо таково... покорное... Слово принимает она свою участь. Вот, в деревнях бывают такие лица у женщин, которые троих детей одного за другим схоронили... Глаза только – ка-ак полоснут зеленым горестным льдом из-под век!»* [7, с. 100]; *«Ее глаза и*

в самые-то уютные минуты вызывали беспокойство. Их тревожный цвет – прозрачная зелень морского мелководья, над серыми камешками, что проблескивают под ломким утренним солнцем, – менялся от освещения и, конечно, от этих ее вечных свитерков всех оттенков морской волны, которые так ей шли. Вместе с розовато-смуглой кожей лица это рождало впечатление ветреной свежести, даже когда она, взмыленная, соскакивала с мотоцикла, блестя потным лбом» [7, с. 63].

Часто динамика портретной характеристики создается актуализацией разных точек зрения (других персонажей, автора) на персонаж и изменений, происходящих с героем с течением времени (детство, юность, взросление, старость и т.д.). Так, главная героиня романа Анна вследствие раздробленности повествования предстает перед нами в четырёх ипостасях:

– ребёнка – [в киевских зарисовках]: **скелетик в трусиках, бестелесный крошечный эльф**;

– профессионала – [в рассказе Володи]: «*ее природа создала по какому-то спецзаказу, идеальное существо для прыжков, сальто, растяжек и прочих трюков*» [7, с. 80];

– любящего и любимого человека – [в письмах Сени]: **чудовищная крошка, пятилетняя сивилла, странное существо**;

– взрослой женщины – [в редких повествованиях «от неё»]: «*Ведь я – чудовище... Я цинична и холодна, как болотная тряпина*» [7, с. 155].

Основываясь на структурно-семантической классификации портретов, предложенной Н.А. Родионовой [6, с. 11], заметим, что в художественных текстах Д. Рубиной встречаются портретные характеристики разных типов:

- портрет-знакомство (портрет-представление – экзистенциальная (или интродуктивная) портретная характеристика): [о трехлетней Нюте] – «... **скелетик в трусиках**. Таких скелетиков за колючей проволокой Бухенвальда она видела однажды в документальном фильме, перед сеансом в кино...» [7, с. 5]; «**дядя Жора, начальник цеха на заводе «Трансигнал» – петушок с задиристым тенорком, в затасканных тренках**; его жена тетя Роза... служит хирургической сестрой в госпитале; их племянница Соня, дочь-расстрелянной-сестры-Буси благословенна-ее-память-чтоб-сгореть-всем-убийцам; старший сын их Боря, студент музучилища (инструмент – виолончель), и шестилетняя Ариша-косенькая – к ней, собственно, и бегают дружить Нюта. Наконец, надо всеми, как **племенной божок, – слепая** Фиравельна, чтоб она-была-нам-здорова-до-ста-двадцати...» [7, с. 38];

- портрет-восприятие (портрет-оценка – модальная портретная характеристика): «**неввысокая, легкая, словно... стрелчатая. Глаза – переливистые, как в быстром ручье в солнечный день... у нее подбородок узкий, но крулый, твердый, а губы, наоборот, детские и доверчивые. И мягкие, даже на вид...**» [7, с. 22];

- портрет-ситуация (ситуативная портретная характеристика): «**Биндюжник, шикорник, уркаган поганый!** – кричала она на всю улицу. – Опять выдрал огурец на закуску! Шоб он застрял у него в заднице! От бисова мать, Фрида спину гнэ, а тот **красномордый хрумакет!**» [7, с. 86]; «**Ты похожа на девиша из восточной притчи, которому во сне явился ангел и указал место под мостом, где зарыт сундук, полный драгоценностей**» [7, с. 168].

Анализ портретных характеристик показывает, что в них представлены «внутренний человек», «внешний человек» и «медиаальный человек» (классификация Л.В. Сериковой [8]): «*Да нет, красивой она не была. Обычная внешность: нос как нос, лоб как лоб... Глаза были яркими, да. И тревожными, странническими: будто она всегда начеку, налегке, на взлете...*» [7, с. 10]. Этот пример можно разделить на ряд самостоятельных презентаций: «*обычная внешность*», «*глаза тревожные*» и «*она налегке, на взлете*», соответственно принадлежащих полю внешний человек (физический человек и его характеристики), эмоционально-чувственной сфере внутреннего человека и медиаальной зоне (подвижность), что свидетельствует о взаимосвязи и взаимообусловленности внутренней и внешней сфер внутреннего человека, внешнего человека и медиаального человека.

Портретные характеристики репрезентируются лексическими единицами, входящими в такие ЛСГ, как:

– «глаза»: *«Идет она, глаза зеленые – аж синие, как вода в этом самом заливе»* [7, с. 12]; *«Ее глаза и в самые-то уютные минуты вызывали беспокойство»* [7, с. 63]; *«в этих ужасных глазах Горгоны видел всю нашу жизнь»* [7, с. 63]; *«глаза вот такие, милейшая, – не на каждый день! Такие глаза каждый день не носят!»* [7, с. 131],

– «лицо»: *освобожденное, монашеское, рябоватое, загробное, уважительно-восторженное, слегка брезгливое, лупоглазое, некрасивое, угловатое, большеносое, розовато-смуглое и др.*; **щеки** *изможденные, вдавленные цвета какао; красные яблочки румянца на выбеленном лице*; *«У меня ее лицо перед глазами: такое... освобожденное, понимаете? Наверное, такие лица у оправданных в суде...»* [7, с. 12] и т. п.;

– «губы»: *бескровные, детские, мягкие, доверчивые, толстые, дрожащие;*

– «рот»: *проваленный, зубастый;*

– «руки»: *ухватистые, гибкие, фарфоровые;*

– «ноги»: *разлапистые;*

– «шея»: *кирпично-морщинистая;*

– «волосы»: *короткие, вьющиеся, темно-золотые, золотая коса, сивая черепушка, мелко-курчавые, копна каштановых кудрей, темно-зеленые водоросли бакенбард, скульптурная коса;*

– «фигура»: *гренадерская, невысокая, пацанистая, соразмерная, легкая, кражистая, безупречной стати, вытянутая; «И сложена была... не как эти глянцево-порнозвезды со вздутыми грудями. Наоборот: она была невысокая, такая... пацанистая... и очень соразмерная, знаете, каждая часть тела пригнана к другой самым безукоризненным образом. Двигалась – будто откликалась на неслышный зов. Слово всегда начеку...»* [7, с. 10].

Портреты репрезентируют в структуре значения компоненты, присущие сразу нескольким ЛСГ, что отражает непрерывность и целостность художественного образа.

Глубина, точность, яркость портретов обеспечивается использованием разнообразных тропов. Многочисленную группу составляют эпитеты, выражающие: физическую (*щеки изможденные; гибкие руки, копна каштановых кудрей* и др.); эмоциональную (*извиняющиеся улыбки, затуманенный взгляд, мелодичный голосок, влажный, дьявольский, хрипательный, безадресный смех*); интеллектуальную (*глубокий, одинокий ум, драные мысли, глубокие извилины, отменные математические мозги, мыслишки жалкие, обрывистые, писклявые*); нравственную (*заковыристый характер, жестокое сердце, ангельская доброта*) характеристики человека. С помощью эпитетов Дина Рубина вносит реалистическую ясность и определенность в образы, изображает внутренний мир человека.

Излюбленным изобразительно-выразительным средством у Дины Рубины является сравнение как средство стилистического усиления, обогащающее художественное содержание текста, служащее созданию запоминающихся образов, использующееся для выражения оценки, эмоционального содержания, индивидуального описания: *голова, как на шарнирах; распластанная, как лягушонок; заковеневшая, как камень*. Вот перед нами: Анна *«была как шампанское, когда его только откроешь. Остановиться не могла»* [7, с. 95], Любовь Казимировна *«судя по всему, лысовата: всегда у нее на голове берет, взбитый, как думка-подушка в уголке кровати»* [7, с. 38], дядя Вася Солодов *«в детей метал костьюлем, как пират Сильвер»* [7, с. 139], тетя Лёля *«как бессловесная жертва, что мягким горлом ожидает лезвия ножа... агнец в ожидании стрижки золотого руна, Нюта «будто тень другого мира мимо нас проплывала беззвучно, как корабль в ночи»* [7, с. 113], бойкая баба, *«как огромная круглая шайба – круглая и перекапистая»* [7, с. 139], цирковые *«по жизни – они животные, люди тела. Сплочены, как макаки в стае», «полураздетые, как гладитаторы, артисты, сверкают, словно елочные игрушки!»* [7, с. 64], Элизер – *«оказалось, что его громадная голова была просто небольшой кадкой для великолепного куста чернящих волос. И когда куст облетел, кадка явила всю свою сиротливую ветхость. Лишь крупный нос и иронично вытаращенные глаза-вишни были прежними...»* [7, с. 152], Марик – *«тогда еще приходящим, вернее переходящим, как красное знамя, из семьи в семью»* [7, с. 101].

Той же цели – созданию и выражению ярких и живых, нередко сатирически заостренных образов, акцентирующих внимание на наиболее важных моментах образного содержания, – служат

и реалистически точные, выразительные метафоры: *селедочный старик, мотоциклетная валькирия. «Привет Создателя, его улыбка, солнечный зайчик, который Он пускает...пытаясь обратить на себя внимание людей»* [7, с. 155], *«Ирина Богдановна с цветущим Альцгеймером»* [7, с. 136].

Ироническая характеристика персонажей находит выражение в приеме соединения не сочетаемых портретных черт (оксюморон). Взаимоисключающие качества можно найти в таких портретных зарисовках: *бесплодно уродливая старушка, великопелная брезгливость, жемчужные зерна в навозе, живой мертвец, ужасно красивая.*

Рубина не скрывает слабости и благоговения перед истинными мастерами циркового дела, например, Клавдия Ивановна Мастыркина – *«реликт училища, ну просто баобаб священной роши, ... марципановая фея без возраста, с мелодичным голосом мультипликационной Белоснежки, с нарумяненными щечками-яблочками и... байковыми реузузами под юбкой-шотландкой»* [7, с. 73]. Здесь и яркие эпитеты и метафоры, сравнения и фразеологический оборот делают этот мир цирковых актеров значительным, трогательным, блистательным.

В портретных описаниях задействован обширный арсенал выразительных средств языка, начиная с фонетических и их письменного отражения – пунктуационных. Так, разбивка на слоги усиливает семантическую весомость слова, способствуя во время четкого и замедленного произнесения осознанию его смысла: *есть домашнее, теплое, распеванное – Нью-у-ута-а-а! А-а-ня-а... Аню-утка-а- а; Хотите видеть краса-а-авицу?!; Название есть научное: ам-би-дест-ры.*

Знаки препинания становятся выразительными средствами в случае нарушения пунктуационной нормы, но при этом соответствуют присущей им семантике (многоточие, тире). В тексте встречается намеренное скопление пунктуационных знаков. Кроме связи с интонацией и синтаксисом, пунктуационные знаки сопряжены с полифонией и динамичностью текста. Например: *«...девицы-фребелички (целый строй обтянутых рюшами полных грудей, шляпки с вишенками и райскими яблочками на полях) – набирали группы детей, человек по семь-восемь, водили их гулять в парки, воспитывали, учили языкам. Языкам! Чему там учить? Высунуть язык далеко-далеко... еще дальше... теперь достать нос... отлично! Но всё равно это всего лишь один язык, один, хоть ты тресни!»* [7, с. 16].

Элемент оценочности, стилистически окрашивающий текст, привносится:

– аффиксацией: *крошечный человечек, чернявенькая хохлушка, забавный человечек, скелетик, селедочный старичок, белокурое личико, сухонькая твердая старушка, ужасающий, умнющая и др.;*

– употреблением грубопросторечной лексики: *рожа набок, блудное отродье, татарская морда;*

– экспрессивно-одобрительной лексикой, сообщающей читательскому восприятию интонацию мягкости и теплоты: *вишенка, проворница, хохотунья, ангел мой, золотко, свет очей моих. «А хочешь, свет мой, зеркальце, расскажу тебе грустную историю поруганной любви»* [7, с. 5].

Одна из сложнейших задач портрета – выявить через внешность человека психологическое содержание личности, внутреннюю жизнь человеческой души. Например, странности Элизера подчеркиваются существительными с корнем -чуд-: *чудик блаженный, чудак, чудила.* На протяжении всего повествования образованные от корня -чуд- слова характеризуют и Анну: *чудо-юдо, щербатое чудище, чудовищная крошка.* Впоследствии сама Анна назовет себя *чудовищем* по отношению к родителям: *«Ведь я – чудовище».*

Портретная характеристика персонажа несет в себе авторскую оценку. Так, в романе «Почерк Леонардо» «божий» дар и уникальные способности маленькой девочки становятся ее камнем преткновения. Рубина отлично показывает, как тяжел этот дар. Больше всего героине хочется стать обычным человеком, избавиться от внимания сверхъестественных сил: *«Ты похожа на дервиша из восточной притчи, которому во сне явился ангел и указал место под мостом, где зарыт сундук, полный драгоценностей. Дервиш откопал сундук, посидел над горой ослепительного сияния, пропустил через растопыренные пальцы груды золотых монет, захопнул крышку и навеки закопал проклятое богатство. Ты – самый сильный и самый цельный человек из всех, кого я*

встретил в жизни: Ты отринула навязанный Тебе дар небес с великолепной брезгливостью» [7, с. 168]. Этот дар не только приносит боль окружающим, но и уничтожает ее саму.

Итак, анализ показал, что Д. Рубина дает портретную характеристику каждому из действующих лиц обширной галереи романа «Почерк Леонардо», используя языковые средства, выполняющие как информативную, так и эстетическую функцию. В тексте представлены практически все типы портретов: и внешний / физический вид (внешний человек), и внутреннее состояние героя, данное в его действиях, поступках, взаимоотношениях с другими персонажами, в коммуникативном поведении и образе мышления (внутренний человек), и конкретные черты качества личности: слух, запах, голос, взгляд, манера и их характеристики (медиаальный человек).

Преобладает динамический портрет, что характерно для реалистической и модернистской литературы XX века. Портретные штрихи рассредоточены по всему тексту в виде характерологических деталей или авторского комментария к диалогу или действию. Насыщенность портретного описания тропами, а также оценочной лексикой, фонетическими и пунктуационными средствами выразительности способствует достоверности персонажей. Лингвопоэтические репрезентации портретных характеристик персонажей в ХКМ Д. Рубиной, прежде всего, связаны с индивидуально-авторским осмыслением и образным истолкованием сущности человека, его поведения, ценностных ориентаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения / А.Б. Есин. – Москва: Флинта, 2000. – 248 с.
2. Казарин Ю. В. Денотативное пространство художественного текста и проблема его перевода (на материале поэзии Р. Фроста) / Ю. В. Казарин, О. Н. Латкина // Денотативное пространство русского глагола: Материалы IX Кузнецовских чтений, 5–7 февраля 1998, Екатеринбург. – Екатеринбург, 1998. – С. 76–89.
3. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н.А. Кузьмина. – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та – Омск: ОмГУ, 1999. – 268 с.
4. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – Санкт-Петербург, 1998. – 704 с.
5. Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира: монография / Л.А. Петрова. – Симферополь: ОАО «СГТ», 2006. – 284 с.
6. Родионова Н. А. Типы портретных характеристик в художественной прозе И.А. Бунина (лингвостилистический аспект: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Н.А. Родионова. – Уфа, 1999. – 24 с.
7. Рубина Д. Почерк Леонардо [Электронный ресурс] / Д. Рубина. – URL : [http : // www. fictionbook. ws / prose-contemporary / dina-rubina-pocherk-leonardo. Html](http://www.fictionbook.ws/prose-contemporary/dina-rubina-pocherk-leonardo.html)
8. Серикова Л. В. Портрет персонажа в прозе В.М. Шукшина: системное лексико-семантическое моделирование : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – Русский язык [Электронный ресурс] / Лидия Валерьевна Серикова. – Бийск, 2004. – 153 с. – 2004. <http://starling.rinet.ru/~minlos/thesis/Serikova2004.pdf>
9. Хамаганова В. М. Структурно-семантическая и лексическая модель текста типа «описание» (проблемы семиотики и онтологии): автореф. дисс. ... доктора филол. наук / В.М. Хамаганова. – Москва, 2002. – 43 с.
10. Чалова Л. В. Актуализация личности через художественный портрет [Электронный ресурс] / Л.В. Чалова // Концепт. – 2012. – № 12 (декабрь). – ART 12177. – 0,7 п. л. – URL: <http://www.covenok.ru/koncept/2012/12177.htm>.

ЗАГОЛОВОК У ТВОРАХ І. Я. ФРАНКА: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Заголовок – це перше, що справляє враження на читача, за заголовками він орієнтується в змісті видання. Актуальність проблеми добору заголовка до твору постає головною в роботі автора. Заголовки різних рівнів є опорою для читача в розумінні змісту. Вони передають зміст тексту в спресованій, згорнутій формі та дають змогу читачеві зробити прогноз щодо змісту публікації. За заголовком можна визначити концепцію видання, його спрямованість, можливу аудиторію.

Реципієнт сприймає текст через заголовок, який в концентрованій формі передає основну тему чи ідею тексту, збуджує активність адресата на отримання нової, додаткової інформації, яка розкриває позиції свідомості для сприйняття позначуваного на основі позначального [3, с. 370].

У кількох словах, одним реченням потрібно не тільки передати основний зміст написаного, а й залучити, зацікавити читача. Заголовок свідомо впливає на сприйняття тексту. Це викликає в реципієнта почуття чекання, що забезпечує ідентифікацію тексту. Реципієнт інтегрує заголовок на предмет чекання, це проєкує його на сприйняття тексту. Якщо заголовок викликає зацікавленість, текст стає предметом уваги читача, якщо ж заголовок не заслуговує на увагу, текст залишається поза сприйняттям адресата [2, с. 3].

Методологічним підгрунтям досліджуваного аспекту стали праці З. Блисковського, В. Іванова, В. Карпенка, Е. Лазаревої, В. Пельта, К. Серажим, О. Тертичного та ін.

Заголовок є головною тезою будь-якого матеріалу, він виконує номінативну, комунікативну, рекламну функції. Однією з найважливіших функцій заголовка є номінативна (називна, сигнальна) функція. Це означає, що, прочитавши заголовок, реципієнт відразу повинен з'ясувати, про що йтиметься в тексті, чого він стосується (політика, економіка, спорт, музика, медицина тощо). Ще одна важлива функція заголовка — привернення уваги читачів [1]. Для видання, що конкурує з іншими на ринку інформації, публікація текстів з ефектними заголовками, які привертають увагу аудиторії, означає використання важливого чинника, здатного мати успіх на ринку, тому заголовки відіграють велику роль і в маркетингу видання. Але, незважаючи на великий обсяг цього елемента видання, він є епіцентром тексту і художнього зокрема. Тому, читаючи твори художньої літератури, ми, передусім, вступаємо в діалог текстом, прочитавши заголовок. Отже, у текстах художньої літератури заголовок – важливий змістово-художній елемент функціонування назви в тексті, а так, як І. Я. Франко увійшов в історію світової літератури не тільки як видатний письменник, поет, прозаїк і драматург, а й як учений – публіцист, літературний критик, перекладач і видавець, то натрапляючи на прозорі/приховані та поверхові/глибокі форми «ознайомлення» із текстом, ми можемо говорити про надзвичайну різноманітність заголовкових ритмів і способів їх вираження у свідомості автора.

Мета статті – розглянути важливість заголовку як основного архітектонічного елемента тексту та з'ясувати його типологічний аспект у творах І. Я. Франка.

Заголовки розрізняють за такими функціональними ознаками: 1) За змістом заголовки поділяються на: тематичні прості і складні. 2) За формою зображення: графічні, німі, цифрові, вербальні (вербально-тематичні та комбіновані). 3) За структурою: однокомпонентні; двокомпонентні; багатоконпонентні.

Обираючи назву, автор чітко уявляє собі, що він створює, на чому хоче сконцентрувати увагу читача. Заголовки в текстах І. Я. Франка показують його майстерність вибору назви, простоту формулювання та однозначність їхнього змісту.

У Франковій поезії можна знайти тексти, які – буквально – називають якусь «річ» або дають їй специфічну характеристику. Такі назви зазвичай містять оцінку жанру чи того ліричного настрою, який претендує набути статусу літературного жанру. Наприклад, «Сипле, сипле, сипле сніг», «Твої очі, як те море», «Товаришам з тюрми». Це тематично прості заголовки, які з різними змістовими елементами художнього цілого: темою, ідеєю, сюжетом, композицією.

У творах українського письменника і поета спостерігаються заголовки за формою зображення:

1. Графічний заголовок (кожен графічний заголовок репрезентує набірний набір, прикрасу, мальоване орнаментальне чи інше зображення, що відокремлює один підрозділ від іншого):

*Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішная дрозь пронимас (...)*

2. Німий заголовок (вони виражені лише графічно-інтервальним рядком, який передбачає відокремлення одного підрозділу від іншого):

*«Як лампа розбита...»
Як лампа розбита,
Даремно олій доливати;
Як злодій утікне,
Даремно стаїні замикати.*

Також Франко використовував безліч звичайних заголовків, які прямо називають денотата, котрі за семантикою і способами вираження поділяються на:

1. Вербально-тематичні заголовки: власні назви персонажів («Борислав», «Максим Цюник»); назви звірів, птахів («Журавлі»); назва суб'єкта за допомогою заголовкових назв («Лицар», «Поступовець», «Арф'ярка», «Поет», «Хлібороб»); назви, що позначають об'єкти, навколо яких розгортаються дії («Човен»); назви, які вказують на обставини дії, простір, картини природи («На лоні природи»).

2. Комбіновані заголовки (вони одночасно можуть поєднувати цифрові, графічні, вербальні елементи):

N. N.
*Виступаєш ти чемно, порядно
І говориш розумно і складно,
І лице твоє гарне та ясне –
Заглядились дівча не одно, –
Та мене щось відтручує власне,
І смутить, і тривожить воно.*

Заголовки І. Я. Франка бувають також різними за структурою: однокомпонентні («Каменярі», «Дидія», «Декадент»); двокомпонентні («Поет мовить», «Стара пісня», «Сікстинська мадонна»); багатоконпонентні («Легенда про вічне життя»).

За своєю специфікою кожна назва твору має бінарну природу, чітко виражений ремо-тематичний характер. З огляду на це заголовок не лише зосереджує увагу на тому, що вже криється в ньому, а й скеровує на те, що буде викладено потім.. Зважаючи на це, саме назва налаштовує читача на сприйняття подальшого тексту, актуалізує у його свідомості вже відоме й спонукає до пошуку нового

Отже, заголовок – це не тільки перший рядок тексту, який містить в собі назву твору, але і основний архітектонічний елемент. Орієнтуючи читача тематично, він надає можливість обирати, що варто прочитати в першу чергу, що пізніше, або взагалі не читати. Випереджаючи текст, заголовок несе певну інформацію про зміст. На прикладі творчості І. Я. Франка яскраво показано, що вибір заголовка залежить і від самого автора, тобто від його внутрішнього «Я», та від суспільних умов, в яких живе і творить митець.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарева Э. А. Системно-стилистические характеристики газеты / Э. А. Лазарева. – Екатеринбург. – 1993. – 165 с.
2. Форманова С. В. Заголовок як фрагмент комунікативного дискурсу /
3. С. В. Форманова // Вісник львів. Серія філологія. – 2004. – № 34. – С. 294-298
4. Форманова С. В. Функціональна семантика заголовка як ключ до розуміння художнього твору (на матеріалі роману Василя Шкляра «Ключ») // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 370-372.

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВІЙНИ В РОМАНІ СЕРГІЯ ЛОЙКА «АЕРОПОРТ»

Тема війни – одна з одвічних у мистецтві. Так чи інакше вона осмислювалася у творах письменників, що належать до різних епох і націй. У зв'язку зі змінами геополітичної ситуації у сучасному світі воєнна тематика набуває нової актуалізації і потребує ґрунтовної уваги.

Війна завжди пройнята героїзмом, людським болем, патріотизмом, тугою за рідними, ненавистю та любов'ю, життям і смертю. Неодноразово письменники всього світу зверталися до цієї теми. Олександр Олесь влучно зазначає з цього приводу: «Війна, війна! І знов криваві ріки! І грім гармат, і шаблі дзвін. Могили, сироти, каліки І сум покинутих руїн» [1, с. 127]. Найбільш відомими зразками світової літератури, присвяченими художній інтерпретації війни, є романи «Смерть героя» Р. Олдінгтона, «Прощавай, зброє!» Е. Хемінґуея, а також «На Західному фронті без змін» Е. М. Ремарка, який довгий час відмовлялися друкувати через його антивоєнну спрямованість. Ще донедавна події, описані у цих творах, сприймалися як далеко минуле, і мало хто міг передбачити, що невдовзі вони перечитуватимуться уже з проєкцією на сучасні збройні конфлікти не лише локального, а й світового масштабу.

Чи не найгучнішим романом, який висвітлює події сучасної російсько-української війни, є роман «Аеропорт». Його автор – Сергій Лойко – журналіст, письменник, фотограф, перекладач, автор численних репортажів на воєнну тематику, не один раз знаходився в епіцентрі подій, зокрема у найгарячіших точках світу – Чечні, Афганістані, Іраку та інших. У 2014 році, під час воєнних дій на сході України, С. Лойко робив репортажі для «Лос-Анджелес Таймс», де працює вже не один рік. Він став єдиним іноземним кореспондентом, якому довелося побувати у Донецькому аеропорту та провести серед українських військових і добровольців 4 повні доби у жовтні 2014 року. Записані ним інтерв'ю з військовослужбовцями складають близько 40 годин звучання.

Після повернення С. Лойко публікує статтю, яка займає першу шпальту «Лос-Анджелес Таймс», але він лишився не повністю вдоволенним своєю працею. Те, що йому хотілося б написати, важко було вмістити у 800–1500 слів, неможливо було передати увесь побачений і відчутий жах, боротьбу добра і зла, тому журналіст вирішив розпочати роботу над романом «Аеропорт». Сюжет твору він виношував усі 4 дні, і коли став писати, слова самі склалися одне до одного. «З самого початку я зрозумів, що це повинен бути саме роман, тому що в хроніці, в документальному свідстві не можна виразити всю глибину трагедії, підлості, героїзму, ненависті, пристрасті, що притаманні цій війні. Я не міг розповідати про неї холодним, відстороненим тоном літописця», – зазначає С. Лойко у виданні «Новий час» [3]. Сьогодні роман називають однією з головних книг про сучасну війну.

С. Лойко наголошує на тому, що більшість із того, що описується у творі, відбувалося насправді, інші події і персонажі – вигадані і служать доповненням до основного змісту. Назва роману є певною мірою умовною, адже мова йде про загальну картину нової української історії, де письменник простежує причини і наслідки багатьох важливих подій. У романі зображено не тільки Аеропорт, а й масові кількомісячні акції протесту – Євромайдан, анексія Кримського півострова, Слав'янськ, Іловайська трагедія.

Частину подій С. Лойко пережив особисто, інші – записував зі слів їхніх безпосередніх учасників. Роман побудований на власних спостереженнях, враженнях письменника від війни. Він описав війну від Майдану 30 листопада, розстрілу 20 лютого до захисту аеропорту і його падіння. Твір побудований із частин інтерв'ю з «кіборгами», які до останнього часу були в аеропорту, і з «орками»: «Вороги самі так назвали захисників Аеропорту за їхню нелюдську живучість та впертість причрених. <...> Кіборги, своєю чергою, ворогів назвали орками» [2, с. 10].

С. Лойко намагався, наскільки можливо, зберегти лексику, живу мову, якою користувалися хлопці – учасники подій. Іноді автор списував цілі діалоги, які мав можливість почути. Наприклад, події, що відбувалися в Іловайську, він записав, а точніше передав зі слів Костянтина Вьюгіна, який

має позивний «Rover». Деякі епізоди записані зі спогадів кіборга Сергія Танасова (позивний «Танас»), він же був першим читачем і редактором роману. Танасов вносив зміни у назви зброї, постановки команд і лексику. Також у творі використано монолог «самурая», записаний зі слів захисника батьківщини Максима Музики. Зворушливі розповіді про тварин належать Андрію Федосову. Активну участь у творінні роману брали Геннадій Влацига, Олексій Матлак, Михайло Кучеренко, Сергій Бистров, Зіновій Лобчук, Олександр (Ашер Йосип) Черкаський, Олексій Гурбунов та інші. Усі люди, які так чи інакше сприяли виданню твору, зазначені у передмові до роману.

У першому, третьому, п'ятому та інших розділах події розгортаються в аеропорті. А між ними – розділи про розгін студентів, постріли снайперів на Майдані, анексію Криму, які С. Лойко бачив на власні очі. Між цими розділами – Слов'янськ, Іловайськ, Піски, тобто вся історія війни. Отже, помилково було б сприймати твір як хроніку захисту аеропорту. Це роман про всю війну, про людину на війні – про дітей, братів, синів, батьків, друзів, що билися за свою країну.

У романі є і любовна лінія, яка, за словами автора, багато в чому вигадана – особисте життя Олексія Молчанова, непередбачуване та випадкове кохання до революціонерки Ніки, трагедія, що сталася з його дружиною Ксюшою, зрештою, несподіваний фінал усієї цієї історії із любовним трикутником. Ця романтична лінія потрібна була для того, щоб зібрати разом величезні цеглини-розділи книги, щоб зробити з неї роман. С. Лойко із цього приводу зазначає: *«Я свідомо писав роман-маніфест про кохання, війна – це фон для того, що ми називаємо коханням»* [3]. На думку автора, якщо відібрати тільки військові сторінки, залишиться твір не для людей зі слабкими нервами. Любовна лінія забезпечила авторові ще й жіночу аудиторію, і, відповідно, сприяла досягненню ширшої популярності.

С. Лойко зауважує, що головний герой твору – цілком вигаданий персонаж. Автор зобразив його журналістом для того, щоб краще описати деталі, адже, якщо б він був, наприклад, лікарем, треба б було бути обізнаним у галузі медицини. Тож цілком зрозумілим є той факт, що саме журналіст знаходиться в епіцентрі всіх подій. Небезпечна професія Олексія, спілкування та пізнання душевного стану «кіборгів» у Донецькому аеропорту (у творі аеропорт називається Краснокам'янським) іде пліч-о-пліч зі звичайним життям і його вічними проблемами: відданістю, зрадництвом, вірністю і коханням. Захисники аеропорту постають перед читачами як звичайні люди, але з фантастичним відчуттям витримки і героїзму, адже їх не зупиняють ні обстріли, ні погрози ворогів.

Окремий розділ «Наталія Сергіївна», який теж заснований на реальних подіях, присвячений матері російського військового, яка декілька місяців безрезультативно розшукувала свого загиблого сина. Випадково вона побачила його фото у соціальній мережі й вирушила в Україну, щоб дізнатись, як жив останні дні і як загинув її Сергій. Цим епізодом автор наголошує, що втрати несуть обидві сторони, незважаючи на те, хто виграв, а хто програв. У цьому сенсі суголосними є розмірковування В. Текерея, який зауважував, що війна «...в однаковій мірі обкладає даниною чоловіків і жінок, але з одних стягає кров, з інших – сльози» [4].

Через сам аеропорт з початку АТО пройшли тисячі військовослужбовців, і всі вони мають право на пам'ять, славу. Тому С. Лойко вирішив змінити назву самого аеропорту, і людям, які його захищають, дати вигадані імена та позивні, хоча багато хто з них написані з реальних портретів, а деякі навіть збірними образами, чийми прототипами стали люди, із якими письменнику довелося зустрітись на війні. Особливо прикметним у цьому сенсі є аеропорт, де здавалося, що смерть краще, ніж те пекло, у якому вони опинилися, коли, щоб попити з бутля води, у якому вона замерзла за ніч, треба ножем відколоти шматочок льоду, покласти на язик і смоктати, а зігрітися ніде. Там навіть не можна лягти на землю і сховатися, тому що зверху може впасти міна, бо даху вже немає. Провідну думку твору закодована в діалозі головних персонажів роману: «Навіщо ми взагалі захищали цей аеропорт? – спитав Степан. – Кому це було треба? <...> – Вам це треба було, – відповів Олексій. – Тому й захищали. Повинні ж були українці хоч щось захистити, от ви й захистили. Шкода тільки хлопців» [2, с. 329]. Українські військовослужбовці, що увійшли в історію як «кіборги», бо саме так їх прозвали вороги за проявлені відвагу, мужність, неупередженість, безстрашність і любов до своєї батьківщини, здивували своєю героїзмом увесь світ: «Кіборги боролися так, наче в цьому проклятому Аеропорті вирішувалася доля війни» [2, с. 10].

У цілому, у книзі С. Лойка простежуються три складові: багатопроBLEMність, багатоплановість оповіді, закладена в багатоплановий сюжет, і емоційність викладу. Письменник не міг контролювати свої емоції через побачене у самому пеклі подій. Тематика твору спонукала до вибору засобів опису, за допомогою яких відкривався увесь біль втрат безглуздої в усіх сенсах «м'ясорубки». Знаючи, що твір обов'язково вразить свідомість майбутнього читача, автор попереджає у передмові, що його роман «...мало кого залишить байдужим» [2, с. 11].

Роман «Аеропорт» перекладений десятима мовами світу. З кожним роком читацька аудиторія все збільшує свої масштаби. Дедикація роману звучить як символічне звернення до нащадків: «Моїм маленьким онукам Зої та Максу присвячую цю книгу. Сподіваюся, коли вони виростуть, описане в ній читатиметься як фентезі» [1, с. 1]. Хотілося б вірити, що бажання автора дійсно справдиться.

Отже, С. Лойко став автором однієї зі знакових книг про сучасну війну. Використовуючи власні враження від подій, додаючи оповіді реальних людей, він зміг описати реалії сьогодення так, щоб не залишити байдужим жодного читача. Вигадані епізоди і персонажі використано для того, щоб перетворити окремі історії в єдину оповідь. Читати роман нелегко, боляче і страшно, адже він змушує перенестися подумки у жахливу дійсність, відчуті її та замислитися над вічними питаннями про мир і війну, життя і смерть, людину і суспільство. Правда, біль і випробування цього твору – це своєрідний катарсис: відновлення і навіть очищення національної свідомості.

Роман С. Лойка «Аеропорт» – це повідомлення у майбутнє, звернення до наступних поколінь, які читатимуть про захисників аеропорту, про трагедію кожного з бійців, майданівців, волонтерів і пишатимуться їхньою самопожертвою, героїзмом, відданістю, відвагою і звитягою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеров М. Від Куліша до Винниченка: Поезія Олеся і спроба нового її трактування / М. Зеров // Твори: У 2 т. – К. : Дніпро, 1990.
Т. 1. Поезії. Переклади. – 843 с.
2. Лойко С. Аеропорт / С. Лойко. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 344 с.
3. Наливайко М. Сергій Лойко, журналіст, письменник, автор роману «Аеропорт» [Електронний ресурс] / М. Наливайко – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/1955174-sergij-lojko-zurnalist-pismennik-avtor-romanu-aeroport.html>.
4. Уильям Мейкпис Теккерей. Творчество; Воспоминания; Библиографические разыскания [Электронный ресурс] / [сост. Е.Ю. Гениева, М.Н. Шишлина]. – М. : Книжная палата, 1989. – Режим доступа: http://lib.u/INPROZ/TEKKEREJ/tekkerei_izyskania.txt.

Егорова Ю.М., Міц К.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

АВТОРСЬКА КАРТИНА СВІТУ У РОМАНІ І. Я. ФРАНКА “ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ”

На сьогодні вітчизняні та зарубіжні літературознавці приділяють достатньо велику увагу поняттям “модель світу”, “картина світу”, що є продуктом духовної діяльності людини, втіленому у цілісно-глобальному світовому образі. На думку вчених М. Садикової та В. Маслової, картина світу є ототожненням взаємодії людини та світу, результатом чого є формування моделі останнього. Також, картина світу – це загальна назва об'єднаних у ній світогляду, світовідчуття та світосприйняття, які є специфічними для кожної епохи чи етносу. На думку дослідників, картина світу несе у собі як змістове, так і концептуальне розуміння дійсності та залежить від ментальних стереотипів, які відіграють важливу роль у інтерпретації тих чи інших явищ дійсності. Взв'язавши до уваги дані позиції теоретиків, можна стверджувати, що і духовний світ будь-якого митця є унікальним явищем

вираження естетичних поглядів та думок, які були сформовані у наслідок певного життєвого досвіду та власного бачення сутності буття [цит. за: 4, с. 233].

Л. Головачова стверджує, що складові моделі світу – універсальні знакові комплекси, семіотичні і похідні від них опозиції, які орієнтують людину у світі [1, с. 417].

Слушним, на нашу думку, є трактування Н. Жукової, яка наголошує, що картина світу – звичайне сприйняття навколишнього світу сучасною людиною і відбиття цього сприйняття у мові. А в моделі світу вона бачить "систему концептів-символів, яка може тлумачитись як наслідок творчого, поетичного осмислення цих знань про світ і про людину як центр цього світу" [2, с. 7]. Детальне пояснення певних важливих подій, предметів та явищ оточуючої дійсності є проявом виключно індивідуальної семантики письменника, що дістала назву "авторська картина світу".

Кінець XIX – початок XX століття є переломним періодом для української національної літератури, для якої характерним було не тільки руйнування старих традицій і канонів, а й зародження суто нових стилів й естетичних пріоритетів. Саме це й стало причиною переосмислення творцями культури ролі та завдання мистецтва. Зміна складових літератури, що спричинила розвиток реалізму, залишила відбиток і на художньому світі прозаїків та поетів тієї епохи. Ця хвиля модифікації не оминула і творчість І.Я. Франка, зокрема, його роман "Перехресні стежки", який узагальнив процес моделювання картини світу письменника. Письменникові вдалося з найбільшою виразністю і повнотою реалізувати інтуїтивний, духовний потенціал своїх переконань, адже його історіософія має позитивістські корені і базується на раціональному сприйнятті тих чи інших реальних фактів.

Роман "Перехресні стежки" є віддзеркаленням реального світу автора, засобом фіксації якого стала мовна картина світу. У контексті даного терміна мова виступає не тільки як засіб спілкування, а й як важливий компонент у ланцюгу розуміння оточуючої дійсності та себе самого. Це надає їй функцію формування наївної чи індивідуально-авторської картини світу наратора.

Індивідуально-авторська картина світу в романі "Перехресні стежки" – це сукупність ціннісних уявлень автора про світ, які розкривають особливості його світобачення. Художній світ митця є так званим "всесвітом у мініатюрі" та вираженням його творчого потенціалу. Індивідуальна картина світу є доступно для літературознавчих та наукових спостережень, завдяки її репрезентації у концептах. Даний тип картини світу отримує свою матеріальну оболонку в процесі творчої діяльності І. Франка, що віддзеркалюється у вигляді вербалізованих концептів "Перехресних стежок". Аналізуючи засоби відображення картини світу наратора у художньому тексті, охоплюється й дослідження лексико-семантичних засобів, граматичного складу та стилістики. З огляду на це, ми говоримо саме про мовну картину світу митця, фундаментом якої слугує індивідуально-авторська модель світу, що знайшла своє відбиття у романі. Спостерігаємо, як індивідуальність авторського стилю І.Франка репрезентувалася у реалістично-контрастному представленні стану речей, характерних для його сучасності, а саме відчай обездоленого українського народу, пригніченого невдалими реформами та несправедливим судочинством: *"Суддя був "острий", се так, але такий самий був його попередник, і так, мабуть, і бог приказав, щоб усі судді були острі, щоб лаяли обвинуваченого, веліли приставляти жандармами, грозили тюрмою і шибенецею"* [6, с. 320]. Дана цитата є яскравим прикладом відбиття дійсності у мові, що пропущена крізь власні переконання та думки І. Франка.

Мовна картина світу роману має декілька просторово-часових планів. Їх метою є відтворення у тексті особливостей лінгвістичного та культурного осередків, до яких належав митець. Звертаючись до історичного дискурсу періоду XIX – поч. XX століття, зокрема до історичного минулого Галичини, у тексті розмежовуються межі хронотопу наратора, що виражається діалогом минулого-теперішнього на рівні оповіді І.Франка. Історичний хронотоп окреслює буття героїв на злам століть: патріархальний уклад життя, очікування апокаліпсису, невдоволеність реформами влади та жадібність, скнарство, передреволюційний настрій суспільства того часу – саме таку історичну картину життя Галичини 1899 року подає читачам автор. Згадана категорія також має властивість розширювати часопросторові межі роману та підсилює реалістичність сюжету. Оповідь насичена монологами та діалогами, які свідчать про втілення індивідуально-авторської картини світу у мові персонажів. Крізь призму минулого події твору осмислюються його героями, а це означає, що виклад деяких позицій дійових осіб набуває характеру ретроспективності. Наратор надає можливість

читачам розвинути власну індивідуально-авторську картину світу, підтвердженням чого є велика кількість потрібних крпак. Не виключно, що це є віддзеркаленням внутрішнього стану персонажа у конкретний момент дії: *"Пан маршалок аж задеревів, але лаяти жидів, докоряти їм, грозити – не придалось ні на що: кожний жид заслонювався тяжкими часами, барком гроша, неможливістю більше чекати..."*, *"- Я думаю: легше стягнути купи народу, а трудніше їм сказати щось, повчати їх..."* [8, с. 372]. Автор не застосовує перехід на просторово-часову позицію роману, а веде оповідь від третьої особи: *"Євгеній ходив по покою і думав... Він не переставав ходити по покою, і його думки не переставали розвиватися у песимістичному напрямі, немов розмотували клубок чорних ниток..."* [8, с. 274-275]. Яскравим вираженням індивідуального стилю автора є персоніфікований образ природи, який допомагає розкрити меланхолічні настрої головного персонажа: *"Перед ним довкола все застелене мрякою, тільки де-не-де просунуться поуз нього придорожні верби, що в мряці і в вечірній сутіні виглядають"* [8, с. 289]. До поданої вище категорії відноситься і протиставлення картини міста. Як зазначає письменник, під дотиком осені *"тихнуть голоси, слів та викрики, жовкне листя, стулюються чашки немногих запізвених квіток..."* [7, с. 289]. Провівши паралель між світом людини та світом природи, автор встановив їх єдність. Життя персонажів нерозривно пов'язане з часопросторовим концептом: *"ходить осінь по долині", "навесні"*. Використання даної паралелі у творі посилює ліризм оповіді та поглиблює психологізм персонажів.

Для роману протікає й у духовному плані, що є ознакою втілення у тексті наївної картини світу. І. Франко дає детальний опис внутрішнього світу персонажів, який представлений спогадами Рафаловича, Стальського та Регіні. При цьому дійсність накладається на духовність, що знайшла своє відображення у відголоску м'явкотіння катованого kota чи відчуття щастя Євгенія у спогадах студентських днів. Наївна картина світу персонажів відзначається своєю змінністю та умовністю. У її межах минуле, теперішнє та майбутнє персонажів перетинається з їхніми мріями та дійсністю [6, с. 168].

Важливим елементом мовної картини світу твору є концепт кольору, який сприяє визначенню системи уявлень, що склалася у певній національній свідомості. У романі спостережено нагромадження чорного, сірого та "синоватого" кольорів. Дослідники вважають, що колір виступає як джерело інформації про навколишню природу, історичний період оповіді та художнє уявлення світу. Сірий та синоватий колір зустрічаємо у розділі XLIV, де персонажем Бараном оволоділи апокаліптичні настрої, що призвели до хаосу у місті. Концептом суспільного застою є сіра хмара, яка закрила світло істини народу серед темноти омани владою: *"...Почало насуплюватися хмарами, а одна з них, сіра, величезна, моментально закрила місяць..."* [6, с. 357]. Автор вказує, що *"місто нараз прикрито чорною плахтою"* [6, с. 357], ніби передіраючи близьку біду, до якої призведе свавілля та біднота народу. Такі ж характеристики мають наступні словосполучення: *"сірі села", "у чорній скалі"* [8, с. 260], *"із-за чорного кам'яного щовба"* [6, с. 261], *"свої чорні очі впер він у Євгенія"* [8, с. 260], *"з чорним довгим волоссям"* [6, с. 261]. Автор вжив чорний колір у віщому сні Євгенія аби вплинути на психологічну підсвідомість читачів та підготувати їх до трагічної події – смерті Регіні Стальської та низки інших трагічних подій, які спіткають головного героя. Неможливо оминати колір *"червоногостою поранкового світла"*, який заповнив кімнату молодого персонажа твору, адже червоний – це не тільки колір пристрасті, а й енергії, фізичної та духовної сили, яка виражалася у оптимістичному, соціально спрямованому та свідомо вибудованому характері Рафаловича. Лице Регіні мало *"жовтавий відблиск нафтового світла"* [29, с. 431], що свідчило про її змученість садистом-чоловіком, нереалізованість мрій жінки про колишне кохання та власну сім'ю.

Роман "Перехресні стежки" став своєрідним маніфестом до реального життя української інтелігенції епохи кінця XIX – початку XX століття, засобом вираження якого стала картина світу митця. Завдяки життєвому досвіду та особистому баченню реалій тогочасного буття, І. Франко подав нам індивідуально-авторську семантику тексту, за допомогою якої події оточуючої дійсності 1899-1900 років отримали детальне пояснення.

Своєрідно трансформуючи усталені образи та символи, митець руйнує стереотипи, наповнює їх новим змістом, новим художнім баченням, творить власний, авторський, візійний світ України. Таким чином, творчість І. Франка суголосна сучасності, апокаліптичним настроям, наповнена

трагічним оптимізмом та неспростовністю мрії, що забезпечила автору індивідуально-художнє конструювання світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головачова Л. Модель світу та форми її художнього вираження / Л. Головачова // Культурологія. – 2010. – № 2. – С. 7 – 9.
2. Жукова Н. Картина світу, образ світу та модель світу у їх специфіці та взаємодії / Н. Жукова // Наукові записки. Філологічні науки. – 2012. – Випуск 89 (1). – С. 416 – 420.
3. Маслова В. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В. Маслова. – Мн.: Тет – ра Системс, 2004. – 256 с.
4. Постовалова В. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / В.Постовалова. – М. : Наука, 1988. – С. 8-69.
5. Садыкова М. Сопоставление понятий "картина мира" и "модель мира": архетип – миф – религиознаука / М. Садыкова // Современные проблемы науки и образования. – 2007. – № 3. – С. 118-121.
6. Федоров Ф. Романтический художественный мир : пространство и время / Ф. Федоров. – Рига: Зинатне, 1988. – 456 с.
7. Франко І. Збір. творів: у 50 т. – Т. 35. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – 1986. – 605 с.
8. Франко І. Збір. творів: у 50 т. – Т. 41. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – 1986. – 544 с.

Зотова В. Г., Ємельянова Д. О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

«ЩАСТЯ», «ЛЮДИНА», «КИЇВ» ЯК ОБРАЗИ-КОНЦЕПТИ У РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЗЛО» («ДЕНЬ ДЛЯ ПРИЙДЕШНЬОГО»)

Роман П. Загребельного «Зло» («День для прийдешнього») торкається багатьох проблем, які й тепер є актуальними для України, її народу, економіки, культури. Розповівши про повоєнний розвиток архітектури, проектування нових будов і цілих районів української столиці, автор достовірно і майстерно відтворив епоху 60-х років ХХ століття, змалював образи представників тогочасного суспільства: керівників організацій, учених, інженерів; людей різного віку і статі, з різними поглядами на життя й неоднаковими уявленнями про моральні цінності. Кожен із них перебуває в пошуку, одним із найголовніших векторів якого є прагнення щастя.

Вважаємо, що художньо-психологічний концепт щастя був провідним у творчості письменника – поряд з історичними і культурологічними концептами. Опосередковано звернувшись до відображення проблеми щастя вже у ранніх новелах, оповіданнях і повістях, автор надав їй чільного місця в одному із своїх перших по-справжньому талановитих полотен – романі «Зло» (1964). Пізніше тема щастя, прагнення до нього супроводжуватиме всі сюжети П. Загребельного, у вираженні у таких визначних творах, як романи «Диво» (1968), «Я, Богдан» (1983), «Роксолана» (1980), «Юлія, або Запрошення до самовбивства» (1994), у циклі «Неймовірних оповідань» (1986) та багатьох інших. Тож можемо стверджувати, що П. Загребельний, з одного боку, продовжив той тематичний напрям, який був дуже характерним для української усної народної і писемної авторської творчості (народні пісні, балади, поезія і драматургія І. Франка, Лесі Українки, М. Вороного, Олександра Олеса, В. Винниченка, проза В. Підмогильного), з іншого – розширив його разом з О. Довженком, М. Стельмахом, Є. Гуцалом, В. Дроздом, А. Дімаровим, В. Шевчуком.

Творчості П. Загребельного, людини «титанічної працездатності, надзвичайної ерудиції та європейської культури» [3], присвятили численні дослідження вчені-філологи (В. Головки, В. Дончик, М. Ільницький, Б. Мельничук, С. Нестерук, Л. Новиченко, І. Осадча, В. Оскоцький, М. Слабошпицький, В. Фашенко). Однак концепту щастя, відповідній проблематиці у прозі письменника належної уваги не приділялось. Через це метою статті нами обрано розкриття

концептуального образу щастя у романі П. Загребельного «Зло» («День для прийдешнього»), зокрема у кореляції з образами-персонажами й образом Києва.

У романі «Зло» персонажі по-різному уявляють своє щастя, яке, відповідно до зображуваної епохи, співвідноситься із суспільною та професійною діяльністю не менше, ніж з особистим життям. Дія відбувається в Києві. Його образ має концептуальне значення: через ставлення до міста виразнюються характери, поглиблюється одна з головних проблем твору – проблема сенсу буття, щастя людини. Про це свідчить, наприклад, хронотоп образу президента Державного інституту житла Василя Васильовича Кукулика.

Перед читачем постає образ псевдогосподаря життя. Його зовнішній суспільний і професійний хронотоп відтворює простір, у якому на перший план виступають необмежена влада керівника київської установи, відсутність професіоналізму, несправедливі рішення, інтриги тощо. У таких, як Кукулик, поняття про щастя спотворює. Не маючи моральних орієнтирів на шляху досягнення щастя, директор не може ідентифікувати й справжнє нещастя. Зробивши нещасною свою дружину і сам не відчувачи справжньої любові, він страждає не від відсутності душевного затишку, тепла, а від програту на конкурсі проєктів.

Життєвий часопростір Дементія Хомича – академіка-архітектора – теж більшою мірою є професійним. П. Загребельний неодноразово вкладає в його уста фразу «Ти ж академік», яка свідчить про те, що учений був свідомим своїх здібностей, знань і дуже вимогливим, навіть критичним до себе. Автор передає сумніви Дементія Хомича, який по-своєму любить Київ, його зранене сумління, виразнює духовну прірву між функціонерами і справжніми вченими. Водночас у такий спосіб він художньо аналізує психологічні причини, через які кукулики брали верх.

П. Загребельний створює образ молодого архітектора-новатора Івана Діжі. Через художню антитезу перед читачем постає людина, яка розуміє причини невдач у київському будівництві, архітектурних прорахунків, необхідність особистої боротьби за розвиток науки і виробництва. Окремі репліки, внутрішні думки, само- й авторські характеристики звучать у творі схвильовано і напружено. Його життєвий хронотоп складається з моментів радості й горя, які поєднуються, переплітаються, приносять щастя й нещастя.

Серед образів жінок роману особливе місце належить образу Тетяни Василівни. Письменник показує, як під тиском зовнішніх обставин, через зраду руйнується її внутрішній світ. Вона, фактично, втрачає саму себе, стає нещасною. Щоб підкреслити душевну розбитість, незахищеність, автор психологізує мовлення героїні, змальовує майже межові стани за допомогою антитези, метафори, метонімії, гіперболи, використовує емоційно забарвлені речення. У творі є й образи справді щасливих людей: Вероніки і Володи. На їх прикладі читач переконується, що чоловік і жінка розуміють щастя по-різному. Однак щире кохання поєднує їх. Саме воно і є головною моделлю, що робить щастя двох органічною цілісністю.

Письменник відтворює різноманітні моделі щастя не лише людей, а й суспільства, і навіть міста. У творі є розділ, який називається «Києве, ти щасливий!» і «проростає», як уже зазначено, в долі кожного з персонажів. Автор описує сучасний для нього Київ. Пovoєнні десятиліття складно назвати щасливими, проте П. Загребельний вірить, що у Києва велике майбутнє, навіть у складній ситуації відбудови знаходить прекрасні моменти життя. Водночас, будучи реалістом, він відверто говорить про проблеми міста, пов'язані не з необхідністю нового будівництва, а із втратою професійної гідності, формалізацією професійної діяльності. Упродовж усієї оповіді письменник із сумом говорить про технократичний натиск, засилля безликих споруд, що псує історико-культурний образ міста, про те, як під натиском цих споруд місто «задихається», не маючи змоги ковтнути свіжого повітря: «Тепер природа не співає своїх пісень в містах. Вона мовчить, пригноблена гуком, гамором, скреготом міста» [2, с. 190].

Образ Києва змальовано різнобічно, що, у низці інших художніх прийомів, досягається завдяки опису міста з погляду персонажів – представників різних професій, різних за віком і досвідом людей тощо. Наприклад, найвищу на той час будівлю в столиці авто характеризує, використовуючи розповідь дівчини-екскурсовода: «У вильоті вулиці ви бачите високий будинок з шпилем. Це – найвищий київський житловий будинок. Чотирнадцять поверхів!» [2, с. 152]. І майже одночасно подається зовсім протилежна – суто професійна – думка архітектора Брайка: «Найвищий і

найдурніший. Поставлений на пагорбі, піднятий над Києвом. Відкритий усім вітрам, які взимку видують з квартир тепло. У верхніх поверхах влітку ніколи не буває води» [2, с. 152]. Ці та інші реалії єднуються в концептуальну модель щастя / нещастя стосовно образу Києва, який у романі стає окремим персонажем, набуває персоніфікованого значення.

Один із основних моментів художнього зображення у романі «Зло» – важкі повоєнні десятиліття, коли столиця відбудовувалась та відроджувалась. Автор передає динаміку дії: забудова йшла дуже швидко, бо більшість людей залишилися без житла, – підкреслює масштабність робіт порівняннями, власними коментарями, завважуючи, що Київ постає майже з таким самим розмахом, як Москва і Берлін, Варшава і Софія, Мінськ і Бухарест. Загребельний пише: «Протягом своєї тисячолітньої історії Київ багато страждав, але часто був і щасливий. Сьогодні щастя Києва – в його невпинній розбудові, в кипінні праці на його заводах, в нестримній ході нового» [2, с. 62]. Хоч Загребельний народився на Полтавщині, саме Київ став для нього рідним. У творі видно, з якою любов'ю розповідає про нього автор, використовуючи метафори, епітети, гіперболи: «Я бачу Дніпро, стоячи на Володимирській гірці, я схиляюся над неосяжним простором, що відкривається моїм очам унизу, і в мене таке відчуття, неначе я – птах, мовби лечу я, розпластавши руки-крила, заточую великі кола над тим чарівним світом, який лежить унизу» [2, с. 59].

Значну увагу приділено образу Хрещатика. Ця вулиця – серце міста, разом із Киянами вона потерпала від війни і руйнувань. П. Загребельний розкриває концепцію оновленого Хрещатика: «Ще зовсім недавно ми захоплювалися Хрещатиком. Війна принесла страшні нещастя Києву. Наші втрати були дуже тяжкі. Ми не могли йти вперед, не повернувши втраченого. Так був відбудований Хрещатик. У марній пишності, в сентиментах, у романтизмі. Тепер ми прагнемо насамперед простоти. Простота, що перевершує будь яку уяву, – от символ нашого міста. Ясна річ, простота не повинна переходити в примітивізм» [2, с. 60].

Поряд із величчям Хрещатиком у романі постають і «прості» київські вулиці, неофіційний Київ: «Оті кілька будинків на узгір'ї перед самим лісом. Пригорщами своїх шибок вони беруть бризки червоного сонця і виклюють його на ліси, на шосе, на машини» [2, с. 61], – такою метафорою змальовано Приорку. Так само інтимізовано образ київської Дарниці, що сприймається зором людини, не байдужої до свого міста: «Це – Дарниця. Поїзд тихо прокрадається попід високими буграми. Ще вчора тут було порожньо, як на далекій планеті, ще вчора тут росли тільки дикі трави. А сьогодні підійшли до самого краю урвищ молоденькі тендітні деревця, а за ними громадаються сотні нових будинків з червоної і білої цегли, з бетонних панелей, вражають око незвичайно точні прямокутники кварталів, ваблять око пастельні барви, в які помальовано новобудови» [2, с. 61]. У романі постають образи Печерська, Одеського й Обухівського шосе, Першотравневого масиву, – історичних і культурних орієнтирів: «Ця історія – пам'ять про перебування Шевченка в нашому місті... І Бучма та Шумський, Остап Вишня та Довженко – ...теж наша історія. І те, що серед нас живуть сини Івана Франка та Миколи Лисенка» [2, с. 61].

Для автора-оповідача Київ – це також Татарка, район простих людей-трударів: «...район Києва, який і досі зберіг у собі всі риси патріархальності; поселення, де ще й досі хлопці й дівчата «ходять на вулицю», як ходили киси у селах; зелений закуток, де мешкають люди, що вміють зробити все на світі – від дитячої цяцьки до океанського лайнера; старовинне поселення, в яке прийшли перші мешканці з-під княжого города, оті перші київські пушкарі, чинбарі, кожум'яки, кушніри, медовари й гончарі» [2, с. 33].

Як бачимо, уже в романі «Зло» автор підійшов до розуміння історико-культурної ролі Києва в житті українського народу. У подальшій творчості П. Загребельний ще неодноразово наголосить на його непересічності, навіть сакральності, що вирізняє це місто серед інших в урбанізованому просторі ХХ (тепер скажемо – й ХХІ) століття. Наприклад, у романі «Диво» щаслива доля Києва постане із страждання – як уособлення сформованої у важких випробуваннях духовності українського народу, символом якої є величні пам'ятки, зокрема Софія Київська: «...стояла там Софія – нерукотворний храм, найбільший і найпрекрасніший у світі, творіння, може, й не людських рук, а божественних» [1, с. 412].

Отже, образи щастя, Києва як середовища його пошуків людьми є наскрізними, об'єднувальними у романі П. Загребельного «Зло». Перші десятиліття XXI століття лише потверджують їх чільне місце у складі художніх мегаконцептів сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загребельний П. А. «Диво» / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2007. – 638 с.
2. Загребельний П. А. «Зло» / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2008. – 379 с.
3. Творив щедро і з великою вірою: до 90-річчя від дня народження П. Загребельного (1924–2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nplu.org/storage/images/NBV/Kalendar%20№2\(4\).pdf](http://nplu.org/storage/images/NBV/Kalendar%20№2(4).pdf)

Копсїцева Л. П., Баранюк К. І.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ПОЕТИКАЛЬНІ ВЕКТОРИ РОМАНІВ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО

У українській культурі (у тому числі й літературі) триває процес відбору складників нового мистецького канону. Щодо постмодерністської творчості, його можуть скласти твори Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, М. Матіос, Л. Пономаренко, І. Роздобудько, В. Слалучка, В. Чермериса та багатьох інших письменників [6, с. 126].

Великої популярності набула творчість І. Роздобудько – відомої письменниці, авторки поетичних та прозових текстів, які є достатньо різними за своїми фабульно-жанровими ознаками. Проте саме це дозволяє говорити про наявність спільних конструктів, кріплень, на яких усі вони тримаються. Ці спільні конструкти Я. Голобородько визначає як «поетика усемоżliвих пригод» [2, с. 235]. Мотив пригод виступає основоположною субстанцією в художній прозі письменниці. У її романах пригоди інтерпретуються у трьох основних вимірах: як сюжетні, часопросторові подорожі («Останній діамант міледі»), як психологічні, внутрішньо-особистісні мандри («Ранковий прибиральник», «Шості двері», «Зів'ялі квіти викидають»), як синтез цих двох – переважно зовнішньої та акцентовано внутрішньої мандрівних форм («Гудзик», «Дванадцять, або виховання жінки в умовах, не придатних до життя», «Дві хвилини правди»). Й сама авторка не задовольняється існуючими фабулами, вона шукає нові сюжетно-оповідні ресурси.

Майже в усіх творах Ірен Роздобудько простежується еволюція від традиційного розуміння і зображення персонажів у романах до їх метафоризації, і, зрештою, до повної нівеляції персонажа шляхом введення в текст автобіографічного «Я». У творах письменниці традиційний спосіб творення персонажів ускладнюється прийомом метафоризації [1, с. 231].

Основними засобами творення ситуацій у художніх текстах Роздобудько є монологізація [1, с. 234]. Кожен з героїв її творів роздумує над певними ситуаціями, часто говорить «сам з собою», тобто письменниця послуговується внутрішніми монологами. Те, що романи авторки написані у формі монологу героя, вже передбачає психоаналіз останнього. У формі монологів написаний і роман «Гудзик», проте тут подаються монологи двох героїв (для третьої героїні – Єлизавети Тенецької авторка зробила виняток – написала про неї від автора), які чергуються, перемежуючись.

Ліка у своїх роздумах стверджує речі, на яких має створюватись уся світобудова, вся модель людського життя: «...Тільки людина здатна брехати. У природі брехні не існує. Хіба брешуть дерева, квіти, вода? Завжди відчуваю брехню, як звір – усім, що є всередині мене, – від шлунка до душі. Можна жити безтямно, дурнувато, легковажно, але при цьому жити чесно – необхідно! Інакше – морок, ніч, смерть...Найстрашніше – втратити віру. Її гублять раз і назавжди...А потім шукають. І знаходять виправдання собі. Роблять вигляд, що усе гаразд, і посміхаються. Але голка в серці залишається. З нею можна якимось жити. Але хіба ж це життя?» [7, с. 189].

Письменниця у романі «Гудзик» наголошує на монологах, виділяє роздуми героїв, як от, у монолозі Ліки: «Є дуже прості істини – про них не часто говорять, а якщо й говорять, то зазвичай іронізують. Або ж вони звучать занадто банально. Але ж вони – існують. Ось спробуй вимовити їх уголос – і відчуєш, як накотяться сльози: треба любити своїх друзів, захищати батьківщину, поважати старих, не принижувати слабших за себе, нічого не боятися й нічого не протистити [7, с. 191].

«Ранковий прибиральник» – це неперевершений монолог, де немає місця навіть авторові – головний герой і власне автор стають одним цілим. Уже з перших рядків читач не лише знайомиться з героєм (зрештою – як такого знайомства не відбувається), а відчуває його впритул до найменших дрібниць, рухів тощо: «Я до безуму боюся втратити роботу. З цією думкою я прокидаюся щодня о п'ятій годині ранку. Іду на кухню, вмикаю кавоварку, закурюю цигарку і намагаюся прокинутися. Цигарка і міцна кáva запускають у дію мій уже трохи зношений механізм, я відчуваю поштовхи серця: і легке поколювання в шлунку» [11, с. 217].

Такий підхід (монологізація) до створення персонажів дозволяє авторці максимально розкрити образ головного героя. В романі «Ранковий прибиральник» «другорядні», «декоративні» персонажі залишаються лише декораціями. Читач змушений сприймати їх очима первинного наратора, що вже угодібно це ставлення читача ставленню центрального персонажа.

Герой в повній мірі розуміє те, що щастя не слід шукати по інших світах, адже від себе не втечеш. І він приймає важливе для себе рішення: «...Я не знаю, як все складеться далі. Я стою на початку шляху, де десь вдалечині біліє сніг. Я знаю, що вітер вдарить мене по обличчю, може навіть зіб'є з ніг, а половина людства вважатиме мене за повного ідіота. Але я повинен рухатися, щоб відчувати вітер і ніч. Я повертаюся...» [11, с. 152].

Внутрішні монологи яскраво простежуються і в «Останньому діаманті міледі», де авторка майстерно поєднує думку героїні із текстом. Наприклад, на самому початку, у пролозі до твору, читач знайомиться із таємничою володаркою діамантів саме через її внутрішній роздум, монолог: «Цього разу не виборсатись. Мабуть, помру...» [9, с. 3].

В «Амулеті Паскаля» вся розповідь побудована на монологах-спогадах головної героїні. Інформація доноситься до читача від імені героїні Голки: «Згодом – майже тепер! – я зрозуміла, що можу жити і розкошувати лише...у своїй уяві. Принаймні туди не пролізуть люди з бокалами шампанського в руках. Звісно, якщо я туди їх не впушу» [9, с. 45].

Сюжетні моделі письменниці переважно не обтяжені складним і напруженим інтелектуальним побутом. Вони дихають легкістю викладу, флегматичністю розгортання, прозорістю натяку або смислових акцентів. Художній простір Ірен Роздобудько має класично-літературні обриси, профілі – без них він неможливий. Авторка цінує й культивує літературні асоціації, ретроспекції, паралелі, вдаючись до них при кожній можливості. Як у психологічній драмі «Гудзик» трагедія розпочалась із деталей, так і в «Ранковому прибиральнику» внутрішнє повернення, навіть, правильніше сказати, навернення до життя Михайла-Майкла розпочалося через ту деталь, що одного ранку в готельному номері він зіткнувся із Ремарковим романом «Три товариші». Причому, що передусім вразило головного персонажа, це виявилось, як він мовив собі: «таке саме старе видання 64-го року, яке було й у нас дома» [11, с. 56]. У цих нюансах Михайло-Майкл, сам собі не зізнаючись, почав убачати вияви-знаки, вияви-символи певної духовної «рідності» з жінкою, яка в тому номері зупинилась, і яка, власне, й читала знайдений роман Ремарка. «Ранковий прибиральник» – це роман про повернення на батьківщину, про складні «подорожі душею», розчакнутої на дорогах життя української людини [4, с. 52].

Особливістю поезики письменниці є прийом інакомовлення. Його ми спостерігаємо також у романі «Ранковий прибиральник». Від часу від'їзду з України життя Михайла розділилося на ТАМ і ТУТ: «І все-таки прибирати у готелі ТУТ краще, ніж підмітати підворотні ТАМ» [11, с. 87]. Цей прийом – це спосіб себе-маскування, свого минулого й теперішнього, свідчення невизначеності, хисткості внутрішнього світу героя. За ТАМ і ТУТ Михайло ніби ховає свою справжню сутність [4, с. 53].

Часто, як уже було зазначено, письменниця використовує прийом гри. Але послуговується вона не лише словесним каламбуром як різновидом гри, а й певними ознаками гри як такої.

Віртуальні зустрічі героя «Ранкового прибиральника» із незнайомкою з 713 номера відбуваються певним чином в ігровій формі. Суть цієї гри полягає у щемливому пригадуванні минулого, Батьківщини, у тремтливому перечитуванні вже раніше знайомого, писаного рідною кирилицею тексту Ремарка. Гра героїв набирає обертів, на чужині вони співтворять знайомий лише їм простір Батьківщини, що засвідчують, наприклад, запитання до столу зі шпротами і шматком хліба, корабляк з обгорткою від цукерок «Барбарис» тощо [4, с. 54].

Ірен Роздобудько різними художніми засобами виписує характери як чоловіків, так і жінок. Але жіноче начало в її творах завжди перемагає. Жінка залишається сильною та перемагаючою. Деякі дослідники творчості письменниці говорять про гострий фемінізм її творів, але у глибинах своєї свідомості Ірен Роздобудько не є феміністкою.

Жіноча сутність у творах письменниці доволі складна та завжди неоднозначна. Якщо звернутися до романів письменниці «Гудзик» та «Останній діамант міледі», то ми помічаємо, що в обох творах постає жінки-персонажа, що рухає сюжет, – подвійна. Єлизавета та Ліка у «Гудзику», Влада і Жанна в «Останньому діаманті міледі» – це ніби два боки однієї медалі, дві іпостасі однієї жіночої сутності. Сильна – і ніжна. Єлизавета та Влада – творчі, неординарні особистості, які розкривають свій потенціал, долаючи життєві труднощі. Під час «штилю буття» (Єлизавета після повернення чоловіка з таборів, Влада до зникнення Жанны) вони губляться на тлі життєвої рутини, депресують, змирюючись із обставинами, жертвують своїм щастям задля щастя близьких. Натомість Ліка, Жанна постають дещо химерними, епатажно-чудними, яскравими, але дещо непристосованими до повсякденного життя. Ліка з дитинства дивує інших специфічним світосприйняттям, а її, в свою чергу, якяке реакція інших на його вияви: «У сім вона намалювала плакат із малюнком та підписом, зробленим смішним дитячим почерком: «Люди, ви вільні!», і задоволений батько часто заводив до дитячої кімнати своїх соратників, поки дівчинка не зірвала плакат зі стіни» [7, с. 98]. Щодо Жанны, то вона просто видається рідній сестрі Владі «трохи не від світу сього». Їх, здається, слабких та непередбачуваних, захищають «сильні» жінки – Влада та Єлизавета. І недаремно – стикаючись із життєвими трагедіями, «ніжні» беззахисні натури ламаються (Ліка отримує нервовий зрив, відчайдушна місія Жанны провалюється, і саму її доводиться рятувати Владі). У цих двох творах бінарна опозиція «сильна жінка – слабка жінка» залишається сталою попри всі градації в характерах персонажів. Щастя однієї неможливе без щастя іншої, біда однієї тягне за собою нещастя другої. Це обумовлено лінією сюжету, і, водночас, – духовною сутністю обох персонажів. Така нерозривна єдність виторює надсюжетно амбівалентний образ жінки – сильної і слабкої водночас, самодостатньої, здатної до самореалізації, і разом – хисткої, такої, що потребує опори і опіки [3, с. 130].

Жінки й чоловіки у творах письменниці зазвичай безмежно далекі від категорії «щастя». Вони переважно не бувають щасливими ані в індивідуальних, ані в сімейних долях. Ірен Роздобудько незмінно наголошує, що це їхня «карма» [3, с. 148]. Щоправда, у «Двох хвилинах правди» поруч із традиційно для письменниці нещасливими стосунками Богдана та Соломії вона таки змальовує життєві історії Єви та Івана, що врешті завершуються їх сімейною іділією. Слід зазначити, що іділія ця уможливлується лише на принципах руссоїзму – на обійсті натуральної природи та далеко від урбаністичних принад та спокус.

Глобалізаційний вплив дуже позначився на літературному антропоніміці І. Роздобудько. Так у авантурному детективі «Останній діамант міледі» І. Роздобудько досить часто замінює українські імена іноземними, вони, як правило, виконують номінативну функцію: Марія – Маріон, Олег – Олівер, Іван – Жан, Максим – Макс. У романі «Гудзик» сам персонаж Денис розказує про себе: «...називали одне одного по-західному, тому мене одразу ж охрестили «Денном». Сусіда по кімнаті, відповідно, назвали Макс. Ден та Макс – два круті хлопці, майбутні генії...» [7, с. 19].

У романі «Дві хвилини правди» Станіслава звать Стасом, Богдана – Даном: «Богдана не звали Богданом. Хоча він і сам не думав змінювати своє ім'я, його змінили друзі. Дан – і все. Коротко» [8, с. 13]. Такі усічені та емоційно марковані варіанти побутують у молодіжному середовищі. Популяризації чужомовних іменних варіантів сприяє не стільки вивчення іноземних мов, скільки популярність цих імен серед американських та західно-європейських кумирів молоді. Антропонім Ліка належить героїні, яка, напевно, страждає найбільше. Сама авторка експериментує над іменем:

«Анжеліка? Ангеліна? Лікера? – Ні, Ліка!» [8, с. 13]. Динамічне розгортання сюжету заставляє І. Роздобудько назвати Ліку місіс Енжі Маклейн, Енжі-художниця. Виявляється, що неспроста: Ліка «невипадково вишила на гудзиках своєї куртки ангелів і невідповідно назвалася Енжі (ангел), коли вирішила втекти від рідних, адже саме вона була ангелом-рятівником для Дениса, ангелом, якого не можна повернути, зрадивши» [4, с. 236].

Авторським витвором можна назвати антропонім Іеланум («Гудзик»). Ім'я належало дивній істоті, яку виходила ведмедича. Бабця каже, що Іеланум – посланець, святий: «Ліку *«це ім'я схвилювало. Від сполучення цих звуків у мене запекло в очах. Ім'я звучало сумно і тривожно, як закодована фраза, як назва прізви, як виття самотнього звіра. У ньому не було нічого людського»* [7, с. 201]. І. Роздобудько роздумує: «...Ім'я його – вітер у полі, ім'я-виття, в якому більше сенсу, ніж у людських балачках. Іеланум будує свій світ – у собі. Самотність Іеланума – безкінечна. Іеланум є світлом світла і темрявою темряви: ні там, ні там його не вліпмати. Іеланум – той, хто збожеволів за власним бажанням» [7, с. 159]. Є щось споріднене між Іеланумом та Лікою, як і є зв'язок між святим та ангелом.

Отже, підсумувавши усе вищесказане, можемо сказати, що на мову художніх творів письменниці вплинула мода та європейська культура. Також слід зазначити, що Ірен Роздобудько у своїх романах послуговується архетипними образами моря, води, дощу, гори, узбережжя, Дому. Вона відходить від традиційних значень архетипних образів і по-новому трансформує їх. Це, зокрема стосується образів-архетипів Дому та дощу. Глибокої насиченості, емоційного навантаження романи авторки набувають за допомогою внутрішніх монологів героїв. Найяскравіше через монолог розкриваються образи персонажів романів «Гудзик» та «Ранковий прибиральник». У формі своєрідних діалогів побудований роман-алюзія «Дванадцять, або виховання жінки в умовах, не придатних до життя». Слід також додати, що романи письменниці написані українською літературною мовою, де майже не помічено вульгаризмів та нецензурної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько / Ніна Герасименко // Роздобудько І. Переформулювання. – К.: Нора-Друк, 2007. – 238 с.
2. Голобородько Я. Українська fashion-література. (Тексти і цінності Ірен Роздобудько) / Я. Голобородько // Вісник НАН України. – 2010. – № 1. – С. 44–50.
3. Гомілко О. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К.: Освіта, 2001. – 226 с.
4. Грабовська І. Україна – простір гендерних утопій / І. Грабовська // Сучасність. – 2002. – № 6. – С. 71–79.
5. Гундорова Т. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К.: Освіта, 2005. – 321 с.
6. Зотова В., Мисник Ю. Процес деструкції особистості як художня проблема у романі І. Роздобудько «Дві хвилини правди» / В. Зотова // Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2013. – Вип. 3. – С. 124–128.
7. Роздобудько І. Гудзик / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2008. – 222 с.
8. Роздобудько І. Дві хвилини правди / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2009. – 250 с.
9. Роздобудько І. Останній діамант міледі : Авантюрний детектив / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2006. – 222 с.
10. Роздобудько І. Переформулювання / І. Роздобудько. – К.: Нора-друк, 2007. – 240 с.
11. Роздобудько І. Утренний уборщик; Шестая дверь / І. Роздобудько : Романи. – Харків : Фоліо, 2007. – 351 с.
12. Таран Л. Жіноча роль / Л.Таран / Монографія. – К.: Основи, 2007. – 128 с.

АБЗАЦ ЯК АРХІТЕКТОНІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ТЕКСТУ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Творчий доробок Ліни Костенко та аналіз складників її ідіостилію займає важливе місце в сучасному українському мовознавстві. Творчість письменниці стала об'єктом розвідок багатьох дослідників. Але вона, ця творчість, є настільки багатою та різнобічною, що має ще безліч сторін для аналізу та досліджень. «Саме мовотворчість Ліни Костенко становить мірило розвитку української літературної мови другої половини ХХ ст., у її поетичному жанровому різновиді: ця мова виявилася своєю для читачів різних вікових категорій і уособлює своєрідний символ, естетичний ідеал літературної мови як стрижневого компонента національної культури» [3, с. 41], – говорить про мову її творів С. Єрмоленко.

Перший, і поки що єдиний, прозовий роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» зробив гучний резонанс у колі сучасних літературознавців. Перші відгуки про цей твір були опубліковані в літературно-критичних статтях О. Галича, Е. Горбляньського та М. Кульчицької, П. Іванишина, Г. Левченко, Н. Нікітіної, Я. Поліщука та ін. Увага дослідників була зосереджена на розкритті ідейно-тематичного й жанрово-стильового аспектів, аналізі образної проблематики твору. Г. Левченко наголосила на тому, що прозовий роман письменниці написано «лаконічною, яскраво метафоричною та подекуди й афористичною мовою, що передбачає багату емоційну гаму з боку реципієнта» [5, с. 88].

Тоді як поезію Ліни Костенко всебічно вивчали та досліджували багато мовознавців, «Записки...», хоча й користуються пильною увагою, мають ще багато недосліджених аспектів та нерозглянутих питань лінгвостилістики. Одним з таких питань є й тема цієї статті. Ми ставимо на меті дослідити особливості архітектоніки роману, а саме його композиційного членування на абзаци.

Композиційно-стилістичне членування тексту припускає відділення однієї його частини від іншої, обумовлено прагненням автора полегшити читачке сприйняття твору. «Розмір частини, – зауважує І. Гальперін, – зазвичай розрахований на можливість читача сприймати обсяг інформації «без втрат» [1, с. 51]. Дискретний спосіб подачі інформації полегшує її сприйняття.

Абзац – це відносно закінчена, зовнішньо обмежена двома відступами цілісна одиниця тексту, що відтворює його композиційно-стилістичне членування [2, с. 61]. Незалежно від обсягу абзац характеризується єдністю змісту і структурною цілісністю.

Основне призначення абзацу – розчленування тексту з метою виділення його компонентів, що, безумовно, полегшує сприйняття повідомлення, так як дає деякій «перепочинок» під час читання. Текст, що не розчленований на абзаци, сприймається важко; сила його впливу на читача послаблюється. Ускладненість читання призводить до втрати інтересу і притуплення уваги.

Існують такі види абзаців: 1) аналітико-синтетичний; 2) синтетико-аналітичний; 3) рамковий; 4) композиційне зіткнення; 5) стержнева фраза.

Аналітико-синтетичний абзац містить аналітичну (пояснювальну) частину на початку і узагальнення, висновки – в кінці абзацу. Синтетико-аналітичний абзац, зазвичай, починається із загальної фрази, зміст якої розгортається й пояснюється в наступних реченнях абзацу. Рамковий абзац має структуру, при якій перша й остання фрази абзацу лексично перегукуються, звучать майже однаково, відбувається «замикання» теми. У композиційному зіткненні відбувається зв'язування попереднього й наступного по відношенню до аналізованого абзаців (перше висловлювання робить посилання на попередній абзац, друге – на наступний). Стержнева фраза – логічний висновок, узагальнення або представлення нової мікротемі.

Отже, повернемося до мови «Записок українського самашедшого». У видавничій анотації до роману зазначено, що за жанровою стилістикою – це «насичений мікс художньої літератури, внутрішніх щоденників, сучасного літописання і публіцистики» [4, с. 416]. На наш погляд, саме таким «міксом» зумовлено визначальні риси мови роману – розповідь від першої особи, насиченість

розповідними реченнями, широке використання конструкцій із непрямою мовою, риторичних запитань та окличних речень, наявність датувань тощо.

Мова роману ясніє влучними короткими реченнями, які підсилюють ефект «випуску новин», анонсів світових катаклізмів, трагедій, збочень, на тлі котрих і відбуваються життєві перипетії головного героя та його родини. Діалогів у романі дуже мало, вони, як і має бути у романі-щоденнику, скупко передаються головним героєм.

Ще одна особливість роману – твір наскрізно ритмізований. Стийкішим, аніж виокремлення сумірних розділів, у книзі виявляється членування тексту на фрагменти з одним реченням в абзаці.

Це очікувано та логічно – прийнята авторкою форма щоденника, записок зумовлює обрану форму композиційно-стилістичного членування роману. Звідси випливає й той факт, що авторка надає перевагу певним видам абзаців. Так, у тексті роману дуже багато абзаців-стержневих фраз, що різко змінюють тему розповіді:

«Краще б не зачіпали Природи — десь щось розпореться й заgrimить».

А може, вже й розпоролось, бо скрізь по світу якісь аномалії».

Копись на Йордань були йорданські морози. Тепер відлига».

У Європі нечувані повені».

В Китаї снігові бурі».

На Венецію налетів шквальний вітер, Палац Дождів притопило, Гондоли порозкидало, мармурові леви сидять по ніздрі у воді».

В Арктиці розколовся айсберг».

Кіліманджаро тане» [4, с. 71].

Багато в романі коротких абзаців з одного речення, що являють собою абзаци-стержневі фрази, тобто кожен абзац представляє нову мікротему:

«В Росії був спалах сальмонельозу».

У Казахстані випадок «бубонної чуми»».

У Франції літак упав на дерево».

У Китаї оперували дівчинку, у якої три ноги» [4, с. 313];

«На одному з німецьких озер лебідь закохався в катамаран».

У Норвегії пінгвіна підвищили у військовому званні, був старшим сержантом королівської гвардії, тепер він молодший лейтенант».

У Кенії врятували слоненя, яке втратило маму».

У США народився собачка зеленої масті» [4, с. 220].

Обрана форма роману зумовлює поширене використання ще одного виду абзаців – абзаців-композиційних стиків, у яких один короткий абзац пов'язує попереднє та наступне висловлювання:

«Ніч. За вікном хтось пускає у небо ракети».

Корпоратив? Гуляють круті?

А, задав. Це ж 12-та річниця виведення радянських військ з Афганістану» [4, с. 84].;

«В університетському парку знайшли вже 305 снарядів і кілька гранат. Дружина дивиться на мене безумітими очима»:

- Як ти міг водити туди дитину?!

А звідки я знав? І взагалі, куди тепер можна водити дитину?

В якійсь школі розлили ртуть. В якомусь під'їзді підклали вибухівку».

В якомусь дитячому садку перетруїли дітей неякісними продуктами» [4, с. 110].

Чимало в тексті й рамкових абзаців, початок та кінець яких співзвучні та замикають тему:

«Приниження робить нас безпорадними. Приниження робить нас ізгоями. Я взагалі думаю, що й державу свою цей народ не може й досі побудувати, бо пережив велике історичне пониження» [4, с. 155];

«Нколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя. У нас всі так живуть. Сьогодні абляк, в надії, що завтра буде краще. А воно завтра та й завтра, і все уже позавчора. А життя як не було, так і нема» [4, с. 148].

А ось якщо проаналізувати частоту вживання двох найпоширеніших видів абзаців, аналітико-синтетичних та синтетико-аналітичних, то відразу кидається в очі значна перевага абзаців другого виду:

«Квітень якийсь дивний. Вночі заморозки на ґрунті, а морелька уже цвіте. Білесенький цвіт облітає на чорну землю, собачка Альма чмише у ньому носом, дошукуються зелених віхтиків трави» [4, с. 119];

«З півночі йде циклон. У Москві вже люті морози. Люди хукають на руки, слизгаються по ожеледцях. Водії в дибаластих дублянках прогрівають мотори. Читає, що від переохолодження там уже вмерло понад сто осіб. Видно, то були безпритульні особи» [4, с. 259];

«Знову, як завжди, фінальна трагедія під кінець року. В горах поблизу Ісфахана розбився український літак. Летів з Харкова до Ірану на якийсь авіапоказ, з найкращими фахівцями на борту. Врізався у гірський хребет. Тепер збирають уламки в радіусі сорока кілометрів.» [4, с. 259];

«У поштову скриньку щодня викидають якусь макулатуру. То агітаційні рептільки, то рекламу, то брошури несосвітеного змісту» [4, с. 352].

Отже, Ліна Костенко часто використовує синтетико-аналітичні абзаци, у яких поступово пояснюється й розкривається зміст першої фрази. А ось аналітико-синтетичних абзаців, де б аналітична частина закінчувалась висновками та узагальненнями, у тексті майже немає. І це, на нашу думку, дуже показово. Письменниця не робить ніяких висновків і тим паче не нав'язує їх читачам. Вона просто робить зріз життя своїх співвітчизників, нас з вами, на зламі тисячоліть, і пропонує кожному самостійно дійти певних висновків. Тематично вона охоплює всі актуальні проблеми нашого суспільства сьогодні: мовне питання, питання екології, тему чорнобильської трагедії, тему кохання, гендерне питання, питання виховання дітей, питання літератури. Тобто думки Ліни Костенко відображають думки й погляди українців, які торкаються болючих питань буття. Саме тому роман називають правдивим зрізом психології покоління. А обраний стиль членування тексту на абзаци не тільки підкреслює позицію авторки, а й надає тексту роману архітектонічної довершеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
2. Должикова Т. І., Мілева І. В., Нікітіна А. В. Практикум з лінгвістики тексту : навчально-методичний посібник / Т. І. Должикова, І. В. Мілева, А. В. Нікітіна – Київ, 2011. – 142 с.
3. Єрмоленко С. Мого народу гілочка тернова / С. Єрмоленко // Вона як хліб: на пошану творчості Ліни Костенко: публікації 2005–2011 рр. / упоряд.: Л. Голота, Є.Букет. – К.: Укр. пріоритет, 2011. – 160 с.
4. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
5. Левченко Г. Необароковий діаріуш людства Ліни Костенко / Г. Левченко // Слово і Час. – 2011. – № 5. – С. 84-89.

Пітель Т.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ҐЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»

Поява великої кількості феміноцентричних творів на межі ХХ–ХХІ ст. спричинила актуалізацію ґендерної проблематики, посилення уваги до проблем жіночої ідентифікації – усі ці явища знаменні й симптоматичні. Вдумливо та індивідуально розмірковують над ними літературознавці й критики

В. Агеєва, О. Забужко, Н. Зборовська, М. Крупка, Л. Пастушенко, М. Слабошпицький, Л. Таран, Т. Тебешевська, С. Філоненко та ін.

Практично всі дослідники зараховують феміноцентричну прозу до типово жіночої, з огляду на те, що написана вона «з позиції жінки, яка усвідомлює себе саме як жінка, яка проговорює свій жіночий досвід» [4, с. 19].

Становлення та реалізація жінки в суспільстві, взаємопритягування та взаємовідштовхування жінки й соціуму на різних рівнях та у різних версіях (есеїстичній, романній, повістевій, новелістичній) інтерпретуються такими сучасними мисткинями, як Л. Демська, О. Забужко, Н. Зборовська, І. Карпа, Є. Кононенко, С. Майданська, Т. Малярчук, Л. Пономаренко, Г. Тарасюк, які продуктивно, але по новому, продовжують традиції жіночої прози в українській літературі.

М. Матіос найбільш органічно пов'язана з досвідом таких буковинських письменниць, як О. Кобиланська, Н. Кобринська, Є. Ярошинська та, особливо, І. Вільде. Близькість мистецьких уподобань М. Матіос та І. Вільде неодноразово відзначала критика. На думку О. Багана, «Вільде витворила свою традицію в українській літературі, яка сьогодні, може, найповніше явлена нам у прозі Марії Матіос» [2, с. 12]. Вплив школи І. Вільде у творчому становленні М. Матіос зауважує також у своїх дослідженнях Б. Червак [7, с. 3].

Роман М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» налаштовує читача на розуміння психологічного досвіду жінки, якого вона набувала під час суспільних змін. Йдеться про радянські репресії, під час яких духовне життя було занедбано. Це стосувалося, передусім, релігії. Крім того, на формування жіночого досвіду вплинула пострадянська ситуація, в якій ще не склалися нові духовні цінності, а відтак, виникла ситуація «гри без правил», коли всі правила поведінки, зокрема гендерної, діяли одночасно і при цьому самі себе заперечували. Цей бунт за самовизначення бере свої витoki з класичної літератури і трансформується у сучасному мистецтві слова із погляду теперішнього.

Найпоширенішим художнім типом жінки у творчості М. Матіос є жінка бунтівна, яка має спільне з жіночими біблійними образами, відомими своїм протистоянням ненависній патріархальній структурі. На особливу увагу заслуговують образи жінок, імена яких мають чоловічі відповідники: Теофіла, Петруня, Юр'яна, Юстина, Корнелія. Таке «поіменування» у письменниці не випадкове і не принагідне, а цілком свідоме, адже досить часто у центрі оповіді постає жінка, здатна на неймовірну психічну витривалість та силу [9, с. 58].

Письменниця моделює історії, які передбачають моральну перевагу жінки-жертви над чоловіком-кривдником. У такому контексті слід звернутися до образу головної героїні – Петруні. Вона є уособленням «топосу жертви» (Л. Таран). На п'ятнадцятому році життя Петруню, не спитавши згоди, видають заміж, бо, як казали в народі, «*навіть сметана на молоці кисає, якщо її довго не збирати*» [6, с. 84]. Дівоча покора колективній традиції спричиняє жахливий моральний ґвалт, який чинять над нею її батько й чоловік. Видана заміж за старого багатія, Петруня залишається незайманою й після першої весільної ночі. Однак привселюдне поганьблення терпить не молодий, який виявився не спроможним на чоловічу силу, а наречена, яка, з погляду громади, нібито втратила чотливість до весілля. Є підстава не погоджуватись з Б. Черваком, який у розповіді про таємницю келиха схильний бачити «велику мудрість народу, моральний кодекс і правду його буття» [8, с. 54]. Келих тут радше виступає символом запрограмованості суспільної свідомості, скutoї багатотомковими традиціями, не здатної зважати на практичні умови існування. Перепорою до жіночого щастя є звичайний предмет, значення якого залежить від волі чоловіка – як домінуючої особи у тогочасному суспільстві.

Розглядаючи проблему патріархальної залежності жінки від чоловіка, М. Матіос послідовно готує читача до висновку, що в тоталітарному суспільстві спілкування чоловіка й жінки не є діалогом рівних, навіть у соціалістичному, коли це стало б логічним. Тут не може з'явитися комунікативне поле між чоловічим і жіночим світами. Письменниця розкриває й таку форму поневолення, як жіноче мовчання, артикуючи при тому внутрішній голос жінки. Те, що Петруня стала німою, лише підкреслює її становище у соціумі.

При цьому, було б неправильно бачити в образі Петруні лише жінку-жертву, пригноблену системою соціальних і моральних табу. Будучи жертвою брехні власного чоловіка Івана, Петруня не здалася та знайшла в собі сили жити далі, гідно витримала приниження, хоча зовні проявила жіночу

покору. Внутрішня неготовність чинити опір у цій ситуації виявилась у тому, що жінка, яка могла б привселюдно оголосити страшну таємницю Івана, хоча навряд чи переконати оточуючих, змовчала і, відтак, змушена була зазнати сорому і зневаги з боку інших. Усе, що вона сказала з цього приводу – це було скупе слово батькові на одинці. Вона не вдалася до подробиць, хоч і могла б це зробити, щоб захистити себе від побоїв батька. Її сила волі та бажання зберегти честь чоловіка, хоч і не коханого, свідчать про її шляхетність ті відвагу. Важливим є те, що батько, який мав би опікуватися своєю дитиною, захищати її від незгод, повірив чужим словам і, будучи апологетом жорстоких традицій, лише поглибив страждання і так нещасливої доньки. В описаній ситуації Петруня виявила більше маскулітних рис, ніж чоловіки, що її оточували.

Намагаючись якомога чіткіше передати специфіку тогочасних ґендерних відносин на селі та силу впливу суспільної думки на людську особистість, М. Матіос якразово зобразила ставлення односельчан до Петруні та Івана після згаданого випадку: *«Що носили після весілля в зубах – та чи одну носили?! Це ж Петруню і її тата, а не Йвана язиками носили. А Іван що? Іван газда. Івана за таке багатство в сраку цілувати, а не дутися годиться»* [6, с. 86].

Свою силу та відвагу Петруня продемонструвала також, коли Іван повернувся з фронту та вимагав правди від неї: чи зраджувала. Та знаючи, що перевірити він не зможе, маючи тепер уже справжнє кохання, якому віддалася усією душою й тілом, вона відчуває себе могутнішою за нього: *«В її голосі одночасно було стільки зневаги й зверхності, відчаю й неприхованого торжества, а у небачено розквітлому тілі – справжньої жіночої сили, що Варварчуків зробилося млісно»* [6, с. 93]. Іван скорився і промовчав тому, що міг лише заборонити їй кудись ходити без його супроводу, але ж власну свободу Петруня відчувала тепер зовсім в іншому. Відтак, чоловік утрачає почуття гідності і мстить дуже підло, заманивши в пастку і вбивши коханця Петруні. Іронія долі в тому, що у своїй боротьбі за кохання і жіноче щастя, героїня була позбавлена найважливішої духовної опори – материнства, адже коханий Дмитрик загинув, а законний чоловік був неспроможний подарувати їй дитину. Це психологічно ламає жінку, змушує її втікати від світу реального до омріяних фантазій над «дитинкою», зробленою з Дмитрикової сорочки. Ю. Джугастрянська наголошує, що новела «Будьте здорові, тату!», в якій йдеться про епізод із келихом, якраз розкриває той світ людей, «сталевої моралі гірського села» [3], де самі люди встановлюють межі дозволеного і забороненого, а отже, визначають долі інших.

Особливістю жіночих образів М. Матіос є якраз не лише страждання, а й здатність на певний особистісний вчинок. Самостверджуючись у традиційно жіночій площині, а саме в коханні, вони бунтують проти статусу патріархальної жінки, проти фальшивих умовностей моралі, протитих раціональних норм, які позбавляють жінку власної ідентичності. Всіх своїх героїнь письменниця проводить через випробування коханням, яке освітлює їхні душі, вияскравлює фізичні й духовні якості, змінює життя; це кохання, яке не знає перепон і не підлягає контролю розуму. Неповторно індивідуальний характер цього людського почуття оприявленний у прозі М. Матіос небаченим розмаїттям сюжетів і колізій, у яких поєднуються різнорівневі чинники.

Так, наприклад, у зв'язку з мотивом кохання в прозі М. Матіос варто виділити категорію тілесного. У романі «Майже ніколи не навпаки» осмислюється прорив тілесності у свідомості жінки. Тут проблема доляння патріархальної залежності реалізується й на рівні концепту реабілітованої тілесності. М. Крупка підкреслює, що «сексуальність однозначно розглядається як визволення людської особистості з-під тиску, адже тоталітарне суспільство узурпує право й на людську тілесність. Репресивні практики тоталітарного режиму були спрямовані на нівелювання індивідуальності через відчуження людини від її тілесності» [5, с. 75].

М. Матіос не погоджується та постає проти вимог, які висуваються до гуцульської жінки. Тим самим ми простежуємо, як вона ставить жінку на рівні з чоловіком і не погоджується та оскаржує звичаї, які утискають її права.

Правила тогочасного соціуму на Гуцульщині, на які має зважати жінка, ми можемо простежити через образ Теофілі у новелі «Гойданка життя». Жодного разу Теофіла, шлюбна жінка, не бачила свого оголеного тіла, бо *«заважав привитий із коліски сором, який, окрім багатьох інших приписів та численних забобонів, диктував один особливо суворий і неухильний припис для будь-якої тутешньої жінки»* [6, с. 90]. Полягає ж ця вимога у наступному: *«кожна жінка гір зобов'язана була*

передусім студатися своєї статі й власного тіла» [6, с. 90], особливо перед своїм чоловіком. Засвоювався цей закон жіночою статтю задовго до шлюбу. Як зазначає В. Агеєва, *«ще з дитинства дівчинку здебільшого орієнтують на традиційні патріархальні цінності»* [1, с. 13]. Найчастіше гендерна роль суперечить жіночій ідентичності, позбавляючи таким чином жінку права на щастя. У сімейній сазі «Майже ніколи не навпаки» означена проблема розгортається в такий спосіб: груба сила чоловіка не залишила місця для жіночої лагідності чи ніжності, а насамперед – для її бажань. Теофіла вперше відчуває себе бажаною з гвалтівником, адже домагання шлюбного чоловіка завжди викликали у неї відразу. Але незважаючи на все, вона народила та виховала дітей від чужинця. Те, чого була позбавлена Петруня у боротьбі за своє щастя – виконати материнську функцію, надало Теофілі нового стимулу для життя, зробило її духовно міцнішою і психологічно витривалішою.

Отже, М. Матіос, звертаючись до гендерної проблематики, бере до уваги не стільки її зовнішній аспект, що стосується боротьби за рівні права чоловіків і жінок в соціально-політичному чи економічному плані, скільки розкриває психологію особистостей, зокрема жінок, які виступають жертвами архаїчних, жорстоких канонів і правил існування в соціумі. Її героїні виявляються внутрішньо сильними натурами, здатними чинити опір і боротися за своє щастя і кращу долю. Цей протест стосується насамперед інтимної сфери персонажів. Однак, і фізично, і морально вони не здатні перемогти і зламати ті умови, які закладалися протягом багатьох віків.

Письмениця проводить своїх героїнь через численні випробування, що нівечать їх жіночу сутність, але при цьому демонструє, що й чоловіки, винні у подібному становищі цих жінок, не зазнають щастя і виявляються внутрішньо залежними від них, а тому навіть слабшими.

Різні аспекти гендерної проблематики твору перетинаються з іншими проблемами твору: зради, гріха і покарання, спокути тощо, які становлять неабиякий простір для подальших літературознавчих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Філософія жіночого існування / В. Агеєва. – К. : Основи, 1994. – С. 5–21. – (Бовуар С. де. Друга стаття : у 2 т. ; т. 1).
2. Баган О. Передмова // Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти / О. Баган. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2007. – С. 2–4.
3. Джугастрянська Ю. Три світи Марії Матіос / Ю. Джугастрянська. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2008/04/04/julija-dzhuhastrjanska-try-svity-mariji-matios/>. – Літакцент.
4. Забужко О. «В українській літературі ще не було місця для осмислення екзистенційного досвіду жінки» / О. Забужко // Дзеркало тижня. – 2003. – 1 лютого. – С. 19.
5. Крупка М. Художні версії любовних драм у сучасному прозовому дискурсі (романи О. Забужко, І. Карпи, С. Пиркало) / М. Крупка // Слово і час. – 2007. – №7. – С. 73–79.
6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Львів : Піраміда, 2007. – 176 с.
7. Червак Б. Сага життя / Б. Червак // День. – 2007. – 21 вересня. – С. 3.
8. Червак Б. Символіка часу у творах Марії Матіос / Б. Червак // Слово і час. – 2000 – № 4 – С. 52–53.
9. Якубовська М. Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос (Літературний портрет Марії Матіос) / М. Якубовська. – Львів, 2005. – С. 58

Савич К. С.

ДНЗ «Ставропільське вище професійне училище м. Львова»

ВВИЩЕ *FIN DE SIECLE* У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

У світовій культурі навряд чи знайдуться діячі, яким би за творчим розмахом і універсальним характером діяльності поступався Іван Франко. Дехто необачно звинувачував його в упередженому ставленні до нових напрямів у літературі. Радянські літературознавці панічно боялись визнати

модернізм Франка. Іван Франко був зорієнтований на рівень художнього європеїзму. Іван Денисюк, розглядаючи новаторство Франка-прозаїка, наголошував, що разом з тим він [Іван Франко – авт.] як теоретик усвідомлював, що кожна література потребує освіжуватись інгаляцією впливів за одночасного опору їм; що автохтонний, національний елемент у художній творчості превалює над запозиченим елементом, який теж, трансформуючись, націоналізується [4, с. 139].

Виникненню модернізму в Європі, звичайно, передували суспільно-культурологічні катаклізми кінця XIX століття, що знайшли своє відображення в якісно іншому світогляді, орієнтованому на ірраціональне, підсвідоме, екзистенційне. Біля витоків модернізму стоїть доба *fin de siècle*.

Вислів «*fin de siècle*» – «кінець століття» – уперше з'явився в 1886 році у французькій газеті «*La Decadent*». Але вже на початку 1890-х років поняття «кінець століття» критики, письменники, митці використовують не стільки на позначення відтинку часу, скільки особливого способу мислення. Вислів «*fin de siècle*» став синонімом до витонченого відчуття, нервової оголеності, песимізму, втоми від життя.

Явище *fin de siècle* в європейській культурі не обмежується лише часовими рамками – кінець XIX – початок XX століття, а має свої теоретичні й мистецькі складники. Сприйняття *fin de siècle* як культурного феномену дає змогу зрозуміти зміни вектору розвитку мистецтва, зокрема літератури, у бік нового символістського світосприйняття. Втілюючи новий тип свідомості, митець доби *fin de siècle* стає біля витоків доби модернізму й творить абсолютно іншу культуру.

Цей культурний феномен, що виник у Франції, швидко поширився Європою. Явище *fin de siècle* ґрунтувалося на сформованій філософській ідеї хвороби суспільства – «виродженні» за Максом Нордау, «закату Європи» за Освальдом Шпенглером і, звичайно, на ідеї «вічного повернення» та індивідуалізму Фрідріха Ніцше.

Тетяна Гуменюк, спираючись на монографію Ярослава Поліщука, порівнює особливості культурного феномену доби *fin de siècle* в Європі й Україні [2]. Якщо для країн Європи доби *fin de siècle* характерно очікування майбутнього, страх перед цим майбутнім, відчуття кінця світу, зачарування смертю, безпечність і, врешті-решт, декаданс, то в умовах України *fin de siècle*, за Ярославом Поліщуком, перетворився на *commencement de siècle* – «початок століття» [11]. Головні ознаки цього перетворення полягають у тому, що український вияв доби адаптував поширені настрої кінця віку (утома, безсилля, відчай), що були чужими для нашої тогочасної дійсності, створивши бадьоро-оптимістичні мотиви, співзвучні початку нового століття, розвою українства, романтиці культурної інституалізації нації [2, с. 55]. Як зазначав Іван Франко, аналізуючи творчість нобелівського лауреата з літератури Г. Гауптмана, рушієм стає ідея емансипації людської думки й людського чуття з пут застарілої традиції.

Франкова оцінка французького декадансу знайшла своє відображення в праці «Із секретів поетичної творчості», де письменник торкається аналізу віршів кумира доби *fin de siècle* – Поля Верлена. Ярема Кравець, визначаючи місце французької поезії в літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка, зазначає, що в статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», надрукованій 1898 року, І. Франко виокремив у назві статті підрозділ «Посмертні вірші Верлена». Маючи критичні зауваги до Верленової поезії, називаючи її поезією «хвилевого ефекту», Франко зауважив, що «панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі є фактом». І далі подавав повнішу характеристику Поля Верлена, не заперечуючи його геніальності: «Ота збірка Верленових віршів, видана з початком 1896 року, була найкращим покажчиком того, що Макс Нордау назвав дегенерацією в сучасній французькій літературі. Далі в тім напрямі йти вже нікуди: лишається хіба поворот – або клініка та дім для божевільних» [6, с. 214; 9].

Попри негативну оцінку постаті П. Верлена та його поезії, І. Франко все-таки вважав за потрібне помістити цикл «Із поезій Поля Верлена», як неординарне явище в сучасній французькій поезії, на сторінках «Літературно-наукового вісника». Таку думку висловлює дослідник перекладознавчої концепції письменника Іван Теплий [12]. Франко-перекладач запропонував читачеві журналу два ліричні твори французького поета. Це були вірші «Покутна псалма» й «Сентиментальна розмова» [7, с. 351–353].

Творчість Івана Франка, без сумніву, не можна вкладати в парадигму явища *fin de siècle*, але певні ознаки виробленої культури цієї доби в ній все ж наявні. Культуролог Марк Найдорф

у монографії «Вступ до теорії культури. Історико-культурний процес» зупиняється на основних проблемах, що визначали обличчя доби *fin de siècle*, порушуючи, наприклад, проблему пролетаріату й змасовіння культури загалом і літератури зокрема [8]. Радянська літературна критика однобоко висвітлювала Франків внесок у розроблення цієї проблеми, наголошуючи лише на тому, що письменник реалістично змальовує організацію робітничого руху, не заглиблюючись у те, що Іван Франко у своїх прозових творах, зокрема в «Бориславському циклі», «Галицьких образах», намагався відшукати місце робітника в новітній культурній парадигмі. Адже пролетаріат, породжений добою Нового часу, виявився їй культурно чужим, був, по суті, позбавлений своїх громадянських прав, що до того часу мали інші прошарки суспільства, серед яких селяни чи інтелігенція. Головні герої прозових Франкових творів діють відповідно до викликів Нової доби. Аналізуючи прозову спадщину Івана Франка, Іван Денисюк у статті «Новаторство Франка-прозаїка» підкреслює, що унікальність прози письменника доповнена самим іманентним процесом розвитку літератури й новітніми її концепціями. Є особливий аромат Франкової белетристики, неповторність її стилю, локального колориту, свіжості барв, тонкощів гумору, артизму портретування етнотипів. Ця життєнаповненість походила з намагання письменника «ловити життя на гарячому вчинку», створювати живе безпосереднє враження дійсності ілюзією автентичності, що і є ознакою українського модернізму [4, с. 138].

Ознаки доби *fin de siècle* у творчості Івана Франка стали предметом критичних зауважень відомого літературознавця Василя Щурата. Лариса Козак, вивчаючи особисті й творчі взаємини його з Іваном Франком, наводить такий факт. Наприкінці 1895 року В. Щурат написав статтю-огляд творчості Франка, сподіваючись, що вона послужить не лише критичним оглядом, а й портретною характеристикою до 20-річної творчої й наукової діяльності письменника. Стаття В. Щурата містила сміливі й суперечливі твердження щодо Франкових творів, була дуже неоднозначною й спричинила хвилю полеміки. Василь Щурат, дійшовши до характеристики першої частини «Зів'ялого листя», досить критично закидав Франкові «об'яву декадентизму», вбачаючи в цьому напрямі відображення «дрібних, хвилевих настроїв, з котрих, безперечно, складається жите», зараховуючи до цього напрямку С. Маллярме, Ш. Бодлера, М. Метерлінка, П. Верлена [5, с. 202–203]. Сучасні літературознавці, зокрема Л. Козак, Т. Гундорова, позитивно оцінюють характеристику збірки «Зів'яле листя», надану Щуратом у контексті європейського декадансу, оскільки він характеризує Франкову творчість на фоні загальноєвропейської літератури, не звужуючи й не замикаючи її у вузькому колі [5; 3]. «Зів'яле листя» стало першим сміливим проявом модернізму в українській поезії.

І хоча стаття Щурата спричинила дискусію між ним і Франком, однак у збірці «Зів'яле листя» помітний вплив декадансу. Основними мотивами поезії *fin de siècle* є сум, відчай, розпач, відчуття втрати тощо. Саме за розгортанням чуттєвої драми ліричного героя ми спостерігаємо на сторінках збірки «Зів'яле листя». Тут є повний набір декадентських образів:

– образ смерті («В життю, мабуть, ніщо нас не сполучить, Роздільно нам прийдеться і вмирать» [13, с. 206], «Як той огонь, що враз і гріє, й пожирає, Як смерть, що забива й від мук ослобоняє, – От так, красавице, і я тебе люблю» [13, с. 209], «Похорон пані А. Г.» [13, с. 214], «З густої тьми журба якась могольна Вихилює лице своє бліде» [13, с. 216]);

– образ утечі («Неси ж мене, коню, по чистому полю, Як вихор, що тутка гуляє, А чень, утечу я від лютого болю, Що серце моє розриває» [13, с. 211], «Сам від себе геть, за море, Я тікаю. Чи втечу?» [13, с. 228], «Мов сполохана, без тям, Так земля з-під моїх ніг Утіка.» [13, с. 227]);

– образ диму, холоду («А в серці холод. Дим довкола, дим!» [13, с. 213]);

– образ моря («Твої очі, як те море Супокійне, світляне» [13, с. 209], «Мов два судна, море Ронсить нас між двома берегами» [13, с. 213], «Ні сліду людей не видать. Лиш трави, мов море хвилясте» [13, с. 221], «Безмірне море, що заповне простір, А в тому морі вир повстає сям-там» [13, с. 251]);

– зіставлення реальності та сну («Не раз у сні являється мені, О любя, образ твій, такий чудовий» [13, с. 213], «Чого являється мені у сні» [13, с. 228]);

– приреченість («Смійтесь з мене, вічні зорі! Я нещасний, я черв'як!» [13, с. 227]);

– міфотворчість, втеча у фантазії («Якби я знав чари, що сплянуть хмари» [13, с. 230]).

Звичайно, у передмові до «Зів'ялого листя» Франко роздумує, «чи варто було трудитися, щоб пустити у світ пару жмуктів зів'ялого листя, вкинути в круговорот нашого сучасного життя кілька крапель, затроєних песимізмом, а радше безнадійністю, розпукою та безрадісністю? У нас і без того сього добра так багато! Та хто його знає, – думалось мені, – може, се горе таке, як віспа, котру лічиться вщиплюванням віспи? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності? Мені пригадався Гетевий Вертер, і пригадалися ті слова, які Гете написав на екземплярі сеї своєї книги, посылаючи її одному молодому своєму знайомому. З тими словами і я подаю отсі вірші нашому молодому поколінню: Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом!» [1, с. 88].

Безперечно, Іван Франко у «Зів'ялому листі» схопив дух доби. Ми не можемо достеменно твердити, що лірична драма «Зів'яле листя» була написана під впливом поезії французьких декадентів і символістів. Радше Франко, так би мовити, «пробував на смак», «приміряв» добу fin de siècle на українську літературу і, за порівнянням Василя Щурата, як губка, котра всякає в себе всі прояви сучасного життя, але не на те, щоб віддати їх назад у первісній формі, а на те, щоб, перетравивши, задержати їх у відповідний час і у відповідних, часом до первісних зовсім не подібних, формах і комбінаціях показати світові [14, с. 173]. Франко-дослідник умів вилушувати раціональне зерно з того чи іншого явища й долучати його до власного творчого інструментарію.

Характеризуючи діяльність І. Франка з позицій сучасності, Оксана Пахльовська аналізує творчість письменника в аспекті його культуротворчої місії [10]. Своєю творчістю Іван Франко долучав українську культуру до кологію проблематики загальнолюдського значення, залучав її до діалогу з культурами різних епох і народів. І. Франко, разом з молодшими письменниками, зробивши цю потужну «ін'єкцію європеїзму» (О. Пахльовська) в організм української культури, безпосередньо підготували мистецьку революцію Розстріляного відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горак Р. Тричі мені являлася любов. Повість-есе. Роман-есе про Івана Франка / Роман Горак; післямова Л. Новиченка. – К.: Дніпро, 1987. – 268 с.
2. Гуменюк Т. Феномен «commencement de siècle» як об'єкт культурологічного аналізу: Український контекст / Тетяна Гуменюк // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – К., 2008. – № 1. – С. 54–68.
3. Гундорова Т. Літературність і поетичний гносис («Зів'яле листя» Івана Франка) / Т. Гундорова // Іван Франко. Зів'яле листя: тексти, матеріали, дослідження / упоряд. П. Салевич. – Львів, 2007. – 425 с.
4. Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка / Іван Денисюк // Українське літературознавство. – 2008. – Випуск 70. – С. 138–152.
5. Козак Л. Василь Щурат та Іван Франко: з історії особистих та творчих взаємин / Лариса Козак // Українське літературознавство. – 2011. – Випуск 74. – С. 199–209.
6. Кравець Я. Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка / Ярема Кравець. – Українське літературознавство. – 2014. – Випуск 78. – С. 209–223.
7. Літературно-науковий вісник / Відп. за ред. М. Грушевський. – Львів: друкарня НТШ, 1898. – Том II. – 204 с.
8. Найдорф М. Введение в теорию культуры. Основные понятия культурологи / Марк Найдорф. – Одесса: Друк, 2005. – 192 с.
9. Нордау М. Вырождение. Современные французы / Макс Нордау; пер. с. нем. Р. И. Сементковской, А. В. Перельгиной. – М.: Республика, 1995. – 400 с.
10. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / О. Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 19–31.
11. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму / Я. Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
12. Теплий І. Перекладознавча концепція Івана Франка / Іван Теплий // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. – Серія: Філологічна. – 2010. – Випуск 51. – С. 53–83.

13. Франко І. Вибрані твори: в 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми / Іван Франко / / Ред. колегія: Скотний В. [та інші]; упоряд. Шалата М. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 205–253.
14. Щурат В. Др. Іван Франко / В. Щурат // Франкознавчі студії. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Випуск 1. – 256 с.

Фоменко Е.Г.

*Классический приватный университет,
г. Запорожье*

ТВОРЧЕСКАЯ ЛАБОРАТОРИЯ ДЖОЙСОВЕДА

Украинское джойсоведение представлено скромным списком диссертационных исследований: Э.П. Гончаренко, Е.Г. Фоменко (докторские); О.В. Дельва, В.А. Ефименко, А.П. Краснящих, Т.В. Митроусова (кандидатские). В России, для сравнения, в XXI веке интерес к Джойсу выше: защищаются кандидатские диссертации (Е.Я. Антонова, Е.Н. Бобрикова, А.М. Гильдина, Т.С. Жилина, Ю.А. Иванова, С.А. Кораблева, Д.О. Курилов, Д.А. Протопопова, Л.А. Спицына, И.А. Столярова, Ю.М. Фокина, С.И. Шеина); С.И. Шеина осталась верной Джойсу, «усилив» его Беккетом в своей докторской диссертации. Сохраняется общемировая тенденция: литературоведческие труды по-прежнему доминируют. Беспokoит, однако, не количество работ (они все-таки есть), а их качество, глубина и перспектива. Наблюдаемый (во многом объективный) отрыв между украинским джойсоведением и дальним зарубежьем, не сокращается. Электронные библиотеки значительно облегчают доступ к джойсоведению. Разрозненное украинское джойсоведение потихоньку развивается. Джойс гарантирует актуальность и новизну. Молодые ученые легко, не утруждаясь ссылками на заимствованные идеи, «проходят» по Джойсу вдоль и поперек, слабо вникая в оригинальные тексты, выдавая на-гора наукообразные обобщения, которые обезличивают и Джойса, и его исследователя.

Наша цель – выявить достижения украинского джойсоведения, наметить перспективу складывающегося украинского джойсоведения и показать, на примере статьи швейцарского джойсоведа Фрица Сенна, которого почти не знают и не цитируют в постсоветском пространстве, как творится самобытное джойсоведение.

Будни украинского джойсоведения

Одна из первых украинских диссертаций, посвященная «потоку сознания» (на материале «Улисса» Джойса и «К маяку» В. Вульф), изучает пять видов когезии: грамматическую, лексическую, логическую, стилистическую и ассоциативную [7]. Пренебрегая принятым в советской лингвистике текста понятием «связность текста», В.А. Ефименко путает когезию и когерентность, будто не были десятилетиями ранее защищены московские диссертации, посвященные развитию логико-семантической связности (Н.М. Перельгут) и развитию предметно-содержательной связности (Е.Г. Фоменко) в английском языке. Не оправдан отказ от номинативной цепочки Д. Фивегера и тематической цепочки Ф. Данеша, которым оперируют исследователи повторной номинации. Но главное возражение, уже джойсоведческое, вызывает сведение видов внутренней речи исключительно к «потоку сознания». Собственно «поток сознания» в «Улиссе» джойсоведы связывают с эпизодом «Сирены», проводя параллель с сенсорными впечатлениями Д. Джардена. «Протей» и «Лестригоны» насыщены внутренним монологом, вербализация которого отличается от сенсорных впечатлений в «Сиренах». Смешение усиливается подключением «К маяку» В. Вульф, где не прямой внутренний монолог, оближаемый с непрямым стилем Г. Флобера, отличен от внутреннего монолога Джойса. Возражения были бы сняты, заимствуя диссертант у Е.В. Падучевой понятие «свободный козвенный дискурс» [10: 206]. Справедливо ради, и десятилетие спустя не дифференцирует «поток сознания» в «Улиссе» российский исследователь Е.Н. Бобрикова; более того, ею ставится цель описать лингвотипологические особенности «потока сознания» в «Улиссе», опираясь только на этот текст [1], что невыполнимо без привлечения целого Джойса. Возвращаясь к

диссертации В.А. Ефименко, в ней похвальна попытка описать ассоциативную связность текста. Из лингвистических работ качественной можно считать российскую кандидатскую диссертацию И.А. Столяровой [11], посвященную словосложению в «Улиссе». Недавняя кандидатская диссертация О.В. Дельвы, защищенная в Херсоне, изучает вербализацию художественного образа маленького человека в малой прозе О'Генри и Джойса [6], однако джойсоведческой мы бы эту работу не назвали.

Свое слово в украинском джойсоведении сказал литературовед А.П. Краснячих, ушедший затем в собственное литературное творчество [8]. В его диссертации специфика художественного мира Джойса рассматривается в проекции на теорию символизма А. Белого. А.П. Краснячих понимает эпифанию Джойса как философию художественного творчества, нацеленного на открытие и познание истины. Идейними доминантами «Улисса» он называет синтез разума и чувства, целостность и гармоничность. Его работа привлекает попыткой связать интерпретацию «Улисса» с символизмом А. Белого и диалогизмом М. Бахтина. Проекция целого Джойса на целого Белого (или наоборот) до сих пор мало изучена. Вместе с тем обнаруживается поразительное сходство между Белым и Джойсом, причем тексты Белого были напечатаны раньше Джойса (см. подр. [12: 110-115]).

Последовательным джойсоведом является украинский литературовед Э.П. Гончаренко, которая по-научному и с подлинным увлечением подходит к своим украинским переводам Джойса [5]. Нам близок взгляд Э.П. Гончаренко на эпифанию Джойса как тип образного мышления, совмещающий физическую реальность бытия предмета в мире и психическую реальность его восприятия [2; 4]. Ценным в трудах Э.П. Гончаренко является интеграция Джойса в художественную систему его времени, сравнение изображенной им текучести сознания личности с В. Вульф, А. Жидом и М. Прустом [3], что указывает на эпифанический принцип художественного открытия, раздвигающий границы одного языка и культуры. Вкладом в джойсоведение являются сформулированные Э.П. Гончаренко положения о новом жанре романа-портрета, о вытеснении символа эпифанией, об эпифанической организации джойсовского текста, о поэтике отсутствия, о модернистской концепции «анонимной индивидуальности». Закладывается перспектива рассмотрения целого Джойса в мировом художественном дискурсе, что органично нашей концепции лингвотиологии художественного текста.

Украинский джойсовед Т.В. Митроусова [9] развивает проблему «нарративной эволюции» Джойса в ракурсе «дефабулизации» и «последовательной универсализации хронотопа». Диссертация продолжает зарубежные исследования нарратива, значение которых Т.В. Митроусова умалляет в обосновании актуальности исследования. В частности, языковые и речевые эксперименты, ломка традиционной повествовательности, бессюжетность детально изучены в диссертации М. Флудерник, защищенной в Грацском университете имени Карла и Франца (Австрия) еще в начале 1980-х годов [15]. Как раз фундаментальное исследование М. Флудерник убедило нас в правильности положения о свернутости традиционного повествования в эпифанической модели Джойса. Т.В. Митроусова ошибочно относит Ф. Сенна к лингвистическому направлению джойсоведения. Работая с материалами Цюрихского фонда Джойса по приглашению Ф. Сенна, мы имели возможность общаться с этим признанным интерпретатором Джойса, скептически относящегося к всякому налету академизма (см. публикацию Ф. Сенна, которую он предоставил для коллективной монографии под нашей редакцией [17]). В список джойсоведов-лингвистов надо было бы включить Д. Хьюстона, который выявил лингвистические средства, использованные Джойсом для переноса ритмизации прозы Флобера на английскую почву [16]. Лучшим же зарубежным исследователем языка Джойса мы считаем Д. Аттриджа, который развивает лингвопоэтическое направление джойсоведения [14].

По сути диссертации Т.В. Митроусовой хотелось бы сказать следующее. Во-первых, диссертантка критикует современное джойсоведение в том, что в нем мало работ о целом Джойсе. А ведь как раз украинские ученые мыслят целым Джойсом. Например, в своей диссертации Э.П. Гончаренко впервые в Украине подробно описывает истоки эпифании в ранних набросках Джойса; наше лингвотиологическое моделирование Джойса возможно только при анализе целого Джойса, дополненного выходом в англоязычный художественный текст его времени. Во-вторых, радикализм повествовательности Джойса был бы очевиден, если бы диссертантка сравнила

черновики с беловыми текстами (например, белой вариант «Сестер» отличается от черного варианта сверткой повествования). В-третьих, «теория прекрасного» раскрывается Джойсом в неопубликованном романе «Стивен-герой», а не в «Дублинцах», как считает Т.В. Митроусова; аналогично монтаж относят к «Улиссу», а не к «Дублинцам». В-четвертых, в «Улиссе» диссертантка обнаруживает «нетрадиционный нарратив»: разве уже он не был конвенциональным в «Дублинцах» и «Портрете»? В-пятых, Т.В. Митроусова разрабатывает (сохраняем авторскую формулировку) «просторову (спеціалізаціну) нарративну модель як метод відтворення нерозривності простору та часу», упускает в рассуждениях о символике эпифаничность Джойса. Наконец, «семантико-стилістичні аномалії» [9: 12] можно найти у всех великих мастеров слова, не только у Джойса; но чтобы создавать отклонения, он как раз менее всего модифицировал грамматику в «Поминках», отчего этот текст «ана-грамматическим» нельзя считать. Если бы один текст был выбран для скользящего нарративных стратегий в целом Джойсе, тогда меньше было бы невнятицы, сопровождающей понятия эпифани, символа, метафоры и концепта. Т.В. Митроусова указывает, что впервые в украинском литературоведении обращается к «Поминкам по Финнегану». Такова зыбкость междисциплинарных связей в украинском джойсоведении, ведь в лингвотипологическом плане «Поминки» были рассмотрены в нашей докторской диссертации, правда, действительно по другой специальности. Т.В. Митроусова, в которой хочется видеть перспективного исследователя, может логически продолжить работу, обратившись к фрактальному сжатию повествования в целом Джойсе.

Что касается автора данных строк, в течение полутора десятка лет нами пройден путь от выявления лингвотипологического в эпифанической модели Джойса (см. [12]) до лингвосинергетического обоснования фазового перехода Стерна-Джойса [13]. В нашем понимании, лингвотипология художественного текста выявляет коллективное начало в индивидуально-авторских концепциях, разделяемое разными языками и культурами, – то, что можно назвать порядком коллективного идиостиля эпохи. По-нашему убеждению, в фазовом переходе Стерна-Джойса происходит смена установившегося режима работы системы, прежде всего за счет свертки традиционного повествования. Стерн первым масштабно использует слова-идеи в качестве гранулярного материала для потокостановления. Контекст-текст-подтекст Джойса видится нам как рассеяние энергопотоков многомерных мыслеформ по всему идиостилю в виде цельной индивидуально-авторской концепции, скольжение по ризомам мирового художественного дискурса, куда проникает нелинейное художественное откровение Джойса. Опираясь на инвариант традиционной повествовательности, Джойс уходит в иную среду, где повествовательность размывается. Неслучайно Джойс прямо указывает на гомеровскую питающую основу индивидуально-всеобщего. Скольжением многоязычия-многозначия-многозвучия загружается саморазвивающийся механизм круговорота в «Поминках». В целом Джойсе аттрактор эпифанического СОПРИКОСНОВЕНИЯ выводит на НЕЧТО ПОДОБНОЕ, пульсирующее в изломе духовно переживаемого откровения. Открытая нелинейная среда создается Джойсом за счет раскрытия читательского потенциала, культурной матричности, виртуозности языка, фрактальности и ризоморфности вербализации, окутанной плотной сетью внутренних и внешних пересечений, образуя цельность культурной непрерывности в пространственной одновременности художественного откровения.

Перспектива складывающейся украинской школы джойсоведения

Во-первых, серьезным вызовом является украинский перевод «Поминок по Финнегану», до сих пор отсутствующий и на русском языке. По-нашему мнению, украинские джойсоведы могли бы создать подстрочник мыслеформ, чтобы не упростить девиативность Джойса. Перевод видится гипертекстовым, когда выделенное мышкой слово-пучок переносит на вставку, объясняющую рассеянную ассоциативность не только в «Поминках», но и, желательно, в целом Джойсе.

Во-вторых, большие возможности открывает изучение славянского слоя в «Поминках». Подобные попытки были сделаны, в том числе и нами, однако поднять полный пласт в его ассоциативности – задача скрупулезного научного исследования, объединяющая германистов и славистов. Использование Джойсом, как минимум, тысячи славянских лексем может помочь в интерпретации «Поминок по Финнегану» через славянские языки и культуры.

В-третьих, изучение фазового перехода Стерна-Джойса является перспективным для объяснения феномена Джойса и честной дискуссии о сути его новаторства. Зарубежное джойсоведение умаляет роль А. Белого, а ведь на многих его страницах всплывает в памяти Джойс. Прочтение сквозь Джойса в самых разных вариантах, например в связке {Джойс [Уайльд (Гюисманс)]}, опираясь на английские переводы французских писателей, работавших в сходной модели [13], поможет раскрыть проблему синергии писателя, не только Джойса, в мировом художественном дискурсе.

В-четвертых, Джойс создает ризоморфную среду соработничества контекста-текста-подтекста в цикличности художественного дискурса. Изучая его языкотворчество, можно вплотную подойти к проблеме рассеяния коллективного фрактального целого, когда индивидуально-авторское усилие способно ввести контекст-текст-подтекст в состояние излома.

Творческая лаборатория Фрица Сенна

У Джойса нахождение в процессе памяти оправдывает вольное обращение с традиционной повествовательностью за счет усиления ассоциативности и ее циркуляции в «риторической вышивке» – логоделии (*logodaedalia*), о которой замечательно пишет Фриц Сенн в статье «Уединенная боковая тропа логоделии: в обход очевидного» [18].

В статье ссылки сведены до минимума. Сенн напрямую ведет диалог с текстами Джойса. Он вводит читателя в проблематику «риторической вышивки», начиная с вербального эксцесса в открывающей «Улисс» обыденной сцене бритья, напичканной неуместными аллюзиями на католическую мессу. Сенн формулирует мысль, которую разовьет далее: лингвистический эксгибиционизм постепенно захватывает целые эпизоды «Улисса». Одновременно Сенн отделяет Стивена от приукрашенной риторики, свойственной ирландскому рассказчику. Он приводит мысли Стивена из «Улисса», оформив их как стихотворение и поясняя, что поэтичность Стивена – это не поэзия, а желание выразить мысль точным словом. На ярко отобранном иллюстративном материале Сенн показывает, как многие персонажи «Улисса» своим желанием возвыситься над обыденностью создают вербальное событие, которое только мыслится, является плодом фантазии. Сенн убежден, и это очень важно, что вербализация события движет Джойсом. Ракурс необычный и новый, что оценивает сам читатель.

Далее Сенн погружает читателя в вербальное событие целого Джойса, рассеивая вербальное событие через сквозного персонажа Ленехэна («Два рыцаря», «Улисс»). Вербальное событие у Джойса, по словам Сенна, складывается малыми «крошками» опыта в фантазийном орнаменте. Тут же констатируется: фантазирование обыденного («*the fancification of the ordinary*») присуще «Улиссу». Эта мысль блестяще иллюстрируется синонимической тавтологией («*near synonymy repetition*»), палиндромом (слово или фраза читается одинаково вперед и назад, как в «*And able was I ere I saw Elba*»), использованием не к месту иноязычных слов («*Thank you*» вместо «спасибо»), перестановкой букв в слове и других, отобранных из речи Ленехэна в «Улиссе». Тут же описание особенностей речи Ленехэна в «Улиссе» «прошивается» его сентенцией «*That takes a biscuit*» из «Двух рыцарей». Сенн допускает, что бисквиты крутились в мыслях голодного Ленехэна. В «Циклопах», замечает Сенн, присутствует такая деталь, как пустая жестяная коробка из-под бисквитов, а в «Поминках упоминаются «*bixed miscuits*». Сенн считает, что «*bis-cuit*» отсылает к нечто повторяемому, подобно затертой шутке, к чему он относит пародия, пастиш, передергивание или имитацию. Обычная съестная деталь, запоминаемая фраза из «Дублинцев», становится метафорой построения текста риторической вышивкой, поглощая («заглатывая») целый эпизод «Быки солнца». Сенн прямо говорит, отсылая к «Сиренам», что отклонение от угрюмой действительности путем логоделии, проявляемое в речи Ленехэма, свойственно людям, чья жизнь помотала (дословно: «*diversion (from grim reality) is one of the aims of a person like Lenehan who faces so many snubs and disappointments*»).

Обозначив вербальное событие, связанное с Ленехэном, цитатой из «Улисса» («*In the bakery line*»), создав предварительно атмосферу, очертив пространство целого Джойса и заинтересовав читателя, Сенн приступает к анализу «риторической вышивки». Он связывает ее пик с кодой в «Быках солнца», называя отклонения другой цитатой из «Улисса» («*highly diverting*»). Получается,

что подзаголовки в статье, составленные цитатами из Джойса, есть ключи, которые дает сам Джойс. Такая изысканность дарит Джойсу идеального читателя, каким, безусловно, является Фриц Сенн.

Свободно рассеивая найденную «риторическую вышивку» по разным эпизодам «Улисса», Сенн кругами возвращается к «Быкам солнца» как апофеозу использования данной техники, затрудняющей понимание. Он приводит пример: «Deshil Holles Eamus. Deshil Holles Eamus. Deshil Holles Eamus». Повтор слов по схеме «трижды три» Сенн соотносит с девятью месяцами беременности. Соплашаясь со Стюартом Гилбертом, Сенн поясняет, что первое слово – это ирландская лексема «deasil», указание направления на юг и направо, к солнцу; второе слово – название улицы; третье слово – латинский императив со значением «идти». Сложение трех слов (ирландское, английское и латинское) Сенн соотносит с латинской фразой «Introibo ad altare Dei», произнесенной Маллиганом (тем самым возвращая читателя к началу статьи для обобщения). Сенн приходит к заключению: микроскопические элементы возводят каркас джойсовского текста, а риторическая вышивка, или вторичное усложнение («secondary elaboration») размывает норму в усиливающих отклонениях.

В чем сила статьи Сенна? Прежде всего, он считает вербальное событие единицей текстового пространства Джойса. Одним ярким мазком (через «бисквит», невольно вызывающий ассоциацию с пирожным из Пруста) Сенн рассеивает вербальное событие по целому Джойсу, осмысляя «риторическую вышивку» как усложнение, исчерпавшее себя в «Быках солнца». Проблема ставится так, что она сама выводит на новаторство Джойса: вербальное событие в «риторической вышивке» сметает конвенциональное. Скрупулезное знание целого Джойса вызывает огромное уважение.

Выводы

Украинское джойсоведение развивается, интерес к Джойсу поддерживается, востребованы украинские переводы Джойса. Джойсоведам есть, чем поделиться с другими исследователями, которые поддержат в изучении фазового перехода Стерна-Джойса. И если общие усилия заменят имена в названии перехода, джойсоведение только выиграет, введя Джойса в мировой художественный дискурс с глубиной, почтением и бережностью, которые заслуживают тексты Джойса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобрикова Е. Н. Средства связности текста в литературе «потока сознания»: на материале романа Джеймса Джойса «Улисс»: дис. . канд. филол. наук: 10.02.19 / Е.Н. Бобрикова; Юж. федер. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2008. – 156 с.
2. Гончаренко Е.П. Проза Джеймса Джойса і проблема новаторства в англійському модернізмі початку ХХ століття: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Е.П. Гончаренко; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2001. – 21 с.
3. Гончаренко Е.П. Джеймс Джойс і художня система модернізму в творчості А. Жида 1890-1900 років / Е.П. Гончаренко // Питання літературознавства. – 2002. – Вип. 8. – С. 28-33.
4. Гончаренко Е.П. Життєва та творча «Одіссея» Джеймса Джойса (монографія) / Е.П. Гончаренко. – Дніпро: Наука і освіта, 2010. – 207 с.
5. Гончаренко Е.П. Сторінками українського Джойса (переклад та аналіз першого епізоду роману «Уліс» / Е.П. Гончаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2015. – Вип. 14. – С. 240-244.
6. Дельва О. В. Художній образ «маленької людини» у творах О'Генрі та Дж. Джойса : лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. . канд. філол. наук : 10.02.04 – «германські мови / О. В. Дельва; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2015. – 20 с.
7. Єфименко В.А. Дискурсивна характеристика потоку свідомості в англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 – «германські мови/ В.А. Єфименко»; КНУ ім. Т. Шевченка – К., 1997. – 16 с.
8. Краснящих А.П. Джеймс Джойс: специфика художественного мира и проблема творческого метода: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.П. Краснящих. - Днепропетровск, 1998. – 20 с.

9. Мітроусова Т.В. Наратологічні аспекти художньої еволюції Дж. Джойса: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 – «література зарубіжних країн» / Т.В. Мітроусова; Таврійський національний університет. – Сімферополь, 2011. – 18 с.
10. Падучева Е.В. Семантические исследования (семантика времени и вида в русском языке; семантика нарратива) / Е.В. Падучева. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
11. Столярова И.А. Лингвокреативные механизмы словосложения: На материале номинативных комплексов в романе Джеймса Джойса «Улисс»: дис. . канд. филол. наук: 10.02.04 – «германские языки» / И.А. Столярова; Самарский гос. пед. университет. – Самара, 2003. – 178 с.
12. Фоменко Е.Г. Языкотворчество Джеймса Джойса / Е.Г. Фоменко. – Запорожье: Классический приватный университет, 2014. – 180 с.
13. Фоменко Е.Г. Синергия Джеймса Джойса / Е.Г. Фоменко. – Запорожье: Классический приватный университет, 2016. – 204 с.
14. Attridge D. Joyce effects on language, Theory and History / D. Attridge. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 208 p.
15. Fludernik M. Erzähler und Figurenrede in James Joyces Ulysses: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz / M. Fludernik. – Graz, 1982. – 231 S.
16. Houston J.P. Joyce and Prose: An Exploration of the Language of Ulysses / J.P. Houston. – L. and Toronto: Associated University Press, 1989. – 195 p.
17. Senn, F. Joyce's Internal Translations / F. Senn // Грані сучасної лінгвістики (колективна монографія). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2014. – С. 116-131.
18. Senn, F. Logodaedalian bypaths: evading the obvious [Electronic Version] / F. Senn // Hypermedia Joyce Studies. – March 2015. – № 14. – Retrieved from <http://hjs.ff.cuni.cz/main/essays.php>.

Чалова Л. В.

*Федеральное государственное автономное
образовательное учреждение высшего образования
«Северный (Арктический) федеральный
университет имени М.В. Ломоносова»*

ЗАГОВОР – ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ МОДЕЛЬ МИРА

Язык всегда признавался самой яркой определяющей характеристикой этноса. Проблема «язык и культура», «язык и человек» была одной из центральных в языкознании XIX века. Однако в первой половине XX столетия она была оттеснена на второй план достижениями структурализма, и язык стал рассматриваться «в себе и для себя». Как справедливо отмечает Ю.К. Волошин, «многие десятилетия лингвисты изучали “человека молчавшего” (язык был как бы сам по себе, а человек – сам по себе). Осознание необходимости изучать язык и человека комплексно, т.е. “говорящего человека”, побудило исследователей уделить серьезное внимание всем аспектам этой сложной проблемы» [3, с. 20]. С этого времени начинаются попытки определения новой единицы ментальности. Применение антропоцентрического подхода при исследовании языковых единиц позволяет теоретически связать разнообразные моменты существования языка, которые при других подходах изучались изолированно или вообще исключались из области научного рассмотрения, что означает возникновение большого количества интегративных наук. Среди основных направлений современной лингвистики, развивающихся в рамках антропоцентрической парадигмы, мы можем назвать когнитивную лингвистику и лингвокультурологию.

В этой связи отечественная наука выделяет следующие задачи когнитивной лингвистики: разъяснение роли языка в познавательных процессах; создание модели представления языковых знаний в когнитивных процессах; определение способов репрезентации констант культуры в речи; описание строения системы универсальных концептов, организующих концептосферу;

формирование индивидуально-авторских языковых картин мира. Поскольку все эти задачи, так или иначе, связаны с ментальными процессами и оперированием единицами смысла, основным понятием и объектом исследования когнитивной лингвистики становится «концепт».

Развитие когнитивной лингвистики проходит во взаимодействии с лингвокультурологией. Обе науки, являясь продуктом антропоцентрической парадигмы современного языкознания, ориентированы на исследование человека и его языка, различаясь только подходом к рассмотрению данной проблемы. Когнитивную лингвистику интересует, прежде всего, как человек при помощи языка познает мир, какие сведения о мире становятся знанием, как они хранятся в человеческом сознании, и каким образом языковая способность позволяет их транслировать другим людям. В лингвокультурологии же «... все внимание уделяется человеку в культуре и его языку, здесь требуется дать ответы на многие вопросы, в числе которых следующие: каким видит человек мир, какова роль метафоры и символа в культуре, какова роль фразеологизмов, удерживающихся в языке веками, в репрезентации культуры, почему они так нужны человеку?» [6, с. 8].

Если язык является основой и одновременно продуктом культуры; именно в связи с этим в конце XX века ученые встали в тупик: в науке о человеке не было места самому главному – культуре. Так как в большинстве случаев человек имеет дело не с самим миром, а с его репрезентациями, то мир предстает перед ним сквозь призму культуры и языка народа, который видит этот мир. Поэтому в конце XX века в лингвистике стало возможным принять следующий постулат: язык теснейшим образом связан с культурой; он прорастает в нее, развивается в ней и выражает ее.

Содержание концепта испытывает влияние процессов стандартизации на коллективном уровне, т.к. национальный менталитет влияет на динамику формирования и развития концептов. «В то же время каждый конкретный человек вкладывает в концепт свои собственные уникальные характеристики и индивидуальные ассоциации, представления, переживания. В формировании концептов весьма велика роль субъектного начала, которое выполняет в концепте нестандартную функцию – является импульсом движения. Индивидуально-авторский концепт обладает еще и когнитивным статусом, его функция – быть носителем и одновременно способом передачи смысла, хранить знания о мире» [9, с. 6]. «Слово-ключ «открывает» для человека концепт как единицу мыслительной деятельности и делает возможным воспользоваться им в мыслительной деятельности» [2, с. 16]. Когнитивная лингвистика исследует концепты через значения языковых единиц, поскольку «значение слова представляет общеизвестную и коммуникативно-значимую составляющую концепта» [7, с. 18].

В рамках когнитивной науки предлагается множество способов анализа и описания структуры концептов. В настоящем исследовании мы составляем гипотетическую модель концепта *добро/goodness*, функционирующую в английских заговорных текстах. Семантическая природа английского заговорного текста имеет особую характерную формулу, которой приписывались магическая сила, способная вызвать желаемое состояние. «Заговоры относятся к так называемым «малым жанрам»; они, как правило, имеют небольшой объем и зафиксированы в письменной форме. Не вызывает сомнения их первоначальное функционирование в устной традиции и их постоянная актуализация при произнесении. Заговоры обнаруживают значительную близость с другими литературными жанрами, хотя и обладают рядом специфических черт» [10, с. 82]. В частности, заговор отличается и от молитвы, имеющей скорее профилактическую цель – предотвратить несчастье, угрожающее ее исполнителю, и от медицинской литературы, содержащей рецепты избавления от недугов. Двойственная природа заговора выражается в его одновременной принадлежности двум сферам – народному творчеству (фольклору) и институционализированным в мифопоэтической модели мира действиям (ритуалу), причем языковое воплощение оказывается как формой проявления действия, так и самим действием. Рукописи, содержащие заговоры, датируются IX–XII вв. «Однако есть все основания предполагать, что данные тексты передавались устным путем задолго до того, как они были зафиксированы в письменном виде» [11, с. 112]. Об этом говорит ритмическая структура и рифмованная форма основного текста заговора, облегчающая запоминание и устную передачу. Отличительной чертой английских заговоров является то, что они довольно пространны (более 60 строк) и напоминают поэмы. Важная их особенность в том, что они

составляют вербальную часть ритуала, описание которого всегда дается в развернутом виде (см., например, исследования А. Keith [13]). Английские заговоры условно делятся на три группы в зависимости от соотношения вербального и невербального компонентов: а) невербальная часть отсутствует полностью; б) невербальная часть минимальна; в) обе части равноправны. Очевидно, это особый класс текстов с явной прагматической направленностью, реализующейся в установке магического воздействия на объект при помощи словесных формул.

Иными словами, наблюдается совпадение плана содержания и плана выражения. Признавая близость заговора к фольклору и ритуалу, не следует упускать из вида его своеобразие. В отличие от других фольклорных жанров заговор не включен в календарный или жизненный цикл. В отличие от ритуала он не предполагает раз и навсегда установленной процедуры, ведущей к благотворным для субъекта последствиям. Тезис о двойной природе заговора, магической по своей сути и поэтической в методологическом отношении, можно сформулировать и по-другому: «функциональная эстетика поэзии продуцирует магию при помощи ритма и риторики заговора. Поэтические и лингвистические элементы служат для манифестации особого типа магического мышления. Ритуал и поэзия совместными усилиями способствует созданию определенного мировоззрения, в котором реализуются магические интенции» [12, с. 177]. Специфика заговора, рассчитанного на одновременное произнесение текста и совершение магической процедуры, заключается в «реальной действительности слова, то есть вербальный и операциональный элементы эквивалентны, а сам заговор можно трактовать как воплощение категории перформативности» [14, с. 139–140]. Прагматика определяет основную черту заговора – глобальный детерминизм, «согласно которому сверхъестественные силы, природа и человек рассматриваются как некое непрерывное поле разносторонних взаимодействий и объектов магического воздействия» [15, с. 279–280]. Главная задача заговора – исполнение желаемого, такое решение выполнимо лишь при мобилизации всех средств.

Древнеанглийские заговоры отражают гетерогенную и нестабильную ситуацию смены двух мировоззрений (язычества с христианством). Несмотря на очевидную христианизацию (обращение к Христу, Богородице, апостолам, вкрапления молитв на латыни), древнеанглийские заговоры представляют собой литературные памятники, отражающие мифопоэтическую модель мира, для которой характерна неразрывность пространства и времени. Что касается стандартной формы поэтических произведений, то «германская традиция английской поэзии и форма связана с аллитерационным стихом, придающим тексту особую интонационную выразительность» [8, с. 17]. Исследование 8 текстов английских благопожеланий свидетельствует о том, что пространственным ориентиром для человека выступает Земля, которая одновременно служит ему и местом обитания (*Earth*), и местом работы (*land*). Магические тексты произносились на территории родной земли, придающей человеку силу и могущество, а также уверенность в победе над болезнями. Лексема *Earth* олицетворяет дом человека; место, где он чувствует себя защищенным от всего плохого; место, которое даёт ему огромные возможности для борьбы с болезнями. Люди использовали различные предметы домашнего обихода, набирались целительных сил у трав, что произрастает на их земельных наделах. Капитализация лексемы *Earth* в английских текстах указывает на уважительное отношение человека к своей земле. В некоторых предписаниях прослеживается непосредственный контакт человека с землей: *Take some Earth. – Взять немного земли.* Земле преклоняются, в ее силу верят, ей молятся: *Earth I pray. – Земле молюсь.* *Earth avails against every spirit. – Земля защищает меня от всего дурного.* Прочтение магических текстов всегда было нацелено на избавление от всего плохого, поэтому немаловажную роль играло время произнесения заговора. Синтаксический анализ заговорных текстов позволяет сделать вывод о том, что темпоральный комплекс английской лексики не очень велик. Среди многообразия английских текстов благопожелания встречаются указания на время только в заговоре «Для плодородия почвы»: «*At night, before dawn*»; «*Before sunset*». Движение солнца выступает здесь временным ориентиром. Так, в предписании говорится, что готовить смесь из трав нужно в час перед рассветом, а проговаривать заговорный текст рекомендуется до захода солнца.

Сопоставительный анализ понятийной составляющей концепта *добро/goodness* в русской и английской языковых картинах мира вызвано методологической необходимостью, так как значимый

компонент концепта выявляется исключительно на фоне сопоставления с концептосферой другой культуры. Как правило, национально-культурное своеобразие концепта как единицы ментальности народа выявляется при сопоставительном изучении родственных концептов разных народов. В качестве объекта сравнения выбрана английская ЯМК (языковая картина мира), что обусловлено рядом причин. Во-первых, сравнивая философскую категорию сознания русского и английского народов, мы опираемся на давнюю традицию русской философской мысли противостояния славянофильства и западничества. Во-вторых, сравнение с языковой культурой славянской группы явилось бы не столь эффективным из-за сильного взаимодействия этнических характеристик. И, наконец, формирование концепта *добро/goodness* всегда связано с религиозностью народа. Национальная специфика проявляется во фразеологических единицах, поговорках, пословицах. Приведем некоторые примеры, описывающие особенности восприятия добра разными культурами. Согласно английской традиции, *goodness* ассоциируется с внешним эффектом: *A fair face may hide a foul heart* (За прекрасной внешностью может скрываться низкая душа); *Beauty is but skin-deep* (Красота недолговечна); *Good clothes open all doors* (По одежке встречают). Следует отметить, что вторая часть русской пословицы – по уму провожают – в английском не семантизируется. *God Heavens!* (О, Господи!) *To be on good terms with smb* (Быть в хороших отношениях с кем-л). В целом, прагматика употребления данных единиц в обоих языках совпадает, семантическое отличие заключается лишь в том, что в картине англоязычного мира *добро* не связывается с качествами души (ср. с рус. *от всей души, порыв души, добрая душа*). Так, русской пословице *глаза – зеркало души* соответствует английская: *The face is index of the mind*. «Что касается символики цветообозначений, то белый является когнитивным признаком добра, черный – зла. Данное явление прослеживается в обоих языках» [1, с. 56]. *To do sth by black door* (Через черный ход, незаконно); *White hope* (надежда команды); *White lie* (Ложь во спасение). Однако в русском языковом сознании цветовой представление тесно связано с религиозной семантикой. Противопоставление Бога и черта, добра и зла, белого и черного – антонимы, создаваемые языком по одной ментальной схеме восприятия 'плохого' и 'хорошего'. О том, насколько важное место в русской ЯМК занимает концепт БОГ, свидетельствует большое количество пословиц и поговорок с лексическим компонентом *Бог*. Не так много ментальных смыслов, связанных с идеей Бога можно обнаружить в сознании английского народа. *Early to bed, early to rise makes a man healthy, wealthy and wise* (Кто рано встает, тому Бог подает); *Caution is the parent of safety* (Береженого Бог бережет).

В результате обследования текстов установлено следующее.

1. На основе сопоставительного анализа фрагментов русской и английской ЯМК установлено различное понимание концепта *добро/goodness* в обеих культурах. Для русской ментальности национально значимо то, что «христианство привносит ориентацию на личную добродетель и выдает ее за общечеловеческую» [5, с. 14]. Важнейшей жизненной установкой англичан является стремление к достижению успеха и материального благосостояния.

2. Анализ английских заговорных текстов приводит к выводу о высокой установке на достижение искомого состояния, исполнение желаемого. Главная функция заговора – защитить себя и свой дом от действия нечистой силы, от многочисленных разновидностей зла. Поэтому в заговорном тексте играют важную роль указание на время и место произнесения заговора, а также осуществление всех предписываемых человеку действий.

3. В результате моделирования концепта *добро/goodness* установлено, что доминирующим компонентом его структуры является ядро. Его понятийная составляющая (46,2% лексем) – абстрактная этническая категория, объединяющая благотворные поступки и слова человека, направленные на выздоровление, избавление от всего плохого. Использование целебных трав, магических заговорных формул, а также обращение к Богу, молитвы – непосредственные признаки доброй воли говорящего. Добро в английском заговоре – предельно обобщенное ценностное представление о нравственном идеале, соотносимое с символикой благотворных действий. Кроме того, в гипотетической модели концепта *добро/goodness* периферийную зону занимают образная (36,7%) и ценностная (17,1%) составляющие.

В большинстве научно-исследовательских работ, написанных в русле лингвоконцептологии, процедура концептуального анализа, в соответствии со сложившейся традицией, ограничивается

изучением типичной языковой репрезентации определенного концепта на основе данных толковых словарей, словарей синонимов, антонимов, паремий, а также построением его структурной модели, где имеют место ядерные и периферийные компоненты. Следует, однако, заметить, что не только языковые репрезентации имеют ценность при изучении конкретного концепта, но и те, которые существуют в сознании конкретных носителей рассматриваемых языков и культур. «Источниками данных о таких индивидуальных импликациях, связанных с исследуемым концептом, безусловно, могут послужить произведения художественной литературы того или иного исторического периода» [4, с. 92]. Наличие образцов индивидуально-авторских концептов помогает установить связь между языковыми значениями типичных способов вербализации определенного концепта и смыслами, которые кодируются в этих языковых репрезентациях конкретными авторами в своих произведениях. Здесь предпринята попытка вписать проблему индивидуально-авторского концепта в более широкий научный контекст, а именно показать элементы идиостиля английского заговора как несущего индивидуальный творческий и психологический, национально-языковой и общекультурный компоненты.

Концептуальные исследования выходят за рамки собственно лингвистического, они проводятся на стыке с мифологией, фольклором, психологией, философией, так как значение индивидуально-авторских концептов не может быть адекватно описано без обращения к лингвокультурным составляющим. От их правильного определения зависит эквивалентность восприятия, перевод, поиск подлинно авторского замысла, а в итоге – полноценное освоение инокультурной среды.

Исследование индивидуально-авторских концептов художественных текстов различных жанров служит основой для продуктивного и практического анализа любого оригинального текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белобородова И.В. Концепт «цвет» в лингвокультурологическом аспекте: Автореф. дисс. ...к. филол. наук. Таганрог, 2000.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов, 2002.
3. Волошин Ю.К. Общий американский сленг: состав, деривация и функция (лингвокультурологический аспект): монография. Краснодар, 2000.
4. Греция С.С. Индивидуальные импликации концепта REVENGE/МЕСТЬ в английском языке (на материале романов И. Макьюзна «Искупление», «Амстердам») //Вест. Моск. Ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2012. №4.
5. Колесов В.В. Ментальные характеристики русского слова в языке и философской интуиции мира // Язык и этнический менталитет: Сборник научных трудов. Петрозаводск, 1995.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М., 2001.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999.
9. Чалова Л.В. Англосаксонская литература. Архангельск, 2009.
10. Чалова Л.В. Индивидуально-авторский концепт в художественном тексте: монография. Сев. (Арктич.) федер. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Архангельск: ИД САФУ, 2014.
11. Heian B., Talberg O. On the Move. Discover Britain. Oslo, 1994.
12. Hoggart R. The Uses of Literacy. Harmondsworth: Penguin, 1990.
13. Weston L.M.C. The Language of Magic in Two Old English Metrical Charms // Neuphilologische Mitteilungen. 1985. Bd. 86.
14. Keith A. Meaning and speech Acts. URL: <http://www.arts.monash.edu.au/ling> (дата обращения: 26.02.2017).
15. Shook L.K. Notes on OE Charms // Modern Language Notes. Vol. LV. 1940.
16. Spamer J.B. The Old English Bee Charm: An Explication// Journal of Indo-European Studies. 2001.

ОСОБЛИВОСТІ ІДЮСТИЛЮ ТА НОВАТОРСТВА В. СКОТТА У РОМАНІ «IVANHOE»

Ідіюстіль письменника чи поета завжди був у центрі уваги літературознавців та мовознавців. Ідіюстіль шотландського письменника Вальтера Скотта як романіста взагалі був новаторським за часів життя письменника. Згідно із старою традицією, роман неодмінно повинен бути побудований на любовній інтризі. Це правило суворо дотримувалося в XVIII ст. і повністю перейшло у XIX ст. [4, с. 300]. В. Скотт вчинив інакше. Щоб якомога точніше відтворити характер політичних діячів, він звільнив їх від придуманої любовної інтриги і передав її вигаданим героям. Історична точність була дотримана, але разом з тим збережена і обов'язкова романічна інтрига.

Творчість та ідіюстіль В. Скотта досліджували М. Бахтін, А. Вельський, В. Реїзов, С. Орлов, Т. Пожар, Х. Персон, Д. Дайчес та ін. Але питання про ідіюстіль письменника саме у романі «Ivanhoe» у вітчизняному літературознавстві та мовознавстві докладно не досліджувалось, що й зумовило актуальність теми статті.

Метою даної статті є дослідити особливості ідіюстилю та новаторство В. Скотта на матеріалі роману «Ivanhoe».

Основу художнього методу В. Скотта становить романтизм. Роман «Ivanhoe» В. Скотта сильно відрізняється від творів сучасників письменника і навіть тих з них, хто належав до тієї ж школи романтизму, що й він. Роман «Ivanhoe» був написаний В. Скоттом в період найбільшого розквіту його майстерності. Запозичивши багато чого з «готичного» роману, В. Скотт переосмислив традиції. Герой-режисер і «глибокий сюжет», які в «готичному» романі порушували інтерес або страх, у В. Скотта служать іншим цілям і набувають філософсько-історичного значення. У його творчості історія завжди тісно пов'язана з пейзажем, що не стільки пестить око чіткістю ліній і м'якістю колориту, скільки діє на уяву, викликаючи у глядача ряд асоціацій. Ця здатність «романтичного» пейзажу занурює глядача в меланхолійну задумливість, викликає в ньому ланцюг образів і роздумів філософського та історичного характеру [2, с. 69].

У романі оповідач безликий, але, незважаючи на це, він постійно присутній в оповіді й грає в ньому істотну роль, передаючи минуле. Крім того, оповідач служить сполучною ланкою між старовиною і сучасністю. Це не учасник подій, оскільки події занадто далеко відстоять по часу, він, так само, як і читач – спадкоємець тих подій, але при цьому ще й хранитель живий спадкоємності. У романі «Ivanhoe» В. Скотт декількома передмовами, серією поступових підступів до оповіді прагне привести читача в безпосереднє зіткнення з віддаленим минулим. Відтворюючи минуле, В. Скотт уникає паралелей із сьогоденням, не користується аналогіями, натяками і метафорами, які могли б перетворити історію на карнавальну вбрану сучасність [1, с. 140].

У В. Скотта часто в центрі сюжетної лінії, яка розгортається на тлі якихось великих історичних подій, стоїть досить умовно описана любовна пара, але життя закоханих прямо пов'язане і залежить від історичних подій. У романі «Ivanhoe» така пара – це сам Айвенго і леді Ровена, представниця одного з найдавніших саксонських родів. Сюжет побудований на пригодах Айвенго – сина англосаксонського тана. Доля Вільфріда Айвенго, англосакса, що став прихильником норманського короля Ричарда Левого Серця і покликаного, таким чином, служити примиренню минулого і сьогодення своєї країни, вирішується на строкатому і різноманітному тлі суспільного життя Англії XII століття.

Фігура Айвенго – головного героя – досить бліда, і навіть більше схожа за характером і настроєм на людину XIX ст. Те ж саме можна сказати і про головну героїню – леді Ровену. Однак для В. Скотта головним було дотримання характерної для всієї його творчості умови – залежність долі Айвенго від тих історичних подій, учасником або свідком яких він так чи інакше опинився:

He was unable for sometime to recall exactly to memory the circumstances which had preceded his fall in the lists, or to make out any connected chain of the events in which he had been engaged upon the

yesterday. A sense of wounds and injury, joined to great weakness and exhaustion, was mingled with the recollection of blows dealt and received, of steeds rushing upon each other, overthrowing and overthrown — of shouts and clashing of arms, and all the heady tumult of a confused fight [7].

Примиренням старого і нового, синтезу якихось позитивних якостей того й іншого служать в романі образи Ровени та Айвенго – молодого покоління старої англосаксонської знаті, які в силу своєї молодості можуть прийняти те, що заперечується їх предками. Так, Айвенго вірно служить королю, а Ровена готова на все, щоб врятувати чесне ім'я коханого [4, с. 107].

В. Скотт у романі розробляє проблему зіткнення місцевого та загальнодержавного, патріархальності і прогресу. Нормани в цю епоху в Англії ще не злилися з англосаксами, і англосаксонська стара еліта та нові норманські барони постійно ворогують між собою. Простий народ однаково піддається утискам і тими, і іншими, але в силу патріархальної звички і національної ознаки схиляється до англосаксонських феодалів і підтримує їх.

У романі народ займає, можна сказати, центральне місце – ми бачимо чимало персонажів з народу, найбільш помітним, історично відомим і знаковим з яких є Робін Гуд; у романі він носить саксонське ім'я йомена Локслея.

Поетичні пейзажі роману, ліричні описи, подробиці побуту – все це пройняте духом історії і створює додатковий історичний фон. Деталі побуту, дані ніби побіжно, занурюють читача в описувану епоху. Для досягнення ще більшої достовірності В. Скотт використовує в романі свій улюблений прийом, при якому головні дійові особи представляються читачеві ніби ненароком, в буденному уявленні, а історичні особи – ще й «інкогніто» [6, с. 85].

В. Скотт не ідеалізує середньовіччя, він зображує і тьшові його боки: свавілля феодалів і королівської влади, безкарність тамплієрів, які розбагатіли на грабежах в Святій землі і на лихварстві в Європі, церковних ієрархів, що володіють величезною владою, безправ'я євреїв (що яскраво ілюструється епізодом з викраденням єврейки Ревекки і знущаннями над її батьком з метою відібрати у нього гроші), рабство і жорстоке гноблення народу, міжусобиці баронів. В. Скотт вкладає в образи раба-свинопаса Гурта і блазня Вамби народну мудрість і народний гумор – щоб за допомогою цих плебеїв дати справжню, народну історичну картину епохи. Благородні панове в романі не настільки яскраво відображають і уособлюють свою епоху, як народ, такі от плебеї, які стоять в самому низу соціальних сходів – блазень, раб і єврейська дівчина, стрілки Робін Гуда, бродячі ченці. Благородні пани показані по-різному, і кожен у своїй мірі відображає те чи інші прояви і епохи, і свого класу. Очевидно, що В. Скотт більше симпатизує не «переможцям», норманським баронам, а «переможеним», саксонським танам. Але при цьому і автор, і читач разом з ним захоплюються Ричардом Левове Серце, і навіть негідник-тамплієр теж викликає певні симпатії, будучи яскраво вираженим типом романтичного лиходія [6, с. 108].

Народ у романі виступає носієм національних традицій, вирішує результат боротьби короля з непокірними феодалами, очолюваними принцом Джоном. Підтримка короля народом проти феодалів було в ті часи явищем природним – для народу влада короля була священною, даною Богом, і в короля полягала справедливість, його суд був рівним для всіх – і для раба, і для феодала. Народ не залишав надії на приборкання феодалів, представлених у романі у непривабливих образах норманських баронів. Можна сказати, що в їх особі автор зобразив цілу портретну галерею гвалтівників, хижаків і експлуататорів. Кровожерливий і тупий Фрон де Беф:

Sir Reginald Front-de-Boeuf, with his noble and knightly allies and confederates, receive no defiance sat the hands of slaves, bondsmen, or fugitives [7];

авантюрист і насильник де Буагільбер носить на плащі хрест лицаря-ченця і каже:

«May my arms be reversed, and my name dishonoured,» said Briande Bois-Guilbert, «if thou shalt have reason to complain of me! Many a law, many a commandment have I broken, but my word never» [7].

Та й прелати теж не надто привабливі, особливо абат Еймер з його абсолютно недоречною для служителя церкви любов'ю до розкоші і спастоловства:

«Conclamatum est, poculatum est,» said Prior Aymer; «we have drunk and we have shouted, - it were time we left our wine flagons» [7].

Але при цьому В. Скотт не надто привабливо зображує і англосаксонських танів. Вони тупуваті й обмежені, і якщо в образах норманських баронів автор засуджує насильство і хижацтво, то в

образах англосаксонських танів він засуджує патріархальну консервативність, дрібязковість, недоречну й непотрібну вірність відживаючої старовини:

The Saxons seem to have designated a class of military attendants, sometimes free, sometimes bondsmen, but always ranking above an ordinary domestic, whether in the royal household or in those of the aldermen and thames [7].

Таким чином, дослідивши праці М.Бахтіна [5, с. 85], В.Малкіної [3, с. 89] та Н. Тамарченко [1, с. 16] та сам роман, ми виділили основні риси ідіостилу В. Скотта у романі «Ivanhoe»:

- поєднання історії та особистого життя;
- подолання замкненості минулого і досягнення повноти часу (тобто в теперішньому живе минуле як таке, а не спогад про нього);
- герої є одночасно персонажами історичних, героїчних, сімейних, любовних сюжетів;
- герої опиняються перед складним життєвим вибором, інтуїтивно роблячи який, вони приймають найкращі рішення з точки зору етики, боргу, честі і моралі;
- роман забезпечений докладним описом історичної епохи для читача, щоб він краще зміг вникнути в ситуацію;
- тема війни та кохання;
- авантюризм роману;
- зв'язок долі і позиції головного героя з мінливою історичною ситуацією;
- наявність персонажів, протиставлених один одному, як представників різних соціально-історичних і культурно-історичних сил.

На нашу думку, ця модель є досить вдалою, тому що заснована на досить великій теоретичній базі і охоплює всі найбільш значущі точки зору. Крім того, всі запропоновані елементи присутні і розкриті В. Скоттом у досліджуваному романі в повній мірі.

Перспективою подальшого дослідження може бути докладний аналіз системи персонажів цього роману, що буде ілюстрацією до запропонованої нами моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальтер Скотт. Создание Исторического Романа. - Режим доступу: <http://miro101.ru/index.php/literatura/70-romantizm/302-valter-skott-sozdanie-istoricheskogo-romana>
2. Дайчес Д. Сэр Вальтер Скотт и его мир / Д. Дайчес. – М.: Радуга, 1987. – 173 с.
3. Жирмунский В. М. Проблема жанра. Историческая эволюция жанра : (курс лекций) / В.М. Жирмунский // — СПб.: Санкт-Петербургский университет, 1996. – С. 369-403.
4. Колодинская Е.В. Историческое прошлое как предмет высказывания: современная англоязычная проза и постмодернистская историография: Автореф. дис... канд. филол. наук. - Москва, 2004.- 27 с.
5. Левкович Я. Л. Историческая повесть / Я. Л. Левкович // Русская повесть XIX века: История и проблематика жанра. – Л.: Наука, 1973. – С. 108 – 134.
6. Сорокин Ю. Исторический жанр в прозе 30-х годов XIX века / Ю. Сорокин // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ / М., 1947. — С. 65—246.
7. Scott W. Ivanhoe – Режим доступу: <http://www.humanitiesweb.org/spa/lcp/ID/23897/c/503>

Шарова Т. М., Міюц А. С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЗОБРАЖЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПРАВДИ У ТВОРАХ І. МАСЛОВА

Будь-які зміни у світоглядному дискурсі, які усвідомлюються в контексті деконструкції традиційного коду, завжди знаходять своє вираження через життєві реалії. Не випадково проблема життєвої правди у художньому світі світу набуває все більшого значення – під впливом сучасних

філософських ідей світ часто розглядається як розсіяний текст, а художній твір виходить за межі літератури, поєднуючи в собі різні галузі людського знання. З цього погляду яскравим прикладом є реалістичне відтворення життєвої правди у творах Івана Степановича Маслова (1939-2015).

Біографічна проза І. Маслова в такому аспекті ще не була предметом системних досліджень в українському літературознавстві, а серед невеликої кількості розвідок учених, які звертались до вивчення художньої творчості письменника та організації його творів, слід назвати праці М. Ільницького, М. Шаповала, В. Брюггена, К. Гордієнка, А. Гуторова, Г. Гельфандейна та ін.

Художня спадщина Івана Маслова осмислювалася науковцями переважно у трьох напрямках:

1. Аналіз окремих творів (Ю. Шовкопляс, В. Дрозд, А. Гуторов, А. Ярещенко, В. Лихоносов);
2. Інтерпретація основних проблем масловського художнього світу (А. Гуторов, О. Ковалевський, М. Артамонов, В. Милюха, Т. Шарова);
3. Зіставлення творчості автора з творчістю інших авторів (М. Ільницький, М. Шаповал, В. Брюгген, А. Пінчук, П. Краснов, В. Молчанов).

Твори І. Маслова наповнені переможною силою правдивого слова, через його спогади дитинства проходить сумна нота підступництва, брехні, ошуканості. На той час коли люди вірили владі, вона їх використовувала, влада залишала свій народ голодувати й мерзнути, переконуючи, що ці муки не лише простих людей, що страждають всі. Влада використовувала народ, його працю для своєї користі, не залишала вибору, жорстоко карала за супротив. Іван Маслов подає тогочасне життя, тим самим наголошуючи на руйнівній силі довіри простого народу до вищих кіл суспільства. Письменник викриває брехню, засуджує її, але не може з цим боротися лише словом.

Прочитавши твори І. Маслова можна виокремити головну конфліктну колізію творів – правда життя. У творах немає віри, відчуття свята, відчуття того, що все складеться добре, нагнітає почуття сильного нав'язування, розуміння того, що народ довели. Сам І. Маслов зазначає, що своїм словом намагається кинути світло на актуальні проблеми сучасності, щоб залишити правду, яку так ретельно приховували у ті часи й у деякій мірі приховують зараз. Він пише, щоб залишити словом просвіт. Підіймаючи тему правди і відчуваючи розуміння та підтримку – митцем викривається актуальність творів.

Тема села була близькою майже для всіх письменників та поетів української літератури. Вона червоною стрічкою пролягла у творчості великого українського поета та художника Тараса Григоровича Шевченка. Земля стала мрією літературних героїв Панаса Мирного, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського, Михайла Стельмаха. Любов до землі лежить в основі багатьох творів Олександра Довженка.

Селянську тему в українській літературі продовжив своєю творчістю І. Маслов. Він залишається вірним своїй темі: його хвилюють долі земляків, трударів Слобожанщини, яким випало пройти нелегкими шляхами життя: "Письменник – це не тільки і не стільки покладене на рядок слово, це, в першу чергу, глибоке, ніжне відчуття життя, здатність до невпинного морального пошуку" [3, с. 1].

Дуже влучно з цього приводу висловився сам І. Маслов: "... правда і міра самореалізації письменника перебувають у прямому зв'язку і взаємозалежності одне від одного. І саме правда дозволяє повнокровно реалізуватися письменникові, являючи одночасно й істинну сутність його душі і природу світу, який оточує митця і є правдою його особистості. Виявити цю правду і сказати про неї світові було нелегко" [7, с. 125].

Дослідник творчості І. Маслова А. Кудравець захоплюється вмінням автора точно змалювати особливості сільського побуту та краси природи: "Творчій манері автора притаманний образний опис сільського побуту, невичерпних багатств і краси, широкі російських просторів. Іван Маслов добре знає дрібні подробиці повсякденного селянського побуту перших повоєнних років, любить природу не взагалі, а кожну травинку, дерево, квітку" [5, с. 15].

Сільське життя у І. Маслова не позбавлене ідеалізації, навмисної, бо вона є джерелом вічних цінностей: материнської любові, батьківського дому, зцілюючої природи, хліба та привітного ставлення до людей. І. Маслов дивиться прямо і чесно на сьогодинське життя, некон'юктурно оцінює його перспективи. І читає, можливо, прислухається до його голосу, до його болів і сумнівів, його людської і письменницької певності та наснаги. Краці твори І. Маслова присвячені теперішньому

важкому життю села: романи "Рій", "Задовго до прильоту жайворонків", повісті "Мед Білого угору", "Вінцеве коло", "Мар'я", "Заручини", "Качечка", "Терпіння", а також цикли оповідань.

Війна та перші важкі роки після неї складають основний зміст творів І. Маслова, в центрі їх – село Тернова з нелегким селянським побутом 40-х рр. XX ст., з нелегкими долями людей. Про соціальний і психологічний досвід воєнного покоління П. Білоус зазначав: "Ми не боялися трагедій, ми писали про людину, що опинилася в нелюдських обставинах. Ми шукали в ній сили переборення самої себе і в жорстокі дні шукали добро і пробували уявити майбутнє" [1, с. 7].

В. Дрозд свого часу про твори І. Маслова зазначав: "Біографія комуніста Луконіна – не лише героїчне минуле, це і нинішній день, бо зроблене ним – безсмертне, продовжене його дітьми, онуками, новими поколіннями борців за щастя народне. Думка ця добре простежується в повісті" [2, с. 475]. В. Романовський так оцінює образ головного персонажа: "... у повісті "Білий цвіт терну" письменник ставить у центрі подій людину, рівняє на неї своїх героїв, рівняється і сам" [8, с. 5].

У повісті повісті "Білий цвіт терну" І. Маслов зумів з'єднати два літературні жанри – документальну і художню прозу. Повість захоплює, з кожною сторінкою розкриваються все нові й нові цікаві факти з життя села Тернівка, долі людей, у свідомості яких назріває класове розуміння подій, що відбуваються. Автор добре знає, про що розповідає в повісті, він говорить, що описані ним події відбулися в його рідному селі, з близькими йому людьми, яких він добре знає.

Характерів тут майже немає, важко в цьому не погодитись із В. Дроздом, є добре продумані персонажні схеми, герої повністю реалізуються своєю соціальною функцією, і якщо це "свої" – голова, тракторист, партизан, то вони ідеальні у всіх своїх якостях, якщо "чужі" – вороги колективізації, білі офіцери, віруючі, те нема про них що і казати – у них немає і не може бути будь-яких людських рис та якостей.

Ось позитивна героїня Лена Лимар іде в засніжений ліс виручати синочка Вовку, узявши про всякий випадок німецького кинджала. Там відбувається її зустріч з поліцаєм Сьомкою Лушнюю. Поліцай освідчується їй у коханні, обіцяє їй гарне життя, але в цьому самому місці: "Він кинувся до неї, рванув кофтинку. Квіти звіробою розсипались по снігу. Лена упала на спину, відчула, що задихається, намагаючись піднятися, уперлась руками у сніг. Наче обнімаючи Сьомку, підняла руки, і, зібравши усі сили, загнала кинджал йому в спину" [6, с. 277-278].

Газета "Літературна Україна" більш м'яко прокоментувала першу повість І. Маслова: "У повісті помітна була фрагментарність, не всі образи вдалися авторові, відчувався брак літературного досвіду, – зате – і це найголовніше – були неабиякий талант, свіжість світобачення, справжня, а не задекларована, як це подекуди трапляється, громадян кисть письменника" [2, с. 4]. З цієї першої повісті й починається перехід прози І. Маслова у іншу літературну якість.

О. Ковалевський вбачає в книгах І. Маслова одну цікаву особливість: "... опис конкретних життєвих фактів, реалістична приземленість картин переплітається у нього з романтичним натхненням, одухотвореністю й піднесенням авторського почуття. За цим рядом прикмет його твори можна віднести до так званої ліричної прози. Природа є органічною частиною художнього світу, в якому живуть його герої" [4, с. 136].

Отже, проза І. Маслова – густа, соковита, пропахла землею, весняною вологістю. Він любить людей, природу, кожен травинку. Із прадідівського кореня перейшло у світлі витоки його творчості усе безмежжя українського степу, гарячого сонця серед полів, ласкавої, теплої річкової хвилі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. Індивідуальний стиль письменника / П. Білоус // Українська мова та література. – 2002. – №44. – С. 3-7.
2. Дрозд В. Вогонь життя / В. Дрозд // Літературна Україна. – 1978. – 30 вересня. – С. 475.
3. Дрозд В. Спосібність к неустанному нравственному поиску / В. Дрозд. – Рукопис. – 4 с.
4. Ковалевський О. Дар пророчий. Про "Вибране" І. Маслова / О. Ковалевський // Слобожанщина. – № 3-4. – С. 136.
5. Кудравец А. Проза Івана Маслова – это серьезная земная проза / А. Кудравец // Панорама. – 1999. – №42. – С. 15-17.
6. Маслов И.С. Избранное / И.С. Маслов / Художник-оформитель И.И. Яхин. – Х. : Прапор, 2002. – Т. 3. – 2002. – 528 с.

7. Маслов І. Гуманізм правди / І. Маслов // Слобожанщина. – 1995. – № 1. – С. 123–139.
8. Романовський В. Тепло рідної землі / В. Романовський // Ленінська зміна. – 1984. – 7 червня. – С. 5.

Шарова Т.М., Припечко О.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВОЄННА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ В. БОНДАРЯ

Великий подвиг захисників і визволителів нашої держави назавжди збережеться в пам'яті українського народу. Велика Вітчизняна війна була визначною подією в житті народу, яка вплинула на його подальшу історичну долю. Тому суспільна свідомість, зокрема і література, з часом все глибше відчувала, осмислювала непересічність її проявів, її духовного досвіду.

Героїчна участь письменників України на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу збільшувала бойову енергію народу, зміцнювала його волю до боротьби. У роки війни письменники України були з народом на найрізноманітніших ділянках його праці. Їх голос лунав на всіх шляхах і роздоріжжях війни. Робота в редакціях газет, виїзди до військових частин і на передову участь у підпільній боротьбі на окупованій території, у рейдах партизанських загонів – уже цей далеко не повний перелік дає уявлення про масштаб і розмах письменницької участі у війні.

Українська воєнна проза представлена сьогодні десятками першорядних творів, іменами визначних майстрів слова (П. Загребельний, О. Гончар, М. Вінграновський та ін.).

Дискусійний характер феномена шістдесятництва залишає багато питань, які потребують точнішої і вичерпнішої відповіді, вивчення його витоків і наслідків. Постать Василя Бондаря (1923–1969 р.) як талановитого, непересічного письменника заслуговує на пильнішу увагу. Протягом багатьох років його творчість привертала особливу увагу критиків та літературознавців. Серед літературних студій, щодо творчості Василя Бондаря, можна назвати праці Г. Сивоконя, М. Ільницького, М. Жулинського, В. Дончика, В. Дяченка, Г. Штоня та ін.

Звертаючись до воєнної тематики, В. Бондар шукав відповіді на питання, які хвилюють суспільство й сьогодні, ставив неминущі моральні проблеми:

- зростаючої цінності особистості й необхідності самопожертви;
- героїзму як переборення жорстоких, безвихідних обставин і як переборення самого себе, власного безсилля, бажання компромісу;
- моральної свободи й обов'язку;
- формування героїчного характеру і його розвитку у мирні дні, спадкоємності героїзму;
- джерел масового, всенародного подвигу, зокрема мирних людей, які лишалися поза фронтовими лавами;
- громадянської мужності у прийнятті рішення і відповідальність за солдатські життя, за марність і немарність жертв.

Розлога й загалом добре збережена поезія та художня проза В. Бондаря дозволяє отримати об'єктивне уявлення про світоглядні цінності, художньо-естетичні уподобання митця, його творчу індивідуальність. Твори письменника оприлюднювались неодноразово, однак до сьогодні об'єктом спеціального комплексного літературознавчого дослідження вони ще не були.

Автобіографізм у прозі В. Бондаря відзначався дослідниками побіжно, хоча, як справедливо зауважував В. Брюгген, "про біографічність прози Василя Бондаря можна написати окрему розвідку" [2, с. 60]. У своїх дослідженнях критики здебільшого акцентували увагу на зображенні воєнних подій, змалюванні прийомів відображення життя в концтаборах у прозі та поезії Василя Бондаря.

Твори В. Бондаря, присвячені подіям війни, у яких діє герой-одноліток автора, відображають сприйняття героєм війни "кризь свій досвід". Як слушно зазначає В. Брюгген, "феномен проникнення у психологічний стан людей у Василя Бондаря породжується природою авторського світовідчуття, яке бере виток з національних архетипів, духовної естетичної сутності" [3, с. 22].

Своєрідність світоглядного пошуку В. Бондаря була об'єктом дискусій як за життя письменника, так і в подальших літературознавчих розвідках. Аналіз різних наукових студій виявив суперечності в оцінці програмно-естетичних засад українського письменника, його місця в тогочасному літературному процесі.

Наша спроба розглянути роль і місце автобіографізму в оповіданнях, повістях і поетичних творах В. Бондаря є підступом до проблеми, окресленої В. Брюгеном і сучасним станом її дослідження в літературознавстві. Автобіографія при всій індивідуалізованості "не є тільки продукт суто одного індивіда, але є продуктом і водночас фактом культури даного соціуму" [2, с. 61].

Найголовнішими причинами упередженого ставлення до творів В. Бондаря в наукових студіях попередніх десятиріч передусім були: уявлення про літературну маловартісність творів письменника, розмитість жанрової концепції, відсутність солідних досліджень його індивідуального стилю.

Твори письменника різних жанрів (повісті, оповідання, сповіді тощо) відзначаються змістовою свободою, співіснуванням тем різнопланового діапазону, тематичний поліфонізм відображає їх глибину, розмаїття і суперечливість самого життя. Але теми життя і смерті, свободи і творчості реалізуються не в річці абстрактних філософських узагальнень, а осмислюються у процесі внутрішнього самопізнання і представлені на тлі актуальних проблем тогочасної дійсності.

У творах В. Бондаря "Камінь говорить", "Кували в Карпатах зозулі", "Перстень" відсутня чітка композиція. Тематичні зміни в них мають переважно асоціативний, а не наративно-хронологічний характер. Водночас названі твори характеризуються цілісністю, взаємопов'язаністю структурних елементів із помітною трансформацією жанрово-стилістичних норм, їх новою естетичною якістю, зокрема багатофункціональністю, структурною та стильовою мозаїчністю, що свідчить про новаторство письменника.

М. Жулинський справедливо відзначив важливу роль предметних деталей у формуванні підтексту творів В. Бондаря. Характер героя нерідко визначався через його співвіднесеність із речами, що демонструє рецепцію письменником слова як надто традиційного засобу вираження думок і почуттів. Предметна деталь в автобіографічних текстах В. Бондаря виявляє дисгармонійне співвідношення людини і світу [4, с. 14 – 15].

Одним із суттєвих аспектів гуманістичної концепції людини у творчості В. Бондаря постає взаємозв'язок особистості і суспільства, особистості і колективу ("Листя летить проти вітру", "Під вербами"). Коли ж герой застається віч-на-віч з ворогом, коли втрачається відчуття ліктя у ворожому тилу, у підпіллі, в умовах окупації, набувають особливої гостроти зіткнення між інстинктом і волею, прагненням вижити і почуттям обов'язку. Художній конфлікт будь-якого твору Василя Бондаря осмислюється як багатшаровий, розгалужений компонент, пов'язаний з усіма структурними рівнями твору, що охоплює як сферу його змісту, так і форми.

Твори В. Бондаря ("Все-правда", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", "В краю Дахау", "Аж доки сонце світить у зеніті", "Боротьба" та ін.), присвячені подіям війни, у яких герой – одноліток автора воєнних часів, позначений любов'ю до всього живого: тварин, звірів, птахів, дерев, комах і метеликів. Витоки цього – у дитинстві письменника, спогади про яке посідають чільне місце як у поетичних, так і у прозових творах, де автор підкреслює жорстокість війни, обираючи для цього будь-які природні образи із власного життя.

В. Бондар вкладає частку себе, свого сприйняття і розуміння світу не лише в образи позитивних героїв, що безпосередньо репрезентують "основу конфронтацію сил", але "хотів би себе висловити і в отих полонянках та полонених, в їх незмиренності, в їх солідарності, в самому мотиві кохання, що вивігло навіть перед лицем зла." [1, с. 134].

Увесь воєнний доробок В. Бондаря – це ніби єдина натхненна книга про народ, його героїчний подвиг, його страждання й трагедії і його нечувану перемогу. Тут поставали не тільки незламність і незнищенність народу в його тяжкій боротьбі за свою свободу, а й найсучасніший драматизм цієї боротьби: не лише героїзм, а й подоланий ним страхіття війни.

У оповіданнях ("Остання ніч", "Оповідання без назви", "В краю Дахау"), повістях ("Все-правда", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", "Аж доки сонце світить у зеніті"), романах ("Зорі гаснуть на світанку"), словом, в усій воєнній прозі В. Бондаря вражають найвища напруга пристрасті, "вогняна патетика". Відкриті почуття болю, любові, тривоги проймають письменницькі роздуми про Україну,

загарбану ворогом, у них палахкотить жагуча ненависть до фашистів, гнів і презирство до зрадників, боягузів, слабодухих. В. Бондар звертався до всього народу, говорив від його імені, створював образи, в яких ніби матеріалізовано весь народ, його дух.

У творчості В. Бондаря контрастніше вирізняються постаті сильних, незламних борців, що все ж підтримували, хай і не так залитий ріками крові, слабкий вогник підпільної партійної роботи. І хоч розкриваються вони здебільшого якоюсь однією гранню свого характеру, без поглибленого аналізу внутрішньої еволюції образів, все ж твори письменника залишають враження одвертої розповіді про події, до яких досі наша проза майже не зверталася [5, с. 116].

Однією з найважливіших у воєнній прозі В. Бондаря завжди була проблема героїчного характеру, морального становлення особистості. Адже в центрі важких випробувань воєнного часу стоїть особистість, яка бере на себе всю повноту відповідальності, здатна не відступити перед найнесподіванішими перелонами. Героїчне все частіше пов'язується у творчості В. Бондаря з морально-психологічним началом, з проблемою ідеалу, відповідності мети та засобів її досягнення. Вибір у такій ситуації, стає критерієм оцінки духовної сутності людини.

У повістях "Все-правда", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", романі "Зорі гаснуть на світанку" В. Бондар показав героїзм, мужність і непохитність воїнів. Війна убивала й калічила, руйнувала особисте щастя, сім'ї, забирала рідних і близьких. Але вона була неспроможна їх поневолити, знівечити духовно. Війна – це випробування духовної та громадянської сили зрілості, юності, дитинства, яке показало, що наші воїни сміливі й безстрашні, вони не збідніли душею у жорстоких боях, не зчерствіли серцем, а навпаки, зміцніли та загартувалися.

Основною гранню авторського бачення і сприйняття світу, його практичного вияву естетичної теорії відображення дійсності є художня правда. В. Бондар розглядав правду як головну життєтворчу силу, котра завжди приводить до глибокого розуміння сутності світу і дає осягнути самоцінність свого життя. У творчості В. Бондаря наголошується на загальнолюдських духовних цінностях, неперехідне значення яких було лише підтверджене воєнним досвідом. Доброта і людяність, любов і співчуття, залюбленість у життя пронесені скрізь страшні випробування, протистояли розгулу зла і насильства.

Юність В. Бондаря обпалена війною. Він був свідком гірких жіночих сліз над "похоронками", разом із ровесниками ніс на своїх плечах тягар повоєнної руйни. Та всі життєві труднощі загартували характер поета, привчили його до протистояння і боротьби. Розумний, самостійний у висновках, Василь Бондар не піддавався впливу офіційної пропаганди, не славословив досягнень влади, а уважно придивлявся до життя простих людей. Він не вишукував недоліків, а боровся з безправністю, приниженням народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агєєва В. Пам'ять подвигу. Українська воєнна проза 60–80-х рр. / В. Агєєва. – К. : Наукова думка, 1989. – 272 с.
2. Брюгген В. Багаті небом і землею / В. Брюгген // Прапор. – 1963. – № 1. – С. 60 – 61.
3. Брюгген В. Становлення прозаїка / В. Брюгген // Прапор. – 1988. – № 7. – С. 21 – 23.
4. Жулинський М. Людина та її справа. Герой сучасності – головний герой літератури / М. Жулинський // Радянське літературознавство. – 1975. – № 6. – С. 13 – 25.
5. Черченко Н. Позитивний герой – вимога часу / Н. Черченко // Прапор. – 1983. – № 11. – С. 114 – 120.

Шарова Т.М., Тверітінова А.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

БІОГРАФІСТИКА В. БОНДАРЯ: ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОГО ТА ОБ'ЄКТИВНОГО В ТВОРАХ МИТЦЯ

Біографічна проза, як один із найдавніших літературних жанрів, у теоретичному плані осмислена недостатньо. Наразі суттєвою прогалиною є неувага дослідників до співвідношення об'єктивного й суб'єктивного начал у жанрі біографії. Поява в українському літературознавстві

значної кількості праць з біографістики та проблема об'єктивного й суб'єктивного в біографічних творах, за якою, по суті, стоять суб'єкт і об'єкт історії, ще й досі не знайшла ґрунтовного висвітлення.

Справжньому письменникові завжди притаманне чуття часу. Змальовуючи життя народу у вирішальні періоди його історії, він творить художню біографію часу [4, с. 82]. В українській літературі багато письменників працювали в жанрі біографістики. Вагоме місце належить В. Бондарю, який намагався подати у поетичних та прозових творах цілісну картину свого життя різних часів.

В. Брюгген зазначає, що творчість українського письменника В. Бондаря досліджувалася багатьма критиками, які по-своєму розуміли спадщину письменника. Це такі дослідники як: І. Муратов, Є. Сверстюк, Б. Котляров, М. Равлюк, Г. Гельфандбейн, З. Голубева та інші [3, с. 87]. Серед літературних студій, що торкаються творчості поета, можна назвати праці Г. Сивоконя, М. Ільницького, М. Жулинського, В. Дончика, В. Дяченка, Г. Штонь та ін. Але ці дослідження не є вичерпними: літературознавці багато зверталися до аналізу феномена шістдесятництва, розглядаючи елементи біографізму у їх творчості, однак постать В. Бондаря залишається маловивченою.

Значним здобутком для історії української літератури є книжки В. Бондаря харківського видавництва "Прапор", Української видавничої групи: повість "Все-правда. Листя летить проти вітру", "Лебеді летять на південь", роман "Зорі гаснуть на світанку", "Зоре моя непогасна", ліричні поезії "Маки на дроту".

Цілісність прозових та поетичних творів В. Бондаря ("Все-правда", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", "Зорі гаснуть на світанку", "Аж доки сонце світить у зеніті", зб. "Маки на дроту" та ін.) визначається перш за все використанням біографічних елементів. Тому, для кращого розуміння цих творів, можна виокремити такі елементи біографізму у творчій спадщині В. Бондаря: використання життєвих ситуацій, фактів з життя; відображення подій Великої вітчизняної війни та безпосередньої участі в ній.

Серед героїв творів В. Бондаря зустрічаємо різноманітні, неповторні людські індивідуальності, яким властива спільна риса – відданість, героїчність, готовність на подвиг в ім'я народу, в ім'я торжества його ідеалів. Народний характер у постійному збагаченні новими наповненнями, рисами і якостями, героїчність особи, органічніше поєднуються з простою, життєвою невимушеністю проявів почуттів і дій, з тим, що є характерною особливістю народного, художнього світосприймання.

Наголошуючи на цій тенденції, Ю. Барабаш поєднує у творах В. Бондаря героїчне як естетичну категорію з поняттям народності, обґрунтовуючи тезу про народність естетичного ідеалу митця як головного критерію народності його творчості взагалі. А це закономірно приводить до висновку про нерозривність таких категорій, як партійність, народність, реалізм тощо [2, с. 148].

Концепція позитивного героя найповніше виражає динаміку суспільного прогресу у його людському вияві. Позитивний герой у творах письменника найповніше втілює суспільну концепцію людини, яка утверджує через характер героя естетичний ідеал художника, гуманістичну концепцію людини. Позитивний герой, тобто цільний, достовірний людський характер, постає в художніх творах В. Бондаря не як ідеальна схема завершеного на даному етапі образу типового героя сучасності, а як вираження в системі художніх образів реального змісту і тенденції суспільного буття і суспільної свідомості. Цим обумовлено властиве для творів письменника поглиблення аналізу соціально-моральних обставин, які формують характер героя. До реально-людського вираження таких обставин шлях пролягає через дослідження внутрішнього світу людини, її душі, і як наслідок – дії. У своїх творах В. Бондар досліджує першопричини тих чи інших вчинків героїв, активно вводить такі засоби художнього розкриття змісту їх мислення і дій, як сповідальність, внутрішній монолог, різноманітні рефлексії, сумніви і вивір'яння.

Твори В. Бондаря переконують, що для повнокровного художнього змісту потрібна форма самого життя, необхідне розкриття всіх віддалених від центральних проблем аспектів способу життя, моральних норм і духовних інтересів конкретної людини в конкретному світі, всього того, що неможливо перекласти на мову абстрактних понять і що розкривається в своєрідних, глибоко індивідуалізованих характерах, в авторській концепції людини, в образі позитивного героя тощо.

У воєнній прозі В. Бондаря загострюється інтерес до загальнолюдських цінностей гуманізму – добра, справедливості, совісті, товаришкості, до випробування моральних основ особистості тощо. Посилилося прагнення осмислити людину у всій сукупності її зв'язків зі світом, побачити її долю у

спільній біді та боротьбі. Відзначимо, зокрема, посилення у творчості письменника уваги до проблеми ціннісних орієнтацій, критеріїв, що визначають поведінку персонажів. Саме внутрішня вимогливість, сформована всім попереднім життєвим досвідом, прагнення звиряти свої вчинки найвищими естетичними мірками визначають життєву позицію головних героїв В. Бондаря.

У творчості В. Бондаря посилюється наголос на загальнолюдських духовних цінностях, неперехідна значимість яких була лише підтверджена воєнним досвідом. Доброта і людяність, любов і співчуття, пронесена скрізь страшні випробування, залюбленість у життя, у всебагатство його проявів протистояли розгулу зла і насильства [1, с. 144].

Значна увага у автобіографічних творах В. Бондаря про війну приділяється художньому дослідженню категорій героїчного і трагічного, їх діалектичних взаємозв'язків. Постановка цієї проблеми як в плані теоретичному, так і в художній практиці має важливе значення. Ствердження безвиїдну відчуженість і трагічність долі людини на війні, її приреченість часом і шукає письменник передумови героїчного в підсвідомості, в безрозсудності і відчаї. А з іншого боку, як найважливіший чинник героїчного підкреслюється в героєві ненависть. Осмислення нашою літературою небаченої жорстокості і трагізму боротьби з фашизмом вимагає глибшого проникнення в сутність героїчного, його взаємозв'язків з трагічним.

Подвиг багатьох героїв В. Бондаря полягає у тому, що вони не вмерли, змогли витримати, вижити, відстояти свою людську гідність в незчисленних колах концтабірного пекла. У центрі творів письменника ставиться активна особистість, вільна до кінця розпорядитися своїм життям, здатна трагізму ситуації протиставити силу духу, здійснити свідомий вибір між суперечливими почуттями, між чуттям і розумом, любов'ю до життя і необхідністю самопожертви. Таке трактування критеріїв моральної цінності подвигу бачимо в багатьох творах В. Бондаря ("Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", "В краю Дахау", "Аж доки сонце світить у зеніті", поетична збірка "Маки на дроту" тощо).

Найвиразніші наймасштабніші характери, представлені воєнною прозою В. Бондаря – образи тих, хто і в мирні дні лишається цілеспрямованим борцем, людиною активної дії, – покликані засвідчити, що війна не озлобила, не спустошила, не зробила його втраченим для життя (повість "Рідні пороги"). На матеріалі війни, подій небаченої трагедійної сили, в яких проявлялися найглибинніші пласти людської душі – доступні їй духовні злети, висоти подвигу, але й межі її можливостей, безодні жорстокості, звиродніння, – В. Бондар ставить, по-новому одвічні проблеми добра і зла, любові і ненависті, свободи і необхідності, права індивідуального вибору й історичної відповідальності ("Все-права", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", "Маки на дроту" та ін.).

Як правило, у творах В. Бондаря психологічний аналіз досягається різноманітними засобами і зводиться до аналізу почуттів, думок, переживань персонажа і автора. Він здійснюється у формі прямих авторських роздумів або у формі самоаналізу персонажів, або опосередкованим шляхом – відображенням їх вчинків, жестів. У більшості випадків письменник простежує психологічно своїх персонажів, ззовні відтворює ті вчинки, розмови й репліки людей, в яких психологія цих особистостей розкривається найбільш повно і виразно. У боротьбі за вирішення загальнолюдських питань людина повинна вступати в сутичку з сильними й безмежно жорстокими обставинами життя, проте обставини виявляються набагато сильнішими за людину.

Цінною рисою прозової творчості В. Бондаря видається вміння письменника малювати живу натуру – захоплено, рельєфно, соковито з точними й вагомими подробицями. Ця риса повною мірою виявилась у збірці оповідань В. Бондаря "Лебеді летять на південь". Через відображення процесу формування героя в переломних ситуаціях, у пошуках конкретних шляхів боротьби викриваються й індивідуальні особливості психологічного аналізу письменника. У повісті В. Бондаря "Листя летить проти вітру" головний герой Андрій Швець показаний в основному в дії, а в філософсько-поетичних роздумах його конденсуються характерні, визначені часом риси народного світосприймання. Особливо важливі події внутрішнього життя героя розриваються через авторську оповідь, часто у ліричній тональності.

Твори В. Бондаря, присвячені Великій Вітчизняній війні, мають особливу притягальну силу, адже війна стала переломним моментом в житті народу. Морально-етичні проблеми з максимальною гостротою проявлені в напруженій воєнній обстановці, в момент вибору, перед яким поставав кожен зокрема і цілий народ, не втрачають своєї значимості і в мирному житті. Ми й звертаємось до

героїчного минулого, прагнучи глибше зрозуміти сучасні конфлікти, досягнути силу людського духу, його можливості [1, с. 14-15].

Віднайдена В. Бондарем форма творів на кожному етапі творчого розвитку митця повнилася подихом живого життя, живих роздумів і почуттів. Маючи великий професійний досвід, В. Бондар ніколи не використовує його для вільного й легкого "конструювання поезії". Реальні конфлікти епохи, багатство історії, зміни в психології і побуті постійно давали нове наповнення творчості поета. В. Бондар завжди був у русі, його художня думка, нерідко підносячись до значних символів, ніколи не переходила у сферу абстракції. Цілком певні історичні, воєнні й побутові реалії легко проглядаються в найскладніших поемах, а його невтомність у пошуку й грануванні слова викликає повагу. Образи В. Бондаря не затуманюються строкато та метафорично, а найчастіше народжуються з оголення природної художньої основи мови, точного використання її фразеологічного багатства, згустків народної мудрості, закріплених в образному слові.

Глибина проникнення у внутрішній світ головних героїв В. Бондаря, майстерність психологічного аналізу, багатство, своєрідність засобів і прийомів – особливості творів митця. Дослідження найтонших нюансів поведінки, мотивів тих чи інших вчинків, опис самого прояву складних, драматичних душевних процесів, реакцій і точність відображення їх зовнішніх виявів поєднуються (повісті "Все-правда", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги" тощо) з масштабним і реалістично конкретним описом концтаборів та існування у ньому людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агєєва В. Пам'ять подвигу. Українська воєнна проза 60-80-х рр. / Віра Агєєва. – К. : Наукова думка, 1989. – 272 с.
2. Барабаш Ю. О народности / Юрий Барабаш. – М. : Советский писатель, 1970. – 196 с.
3. Брюгген В. Добра воля дослідника / В. Брюгген // Прапор. – 1963. – № 8. – С. 84-91.
4. Гельфандбейн Г. Біографія часу /Г. Гельфандбейн // Прапор. - 1987. - № 2. - С. 82-85.

ПЕРЕКЛАД ЯК ЯВИЩЕ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Калько Р.М.

*Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка*

ВИКОРИСТАННЯ МОВНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ Н. ХОМСЬКОГО ПРИ ПЕРЕКЛАДІ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

Започаткована християнством традиція Біблійного перекладу має тривалу історію та вагомі здобутки перекладу того самого твору найбільшою кількістю людських мов і ґрунтується на розумінні єдиної універсальної істини. Мовні універсалії найвиразніше передають національну особливість і сакральність. П'єр Абеляр (Pierre Abailard) у творі «Історія моїх поневірянь» згадує богословський диспут про універсалії як загальні поняття, що позначають рід та види буття. Замість найбільш архаїчної традиції світоглядного розмежування світу на Своє і Чуже з неодмінним протиставленням першого та другого, що виражено в деяких мовах примітивних народів як синонімічного значення Ворога та Чужого, приходять традиція не просто миритися з іншим, але і вступати в певний вид діалогу. Ця традиція характеризує і спільні фонемі, і спільні символи писемного мовлення: від піктографічних до абеткових. Загальновідомо, що східні ієрогліфи Іньської династії (殷代) (1600 – 1027 р. до н. е.) формою написання нагадують рунічне письмо. За спільною формою можна уявляти спільний зміст. Змістовним наповненням таких феноменів можуть бути універсалії в розумінні Н. Хомського.

Головною проблемою є те, що метафора в будь-якій мові виражає засоби світогляду та світovidчуття певного народу. Процес перекладу, на думку В. Гумбольдта, полягає не просто в передачі думок однієї мови іншою, а у відтворенні світу в іншій системі мислення, адже в мові здійснюється «перетворення світу в думку». Щоби усвідомити себе і світ речей, людина оточує себе світом звуків. Вона «виплітає» мову зсередини себе і влітає себе в неї. Те саме відбувається із кожною національною мовою: вона зовнішньо відтворюється із глибини етносу, внутрішньо приймаючи його в лоно свого буття [4, с. 86]. Мова в усі часи була найвищим виявом духовності та сакральності, а Слово ще з глибокої давнини приписувалася всемогутній, і в те вірні вірять до сьогодні, оскільки жоден релігійний обряд не обходиться без канонізованого вербального супроводу. Старозаповітний Абсолют вербалізується винятково мовленнєвими засобами як Божественне Слово, тому що навіть пророки ніколи не бачили Бога у вигляді антропоморфних образів, а тільки чули його голос. Звичайно, в історії християнства можна спостерігати свідому відмову від вербальних засобів релігійного вираження, наприклад, практика «умного делання» ісихастів (Св. Палама), але В. Бичков [2, с. 128] зауважує, що такі уявлення характерні для дуже обмеженого часу (полеміка з гуманістами щодо природи «фаворського світла» в добу палеолітського відродження) й характеризували нерозвиненість дискусійного понятійного апарату ісихазму.

У світовій культурі Й. Гете, торкаючись проблеми вербалізації Абсолюту, використовував багато відповідників Logos «Слова»: «Думка», «Сила», «Дія» тощо [3, с. 47]. Це пов'язано з тим фактом, що в давніх мовах названі слова є синонімічними і «Дія» є тільки варіантом «Слова». У сучасній мові ці значення далеко розходяться й стають чи не антонімічними. Отже, абсолютна істина може розумітися винятково через мову. Постає питання, яка саме етнічна мова може адекватно передавати абсолютну істину Божественного одкровення. Деякі церкви вважають, що ця проблема може бути вирішена лиш за використанням освячених Божественним авторитетом мов (арамейської, грецької, латини). Інші церкви допускають використання національної мови в богослужінні й тим визнають можливість пізнання Абсолюту кожною мовою: «Коли я молюсь чужою мовою, то хоч дух мій молиться, а розуміння моє залишається без плоду» [1 Кор. 14, 14 – 15]. Друга тенденція в житті Європейського суспільства є від доби Реформації домінантною. Лютеранська традиція перекладу

сакральних текстів національними мовами сприяла постанову літературної мови в сучасному її розумінні. Навіть опоненти протестантів католики, які в Богослужінні використовують тільки латину, виголошували вустами Папи Римського, Іоанна Павла II, канонізованого як святого, різдвяні послання десятками національних мов, включаючи найекзотичніші. Переклад у сучасному розумінні постав із намагання перекласти національною мовою тексти «Святого Письма» за збереження їхнього духовного наповнення. Як зазначали дослідники [5, с. 248], для Біблії є три освячених мови (арамейська, грецька та латинь), переклад будь-якою іншою не повинен бути дослівним, а інтерпретувати події іншого етнічного характеру, як це простежується у виголошенні молитви «Отче наш» англійською мовою в різні століття:

1. Faeder ure thu the eart on heofonum, si thin nama gehalgod. Tobecume thin rice. Gewurthe in willa on eorhan swa swa on heofonum. Urne gedaeghwamlican hlaf syle us to daeg. And forgyf us ure gyltas, swa swa we forgyfath urum gyltedum. And ne gelaed thu us on contnungen ac alys us of yfele. Sothlice (давньоанглійська XI ст.).

2. Oure fadir that art in heuenes halowid bi thi name, thi kingdom come to, be thi wille don in erthe es in heuene, yeueto us this day oure bread our other substance, & foryeue to us oure dettis, as we forgeuen to oure dettouris, & lede us not in to temptacion: but delyuer us from yuel, amen (середні віки XV ст.).

3. Our father which are in heaven, hallowed be thy Name. Thy kindom come. Thy will be done on earth as it is in heaven. Give us this day our daily bread. And forgive us our trespasses, as we forgive those who trespass against us. And lead us not into temptation, but deliver us from evil. For thine is the kingdom, the power, and the glory, for ever, amen (ранньоанглійська XVII ст.).

4. Our Father, who is in heaven, may your name be kept holy. May your kingdom come into being. May your will be followed on earth, just as it is in heaven. Give us this day our food for the day. And forgive us our offences, just as we forgive those who have offended us. And do not bring us to the test. But free us from evil. For the kingdom, the power, and the glory are yours forever. Amen (сучасна англійська).

Переклади внутрішньо подібні, за винятком двох останніх, у які додане речення: «For the kingdom, the power, and the glory are yours forever», що пов'язане із загальними змінами в названій молитві, починаючи із доби реформації. Також варто виокремити варіант перекладу XV ст., який фактично складається з одного речення, чого не було ні в давньоанглійській, ні в ранньоанглійських мовах. Сакральний текст побудований на антиномії «Абсолюту» та його «антиподу», які названі відповідно (Faeder, fadir, father Father) та (yfele, yuel, ever, evil). Згадані слова, на думку послідовників граматики Пор-Поля [1, с. 15], треба трактувати як «ядерні», навколо яких вибудовуються їхні формальні ознаки від першого порядку (nama, name, Name, name) аж до останнього у варіанті сучасної англійської мови («the kingdom, the power, and the glory»), а також *div* (Give us this day our food (hlaf syle; bread our other substance: bread) for the day). Значення слів можна визначити за їхнім місцем у тексті та реченні. Найбільш важливі, отже, шанобливі слова (Father) ставляться на початку, а далі в порядку зменшення значення аж до evil. Так само починається відома Притча про ближнього: «Йшла людина з Єрусалима в Єрихон» [Єв. Лука 10:30], або «особистість, яка не має міцності принципів у житті, рухається винятково в бік моральної деградації» (Єрусалим – місто святості, Єрихон – місто розбійників). Тобто молитва повторює весь конструкт християнського віровчення. У першому варіанті антиномія «Father – evil», у другому «Єрусалим – Єрихон».

Звертаємо увагу, що в латинському оригіналі молитва починається з «Pater Noster» (Отче Наш) та закінчується «malo» (лукавого). В англійському варіанті перекладу оригінал «Pater» замінюється на «Faeder, fadir, father, Father». Але згідно з нормами англійської мови, починаючи з XV ст., головне (ядерне) слово використовується тільки з займенником перед ним: «Oure fadir»; «Our Father»; «Our Father». Саме тому в сучасній англійській мові термін «Our Father» має написання з великої літери як нагадування про первісний латинський варіант молитви «Pater Noster». У перекладі ранньоанглійською мовою XVII ст. «Our father which are in heaven, hallowed be thy Name» ядерне слово «father» вступає у протиріччя з його ознакою «Name», і виділення останньої великою літерою говорить про намагання піднести її значення, від чого позбавились у сучасному перекладі: «Our Father, who is in heaven, may your name be kept holy».

Названа проблема збереження внутрішньої структури канонічного тексту в православній традиції вирішується в такий спосіб. При біблійному перекладі С. Аверинцев рекомендує перекласти

єврейські слова *hesed* і *cedeq* не як *милість* та *правда*, а як *милосердя* та *справедливість*. Він вважає, що в цьому випадку відчувається ритмічна близькість цих слів мовою єврейського оригіналу як двох сегалатних двоскладних. У російському перекладі дослідник дібрав спільнокореневі слова до наявних у Синодальному перекладі. На думку С. Аверинцева, це є одним із секретів удалого збереження єврейської ритміки в перекладах російською мовою. В одному із псалмів у Синодальному викладенні є слова: «Ибо милость Твоя лучше, нежели жизнь». Він порівнює слова із подихом і віддає перевагу такому перекладу: «Милость твоя лучше жизни». Не розглядаючи полеміку навколо перекладу С. Аверинцева, зазначимо, що Біблія постала насамперед як гімн на честь Абсолюту. Послідовники юдаїзму, які дали початок старозаповітній традиції, до сьогодні не читають, а наспівують Тору, тобто милозвучність та римуючий концепт перекладу має бути основним критерієм канонічного перекладу.

Виходячи з наведених вище аргументів, можна зробити попередній висновок про можливість та доцільність використання ідей Н. Хомського, які є прикладом не релятивістського, а універсального знання у філологічній науці. За допомогою породжувальної граматики можна встановити логічний зв'язок між індивідумом та національною мовою, що ґрунтується на спільних універсальних поняттях. Суттєво, що спільною архетиповою основою може слугувати об'єктивна лінгвістична концепція «прамови». Звідси переклад відбувається за принципом початкового пошуку спільних універсальних понять, коли іншомовний літературний текст спочатку кодується мовою світоглядних концепцій певного народу, а потім відтворюється відповідними одиницями рідної мови. Названий процес буде об'єктивно нагадувати принципи кодування та декодування інформації К. Шенфілда за допомогою відкритого ключа національної мови.

Ця проблема дуже складно вирішується традиційним математичним автоматизованим перекладом, оскільки потребує не послідовного, прийнятого в алгоритмах способу обробки інформації, а паралельного, характерного для людського мозку способу мислення. Назване завдання теоретично може бути вирішене за створення ЕОМ нового покоління на основі принципів штучного інтелекту, який повинен не тільки імітувати процес людського мислення, але й мислити справді як людина та сприймати відчуття як особистість. Отже, праці Н. Хомського, які розглядають процеси природного засвоєння мови дитиною, логічно випливають із його практичної діяльності, пов'язаною з формалізованим перекладом шляхом поступового навчання «машини-дитини». Для того, щоб застосувати принципи Н. Хомського із більшим ефектом, треба дослідити загальні питання теорії перекладу, використовуючи потенціал ідей універсальної граматики. У випадку, якщо автоматизований переклад може бути придатним для вирішення проблеми розкриття метафоричності іноземного тексту та попередження інтерференції за перекладу, ці ідеї можуть слугувати базою для оцінки вже наявних і створення нових варіантів перекладу з іноземної національною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арно А. Всеобщая рациональная грамматика (Грамматика Пор-Рояля) / А. Арно, К. Лансло. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 272 с.
2. Бычков В. Малая история византийской эстетики. / В. Бычков. – К. : Путь к истине, 1991. 408 с.
3. Гете. Фауст / Гете. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри УРСР, 1955. 500 с.
4. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа / В. фон Гумбольдт ; пер. О. А. Гулыги // Язык и философия культуры : пер. с нем. / сост. А. Гулыги, Г. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1985. – С. 370 – 381.
5. Encyclopedia of the Bible by Lion Publishing, Oxford, England, followed by Copyright 1989 lion Publishished. – 352 p.

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ В ПРОФЕСІЙНОМУ ДИСКУРСІ СТОМАТОЛОГІВ

Як медична термінологія в цілому, стоматологічна термінологія в українській і англійській мовах має етимологічне коріння у латинській мові. Латинське походження медичних термінів в області стоматології визначає велику кількість іноземних запозичень, а також псевдозапозичень, що створює складності при перекладі стоматологічних термінів з англійської на українську мову.

Грамотне використання стоматологічних термінів в професійному дискурсі є показником високої культури, ерудиції та зрілості клінічного мислення лікаря-стоматолога. Лікар, який вміло користується професійною термінологією під час прийому, легше встановлює психологічний контакт з пацієнтом, викликає більше довіри, оскільки це створює імідж професіонала в своїй справі. Однак, інтуїтивного розуміння деяких термінів в професійному стоматологічному дискурсі буває недостатньо для того, щоб успішно реалізувати ту чи іншу комунікативну модель. Знання етимології та семантики термінів спрощує теоретичне вивчення і практику медицини, в т. ч. стоматології.

Актуальність даної статті полягає в необхідності пошуку оптимальних шляхів, методів, засобів для досягнення максимального успіху в засвоєнні студентами професійної лексики й набуття ними навичок правильно трактувати і перекладати терміни, які є іноземними запозиченнями, псевдозапозиченнями, а також архаїзмами і неологізмами.

Основні завдання викладача іноземної мови в медичному вищому навчальному закладі – досягти засвоєння професійних медичних термінів на декількох мовах, дозволити студенту бути активною лінгвосоціокультурною особистістю, розширити професійні та кар'єрні горизонти майбутнього лікаря. Це завдання може бути реалізована через експлікацію медичних термінів рідної мови у взаємозв'язку з аналогічними термінами в іноземних мовах.

Основними проблемами використання медичної термінології в професійному дискурсі стоматологів є:

- зловживання іноземними запозиченнями, в т. ч. псевдозапозиченнями;
- невдале використання в лексичі неологізмів
- вживання архаїзмів та застарілих стоматологічних термінів, які не замінені синонімами; [6,

с. 152].

Це призводить до виникнення неточностей у перекладі англійських стоматологічних термінів на українську мову, неправильного сприйняття семантики слова, і як наслідок – неграмотного вживання стоматологічних термінів у професійному дискурсі.

Розглянемо кожну з цих проблем окремо.

1. Вживання запозичень (інтернаціоналізмів). *Аттачмент* – замкове кріплення деяких протезів. Є транслітерованим перекладом англійського слова attachment – прикріплення, і може бути замінено на українські слова кріплення, фіксатор. Слово attachment є складним похідним від слова to attach, яке в англійській мові в 13-14 ст. мало значення «приймати в користування щось (товари, власність) відповідно до закону». В англійську лексику потрапило з давньофранкської мови, в якому було представлено дериватом ad (к) + * stakon – до колу, вісі (* stakon має англ. аналог stake – стовп, віха, кол). Фактично, аттачмент має вигляд застіжки, що складається з металевого кілочка, який вставляється в паз. Однак, використовувати слово «кілочок» або «кіл» в стоматологічній термінології на позначення кріплення для зубного протеза, було б недоцільно, оскільки це слово має широке семантичне поле і широкий спектр застосування в інших областях. Використовувати слово *stovel* (в латинській мед. термінології columna, ae f) було б також некоректно, оскільки це може викликати лексичну інтерференцію з латинською мовою, де слово columna є складовою деяких анатомічних термінів.

Імедіат-протез. Слово immediate є похідним латинського походження, прикметником immediatus, a, um – «безпосередній», яке в свою чергу, утворилося за допомогою додавання префікса im (in), що виражає заперечення, до слова * mediates – іменника, утвореного від дієслова

mediare – ділити навпіл, бути в середині. Тому, фактично, первинне значення слова *immediate*, в перекладі з англійської мови на українську, мало б бути «безпосередній, той, що знаходиться в середині». Однак, найчастіше, українською мовою дана лексема перекладається як «негайний», хоча це значення додалося до англійського слова тільки в 15 ст. У стоматології складний дериват *immediat-протез* вживається в значенні «негайний протез» і позначає міжзубну вставку зі штучних матеріалів, яка вставляється на місце втраченого зуба або декількох зубів і використовується для їх заміни на час приготування постійного протеза. Переклад «безпосередній протез» не вказує на правильну семему слова.

Кламмер – (від нім. *Klammer* – скоба) замкове кріплення деяких протезів (зокрема бюгельних) виконане (на відміну від аттачмента) у вигляді зігнутої металевої смуги, що має вид незамкнутого кільця. Використовується найчастіше на бюгельних протезах. Термін «бюгельний протез», проте, походить від німецького *Bügel*, яке на українську мову також перекладається «скоба». Тому для розрізнення понять в стоматологічній термінології використовуються обидва терміни.

Онлей – транслітерація від англ. *onlay*. На українську мову перекладається морфемним калькуванням «накладка».

Файл – р інструмент для чищення та шліфування кореневих каналів зуба. Є псевдозапозиченням, оскільки слово *file*, маючи етимологічне початкове значення «стрічка або дріт для скріплення документів», перекладається як «справа», «папка» і неологізм «файл». Однак є ще один варіант перекладу: «напилок», що відбувся від німецького *Feile*. Саме цей переклад використовується в семантичному позначенні слова *файл*, і може бути помилково трактований іншими учасниками комунікації.

Рімер – інструмент для шліфування і чищення кореневих каналів зуба, на відміну від файлу, має більш широку, конічну форму. Слово *reamer* має німецьке походження, в давньоанглійській представлено словом *гупан* – розширювати, збільшувати. На українську мову перекладається професійним жаргонізмом в сфері техніки і гірничої справи: «розгортання», «інструмент для розширення свердловин».

Композитний матеріал. Слово *composite* походить від латинського *compositus*, *a, um* – поставлений разом. Українською мовою перекладається як «складений», «складний». Слово «композитний» має таку ж семантику в стоматологічній термінології.

Вітальний зуб. Слово *vital* потрапило в англійську мову з латинського *vitalis*, *a, um* – ставиться до життя, життєвий. Англійський загальномедичний термін *vital* перекладається як «життєздатний», однак аналогічний термін в стоматології українською мовою перекладається способом морфологічної передачі – «вітальний».

Девітальний (зуб). Стоматологічний термін на англійську мову перекладається як *devital* однак латинського слова *devitalis*, *a, um* не існує. Це призводить до припущення, що термін є складним двокомпонентним словом, утвореним компонентами, запозиченими з однієї мови, але з'явилися в мові порівняно недавно, пізніше, ніж самі компоненти. [4, с 104]. Таким словом є французьке *dévitalisée* в терміні *dent dévitalisée* – зуб, пульпа якого некротизована. Слово складається з латинського морфемізованого прийменника *de* – с, з, що має додаткове значення руху вниз, і компонента *vita*, *ae f* – життя. Термін є специфічним, і використовується тільки в сфері стоматології на позначення зуба, в якому пульпа відмерла або замінена штучними наповнювачами.

2. **Неологізми.** *Наноккомпозит* – багатфазний твердий матеріал, в якому хоча б одна фаза в одному з напрямків має розмір менше ста нанометрів. Термін, як і денотат, з'явився з сучасним розвитком нанотехнологій.

Склоіономер – склоіономерний цемент, матеріал, основою якого є поліакрилова кислота і подрібнене силікатне скло.

Ендокоронка – безметалевий зубний протез, що складається з коронки і під'ясневого виступу, який розміщується над шийкою зуба, і встановлюється в пульпову камеру без приміщення або з частковим приміщенням в кореневі канали. Ендокоронки були розроблені в Цюриху, Швейцарія, в 1999 г. [4, с 45].

3. **Архаїзми.** *Альвеолярна піорея* – поняття, що позначає всі запальні процеси в пародонті, визнане неточним, збірним. В даний час використовується назва, відповідна до виду запалення ясен,

альвеоли зуба, або сполучної тканини, що скріплює корінь зуба з яснами і альвеолярною ямкою: «пародонтоз», «пародонтит», «періодонтит» і ін.

Пульпарна камера – термін, що в 1954 р замінений на «порожнину зуба» [6, с. 17]. Однак терміни «пульпарна камера», «пульпова камера» активно використовуються в професійному дискурсі стоматологів і наразі.

Таким чином, дослідження стоматологічної термінології показало, що більшість стоматологічних термінів є іноземними запозиченнями. Багато з цих термінів не можуть бути замінені україномовними еквівалентами через семантичну інтерференцію, однак використання більшості іноземних запозичень є некоректним. Порівняно мало архаїчних термінів, оскільки найчастіше застаріла лексика в дискурсі не замінюється новою, незрозумілою, а продовжує використовуватися. Специфікою професійної термінології є те, що вона повинна бути зрозуміла саме для представників певної професії, тому сприятливі і несприятливі зміни, які спостерігаються на сучасному етапі в лексичі стоматологів, закріплюються як загальноприйняті в даній сфері, і з метою оптимізації професійної взаємодії, залишаються в професійному дискурсі на довгий час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harper D. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс] / D. Harper : <http://www.etymonline.com>
2. Medical Dictionary [Електронний ресурс] // The Free Dictionary by Farlex : <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/devital+tooth>
3. Meanings and Definitions of Words at Dictionary.com [Електронний ресурс] <http://www.dictionary.com/browse/bonding>
4. Арнольд В.И. Лексикология современного английского языка – 3-е изд. – М.: Высшая школа, 1986. – 295 с.: ил. – На англ. яз.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – 7 изд. – М.: Рус. яз., 2002. – 846 с.
6. Клиническая стоматология / под ред. В.Н. Трезубова, С.Д. Арутюнова. – М.: Практическая медицина, 2015. – 788 с.: ил.
7. Маджаева С.И. Проблемы лексикографического описания медицинских терминов [Електронний ресурс] / С.И. Маджаева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание. – 2009. – № 1. – С.179-184 – Режим доступа до ресурсу: <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-leksikograficheskogo-opisaniya-meditsinskih-terminov>.
8. Манатина В.И. Особенности восстановления жевательных зубов после эндодонтического лечения [Електронний ресурс] / В.И. Манатина // Медицинский журнал. – 2016. – № 2. – С. 43-47 – Режим доступа до ресурсу: <http://rep.bsmu.by/xmlui/handle/BSMU/8612>
9. Шабельский А.А. Наноккомпозит [Електронний ресурс] / А.А. Шабельский // Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия – Режим доступа до ресурсу: <http://megabook.ru/article/Наноккомпозит>.

Матюха Г.В., Карпінська М.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ФАКТОРИ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ

Постановка проблеми. В останній час стало очевидним, що неможливо вивчати мову у відриві від людини, як представника певної культури, певного соціального колективу і як індивіда, що має свої суб'єктивні риси. Мова завжди невіддільна від людини, а останню неможливо уявити поза її суб'єктивними судженнями і суб'єктивними сприйняттями.

Тільки в середині ХХ століття почалося систематичне вивчення перекладацької діяльності мовознавцями.

З розвитком науки стало очевидно, що у процесі перекладу, по-перше, перекладач повинен виявити потенційні невідповідності і недоліки вихідного тексту і зрозуміти те значення, яке вони

передають; по-друге, як тільки ця перша частина роботи закінчена, перекладачеві необхідно розпізнати синтаксичну структуру вихідного тексту, а потім сформулювати відповідне повідомлення на мові рецептора, надавши, таким чином, тексту мовою оригіналу додаткове забарвлення за рахунок словесного оформлення і необхідного впливу на одержувача.

Однак питання вибору значень і передачі синтаксичної структури в тексті мовою перекладу не вичерпують перекладацької проблематики і не дозволяють визначити закономірності процесу перекладу, тому що смислова еквівалентність двох текстів не обов'язково передбачає еквівалентність значень окремих мовних одиниць. Загальні закономірності будь-якої мовленнєвої діяльності, в тому числі двомовної, можуть бути досліджені лише за умови врахування взаємодії лінгвістичних і екстралінгвістичних формантів сенсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів - дуже складне завдання. Цією проблемою займалися Т. Н. Омеляненко, Л. А. Солдатова, Е. В. Алікіна та багато інших.

Формулювання мети. З метою виявлення та опису лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників перекладу, їх взаємозв'язків і взаємозалежності проаналізуємо процес перекладу як специфічний вид мовної діяльності, визначимо його ключові особливості, розглянемо на практичних прикладах ймовірність виникнення труднощів у розумінні, що виникають при перекладі в силу як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних причин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із завдань аналізу будь-якої діяльності представляється вироблення критеріїв оцінки. В основі естетики і критики перекладу, так само як і будь-якого іншого творчого виду діяльності, лежить категорія цінності. Цінність визначається відношенням до норми даної діяльності. У зв'язку з цим є цілком справедливими і обґрунтованими обстоювані Л.К. Латишевим положення про соціальну детермінованість перекладу, про визначальну роль вимог, які пред'являє до перекладу суспільство, а також про те, що відмінні ознаки перекладу носять соціально обумовлений характер [3, с. 215-278].

У число компонентів перекладацької діяльності, що моделюється в теорії перекладу, крім мови входять тексти, культура і ситуації. Отже, на переклад впливають не тільки лінгвістичні - або мовні - складові, а й екстралінгвістичні, які не уявляють собою якийсь «зверхмовний залишок», як вважав А. І. Смирницький [6, с. 52], а є невід'ємними складовими частинами акта двомовної комунікації, без яких мова немислима.

Незважаючи на єдність законів логіки і пізнання світу, різні народи мають специфічне «баченням» світу, по-різному відображають в мові навколишню дійсність, і що сама дійсність може не повністю збігатися для різних народів. Національна своєрідність не тільки формальних, а й семантичних структур різних мов пояснює певний мотив і мету, зі складної взаємодії яких народжується сенс тексту або висловлювання в розумінні його автора. Той, що говорить (або пише), повідомляє співрозмовнику (або читачеві) якусь інформацію, висловлює свої емоції або прагне викликати якісь емоції у одержувача інформації, іноді намагається спонукати його до якоїсь дії, в тому числі мовної, запитати його про щось і т.п. Хоч би яка була конкретна мета автора тексту, він завжди прагне впливати тим чи іншим чином на інтерпретатора тексту, регулюючи його поведінку в найширшому сенсі слова (свідомість, спонукання, вчинки і т.д.).

В процесі синтезу мови робиться шлях від думки до тексту, тобто наділення своєї думки відповідною формою – текстом. У виборі форми він керується, з одного боку, чисто суб'єктивними, екстралінгвістичними міркуваннями, а з іншого - об'єктивно існуючими в даному мовному колективі нормами мовної поведінки. Крім того, автор тексту керується і цілим рядом інших екстралінгвістичних чинників, які складають в сукупності ситуацію мовного спілкування.

Специфіка діяльності інтерпретатора тексту полягає в тому, що він виконує шлях від тексту до змісту, здійснює аналіз отриманого тексту з метою вилучення з нього змісту. При цьому в мовній діяльності інтерпретатора, в його розумінні змісту тексту також відіграють велику роль суб'єктивні чинники екстралінгвістичного характеру: фонові знання про предмет мови і енциклопедичні знання, пристрасі, «шкала цінностей» [4, с. 223-228], [7].

Мовна ситуація грає важливу роль як в діяльності автора тексту, так і його інтерпретатора. Вона впливає певним чином на формування мотиву і мети висловлювання автора тексту, а також на

вибір форми. Для інтерпретатора тексту сутність мовної ситуації полягає в тому, що він шукає і знаходить в ній додаткові, екстралінгвістичні актуалізатори змісту, тобто мовна ситуація допомагає йому правильно інтерпретувати текст, іноді навіть заповнюючи певні прогалини в його мовному та екстрамовному досвіді. Очевидно, що лінгвістичні й екстралінгвістичні фактори взаємодіють найтіснішим чином як в діяльності автора тексту, так і його інтерпретатора (два фахівця в одній області, що говорять на різних мовах, краще зрозуміють один одного, ніж фахівець і неспеціаліст, що говорять на одній мові).

Породження тексту мовою перекладу, що здійснюється перекладачем, носить несамостійний характер в смисловому плані, так як перекладач реалізує в момент породження мови не свою, а чужу думку. Таким чином, перекладач здійснює самостійну мовну діяльність на першому етапі в якості інтерпретатора тексту, а на другому етапі його діяльність несамостійна в смисловому плані, але цілком самостійна у виборі форми вираження заданого змісту.

Проблематика перекладу не може зводитися до механічної заміни тексту однією мовою текстом іншої мови, тобто до примітивного перекодування на рівні значення одиниць мови. В такому випадку можна було б вважати, що досить володіти двома мовами, «кодами» і правилами мовного перекодування, тобто правилами переходу від одного коду до іншого, для того щоб здійснити переклад.

Однак це не так, оскільки правила перекодування при перекладі припускають не тільки облік мовних значень, але і їх взаємодію з екстралінгвістичними факторами. Перекладач не тільки перекладає текст вихідної мови на мову перекладу, а й систему цінностей однієї культури на систему цінностей іншої культури. Для перекладача як медіатора культур важливим є не тільки регулювання власної поведінки, а й здатність передбачати поведінку партнерів з комунікації [1, с. 13-15].

Поняття еквівалентності є в своїй основі поняттям нормативним. Відхилення від ієрархії рівнів еквівалентності призводять до порушень перекладацької норми.

У деяких дослідженнях (Гачечиладзе, Кашкін, Курелла і ін.) буквальний і вільний переклад розглядаються як дві протиставлювані один одному стратегії перекладу, ми ж відносимо їх до двох підходів, методів перекладу.

Відповідно до громадського призначення перекладу ми слідом за Л.К. Латишевим вважаємо, що створюваному перекладачем тексту слід:

- бути еквівалентним початковому тексту в комунікативно-функціональному відношенні;
- бути в максимально можливій мірі (що не суперечить першій умові) семантико-структурним аналогом початкового тексту;
- не містити «компенсуючих» відхилень від початкового тексту, що виходять за межі допустимої міри перекладацьких перетворень [5, с. 44].

Звертаючись до цитати А.В. Федорова про те, що до цих пір не побудована «цільна і певна теорія перекладу як наукова дисципліна» [1, с. 416], можна сказати, що «блукання» в пошуках єдиної норми перекладу триває досі і здається, що однозначно вирішити цю проблему досить складно.

Висновки. Переконались, що смислової еквівалентності текстів оригіналу і перекладу неможливо встановити без звернення до екстралінгвістичних факторів, багато дослідників прийшли до висновку про те, що переклад слід вивчати як особливий вид мовної діяльності шляхом дослідження тих факторів, які впливають на перекладацький висновок, шляхом вивчення, по можливості, динаміки розумових процесів при перекладі і вироблення комунікативних критеріїв смислової еквівалентності (З.Д. Львівська, В.Н. Комісарів, А.Д. Швейцер, Я.І. Рецкер, Е. Ніда, Р. Ньюмарк і ін.) [2, с. 16].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аликина Е. В. Интуиция в переводческой деятельности: педагогический аспект // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 11 (29). Ч. I. С. 13-15.
2. Володина Е.А. Нестандартная сочетаемость как средство создания юмористического эффекта (на материале англоязычной прозы): автореф. канд. филол. наук. М., 1998. – 21 с.
3. Морозов М. Драматургия Бернарда Шоу // Пигмалион. М., 1946. – 231 с.

4. Омеляненко Т. Н. О лингвистических и экстралингвистических проблемах перевода: заимствования и качество перевода // Вестник ТвГУ. Серия: Филология (5). Тверь, 2013. С. 223-228
5. Скрбнев Ю.М. Очерк теории стилистики. Горький, 1975. – 58 с.
6. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. - 260 с.
7. Солдатова Л. А. Лингвистические и экстралингвистические основы вариативности перевода [Электронный ресурс]: М., 2002. - 189 с. // DisserCat – электронная библиотека диссертаций. URL: <http://www.dissercat.com/content/lingvisticheskie-i-ekstralingvisticheskie-osnovy-variativnosti-perevoda>
8. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М., 2002. – 513 с.

Олджай Т.
Стамбульский университет

КРАТКИЙ ОБЗОР ИСТОРИИ ПЕРЕВОДОВ Н. В. ГОГОЛЯ НА ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК

Впервые Николай Васильевич Гоголь был представлен турецкой общественности в изданном в 1895 году в Стамбуле очерке «Русской литературы» (*тур.* «Рус Эдэбияты») объемом 132 страниц. Очерк был составлен Ольгой Сергеевной Лебедевой¹⁵ и включал сведения о зарождении и развитии русской литературы, а также 19 портретных характеристик известных писателей, начиная с Антиоха Кантемира и кончая Львом Толстым [9].

Портретная характеристика Гоголя являлась пятнадцатой по счету и занимала десять страниц. Большое место уделено биографии писателя, в частности обучению в Нежинской гимназии и трудным годам в Петербурге. В ходе изложения называются такие произведения как «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Миргород», «Ревизор», «Женитьба», «Мертвые души» и статьи. Далее делается акцент на особенности письма Гоголя, в частности на его «своеобразном» и не понятном современникам юморе» [9, с. 110]. Весьма подробно, на шести страницах, передается содержание «Ревизора». В заключение Лебедева определяет пьесу «классикой» и осведомляет читателей о том, что за 50 лет после ее написания она была переведена на семь языков. Глава о Гоголе заканчивается следующей характеристикой: «После Гоголя все стали писать естественным стилем вместо напыщенного. А сам Гоголь был назван основателем натуральной школы» [9, с. 118].

Спустя несколько месяцев вышел пятый том «Энциклопедического словаря географических названий и личных имен» (*тур.* «Камусюль Алям») в 6-ти томах, составленный Шемседдином Сами, в котором помещалась статья о Гоголе: «Гоголь является одним из известнейших писателей России. Добился известности, прежде всего, своими рассказами и пьесами, написанными им с целью улучшения некоторых моральных устоев и привычек общества. Применяемый им метод, выставил напоказ некоторые злоупотребления начальства, из-за чего он был вынужден покинуть на определенное время свою родину и поселиться в Риме. После возвращения на родину он душевно заболел и в 1847 году сжег свое еще не опубликованное произведение. Умер предположительно в 1852 году. А родился в 1808. Большая часть его произведений переведена на европейские языки. Он – один из новаторов русской литературы» [1, с. 3307].

Однако подлинное знакомство с творчеством Гоголя в Турции начинается лишь в 30-х годах прошлого столетия – после языковой реформы (замены арабского письма алфавитом на латинской

¹⁵ Ольга Сергеевна Лебедева (1854–после 1912) русский востоковед из Казани. Она приехала в Османскую империю в октябре 1890 г. по приглашению крупного турецкого издателя и писателя Ахмеда Мидхата-эфенди (1844-1912), с которым познакомилась в 1889 году на VIII конгрессе востоковедов в Стокгольме. Известная в Турции под именем Мадам Гюльнар или Ольга де Лебедефф, О.С. Лебедева является одной из деятельнейших представительниц первой когорты переводчиков русской литературы на турецкий язык [см. 1: 3].

основе в 1928 г.), осуществленной в рамках реформаторской деятельности основателя Республики Турции Мустафы Кемали Ататюрка.

Первым гоголевским произведением, опубликованным на турецком языке в этот период, стала повесть «Тарас Бульба» – переведенная Сираджеджином с французского. Повесть вышла в 1936 г. в серии «Библиотека новых повестей и романов», в издательстве Ибрагима Хильми. К изданию в 219 страниц имелось предисловие И. Хильми, в котором сообщались биографические сведения о Гоголе. Цветной переплет и иллюстрации дополняют приятное впечатление от весьма качественного издания.

Через год, последовал перевод пьесы «Ревизор» (*тур.* «Мюфеттиш») объемом 178 страниц, выполненный Авни Инселем и Веджихи Гёркем. В том же году были изданы и «Мертвые души» (*тур.* «Олю рухлар») объемом в 455 страниц в переводе Рагыпа Рыфки. Оба перевода, как и в предыдущем случае, были сделаны с французского с большими сокращениями, пропусками и дополнениями, в виду чего трудно говорить о каком-либо соответствии подлинникам.

«Майскую ночь или утопленницу» (*тур.* «Майис геджеси») и «Портрет» (*тур.* «Портре») в 139 страниц в переводе знатока русской литературы Хасана Али Эдиза и Васыфа Оната с языка оригинала выпустило другое крупное частное издательство «Ремзи» в серии «Переводов мировой литературы» в 1938 г. Издание сопровождалось вступительной статьей Эдиза на 32 страницах, из которой читатели имели возможность достаточно полно ознакомиться с жизнью и творчеством Гоголя.

Тем временем в библиотечке «Карманные книги», продаваемые по 10 курушей, была напечатана «Шинель» (*тур.* «Капут»). А «Дневник сумасшедшего» (*тур.* «Бир делинин хатыра дефтери») и «Старосветские помещики» (*тур.* «Ески заман деребейлери») были переведены с русского Гаффаром Гюнеем и включены им в сборник, вышедший в 1940 г. под названием «Избранные русские рассказы» (*тур.* «Рус ойкюлери сечкиси»).

К концу 30-х годов переводы из мировой классики с языка-посредника перестали удовлетворять критиков и читателей, становившихся все требовательнее. Так, например, известные критики и переводчики, среди которых можно назвать Вахдета Гюльтекина, Бедреттина Тунчеля и Хасана А. Эдиза, в своих статьях и рецензиях все чаще обращали внимание на низкое качество переводов и на бессистемный отбор произведений. Последний в своей рецензии на перевод «Мертвых душ» Рагыбом Рыфки, опубликованной в газете «Сон поста» от 28 декабря 1937 года, критикует не только перевод, но и вступительную статью издателя Ибрагима Хильми, который, черпая сведения из вторых рук, дает неправильные сведения.

Таким образом, вопрос о том, как нужно переводить становился всё более актуальным. Об этом писали почти все турецкие газеты и журналы того времени. Жесткой критике подвергались адаптации текстов и вольные переводы. Переводы сопоставлялись с подлинниками, предлагались правильные варианты. Иногда сравнивались переводы одного и того же произведения, сделанные разными переводчиками. Часто выражалось недовольство отсутствием вступительной статьи к переводу. По этой причине критика переводов предварялась подробным анализом либо творчества писателя, либо его произведения, переведенного на турецкий язык. Полемика выходила за страницы периодической печати.

Очевидным образом назревала острая необходимость в упорядочении литературно-переводческой и издательской деятельности со стороны государства. И таким важным событием в истории перевода и издательской деятельности в Турции стал состоявшийся под эгидой Министерства Просвещения I-ый конгресс по печати, проходивший в Анкаре с 1-го по 5-ое мая 1939-го года. В итоге был разработан масштабный план ознакомления турецкого народа с лучшими произведениями мировой литературы, в частности русской, и назначены «языковые комиссии», одной из которых являлась Комиссия по русской литературе.

С 1940-го года начинается «переводческая мобилизация» в полном смысле этого слова. Произведения русских классиков, в том числе и Гоголя, стали выходить одно за другим.

Первым гоголевским произведением, переведенным в рамках вышеупомянутого государственного плана является «Ревизор». Перевод был сделан в 1944 году Э. Гюнеем и М. Дж. Андаем. Предисловием к изданию послужила статья В. Г. Белинского.

Через год под заглавием «Три рассказа» вышли петербургские повести «Нос» (тур. «Бурун»), «Коляска» (тур. «Файтон») и «Шинель» (тур. «Капут») в переводе Э. Гюнея, О. Пельтека и О. В. Каныка. В 37-ом номере журнала «Тержюме» (рус. «Перевод») при Переводческом бюро Министерства Просвещения вышла рецензия О. В. Каныка, в которой делается акцент на специфику юмора Гоголя и приводятся примеры из недавно опубликованных повестей писателя [8, с. 74-75]. Все это способствовало правильному пониманию и восприятию произведений русского писателя турецкой читающей публикой [2].

Гоголю было отведено место и в следующем, 38-ом номере того же журнала, где был опубликован перевод описания Днепра из рассказа «Майская ночь, или утопленница», сделанный Алие Эركان [6, с. 90-91].

В 1946 г. Гоголь был представлен издательством Министерства Просвещения пятью новыми изданиями – «Театральный разъезд» (пер. Э. Гюней и М. Дж. Андай), «Игроки» (пер. Хасан Копсель), «Ревизор» и «Женитьба» в переводе Э. Гюнея и М. Дж. Андая, «Как поспорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем» (пер. Х. Бычакчи).

Перешедшая в наступление реакция нанесла тяжелый удар по прогрессивно настроенной интеллигенции. Устранение Хасана Али Юджеля с поста министра просвещения неблагоприятно отразилось на переводческой деятельности под эгидой государства. Изданные в 1950 году «Мертвые души» в переводе М. Дж. Андая и Э. Гюнея были последним произведением периода «переводческой мобилизации». Однако деятельность по переводу творчества Гоголя была продолжена частными издательствами. В том же году 1950 г. в серии переводов издательского дома «Акба» в Анкаре вышло новое издание «Тараса Бульбы» в переводе крупного турецкого писателя и критика Нуруллаха Атача, но опять-таки с французского.

Особенно активным среди издательств было «Варлык». В 1953 г. оно выпустило «Старосветских помещиков» в переводе с русского Сервета Люнеля. Через год оно осуществило второе издание «Тараса Бульбы» в переводе Н. Атача с языка-посредника. А спустя еще пять лет, в 1959 году, – его третье издание. В том же году вышел новый перевод «Ревизора» с русского, сделанный Нихалем Ялаза Талуем. Перечень гоголевских изданий «Варлык» можно продолжить «Мертвыми душами» (пер. С. Эюбоглу и М. Дж. Андая, 1962), «Старосветскими помещиками» (пер. С. Люнеля, 1964), «Записками сумасшедшего» (пер. Н. Я. Талуй, 1966), «Коляской» (пер. Н. Я. Талуй, 1967), «Шинелью» (пер. Дж. Сюррея, 1968) и др.

Творчество Гоголя занимало место также в изданиях 60-ых годов таких издательств как «Элиф», «Атач», «Халк Китабеви», «Анкара Санат Яйынлары», «Джем» и др. Наряду со сделанными ранее с русского весьма успешными переводами, появились также и сделанные с языка-посредника.

Ознакомлению с творчеством Гоголя способствовало также и издание исследований и монографий о нем. Одним из самых крупных исследований западной литературы того времени является двухтомник Исмаила Хабиба «Западная литература и мы», в котором автор останавливается также на жизни и творчестве десяти русских писателей: А. С. Грибоедова, А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Л. Н. Толстого, И. С. Тургенева, М. А. Шолохова, М. М. Зощенко и др. [7, с. 215-224; 267-283; 358-363; 519-533].

Подытоживая этот период, с правом можно утверждать, что с 40-ых годов XX-го столетия знакомство с русской литературой, в частности с творчеством Гоголя, приобрело вполне системный характер. Это оказало положительное влияние, как на литературный процесс, так и на культурную ситуацию в целом. Государственная поддержка переводческого дела способствовала также созданию сообществ переводчиков высшей квалификации. Переводы осуществляли видные специалисты по русскому языку и литературе: Хасан Али Эдиз, Эрол Гюней, Сервет Люнель, Нихаль Ялаза Талуй, Гаффар Гюней, Зеки Баштымар, Огуз Пельтек. Некоторые переводчики работали в творческом содружестве с лучшими писателями и поэтами своего времени Сабахаттином Али, Орханом Вели, Мелихом Джевдетом Андаем и Октаем Акбалом. Требования к профессионализму были весьма высокими, а выполняемые переводы, в отличие от многих переводов прежних лет, были действительно качественными и адекватными оригиналам. Важным фактором качественно выполненным переводов стало укрепление позиций современного

литературного турецкого языка. Благодаря знакомству с европейской, и в частности, с русской литературой, турецкие писатели смогли приобщиться к мировым культурным и литературным процессам, у них появилась возможность использовать уже известные ионациональным литературам художественные жанры и приемы.

И все же какова была рецепция основных произведений Гоголя, уже хорошо знакомых турецкой общественности?

Наибольшей популярностью в Турции в 40-60-х гг. пользовались три гоголевских произведения: «Мертвые души» (четыре перевода, пять изданий), «Ревизор» (три перевода, четыре издания) и «Тарас Бульба» (три перевода, шесть изданий).

Турецкая критика того периода смотрит на названные произведения с разных точек зрения. Часть из них считает, что творчество Гоголя должно послужить на пользу турецкой литературе. С этой целью в нем они пытаются раскрыть тайны высокого художественного мастерства и общественно-политический смысл тематики. Так, например, известный поэт, писатель и издатель литературного журнала «Варлык» Яшар Наби Найыр, делая разбор «Мертвых душ», пишет: «Большое произведение требует прежде всего времени и терпения, это дело людей, у которых есть материальные и духовные возможности отдать всю свою жизнь одному произведению. Мировой известностью Гоголь был обязан «Мертвым душам». Но чтобы понять, что он создал это произведение в результате длительного труда, вынашивая его в голове как одну настойчивую мысль, стоит прочесть письмо его из Рима, когда он был занят работой над романом, одному своему другу в Москву, просившему у него чего-нибудь для журнала» [10, с. 127].

Другая часть, среди которых и издатель И. Хильми, приводя в пример «Тараса Бульбу» Гоголя хочет побудить своих соотечественников к написанию национального исторического романа. «Ревизор» же наводит его на тяжелые размышления о причинах падения Османской империи: «... Громадную Османскую империю разведали не столько войны с Россией и Австрией, сколько невиданный червь, таивший в себя яд порчи и разложения. Во время правления султана Абдульхамид II это разложение выступает уже наружу. Взятничество, казнокрадство распространились до низов общества, они сотрясли общественный строй и привели государство к расчленению» [4, с. VII]. А один из переводчиков «Ревизора» Эрл Гюней¹⁶, считает, что эта комедия «ужасная в своем трагизме, превосходит всё, что создано мировой драматургией» [5, с. XXX].

В 70-ые годы наблюдалось массовое увлечение русской и советской литературой, в полном смысле этого слова. Были переизданы в старых и новых переводах или изданы впервые практически все крупные произведения русской прозы XIX-го века, среди которых и все художественные произведения Гоголя. Среди новой когорты переводчиков русской литературы нужно упомянуть имена выпускников отделения русского языка и литературы Анкарского университета Мехмета Озюля, Эргина Алтая и Мазлума Бейхана.

Мехметом Озюлем были заново переведены «Записки сумасшедшего» (1963), «Тарас Бульба» (1978) и «Петербургские повести» (2002), куда вошли «Невский проспект», «Шинель» и «Записки сумасшедшего, а Мазлумом Бейханом – «Записки сумасшедшего», «Нос», «Шинель», «Невский проспект» и часть «Арабесок».

В 1982 г. Эргином Алтаем под названием «Сказки» турецкой читающей публике впервые был представлен сборник «Вечера на хуторе близ Диканьки». И если подходить к переводу Э. Алтая с точки зрения характера и качества соответствия текста перевода тексту оригинала, то следует особо отметить тот факт, что перевод всех девяти рассказов, составляющих «Вечера на хуторе близ Диканьки», как и двух вступлений к ним, семантически наиболее полно и правильно передает оригинал не только в целом, но и в частности. К концу 80-х годов Алтаем же были заново переведены «Мертвые души».

Открытие в 1990 году отделения русского языка и литературы в Стамбульском университете, а за ним и еще в шести университетах Турции (Эрджиекский – Кайсери, Сельджукский – Конья, «Гази» – Анкара, «Окан» и «Фатих» – Стамбул, Кавказский – Карс) способствовало подготовке

¹⁶ Настоящее имя Михаил Роттенберг, поселившийся в Стамбуле в 1921 г. с третьей («врангелевской») волной русской эмиграции

новых переводческих кадров. Постепенно стала формироваться новая молодая когорта переводчиков с русского языка. Среди них следует упомянуть имена Сабри Гюрсеса, Кора Я Карасулу, Гюная Кызылырмака и др. Вместе с тем одно за другим стали появляться также академические и критические работы о разных аспектах творчества Гоголя.

Благодаря деятельности переводчиков турецкая читающая публика получила возможность читать на родном языке все литературно-художественные произведения Гоголя. Множество из них имеют до семи вариантов перевода и издаются всеми столичными и провинциальными издательствами.

Подводя итог нашему рассмотрению, хотелось бы вспомнить слова, сказанные о Гоголе «как о своем любимом писателе и одном из литературных учителей» в 100-летие со дня смерти писателя Назымом Хикметом: «Любовь Гоголя к свету, к жизни, к человеку, его ненависть ко всему тому, что мешает людям жить свободно и счастливо одинаково близка и французам, и неграм, и норвежцам, и другим народам. Оставаясь глубоко русским, Гоголь принадлежит всему прогрессивному человечеству. Слава народу, который дал Гоголя! Счастье народов всего мира, что они имеют такого замечательного писателя» [газ. «Правда» от 5 марта 1952 г.].

ЛІТЕРАТУРА

1. Макеев А. Посланица русской культуры. Интервью с Т. Олджай // Русский мир. Февраль 2016. – с. 10–15
2. Олджай Т. Русская литература на страницах турецкого журнала «Терджуме» // Болгарская русистика, 1-2. – София: Орган общества русистов в Болгарии, 2006. – С.117–136.
3. Олджай Т. 2010 Ольга Сереевна Лебедева и ее вклад в русско-турецкие литературные связи / Т. Олджай // Проблемы филологии: язык и литература. № 1. – М.: МГПУ, 2010. – с. 121–126 http://file:///C:/Users/B%3%BCIent/Downloads/philology_2010_1_Oldzhay.pdf
4. Gogol N. Müfettiş. – İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1937. – VIII+178 с.
5. Gogol N. Müfettiş, Rus Klasikleri: 16. – Ankara: Maarif Bakanlığı, 1944. – 164 с.
6. Gogol. Dniepr // Tercüme, T. VII, № 38. – Ankara: Maarif Bakanlığı, 1946. – с. 90-91.
7. Habib İ. Avrupa Edebiyatı ve Biz (Garptan Tercümeler), T. 2. – İstanbul: Remzi Kitabevi, 1941. – 635 с.
8. Kanık O. V. Üç hikâye // Tercüme, T. VII, № 36-37. – Ankara: Maarif Bakanlığı, 1946. – с. 74–75.
9. Lebedeff M-me Gülнар. Rus edebiyatı. – İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1311 (1895). – 132 с.
10. Nayır Y. N. Varlık Aylık Edebiyat ve Sanat Dergisi 1933-1993. – İst.: Varlık Yayınları, 1993. – 270 с.
11. Sami Şemseddin. Kamusü'l-A'lâm, T. V. – İstanbul: Imprimerie Mihran, 1314 (1896). – 800 с.
12. Taluy, N. Y. Müfettiş // Tercüme, T. IV, № 19. – Ankara: Maarif Bakanlığı, 1943. – с. 69–71.
13. Tuncor F. R.. MEB Yayınları Bibliyografyası (1923–1993). – İstanbul: MEB, 1996. – 563 с.

Чикайло І. В.

*Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького*

ПЕРЕКЛАД ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ВИДІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розвиток світової цивілізації на сучасному етапі обумовлює розширення взаємозв'язків і взаємовідносин різних країн, народів та їхніх культур. Відбувається зближення мовних культур та збільшується їх роль у процесі іншомовної комунікативної діяльності. Сучасний світ – динамічний світ комунікацій, для активної діяльності в якому необхідна мова спілкування, яка зближує різні культури. Процеси, пов'язані з явищем глобалізації, передбачають регулярні контакти у різних сферах між представниками різних культур. Міжкультурні контакти стають частішими, тривалішими. Така ситуація вимагає вирішення поставлених практичних завдань та питань культурної адаптації одночасно. Міжкультурна комунікація, як зазначає П. Донець, «охоплюватиме, ціле коло явищ, що має будь-яке відношення до зіставлення та взаємодії культур, а також їх носіїв» [5, с. 19].

Твердження про те, що переклад як міжмовний посередник, є і одним з основних видів міжкультурної комунікації, сьогодні є загальноновизаним і практично ніким не заперечується [1 – 4].

На думку Н.Г. Валєєвої, розгляд перекладу як міжкультурної комунікації впливає з розуміння мови як компонента культури, як єдиного соціально-культурного утворення, а культури як сукупності матеріальних і духовних досягнень суспільства, що включає всю багатогранність історичних, соціальних і психологічних особливостей етносу, його традиції, погляди, цінності, інститути, поведінку, побут, умови життя – словом, усі сторони його буття і свідомості [2, с. 18].

Виразним прикладом міжкультурної комунікації може бути переклад літературного твору іноземною мовою. Через переклад твір стає досягненням не лише національної літератури, а й надбанням світової літератури. При цьому здійснюється не лише суто міжлінгвістична інтеракція, а в повному обсязі, - міжкультурна комунікація [4, с. 52].

Перекладами з однієї мови на іншу люди користуються давно, але ніхто не може точно сказати, коли відбулось спілкування людей, які розмовляли різними мовами за допомогою мови-посередника.

Лінгвістична наука про переклад є ще зовсім молодою. Вона досі навіть не має загальноприйнятої назви. У різних джерелах можна знайти терміни «перекладознавство», «транслатологія», «теорія перекладу» та інші. Лише з початку другої половини двадцятого століття дослідження такого виду мовленнєвої діяльності, який називають «перекладом», почали формуватися у самостійну лінгвістичну дисципліну.

Серед таких досліджень одне з перших місць займають роботи Л.С. Бархударова, який виступає за вивчення перекладу як процесу, але при цьому обумовлюється, що термін «процес» стосовно перекладу розуміється ним «у чисто лінгвістичному сенсі, тобто як певного виду мовне, точніше, міжмовне перетворення або трансформація тексту на одній мові у текст на іншій мові» [1, с. 6].

Одним з принципових моментів при вивченні перекладу є розуміння, що спілкування є взаємодією індивідів, у якому комуніканти постають як представники певної лінгвосоціокультурної спільності. А переклад, як вид посередництва, є не тільки засобом міжмовної, а й засобом міжкультурної комунікації.

У наш час, у добу інформаційної експансії, швидкого розвитку науки і техніки, а також появи багатьох нових національних держав, що сприяє розвитку міжнародних відносин, масштаби перекладацької діяльності неймовірно зросли. Це дає змогу говорити про початок нового етапу у розвитку перекладу. Переклад у сучасному світі виступає важливим засобом спілкування між людьми, які розмовляють різними мовами й належать до різних лінгвокультурних ареалів. У такому контексті переклад розглядають як особливий вид міжкультурної комунікації.

Професійні перекладачі вже встигли переконатися, що головна складність перекладу полягає у тому, що слова різних мов лише в окремих випадках повністю відповідають одне одному, не говорячи вже про окремі смислові частини, цілі думки. Даний факт зумовлює певні вихідні засади для процесу й результату перекладу, які зводяться до декількох тез:

- 1) як формально, так і за змістом слова мови перекладу та вихідної мови не збігаються;
- 2) структура мови перекладу є іншою, ніж у вихідній мові;
- 3) переклад повинен насамперед повністю передавати смисл оригіналу;
- 4) переклад повинен справляти на свого читача (слухача) такий самий вплив, як і оригінал на власного читача;
- 5) переклад повинен звучати, ніби оригінал, і не містити у собі відчуття іншомовного забарвлення [8, с. 33].

Перекладач стає, по суті, посередником не лише між мовами, але й культурами. Тому такою важливою стає освіченість самого перекладача (мається на увазі обов'язкове знання історії, культури, географії, побуту народу, мовою якого представлено оригінал). Його діяльність завжди професійно орієнтована, наприклад, на переклад художньої або науково-технічної літератури. «Переклад у будь-якій професійній сфері – особлива мовна, текстова діяльність, спрямована на здійснення міжмовної і міжкультурної комунікації в усіх її проявах у даній сфері спілкування. Орієнтована на прагматику даної сфери спілкування перекладацька діяльність може охоплювати

різні форми відтворення першотвору на іншій мові, з різним ступенем повноти у залежності від мети комунікації» [6, с. 28].

У процесі перекладу сам перекладач повинен володіти «культурною компетенцією», тобто знаннями чужої культури, аби виявити в тексті специфіку культури. Розуміння між людьми передбачає не лише знання граматики, але й наявність спільних культурних передумов.

Для досягнення необхідної культурної компетенції двомовність (білінгвізм) повинен доповнюватись двокультурністю. Це передбачає володіння довготерміновими та короткотерміновими соціокультурними, або фоновими, знаннями, включаючи ключові концепти двох контактуючих культур, їхні реалії та символи, вивченням яких займається лінгвокраїнознавство. Вивчення лінгвокраїнознавства покликане допомогти набуттю майбутнім перекладачем необхідних соціокультурних знань.

У вихідному тексті соціокультурна (фонова) інформація проявляється наявністю власних назв, слів-реалій та особливих національно маркованих образів (асоціативних реалій), які дуже часто важко піддаються перекладу. Справжній фахівець перекладу має бути здатним ідентифікувати ці елементи і знати найпоширеніші об'єктивні та асоціативні реалії в обох культурах, а також національні символи [8, с. 42].

Порівняння мов як форм вираження культур відіграє важливу роль у перекладацькій діяльності. Спираючись на добре знання культурних традицій і національних особливостей, таке порівняння дає змогу виявити в обох мовах різноманітні відповідності, які полегшують роботу перекладача, та розбіжності, які перешкоджають їй. Знання та врахування розбіжностей дає змогу подолати мовні перешкоди, щоб уникнути небажаних інтерференцій та буквалізмів, які можуть стати причиною нерозуміння.

У сучасному перекладознавстві побуває думка про те, що в основі перекладу як виду міжмовної та міжкультурної комунікації лежить продукування тексту, який адекватно заміняє текст оригіналу в іншій культурі, іншій мові та іншій комунікативній ситуації. Саме таким шляхом можна досягнути еквівалентності, яка передбачає не повну ідентичність двох текстів, а достатню спільність їх змісту для цілей комунікації у конкретних умовах. Тому переклад являє собою вже не просту вихідну одну мовних структур в інші, а складний процес передачі змісту, визначений як результат взаємодії лінгвістичних смислів і когнітивних доповнень, які відповідають цьому текстові. Ці когнітивні доповнення є частиною когнітивних знань перекладача, тобто сукупністю його енциклопедичних (лінгвістичних та екстралінгвістичних) знань, що зберігаються у його пам'яті. Вони є також частиною його когнітивного контексту, тобто знаннями, відомими перекладачу з попередніх частин тексту, і використаних ним при передачі змісту наступних його частин [7, с. 55–56]. Переклад як один із важливих видів комунікативної діяльності орієнтується перш за все на повну й адекватну передачу мови оригіналу, яка містить усі приховані значення (підтексти) мовного, соціального і культурного просторів. «Перекладач повинен «розкласти» текст оригіналу на окремі елементи, а потім знову «скласти» його у нову структурну єдність, але таким чином, щоб у читачів перекладу виникали образи й асоціації, співмірні з образами й асоціаціями, які виникають у читачів першотвору» [6, с. 261].

Роль мови у процесі перекладу – така ж, яку вона завжди виконує у житті суспільства: вона і тут виступає як «важливий засіб людського спілкування» [9, с. 11].

Перекладач повинен досконало знати власну культуру, як і бути у достатній мірі ознайомленим із особливостями культури нації – носія мови перекладу. Таким чином, переклад – це своєрідний діалог двох культур, який передбачає вміння перекладача відрізняти своє від чужого. При цьому не повинна виникати й реалізовуватись якась «змішана культура», що негативно відбивалось би на якості перекладу. Також слід пам'ятати, що все це стосується не лише літературного, але й науково-технічного перекладу, так як фахові тексти значною мірою знаходяться в рамках контексту культури.

Отже, переклад є дуже важливим та необхідним засобом міжкультурної комунікації та має та має надзвичайну вагу для підтримки безпосередніх зв'язків між комунікантами, які належать до різних лінгвокультурних ареалів. Неоціненно у цьому процесі є роль перекладача, до якого ставляться великі вимоги, як до особистості з високою культурою і мораллю. Він має бути

ознайомленим з основними культурологічними особливостями країни мови-перекладу, тобто мати певні фонові знання. Основне завдання перекладача під час процесу міжкультурної комунікації – встановити культурний зв'язок між мовцями і подолати мовний бар'єр, при цьому передавши зміст перекладу якомога точніше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М.: «Международные отношения», 1975. – 240 с.
2. Валеева Н. Г. Введение в переводоведение / Н. Г. Валеева. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 85 с.
3. Валеева Н.Г. Теория перевода: культурно-когнитивный и коммуникативно-функциональный аспекты: Монография. – М.: РУДН, 2010. – 245 с.
4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
5. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. – Харьков: Штрих, 2001. – 386 с.
6. Лановик З.Б. Художній переклад як проблема компаративістики / З.Б. Лановик // Літературознавча компаративістика. Навчальний посібник /Ред. Р.Т. Гром'як., упоряд.: Р.Т. Гром'як, І.В. Папуша. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТДПУ, 2002. – 331 с.
7. Лучинская Е.Н. Смысл, текст и ситуация в социокультурном подходе к анализу художественного текста / Е.Н. Лучинская // Язык в мире и мир в языке. – Сочи: Карлсруз; Краснодар, 2001. – С. 55-56.
8. Теорія перекладу: конспект лекцій / укладач С.О. Швачко. – Суми: Сумський державний університет, 2013. – 130 с.
9. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 377 с.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Бігич О. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

«SEIS SOMBREROS PARA PENSAR» – ІНТЕРАКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

З-поміж різновидів професійної компетентності викладача іноземної мови саме методична компетентність уможливорює практичне застосування ним набутих знань, навичок і вмінь у професійній діяльності, зокрема під час аудиторної й позааудиторної роботи з іноземної мови.

У контексті сучасних підходів до формування у студентів магістратури методичної компетентності викладача іноземної мови, а також тенденції як їхньої професійної, так й іншомовної освіти система формування методичної компетентності є відкритою для оновлення своїх складників, зокрема технологій її формування.

Зазвичай практичне заняття з методики навчання іноземних мов і культур проводиться з групою в кількості 25-30 осіб, оскільки об'єднано дві академічні групи. Робочою програмою на практичні заняття відведено п'ять занять. За таких об'єктивних умов перед викладачем методики постає проблема вибору ефективної технології формування методичної компетентності, яка уможливорює активну участь на практичному занятті кожного студента і, відповідно, оцінювання його аудиторної роботи.

Такою технологією, на мою думку, є «Seis sombreros para pensar» Едварда де Боно [5], яку я адаптувала для практичних занять з методики навчання іспанської мови й культури з метою формування у студентів магістратури методичної компетентності викладача іспанської мови.

Існує низка методичних розвідок щодо використання «Seis sombreros para pensar» Е. де Боно в процесі навчання іноземної мови школярів [1-3] і студентів [4]. При цьому «Seis sombreros para pensar» називають по-різному: методом [1, 4], інтерактивною методикою [2], прийомом [3]. З огляду на мій досвід використання в освітньому процесі «Seis sombreros para pensar» є інтерактивною технологією навчання.

Метою статті є опис авторського досвіду формування у студентів магістратури методичної компетентності викладача іспанської мови з використанням інтерактивної технології навчання «Seis sombreros para pensar» Е. де Боно на практичних заняттях з методики навчання іспанської мови й культури.

Технологія «Seis sombreros para pensar» уможливорює заміну нудного й абстрактного обговорення студентами теоретичних питань яскравим і захопливим способом управління їхнім мисленням (різнокольорові капелюхи), яке завдяки структуруванню розумової діяльності (інформаційний білий капелюх, емоційний червоний капелюх, позитивний жовтий капелюх, песимістичний чорний капелюх, креативний зелений капелюх) стає більш сфокусованим, конструктивним і продуктивним. Синій капелюх надягає викладач для організації й керування перебігом практичного заняття: використання синього капелюха першим передбачає формулювання його мети й завдань; останнім – підведення підсумків.

Попередньо студенти першої академічної групи отримали домашнє завдання – опрацювати розділ 3 «Análisis del corpus» (Р. 19-37) наукового дослідження «El desafío de motivar a los alumnos de ELE, análisis comparativo de dos manuales de enseñanza de ELE entorno a estrategias de aprendizaje de lengua, destrezas de lengua y motivación» [7], авторка якого Marcela Vilches Furió на прикладі загальної теми «Viajes / Vacaciones» аналізує два підручники: *Vale 8* (El capítulo 11) і *Gente Joven 1* (La unidad 6), за якими навчають іспанської мови як іноземної в Швеції.

З огляду на те, що цільовою для студентів мовного вищого навчального закладу є міжкультурна компетентність, студенти другої академічної групи отримали домашнє завдання – опрацювати пункт 4 «El componente intercultural en los manuales de ELE» статті «La competencia

intercultural y su inclusión en los manuales de ELE» [6, с. 74-77], автор якої Antonio Illescas аналізує сучасні підручники (*Vive el Español. Curso de Español B1; Prisma A2. Continúa; Aula Internacional 5. B2.2; España siglo XXI. Curso monográfico sobre la España contemporánea*), за якими навчають іспанської мови як іноземної в США.

На практичному занятті студенти першої академічної групи, самоорганізовані в мікрогрупи, обирали капелюх певного кольору окрім синього, який «надає» викладач. Призначення синього капелюха – управління процесом реалізації ідеї і вирішення завдань (El sombrero azul se ocupa del control y la organización del proceso del pensamiento. También del uso de los otros sombreros [5, p. 17]). Використання синього капелюха першим передбачає формулювання того, що необхідно зробити – визначається мета й конкретизуються завдання практичного заняття. Використання синього капелюха останнім передбачає підведення його підсумків й оцінювання студентів.

Викладач у синьому капелюсі озвучує *metu* практичного заняття – набути уявлення про таке методичне вміння викладача іноземної мови як порівняльний аналіз навчальних матеріалів автентичних підручників – й конкретизує його *завдання*:

- ознайомитись з підручниками іспанської мови, за якими навчаються в Швеції й США;

- поглибити знання про підходи до навчання іспанської мови: *el enfoque por tareas* й *el enfoque comunicativo* й про міжкультурну компетентність як цільову для формування у вищих навчальних закладах;

- ознайомитись з критеріями аналізу навчальних матеріалів підручників іноземної мови;

- розширити знання про стратегії оволодіння мовними компетентностями;

- удосконалити знання про мотивацію до вивчення іноземної мови.

Студенти мікрогрупи, які «надягли» білий капелюх (El sombrero blanco se ocupa de hechos objetivos y de cifras [5, p. 16]), фокусують свою увагу на інформації: фактах (складники кожного НМК, структурні частини обох підручників, назви одиниць організації навчального матеріалу, варіації назви загальної теми «Viajes / Vacaciones» у підручниках, реалізовані в них підходи до навчання, мовні аспекти іншомовної мовленнєвої діяльності, вправи й завдання для їх формування тощо), цифрах (два підходи до навчання: *el enfoque por tareas* й *el enfoque comunicativo*, кількість вправ і завдань тощо), а також зосереджуються на додатковій інформації, якої бракує (конкретні сторінки підручників), й розмірковують, з яких джерел і як її набути (завантажити з мережі інтернет необхідні розділи підручників).

Мікрогрупа студентів, які «надягли» червоний капелюх – капелюх емоцій, почуттів, інтуїції (El sombrero rojo da el punto de vista emocional [5, p. 17]), озвучують свої почуття (сумнів, упевненість тощо) й емоції (страх, захоплення тощо), які в них викликає думка про таке методичне вміння викладача як порівняльний аналіз підручників іспанської мови як іноземної. Також студенти висловлюють інтуїтивні здогадки про ефективність навчальних матеріалів цих підручників і реалізованих у них підходів для формування в тих, хто навчається за цими підручниками, мотивації і стратегій оволодіння іспанською мовою, зокрема її мовними аспектами.

Студенти мікрогрупи в позитивному жовтому капелюсі (El sombrero amarillo es optimista y cubre la esperanza y el pensamiento positivo [5, p. 17]) розмірковують над перевагами навчальних матеріалів кожного з підручників, окреслюють перспективу їх використання для формування мотивації і стратегій оволодіння мовними аспектами іспаномовної комунікативної компетентності.

Чорний капелюх (El sombrero negro cubre los aspectos negativos – porque algo no se puede hacer [5, p. 17]) є повною протилежністю жовтому. Студенти мікрогрупи, які «надягли» чорний капелюх, проявляють обачливість, прораховують можливі ризики й приховані загрози. Вони песимістично оцінюють навчальні матеріали кожного з підручників: розмірковують над їхніми потенційними недоліками (послідовність вправ і завдань, формулювання настанови на їх виконання, наявність / відсутність опор тощо) в формуванні мотивації і стратегій оволодіння мовними аспектами іспаномовної комунікативної компетентності.

Зелений капелюх – капелюх творчості й креативності (El sombrero verde indica creatividad e ideas nuevas [5, p. 17]): генеруються нові ідеї, модифікуються вже існуючі, опрацьовуються чужі доробки, пропонуються альтернативні рішення. Студенти мікрогрупи в зеленому капелюсі розглядають можливі варіанти використання навчальних матеріалів цих підручників, а також

пропонованих вправ і завдань у власному досвіді викладання іспанської мови під час педагогічної практики.

Студенти другої академічної групи попередньо вдома опрацювали пункт 4 «El componente intercultural en los manuales de ELE» статті «La competencia intercultural y su inclusión en los manuales de ELE» [6, с. 74-77] щодо наявності в сучасних підручниках, за якими навчають іспанської мови як іноземної в США (*Vive el Español. Curso de Español B1; Prisma A2. Continúa; Aula Internacional 5. B2.2; España siglo XXI. Curso monográfico sobre la España contemporánea*), навчальних матеріалів для формування міжкультурної компетентності.

Студенти мікрогрупи, які «надягли» білий капелюх, фокусують свою увагу на інформації: фактах (назви підручників, їхні автори, структура, наявність навчальних матеріалів для формування міжкультурної компетентності тощо) й цифрах (кількість підручників, роки їх видання, кількість рубрик, обсяг цільових навчальних матеріалів тощо). Мікрогрупа студентів під червоним емоційним капелюхом озвучує свої почуття й емоції щодо обов'язкової наявності в підручниках іспанської мови як іноземної навчальних матеріалів для формування міжкультурної компетентності.

Студенти мікрогрупи в позитивному жовтому капелюсі розмірковують над вагомістю навчальних матеріалів кожного з підручників, визначають їхню ефективність для формування міжкультурної компетентності. Студенти мікрогрупи під чорним капелюхом песимістично оцінюють навчальні матеріали кожного з підручників: виявляють їхні потенційні недоліки (не корелюють з навчальними темами, завеликий / замалий обсяг, змістовно неадекватні тощо) в формуванні міжкультурної компетентності.

Студенти мікрогрупи в креативному зеленому капелюсі розглядають потенційні можливості використання навчальних матеріалів цих підручників у власному досвіді викладання іспанської мови під час педагогічної практики. Як уже було згадано, останній синій капелюх «надягає» викладача, який підводить підсумки практичного заняття з методики навчання іноземних мов і культур й оцінює роботу кожного студента.

Результати опитування студентів щодо корисності й ефективності технології «Seis sombreros para pensar» уможливили її удосконалення як формату практичного заняття з методики навчання іспанської мови й культури. На думку студентів, метафора кольорових капелюхів є своєрідною рольовою мовою, якою легко обговорювати методичну проблему, не зважаючи на особисті уподобання й нікого не ображаючи. Водночас студенти висловили готовність використати технологію «Seis sombreros para pensar» у власному досвіді формування іспаномовної компетентності в говорінні під час педагогічної практики.

Таким чином, технологія «Seis sombreros para pensar» сприяє особистісно-діяльнісному розвитку студентів: підвищенню їхньої мотивації до оволодіння методичною компетентністю викладача іноземної мови, розвитку креативного й критичного мислення, вихованню толерантності, усуненню дискомфорту при оприлюдненні власної точки зору, підвищенню працездатності студентів під час аудиторних занять, розкриттю їхнього творчого потенціалу. Так, найцікавішими варіантами технології «Seis sombreros para pensar» були невідповідності кольорів капелюхів типажам студентів: чорний капелюх надягали оптимісти, жовтий – песимісти, червоний – студенти, які зазвичай не проявляють емоцій, білий – найемоційніші студенти.

Перспектива подальших наукових розвідок передбачає дослідження методичного батлу й методичного брифінгу як форматів професійно орієнтованої рольової гри на практичних заняттях з методики навчання іноземних мов і культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Использование метода «Шесть шляп мышления» при обучении монологическому высказыванию : Электронный ресурс. – Режим доступа <https://sites.google.com/site/speakingenglishhdegtyareva/classroom-news/ispolzovaniemetodikisestslapmysleniapriobuceniimonologiceskomuyvskazyvaniu>
2. Мастер-класс «Шесть шляп мышления Эдварда де Боно» как один из приемов обучения дискуссии на уроках английского языка : Электронный ресурс. – Режим доступа <https://doc4web.ru/angliyskiy-yazik/masterklass-shest-shlyap-mishleniya-edvarda-de-bono-kak-odin-iz-.html>

3. Фестиваль педагогических идей «Шесть шляп мышления как интерактивная методика преподавания иностранных языков» : Электронный ресурс. – Режим доступа www.sosh10.edusluda.ru/files/KOPIKA/FPI_Tur_6_shlap-11.doc
4. Шустова Ю.В. Метод «шести шляп» в обучении иностранному языку студентов по направлению «Электроэнергетика и электротехника» / Ю. В. Шустова // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия Психолого-педагогические науки. – 2014. – №4(24). – С. 273-276.
5. de Bono E. Seis sombreros para pensar. Una guía de pensamiento para gente de acción / Edward de Bono / Traducción Marcela Pandolfo : Edición digital. – Modo de acceso www.fceia.unr.edu.ar/de%20bono,%20edward%20-%20seis%20.
6. Illescas A. La competencia intercultural y su inclusión en los manuales de ELE / Antonio Illescas // Porta linguarum. – № 26. – 2016. – P. 67-79.
7. Furió M. V. El desafío de motivar a los alumnos de ELE, análisis comparativo de dos manuales de enseñanza de ELE entorno a estrategias de aprendizaje de lengua, destrezas de lengua y motivación / Marcela Vilches Furió : Edición digital. – Modo de acceso https://gupea.uab.gu.se/bitstream/20771/gupea_2077_26151_1.pdf.

Рябуха Т. В., Гостищева Н. О., Харченко Т. І.
*Мелітопольський державний педагогічний
 університет імені Богдана Хмельницького*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МОВНОГО ВУЗУ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Глобалізація як феномен сучасного світу вплинула практично на всі сфери суспільства. Єдиний економічний простір, відкритість кордонів, зростання міжнародних відносин та спілкування, створення єдиного освітнього простору – це лише деякі наслідки інтеграційних глобальних процесів. Разом з тим, розглядаючи позитивні сторони світової інтеграції, слід враховувати і можливі ризики глобалізації.

Одним з основних показників сьогодишнього багатополарного світу є його конфліктність, зіткнення різних культур та цивілізацій. Незважаючи на розширення міжнародного співробітництва в області культури, процес глобалізації культури супроводжується прагненням народів та націй до збереження їхньої національної самобутності, що може проявлятися у неприйнятті «чужих» соціокультурних норм і затвердження «своїх» як єдино правильних. У зв'язку з цим, міжкультурна комунікація, яка оперує такими поняттями як «свій-чужий», «стереотипи-забобони», «мова-культура» стає основою для міжкультурного та міжмовного взаєморозуміння [4].

Іноземна мова є найважливішим засобом пізнання «чужої» культури, «чужої» картини світу. Актуальне завдання навчання іноземних мов як засобу міжкультурного спілкування полягає в тому, що мови повинні вивчатися в нерозривній єдності з культурою народів, які ними спілкуються [8].

«Загальноєвропейські компетентності володіння іноземною мовою: вивчення, викладання, оцінювання» представляють міжкультурну компетентність в термінах «міжкультурні знання, навички та вміння». Так, міжкультурні знання розглядаються як знання і розуміння подібностей та відмінностей між культурами рідної країни та країни, мова якої вивчається, а також знання і розуміння регіонального та соціального розмаїття обох країн. Міжкультурні навички та вміння передбачають: уміння співвідносити власну та іншомовну культури; уміння гнучко використовувати різноманітні стратегії для встановлення контакту з представниками інших культур; уміння виступати в ролі посередника між представниками інших культур; уміння виступати в ролі посередника між представниками своєї та іншомовної культури та ефективно усувати непорозуміння та конфліктні ситуації, викликані міжкультурними відмінностями; уміння долати сформовані стереотипи [5].

Для позначення міжкультурного спілкування сьогодні існує декілька термінів: кроскультурна (cross-cultural), транскультурна (transcultural), міжкультурна (intercultural) комунікація

(communication). Огляд літератури показує, що існують, принаймні, два підходи до визначення сутності міжкультурної комунікації: лінгвістичний та культурно-антропологічний [1, 2, 3, 7, 8, 9].

Прихильники лінгвістичного підходу (К. Knapp, А. Knapp-Potthoff, Е. Lipiansky, S. Martinelli, М. Taylor, Е. М. Верещагін, В. Р. Костомаров, С. Р. Тер-Мінасова) відзначають першорядне значення мови в процесах міжкультурної комунікації. Спілкування між представниками різних культур відбувається завдяки коректній розшифровці мовних кодів, характерних для всіх членів кожної з культур.

Представники культурно-антропологічного підходу (Е. Т. Hall, G. Trager, F. R. Kluckhohn, F. L. Strodbeck, А. А. Залевська, Е. Ф. Тарасов) відзначають, що міжкультурне спілкування неминуче супроводжується комунікативними конфліктами в силу відмінностей не стільки мов, скільки національних свідомостей комунікантів.

Незважаючи на відмінності у трактуванні сутності міжкультурної комунікації, зумовлених різними підходами до її вивчення, можна виділити те загальне, в чому сходяться думки більшості її дослідників: міжкультурна комунікація є інтерактивний процес, процес взаємодії, учасниками якого є представники різних культур [8].

Процес міжкультурного спілкування є складним і багатоаспектним. В його структурі можна виділити кілька взаємопов'язаних компонентів: 1) вербальний; 2) невербальний; 3) паравербальний. Для того щоб міжкультурна комунікація відбулася ефективно, недостатньо просто володіти словниковим запасом іноземної мови, яка вивчається, розуміти її фонетичні відмінності, знати граматичні правила або правила побудови діалогу. Необхідно також пам'ятати про те, що 65% всієї інформації засвоюється комунікантами в ході невербального спілкування. Знання низки екстралінгвістичних паравербальних компонентів міжкультурної комунікації (інтонація, тембр голосу, швидкість мовлення та ін), поряд з фоновими знаннями про культурні та соціокультурні відмінності, сприятимуть успішному міжкультурному спілкуванню.

Іноземна мова за своєю природою є ідеальним засобом навчання міжкультурної комунікації, оскільки кожний урок іноземної мови – це практика міжкультурної комунікації, тому що кожне іноземне слово відображає іноземний світ та іноземну культуру: за кожним словом стоїть обумовлене національною свідомістю уявлення про світ [8]. Ефективність формування міжкультурної комунікації досягається за умови поєднання змісту та методів навчання [6].

Серед методів навчання міжкультурному спілкуванню можна виділити наступні:

- Метод міжкультурного етюд (intercultural sketch).

На основі міжкультурних етюдів студенти самостійно або у групах опрацюють ситуації, які відбувалися або можуть статися в реальному житті, готуючи себе тим самим до обдуманих та рішучих дій.

- Метод культурного асимілятора (cultural assimilator).

Ретельно зібрані та відібрані ситуації міжкультурного спілкування забезпечуються коментарями представників обох культур і класифікуються за певними тематичними категоріями, наприклад, форми вітання, існуючі в іншомовній культурі, діловий етикет тощо. Підсумком складання культурного асимілятора має стати посібник, складений за типом програмованого підручника.

- Тьюторинг (tutoring).

Студент частково переймає функції вчителя. Він вчиться навчаючи. Таким чином, відбувається навчання через викладання рівним за статусом і загальному рівню знань тьютором.

- Метод мозкового штурму (brainstorming).

Колективне продукування ідей, пошук вирішення якої-небудь проблеми. Група рівних за соціальним статусом і рівнем обізнаності людей повинна висловлювати максимальну кількість ідей з приводу однієї конкретної проблеми. Критика думок повинна бути виключена. Завдання вчителя полягає в тому, щоб встановлювати форму дискусії, визначати її хід, надавати їй відповідний напрям, враховуючи ідеї, висловлені групою.

- Метод диференційованого читання (differential reading).

Студенти читають різні за змістом культурологічні тексти з однієї проблеми, а потім обмінюються один з одним отриманою інформацією і беруть участь у колективній дискусії.

- Метод рольової гри (role play).

Сприяє зняттю бар'єру між теоретичною і практичною підготовкою майбутнього фахівця. В основі рольової гри лежить проблемна ситуація, яка повинна з високим ступенем реальності імітувати конкретні умови та динаміку дій, що забезпечують включення гравців у конкретну ситуацію і освоєння ними професійних чи соціальних ролей. Основними ознаками навчальної рольової гри є: моделювання ситуацій реального життя, розподіл ролей між учасниками гри, розрізнення рольових цілей при обробці рішень, взаємодія учасників гри у відповідності з їх ролями, наявність загальної мети ігрового колективу, колективне вироблення рішень учасниками гри, багатоваріантність рішень, наявність системи індивідуального чи групового оцінювання діяльності учасників гри. Рольова гра повинна бути непередбачуваною, що робить її специфічною формою колективної пізнавальної творчої діяльності.

- Метод проектів (project).

Робота за методом проектів передбачає не тільки наявність і усвідомлення якоїсь проблеми, але й процес її розкриття, розв'язання, що включає чітке планування дій, наявність задуму або гіпотези вирішення проблеми, чіткий розподіл (якщо мається на увазі групова робота) ролей, тобто завдань для кожного учасника за умов тісної взаємодії. Результати виконання проектів повинні бути, що називається, «відчутними», предметними, тобто, якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична - конкретний практичний результат, готовий до застосування. Вони можуть бути представлені у вигляді відеофільму, альбому, альманаху, колажу, газети, наукової роботи тощо.

- Методи навчання в співробітництві (cooperative learning).

Як цілісна технологія, педагогіка співробітництва поки не втілена в конкретній моделі і не має нормативно-виконавської інструментарію, але її ідеї вийшли майже в усі сучасні педагогічні технології. Як система відносин співробітництво многоаспектно; але найважливіше місце в ньому займають відносини «вчитель - учень». Традиційне навчання ґрунтується на положенні вчителя як суб'єкта, а учня як об'єкта педагогічного процесу. У концепції співпраці це положення замінюється уявленням про учня як суб'єкта навчальної діяльності. Тому два суб'єкта одного процесу повинні діяти разом, бути партнерами. Ключовою ланкою педагогіки співробітництва є гуманно-особистісний підхід до студента. Він передбачає особистісну спрямованість навчально-виховного процесу; гуманізацію і демократизацію педагогічних відносин, відмову від прямого примусу; нове трактування індивідуального підходу; формування позитивної Я-концепції.

Таким чином, аудіолінгвальний підхід до навчання іноземної мови, який фокусує свою увагу навколо окремо взятого речення або фрази, виявився нездатним підготувати учнів до реального спілкування іноземною мовою, так як в реальному житті існують соціальні та культурні правила, без володіння якими знання завчених речень або фраз буде безглуздим. Для адекватного і успішного міжкультурного спілкування засобами іноземної мови, тобто для повноцінної участі в діалозі культур, необхідна міжкультурна компетентність і комплекс спеціальних методів для її формування. Теорія діалогу в межкультурній комунікації визнається одним з інструментів вирішення міжнаціональних та міжкультурних проблем, а впровадження її в навчальний процес стає нагальною потребою в системі освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура / Е. М. Верещагин. – М.: Русский язык. – 1990. – 246 с.
3. Елизарова Е. В. Культура и обучение иностранным языкам / Е. В. Елизарова. – СПб.: СОЮЗ, 2001. – 291с.
4. Кирабаев Н. С. Глобализация и мультикультурализм / Н. С.Кирабаев. – М.: Издательство РУДН, 2005. – С. 325.
5. Общевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка. – М.: МГЛУ, 2003. – 256 с.

6. Панина Т. С., Вавилова Л. Н. Современные способы активизации обучения: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Т. С. Паниной. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 205 с.
7. Рот Ю. Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг / Ю. Рот. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – С. 275.
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 262 с.
9. Trager G., Hall E. Culture and Communication; A Model and an Analysis // Explorations and Communication / G. Trager G.. – 1994. – № 3.

Хомчак О.Г., Серета Х.М., Яковлева Я.В.
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

МЕТОДИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Методика концептуального аналізу є надійним інструментом виявлення походження деяких важливих термінів сучасної культури. Проте «слід наголосити й на неоднозначності, що виникла при використанні термінологічного словосполучення «концептуальний аналіз» у сучасному лінгвістичному обігу» [3, с.136]. Вперше на цей факт звернула увагу С.Э. Нікітіна: «Словосполучення «концептуальний аналіз» може означати аналіз концептів і певний спосіб їх дослідження, а саме: аналіз за допомогою концептів, або аналіз, що має своїми граничними одиницями концепти, на відміну від елементарних семантичних ознак при компонентному аналізі» [5, с. 117].

Як стверджує В. Маслова, під час концептуального аналізу «виконання тих або тих методів, методик, прийомів та способів дослідження залежить не лише від складності концепту, але й від мети та завдань, що їх ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел, що становлять матеріал дослідження» [4, с. 58]. Сьогодні в науковій літературі репрезентовано декілька методик концептуального аналізу. Наведемо найуживаніші з них.

1. Теорія прототипів, яка належить американському психологові Е. Рош. Серед прибічників цієї теорії – А. Вежбицька, Д. Лакофф, Р. Фрумкіна. Теорія прототипів з'являється у зв'язку з тим, що семантичного тлумачення не завжди достатньо для визначення, а прототипічна семантика, на думку І. Штерн, «зв'язана найтісніше з теорією природної категоризації та класифікації понять у свідомості людини» [10, с. 294]. Але думка людини не обмежується лише прототипами.

2. Теорія гештальтів. Як зазначає І. Штерн, теорія мовних гештальтів, яку розробив американський мовознавець Дж. Лакофф, базується на припущенні, що свідомість людини, мислення, сприйняття, емоції, когнітивна і моторна діяльність та мова «організовані за допомогою одних і тих самих структур – гештальтів» [10, с. 63]. Безперечно, застосування теорії гештальтів можливе лише щодо концептів – абстрактних імен, тому ця теорія не може претендувати на універсальність.

3. Теорія фреймів. Концепція, яка використовує різні структури подання знань, що отримують назви фреймів, скриптів, схем, називається теорією фреймів. І.Тарасова зазначає: «універсальність, що лежить в основі визначення фрейму, дала змогу перенести теорію фреймів зі сфери штучного інтелекту у галузь лінгвістики» [9, с. 42]. Недолік теорії фреймів полягає в перебільшенні ролі екстралінгвістичних чинників.

4. Теорія поля. Потужним імпульсом до використання польового підходу в лексичній семантиці стали ідеї пражської функціональної школи й передусім О. Духачека та В. Скалички. Сьогодні науковці вважають правомірним уживання теорії поля для аналізу засобів вербалізації концепту, оскільки слово є ім'ям концепту. Проте такий підхід слід уважати суто лінгвістичним; він не враховує позамовних чинників. У сучасному мовознавстві застосування польового підходу для аналізу засобів

вербалізації концепту простежуємо передусім у працях українських дослідників – О. Бондаренка, О. Єфименко, О. Тищенко, О. Сороки.

5. Семантико-когнітивна теорія поля. Останнім часом у роботах З. Д. Попової та Й. О. Стерніна звичайна теорія поля зазнала деякої трансформації, що пов'язана з когнітивною спрямованістю сучасної лінгвістики. Дослідники стверджують, що всі «концепти організовані за польовим принципом та містять чуттєвий образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле» [7, с. 8].

Отже процедура аналізу концепту З. Д. Попової та Й. О. Стерніна має такий вигляд: а) побудова номінативного поля концепту; б) аналіз та опис семантики мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; в) когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів; г) верифікація отриманих результатів у носіїв мови; д) опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак. Когнітивна спрямованість такого аналізу призводить до неможливості його застосування до концептів культури.

6. Теорія метафори, яку розробили Д. Лакофф і М. Джонсон. На основі цієї теорії М. В. Піменова апробувала та впровадила методику аналізу концепту, що полягає «у вивченні самого значення слова, в якому фіксуються не лише ознаки, необхідні та достатні для ідентифікації означуваного, але й наївні знання про означуване, що реалізуються в метафорах та метонімії» [6, с. 14]. М. В. Піменова вважає, що «концепт складається з концептуальних ознак, які відтворюють його як «означений у мові національний образ, ідею, поняття, символ» [6, с. 16]. Але не всі концепти є метафоричними.

7. Культурологічна теорія. Зробивши докладний опис концепту, Ю. С. Степанов виокремив особливу структуру для культурного концепту. З огляду на культурний розвиток, концепт складається з різних рівнів, які є «наслідком, «опадами» культурного життя різних епох» [8, с. 46].

Методику аналізу культурного концепту Ю. С. Степанов спроектував на дослідження таких шарів: а) актуальний, у якому концепт існує для всіх носіїв цієї мови; б) пасивний, або історичний, що актуальний для відповідних соціальних груп; в) внутрішня форма, тобто етимологічна ознака, що відкрита лише дослідникам [8, с. 45]. Подібну методику застосовують лише для концептів культури.

8. Лінгвокультурологічна теорія. Згідно з теорією В. І. Карасика, яку розвивають його послідовники (М. О. Красавський, Г. Г. Слишкін та ін.) «концепт є багатомірним ментальним утворенням та має три важливі складові»: образну (зорові, слухові, смакові характеристики предметів); поняттєву (мовна фіксація концепту, його позначення, опис, дефініція); ціннісну (важливість цього психічного утворення) [2, с. 9-10].

С. Г. Воркачов, який поділяє позицію В. І. Карасика, вважає: «Визначаючи концепт планом змісту мовного знака, зазначимо, що він містить, крім предметної (поняттєвої) та психологічної (образної та ціннісної) складової, всю комунікативно значущу інформацію: внутрішньосистемну, прагматичну та етимологічну» [1, с. 47]. Оскільки відмінність між двома запропонованими структурами несуттєва, представники обох шкіл застосовують однакову схему концептуального аналізу: 1) дослідження етимології імені концепту; 2) аналіз словникових дефініцій; 3) вивчення словникової парадигми; 4) вивчення словотворчої парадигми; 5) дослідження метафоричної сполучуваності; 6) виявлення ціннісної складової; 7) асоціативний експеримент [1, с. 78].

Отже, знайомлення з наявними методиками концептуального аналізу дало змогу зробити узагальнення: попри їхні суперечності, всі вони спираються на однакові дослідницькі процедури – етимологічний аналіз, компонентний аналіз, контекстуальний аналіз та асоціативний експеримент. Тому, враховуючи постульований інтегративний підхід, під час аналізу кожного концепту треба використовувати комплексну методику, спрямовану на висвітлення різних аспектів концепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Постулаты лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.

4. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
5. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С.Е. Никитина // Логический анализ языка: культурные концепты : сб. ст. / АН СССР, Ин-т языкозн.; редкол. : Н.Д. Арутюнова и др. – М.: Наука, 1991. – С. 117-123.
6. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Вып. 4. – Кемерово: Графика, 2004. – 208 с.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, Й. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
8. Степанов Ю. С. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
9. Тарасова И. А. Фреймовый анализ в исследованиях идиостилей / И.А. Тарасова // НДВШ Филол. Науки. – 2004. - № 4. – С. 42-49.
10. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних дисциплін та гуманітарної інформатики. К.: АртЕК, 1998. – 336 с.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко Є. Є.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ З УЧНЯМИ СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ

Постановка проблеми та аналіз сучасних досліджень. Нові реалії ставлять нові завдання до системи освіти та методик викладання навчальних дисциплін. Науково-технічний прогрес надає широкі можливості для розвитку міжнародних зв'язків, а відтак спричиняє необхідність володіння іноземними мовами задля успішної реалізації професійної діяльності. Тому серед актуальних питань сьогодення значне місце посідає пошук шляхів, форм та методів, які б дозволили інтенсифікувати процес навчання англійської мови у загальноосвітніх закладах.

Одними з найважливіших факторів, що зумовлюють ефективність уроку, є форми, методи та прийоми навчання. Особливу результативність мають форми, що викликають та підтримують інтерес до навчання, спонукають учнів до різних видів діяльності та застосування мови для реальних цілей спілкування. Такі можливості педагогові надають інтерактивні форми навчання.

Проблеми впровадження інтерактивних форм навчання в освітній процес розглядаються у роботах таких методистів та науковців як: І. М. Верещагіна, Д. Б. Ельконін, Ю. І. Пассов, М. М. Скаткін, Т. І. Олійник, О. І. Пометун, Л. В. Пирожено та ін.

Метою роботи є визначення ролі та основних принципів застосування інтерактивних форм навчання граматики англійської мови з учнями середньої ланки.

Виклад основного матеріалу. Ефективність форм представлення граматичного матеріалу та практичного застосування отриманих знань оцінюється згідно з критеріями продуктивності (куди відносимо економію, легкість і результативність) та відповідності потребам, інтересам, очікуванням учнів, а також їхнім віковим і психологічним особливостям [6, с. 28]. За даними американських вчених, під час лекції учень засвоює всього лише 5% матеріалу, під час читання – 10%, роботи з відео / аудіоматеріалами – 20%, під час демонстрації – 30%, під час дискусії – 50%, під час практики – 75%, а коли учень навчає інших чи відразу застосовує знання – 90%. [3, с. 9].

За рівнем активності учнів у навчальному процесі можна виділити пасивну та активну модель. Перша спрямована на рецептивну та репродуктивну діяльність тих, хто навчається. Така модель є більш традиційною і включає в себе демонстрацію, пояснення, лекцію тощо. Активна ж форма навчання, різновидом якої є інтерактивна, як бачимо, має більшу результативність.

При застосуванні таких форм навчання учні сприймають англійську мову не як щось складне та нецікаве, але як засіб спілкування і задоволення. Вони можуть використовувати мову як щось реальне, а не як те, що з'являється лише у книгах. Важливо взяти до уваги той факт, що у процесі активної розумової іншомовної мовленнєвої роботи виникають різного роду зв'язки між іноземною мовою і власним досвідом учня. [5, с. 11]. Активна модель навчання заохочує учасників навчального процесу до вдосконалення власного досвіду, вона перетворює репродуктивний характер навчання на той, що детермінує учнів до самостійної організації навчання [2, с. 21].

Таким чином, для ефективного навчання граматики іноземної мови педагогові необхідно створювати реальні та уявні ситуації спілкування і спонукати учнів до застосування отриманих знань на практиці. Це сприятиме міцному засвоєнню граматичних, лексичних та фонетичних знань, розвитку вмінь і навичок. Крім того, інтерактивна форма уроку англійської мови дозволяє розвивати розумові та творчі здібності учнів, виховувати вміння спілкуватися і співпрацювати, здійснювати особистісно-орієнтований підхід, а також інтенсифікувати навчання.

Слово «інтерактивний» походить від англійського «interact» («inter» – «взаємний», «act» – «діяти»). У своїй роботі ми будемо посылатися до визначення терміну «інтерактивне навчання» О. І. Пометун та Л. В. Пироженко: «Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)...»[3, с. 7].

Інтерактивні форми роботи не є новими, певні прийоми ми можемо знайти у роботах В. Ф. Шаталова, В. О. Сухомлинського, С. М. Ільїна та інших методистів та педагогів-новаторів. Проте сьогодні такі розробки стають особливо актуальними, оскільки суспільство вимагає від школи не лише формування в учнів знань, а й розвитку компетентностей, розвитку особистості.

Педагог має широкі можливості впровадження інтерактивних форм на уроках англійської мови. Вчитель може застосовувати фронтальні або групові форми роботи як для засвоєння, закріплення нового матеріалу, так і для контролю знань. Наведемо декілька прикладів відомих інтерактивних методів: дискусія, мікрофон, мозковий штурм, карусель, робота в парах, трійках, дослідницькі проекти, рольові ігри тощо.

Вищезазначені методи дозволяють захочувати до процесу пізнання якомога більшу кількість учнів; надають учням можливість розуміти й рефлексувати з приводу того, що вони знають і про що думають; сприяють створенню в класі атмосфери доброзичливості та взаємодопомоги, ситуації успіху, розвиткові комунікативних та творчих здібностей [4, с. 91].

Інноваційною є і роль вчителя на уроці. Він має непомітно спрямовувати навчальний процес, консультувати, допомагати та вчасно вносити корективи, надаючи учням свободу у роботі та творчості. Це вимагає від педагога неабиякої підготовки і постійного самовдосконалення. Важливим також є дотримання правил та принципів впровадження таких форм у процес навчання, оскільки успішність окремих вправ і уроку цілком залежить від правильної організації роботи. Основними принципами застосування інтерактивної моделі навчання вважаємо одночасну позитивну взаємодію усього класу, однакову участь кожного учня, індивідуальну відповідальність та доброзичливу атмосферу. Плануючи урок, вчителі варто пам'ятати, що інтерактивні вправи не є самоціллю уроку, а лише ефективним засобом досягнення поставлених ним завдань.

Метою навчання граматичного матеріалу є формування граматичних та мовних навичок, основними ознаками яких є автоматизованість, стійкість, гнучкість та спонтанність. Тому навчальний матеріал відпрацьовується за допомогою системи вправ, що дозволяє перетворити мовленнєву дію в граматичну навичку.

Згідно з комунікативним підходом до навчання, новий мовний матеріал спочатку пред'являється у певному контексті, а вже потім активізується в усному й писемному мовленні за допомогою відповідних завдань. Ефективність засвоєння навчального матеріалу значно підвищується за рахунок застосування експліцитних типів навчальної інформації та імпліцитного типу навчальної інформації (мовленнєвий зразок) [1, с. 9].

Для правильного підбору вправ необхідно врахувати основні етапи формування продуктивних (навички говоріння та письма) і рецептивних (читання та аудіювання) граматичних навичок та кількісне співвідношення цих навичок у навчальній програмі. Учнями початкової школи увесь граматичний матеріал іноземної мови засвоюється активно, тобто формуються продуктивні навички; матеріал, що має бути засвоєний на рецептивному рівні, з'являється в роботі з учнями середньої ланки.

У сучасній методиці викладання іноземних мов виділяють такі етапи формування продуктивних граматичних навичок: орієнтовно-підготовчий, етап стандартизації та варіативно-ситуативний етап. Ознайомлення з рецептивними граматичними навичками, на відміну від продуктивних, відбувається через сприймання звукового чи графічного образу та виділення формальних ознак, наступними етапами є розпізнавання та співвіднесення зі значенням. Кожному з етапів відповідають певні вправи та завдання, до яких, для отримання більш високих результатів, включають інтерактивні.

Інтерактивні форми навчання набувають особливої актуальності в основній школі, оскільки увагу та зацікавленість підлітка викликають незвичні й нестандартні речі. Одним з головних принципів організації досліджуваних нами інноваційних форм є доброзичлива атмосфера в класі та

особлива роль педагога, що дозволить учням відчутися своєю самостійністю та успішністю і сприятиме розвитку самоорганізації підлітків. Крім того у цьому віці для учнів особливо важливим стає спілкування з однолітками, яке є головною умовою впровадження інтерактивної моделі. Наприкінці цього періоду навчання багато учнів роблять вибір майбутньої професійної діяльності, тож шкільні заняття повинні сприяти розкриттю особистості дитини, самопізнанню та вчити підлітків толерантності.

Висновки. Отже, для формування граматичних навичок, що є метою навчання граматики іноземної мови, необхідно відпрацювання отриманих мовних знань на практиці. В сучасній методиці викладання англійської мови розроблено безліч тренувальних граматичних вправ, проте найефективнішими є такі методи, що стимулюють активну мовленнєву діяльність, дозволяють моделювати ситуації, наближені до життя, зацікавлюють, викликають позитивні емоції.

Впровадження інтерактивних форм навчання граматики на уроках англійської мови, за умови дотримання головних вимог та принципів і урахування вікових особливостей дітей, дозволить значно підвищити результативність навчання, інтенсифікувати навчальний процес, розвивати розумові та творчі здібності учнів, виховувати їх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володарський О.П. Формування лексико-граматичних навичок / О. П. Володарський // Англійська мова та література, 2011. – № 7. – С. 2 – 12.
2. Гурова Т. Ю. Формування професійної комунікативної компетентності майбутнього вчителя англійської мови на засадах інтерактивного навчання / Т. Ю. Гурова // Вісник Житомирського державного університету, 2016. – № 82. – С. 20 – 25.
3. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К., 2002. – 136 с.
4. Олійник Т.І. Рольова гра у навчанні англійської мови / Т. І. Олійник. – К.: Освіта, 1992. – 127 с.
5. Hutchinson T. Introduction to Project Work / T. Hutchinson. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 23 p.
6. Thornbury S. How to teach grammar / S.Thornbury. – Longman, 1999. – 23 p.

Васякіна С.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В ВИЩІЙ ШКОЛІ

Сучасні інформаційні та комунікаційні технології, розвиток яких носить вибухоподібний характер, дедалі більше проникають в середовище вищої школи, стаючи чи не головним його системним компонентом, який в значній мірі визначає характер та вектор розвитку освіти.

Виходячи з цього, стає зрозуміло вся важливість електронних засобів навчання, зокрема, електронних підручників. Розглядаючи такий електронний підручник як «Тарасовими стежками» (автори Т.М. Шарова та С.В. Шаров), перше, що кидається в очі, це легкість структури підручника. Він побудований дуже просто і зрозуміло. Після того, як диск вже завантажено відкривається вікно головної сторінки, з якого можна перейти на будь-який розділ підручника. Ще однією зручністю саме цього електронного засобу є те, що з будь-якого розділу можна перейти до іншого, не виходячи в головне вікно навчального засобу.

Електронний підручник «Тарасовими стежками» – це новий засіб навчання, який забезпечує високу швидкість обробки даних, полегшує пошук потрібної інформації за творчістю та життєписом Т. Шевченка. Тому з'являється потреба в обґрунтуванні особливостей використання інформаційних технологій таких, як електронний підручник, який забезпечує автоматизацію процесу навчання,

збереження інформації у різних формах; забезпечить формування студента як майбутнього знавця Т. Шевченка, удосконалення інтелектуальних здібностей.

У межах нашої дисципліни електронний підручник забезпечує поруч з обов'язковими такі специфічні спрямування: інтенсифікація роботи за рахунок поєднання всіх можливих засобів в одному і превалювання естетичного на основі їх; може використовуватись під час групового, індивідуального, колективного вивчення матеріалу, що характерне для опрацювання літератури; має характер пізнавальної діяльності: завжди шляхом демонстрації представляє матеріал, однак важлива умова – це необхідність самостійно дитині сприймати, співставляти побачене, прочитане, почуте і формувати власну позицію-думку, робити висновки; викликає творчу активну роботу; формує активну, компетентну особистість; оптимізує, позитивно налаштовує на роботу за рахунок креативного бачення змісту уроку; формує інформаційну компетенцію учнів, оскільки вчать її сприймати інтегрально і працювати з нею.

Перше, що береться до уваги, відкриваючи програму диску на комп'ютері, портрет Тараса Григоровича Шевченка його спокійний, але такий суворий погляд трошки з-під лоба так і каже про всі гіркоти, які доводилося бачити очам. Ти одразу розумієш, що життя в нього було не солодким. Воно пошарпано кріпацтвом, арештами, репресіями, засланням, переживаннями за рідний край. Під час перегляду електронного засобу навчального призначення можна почути спокійну мелодію, яку легко можна вимкнути, натиснувши у правому нижньому кутку відповідну піктограму. Тут ми можемо побачити меню програми, на яке натиснувши потрапляємо у відповідний розділ.

Перший розділ електронного засобу навчального призначення «Тарасовими стежками» в усіх барвах веселки розкриває тернистий шлях Т. Шевченка, його нелегку долю. Дуже корисною є хронологічна подача найважливіших подій життя поета і художника, в ній інформація подана коротко і ясно. Після ознайомлення з хронологічною таблицею, для тих, кому цікавим є більш розгорнутий опис життя і творчості Т. Шевченка, пропонується повний виклад подій життя митця.

У другому розділі електронного засобу навчального призначення «Тарасовими стежками» вміщено весь поетичний скарб, який залишив після себе великий Кобзар. В цьому розділі стає відчутною перевага електронного підручника над друкованим, адже для читача, який користується електронним засобом, не викликає труднощів пошук тієї чи іншої поезії. Для цього потрібно просто ввести назву потрібного вірша в рядочку пошук і поезію буде знайдено.

В третьому розділі «Проза» можна знайти прозових одинадцять творів Т.Г.Шевченка, дев'ять з яких російськомовні. Напевно найцікавішим є четвертий розділ електронного підручника, адже саме в ньому можна знайти епістолярій Т.Г.Шевченка. Перечитуючи його листи до М.Г.Шевченка, Г.Ф.Квітки-Основ'яненко, П.М.Корольова, С.С.Гулака-Артемовського, А.М.Маркевича можна помітити, з якою ніжністю, трепетом пише Кобзар листи своїм рідним і близьким. Ці листи переповнені патріотизмом і любов'ю до рідної Батьківщини, за якою так сильно сумував великий Кобзар.

У п'ятому розділі знаходяться відеоматеріали, які пов'язані безпосередньо з життям і творчістю митця. У цих відео можна побачити і почути досить багато цікавих речей, таких як, наприклад, місце знаходження всієї спадщини поета і художника, а також гарні документальні та художні фільми, які свого часу були зняті на сюжети творів Т.Г. Шевченка.

Шостий розділ електронного підручника «Тарасовими стежками» містить аудіо тексти творів Кобзаря у виконанні диктора Петром Панчуком. Це дуже корисний і зручний розділ, особливо для тих, хто немає можливості чи просто не дуже любить читати твори самостійно. Можна переслухувати той чи інший твір і не витратити на це багато сил та часу.

У останньому розділі підручника «Малярство» зібрано чудові зразки малярської діяльності Т.Г.Шевченка. Кожна картина підписана, має рік написання, розмір і навіть опис тих засобів, за допомогою яких автором був створений той чи інший портрет, автопортрет чи натюрморт. Розділ «Малярство» представляє його вже не тільки як письменника, але й геніального художника. Він малював здебільшого портрети, проте зустрічаються зображення українського села, побуту, пейзажів. Його талант як художника справляє на мене особливе враження, оскільки ці картини відкривають завісу тогочасного життя.

Електронний підручник «Тарасовими стежками» розкриває ідейно-художню цінність спадщини Кобзаря, відтворює особливості епістолярію митця, формує уявлення про Шевченка не лише як про письменника, а й художника, збагачує духовну культуру студентів-філологів. Електронний підручник «Тарасовими стежками» є актуальним, ретельно скомпонованим і доречним. За його допомогою вивчення такої всебічно розвиненої постаті як Тарас Шевченко стає більш цікавим і доступним.

Сучасна інформатизація, на прикладі активного використання електронних підручників, по-праву, викликана самими соціальними запитами, потребою змінювати сам процес освіти, робити його більш мобільним, нагромадженим в плані різносторонньої інформації. Щоб детальніше проаналізувати цей фактор, доцільно звернути увагу на її конкретний зразок – електронний засіб навчального призначення для вивчення Шевченківського періоду “Тарасовими стежками”.

Порівняно з друкованим виданням, електронний підручник вміщує тільки нагальну інформацію, що входить до вказаного курсу, повністю знищена “суха” дидактичність викладу, натомість пропонується цікава, творча робота, з максимально об’ємним полем знань, що сприятиме активній позиції учня на уроці та в умовах самостійної роботи. Науковий підхід до систематизації змістової частини підручника дозволив розмежувати увесь матеріал на логічні частини, що сприяє поступовому його вивченню без високих психологічних та фізичних затрат, адже інформація відформатована за тими нормами та стандартами, що дозволяють учням опрацювати одразу конкретний параграф без великих часових затрат, однак у тих межах, що передбачені для самостійного навчання.

Отже електронний ресурс “Тарасовими стежками” доцільно використовувати в навчальному процесі вчителями-словесниками, оскільки в цілому наявне інформаційне забезпечення академічного рівня, реалізується розвивально-виховний вплив – стимулює пізнавальний інтерес, формує активність учня; реалізується процес глибокого опанування та закріплення матеріалу, де впродовж всієї роботи учень здатен координувати свої дії, бути самостійним в роботі та поступово переймати знання без нагляду вчителя. Загальна концепція викладу змісту полягає в забезпеченні простої комунікації, використанні матеріалу в лаконічних, спрощених формах в логічній послідовності.

Перевагою такого ресурсу є можливість самостійного розвитку за програмою, де учень поступово вчиться бути самостійним, виконувати теоретичні, практичні завдання, набуває знань як необхідно опрацювати тексти: вчать бачити головне та другорядне. Ресурс “Тарасовими стежками” виконаний за вимогами Держстандарту в галузі освіти, а також рекомендований Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як електронний засіб навчального призначення для вищих навчальних закладів, однак може бути впровадженим у навчальний процес у школах України під час вивчення та ознайомлення з творчою спадщиною Тараса Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В.Ю., Лапінський В.В. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення / В.Ю. Биков, В. В. Лапінський // Комп’ютер у школі та сім’ї. – № 3. – 2012. – С. 3–6.
2. Буртовий С.В. Електронні засоби навчання – від теорії до практики. Методичний посібник. – Кіровоград: КЗ “КОІППО імені Василя Сухомлинського”, 2014. – 48 с.
3. Карташова Л. Нові підходи до проектування педагогічних програмних засобів та їх застосування / Л. Карташова, В. Лапінський //InternationalConference “StrategyofQualityinIndustryandEducation” / - Дніпропетровськ: Пороги. – 2005. – С. 187-290.
4. Шупік І. Особливості використання електронних підручників [навч.- метод. посіб.] / І. Шупік. – К.: Освіта України, 2010. – 200 с.

ДИСКУСІЯ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВИХ НАВИЧОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Протягом останнього століття англійська мова значно поширилася світом в результаті посилення політико-економічного впливу англословних країн і стала не лише офіційною мовою багатьох країн та міжнародних організацій, а й стала мовою міжнародного спілкування та бізнесу.

Тож володіння англійською мовою з кожним роком відіграє все важливішу роль у реалізації спеціаліста будь-якої сфери життєдіяльності згідно з вимогами світового ринку праці. Ці інтеграційні процеси призвели до того, що головним завданням навчання іноземної мови в середніх освітніх закладах України згідно з освітньою програмою є здатність учнів вільно спілкуватись іноземною мовою відповідно до ситуації. Згідно з цим, одним із основних принципів навчання мови та розвитку мовленнєвих навичок є принцип комунікативної спрямованості навчання. Тобто, навчання дітей на уроках англійської мови повинно ставити за мету оволодіння мовою на рівні вільної комунікації – засвоєння певних умінь та навичок усного мовлення та їх застосування відповідно до мовленнєвої ситуації. Саме комунікативна спрямованість навчання пришвидшує опанування мовленнєвими навичками. Це забезпечують різноманітні види монологічного, діалогічного мовлення та форми мовного моделювання.

Кінцевою метою навчання англійської мови у школі є формування в учнів комунікативної компетентності. До складових комунікативної компетентності відносять:

- орієнтованість відповідно до різних мовленнєвих ситуацій, що базується на триманих раніше знаннях і життєвому досвіді мовця;
- здатність взаємодіяти з оточуючими завдяки постійній видозміні психічного стану, міжособистісних відносин і соціальних умов перебування;
- спрямованість індивіда на основі власного психологічного потенціалу у певній мовленнєвій ситуації;
- готовність і вміння контактувати з іншими людьми;
- внутрішня саморегуляція дій комунікації;
- досвід продуктивного спілкування;
- наявність внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови продуктивної комунікації у визначеній ситуацією міжособистісній взаємодії.

Для збільшення продуктивності навчального процесу треба брати до уваги психофізіологічні особливості учнів. Саме для учнів старшого шкільного віку пізнання та навчання дуже пов'язані між собою в цей період [1, с. 200]. З'являється зацікавленість питаннями пов'язаними з моральними цінностями, пізнавальною сферою та загальним світоглядом. Діти намагаються самовизначитися, тобто внутрішньо усвідомити себе як повноцінного члена суспільства. С.Р. Немов стверджує, що увага до вчителя у цей період може як повністю зникнути, так і породити надзвичайний інтерес та призвести до загострення уваги [3]. Цей період є дуже сприятливим для розвитку комунікативних умінь школяра – як монологічного, так і діалогічного мовлення. Учні прагнуть відстоювати свою думку, легко вступають в суперечку, що значно розвиває мовлення особливо рідною мовою [4, с. 100].

Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що психофізіологічні особливості учнів зумовили вибір дискусії як методу навчання, що значно розвиває комунікативні навички та дає можливість самовизначення учням. Бо саме дискусією називають одну з форм колективного обговорення певного питання, метою якої є знаходження істини шляхом порівняння різних поглядів для правильного вирішення проблеми. Під час обговорення з'являються різні думки та активізується мислення через інтелектуально-емоційний поштовх. Навчальний вплив дискусії полягає у отриманні нової інформації від співрозмовника і разом з тим є можливістю покращити свою компетентність,

перевірити правильність своїх поглядів та переконань та застосувати вже здобуті знання з метою вирішення дискусійного питання [2].

Тобто дискусія як метод навчання стимулює творчий потенціал учнів, допомагає розвинути аналітичне ставлення до почутої інформації та вміння логічно, послідовно доводити правильність своїх поглядів та думок, значно підвищує комунікативну активність учнів та дозволяє підвищити емоційність процесу навчання, що значно підвищує продуктивність отримання знань.

У порівнянні з іншими видами навчання дискусія має значні переваги:

1. Цей метод дозволяє викликати до навчання глибоку особистісну зацікавленість, що сприяє кращому закріпленню знань. Має більш тривалий ефект особливо коли ставлення окремих учнів різко проти лежить більшості учасників. Цікава, емоційна дискусія може призвести до більш глибокого засвоєння певного матеріалу та, навіть, до зміни чи перегляду власних поглядів чи ставлень учасників.

2. Через те, що активізується поведінка учасників, учні становляться більш впевненими у собі, менше соромляться та розвивають свої комунікативні навички. Дискусія – це обговорення всіма учнями, але інколи є учні, які неохоче беруть участь у бесіді. Але якщо проблеми, що обговорюються під час дискусії є цікавими та близькими для учнів, то навіть сором'язливі учні будуть висловлювати свої думки.

3. Завдяки дискусії вчитель може легко перевірити рівень обізнаності учнів з певного питання, що дає змогу обійтись без застосування більш формальних способів перевірки знань: тестування, самостійних робіт...

4. Дискусія може бути корисною для учнів, бо дає можливість перевірити свої погляди, думки та ставлення до певного питання.

Загалом науковці виокремлюють такі види дискусії: «панельна дискусія» (засідання експертної групи), круглий стіл, конференція (симпозіум), техніка акваріума, мозковий штурм, судове засідання, кейс-метод, дебати [2, с. 180].

Незважаючи на відмінності в проведенні успішність використання будь-якого виду дискусії залежить від декількох чинників:

– питання, що обговорюються під час дискусії, повинні бути цікавими, актуальними для учасників, а вчитель повинен бути добре обізнаним та здатним довгий час бути в емоційному напруженні та підтримувати діалог з учнями;

– вчитель повинен бути обізнаний у предметах, що вивчають учні-учасники дискусії та вміти легко проводити зв'язки з актуальними для них та усього людства проблемами;

– найважливішою умовою є здатність вчителя зацікавити учнів до обговорення за допомогою емоційного мовлення. Саме мовлення вчителя не лише створює комфортну для всіх атмосферу та підштовхує до підтримання діалогу з товаришами;

– чітко окреслених етапів проведення немає, але традиційно дискусія поділяється на 3 етапи: підготовчий, основний та заключний.

Під час підготовчого етапу слід :1) показати проблемність питання та підкреслити його важливість як для учасників, так і для соціуму загалом, тобто вмотивувати; 2) чітко формулювання проблемних питань; 3) надання прикладу виникнення проблеми у соціумі – відео, аудіо чи текст; 5) обговорення різних та, можливо, абсолютно протиставних точок зору з даної проблеми; 6) надання можливості учасникам вибрати точку зору чи алгоритм рішення проблеми, з яким вони погоджуються і вважають найбільш правильним.

Хід розвитку дискусії абсолютно неможливо спланувати наперед, але кропітка підготовка до обговорення в класі значно полегшить її проведення. Буде дуже корисним чітко сформулювати тему дискусії, що буде зачіпати проблеми, які є актуальними для всіх учасників; визначити тривалість дискусії, яка буде найбільш оптимальною для розкриття та аналізу порушеної проблеми (часу не повинно бути забагато, щоб учасники не втратили цікавість до обговорення); визначитись з метою дискусії – знайти найоптимальніший алгоритм рішення проблеми, знайти найправильнішу точку зору чи просто розглянути усі можливі варіанти розвитку проблеми; заздалегідь сформулювати усі можливі питання до аудиторії, що будуть підштовхувати учасників до досягнення мети дискусії та підтримувати їх активність [5].

Хід основного етапу дискусії залежить від дій модератора, яким виступає вчитель. Саме він упродовж усієї дискусії підвищує ефективність колективного обговорення за допомогою питань, що спрямовані на збільшення чіткості формулювання чи аргументації власної точки зору; повторення вислову учасника обговорення з метою стимулювання переосмислення та повторного налізу його точки зору групою; демонстрація нерозуміння для підштовхування учасників до повторення та навіть уточнення своїх думок; показ сумнівів, що змушує більш ретельно продумувати власне мовлення та не використовувати невдалі аргументи; підкреслення можливої альтернативи судження; висловлює думку, наперед знаючи, що вона викличе реакцію та змусить висловити власну точку зору та довести її правильність у порівнянні з запропонованою.

Наприкінці дискусії саме модератор повинен підвести підсумок усьому сказаному та ще раз нагадає яке спільне рішення або просто умовивід було зроблено в результаті спільного обговорення [2]. Вчитель повинен оцінити чи були досягнуті цілі дискусії та чи справді обговорення було колективне. Якщо спільне рішення не було досягнуто, то пропонує альтернативне рішення, що задовольнить кожного учасника, а якщо проблема була не до кінця обговорена, то пропонує додаткові завдання певного терміну виконання. Вчитель приймає рішення обов'язково разом з усіма учасниками та дякує кожному за активну участь у рішенні безсумнівно важливого питання.

Отже, дискусія як метод навчання є універсальною формою навчання, що допомагає не лише покращити комунікативну компетентність учнів, а й допомогти їм у формуванні особистісних ціннісних орієнтацій та поглядів на глобальні та особистісно зорієнтовані проблеми сьогодення. Крім цього, використання методу дискусії може не лише покращити процес засвоєння знань, а й допомогти розвинути критичне мислення, вплинути на формування не лише комунікативних навичок, а й культури спілкування, заохотити та підвищити активність учнів на уроці. Крім навчального впливу цей метод допомагає здійснювати й виховний вплив на учнів, бо під час обговорення проблем формується система особистісних цінностей учня

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуков Ю. М., Петровська Л. А., Соловьєва О. В. Введення ЄІАС у практичну і соціальну психологію. М.: Сене, 1996.-373с
2. Мухіна С.А., Соловйова А.А. Нетрадиційні педагогічні технології в навчанні. - Ростов-на-Дону: Фенікс, 2004. - 384 с.
3. Немов Р.С. Психологія: Посіник для студ. вищ. пед. навч. закладів: У 3 кн. - 4-е вид. - М.: Гуманит. вид. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн.1: Загальні основи психології. - 688 с.
4. Ольшанський В.Б. Практична психологія для вчителів [Текст]/В.Б. Ольшанський.- М.: Инфра, 2004. - 190 с.
5. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Громко Т.В.

*Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка*

ВИВЧЕННЯ МІСЦЕВИХ ДІАЛЕКТІВ – ЗАСІБ ОСМИСЛЕННЯ ЕТНОГРАФІЇ ТА КУЛЬТУРИ РІДНОГО КРАЮ

Загальновідомо, що основним елементом духовної культури є мова – акумулятор знань і соціального досвіду. Саме у мові відбито характер народу, спосіб його мислення, релігійні і міфологічні уявлення, скарби народної мудрості й віковічних спостережень над природою і буттям людини. Тобто розвиток духовної культури соціуму зумовлюється насамперед станом функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності і особливо – мовною культурою індивідуумів.

Українські говори репрезентують особливості лінгвістичного менталітету українців, адже діалектне мовлення – це складне гетерогенне явище, яке можна пізнати тільки шляхом виявлення і усвідомлення його структурних зв'язків та відношень. Так, обов'язкова навчальна дисципліна філологічного циклу «Українська діалектологія» подає основні відомості про діалектні особливості української мови, про її територіальну диференціацію та навчає студентів лінгвістично інтерпретувати основні фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості говірок різних діалектних типів.

Однак не лише зазначений курс передбачає вивчення говорів у цілому. Цьому можуть бути покликані й лінгвістична (діалектологічна) практика, діалектологічні проекти з вивчення місцевих діалектів. Вони актуалізують збір унікального мовного матеріалу. Діалектологічна практика традиційно вважається прекрасною школою прилучення до таємниць мови й лінгвістичної науки, формування мовної, лінгвістичної, етнолінгвістичної компетенції.

Як зазначає доктор педагогічних наук О. Семенов, на сучасну систему професійних практик майбутніх учителів-словесників значною мірою впливають нові тенденції в розвитку вищої педагогічної освіти в Україні і за кордоном, зростання соціальної ролі особистості, акцент на культуроцентризм, технологізація навчально-виховного процесу [4, с. 22]. Аналіз різних підходів стверджує, що система практик буде досконалою, якщо вона будуватиметься з урахуванням загальнодидактичних принципів, визначених у педагогічних дослідженнях (А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Краєвський, В. Казаков, О. Савченко, В. Ягупов та ін.), і забезпечуватиме підготовку вчителя як професійно компетентного фахівця-дослідника та культуромовної особистості. Така мета має відобразитися у змісті практик, поступовому збільшенні обсягу їх завдань на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні (від індивідуальної роботи до організації роботи з колективом), у характері виконуваної діяльності студентів (репродуктивна – реконструктивна – творча) [5, с. 10].

Завдання лінгвістичної (діалектологічної) практики – ознайомити студентів із живим говірковим мовленням, навчити їх збирати відповідні діалектні матеріали, систематизувати, класифікувати і лінгвістично інтерпретувати їх. Діалектологічна практика вважається прекрасною школою прилучення до таємниць мови й лінгвістичної науки, формування мовної, лінгвістичної, етнолінгвістичної компетенції. У діалоговому просторі сучасного села студенти поглиблюють уявлення про духовно-матеріальну культуру різних регіонів України, детальніше знайомляться з основними лексико-граматичними і фонетичними особливостями діалекту, виробляють основні навички збору, обробки, аналізу автентичного матеріалу, наочно опановують метод картографування мовних фактів та психологію діалектного спілкування.

Сформовані під час практики вміння і навички слухати, цілеспрямовано підбирати й науково пояснювати ті чи інші явища діалектного мовлення стануть у нагоді майбутнім учителям української мови. Говірка має сильний вплив на усне й письмове мовлення школярів, тому, щоб навчити дітей літературної мови, розвивати їх усне й писемне мовлення, виховувати в них культуру спілкування, учитель повинен детально знати місцеві діалектні особливості, які відбиваються на мовленні його вихованців, уміти розбиратися в тих процесах, які характеризують взаємодію діалекту і літературної мови.

Необхідність озброєння майбутніх учителів основами лінгвокраєзнавчої освіти продиктована і завданнями сучасних шкільних програм, зокрема введенням у підготовку учнів елементів лінгвокультурології, соціолінгвістики, культури мови тощо. Саме навчально-наукові експедиції дають можливість осмислити світ народної культури, заглибитися у філософсько-психологічну мудрість традиційного світогляду, в ментальність «закодовану» в мовленні жителів різних регіонів України, інтенсифікують розвиток професійно-педагогічного мислення, творчих здібностей, дослідницького досвіду, необхідного для інноваційної педагогічної діяльності, а оволодіння спектром відповідних знань і вмінь дає можливість педагогу розробляти і впроваджувати у шкільні програми так званий «регіональний компонент». Щоденне спілкування з різними категоріями населення поглиблює психологічну компетенцію майбутніх педагогів: студенти вчаться розуміти сьогоднішнього сільського жителя, його біль і тривогу за родину, рідне село, країну.

На сьогодні перед діалектологічною практикою вже не ставиться лише навчальна мета. Одним із важливих завдань сучасної вищої школи в Україні повинна стати участь студентів у реальних наукових розробках. Студенти повинні брати якнайактивнішу участь у збиранні й оформленні матеріалів до регіональних і загальних діалектних словників, атласів. В Україні продовжується робота над створенням в перспективі Лексичного атласу української мови, збираються матеріали до укладання Загальнослов'янського лінгвістичного атласу. Тому важливим і відповідальним завданням студентів нині є, по-перше, збирання й оформлення матеріалів за «Програмою для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» [2] Й. О. Дзєндзелівського, яка розглядалася на XII Республіканській діалектологічній нараді і затверджена на засіданні кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, а також на вчєній раді Інституту української мови НАН України. По-друге, характер програми діалектологічної практики для студентів педагогічних вищих навчальних закладів зумовлений у значній мірі науковими інтересами кафедри. Робота по збиранню діалектологічних матеріалів виконується в рамках комплексної теми кафедри української мови «Актуальні питання лексикології й граматики української мови» і має ряд наукових здобутків – «Словник народної географічної термінології Кіровоградщини», укладений Т.В. Громко, В.В. Лучиком, Т.І. Поляруш (Київ-Кіровоград, 1999) [1], дисертації, монографії, статті викладачів і студентів. Координує теми збирання матеріалу відділ діалектології Інституту української мови НАН України, очолюваний професором П.Ю. Гриценком.

Діалектологічна практика покликана розв'язати такі взаємопов'язані завдання:

навчальні – поглибити і розширити знання з української діалектології;

наукові – виробити навички науково-дослідної роботи у процесі збирання й вивчення українського діалектного мовлення, взаємодії діалектів і літературної мови;

виховні – виховувати в студентів любов до рідного краю, до мови, звичаїв, обрядів свого народу, культуру спілкування з різними верствами населення, повагу й шану до людей старшого і похилого віку;

професійні – сформувати в студентів навички виявлення впливу діалектного оточення на усне й писемне мовлення школярів та ознайомити їх з особливостями вивчення мови в умовах місцевих діалектів;

прагматичні – зібрати науково достовірні матеріали для подальших діалектологічних студій.

Системно організована, така лінгвістична (діалектологічна) практика розширює спектр форм і методів роботи з лінгвістичного краєзнавства, соціо-, етнолінгвістики на уроках української мови, накопичує наукову інформацію для подальших курсових досліджень, в сукупності розвиває уміння оцінювати мовні явища й факти під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; навчає розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення, сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність, допомагає майбутнім педагогам глибше зрозуміти мовний світ школярів, знайти ефективні способи вирішення навчально-виховних проблем.

У значущості лінгвістичної (діалектологічної) практики переконувати не доводиться. Зібраний матеріал (а це опис говіркових систем усієї України) розширить емпіричну базу української діалектології в цілому. Його можна використати для укладання діалектних словників, Лексичного атласу української мови, у лінгводидактиці вищої школи (в курсах діалектології, історичної граматики, сучасної української літературної мови, спецкурсах та спецсемінарах, при написанні наукових робіт).

Водночас, ще одним сучасним способом збирання діалектних матеріалів є проєкт «Жива народна мова Кіровоградщини». Перед ним вже не ставиться навчальна мета. Одним із важливих завдань сучасної вищої школи в Україні повинна стати участь не лише студентів, а й викладачів та широкого громадського кола у реальних наукових розробках. Так, відділ діалектології Інституту української мови НАН України координує всеукраїнський діалектологічний темарій, актуальні методи збирання матеріалу (діалектна текстографія, фонографія, лексикографія).

Наш проєкт має більше практичне спрямування і сприяє, передусім, формуванню високої уваги до слова в умовах діалектного оточення. Тому ми пропонуємо безпосереднє долучення кожного громадянина до скарбниці живого мовлення. Адже саме живорозмовні джерела народної мови відбивають самотність національної картини світу українців, втіленої у назвах побутових реалій, трудових занять, обрядів, у своєрідній побудові фрази, її афористичності.

Саме проект «Жива народна мова Кіровоградщини» в контексті інших заходів навчить аналізувати сучасні мовні тенденції та визначати шляхи збереження живої народної мови з її регіональними говірковими особливостями, щоб, як відзначав відомий діалектолог М. В. Никончук, «навіки закарбувалися в серці і в пам'яті хвилини, коли почується рідне слово, прийде розуміння його значення і безмірної вартості для скарбниці духовної культури близьких людей як маленької частини всієї культури української нації» [3, с. 8].

Робота в проєкті стає неабияким поштовхом до подальшого плідного наукового пошуку і може закласти підвалини для використання у безпосередній практичній діяльності. Це, наприклад, укладання словничка діалектної лексики або фразеології досліджуваної говірки, створення блогу говіркової (місцевої) мови, укладання тек аудіо- та відеоматеріалів із записами зразків говіркового мовлення різної тематики, що віддзеркалюють живе мовлення усіх діалектних масивів України тощо. Усе це – сучасні способи довести, що діалектне мовлення є засобом вивчення етнографії та культури рідного краю.

Етно- та культурознавча компетенція носіїв української мови ґрунтується на сукупності знань про духовну і матеріальну культуру нашого народу. Таким чином, процес збирання й вивчення українського діалектного мовлення, взаємодії діалектів і літературної мови знайомить сприяє вивченню мови в умовах місцевих діалектів. Саме такі заходи важливі не тільки для розвитку наукових досліджень, але й популяризації та пропагування багатогранної й цікавої культури України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громко Т. В. Словник народної географічної термінології Кіровоградщини : [словник] / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
2. Дзєндзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзєндзелівський. – К.: Наукова думка, 1987. – 299 с.
3. Никончук М. В. Матеріали до Лексичного атласу української мови / М. В. Никончук: Правобережне Полісся. – К.: Наукова думка, 1978. – 314 с.
4. Семенов О. Взаємозв'язок педагогічних і навчальних практик у системі професійної підготовки вчителів-словесників / О. Семенов // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – № 6. – С. 22-25.
5. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис. на здобуття ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 / О. М. Семенов; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2006. – 41 с.

Гузєєва А.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

РОЗВИТОК АНГЛОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ НАВИЧОК УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ МНЕМОТЕХНІЧНИХ ПРИЙОМІВ

У сучасній методиці навчання англійської мови досі є актуальною проблема покращення якості навчання школярів. Основною метою навчання іноземної мови є формування і розвиток у школярів комунікативної компетентності. Засвоєння іноземної мови створює умови для комунікативно-психологічної адаптації школярів до нової культури та сприяє подоланню психологічних бар'єрів у використанні англійської мови як засобу спілкування. У зв'язку з цим важливим напрямом в методиці навчання англійської мови стає пошук творчого підходу до викладання англомовного матеріалу.

У загально-освітніх закладах іноземна мова вивчається вже з 1-го класу. Через велику кількість навчальних дисциплін, що вивчаються у школі, засвоєння знань стає дуже трудоемким процесом, що вимагає великих зусиль від дитини з певним використанням ресурсів пам'яті. Дитина яка має добре розвинену пам'ять краще засвоює шкільний матеріал, зокрема англійську мову.

Розвинути пам'ять допомагає зацікавленість учнів, їх позитивне ставлення до виучуваного матеріалу. Необхідно використовувати спеціальні вправи, спрямовані на розвиток того чи іншого типу пам'яті [3, с. 30]. Розвиток тільки механічної пам'яті призводить до формального засвоєння знань, тобто до «зазубрювання» матеріалу, заучування без розуміння, тому дуже важливо змінювати методи навчання, щоб розвинути процеси пам'яті і мислення. Одним з таких методів є мнемотехніка.

Ідеї вживання мнемоніки у користуванні інформацією простежуються з античних часів (Аристотель, Цицерон). В період середньовіччя в Англії класичну і педагогічну мнемотехніку викладали Дж. Бруно і П. Рамус в Кембриджському університеті, а також вітчизняний науковець В.А. Бухбіндер. Сьогодні в епоху інформаційного суспільства актуальність використання мнемотехнічних прийомів у навчанні і розробки технологій ефективного запам'ятовування не стає меншою, а навпаки набирає обертів. В роботах В. Козаренко, М. Зіганова, Г. Чепурного, Л. Бури можна зустріти систематизовану інформацію про методи і прийоми мнемотехніки як засобу підвищення продуктивності освітнього процесу.

Мета роботи: обґрунтувати роль мнемотехнічних прийомів для розвитку англomовних лексичних навичок.

Учені-методисти В.А. Бухбіндер, С.Ю. Николаєва та інші зазначають, що провідною метою іноземної мови як навчальної дисципліни є практичне опанування учнями мовленнєвих умінь на достатньому рівні для здійснення іношомовного спілкування. Учень має змогу оволодіти другою мовою, а саме, новим засобом вираження думок. Центральною ланкою процесу засвоєння лексичного матеріалу є формування лексичних навичок (рецептивних і репродуктивних). Їх формування становить провідну практичну мету навчання лексичного матеріалу.

Лексичний аспект спілкування має певні особливості, які його утруднюють. До таких особливостей методисти відносять практично невичерпний лексичний запас іншої мови, значні труднощі засвоєння іношомовної лексики, пов'язані з формою слова, його значенням, характером сполучуваності з іншими словами, а також розходженням зі словами рідної мови [3, с. 92]. Лексичні мовленнєві навички — це навички інтуїтивно-правильного утворення, вживання і розуміння іношомовної лексики на основі мовленнєвих лексичних зв'язків між слухо-мовленнєво моторною і графічною формами слова і його значенням, а також зв'язків між словами іноземної мови [5, с. 129].

Вивчення іноземної мови пов'язане з роботою слухового, зорового, мовленнєвого і моторного аналізаторів. Воно має визначальний вплив на розвиток пам'яті, тому що учню потрібно запам'ятовувати слова, словосполучення, кліше, схеми побудови висловлювань і їх вживання в спілкуванні. Без певного мовного матеріалу, що зберігається в пам'яті, використання мови стає неможливим.

У школу діти приходять з певним рівнем розвитку пам'яті, у одних дітей вона розвинена на високому рівні, а в інших недостатньо. Збільшення пам'яті спостерігається у дітей віком до 18 років. Таким чином, саме в школі у дітей остаточно формується пам'ять, але будь-які спроби покращити розвиток пам'яті різними способами без реального формування та саморегуляції дають нестійкий ефект. Для запобігання цьому, вчитель має навчити школяра таких способів заучування, як смислове групування матеріалу, виділення опорних пунктів, змістоє співвідношення того, що запам'ятовується та ін. Спочатку у дитини переважає образна пам'ять, значення якої зменшується з віком [4, с. 289].

Пам'ять – здатність нервової системи сприймати, зберігати інформацію і відтворювати її для вирішення різноманітних завдань і побудови своєї поведінки. Вона входить у структуру інтелекту. Пам'ять включена в загальну здатність до навчання, яка є необхідною умовою для накопичення знань і інтелектуальних умінь. Память – це психічний процес, який зумовлює утримання в свідомості минулого досвіду в результаті запам'ятовування, збереження і відтворення інформації людиною. Кожен з процесів пам'яті несе у собі певні функції. Якщо запам'ятовування виникає в процесі сприйняття об'єкта, зображення, змісту навчального матеріалу, виду діяльності, то збереження і відтворення здійснюється за допомогою уявленень і понять. Будучи однією з найскладніших психічних функцій людини, пам'ять має різні види і форми. Перш за все, можна виділити такі види пам'яті, як генетична (спадкова), і прижиттєва. За наявності цілі і витраченням на запам'ятовування зусиллям

пам'ять можна розділити на мимовільну і довільну. За ступенем свідомості пам'ять поділяють на механічну і смислову [1, с. 281].

Мимовільна пам'ять – це автоматичне запам'ятовування і відтворення інформації, що відбувається без зусиль з боку людини і установки на запам'ятовування. Довільна пам'ять – запам'ятовування зі спеціальною установкою запам'ятати що вимагає певних вольових зусиль. Саме завдяки мнемотехніці процес довільного запам'ятовування стає значно легшим.

Механічна пам'ять заснована на повторенні матеріалу без його осмислення, що найчастіше і відбувається в процесі навчання. При такому запам'ятовуванні слова, предмети, події, рухи запам'ятовуються точно в такому порядку, в якому вони і сприймалися і будь-яке відхилення від цього порядку ускладнює відтворення інформації, в учня виникає ступор. Втративши думку він вже не може повернутися до неї.

Смислова пам'ять передбачає осмислення матеріалу, що запам'ятовується, яке засноване на розумінні внутрішніх логічних зв'язків між його частинами. Осмислене запам'ятовування є більш успішним, оскільки вимагає від людини менших зусиль і часу [4, с. 263].

Різнi діти неоднаково запам'ятовують інформацію різної модальності: одні краще фіксують інформацію зорову, інші – словесну, тому можна говорити про переважання у цієї людини зорової, слухової, моторної та інших видів пам'яті. Крім того, у зв'язку з функціональною асиметрією мозку можна виділити вербальну форму пам'яті і образну, тому в молодших класах, наприклад, більше значення має ілюстративна і емоційна подача інформації, а в старших – логічна.

Мнемотехніка, чи мнемоніка (гр. *mneponikon*) – це комплекс прийомів, що поліпшують процес запам'ятовування, за допомогою використання зорових образів і асоціацій. Ця методика спирається на використання природних можливостей людини: уваги, уваги, мислення. Вперше термін було використано Піфагором Самоським у XI ст. до н.е. [2, с. 12].

В якості мнемонічних можуть використовуватися досить формальні мнемотехнічні системи, що не мають логічного зв'язку з новою інформацією, але найбільш ефективні такі мнемотехнічні прийоми, які дозволяють пов'язати цю інформацію з уже наявною за рахунок встановлення тільки логічних зв'язків. Вчитель під час реалізації вищезазначених методів навчання має використовувати різні методичні прийоми, спрямовані на досягнення певної мети уроку. Методичний прийом – елементарний методичний вчинок, спрямований на виконання конкретного завдання на певному етапі уроку [3, с. 55].

Існує величезна кількість мнемотехнічних систем, які використовуються для швидкого і продуктивного запам'ятовування:

1. Структурування інформації. Здатність і міцність запам'ятовування нового матеріалу залежить від того, наскільки ми вміємо швидко і якісно підготувати його для зберігання в довгостроковій пам'яті. Прийоми структурування інформації включають в себе: смислове розчленування; виділення смислових опорних пунктів; використання наочних образів; співвіднесення з уже відомими знаннями.

а) Смислове розчленування. Під час запам'ятовування необхідно виділити основні мікротемати і згідно з ними, розчленувати матеріал на частини. Далі засвоювати матеріал по частинах. Таке розчленування зручно проводити за допомогою складання «планів для себе» або блок-схем, в яких відображаються основні думки і зв'язки між ними. Цей метод легко запам'ятати англійською як «5W and H» (Who, What, Where, Why, When and How).

б) Виділення смислових опорних пунктів. Як смислові опорні пункти можуть виступати: заголовки тексту; короткі тези; самостійно вигадані назви розділів; питання; схематичні малюнки; приклади; цифрові дані; незнайомі терміни (слова). Кількість смислових опорних пунктів не повинно перевищувати обсяг короткочасної пам'яті – 7 ± 2 одиниці.

в) Використання наочних образів. Виділити в навчальному матеріалі смислові опорні пункти за допомогою зорових образів у вигляді малюнків, схем тощо. Такі образи характеризуються виключно великою щільністю інформації

г) Співвіднесення з уже відомими знаннями. Важливою умовою ефективності запам'ятовування є співвідношення відомостей які запам'ятовуються з даними, які вже знаходяться в пам'яті. Наприклад, англійське слово «goal» – «мета» саме запам'ятовується після його порівняння зі

спортивним терміном словом – «гол». Таким чином, відбувається включення нових даних в інформаційні структури довготривалої пам'яті.

2. Раціональне повторення. Більшість людей роблять такі типові помилки: нехтують повторенням; під час вивчення нового матеріалу, підмінюють повторення його повторним сприйняттям; помилка пов'язана з тимчасовим режимом повторення. Якщо важливо ефективно утримати інформацію на кілька днів, то повторювати необхідно через 15-20 хвилин після вивчення матеріалу, через 8-9 годин, на другий день, на 4-й день, на 7-й день.

3. Використання семантичних вставок. Коли інформація не достатньо логічно організована, більшість людей вдаються до механічного заучування. Це і довго і виснажливо. Щоб полегшити введення в пам'ять мало пов'язаних відомостей і їх подальше відтворення, використовується побудова словесних мостів. Створення слів і цілих речень з початкових букв матеріалу, що запам'ятовується є гарним засобом згадування відсутніх зв'язків в його структурі. Наприклад ефективно запам'ятовування розташування кольорів в спектрі сонячного світла за допомогою формули: «RICHARD (Red — червоний) OF (Orange — помаранчевий) YORK (Yellow — жовтий) GAVE (Green — зелений) BATTLE (Blue — блакитний) IN (Indigo — синій) VAIN (Violet — фіолетовий)» [2, с. 167].

4. Цілеспрямоване уявлення. Запам'ятовування інформації в яскравих і живих зорових зображеннях – це ще один напрямок підвищення міцності пам'яті. Мова йде про образи максимально наближені до природного сприйняття. Уява – творчий психологічний процес, продукти якого можуть виходити далеко за межі реальності. Саме ця риса і забезпечує її велику силу запам'ятовування. Уяву можна тренувати.

Слід відзначити, що усі мнемотехнічні системи спираються на використання зорових образів і асоціацій. Кожна система має свої окремі методи: метод Цицерона на просторове уявлення (метод кімнати); метод тренування зорової пам'яті – метод Айвазовського (візуальне запам'ятовування); метод угруповання (групування у більші блоки); методи рим і ритму (використання рими як опори для угруповань, завдяки ритму); метод акронімів (складання абрєвіатури з перших (або декількох перших) букв слів, що позначають те чи інше явище, предмет); ланцюговий метод (асоціювання елементів одного списку один з одним у ланцюг за допомогою уявних образів, що відображають спеціально вигадані зв'язки, для кожної пари її ланок); метод місць (асоціювання слова, тези чи аргументу промови з місцем розташованим по дорозі) [2, с. 148]. Зазначені прийоми дозволяють значно збільшити обсяг матеріалу, що запам'ятовується.

Таким чином, у традиційній та сучасній методиці викладання іноземної мови розроблено чимало тренувальних вправ для розвитку пам'яті, існують різні прийоми із запам'ятовування слів англійської мови. Для покращення процесу запам'ятовування, вчитель має використовувати інноваційні методи і прийоми, що спираються на використання природних можливостей людини: уяви, уваги, мислення.

Висновки. Важливим компонентом змісту навчання іноземної мови є формування та розвиток англійських лексичних навичок. Для досягнення цієї мети необхідним є безперервне накопичення і розширення словникового запасу учнів, оперування ним у різних видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. Мнемотехнічні прийоми є дуже ефективними для розвитку англійських лексичних навичок на уроках іноземної мови, за умови дотримання основних вимог і принципів, зазначених вище, а також урахування вікових, фізіологічних, психічних та особистісних рис учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнер Э.Н. Валеология: Учебник для вузов / Э. Вайнер. – М.: Флинта, 2001. – 416 с.
2. Зиганов М., Козаренко В. Мнемотехника. Запоминание на основе визуального мышления / М. Зиганов, В. Козаренко. – Школа рационального чтения, 2001. – 173 с.
3. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Павелків Р.В. Загальна психологія / Р.В.Павелків. - К.: Кондор, 2009. – 570 с.

5. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе / С.Ф. Шатилов. – Л.: Просвещение, 1986. – 223 с.
6. Чепурной Г. А., Бура Л. В. Образовательная мнемотехника: технология эффективного усвоения информации: учебно-методическое пособие / Г. А. Чепурной, Л. В. Бура. – Ялта, РИБЕСТ, 2015. – 115 с.

Дмух В.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІДІОМАТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

Важливе місце на уроці англійської мови належить розвитку комунікативних та соціокультурних умінь. Значний потенціал щодо розвитку цих умінь містить навчання ідіоматичного мовлення. У методиці навчання слід урахувати наступні аспекти: по-перше, усвідомлення існування ідіоматичного іншомовного мовлення як одного із проявів відмінностей між рідною та тією, що вивчається, лінгвокультурами; по-друге, питання формування культури іншомовного мовлення, пов'язаного з поняттями норми та зууса, адже порушення останнього призводить до неідіоматичності мовлення; по-третє, питання адекватної взаємодії комунікантів в межах міжкультурної комунікації, що передбачає вміння орієнтуватися в ситуації міжкультурного спілкування, вживаючи відповідні мовленнєві засоби та правильно інтерпретувати отримувану інформацію.

Нове знання про іншу культуру з'являється в результаті активної розумової діяльності. За допомогою зіставлення та аналізу обох культур можна помітити відмінності у вираженні думок, у різній мовленнєвій поведінці. Саме тому подібний спосіб пізнання іншої культури позитивно впливає на навчання іншомовного ідіоматичного мовлення. У свою чергу, можна помітити зворотну можливість пізнання іншомовної культури шляхом вивчення її фразеологічного багатства. Ідіоматичні вирази відображають культурну основу картини світу іншого мовного середовища, тому вони відіграють особливу роль у формуванні міжкультурної комунікативної компетентності [2, с. 10].

Оскільки ідіоматичні словосполучення можна розглядати як певні національно-специфічні та зумовлені культурою одиниці у свідомості мовної особистості, які несуть у собі відбиток іншої соціокультурної картини світу, їх навчання сприяє формуванню вторинної мовної особистості, що є обов'язковою умовою успішної міжкультурної комунікації. Таким чином, навчання ідіоматичного мовлення можна вважати однією із важливих умов розвитку комунікативної та міжкультурної комунікації.

Отже, ідіоматичні вирази являють собою слова і словосполучення, що містять у собі елементи лінгвокультурної спадщини певного народу та відображають національно-культурну специфіку мови, та є характерними для природного мовлення носіїв мови у типових комунікативних ситуаціях. Саме згідно з таким визначенням ідіоматичних виразів З.К. Гутнова наділяє їх такими властивостями, як культурна зумовленість, узуальність, специфічність та відносність [3, с. 13]. Вона ж вказує, що ідіоматичність англійського мовлення досягається за рахунок вживання мовленнєвих стереотипів, готових фраз, формул мовленнєвого етикету і таких стійких словосполучень як кліше, фразеологізми, прислів'я, фразові дієслова.

Одним із найважливіших факторів розвитку й соціалізації особистості є опанування мовленням як текстовою діяльністю. Мовленнєва практика у рідній мові ґрунтується на неусвідомленому, але міцному досвіді. Це допомагає людині вірно добирати адекватні ситуації мовлення фрази, сполучення, висловлення. Що ж стосується мовленнєвої діяльності у навчанні іноземної мови, то її організація здійснюється згідно з принципом «іншочультурної соціалізації» [3, с. 14], тобто у процесі опанування іншомовним мовленням відбувається залучення до культури народу, мова якого

вивчається. Іноземна мова є засобом вторинної соціалізації учнів. Саме у такий спосіб відбувається формування міжкультурної компетентності.

У процесі іншокультурної соціалізації під час навчання ідіоматичного мовлення важливою є властивість ідіоматичного мовлення відбивати культуру іншомовної реальності. На жаль, однією із негативних рис навчання іноземної мови є відсутність контакту з носіями цієї мови. Таким чином, виникає потреба в опорі на тексти, створені представниками іншого мовленнєвого соціуму, які містять іншокультурні концепти, в тому числі й ідіоматичні вирази. Іншомовні тексти дають можливість учням занурюватись в іншокультурний контекст. Це особливо важливо для навчання ідіоматичного мовлення, оскільки ідіоматичність є прямо залежною від соціокультурного оточення.

Важливим у навчанні ідіоматичного мовлення є принцип ситуативності, що передбачає навчання учнів оперувати ідіоматичними виразами, враховуючи соціальну конструкцію ситуації іншомовної культури. При цьому враховуються наступні фактори: комунікативний намір, мета спілкування, правила поведінки, соціальні ролі комунікантів.

Так, учні мають розуміти, що практичне володіння іншомовним мовленням передбачає не тільки граматично правильну його оформленість, але й надання йому характеристик природності, якої надають у свою чергу й ідіоматичні вирази. Володіння іншомовним ідіоматичним мовленням є одним із показників сформованої міжкультурної комунікації.

Як вказує З.К. Гутнова, поняття «ідіоматичне мовлення» розглядається як мовлення, побудоване не тільки згідно з правилами лексичної та синтаксичної сполучуваності цієї мови, але й з урахуванням її узуса, специфіка якого проявляється в міжкультурній комунікації. Мовленнєвий узус – це соціально схвалювана і прийнятна для суспільства реалізація системи і норми мови, що проявляється у природному спілкуванні. Для кожної культури характерним є свій узус.

Отже, міжкультурна комунікація є адекватним взаєморозумінням двох учасників комунікативного акту, що належать до різних культур. Предметом міжкультурної комунікації є концепт, ідеальна сутність, незалежна від лексичної одиниці. Мова при цьому виступає засобом матеріалізації концепту в комунікативних цілях. Мова як дзеркало культури відображає не тільки реальний світ, що оточує людину, але й менталітет народу [4, с. 47]. Мова зберігає культурні цінності – в лексичі та граматиці, в ідіомах, прислів'ях та приказках, у фольклорі, художній та науковій літературі.

Комунікативна компетентність визначається, як творча здатність учня користуватися інвентарем мовних засобів, який складається зі знань і готовності до їх нормального використання. Навчання іноземних мов навіть за умови мовної досконалості не може бути позбавленим комунікативної компетентності, розрахованої на комунікацію живих людей з різних культур. І тому розуміти іншого й робити так, щоб розуміли тебе, буде можливо тільки тоді, коли буде мати місце факт включення соціокультурних елементів в структуру уроків [1, с. 12].

У кожній культурі в процесі її багатовікового розвитку склалися певні норми поведінки та сприйняття, які отримали назву культурних стандартів. Спілкуючись, українці й англійці помічають багато дивного і незрозумілого в поведінці один одного, у них виникають всілякі питання. Різниця норм поведінки проявляється в багатьох життєвих ситуаціях, і завдання вчителя іноземної мови – навчити дітей правильно поводитися за межами своєї культури. У цьому неocenенну допомогу може надати робота з прислів'ями і приказками. Прислів'я дають можливість проникнути в іншу систему мислення, познайомитися з іншою системою цінностей і таким чином підготуватися до діалогу з представниками іншої культури.

Ефект у навчанні має виражатися не тільки в кількості вивчених слів і структур, але й у розвитку особистості. В основу формування комунікативної компетентності покладено діяльнісний підхід, оскільки він забезпечує самостійну творчу діяльність кожного учня. Шляхи реалізації комунікативної компетентності учнів полягають у тому, що форми, методи і прийоми роботи спрямовані на те, щоб зміст навчального матеріалу був стимулом до самостійного пошуку вирішення проблеми. Сформованість комунікативної компетентності в процесі навчання озброює учнів мовним інструментарієм, який допоможе школяру бути успішним і реалізувати себе в будь-якій творчій діяльності. За допомогою фразеологічних виразів, які не перекладаються дослівно, а сприймаються за допомогою переосмислення, посилюється естетичний аспект мови. Вивчення ідіоматики іноземної

мови – це один із способів пізнання нової національної культури, спроба залучення до неї. Фразеологія, що є невід’ємною частиною і своєрідною скарбницею англійської мови, може значно вплинути на залучення учнів до цього процесу, адже фразеологізми відображають багатовікову історію народу, його своєрідність культури і побуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингвистика и методика / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Академия, 2004. – 336 с.
2. Ільченко Є.В. Ігри, імпровізації і міні-вистави під час уроків англійської / Є.В. Ільченко. – К.: Центр сучасних гуманітарних досліджень, 2003. – С. 9-13.
3. Колкер Л.М. Практическая методика обучения иностранному языку / Л.М. Колкер, Е.С. Устинова, Т.М. Еналиева. – М., 2004. – 205 с.
4. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранному языку. Базовый курс лекций / Е.Н. Соловова. – М: Просвещение, 2002. – 125 с.

Пілік О.О.

*Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка*

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНИМИ ПОНЯТТЯМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

На сучасному етапі державотворення постає необхідність реформування системи середньої і вищої освіти відповідно до загальних суспільних тенденцій інформатизації і технологізації. Унаслідок посиленого інтересу сучасної молоді до електронних технологій та зростання впливу мас-медіа на особистість у більшості сфер її діяльності доцільним є застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках української літератури в процесі роботи з теоретико-літературними поняттями.

Упродовж попереднього десятиліття до проблеми використання інформаційно-комунікаційних і мультимедійних технологій, а також мережі Internet зверталась велика кількість дослідників у різних галузях сучасної науки. Зокрема в контексті нашого дослідження особливого значення набувають праці О. Бриксіної [1], С. Гончаренка [2], М. Кадемїї [5], Р. Гуревича [3], А. Дзюбенка [4]. Особливості використання мультимедійних технологій і засобів Інтернет на уроках літератури досліджувалися також у працях педагогів-практиків.

Основоположними для розробки методики роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями у процесі вивчення літературознавчих понять стали праці теоретиків-методистів (Ю. Бондаренка, Н. Волошиної, А. Градовського, С. Жили, О. Куцевол, Є. Пасічника, С. Пультера. А. Ситченка), на основі яких ми визначаємо методи і прийоми навчальної діяльності вчителів і учнів, спрямовані на реалізацію навчально-виховних завдань під час роботи з теоретико-літературознавчими поняттями на уроках української літератури.

Метою статті є дослідження особливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі роботи з літературознавчими поняттями на уроках української літератури.

На думку А. Дзюбенка, інформаційно-комунікаційні технології навчання – це сукупність програмних, технічних, комп’ютерних і комунікаційних засобів, а також способів та новаторських методів їхнього застосування для забезпечення високої ефективності й інформатизації освітнього процесу [4]. У широкому розумінні нові інформаційні технології навчання – це процес підготовки і передачі інформації учням, засобом здійснення якого є комп’ютер. На сьогодні використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках української літератури є одним із напрямів процесу інформатизації освіти, у якому головним рушієм є індивідуальний розвиток кожного учня. На нашу думку, у контексті постійного підвищення вимог суспільства до розумового та творчого розвитку учнів необхідною умовою вивчення літератури стає творчий підхід у поєднанні з інформаційно-комунікаційними технологіями та традиційними методами. Особливої актуальності зазначені

положення набувають у процесі роботи з теоретико-літературними поняттями, оскільки перед учителем постає низка проблем: відбір інформації, яку потрібно подати учням для засвоєння ними поняття й успішного оперування ним; адаптація літературознавчої інформації для учнівського сприйняття; підбір методів і прийомів навчальної діяльності для ефективної роботи учнів із зазначеними поняттями; відбір і демонстрація засобів уяочнення для більш глибокого засвоєння учнями інформації. На нашу думку, застосування інформаційно-комунікаційних технологій сприятиме кращому розумінню учнями теоретичної інформації, формуванню навичок роботи із літературознавчими поняттями під час аналізу художніх творів.

Оскільки робота з теоретико-літературними поняттями у шкільному курсі української літератури може відбуватися як під час засвоєння оглядових і монографічних тем, так і на уроках позакласного читання, рідного краю, у позакласній діяльності, то ми пропонуємо широкий спектр завдань і видів навчальної діяльності, які передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій. Уважаємо, що інформаційно-комунікаційні технології в процесі роботи з літературознавчими поняттями доцільно застосовувати в таких випадках: у процесі пояснення нового матеріалу – з метою візуалізації знань (демонстраційно-енциклопедичні засоби); для закріплення вивченого матеріалу (тренінги, асоціативна робота); у процесі контролю та перевірки знань (тестування); у контексті самостійної роботи учнів (енциклопедії, програми-репетитори); під час інтегрованих уроків з використанням сучасних Інтернет-технологій; для тренування та розвитку конкретних здібностей учнів (увага, пам'ять, мислення).

За О. Бриксіною, підготовка і проведення уроку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій складається з кількох етапів. Перший – концептуальний – етап передбачає визначення дидактичної мети, доцільності використання інформаційних технологій для досягнення кінцевих результатів. Другий – технологічний – етап полягає у визначенні форми уроку, відборі електронних засобів навчання. Третій – операційний – етап передбачає виділення основних елементів уроку, визначення місця електронних засобів навчання у структурі уроку, вибір способів взаємодії фігурантів уроку з навчальними засобами. Четвертий етап – етап педагогічної реалізації – полягає в переведенні педагогічних принципів у конкретний навчальний вплив [1]. Зазначені етапи важливі для підготовки і проведення різних типів уроків.

Зокрема засвоєння літературознавчих понять може відбуватися в контексті опрацювання оглядових тем, у контексті яких ми рекомендуємо такі теми для учнівських доповідей і повідомлень: з'ясування історії зародження й розвитку певного жанру (байки, балади, роману, новели); дослідження історії виникнення певного літературного напрямку чи течії; аналіз ознак відповідного мистецького стилю, напрямку в літературі та інших видах мистецтва. Ці доповіді можуть супроводжуватися демонстрацією репродукцій і зображень інших видів мистецтв, аудіо та відеозаписами, мультимедійними презентаціями.

Саме комп'ютерні презентації на сьогодні є найбільш поширеним різновидом інформаційно-комунікаційних технологій, які потребують від учнів не лише оволодіння комп'ютерною технікою, а й вміння нестандартно, творчо показати свою роботу, відстоювати свою думку та аргументувати свої дії. Фактично презентація є авторським учнівським баченням теми, розробкою певного сценарію виконання і представлення аудиторії теми дослідження.

Згідно із визначенням С.У. Гончаренка, мультимедійні засоби навчання – це комплекс апаратних і програмних засобів, що дозволяють користувачеві спілкуватися з комп'ютером, використовуючи різноманітні, природні для себе середовища: графіку, гіпертексти, звук, анімацію, відео. Мультимедійні системи надають користувачеві персонального комп'ютера такі види інформації, як-от: текст; зображення; анімаційні картини; аудіокоментарі; цифрове відео. Технології, які дозволяють за допомогою комп'ютера інтегрувати, обробляти й водночас відтворювати різноманітні типи сигналів, різні середовища, засоби і способи обміну інформацією, називаються мультимедійними [3, с. 298].

Використання мультимедійних засобів в навчальному процесі відкриває широкі перспективи, як для учнів, так і для учителів. Узагальнюючи результати педагогічних досліджень, зазначимо, що використання засобів мультимедіа на уроках української літератури сприяє підвищенню мотивації учнів до вивчення вітчизняної літератури; інтенсифікації процесу навчання; розвитку особистості

учня; розвитку навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом; підвищенню ефективності навчання за рахунок його індивідуалізації.

На сьогодні існують різноманітні способи застосування засобів мультимедія в навчальному процесі, основними з яких є: використання електронних лекторів, тренажерів, підручників, енциклопедій; розробка ситуаційно-рольових та інтелектуальних ігор з використанням штучного інтелекту; моделювання процесів і явищ; забезпечення дистанційної форми навчання; проведення інтерактивних освітніх телеконференцій; побудова систем контролю й перевірки знань і умінь студентів (використання програм-тестів для контролю); створення і підтримка сайтів навчальних закладів; створення презентацій навчального матеріалу; здійснення проєктивної і дослідницької діяльності студентів тощо.

У процесі вивчення біографії письменника чи аналізу художнього твору теж може відбуватися засвоєння певних літературознавчих понять. Зокрема ми пропонуємо такі завдання: перегляд індивідуальної сторінки письменника з метою з'ясування особливостей мистецького стилю; пошук в мережі цікавих фактів про його творчу діяльність; аналіз творчої позиції через перегляд різноманітних аудіо і відеозаписів (виступів, інтерв'ю); можливість реального спілкування з сучасним автором засобами Skype.

Під час обговорення та аналізу художніх творів на уроці цікавим для учнів буде відвідування фан-сайтів та «фантомів» відповідного автора чи конкретного його твору, що дає можливість обміну думками з приводу прочитаного з іншими читачами та ознайомлення з безліччю варіантами прочитань того самого твору (використання вищезазначених ресурсів можливе тільки після ретельної перевірки ресурсу вчителем щодо придатності та доцільності представлення його учням).

На сучасному етапі особливої популярності в навчальному процесі набувають учнівські проєкти, як індивідуальні, так і групові. Метод проєктів – освітня технологія, спрямована на здобуття учнями знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування в них специфічних умінь і навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку [3].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій може поєднуватися з методом проєктів у процесі створення й адміністрування тематичних груп і сторінок у соціальних мережах, а також під час розробки учнівського сайту, який надає широкі можливості для демонстрації творчих досягнень учнів в межах обраної тематики, наприклад – українська постмодерністська література; інтимна лірика; новела в українській літературі.

Учнівський сайт, розроблений під керівництвом вчителя та за активної участі активу класу, дає необмежені можливості доступу, оцінювання та обговорення розміщених на ньому матеріалів. У перспективі він може трансформуватися у загальношкільний сайт.

На сайті можуть бути опубліковані результати науково-дослідницьких і творчих робіт учнів, а саме: а) доповіді, реферати щодо відповідного теоретико-літературного поняття чи явища; б) відгуки, анотації, рецензії; в) учнівські ілюстрації до твору чи певного теоретико-літературного поняття; г) презентація «авторських обкладинок»; д) розміщення уривку з твору з підібраним до нього звуковим оформленням; в) публікування учнівських «фанфіків» за твором.

Підсумкова презентація сайту і проведеної діяльності може відбуватися у формі літературного вечора, учнівської конференції, круглого столу, позакласного заходу. Під час такого заходу навчальні завдання мають поєднуватися з презентацією творчих досягнень учнів. Це можуть бути демонстрації малюнків за допомогою проєктора, у яких відображається відповідне літературознавче явище; декламування й коментування обраного уривку твору з музичним супроводом; інсценізація фрагментів творів учнями; цитування літературно-критичних, мемуарних, епістолярних матеріалів; презентація «фанфіків». Проведення подібних занять суттєво підвищить інтерес учнів до історії і теорії літератури.

Застосовуємо у процесі роботи з літературознавчими поняттями (як під час уроків, так і під час позакласної діяльності) перегляди фільмів або їх фрагментів за прочитаними програмовими текстами, наприклад: «Тіні забутих предків» за повістю М. Коцюбинського; «Наталка Полтавка» за соціально-побутовою комедією І. Котляревського; «Украдене щастя», «Захар Беркут» за творами І.Я. Франка та інші. А також науково-популярні й документальні фільми, записи телепередач про письменників, що вивчаються у шкільному курсі української літератури (Олеся Гончара, Івана

Багряного, Олександра Довженка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Василя Симоненка, Василя Стуса, Тараса Шевченка, Володимира Сосюру).

Окрему групу мультимедійних засобів для роботи з теоретико-літературними поняттями складають електронні підручники й посібники. На сьогодні відсутнє чітке визначення поняття «електронний підручник», воно тлумачиться досить широко й неоднозначно. Ми спираємося на визначення М. Кононця, який наголошує, що електронний підручник – це універсальний інтерактивний гіпермедійний методичний і дидактичний підручник, який містить широке коло питань з тем однієї дисципліни (або різних навчальних дисциплін), викладених у компактній формі гіпертекстового середовища, і призначений для використання у навчальному процесі [6].

Отже, у процесі роботи з теоретико-літературними поняттями використовуємо електронні підручники й посібники, а також електронні програми для поточного й підсумкового тестування з окремих історико-літературних і теоретико-літературних тем з використанням тестів різного рівня. Окрім того, учні під керівництвом учителя учні можуть створювати власні електронні збірники, посібники, які також можуть бути результатом індивідуальної чи групової самостійної роботи.

На нашу думку, особливість використання інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з теоретико-літературними поняттями полягає в їх оптимальному поєднанні з традиційними методами навчання, зокрема й частково-пошуковим та пошуково-дослідницьким, основне завдання яких полягає у розвитку ініціативи, творчих, інтелектуальних здібностей учнів, здатності до самостійного мислення, особистісного сприйняття мистецьких творів як результат опанування літературознавчих понять.

Застосування пошуково-дослідницького методу в процесі роботи з теоретико-літературними поняттями спрямоване на організацію учителем пізнавальної діяльності учнів, залучення їх до самостійної практичної діяльності через спостереження і зіставлення творів української і зарубіжної літератур, текстів різних видів мистецтва, художніх текстів різних епох, пошук необхідної інформації в словниках і довідниках різного типу, елементи дослідження літературного твору, уривків художнього тексту.

Як свідчать проведені дослідження, поєднання інформаційно-комунікаційних технологій, пошуково-дослідницького та творчого методів, методу проектів активізує і якісно покращить знання учнів з історії й теорії літератури й одночасно сприятиме творчому розвитку вмінь та навичок.

Використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій та мережі Інтернет створює можливості для дистанційної літературної освіти. Як зазначають дослідники, дистанційна освіта – це педагогічна система відкритих освітніх послуг, що надаються широким верствам населення за допомогою спеціалізованого інформаційного освітнього середовища, котре базується на дистанційних технологіях навчання (мультимедійних, мережних, телекомунікаційних, ТВ-технологіях тощо). Дистанційна освіта передбачає реалізацію відкритого та доступного навчання для всіх, незалежно від того місця, де перебуває учень. Елементи дистанційної освіти варто впроваджувати в шкільну літературну освіту, оскільки віртуальне спілкування вчителя й учнів, можливість самостійного виконання учнями завдань із використанням інформаційно-комунікаційних технологій під керівництвом учителя, можливість використання всіх можливостей Інтернет-простору сприятимуть підвищенню ефективності літературної освіти загалом і засвоєння літературознавчих понять зокрема.

Отже, застосування комп'ютерів в освіті призвело до появи нового покоління інформаційних освітніх технологій, що дали змогу підвищити якість навчання, створити нові засоби впливу, ефективніше взаємодіяти учителям і учням. На думку багатьох фахівців, нові інформаційні освітні технології на основі комп'ютерних засобів дають можливість значно підвищити ефективність навчання. Сучасний учень продуктивніше засвоює інформацію подану в обробленому вигляді з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Отже, використання значущих методів під час роботи з теоретико-літературними поняттями на уроках української літератури може стати поштовхом до більш широкого їх застосування під час вивчення будь-якої теми з курсу української та зарубіжної літератури в школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брыксина О.Ф. Конструирование урока с использованием средств информационных технологий и образовательных электронных ресурсов / О.Ф. Брыксина // Информатика и образование. – 2004. – № 5. – С. 34–38.

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 522 с.
3. Гуревич Р.С. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти / Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемія. – Вінниця : ООО «Планер», 2005. – 366 с.
4. Дзюбенко А.А. Новые информационные технологии в образовании / А.А. Дзюбенко. – М., 2000. – 104 с.
5. Кадемія М.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання : термінологічний словник / М. Ю. Кадемія. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – 258 с.
6. Кононець Н.В. Аспекти педагогічної майстерності викладача : розроба електронних підручників / Н.В. Кононець // Витоки педагогічної майстерності : зб.наук.пр. – 2009. - № 6. – С. 202 – 210.

Ляшенко К.М.,
Запорозька гімназія № 11

ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОЕ ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ В УЧЕБНОМ КОМПЛЕКСЕ «SUPER MINDS»

Запорозька гімназія №11 внедряє, починаючи з першого класу, навчальний комплекс «Super Minds» [2], який виконаний у руслі предметно-язикового інтегрованого навчання (далі CLIL) і рекомендований міністерством освіти та науки України під номером 14.1/12-Г-330 від 06.11.12. На сьогоднішній день учасники третього класу освоюють другий рівень цього комплексу. Даний комплекс є інноваційним для навчання англійській мові на ранніх стадіях навчання, оскільки він охоплює своїм автентичним контекстом чотири освітні компоненти – зміст (предметне навчання), комунікацію, мислення (розуміння) і культуру. Актуальними є питання, пов'язані з цілісністю переходу на європейську методику, підвищення мотивації для розвитку предметного мислення через англійську мову і можливість одночасного засвоєння нового тематичного змісту і англійської мови.

Методика CLIL, яка моделює вивчення іноземної мови шляхом інтегрування в іншу навчальну дисципліну [3], викликає інтерес у всьому світі, охоплюючи межі Європи, Австралії, Сінгапуру, Японії та інших країн, перенимаючи європейський досвід глибокого інтегрованого навчання [1]. Перевагою цієї методики є те, що вона розвиває критичне мислення, наповняє уроки англійської мови фактичним знанням, якого учасники не очікують отримати на уроці англійської мови. Учень отримує мотивацію знати нове в неочікуваній гравійній (англомовній) формі. Сучасні учасники мають онлайн-доступ до різноманітного матеріалу, тому просте запам'ятовування мовних кліше і текстів мотивує їх слабо. Завдяки методиці CLIL і образному картюванню учасники на уроках англійської мови освоюють шляхи до систематизації тематичного матеріалу, набувають навички пошуку правильного рішення на поставлені тематичні питання, навчаються порівнювати виявляти риси схожого і різного. Завдяки методиці CLIL предмет «англійська мова» гармонічно і поетапно занурюється в синергетичний процес навчання, де все взаємопов'язано, взаємоумовнено, циклічно.

Методика CLIL дозволяє вчителю спиратися на підручник, але при цьому використовувати весь його потенціал, адаптувати до конкретного контексту, потребам конкретних учасників, розвивати їх любознальність, інтерес до оточуючого світу, любов до природи, розуміння оточуючого світу в його багатогранності і повноті.

Мета статті – розкрити потенціал навчального комплексу «Super Minds» в його адаптації до української школи.

Друга тема другої книги «Super Minds» називається «Зоопарк» [2, с. 22-33]. Підручник передбачає засвоєння класифікації тварин і ознайомлення з лексику, описуючою

характерные признаки каждой группы (например, млекопитающие имеют волосяной покров и являются теплокровными) [2, с. 30]; обучение правильной постановке вопросов, по которым можно определить, к какой группе и почему относится то или иное млекопитающее, насекомое, птица или земноводное [2, с. 31]; развитие творческих навыков, интегрирующих рисунок животного и его описание на английском языке [2, с. 32]; ведение ролевого вопросно-ответного диалога между посетителем и сотрудником зоопарка [2, с. 33]. Эти задания подводят учащихся к творческому проекту – созданию небольшого видео о представителе животного мира по своему выбору, работая в минимальной группе из двух человек; видео выкладывается на учительском блоге с переадресацией на youtube. Завершающим этапом является развитие креативного мышления путем распознавания черт реальных животных в мифических существах.

Для наиболее полного освоения материала и погружения в тематический контекст учитель наполняет предложенную учебником тематическую канву конкретным содержанием. Учитель опирается на собственные учебные мысле-карты, цель которых научить учащихся (1) распознавать живые существа, относящиеся к разным группам; (2) строить текст о конкретном животном, опираясь на повторяемые блоки информации (Family, Habitat, Food, Appearance, Qualities и Ability); (3) распознавать неверную информацию и уметь заменить ее на правильную информацию и другие; (4) расширить знания о животном мире (см. подр.учительский блог данного автора на сайте <http://liashenkoinnovation.blogspot.com>). Все мысле-карты доступны на учительском блоге и могут быть использованы любым учителем, занимающимся по данному учебнику. Мысле-карты не только обучают активному мышлению на английском языке, но и методически закрепляют грамматические конструкции, после чего ученик остается с информацией, предложенной картой, умея самостоятельно составить текст о животном по информационным опорам.

Первым этапом вхождения в тему является ознакомление учеников с классификацией животных и главными элементами каждой группы, которые предложены учебником. Для учеников третьего класса такая информация интересна помимо того, что она изучается на английском языке. Они учатся описывать животное, сравнивая его с другими подобными ему или отличными от него. Они учатся перемещать животное на место его обитания, опираясь на выученные еще на первом уровне обучения зоны «лес», «джунгли», «пустыня», «саванна», «горы», «океан», «полярная область». Одновременно они осваивают окончание глагола в 3-ем л. ед. ч. и отрицательные конструкции с глаголами «быть» и «мочь». В предлагаемой для работы карточке, где строится отрицательная конструкция, а потом составляется фактическое предложение, ученики интегрируют знания о группах животных и присущих им зонах обитания, пище, внешних данных, свойствах поведения. Данное упражнение служит погружению в предметный материал с одновременным освоением конструкций, необходимых для подстановок.

Рис. 1. Отработка грамматических конструкций в тематическом контексте

Name _____ Form 3 _____

Read, correct the sentences and write them in the copybooks.

0. A sea turtle lives in the desert
 e.g. A sea turtle doesn't live in the desert.
 It lives in the ocean.

(be) is	⊗	isn't
(be) are	⊗	aren't
can	⊗	can't

1. A penguin eats fruit.
2. A crocodile can fly fast.
3. A cheetah runs on two legs.
4. A kangaroo lives in African savanna.
5. A whale hunts small birds.
6. A giraffe has a short neck.
7. A panda is a big wolf.
8. Ladybirds are birds.
9. An elephant drinks fresh juice.
10. A monkey is aggressive.
11. A tiger hides in the ocean

На данном этапе освоения материала возможны также тестовые задания, которые подключают знания о животных (см. рис. 2).

Рис. 2. Раздаточный интегрированный тест «Горный лев»

Name _____ Surname _____ Form 3 _____

Read about the Mountain lion. Choose the correct answer. Answer the questions.

This is a Mountain 1) _____.
 It is a mammal because it *feeds its babies on* 2) _____. It lives in the forests and mountains of 3) _____. It has 4) _____ blood, reddish fur and 5) _____. It has sharp 6) _____ and a long tail. It has strong legs so it 7) _____ up high. It hides in the trees because it 8) _____ animals. It is a beautiful animal, but it is 9) _____. It lives up to 12 10) _____.

1	a	cat	b	lion	c	tiger
2	a	milk	b	water	c	juice
3	a	Africa	b	Australia	c	America
4	a	warm	b	red	c	cold
5	a	scales	b	wings	c	whiskers
6	a	teeth	b	ears	c	nose
7	a	runs	b	swims	c	jumps
8	a	hunts	b	likes	c	doesn't hunt
9	a	dangerous	b	funny	c	yummy
10	a	animals	b	trees	c	years

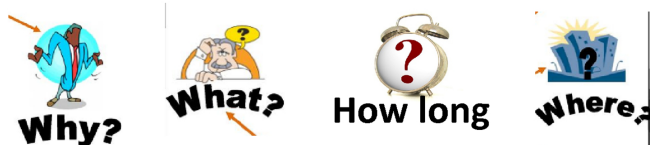

Следующим шагом является составление вопросов по образцу, отработка которых проводится в заданиях, составленных учителем. Ученику требуется идентифицировать ответ на поставленный вопрос (см. рис. 3).

Рис. 3. Найди ответ на вопрос

Match the questions to the answers.

1	Is it a mountain lion?		It is a mammal because it feeds its babies on milk.
2	Why is it a mammal?		No, it doesn't. It lives in America
3	Where does it live?		Yes, it is. Its tail is long.
4	Does it live in Australia?		It hides in the trees.
5	Is its fur black?		It lives up to 12 years.
6	Does it have whiskers?	1	Yes, it is. It is a mountain lion.
7	Is its tail long?		It eats animals.
8	What does it do?		No, it isn't. It is reddish.
9	Where does it hide?		It lives in the forests and mountains
10	What does it eat?		It jumps up high.
11	How long does it live?		Yes, it does.

<http://liashenkoinnovation.blogspot.com>

Опираясь на персонажей учебника и их историю, изложенную в учебнике, учитель расширяет круг задаваемых вопросов.

Рис. 4. Выучи текст и ответь на вопросы

Name _____ Surname _____ Form 3 _____

Learn the text and answer the questions (1-3 words).

ZOO KEEPER

Misty, Thunder, Flash and Whisper are at the zoo. It is very big and green. They like watching the animals. Suddenly they see a monkey. It has a key. It opens the doors and the animals run away. The zoo keeper doesn't know what to do. The superheroes help him. Flash catches the parrot. Thunder lifts the hippo. Whisper talks to the snake. And Misty becomes invisible and gets the key. The Zookeeper thanks the heroes.

1. Who is at the zoo? _____
2. Which animal do they see with the key? _____
3. What does the monkey open? _____
4. Who catches the parrot? _____
5. Who talks to the snake? _____
6. Who becomes invisible? _____

Освоение вопросов подготавливает к коммуникации в ролевой игре, когда ученики выступают знатоками выбранного ими животного или закрепляют знания, полученные о других животных, предложенных учителем в качестве раздаточного материала как для работы в классе, так и дома. Учитель может многократно в заданном тематическом контексте тренировать порядок слов в разных типах предложений.

Следующее задание служит примером интеграции знания по зоологии в обучения английскому языку. Выполняя задание (раскрывая скобки для грамматического оформления предложения), ученик одновременно получает информацию о животном, которое добавляется в копилку тематических знаний. Ученику приходится интегрировать новые знания по биологии, специализируясь на конкретном животном, преодолевая грамматический алгоритм, который ему предлагается восполнить. Данное упражнение подготавливает рассказ о любом другом животном, так как показывает, что описание животного может включать разные конструкции и что, например, утверждение о том, что животное не живет по определенной причине в какой-то зоне обитания, является самооценным.

Рис. 5. Раскрой скобки.

Name _____ Form 3 _____

Read and open the brackets.

This is an African wild dog.

It (not live) _____ in America or Europe.

This mammal (live) _____ in the African

savanna. It (not be) _____ big. It (have)

_____ beautiful brownish fur, but it (not have)

_____ any scales. It (run) _____ on 4 legs. It

(hunt) _____ small animals and (eat) _____ them

with sharp teeth. It (be) _____ dangerous and fast, but it can

be cute. It (live) _____ 11 years.

<http://flashenkoinnovation.blogspot.com>

Следующее задание предполагает умение составить ответ на заданный тематический вопрос (требует знание лексики, грамматики, зоологии).

Рис. 6. Ответ на вопрос о «морском коньке»

1. Is a seahorse a reptile? _____
2. Does it live in the ocean? _____
3. Has it got any scales? _____
4. Can it swim? _____
5. Is it small? _____
6. Where does it live? _____

7. What does it eat? _____
8. How long does it live? _____

9. Does it swim fast? _____
10. What does it hunt? _____

Составление круговой карты (circle map) животного по выбору учащегося сопровождается дополнительным поиском информации в интернете по составляющим: Habitat (It lives in); Body (It has); Food (It eats; It hunts); Adjectives (It is beautiful/aggressive/friendly/dangerous/slow/fast because it ___); Ability (It ___; It doesn't ___); Lifespan (It lives ___ years). В такой круговой карте информация на внешнем круге включает принадлежность по классификации животного мира, например, внутренний круг включает картинку верблюда и надпись «camel», а внешний указывает на принадлежность млекопитающим («MAMMALS»). Учащийся озвучивает информацию «It is a camel. It is a mammal». Далее учащийся вписывает информацию о еде верблюда, которую может найти в интернете. В правую часть карты он вписывает «desert plants» (еда), а в левой части определяет место обитания верблюда: «deserts in Africa, Asia, the Middle East». Он строит предложения, озвучивая эту информацию: «It lives in the deserts of Africa, Asia, and the Middle East. It eats desert plants». Словосочетание «растения пустыни» ученик получает в результате собственного поиска в интернете, складывая известные компоненты «пустыня» + «растения». Центральную часть карты составляет описание животного (левая часть карты) и описание свойств животного (правая часть карты). Ученик может творчески подойти к описанию ушей верблюда, которые покрыты шерстью, получив из известных компонентов словосочетание «two fur ears». В ходе собственного поиска учение должен найти слово «горб» («hump»). По аналогии с другими млекопитающими он включает в карту «warm blood», «four legs», «small head», «a tail» и может добавить, например, «big mouth» или «long fur neck». Для характеристики качеств животного ученик выбирает из выученных слов «friendly», «aggressive/not aggressive», «dangerous/hot dangerous», «beautiful/ugly» и других. Путем собственного поиска ученик устанавливает длительность жизни животного, вписывая эту информацию в крайнюю нижнюю точку большого круга «Lifespan» (50-60 years). Вся информация озвучивается предложениями, например: «The camel has a small head, a long (fur) neck, two (fur) ears, a tail, four legs, and a big mouth. It has warm blood. It is beautiful because it is slow. It is friendly because it likes people. It lives 40-50 years». В нижней правой части круга ученик заполняет глаголы, которые характеризуют животных. Он может написать «run fast» о верблюде, найдя по википедии информацию о том, что верблюд умеет развивать скорость до 60 километров в час. Зная глагол «прятаться», ученик может вывести умозаключение «не прячется», составив предложение «The camel doesn't hide because there are no trees in the desert». По карте, составленной другим учеником,

передаваемой по кругу, ученики научатся составлять тексты, считывая информацию с составленной другим учеником карты.

Ниже приводится образец картирования для морского конька.

Рис. 7. Картирование животного «морской конек»

Name _____ Surname _____ Form 3 _____

Study the circle map about a Seahorse and Answer the questions.

Как мы видим, применение методики CLIL, а также собственная работа учителя над построением интегрированного и адаптированного тематического картирования раскрывает потенциал учебного комплекса, который учит учеников младших классов критическому мышлению, помогая осмысленно войти в окружающий мир с любовью и пониманием его многообразия. Несколько страниц учебника превращаются в целый мир, в котором младший школьник не только учится критически мыслить, но и делает это на английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cross R. Defining Content and Language Integrated Learning for Languages Educayion in Australia [Электронный ресурс] / R. Cross // Babel. – 2015. – vol. 49. – issue 2. – p. 41+. <http://www.questia.com/read/1G1-408917307/defining-content-and-language-integrated-learning>
2. Puchta H., Gerngross G., Lewis-Jones P. Super Minds: Teacher's book 2 / H. Puchta, G. Gerngross, P. Lewis-Jones. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 120 p.
3. Spiro J. Changing Methodologies in TESOL / J. Spiro. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. – 244 p.

МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЕБ-КВЕСТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ЗНАЧИМОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Компетентностный подход как образовательная концепция и методология современной педагогики представляет собой совокупность общих принципов определения цели и задач профессиональной подготовки, отбора содержания образования, организации образовательного процесса и оценки его результатов.

В качестве целей и результатов образовательного процесса, с позиций компетентностного подхода, выступают принципиально новые образовательные конструкты – компетентности и компетенции. Сегодня целью профессионального образования является формирование профессиональной компетентности выпускника, тогда как академическая результативность обучения измеряется в компетенциях. В рамках нашего исследования понятие *компетенции* предстает как категория описания академической результативности и в связи с этим является сложным многокомпонентным понятием. Компетенции осмысливают как широкое понятие, включающее интегрированную целостность знаний, умений и навыков и структурный компонент, связанный с осуществлением деятельности. Так, Зеер Э. и Сыманюк Э. в структуру компетенции включают мотивационный, эмоционально-волевой компоненты и опыт как интеграцию усвоенных способов и приемов решения задач [1]. А.В. Хуторской в компетенции разграничивает зун и способы деятельности [6]. С.А. Шишов в структуру компетенции к зун добавляет обобщенные способы выполнения действий [7]. Видим, что компетентностный подход в профессиональной подготовке специалиста предполагает наличие у обучающегося помимо знаний, умений и навыков соответствующих методических и технических приемов, позволяющих ему целесообразно действовать в профессиональной сфере в различных ситуациях.

Все это дает возможность определить компетенции как способность и готовность действовать при решении различных задач в профессиональной сфере, а также оценивать результаты своей деятельности. Уточняя толкование компетенции, приведем точку зрения С.Е.Шишова, который под компетенцией понимает «общую способность, основанную на знаниях, ценностях, склонностях, дающую возможность установить связь между знанием и ситуацией, обнаружить процедуру (знание и действие), подходящую для проблемы» [5].

Учитель (по моему глубокому убеждению, не только учитель иностранного языка) должен обладать профессиональной компетенцией, которая состоит в достаточно высоком уровне квалификации профессионализма педагога. Л.Ф. Иванова определяет профессиональную компетентность как интегративное качество, определяемое уровнем знаний и способом владения различными видами компетенций (функциональной, предметной и личностной), позволяющих учителю эффективно выполнять свой потенциал, обеспечивать собственную социальную профессиональную мобильность [2, с. 93].

Результат профессиональной готовности будущего специалиста в рамках компетентностного подхода рассматривается как «*способность к деятельности*», которая предполагает способность ставить цель и достигать ее в деятельности, решать проблемы, уметь анализировать, оценивать свою деятельность, быть способным к рефлексии.

Современный учебный процесс немалым без применения новых информационных и коммуникационных технологий. Они позволяют обеспечить доставку обучаемым учебного материала, организовать интерактивное взаимодействие обучаемых и преподавателей в процессе обучения, предоставляют возможность самостоятельно работать по усвоению учебного материала и оценивать знания и навыки, полученные в процессе самообучения. Внедрение ИКТ способствует достижению основной цели модернизации образования – улучшению качества обучения, увеличению доступности образования, обеспечению гармоничного развития личности, ориентирующейся в информационном

пространстве, приобщенной к информационно-коммуникационным возможностям современных технологий и обладающей информационной культурой [3].

Как отмечают Касьянова В. П., Кучерявая Т. Л., информационные технологии можно использовать для решения большого количества разнообразных учебных задач [4]. Специфика предмета иностранный язык делает возможным применение компьютерных технологий в полной мере практически во всех перечисленных случаях. В своей профессиональной деятельности в ходе написания данной работы в качестве экспериментальной площадки был использован курс «Информационные технологии в обучении иностранному языку», преподаваемый студентам 3 курса, обучающимся по направлению подготовки «Педагогическое образование», по профилю «Иностранный язык». В ходе преподавания студенты осваивали различные информационные технологии, которые они в дальнейшем на производственной практике и в своей профессиональной деятельности будут активно использовать на уроках иностранного языка в школе.

Учебным планом предусмотрено следующее распределение академических часов по данной дисциплине: 12 часов лекционных занятий, 32 часа – практические занятия, на самостоятельную работу студентов отведено 44 часа, итоговая форма контроля – зачет. На лекционных занятиях рассматривались темы «Понятие *информационные технологии* применительно к обучению иностранным языкам», «Профессиональная компетенция учителя иностранного языка», «Методический потенциал учебной презентации (образовательные ресурсы программы Power Point)», «Мультимедиа технологии в обучении», «Методика создания компьютерных средств обучения», «Веб-квест как способ активизации учебной деятельности учащихся».

На практических занятиях студентам были предложены различные задания, выполнение которых предполагало как работу индивидуально, так и в парах и группах. Задания были направлены в первую очередь 1) на демонстрацию студентами умений и навыков работы с информацией и переводом ее в различные форматы, 2) на формирование новых умений и навыков (например, при работе над составлением компьютерных средств обучения, при разработке веб-квеста), а также 3) на развитие умений выполнять различные учебные задания как самостоятельно, так и совместно с сокурсниками.

Покажем содержание работы на примере изучения темы «Веб-квест как способ активизации учебной деятельности учащихся». На лекции рассмотрена такая форма проведения занятий, как веб-квест, была представлена структура веб-квеста, особенности его разработки. После лекции в течение двух практических занятий студенты в парах выполняют ряд заданий, которые направлены на достижение следующих результатов: 1) разработанный веб-квест студенты представляют в формате презентации или сайта; 2) защищают проект своего веб-квеста; 3) проводят экспертную оценку проекта веб-квеста своего сокурсника и выступают со своим заключением. В результате студентам необходимо придумать идею некоего приключения, путешествия, которое они предлагают совершить школьникам, описать роли героев этого путешествия, представить конечный результат квеста (к чему должны прийти участники игры? чего достичь? что они должны совместно сделать?), составить критерии и параметры оценки продукта совместной работы.

Для достижения данных результатов студентам были предложены следующие задания:

Задание 1. Идею своего веб-квест разработайте, следуя по схеме:

1. Каждой роли вашего сценария составьте четкую инструкцию с указанием ожидаемого результата, источников учебного материала (сайты), к которым необходимо обратиться каждому учащемуся для выполнения своего задания;

2. При описании ожидаемого результата обязательно укажите форму выполнения задания (что надо представить учащемуся в итоге), параметры и критерии оценивания работы.

При этом студентам было дано следующее разграничение понятий параметр оценки и критерий оценки. *Параметры оценки* – это то, что проверяется; *критерии оценивания* работы – это то, как оценивается каждый параметр на степень соответствия результата идеалу. Например, параметр *соответствие темы квеста изучаемому материалу в 5-ом классе* (учебной программе) может оцениваться на «5» – для выполнения вашего квеста учащиеся в полной мере владеют необходимыми знаниями, полученными при освоении программы английского языка в 5-ом классе: на «4» – если для выполнения квеста необходимо обращение к 1-му дополнительному источнику, на «3» – если для

выполнения квеста учащиеся владеют материалом, полученным при освоении программы лишь на 50% и т.д. При этом количество баллов, которыми вы будете оценивать соответствие работы тому или иному параметру, может быть иным (например, 5–4–3–2 или 3–2–1–0 баллов).

Для выполнения этой части работы важно самому автору квеста четко представлять ожидаемый результат и понять, как (параметр) и что в каждом параметре будет проверяться и в дальнейшем оцениваться.

3. Разработанный материал представьте в любой из предложенных форм для составления проекта веб-квеста и подготовки его защиты: в формате презентации, выполненной в программе Power Point либо Prezi, либо в формате сайта, созданном вами самостоятельно. Для этого варианта необходимо следовать инструкции по созданию веб-страницы и наполнению ее материалами учеными, информационными, методическими материалами. Методическим ресурсом создания веб-страницы послужил сайт <http://www.itlt.edu.nstu.ru>.

Задание 2. Составленный квест предложите пройти вашим сокурсникам. Получив от него результат, оцените его по разработанной вами системе оценки (параметры и критерии).

Задание 3. Подготовьтесь к презентации / защите своего веб-квеста перед аудиторией. Во время защиты вы можете показывать либо презентацию, в которой изложен ваш квест, либо демонстрировать созданный вами сайт. В ходе защиты проекта обязательно отметьте, какие результаты дал ваш сокурсник, выполнивший одну из ролей вашего квеста.

Задание 4. Выполняя задания по квесту в роли учащегося, параллельно выступите в роли эксперта. Отметьте достоинства и недостатки предложенного вам квеста, качество разработанной системы оценивания, содержание инструкции, а также такие моменты любого квеста, как его актуальность для решения какой-либо дидактической, учебно-воспитательной задачи, оригинальность идеи, творческий потенциал, заложенный для прохождения квеста в той или иной роли; качество оформления идеи и пр.

Экспертиза заканчивается оценкой эксперта. Для этого дайте развернутый ответ с указанием вариантов: без доработки / с доработкой и рекомендуется / не рекомендуется использовать на практике в школе.

Важными требованиями для составления веб-квеста является его англоязычность и учет требований программы того класса, на который студенты ориентируются при разработке такой формы проведения занятия и способа освоения учебного материала / проверки усвоенного.

Успешность работы в описанной методике могут подтвердить следующие ссылки на разработанные студентами веб-квесты:

- 1) <http://1flipflipflip1.wix.com/professii>,
- 2) <http://zebravzver.wix.com/ukpracticaltask>,
- 3) <http://1flipflipflip1.wix.com/professii>,
- 4) <http://ilovecartoonsamosenkova.jimdo.com>.

Таким образом, описанная методика работы над темой «Веб-квест как способ активизации учебной деятельности учащихся» в рамках дисциплины «Информационные технологии в обучении иностранному языку» выстроена с учетом требований компетентного подхода. Так, творческие задания способствовали развитию у студентов способности самостоятельно решать стандартные и нетипичные задачи в различных сферах профессиональной деятельности; выстроенная работа над созданием веб-квеста создала педагогические условия для накопления студентами опыта самостоятельного решения указанных задач и оценки результатов собственной деятельности.

Глубоко убеждена в том, что результаты проделанного студентами пути совместно с преподавателем будут использоваться ими на практике и в дальнейшем в работе учителя иностранных языков. Думается, что предложенные занятия заинтересуют преподавателей высшей школы, а также будут полезны учителям-практикам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зеер Э., Сыманюк Э. Компетентный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 22–28.
2. Иванова Л.Ф. Профессиональная компетентность учителя иностранного языка: интегративный подход // Интеграция образования. – 2003. – № 3. – С. 90–97.

3. Информационные технологии в образовании-2007. Сборник научных трудов участников VII научно-практической конференции-выставки 30–31 октября 2007г. – Ростов н/Д: Ростиздат, 2007.
4. Касьянова В.П., Кучерявая Т.Л. Использование новых технологий при обучении иностранному языку на начальном этапе // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы междунар. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2011 г.). – Уфа: Лето, 2011. – С. 129-132. // <http://www.moluch.ru/conf/ped/archive/18/672>.
5. Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию. Материалы семинара. – Самара, 2001.
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
7. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования // Стандарты и мониторинг образования. – 1999. – С. 15–20.

Попович А. С.
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
Ковальська Н. П.
Кам'янець-Подільський НВК № 14

БЕСІДА НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Освітній процес у вищій школі сьогодні потребує повсякчасного вдосконалення, адже змінюються пріоритети й соціальні вартості. Ефективність вивчення навчальних дисциплін залежить від пізнавальної діяльності студентів. Відтак важливими стають активні методи навчання, які дозволяють не лише сформувати професійні вміння й навички, а й розвинути творчі й комунікативні здібності особистості, виробити особистісний підхід до розв'язання різних проблем.

Здобуття фаху вчителя української мови і літератури реалізується передусім через засвоєння фахових дисциплін мовознавчого та літературознавчого циклів і ґрунтовне вивчення лінгвістичних одиниць усіх рівнів національної мови. У професійній підготовці майбутніх учителів-словесників стилістика української мови – завершальна лінгвістична дисципліна, яка «є своєрідною вершиною дослідження мови, теоретичною основою розвитку національної мовної культури» [5, с. 71].

Лінгводидактичні аспекти стилістики відзеркалені в розвідках В. Бадер, З. Бакум, Н. Баранник, О. Караман, С. Карамана, П. Кордун, К. Климової, Г. Конторчук, Л. Кравець, І. Кучеренко, В. Луценко, І. Мамчур, В. Новосолової, С. Омельчука, М. Пентиліюк, Д. Семчук, К. Серажим, Л. Сугейко, Л. Шевченко, Н. Шульжук, Н. Янко та інших. Водночас студіювання науково-методичної літератури виявило, що окремі питання методики викладання стилістики у вищій школі потребують подальшого опрацювання.

Мета нашої статті – охарактеризувати використання бесіди на заняттях зі стилістики української мови у вищій школі.

Аспекти застосування бесіди на уроках української мови у своїх працях розглядали педагоги і лінгводидакти І. Лернер, М. Скаткін, Ю. Бабанський, О. Текучов, Є. Дмитровський, С. Чавдаров, В. Масальський, С. Лукач, О. Беляєв, М. Пентиліюк, Т. Донченко та інші.

Методиці викладання лінгвістичних дисциплін у вищій школі присвячені дослідження З. Бакум, А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Донченко, В. Дороз, С. Карамана, К. Климової, В. Коваль, О. Копусь, О. Кучерук, О. Любашенко, Л. Мацько, А. Нікітіної, Н. Остапенко, Л. Паламар, М. Пентиліюк, О. Семенов, Т. Симоненко та інших.

З. Слєпкань зауважує, що «під методом навчання слід розуміти способи роботи викладача і студентів, за допомогою яких досягається оволодіння знаннями, навичками і вміннями, формується світогляд студентів, розвиваються їхні здібності» [4, с. 113]. Методи, якими послуговуються у вищій школі, поділяють на методи викладання і методи учіння [4]. До методів викладання зараховують лекцію, розповідь, показ (демонстрацію), пояснення, бесіду.

Бесіда – це розмова викладача зі студентами на підставі чіткої системи запитань, заздалегідь визначених, які готують слухачів до активного засвоєння системи фактів, нового поняття або закономірностей [2, с. 113].

Бесіді притаманна активність студентів і пізнавальна діяльність, що надзвичайно вартісне. Водночас роль викладача не є другорядною: він готує до навчальної бесіди: формулює запитання, які підлягають з'ясуванню; організовує виправлення неточних і хибних відповідей студентів або сам їх виправляє; вносить у бесіду теоретичні доповнення, стежить за уважністю студентів і вживає заходи щодо неактивних; підсумовує і узагальнює разом зі студентами зміст бесіди. Ці завдання є складними і вимагають від викладача певного рівня знань з вишівських мовознавчих дисциплін, високого рівня ерудованості та педагогічної майстерності.

С. Лукач зауважує: «Типовими для викладання української мови є такі види бесіди: евристична, відтворювальна (репродуктивна), узагальнювальна, контрольньо-корекційна, аналітико-синтетична» [1, с. 15].

Метод бесіди можна використовувати при проведенні різних форм занять у вищій школі: лекцій, практичних, лабораторних і семінарських занять, колоквиумів, екзаменів, залків тощо.

Мета застосування бесіди – актуалізація раніше вивченого матеріалу; формулювання усної відповіді; закріплення, узагальнення, контроль і корекція знань.

Важливим є застосування бесіди на лекційних заняттях. Таку лекцію називають лекцією-бесідою або діалогом з аудиторією. Вона передбачає безпосередній контакт викладача з аудиторією; дозволяє визначити зміст теми викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії та використати колективне коло знань. Запитання до аудиторії можуть ставитися на початку лекції та впродовж неї, вони не повинні контролювати знання, а лише з'ясувати рівень орієнтованості й пізнання слухачів з певної проблеми, ступінь їх готовності до сприйняття нового матеріалу. Запитання адресуються до всієї аудиторії, вони повинні формулюватись так, щоб відповіді були конкретними. Запитання можуть бути елементарними і проблемними. Лектор зобов'язаний піклуватися про те, щоб запитання не залишалися без відповіді.

На думку авторів «Практикуму з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі», «Цікавими й ефективними є лекції-бесіди, що передбачають активне залучення аудиторії до обговорення питання. Традиційно лектор звертається до слухачів із запитаннями, спрямованими на те, щоб виявити їхню поінформованість з проблемою, визначити готовність до сприймання матеріалу» [3, с. 103].

На лекційних заняттях зі стилістики української мови варто використовувати відтворювальну бесіду, адже студенти володіють певним обсягом знань з окремих питань тем, які вони вивчали в загальноосвітніх навчальних закладах і на заняттях з сучасної української літературної мови. При вивченні теми «Стилістика фразеологічних одиниць» на початковому етапі лекції студенти відповідають на такі запитання: Дайте визначення фразеологізму; Назвіть типологічні ознаки фразеологізмів; Охарактеризуйте семантичну, генетичну й функціональну класифікації фразеологізмів. Наведіть приклади. Поділіть на «вузьке» й «широке» розуміння фразеологізмів і назвіть мовознавців-прибічників цих підходів.

На цьому ж занятті можна провести евристичну бесіду, яка спрямує студентів на активні роздуми, висловлювання припущень, пошук зв'язків між мовними явищами. Майбутні вчителі-словесники дискутують про наявність стійких сполучень у науковому й офіційно-діловому стилях, називають лінгвостилістів, що зараховують ці одиниці до фразеологізмів, висловлюють свою позицію щодо цього питання. Евристична бесіда розвиває критичне мислення студентів, їх пізнавальну діяльність і дослідницькі вміння, а також сприяє осмисленому й самостійному оволодінню знаннями.

Вивчаючи тему «Основні поняття стилістики», студенти беззаперечно володіють знаннями про традиційний підхід до поділу функціональних стилів. Водночас є багато суперечливих і проблемних питань: Чи погоджуєтеся ви з думкою, що художній стиль посідає особливе місце з-поміж функціональних стилів? Чому офіційно-діловий стиль вважається найбільш книжним? Чи доцільним, на Вашу думку, є встановлення психологічних і прагматичних передумов існування стилю? та інші.

На завершальному етапі лекції за допомогою узагальнювальної та контрольньо-корекційної бесіди попереджаємо забування вивченого, формуємо вміння робити висновки, досягаємо міцності й

ґрунтовності знань, коригуємо знання студентів. До того ж, студенти можуть ставити запитання викладачеві. Так викладач за допомогою бесіди одержує зворотну інформацію про засвоєння й усвідомлення теоретичного матеріалу.

Бесіда на практичних заняттях із мовознавчих дисциплін призначена не стільки для перевірки теоретичних знань студентів, скільки для з'ясування рівня оволодіння теоретичним матеріалом через виконання різноманітних вправ і завдань. Тому впродовж бесіди увага акцентується на дискусійних питаннях, нових поглядах на певні лінгвістичні явища. Запитання бесіди повинні спонукати студентів до самостійних пошуків. Наприклад, на практичному занятті зі стилістики української мови при вивченні теми «Характеристика функціональних стилів української мови» викладач бесідує за матеріалом заздалегідь опрацьованих студентами статей Д. Бараника «Мова права як окремий функціональний стиль» (Мовознавство. – 2003. – №6. – С. 8-18) та Ю. Арешенкова «Класифікація функціональних стилів і вивчення стилістики у вищій та середній школі» (Укр. мова і літ. в школі. – 1993. – №1. – С. 43-45):

Чи ідентичними є поняття «публіцистичний стиль» і «стиль масової інформації»?

Епістолярний стиль – це окремий стиль чи підстиль розмовного або художнього?;

Чи варто виокремлювати ораторський стиль і стиль права?

Майбутні вчителі-словесники, які готуються до проведення уроків української мови в загальноосвітніх навчальних закладах різних типів, з'ясовують такі питання:

- Назвіть етапи вивчення функціональних стилів на уроках української мови в загальноосвітній школі.

- Чому учні ґрунтовно вивчають публіцистичний стиль лише в сьомому класі?

- Охарактеризуйте зв'язок між написанням різних видів робіт з розвитку зв'язного мовлення і вивченням функціональних стилів української мови.

Основне завдання бесіди на семінарських заняттях – урізноманітнення видів роботи студентів, адже прослуховування рефератів – це монотонна діяльність. Тому викладач визначає запитання для проведення евристичної бесіди з академічною групою, відтак досягаємо більшої активності студентів. Вони мають навчитися бачити проблеми в матеріалі, який подається реферативно, будувати докази, висловлювати передбачення й гіпотези.

Узагальнювальною та аналітико-синтетичною бесідою викладачі послуговуються при проведенні колоквиумів. Упродовж заліків та іспитів для визначення рівня знань із навчальної дисципліни застосовуються відтворювальна та контрольньо-корекційна бесіди, складниками яких є творчі запитання.

Отже, використання бесіди «активізує увагу й мисленеву діяльність студентів, допомагає їм краще зрозуміти основні положення лекції» [3, с. 102]. Цей метод вимагає від викладача глибокого володіння теоретичним матеріалом, досконалого знання індивідуальних особливостей студентів, передбачуваності, гнучкості, високих професійних якостей, різнобічної ерудиції. Уміння бачити й аналізувати логічну структуру змісту матеріалу, встановлювати міжпонятійні зв'язки дають змогу викладачеві творчо підходити до використання бесіди на заняттях зі стилістики сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукач С. П. Бесіда на уроках мови: посібник для вчителя / С. П. Лукач. – К. : Рад. школа, 1990. – 112 с.
2. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / З. Н. Курлянд, П. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
3. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навч. посібник [Електронний ресурс] / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь / за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. К., 2015. – 250 с. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/11345/1/S_KARAMAN_MET_G1.pdf
4. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навчальний посібник / З. І. Слєпкань. – К. : Вища школа, 2005. – 239 с.
5. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРОГРАМНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАСОБІВ

Сучасна система освіти України зазнає значних змін, що спровоковані виходом на європейський та світовий простір, позначені появою глибоких процесів інформатизації, де останні репрезентують ґрунтовну трансформацію навчального процесу за рахунок інтеграції нових технологій навчання з метою інтенсифікації роботи учнів. Одним із напрямів підвищення ефективності навчального процесу за допомогою інформаційних технологій є використання програмно-педагогічних засобів [4, с. 116]. Скорочено такі засоби називаються електронними засобами або електронними підручниками.

Теоретичні та практичні аспекти щодо впровадження інформаційних технологій у навчальний процес висвітлені у працях М. Жалдака, О. Співаковського, Н. Морзе, О. Зіміної, М. Шишкіної, В. Лапінського та ін. Серед актуальних сучасних засобів науковці виокремлюють появу та вжиток електронних ресурсів, зокрема електронних підручників. Водночас науковці говорять, що електронний підручник може виступати як засобом допоміжним, так і цілком самодостатнім, основним електронним ресурсом.

Важливе значення електронного ресурсу полягає в забезпеченні інформаційної грамотності, оскільки діти вчаться бачити по-різному один і той об'єкт, засвоюють кращі зразки того, як потрібно структурувати матеріал і як виокремлювати в ньому головне та побічне. Такі ресурси є вкрай потрібними, адже у наш час інформатизації дуже багато вільного інформативного простору, однак не все є виправданим та доцільним у вжитку, тому важливе завдання вчителя – це навчити учня орієнтуватися в просторі знань, своєчасно звільнитися від непотрібного та творчо, критично інтерпретувати різноформатну продукцію, що реалізується в електронному засобі [3, с. 4].

Розроблювати електронний підручник доцільно до кожного предмета окремо з урахуванням його викладацької специфіки. Розробки до курсу української літератури є вмотивованими, оскільки література – це мистецтво слова, огляд якого досить складний й передбачає залучення знань з живопису, історії, музики, теорії літератури, історії літератури, культурології тощо, окрім цього активному вжитку підлягає різне наочне забезпечення – ілюстрації, фото письменників без яких не можна обійтися (бо через них вчитель досягає своєї мети – доносить інформацію про літературне явище, письменника тощо).

Аналізуючи особливості впливу електронного ресурсу навчального призначення "Тарасовими стежками" (автори Т.М. Шарова, С.В. Шаров) та процес вивчення теоретичного матеріалу з цього курсу в школі, що охоплює лише етап, конкретний період літературного простору, визначаємо його приналежність до електронного підручника, структуральний феномен якого підпорядковується провідним принципам побудови такого засобу.

Доцільно зауважити, що автор електронного засобу навчального призначення Шарова Т.М. дотримується принципу квантування у викладі курсу Шевченківського періоду, оскільки обраний літературний етап розбивається на розділи мінімальні за об'ємом, замкнуті та вичерпні за своїм змістом. Серед них чітко розмежовані такі розділи: біографія, поезія, проза, епістолярій, відео, аудіо, малярство Тараса Шевченка. Таким чином, логічно нівелюється хаотичне нагромадження знань, все набуває ознак структурованості, вичерпності інформаційного забезпечення.

Шарова Т.М. у розробці електронного засобу повністю витримує принцип повноти, про який неодноразово говорив у свої роботах Буртовий С. при дослідженнях побудови електронного засобу. Він зреалізований таким чином, що кожен розділ та електронний підручник навчального призначення всеціло, вміщує теоретичне ядро – це інформаційна база найважливішої інформації з дисципліни. Так, наприклад, учень має змогу засвоїти основну інформацію – прочитати біографію, твори, що визначені Державним стандартом та вміщені у підручнику, а як допоміжний компонент при формуванні поглядів про митця, його діяльність, слугуватиме епістолярій, збірка картин письменника, додаткові тексти, що

можуть бути рекомендовані вчителем для позакласного прочитання чи прослуховування та запропоновані автором як доцільний матеріал для додаткового опрацювання.

У галузі розробки ресурсу, доцільно відзначити дизайн електронного підручника "Тарасовими стежками", методика створення якого має питоме значення, оскільки здатна впливати на суб'єкта роботи й презентує нам повністю сам електронний засіб. Карташова Л. наголошувала, що важливим компонентом якісного електронного підручника є дотримання вимог до графічного інтерфейсу, до всього загального виду підручника, сформульованих з урахуванням психофізіологічних особливостей суб'єктів навчання, цілей навчання та специфіки предметного наповнення [2, с. 289].

Електронний засіб навчального призначення "Тарасовими стежками" оформлений в українській манері з дотриманням тієї дизайнерської концепції, що передбачена темою, метою обраного курсу для вивчення без перенасичення кольоровою гамою та картинного зображення, а тому не відволікає дітей від навчального процесу. Присутнє доцільне співвідношення текстового та зображувального матеріалу, що в свою чергу, зобов'язане бути в кожному такому ресурсі.

Електронний підручник для вивчення Шевченківського періоду вміщує принцип навігації. Навігація електронного ресурсу – це можливість кожного окремого вікна (модуля) бути пов'язаним гіпертекстовими посиланнями з іншими вікнами так, щоб у користувача був вибір переходу до будь-якого іншого вікна [1, с. 11]. Такий принцип не виключає, а навіть передбачає наявність рекомендованих переходів, що реалізують послідовне вивчення курсу [1, с. 11-12]. Таким чином кожен учень має змогу послідовно, від одного до іншого вікна опрацювати матеріал і засвоїти увесь курс, зосереджений в даному підручнику.

Поруч з принципом керуваності тісно прилягає принцип адаптації – кожен електронний підручник повинен допускати адаптацію до потреб конкретного користувача в процесі навчання, дозволяти варіювати глибину і складність матеріалу, що вивчається [1, с. 12]. Такий принцип на базі електронного підручника "Тарасовими стежками" засвідчується в тому, що матеріал сконденсований в правильній, логічній послідовності, його виклад досить легкий для учня. Підручник не перевантажений комп'ютерними системами, а вміщує досить спрощену, однак ефективну для навчання систему пошуку інформації – тобто повністю адаптований для учнівського користування, і одночасно забезпечує медіаосвіту як для старших, так і для молодших учнів.

Огляд підручника дозволяє говорити про наявність таких важливих показників з точки зору науки: економія часу у навчальному процесі; глибина трактування матеріалу, його чітка систематизація; простота використання програми роботи підручника "Тарасовими стежками"; відсутність помилок, вміщення соціально вмотивованого матеріалу за вимогами Держстандарту; адаптованість до дитини-користувача; лаконічність, академічний стиль; оптимальне інформативне забезпечення; обґрунтованість естетичного оформлення підручника з точки зору медико-ергономічної та психолого-педагогічної наук; мобільність, сучасність.

Автором передбачена можливість користування підручником у межах урочної системи та післяурочної, залишаючи для учнів "поле" інформації для самостійного опрацювання, що значно розширює можливості індивідуалізації та інтенсифікації роботи дитини над матеріалом. Перевагою такого підручника виступає надзвичайна місткість інформації у різних формах: відеофайли, аудіофайли, художні тексти тощо. Усе має дидактичне спрямування та забезпечує інтегральний характер всієї інформації. Одночасно, все вміщене в електронному підручнику може стати опорним конспектом для учня, формує нерозривний зв'язок: учень – навчальний засіб – учитель.

Отже, електронний ресурс "Тарасовими стежками" доцільно використовувати у навчальному процесі, оскільки стовідсотково враховує усі особливості навчальної діяльності та психологічні особливості дітей-користувачів. Структурне компонування підручника виконане на високому рівні, адже не вміщує ускладнених комп'ютерних програм, повністю адаптований для учнівського користування. Шарова Т.М. реалізує змістову базу на дотриманні принципу повноти та квантування, принципу адаптації та навігації тощо; змістове наповнення має дидактичне оформлення, академічний виклад, що є доступним для учнів; розміщення матеріалу побудоване за структурним принципом. Згідно з зазначеним вище, можна стверджувати думку про необхідність використання електронного засобу "Тарасовими стежками" у школах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буртовий С.В. Електронні засоби навчання – від теорії до практики. Методичний посібник. – Кіровоград: КЗ “КОІППО імені Василя Сухомлинського”, 2014. – 48с.
2. Карташова Л. Нові підходи до проектування педагогічних програмних засобів та їх застосування / Л. Карташова, В. Лапінський // InternationalConference “StrategyofQualityinIndustryandEducation” / - Дніпропетровськ: Пороги. – 2005. – С. 187-290.
3. Концева Р. М. Мультимедіа на уроках української мови і літератури / Р.М. Концева // Вивчаємо українську мову і літературу. – № 25. – 2011. – С. 4.
4. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К: Видавництво А.С.К., 2004. – 347с.

Шарова Т. М., Пінігіна Ю. Г.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Значний вплив на організацію самостійної навчальної діяльності учнів має використання інформаційно-комунікаційних технологій. Слід звернути увагу на те, що широке впровадження у навчальний процес комп'ютерної техніки є характерним чинником розвитку освіти, а його технічне оснащення зумовлене ходом суспільно-історичного розвитку суспільства. Досвід використання комп'ютерів у навчанні дає підстави свідчити про можливість його використання практично в усіх традиційних формах навчання з різним співвідношенням між традиційними та автоматизованими режимами роботи.

Якщо розглядати комп'ютер як засіб навчання, то він виступає в ролі активного учасника навчального процесу. Дослідники вважають, що комп'ютер сприяє підвищенню ефективності аудиторної та позааудиторної самостійної роботи.

По-перше, учень може виконати навчальні завдання у зручний для нього час, повторно завантажити блок навчального матеріалу, провести самоконтроль тощо.

По-друге, використання мультимедійних технологій під час проведення самостійної роботи дозволяє підвищити рівень опрацювання навчального матеріалу через одночасне поєднання зорового, слухового та інших форм сприйняття інформації [6, с. 35].

По-третє, безперечна користь комп'ютерів при здійсненні контролю та самоконтролю знань студентів. Вагомими перевагами такого контролю є об'єктивність оцінювання знань при правильному складанні тестових завдань, заощадження навчального часу, безпосередня фіксація результатів, забезпечення оперативного зворотнього зв'язку, індивідуальні та групові форми організації контролю [7, с. 37].

Використання інформаційних технологій під час здійснення самостійної навчальної діяльності значно полегшує процес отримання необхідної інформації, оскільки існує величезна кількість різноманітної наукової та навчальної літератури, поданої в електронному вигляді. Крім того, як зазначає О. Кобилянський, розширення обсягу самостійної роботи студентів з використанням інформаційних технологій призводить до розвинення у них навичок інформаційного пошуку, що допомагають майбутньому фахівцеві швидко та ефективно знаходити будь-яку потрібну інформацію [3, с. 36].

Звичайно, навчання за допомогою комп'ютера дозволяє отримати позитивні результати. Але слід зауважити, що включення в процес самостійної навчальної діяльності студентів комп'ютерної підтримки у жодному випадку не витісняє викладача, якому належить провідна роль керівника та консультанта. Жоден комп'ютер не може взяти на себе роль викладача як суб'єкта педагогічного впливу, одна із найважливіших функцій якого полягає у керуванні пізнавальною діяльністю студентів у навчальному процесі.

Жоден комп'ютер не в змозі забезпечити живе та емоційне спілкування між викладачем і студентами на достатньо високому рівні. Застосування різноманітних технічних засобів не може забезпечити істотний педагогічний ефект без участі викладача, оскільки ці засоби є лише знаряддям праці, ефективність яких залежить від уміння їх застосовувати для досягнення конкретної педагогічної мети на основі глибокого вивчення можливостей їх використання.

Застосування комп'ютерів на уроках літератури дозволить учням отримати позитивні результати на основі дотримання наступних чинників та умов: певний рівень володіння комп'ютерними технологіями студентами та викладачем; обізнаність викладача стосовно використання нових інформаційних технологій в навчальному процесі; наявність матеріально-технічної бази (комп'ютерів, доступу до мережі Internet тощо); наявність комп'ютерного програмного забезпечення для підтримки самостійної роботи тощо.

Перспективними нам здаються Internet-методи, які стосовно організації самостійної навчальної діяльності мають багато переваг, а саме: забезпечують кожного студента можливостями освоювати матеріал самостійно за індивідуальним графіком навчання; пропонують різноманітні способи подання навчального матеріалу (текстова та графічна інформація, аудіо- та відеоінформація, комунікація з викладачем тощо). дозволяють відразу одержати зворотній зв'язок: не обов'язково чекати, доки викладач перевірить завдання – результат і помилки з'являються одразу; дають змогу самостійно знайти необхідну навчальну літературу з мережевих джерел. використання комп'ютерної мережі дозволяє організувати та проводити олімпіади, вікторини, диспути, семінари тощо [5, с. 34].

Електронний ресурс – це передумова до нового навчання, адже породжує нові якісні зміни, стає інновацією, і є зручною альтернативою традиційним засобам навчання: підручникам, посібникам, журналам, представляють базис для інтерактивних форм роботи на уроці, спонукають до активної розумової і практичної діяльності в процесі самостійного оволодіння системою знань. Серед них розмежовують електронні посібники, електронні словники, енциклопедії, навчально-наочні посібники.

Системне виявлення електронних засобів на уроках в школах, а також постійні їх дослідження методистами та науковцями, дають підстави говорити про пріоритетність такого засобу на будь-якому уроці, з будь-якою формою його організації: урок-лекції, практичні заняття, урок-семінар, диспут, дискусії тощо, тобто як для стандартних, так і нестандартних уроків; електронне забезпечення може використовуватися для викладу матеріалу на стандартному уроці різного типу: урок вивчення нового матеріалу; урок формування знань, вмінь та навичок; урок узагальнення вивченого; урок аналізу контрольних робіт; урок повторення вивченого та його систематизація; комбінований урок.

Електронний підручник – це вже не копія паперового видання, а інформаційна система комплексного призначення, яка за допомогою відбувається постановка пізнавального завдання; подання змісту навчального матеріалу; відбувається формування наукових знань за рахунок отримання первинних знань та їх повтор, узагальнення; забезпечує підготовку до подальшої навчальної діяльності (орієнтири для самоосвіти, для ознайомлення з додатковою літературою); допомагає формувати висновки; мотивує навчальну діяльність у дітей [2, с. 11].

Уроки, оснащені електронними підручниками вибудовують поетапний сценарій розвитку навчального процесу, що позначений двоплановістю – вчитель, його знання та допоміжний електронний засіб, які повинні не суперечити одне одному, а мати інтегральний характер зв'язку, що дозволяє побачити дитині максимально більше за поданою темою. З іншого боку, такі засоби не повинні повністю заміщувати такий процес як робота вчителя з учнем. Важливо мати відчуття такту у використанні таких ресурсів. За С. Босак деталізуємо внутрішню специфіку електронної книги, а саме: те, що могло б бути традиційним стає у формі світлин, відеоматеріалів, графічних зображень, епістолярію, фотогалерею, аудіозаписів, тут усе стає багатоаспектним, в різних формах, чим роблять процес навчання ефективнішим, яскравішим, нагромаджуються фактичні знання та формується інформаційна грамотність [1, с. 9].

Важливе значення електронного ресурсу полягає в забезпеченні інформаційної грамотності, оскільки діти вчать бачити по-різному один і той об'єкт, засвоюють кращі зразки того, як потрібно структурувати матеріал і як виокремлювати в ньому головне та побічне. Такі ресурси є вкрай потрібними, адже у наш час інформатизації дуже багато вільного інформативного простору, однак не

все є виправданим та доцільним у вжитку, тому важливе завдання вчителя – це навчити учня орієнтуватися в просторі знань, своєчасно звільнитися від непотрібного та творчо, критично інтерпретувати різноформатну продукцію, що реалізується в електронному засобі [4, с. 10].

Важливою умовою у навчальному процесі є різні рівні знань за якими здійснюється оцінювання учнів. Згідно з ним відбувається координація матеріального забезпечення і в електронних ресурсах, бо матеріал може використовуватись для дітей з середнім, низьким, достатнім та високим рівнем знань – широка палітра різновекторної інформації дозволяє учителю демонструвати матеріал так, щоб усі діти отримали знання з теми, а під час самостійного вивчення української літератури, такі ресурси навчального призначення дозволяють дітям обирати за власним бажанням інформацію для вивчення, а також прислуховуються до порад вчителя, який запропонує той матеріал, що буде посылний для їх опрацювання, для їх рівня знань.

При розробці та наповненні електронного підручника необхідно орієнтуватись на економію часу у навчальному процесі; глибину трактування матеріалу, його чітка систематизація; простоту використання програми роботи підручника; відсутність помилок, вміщення соціально вмотивованого матеріалу за вимогами Держстандарту; адаптованість до дитини-користувача; лаконічність, академічний стиль; оптимальне інформативне забезпечення; обґрунтованість естетичного оформлення підручника з точки зору медико-ергономічної та психолого-педагогічної наук; мобільність, сучасність.

Робота учня з електронними засобами не повинна вимагати особливої підготовки, адже вже розроблений достеменно сценарій спрощеної роботи з ним для учня, що репрезентує виклад матеріалу, наближений до наукових відкриттів, оскільки вміщена не тільки розповсюджена, а й досить рідкісна інформація, розроблена сучасними науковцями та збережена у вигляді відеозаписів, текстів, що дозволяє говорити про новизну та актуальність даного носія.

Підручник як засіб, орієнтований на постійне використання, повинен містити не тільки навчальний матеріал, але й передбачати складнощі, які можуть виникати у процесі засвоєння знань. Щоб уникнути різних складнощів, доцільно приділити увагу такому явищу як концепція викладу самого матеріалу в підручнику на етапі його підготовки, оформлення та функціонування.

Використовуючи такі засоби навчального призначення, учні краще запам'ятовують матеріал, вчать поєднувати різні методи роботи та порівнювати, робити висновки на основі побаченого та прочитаного, а тому таке навчання стає більш потужним, ефективнішим, набуває ознак модерністичного бачення навчання як тривалого процесу; спрацьовує підхід різнопланового бачення матеріалу. Надалі набуті вміння допоможуть учням швидше запам'ятовувати різні факти з курсу української літератури, навчать поєднувати різні знання з різних дисциплін і бачити в роботі одне явище під кутом зору різних підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Босак С. використання мультимедійних технологій на уроках української мови / С. Босак // Дивослово. – №11. – 2010. – С. 9-11.
2. Буртовий С.В. Електронні засоби навчання – від теорії до практики. Методичний посібник / С.В. Буртовий. – Кіровоград : КЗ "КОІППО імені Василя Сухомлинського", 2014. – 48 с.
3. Кобилянський О.В. Особливості організації самостійної роботи студентів при вивченні безпеки життєдіяльності / О.В. Кобилянський // Освіта Донбасу. – 2009. – № 5 – С. 34 – 42.
4. Кукленко О. Медіатекст на уроках літератури / О. Кукленко // Українська література в сучасній школі. – №1. – 2003. – С. 10-11.
5. Скуратівський Л.В. Інформаційні технології як засіб мовленнєвого розвитку учнів в процесі навчання української мови в основній школі / Л.В. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – № 4. – 2005. – С. 7-10.
6. Фасоля А. Мета, зміст, технологія уроку / А. Фасоля // Дивослово. – № 7-8. – 2004. – С. 19-25.
7. Хуторской А.В. Дидактическая зрестика. Теория и технология креативного обучения / А.В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 310 с.

Наукове видання

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 7

Підписано до друку 10.03.2017 р., Формат 60*84/16
Папір офсетний. Гарнітура Arial Narrow.
Друк різнографічний. Умовні друковані аркуші 16,57
Наклад 300 примірників. Замовлення № 2039

Видавець

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Адреса: 72312, м. Мелітополь, вул. Гетьманська, 20

Тел. (0619) 44 04 64

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції від 16.05.2012 р. серія ДК № 4324

Надруковано ФО-П Однорог Т.В.

72313, м. Мелітополь, вул. Героїв Сталінграду, 3а

Тел. (067) 61 20 700

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції від 29.01.2013 р. серія ДК № 4477